

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. HAUGNER

SØNDER HERRED^S

HISTORIE, TOPOGRAFI OG STATISTIK

NAKSKOV 1924
TIDENDE'S FORLAG OG TRYK.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side		Side
INDLEDNING	7	LANDET-RYDE Sogn	159
HALSTED-AUNØDE SOGN ...	9	Landet Sogn	161
Halsted Sogn	18	Kirken	168
Halsted Kloster	18	Aalstrup	171
Kirken	50	Byerne i gl. Landet Sogn	181
Halsted By	65	Byerne i gl. Aageby Sogn	185
De nordre Byer	74	Stormfloden	191
St. Olufs Kapel	80	Ryde Sogn	192
Sæbyholm	83	Holmegaard	193
De søndre Byer.....	90	Kirken	195
Hellingegaard	92	Gammelgaard	203
Meltoftegaard	93	Byerne	217
Aunede Sogn	97	GLOSLUNDE-GRÆSHAVE	
Kirken	98	SOGN	223
Byerne	101	Gloslunde Sogn	227
SKOVLÆNGE-GURREBY SOGN	107	Stormfloden	228
Skovlænge Sogn	112	Kirken	237
Kirken	112	Hobyfundet	242
Skovlænge By	119	Byerne	247
Gurreby Sogn	121	Græshave Sogn	263
Kirken	121	Kirken	255
Byerne	125	Øllingsø	259
SOLLESTED SOGN	129	Baadesgaard	274
Kirken	133	Christinefeldt	283
Sollestedgaard	142	Gabrielsminde	285
Byerne	150	Byerne	286
Wilhelmshøj	155	DANNEMARRE SOGN	289
		Kirken	291
		Byerne	299

	Side		Side
TILLITZE SOGN	804	Fredsholm	871
Kirken	809	Stenso	877
Rudbjerggaard	816	Saunsogaard	879
Vindeholme	833	Bartoltegaard	881
Gamle Adelsgaarde	834	Byerne	883
Rosenbjerg	836	KAPPEL SOGN	391
Byerne	838	Kirken	398
ARNINGE SOGN	842	Alhue	400
Kirken	840	Gottesgaarde	405
Byerne	855	Store Riddersborg	408
VESTENSKOV SOGN	859	Kallehavegaard	410
Kirken	862	Byerne	411
		NAVNEREGISTER	417

INDLEDNING

SKIBET i Sonderherreds Segl peger paa den nære Forbindelse med Havet, en Forbindelse der havde to Sider, en god og en ond. Den gode var Skibsfarten. I svundne Aarhundreder havde den sit glansfulde Knudepunkt i Albue Havn, hvor Skibe fra alle Europas søfarende Nationer mødtes i Fiskermaanederne og forvandlede Albuens ellers saa meneskefattige Sandøde til en rig og broget Markedsplads. Men ogsaa Herredets Bunder pjaskede i gamle Dage husvant til Sos. I deres smaa Skuder bragte de Landbrugsprodukterne til Byerne paa Ostsoens modsatte Kyst og tog nødvendige Varer af allehaande Art med hjem til Anvendelse og Forbrug i Gaard og Hytte. Regeringsforbud og Købstadsprivileger lagde Tid efter anden den gode Side af Forbindelsen med Havet øde — den onde Side fik Herredet til Gengæld Lov at beholde helt og ubeskaaret lige op til vore Dage, da Staten endelig gennem Digeanlægget rakte en hjælpende Haand. Thi den onde Side af Forbindelsen med Havet viste sig hver Gang Højvands-Bølgerne fraadende væltede sig ind over det lave Land. Ogsaa da havde Skibet i Herredets Segl sin symbolske Betydning; thi naar Stormfloden forvandlede Land til Hav og fik de lerkline-de Hjem til at synke sammen som

Korthuse, da var Baaden den sikreste Frolse fra Undergang og Død. Aarene 1625, 1694, 1825, 1858 og 1872 er mørke Blade i Oversvømmelsernes Historie. Om de første ved vi endda kun saare lidt, og om Stormfloderne forøvrigt for den Tid véd vi slet intet. Men Billedet fra dem alle har været det samme som fra 1872, da Rødby og Nakskov Fjorde forenede sig over Glosunde, Græshav og Arninge Sogne, saa kun $\frac{1}{4}$ af Herredet, med Rudsbjerggaard som Midtpunkt, ragede som en Oop over de stormpiskede Bølger. Snese af Huse styrtede sammen, Tusinder af Kreaturer og 27 Mennesker druknede. Dertil kom saa yderligere, at der gik adskillige Aar før den af Havvand gennemtrukne Jord naaede op til sin tidligere Ydeavne. Skaden var for Sonderherreds Vedkommende rundt regnet en halv Million Daler, eller maalt i vore Dages Penge et Par Millioner Kroner.

Den farlige og urolige Nabo Sonderherred havde i Havet bevirkede naturligvis, at kun Herredets højeste beliggende Dele blev dyrket og beboet i Oldtiden. Derfor har Oldtidsmindesmærkerne fra Stenalderen og Bronzealderen kun været forholdsvis faa, højest et Hundrede, og de fleste af dem er forlængst jævnet med Jorden. Til Gengæld kan Sonderherred rose sig af, at det betyde-

ligste og mest pragtfulde Jernalderfund, der er gjort ikke blot i Danmark, men i hele Nordevropa, er draget frem af dets Jord, nemlig Hobyfundet af 1920.

Sønderherred hed oprindelig »Arnungshæbæreth« d. v. s. Arningeherred; men dette ældgamle Navn blev paa Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Tid fortrængt af »Syndreheret«. Herredets gamle Nordgrænse dannedes af Nakskov Fjord og Halsted Aa op til Vesterborg Sø og gik derefter videre op til Smaalandsøhavet, saaledes at Stokkemærke Sogn hørte til Sønderherred, hvorimod Halsted Sogn — undtagen dets østlige Arm nedenfor Halsted Aa — hørte til Nørreherred. Nu om Dage regnes Halsted Sogn med til Sønderherred og Stokkemærke Sogn henføres under Maribo Birk, og denne Inddeling er af praktiske Hensyn fulgt her i Bogen.

Herredet begrænses paa denne Vis mod Nord af Nørreherred og Nakskov Fjord, mod Øst af Fuglseherred, mod Syd af Lollandshælt og mod Vest af Langelandsbælt. Fra Yde i Vest til Grænsen i Christiansø Skov i Øst har Herredet en Udstrækning paa knapt 26 Kilome-

ter, og fra Aunede Strand i Nord til Kramnitze i Syd 15 Kilometer. Herredets Areal er 24,894 Hektar med 3979 Td. Hartkorn. Indbyggerantallet er 11,627.

Regnet efter Hartkornsansættelsen skulde Herredet være et af de daarligste i Amtet; men det passer ikke med de faktiske Forhold, idet tidligere vandlidende Jorder med meget ringe Hartkorn nu ved Inddæmninger og Vandafledninger er bragt op til samme Frugtharhed som mange af de højere liggende Jorder, ligesom ogsaa nye vidtstrakte Arealer er inddraget under Dyrkning.

Af Vandløb har Herredet kun Ryde Aa, der har Udspring i Ryde Skov og Udlob i Nakskov Indrefjord; Aageby Aa, som løber fra Thoreby Skov til Rodby Fjord, er nu kun en Grøft. Landevejen fra Nakskov til Rodby gaar gennem Herredet, og dets vestligste og sydligste Sogne gennemskæres af den under Anlæg værende Bane fra Nakskov til Rodby.

Herredet hører i retslig Henseende under Dommer- og Politimesterkontorerne i Nakskov og i gejstlig Henseende under Sønderherreds Provsti.

HALSTED-AUNEDE SOGN

KLOSTRET er det dominerende i Sognets Historie. I den katolske Tid et Midtpunkt for Fromhed og Gudsdyrkelse og efter Reformationen et Centralpunkt for den verdslige Magt. Her residerede Kongernes og Enkedronningernes Lensmænd med stor Myndighed, ikke alene over Kronens Gods og Bønder i Norre- og Sønder-Herred, men en Tid lang ogsaa over Købstaden og dens Embedsmænd, der havde deres nærmeste Foresatte paa Halsted Kloster. Under Lensmændenes beskyttende Vinger og i Kongemagtens misbrugte Navn huserede Fogderne omkring i Sognene og en Tilsigelse til at møde paa Halsted Kloster var alt andet end velkommen blandt Bønderne. Man var gladere, naar man slap derfra, end naar man gik dertil, og meget ofte var der mellem Hidkomst og Hjemkomst et længere Ophold i Klosters Fangetaarn med dertil hørende Tortur, afpasset efter Lensmandens Humør og Ridefogdens Opfindsomhed. Men hverken Lensmænd, Fangehuller eller Ridefogder formaaede med deres Rædsler at for-

lovende, trostøydende Tiltrækningskraft, der fra Katolicismens Dage laa over Halsted Navn. Thi Sognet ejede ikke midre end 3 hellige Kilder, der Aar for Aar, Aarhundreder efter Aarhundreder trak Syge og Forpinte til sig i store Skarer; den ene Kilde endog i en saadan Grad, at der kunde bygges et særligt Kapel for de Kildesøgende. Kapellet sank i Grus, Halsteds Klosterglans og Lensmandsvælde gik al Kødets Gang, mens Kilden med uforandret Styrke opretholdt sin aandelige Magt og Tiltrækningskraft; dens Ry overlevede baade Bispevælde og Adelsvælde og sank først i Jorden med Enevælden. Nu søger kun Kvæget Lædske, hvor et halvt Aartusinders Slægtled samledes i stærk og enfoldig Tro paa Kildens undergørende Magt. «Saaledes forgaar Alverdens Herlighed». — Med Baroniets Ophævelse svandt det sidste ydre Glanspunkt af det en Gang saa omstraaede Halsted. Men Mindels Storhed vil til sene Tider forlene Halsteds Navn med et Skær af fornem og uantastelig Højhed.

— Lolland havde i gamle Dage Ord for at være et Skridt længere til

Siden end de fleste andre Landsdele i Retning af Usædelighed og Fylderi, og Præsterne søgte derfor at bøde herpaa ved i de forskellige Sogne at faa fastsat Vedtægter, der forbød slige Udskejelser. Af disse Vedtægter er ingen helt bevaret og kun Halsteds findes i ufuldstændig Form. Den stammer fra Tiden omkring 1580 og findes afskrevet i Rogers Manuskriptsamling paa det kgl. Bibliotek, hvorfra den er optrykt i Kirkehistoriske Samlinger. Titlen er: «Halsted Sogns Vilkaarsbrev» og Indledningen lyder saaledes:

«Vi efterskrevne Christopher Jørgensen, Sognepræst til Halsted Kirke, Arlid Jacobsen udi i Halsted Kloster, Jens Soverensen, Foged paa Sæbygaard, Anders Jyde og Laurits Skoning, Kirkeværger sammesteds, Rasmus Kølle i Karleby og Michel Skoning udi Halsted med menige Bønder og Bønmænds Samtykke, gøre alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at efterdi vi have forfaret, hvorledes nogen adskillig Uskikkeligheds Uordning og ugudeligt Levned sig begiver her udi Sognet» — — — «da paa det saadan forargelige Handel nogenledes kan forhindres og, saa meget som muligt er, afskaffes og nederlægges og Guds Ords og kgl. højlovlige Ordinans desbedre holdes ved Magt og forfremmes, da have vi med vore ganske Sognemænds Vilje, Vidskab og Samtykke og paa vor gunstige Øvrigheds gode Behag sam-

tykt og fuldbyrdet disse efterskrevne Vide og Vilkaar, som skulde ubrodelig holdes af menige Sognefolk her udi Sognet».

Vilkaarene fastsætter for Bymænd, der bryder dem, en hel Tonde Øl i Bøde og for «fattig Folk 2 Mark i Fenge». At de gode Sognelovgivere ikke selv har næret et altfor stærkt Haab om ved disse Vedtægter at faa Bugt med Uvæsenet, fremgaar jo klart af Sætningen: at «saadan forargelig Handel nogenledes kan forhindres og, saa meget som muligt er, afskaffes». De første 2 Punkter i Vedtægterne angaar Stolestaderne i Kirken og fastslaar, at kun den, der har Gaarden, hvortil Stolestadet «haver fra Arildstid tilligget» har Krav paa det, og hvis nogen tager Fremmede ind i Stolen, maa han selv romme den, hvis der ikke er Plads. Punkterne 3, 4, 5, 6, 7 og tildels 8 mangler i Afskriften, men har formentlig alle vedrørt Disciplinen i Kirken; thi Slutningen af Punkt 8, der er bevaret, lyder: «og maa ingen grave Grav til noget Lig Sognepræsten uadspurgt». Efter dette maa man jo formode, at Folk har haft for Skik uden videre selv at grave Grav paa Kirkegaarden, hvor de fandt for godt, og man kan da let danne sig et Skøn om den «Orden» og Gravfred, der i saa Tilfælde har hersket paa Kirkegaarden. Det næste Punkt lader formode, at det har været saa som saa med Bøndernes Lyst til at holde deres Kirke ved-

lige; thi det lyder: «Efterdi Kirken er Guds Hus og menige Mands Sognekirke, da er han pligtig til at hjælpe til Kirkens Bygning og Forbedring og besønderlig med en Dags Arbejde, naar som Kirken nogen stor Bygd haver behov». Punkt 10 paa lægger Sognefolket «at holde de budne hellige Dage» og «søge vor Sognekirke, uden saa er, at Herskabs Bestilling og andel lovligt Forfald det forhindrer». Efter den sidste Passus at domme synes Pligten over for Herskabet, d. v. s. Hoyeriejeren, at gaa forud for Pligten mod Kirken. Punkt 11 indskærper Nødvendigheden af at holde de fastsatte Bededage, og Punkt 12 fastslaar, at Børnene og Ungdommen skal holdes til «Børnelærdom» paa de «4 Tamperdage om Aaret og andre hellige Dage eftersom Præsten tillyses af Prædikestolen».

De foregaaende Punkter har jo egentlig ikke aabenbaret meget af den store «Uskikkelighed»; men nu kommer det. I Punkt 13 hedder det nemlig: Efterdi «det er Gud til Fortørrelse, usømmeligt og ugavnligt at holde Gudstjeneste for drukkent Folk», da «have vi samtykt, at paa den anden Bryllupsdag skal Brud og Brudgom med deres hæderlige Bryllupsfolk komme til Kirken om 10 slet udi det seneste at holde Guds Hus og Tjeneste udi den tilhørlige Reverens og Værdighed, som det sig bør, saa der da intet handles uden det, som tilhørligt er». For at forstaa dette

maa man erindre, at disse Vedtægter stammer fra en Tid, da Bryllup langt fra var det samme som nu. Det egentlige Bryllup foregik efter halvhedensk Skik i Brudens Hjem, hvor Bruden blev givet til Brudgommen og efter endt Maaltid og Drikkegilde under store Formaliteter ledt til hans Seng. Først Dagen efter gik Turen til Kirken, hvor Præsten velsignede de nygifte og holdt en Prædiken. Det siger sig selv, at efter Bryllupsgildet om Aftenen skulde der ikke saa meget til for paany at faa Rusen op i Bryllupsfolket, og hvis man ventede med Kirkegangen til hen over Middag, kunde man være nogenlunde sikker paa, at Flertallet af Brudefølget var alt andet end ædru, saa det raabende og vrøvlende gav Præsten og hans Prædiken en god Dag. Det var et Fremskridt at faa Kirkegangen rykket frem til Kl. 10 Fm., men nogen Sikkerhed for, at ikke en Del af Følget allerede da havde noget uklare Begreber om Kirkens Værdighed, var der ikke.

Det 14. Punkt lød: «Efterdi det er Øvrigheds alvorlige Befaling, at den ugudelige og uskikkelige Voldermisse- og Midsommers Nattevagt skal være aldeles afskaffet og nederlagt, da skal den heller ikke tilstedes hos os». Og saa her tiltrænges en Forklaring. Den «Vagt», der her er Tale om, bestod i, at Karlene de paagældende Nætter gæstede Sognets unge Piger. Det skele med alles Vidende og havde oprinde-

lig haft Karakter af en Beskyttelse mod Valgborgnattens og Midsommernattens koglende Magter, men «Beskyttelsen» fik efterhaanden en saadan Karakter, at Dyden nok kunde trænge til at værges mod den, og det er altsaa det, der sker ved, at man fastsætter Bødestraffe for «Nattevagt».

Punkt 15 forbyder Bønderne at huse fremmede Tilrejsende mere end 14 Dage uden at anmelde det hos Sognepræsten og hos «Herskabet». Om Fremkomsten af dette Paabud oplyser Povl Rogert i en Fodnote: «Anno 1579 d. 8. August ved en Samling i Rødby, besværede Morten Venstermand, Peder Huilfeld og Knud Bilde sig for Lensmanden Hack Ulfstand over de Fremmede, som komme herind i Landet at ligge, hvorledes en Part af dem have bedragelige Breve (falske Papirer) at fare (rejse) med. Da gav Stiftslensmand H. Ulfstand Provsterne og ved dem Præsterne den Befaling, at de ikke skulde lyse for saadanne, før de havde set Lensmandens Paaskrift paa deres Breve».

Det 16. og sidste Punkt lyder i sit kraftige Sprog, der overflødiggor enhver Forklaring, saaledes: «Efterdi her udi Sognet, saavel som andet Steds findes overmaade stor Guds Fortørnelse, Skændsel og Forargelse med en Hob løsagtige Skøger, som føre menligen et uskristeligt Levned med Boleri og Skørlevned, og ville sig ikke alvorligen rette og bedre, da paa det vi udi saadan deres Synd og Synds

Straf ej skulde vorde delagtige, have vi samtykt, at saadanne ubodfærdige Mennesker ej skulde huses og hæles, men med Øvrigheds Hjælp forvise dem af Sognet, indtil saalænge de sig alvorligen ville rette og bedre».

Disse Vedtægter giver i deres knappe Form et interessant Indblik i de kulturelle Forhold for halvfjerde Aarhundrede siden. De er blevet til paa Foranledning af Præsterne og Forskriften til dem var en Række Artikler, der den 3. Juni 1579 blev vedtaget paa et Møde som de 4 lollandske Provster holdt i Sandby. Ved at sammenholde disse Artikler med Halsted Sognevilkkaar, kan man tillige drage Lære af det, der fandtes i de første, men ikke i de sidste. Bortset fra nogle Artikler, der er af speciel gejstlig Karakter, maa deres Udelukkelse af Sognevædtagterne formentlig hidrører fra, at Sognefolket ikke har ment at kunne gaa med til dem. Særlig værd at anføre i denne Forbindelse er en Artikel i Provstevædtægten vedrørende Opfattelsen af Trolovelsens Betydning og Rettigheder. Almuens Opfattelse har her haft saa stor hævdvunden Gyldighed, at Sognefolket har anset det for umuligt at gaa imod den. Den levede da ogsaa trods alle Angreb uændret i Aarhundreder derefter og svage Spor af den kan endnu den Dag i Dag spores i visse Almuekredsens Opfattelse af Ringforlovelsens Betydning. Den paagældende Provste-Artikel lød saaledes: «Trolo-

velse vanbruges meget her udi Lolland og besværer verdslige Øvrigheder, som raader udi saadanne Sager, ja, besværer og forarger mange Samvittigheder udi saa Maade. Naar to Personer er lovlig sammen trolovede, da begynde de (særlig Enker) at holde Hus og søge Seng med hverandre. Ligeledes gaar Fæstemøe saa længe til Fæstemanden, at hun bliver frugt-sommelig. Og kan ingen Undervisning og Formaning hjælpe mod denne vrang Mening, som en Part haver, der holder Trolovelse for et fuldkomment Ægteskab. En Part rømmer og lader det arme Kvindfolk sidde bedraget. Sommetider sker det, at naar Fæstemanden haver besøvet sin Fæstemø, saa begærer han saa stor Medgift, som Forældrene ikke kan yde, ellers vil han (som de sige) vende dem Halen . . . .

Provsternes Beklagelse over Tilstandene paa Lolland er endnu længere; men kun det her fremdragne Forhold har Interesse i denne Forbindelse. Vi springer nu halvandet Hundrede Aar frem i Tiden for at se paa en Beretning af ganske anden Art. Det er en af de mange Sogne- og Amtssindberetninger fra 1744 afgivet af Forvalter Hørup paa Juellinge. Han skriver bl. a. om Landbruget, at da Markerne ikke overalt har fornødne store Vandgrøfter, saa sker der ofte Skade ved indfaldende langvarig Regn om Foraaret eller Sommeren, da Vandet bliver staaende paa Ageren

og kan ikke komme deraf, førend det af sig selv borttørres. Om de store Græsninger, de saakaldte Heed'er, skriver han: Nogle af dem er over en Mil lange og fra $\frac{1}{10}$ til $\frac{1}{2}$ Mil brede; de bestaa over alt af grøn Jord, som aldrig har været eller bliver pløjet, men bruges til Græsning; der findes paa dem flere Steder, som kunde indrettes til gode Koge og andre Steder til godt Sædeland, men de mange Lodsejere kan ikke blive enige om at faa disse Steder afskille, saa bliver de liggende, endskønt de visselig kunde bruges med langt større Nytte. Forvalter Hørup er altsaa i sit Syn paa disse Heed'er en Menneskealder forud for sin Tid. Han fortsætter med at omtale den særdeles stærke Pløjning, som ved Agerdyrkningen er nødvendig herudi Landet, fremfor i de andre danske Provinser. Al den Jord, som bruges til Kornland, hviler ikkun eet Aar og imidlertid bliver den pløjet to Gange og den tredie Gang, naar den skal saaes, som sker til Vinters med Hvede eller Rug. Alt det som besaas med Byg pløjes ligeledes 3 Gange, og den anden Gang, som sker i April eller først i Maj efter Vejrligets Beskaffenhed, bliver den tillige harvet saa jævnt, som den var saael, og dette kaldes almindelig at trøe eller skørre. Iligemaade omgaas der med den Jord, som skal til Havre, men de fleste Steder bliver der lidet eller intet Havre saael. Den Jord som be-

HALSTED-AUNEDE SOGN

GENERALSTABS-KORT

Sognets smalle, østlige Arm findes paa næste Side.

saaes med Ærter bliver kun plojet een Gang. Om Husdyrholdet skriver han, at Bønderne holder og tillægger Bæster, Køer, Svin og Faar samt Gæs, men ikkun lidet af hver Slags, fornedelst Mangel af Græsning og Hø og den deraf følgende «slette Fodring, som falder her i Landet; thi saa ofte som Jorden maa plojes, saa vokser der intet Græs i Kornet, hvorover Halmfoderet er stridt og magert». — Denne Beklagelse af for «rene» Marker tager sig unægtelig besynderlig

ud i Nutidsøjne. — Hørup fortsætter: «De Kreaturer, Indbyggerne ellers synes at lægge mest Vind paa og har størst Fordel af, er — næst Bæsterne som bruges til Jordens Dyrkning — Køer og Kvier, hvilke alletider kan afsættes til Herregaardene, som overalt her i Landet holder Hollænderi. Det som sælges herfra Landet til andre Provinser, bestaar ligeledes af Kvæg, Hoveder, Lam og Svin; dog er de sidste Slags kun lidet og af ingen Betydning. Men imod det lidet, som kan sælges af Kreaturer, maa Indbyggerne naarlige købe, fra Jylland, Fyn og andre Steder, Heste og Hopper for an-

seelige Summer Penge; thi det strenge Arbejde med den idelige Plojning, Bæsterne maa gøre, og de særdeles slemme Veje, som falder her i Landet, og den slette Fodring, som Bæsterne faar, foraarsager, at mange naarlige kreperer, og Landet kan ikke af Mangel paa Hø og Græs have saadant Tillæg, at det kan forsyne sig selv».

Det er det samme trostesløse Billede vi mødte i Indberetningerne fra Nørre Herred*) og hvad Hørup beretter om Mangel paa Interesse for Biavl og Frugthaver er heller ikke nyt; kun Humlehaverne roser han, idet han siger: «Der er iblandt Bønderne temmelig gode Humlehauger», dog sælger de intet deraf, men «den Humle, som vokser her i Landet er ellers ganske god», og fortsætter han «man kunde vente sig langt større Fordel af deslige Humlehaver, dersom Almuen vilde gøre sig noget mere Umage dermed end som nu sker». Efter at have omtalt Vildtet, der ikke frembyder særlig Interesse, fortæller Forvalter Hørup, hvilken Plage Kragerne er, han skriver herom: «Her er en utrolig Mængde af Krager, hvilke nu i nogle Aar paa adskillige Herregaarde og hos Bønderne have faaet Vane at plukke Straatagene ud, hvad enten det er gammelt eller nyt Tag, og trods al Umage «er disse slemme

*) Lollands Nørre Herred Side 45, 68, 111.

Fugle ikke at holde fra Tagene, men de gør en meget stor Skade, ja der er de Gaarde, hvor de nu i nogle Aar har gjort Skade paa Tagene for over 30 — 40 Rigsdaler aarlig». Han foreslaar derfor, at der aabnes en Udrydelseskrig mod dem ved at give hver Bonde Paalæg om hvert Aar at møde med 3—4 Krager imod at der udbetales 2—3 Skilling pr. Stk.

Hørup gentager andre Indberetningers Udtalelser om, at Bønderne ikke har Lyst at drive Fiskeri, men kober Sild i store Mængder af Fiskerne. Af hans interessante Optegnelser skal i denne Forbindelse endnu kun anføres, at Bondergaardene er nogenledes forsynet med «Pile» og Bønderne «tilholdes aarlig at plante nogle».

Naar Hørup klager over de daarligt afvandede Jorder er Aarsagen selvfølgelig i første Række, at man i de Tider var ganske ukendt med Dræning; men for en Del beroede det ogsaa paa, at Havvandet havde uhindret Adgang gennem Aunede Strand. Ryde og Halsted Aa m. m., saa det i Foraarstiden var umuligt at slippe af med Vandet i nogenlunde god Tid. Paa Forvalter Hørup's Tid, gik Nakskov Fjord op i Nærheden af Juellinge; men i Oldtiden har den gennem den brede Engstrækning langs Halsted Aa sendt en Gren helt op til Vesterborg So og denne Fjordarm blev ved Inddelingen af Herrederne — der er langt ældre end Sogneinddelingen — Grænsen mellem Nørre- og Søn-

derherred. Halsted Sogn kom til at ligge tværs over denne Herredsgrense, idet Byerne: Meltofte, Højfjælde og Hellinge laa i Sønderherred og derfor undertiden — f. Eks. ved en Synsvurdering i 1682 — regnedes til Aunede Sogn. Efterhaanden kom man af praktiske Hensyn ind paa at betragte hele Dobbelt sognet som hørende under Sønderherred.

Halsted Sognegrænse er, som omstaaende Generalstabskort viser, meget uregelmæssig, særlig Linien, der i Vest danner Grænsen mellem Haldsted og Herredskirke-Lille Løjtofte Sogne er saa ujævn som vel mulig. Mod Nord strækker Halsted to Arme op om det lille Nordlunde Sogn, der ser ud til at være skaaret lige ud af Halsted. Ogsaa mod Øst rækker Halsted en Arm, der kiler sig ind mellem Vesterborg og Sollested Sogne. Foruden de her nævnte Nabosogne har Haldsted i Sydvest Nakskov Købstad (tidligere Nakskov Landsogn). Aunede Sogn, der som nævnt ligger Syd for den tidligere Fjordarm, har en ret regelmæssig Form og grænser mod Syd og Øst til Arninge og Skovlængesgurreby Sogne. Dobbelt sognets største Udstrækning fra Lammehave i Syd til Sandbjerg Heed i Nord og fra Krukholm i Vest til Stensgaard Skov i Øst er paa begge Leder ca. 9 Kilometer.

LEGATERNE er mange i Tal og som sædvanlig smaa i Størrelse. Det ældste er PASTOR KNUD MØL-

LEERS OG HUSTRUS LEGAT, stiftet 1758, stort 150 Rigsdaler, nu 300 Kr., til Anskaffelse af Klæder og Bøger for fattige Børn af begge Menigheder. Bestyres af Sogneraadet. Uddeles til en Konfirmand.

JENS RASMUSSENS LEGAT, stiftet 1804 af Gaardmand Jens Rasmussen i Meltofte med 190 Rigsdaler, til Fordel for værdige Trængende udenfor Fattigvæsnet; uddeles i en Portion paa 18 Kr.

GREV ERHARD JUEL-VIND-FRIJS LEGAT, stiftet 1867 med 2500 Rigsdaler af Grev Frederik Julius Krag-Juel-Vind-Frijs og Hustru til Minde om deres ældste Søn, der døde 1867, kun 19 Aar gammel. Renterne af Kapitalen, som nu udgør 5000 Kr., uddeles af Sognepræsten og Sogneraadet i Portioner paa ca 20 Kr. til Trængende udenfor Fattigvæsnet.

NIELS JENSENS LEGAT, stiftet 1871 med 1000 Kr. af Gaardejer Niels Jensen og Hustru af St. Aunede. Bestyres af Sogneraadet. Renterne uddeles til værdige Trængende udenfor Fattigvæsnet i Aunede Sogn.

GAARDFÆSTERENKE ANNA LANGHORNS GRAVSTEDLEGAT, stiftet 1882 med 200 Kr., hvis Renter tilfalder Kirkesangeren i Halsted, mod at han vedligeholder hendes og hendes Mands fælles Gravsted.

SAMMES LEGAT, stiftet 1884 med 1000 Kr., hvis Renter uddeles hvert Aars 15. April i Portioner paa 10 a 20 Kr. til værdige Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet og Sognepræsten.

JOCHUMSEN LUDVIG BALCKS OG HUSTRUS LEGAT, stiftet 1893 med

1000 Kr., hvis Renter hvert Aars 17. April uddeles i 4 lige store Portioner til Trængende udenfor Fattigvæsnet og Alderdomsforsørgelsen. Bestyres af Sogneraadet.

MAREN KATRINE JENSENS LEGAT, stiftet 1898 med 400 Kr., hvis Renter aarlig uddeles i en Portion paa 18 Kr til en trængende Konfirmand. Bestyres af Sogneraadet.

JUSTITSRAAD ROSTRUPS LEGAT, stiftet 1906 med 2000 Kr., hvis Renter uddeles i Portioner a 20 Kr. til værdige Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

FORPAGTER SOFUS MATZEN OG HUSTRUS LEGAT, stiftet 1908 med 5000 Kr., hvis Renter uddeles til værdige Trængende udenfor Fattigvæsnet, fortrinnsvis til Arbejderfamilier paa Juellinge. Bestyres af Legatstifterens Familie saa længe nogen af dem bor paa Juellinge; derefter af Sogneraadet.

MØLLER CHR. HANSENS LEGAT, stiftet 1912 med 200 Kr., Renterne uddeles aarlig med 9 Kr. til en fattig Enke. Bestyres af Sogneraadet.

ENKE KATRINE OLSENS LEGAT, stiftet 1913 med 400 Kr. Uddeles aarlig i en Portion paa 18 Kr. til en værdig Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

ENKEFRU SOFIE FREDERIKSENS LEGAT, stiftet 1917 med 954 Kr., hvis Renter dels anvendes til Vedligeholdelse af Legatstifterindens Gravsted, dels uddeles aarlig i en Portion paa 20 Kr. til en enligt stillet værdig Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

SAMMES LEGAT, stiftet 1917 med 2000 Kr., hvis Renter aarlig deles i to Portioner til Understøttelse af Haandværkerlærlinge. Bestyres af Sogneraadet.

SAMMES LEGAT, stiftet 1917 med 2000 Kr., hvis Renter anvendes til Hjælp for trængende Konfirmander. Bestyres af Sogneraadet.

STATISTIKEN i sammentrængt Form udviser følgende Tal: Dobbeltsogets samlede Areal er 4163 Hektarer, deraf 270 Skov; det samlede Hartkorn er 779 Td. I 1801 havde Dobbeltsoget 1282 Indbyggere; i 1850 var det steget til 1541, i 1901

Kommunens finansielle Stilling fremgaar af følgende Tabel. De to Poster: Hartkorns-Skattenr., og Indbygger-Skattenr. idette og følgende Skemaer fremkommer paa den Maade, at man opfører Samtlige 68 Landkommuner i Maribo Amt i Nummerorden i to Rækker saaledes, at man i den ene Række sætter den Kommune, der har lavest Skat i Forhold til Hartkornsmængden, som Nr. 1 og den, der har højest Skat, som Nr. 68. I den anden Række opføres Kommunerne paa tilsvarende Maade i Nummerorden efter Forholdet mellem Skattens Størrelse og Indbyggertallet.

I HALSTED SOGN, der er langt det

Posternes Betegnelse:	1905—06	1910—11	1915—16	1920—21
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Samlet Ejendomsskyld	5,776,900	6,048,100	8,677,400	11,663,200
Formue	61,126	70,331	93,107	285,287
Gæld	27,699	48,246	51,127	38,791
Ligning paa fast Ejendom	15,226	18,775	31,840	62,611
" " " Formue og Lejlighed.	7,915	9,554	18,711	34,072
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	29	35	63	121
" " " Indbygger	13	16	26	50
Hartkorns-Skattenummer	Nr. 37	Nr. 23	Nr. 48	Nr. 35
Indbygger-Skattenummer	Nr. 61	Nr. 53	Nr. 65	Nr. 54

til 1785 og i 1921 til 1915. I de her nævnte 120 Aar er Aunede Sogns Indbyggerantal vokset med 438, nemlig fra 278 i 1801 til 713 i 1921. Halsted Sogn er derimod kun vokset med 252, idet Indbyggerantallet 1801 var 950, og i 1921 kun 1202. I 1921 havde Dobbeltsoget 2 Herregaarde, 7 Proprietærgaarde over 50 Hektarer, 58 Bøndergaarde mellem 15 og 50 Hektarer, 27 Smaagaarde mellem 6 og 15 Hektarer, 137 Husmandsbrug under 6 Hektarer og 141 Huse med et Tilliggende under $\frac{1}{2}$ Hektar; ialt 372 Ejendomme.

største af de to Søstersogne, findes Byerne Halsted, Rudbjerg, Tvede, Skovby, Øster Nordlunde, Øster Karleby, Sæby, Meltofte, Højfjelde og Hellinge samt de to gamle Herresæder Halsted Kloster og Sæbyholm.

HALSTED KLOSTER

omtales i de bevarede Skrifter første Gang 1305; men naar det er oprettet, vides ikke med Bestemthed. 1177

eksisterede det i al Fald ikke, thi da gav Valdemar den Store Abeden i Ringsted Kloster Patronatsret over Halsted Kirke, som da tilhørte Kronen. Sandsynligvis er Klosteret oprettet i Slutningen af det følgende Aarhundrede, formodentlig af Erik Plovpenning's Datter, Jutta. 24. Maj 1284 foretog Erik Menved nemlig et Mageskifte med Jutta, saaledes at Kronen fik hendes Arvepart i Nyborg og Jutta alt Kronens Gods i Halsted, Store og Lille Aunede, Torpe og Sæddinge. Jutta døde samme Aar og det er troligt, at hun af det saaledes tilbyttede Gods har indstiftet Klosteret — maaske paa sit Dødsleje — og det er da opført i de nærmest følgende Aar. Sagnet sætter hende ogsaa i Forbindelse med Klosteret og Kirken om end paa en historisk set ganske ukorrekt Maade.

Hun udvidede, fortæller Sagnet, Klosteret og Kirken og opbyggede denne helt af Kampesten. Hun var meget stolt over denne Gave og da Kirken skulde indvies sagde hun foran Alteret, at naar hun havde givet Gud en saadan Gave, kunde han jo nok give hende Styrke og Helse, ja lade hende leve i saa mange Aar som Kirken stod. Hendes ubetænksomme Ønske blev opfyldt. Alle hendes Slægtninge døde, selv blev hun indskrumpen og træt til Døden, men dø kunde hun ikke. Tilsidst mistede hun Mælet og havde kun dets Brug i Midnatstimen hvor Julenat. Saa befalede hun en Julenat, at man skulde lægge hende i en Kiste og hensætte den i Kirken. Hver Julenat kom Klosters Prior til

hende, løftede Kistelaaget, og som han lidt efter lidt hævede det, rejste hun sig efter Laaget sagtelig overende. Naar hun da sad oprejst i sin Kiste, spurgte hun: «Staar min Kirke endnu?» Og naar Præsten dertil havde svaret: «Ja», sukkede hun og sagde: «Ak give Gud, at min Kirke var brændt; thi da er først al min Jammer fuldendt». Derpaa sank hun atter tilbage i Kisten; Præsten lod Laaget falde og kom ikke tilbage før næste Julenat. — Saaledes gik det i Aarhundreder indtil en hellig Præst tog sig for at bede for hende ustandselig hele Julenat i 8 Aar i Træk; saa fik hun Fred.

Klosteret var indviet til Benediktinerne's Munkeorden og var først et Priorat og stod som saadant under Ringsted Klosters Overhøjhed. Senere blev det et selvstændigt Abedi. Af dets Priorer kendes Kanutus 1305, Esbern 1354, Kanutus 1374, Johannes 1388, Hemming 1446. Abedi blev Klosteret vistnok 1520; det havde kun en Abød, Jens Fugl, der var Klosters Leder fra 1515 til 1538. Om selve Klosteret ved man heller ikke stort. 1882 blev Liget af Christoffer II. Søn, Erik, der var styrtet med Hesten i Holsten og død paa Vejen hjem over Femern-Rødby, bisat i Halsted Kloster, hvor der i 14 Dage blev læst Messer over Liget, indtil det kunde føres til sit endelige Hvilested i Soro Kloster.

Rigets Drost Lavrids Jonson skænker 1340 Pederstrup og en Del andre Gaarde til Klosteret mod, at der stadig blev holdt Messer for hans Sjæls Sa-

lighed; 1854 skødede Klosteret alt dette Gods til Valdemar Atterdag. 1880 op-hævede Ridder Absalon Gøye og hans Hustru deres Ægteskab og gav Klo-stret deres Gods mod at faa Bolig og Underhold Resten af deres Dage i Klosteret. Af de sparsonne Oplysnin-ger synes det iøvrigt at fremgaa, at Slægten Gøye har haft en Del til overs for Klosteret. Jens Slaversen Gøye og hans Broder Nikolaus gav saaledes 1381 en Gaard i Meltofte som Sjælegave til Klosteret, og Jorgen Krog Gøye, der 1390 var Landsdom-mer i Lolland og skrev sig til Mel-tofte, «indgav» sig 1404 i Klosteret med alt sit Gods. 1510 blev Klosteret af-brændt af Lybækkerne, der efter at have plyndret og til Dels afbrændt Nakskov, sejlede op ad Fjorden til Halsted og lod Klosteret lide samme Skæbne. 1515 indgik Kristian II og Klosteret et Mageskifte, hvorved Kon-gen fik 3 Gaarde i Branderslev med alle deres rette Tilliggende, Rente, Ager, Eng, Skov og Mark, Fiskevand og Fægang, vaadt og tørt, intet und-taget, til evindelig Ejendom», medens Klosteret fik en Gaard i Ullerslev, en i Torpe, og en i Nordlunde.

Halsted har næppe nogensinde hørt til Landets mere betydelige Klostre, hvad alene dets Afhængighed af Ring-sted jo forhindrede; men det har væ-ret et rigt Kloster med et betydeligt Jordtilliggende i Nørre- og Sonder-herred, og det var derfor en fed Bid, Kronen annammede, da den efter Re-

formationen inddrog Klosteret under Krongodset. Den to hundreedaarige gejstlige Periode var dermed forbi, og den to hundreedaarige Kronperiode udfoldede sig for sluttelig at efterføl-ges af en to hundreedaarig Baroni-periode. Nu er ogsaa den forbi og Halsted sunket ned til at være en Herregaard — om end lidt mere end almindelig.

LENSMÆNDENES lange Række be-gynder med Otto Ratlow til Lindaa 16. Marts 1538 faar han overdraget Lenet med Forpligtelse til at «gøre tilbørlig Tjeneste» med Krigsfolk og give Munkene deres «tilbørlige Nød-tørft til Føde og Klæder». Otto Rat-low havde Forleningen til 1549, da han afløstes af den senere saa be-rømte Statsmand Peder Oxe. Han var i denne sin første Periode som Lens-mand paa Halsted Kloster en stor Godssamler og Pengepuger, og Kro-nens Bønder i Lenet har ikke haft Grund til at græde, da han i 1558 faldt i Unaade og mistede Lenet. Han er iøvrigt udførligt omtalt under Ravensborg*). Peder Oxe efterfulgtes af Claus Hvidtfeldt, der dog allerede Aaret efter maatte afgive Lenet til Erik Rud, der 8. September 1559 fik Forleningsbrev paa Halsted Kloster og Ravensborg Len, samt Hoby, Sø-rup, Abildtorpe og Vesternæs Birker. Det paalægges ham i Brevet at «tjene

*) Se Nørre Herred Side 261.

Riget» med 15 Karle og Heste i Rustning samt yde Dronningen — der havde faaet visse Indtægter af Lolland-Falster i Brudegave — 200 Daler aarlig af Ravensborg Len. Som Vederlag herfor og som Løn for sin Be-

PEDER OXE

styrelse af Lenet maa Erik Rud aarlig beholde al Avlen af Halsted Kloster og af Bøndernes Ydelse 20 Læster 5 Skuepper Byg ¹⁾ 3 Læster, 5½ Pund Rug. ²⁾ 9 Læster Havre, 1½ Pund Ærter, 1½ Læst, 2 Skp. Smør ³⁾ 40 Bollgalle, 1 Skatteko, 133 Faar og Lam, 205 Gæs, 533 Høns, 4 Pund Salt ⁴⁾ 125½ Mark 5 Skilling dansk, Halvdelen af alt Gæsteri ⁵⁾, Sagefald ⁶⁾, Gaardfæstning ⁷⁾ og Oldengæld ⁸⁾. Al anden Indtøgt af Lenet skulde Erik Rud gore Regnskab for. Desuagtet tilføjes det, at Kongen forbeholder sig

al Tienden og Hørligheden af Kirkerne, samt al «Told, Sice og Vrag, som falder i Havnene paa Lolland og Lollands Albue».

I Dagene 20.—22. August 1560 gæstede Frederik II Halsted og har vel næst at nyde Jagtens Glæder benyttet Løjligheden til at sætte sig ind i Lenets Forhold. Erik Rud ejede Lugsang, men boede, mens han havde Lenet, paa Halsted Kloster; thi i et nyt Forleningsbrev af 14. Februar 1563 hedder det, at han til sin Husholdning paa Halsted bl. a. maa oppebære «Halvparten af de Kongen tilkommende Sild og Torsk af Fiskeriet ved Lollands Albue».

1565 pantsatte Frederik II. Halsted Kloster Len til Wulff Sehested for 15,000 Daler; han blev udløst af Josias v. Qualen fra hvem Lenet i 1571 igen gik til Peder Oxé. Efter hans Død fik Knud Grubbe 2. Januar 1576 Forleningsbrev paa Halsted Kloster og Sørup Birk. Han skal, hedder det i Brevet, aarlig svare 1000 Daler i Af-

¹⁾ En Læst Korn = 22 Td. ²⁾ Et Pund Korn som oftest 4 Td. ³⁾ En Læst Smør = 12 Td. a 14 Lispund. ⁴⁾ Et Pund Salt = 12 Td. ⁵⁾ En Del af Bøndernes Afgift bestod i Pligt til at herbergere og beværte Herskabet med Følge, udtrykt i «Nætter» d. v. s. en Nats Gæsteri = Kost og Logi et Døgn til en Person. ⁶⁾ Retsbøder. ⁷⁾ Penge, der erlagdes i Indfæstning ved Overtagelsen af en Fæstegaard. ⁸⁾ Betaling for Retten til at have Svin paa Olden i Kronens Skove.

gift og tjene Riget med to rustede Heste og Karle og saa skal han iøvrigt gøre Regnskab for Renten. Naar, Regnskabet gik det saa som saa med. Thi økent Knud Grubbe kun havde Halsted i to Aar, fik han trods talrige og stærke Rykkerbreve, aldrig afgjort sit Regnskab. Først efter hans Død 1600 ser det ud til, at Kronen har faaet Renten af sit Tilgodehavende for Aarene 76—78. Knud Grubbe efterfulgtes af Svogeren Gregers Truidsen Ulfstand, der havde Lenet i 3 Aar. Han byggede Vejrmøllen ved Halsted Kloster; thi i et Brev af 7. September 1581 hedder det, at Tolden af 26 Oxner, som han forgangen Aar havde udført, skal være ham eftergivet til Gængæld for, at han har bygget en Vejrmølle og en Stald (Rejsestald) ved Halsted Kloster. Han har selvfølgelig faaet Materiale baade til Mølle og Stald. Iøvrigt var Gregers Ulfstand ikke bedre pekuniært stillet end Svogeren og Kronen maatte i de efterfølgende Aar stadig rykke ham for resterende Afgift.

17. Juli 1581 faar Steen Brahe Forleningsbrev paa Halsted Kloster, og Ravnsborg; han skal svare 4000 Daler om Aaret og tjene Riget med 8 geruste Heste. Kongen forbeholder sig al Sise, Vrag og visse Retasportler. Det maa have været et daarligt Aar, thi 20. Marts 1582 faar Steen Brahe eftergivet 500 Daler af Afgiften. 1585 udvides hans Lensmandsmyndighed til ogsaa at omfatte den

gejstlige Jurisdiktion, der ifølge en Forordning af 1582 var henlagt under Lensmændene. Han skulde i denne sin nye Stilling gøre Regnskab for og have Indseende med Kronens gejstlige Indtægter af Lenet og paase at dens Kirker blev holdt vel vedlige. Steen Brahe var Broder til vor verdensberømte Astronom Tyge Brahe og selv en mægtig og velhavende Mand. I sin Ungdom havde han gennem adskillige Studieaar i Udlandet faaet en udmærket Opdragelse og havde bl. a. tjent hos Wilhelm af Uranien, Kurfyrsten af Saksen og andre store Fyrster, inden han ved sin Faders Død 1571 blev kaldt hjem. 1578 blev han i en Alder af 31 Aar udnævnt til Medlem af Rigsraadet og beklædte denne Stilling i samfulde 42 Aar. Det ene Hverv efter det andet blev lagt paa hans stærke Skuldre og han røgtede dem alle med stor Dygtighed og en aldrig hvilende Pligtfølelse. 1593 blev han endog Medlem af Regeringsraadet, der styrede Landet under Christian IV's Mindreaarighed. At han ikke havde forsømt de praktiske Færdigheder for Brevkammerets mange Arbejder, viste han ved de store Festligheder, hvormed Christian IV's Krøning fejredes 1596; thi i Dystridtene her tog Steen Brahe Prisen og løftede alle sine Modstandere af Sæden. Mange vigtige Gesandtrejser til Udlandet blev ham betroet, og naar han var hjemme, lurede han rundt til Raadsmøder, Herredage, Retter

ting og Mønstringer, foruden at han tog Del i Hoffester og snart sagt alle vigtige Forhandlinger med fremmede Fyrster og Gesandter. Og saa fik han endda Tid til at passe alle sine Godser og Len, der altid var i monster-

STEEN BRAHE

værdig Orden. Og hans Godser var mange og store. Han ejede Knudstrup, Bregentved, Engelholm, Næsbyholm, Hvedholm, Barritsskov, m. fl. Da han i 1588 afleverede Halsted Kloster Len fik han da ogsaa i Modsætning til sine Forgængere blank Kvittering med Paaskriften: «Han blev intet skyldig». Men Steen Brahe var ikke alene en ualmindelig dygtig Mand, han var tillige en yderst retsindig Mand, der mere end de fleste af sine Standsfæller følte at «Adel forpligter» og det baade opad og nedad, indad og udad

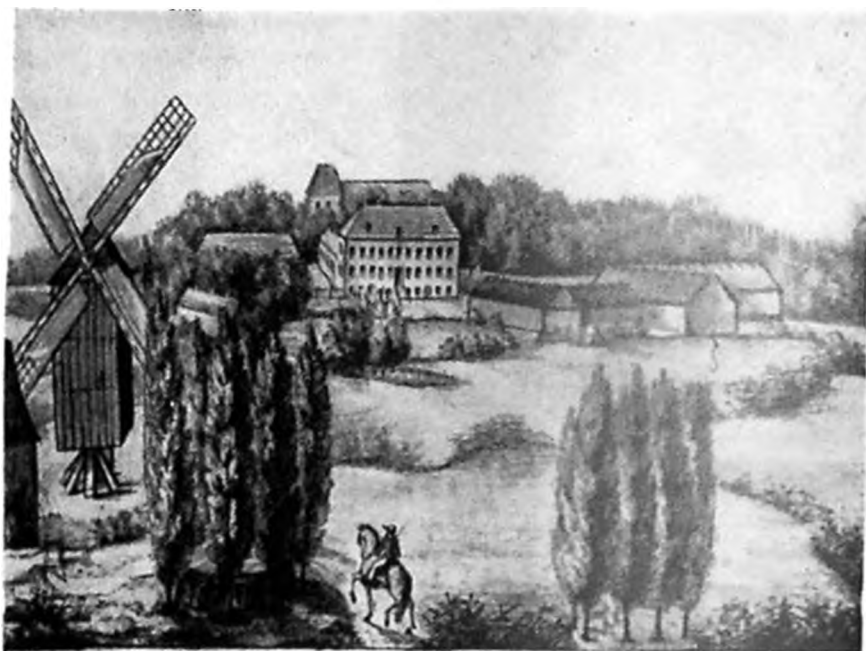
og han forbandt dernæst en dyb religiøs Tro med en stor Godgørenhed.

Steen Brahes Dygtighed satte ogsaa Spor paa Halsted Kloster i de faa Aar, han havde Lenet. 1587 indberettede han saaledes til Frederik II, at Bygningerne paa Halsted er stærkt medtagne og snarest maa grundig istandsættes, hvis ikke det hele skal helt forfalde. 27. Maj samme Aar faar han da den ønskede Befaling til «med det første at istandsætte det saa zirligt, bestandigt og godt som muligt» og dertil aarlig i to Aar anvende 500 Daler. Samtidig gik der Kongebreve til Ove Juel paa Aggershus i Norge og Mogens Gøye paa Visborg paa Gulland om at skaffe Steen Brahe henholdsvis 100 Tytter Brædder og en Skibsladning gullandsk Tømmer. 10. Juli samme Aar klager Bønderne under Halsted Kloster over, at de skal hjælpe til at grave Grave om Aalholm, skont de boer saa langt derfra. De bliver da — sikkert paa Steen Brahes Anbefaling — fri for dette besværlige og urimelige Hovori, specielt under Hensyn til, at de har en Del Arbejde med Byggeriet paa Halsted Kloster.

Den 4. April 1588 døde Frederik II og efter Fornælingstraktaten gik nu alle Krongodserne paa Lolland-Falster over til Enkedronning Sofies Pension (Livgeding). Alle Lensmændene paa disse Godser, der tidligere havde haft dem i en Slags Forpagtning mod fast aarlig Afgift (Afgiftslen), blev nu

opsagt og Lenene gik over til at blive Regnskabslen, d. v. s. Lensmændene fik en fast Løn og skulde aflægge Enkedronningen Regnskab for alt. Det var selvfølgelig ikke en Stilling, der tiltalte den rige og mægtige Steen Brahe og han afleverede derfor 1. Maj 1588 Lenet.

Floj, der igen var sammenbygget med en søndre Floj. Sydøst for Klostergaarden laa Avlsgaarden. Det var Grundlinierne i Bygningskomplekset, da Kloret efter Reformationen gik over til Kronen. Steen Brahes Indberetning om Bygningernes Forfald et halvt Hundred Aar derefter gjaldt sik-

HALSTED KLOSTER
I Tiden efter 1700.

BYGNINGERNE paa Halsted Kloster omtales første Gang paa den af Steen Brahe givne Anledning og det falder da naturligt her at følge det af ham paabegyndte Arbejde til Ende og i Tilslutning dertil give en samlet Fremstilling af Bygningernes Historie gennem de stærkt skiftende Tider.

Halsted Kloster bestod oprindeligt af 4 Floje. Mod Nord Kirken og sammenbygget med den en vestre og en østre

kert baade Borggaard og Avlsgaard. I denne sidste byggede han en stor ny grundmuret Kornlade eller rettere paabegyndte Bygningen af den; thi 26. Juli 1588 faar Enkedronningens Lensmand paa Halsted Kloster, Christoffer Rosengaard Brev om «at fuldføre den Bygning, som var begyndt paa Halsted Kloster, optegne, hvad han lægger ud dertil» og sende Fortegnelse derover til Rentekammeret.

At det er Kornladen her er Tale om, fremgaar af en 80 Aar senere optaget Synsforretning, som senere skal omtales. Af Brevet til Christoffer Rosengaard ses, at det er Kronen, der bekoster Byggeriet, saa Godset kan overleveres Enkedronningen i ordentlig Stand, og i den Henseende udkrævedes meget. Nykøbing Slot blev ombygget og stærkt udvidet, saa det kunde tjene til Residens, og Hovedbygningen paa Halsted Kloster blev ligeledes nedreven og nyopført. Til Belysning af Gangen i dette Byggeforetagende foreligger følgende Breve.

28. April 1589 skriver Regeringsraadet til Christoffer Rosengaard, at Raadet som han ved har sluttet Kontrakt med Hans von Arndorp om, at han skal opbygge et Hus af Grundmur paa Halsted Kloster. Han vil nu begive sig derover, men forlanger Hjælp til at faa Pladsen ryddet (for den gamle Bygning). Christoffer Rosengaard anmodes derfor om at skaffe ham Hjælp af Bønderne til at rydde Byggepladsen. Endvidere skal der skaffes Arndorp Ophold paa Klostret, saa han altid kan være ved Haanden og sørge for, at Arbejdet gaar hurtigt for sig. — Det viser sig, at Bygmesteren virkelig har forstaaet at faa Gang i Arbejdet, thi allerede 3 Maaneder derefter er man naaet op til Bjælkelaget i Stuetagens Gulv. 18. Juli 1589 skriver Regeringsraadet nemlig til Niels Friis paa Nykøbing, at da Bygningen af Huset paa Halsted Kloster,

efter Christoffer Rosengaards Indberetning nu er naaet saa vidt, at der maa standses af Mangel paa Bjælker, skal Nils Friis — for at Byggeriet ikke skal forhales — overlade Christoffer Rosengaard saa mange af de til Byggeriet paa Nykøbing forskrevne Bjælker, som der ikke bliver Brug for dér i Sommer. En Maanedstid efter, den 24. August 1589 gaar der Brev til Erik Lykke paa Gulland om at skaffe 80 Bjælker, 10 Alen lange og 1½ Fod i Kanten, 148 Spær af 15 Alens Længde og 70 Hanebjælker af 18 Alens Længde til Halsted Kloster, samt en Del andel Tømmer til Nykøbing. Og 14 Dage efter faar Anders Thott Besked om paa førstkommende Laugholms Marked at købe 10,000 Lægtesøm og 10,000 Loftssøm til Bygningen paa Halsted Kloster. Endelig gaar der 13. December samme Aar Brev og Ordre til Christoffer Rosengaard om i Lenets Skove at lade hugge saa meget Egetømmer, som behøves til Vindueskarme i det nye Hus paa Halsted Kloster og lade Tømmeret savskære og lægge til Tørring til Foraaret. Det sidste vi hører om Byggeriet er et Brev af 7. September 1591 til Tolderen i Helsingør om til Halsted Klosters Bygning at købe 25,000 Astrag (til sine Gulve), naar der kommer saadanne til Sundet.

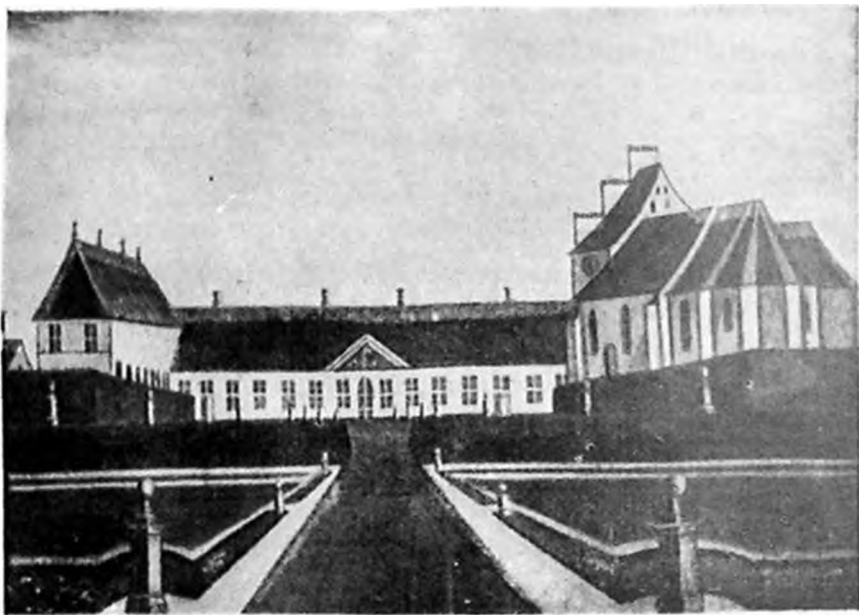
Det er hvad Datidens Breve fortæller os om Byggeriet. Fra senere Beskrivelser ved vi, at Huset havde hvælvede Kældere og over dem to

Stokværker. Ind mod Borggaarden var det forsynet med to Taarne; det største stod midt for Bygningen og dannede Hovedindgangen med Trappe op til Etagerne, det andet og mindre var Langelaarnet, der stod i Hjørnet mellem Hovedbygningen og den østre Floj og var indrettet med Fængsler

i Nord og saaledes dannede et stort firlænget Bygningskompleks.

I 1621 blev der foretaget en Besigtigelse og Vurdering af Bygningerne paa Halsted Kloster og heri hedder det om Borggaarden, at den bestaar af 3 grundmurede Huse med Kirken som det fjerde. Det søndre var et skønt

HALSTED KLOSTER
i Tiden efter 1750, set fra Øst.

til opsætsige Bønder, Ugeringsmænd og andre, som skulde holdes under forsvarligt Lukke eller endog i «Bolt og Jern».

Efter Ombygningen 1591 stod Halsted Kloster med en ny toetages Hovedbygning mod Syd og to fra Munketiden stammende toetages Bygninger mod Øst og Vest, der forbandt den nye Hovedbygning i Syd med Kirken

nyt Hus», opført for ungefær 30 Aar siden, to Løfter højt. De andre er gamle, dog velholdte, men brøstfældige paa Taget. I Beskrivelsen af Ladegaardens finder man det af Steen Brahe opførte Hus; thi der nævnes her «et godt grundmuret Hus til en Kornlade». En anden Lade beskrives som meget gammel og «mellem Træ opbyggt» d. v. s. Bindingsværk. De an-

dre Huse er kun klinet op af Ler; thi det hedder om dem: endnu en Lade, Følhuse og Stalde er «af Træ ophuggen og med Ler slagen»; de er alle «passelig vel ved Magt» d. v. s. velholdte.

I en Skrivelse 16. April 1647 indberetter Christian IV.s ældste Søn, Prins Christian, der var Governør over Lolland-Falster, at det har været nødvendig for ham at tage af Lenets Skattepenge til Genopførelse af den ved Lynild nedbrændte Ladegaard paa Halsted Kloster. At dog ikke hele Ladegaarden er brændt fremgaar af en Indstilling af 10. Marts 1652 fra Lensmanden Flemming Ulfeld om at faa repareret 3 brøstfældige Huse paa Halsted Kloster. Det ene er den vestre Lade, der er af Grundmur — formodentlig den Steen Brahe havde bygget for mere end 60 Aar siden — den behøver nye Spanter og Bjælker; thi Flemming Ulfeld frygter ellers for, at Taget vilde falde ned og gøre Skade ved at fordærve Tagstenene samt det af Bygningens Tømmer, der ellers kan bruges. De to andre Huse han ønsker repareret, er i Borggaarden og efter Beskrivelsen kan det kun være den østre og vestre Længe, her er Tale om. De to Huses Overdel og Skorstene er meget gamle, skriver han, Tømmeret er forraadnet og staaer for Fald, saa man ikke uden Fare kan have Værelser derunder. Allerede hans Formand i Embedet har andraget om at faa dem udbedret,

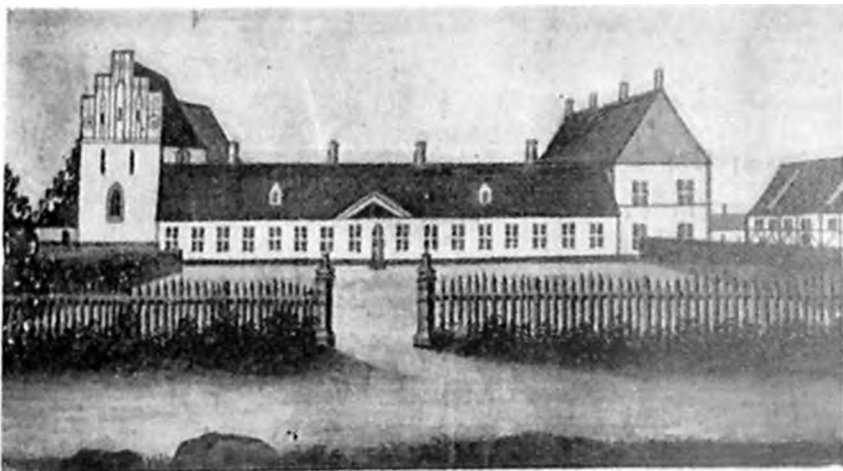
men det er ikke sket, og Flemming Ulfeld søger da nu Tilladelse til at tage af Lenets Indtægter næste Aar til Udhedring af Husene. Den ønskede Tilladelse er formodentlig givet.

30 Aar senere er Bygningerne mere forfaldne end nogensinde før. Frederiks III.s Enke Sophie Amalie havde da i 12 Aar haft Krongodserne paa Lolland-Falster i Livgeding og misrøgtet dem i en forfærdelig Grad, saa det blev nødvendigt baade 1682 og 1685 at nedsætte en Kommission til Undersøgelse af Godsernes Tilstand. Som Resultat af en den 16. April 1685 foretaget Besigtigelsesforretning giver nogle som Synsmænd udnævnte Nakskov-Haandværkere en detailleret Beskrivelse af den yderst forfaldne Tilstand, hvori Bygningerne paa Halsted Kloster befinder sig.

Ladegaarden er Synsmændene bleven forholdsvis hurtig færdig med. Reparationerne paa Ridestalden med Karlens Kammer, Kostalden, det østre Porthus, Laden, den vestre Lade, den liden vestre Stald og den søndre Øxenstald anslaaes til alt i alt at koste 487 Rigsdaler. Deslo mere omfattende er Opgørelsen af Bekostningen ved at sætte den forfaldne Borggaard i Stand. Besigtigelsen her begynder med den østre Længe, der benævnes: «Det gamle Munkehus»; den ene Halvdel af det er sunket i Ruiner; thi det hedder, at Huset «er i sin Længde 32 Fag, hvoraf de 16 Fag er ganske nedfalden paa Jorden undtagen

noget ringe gammel Mur. At genopføre disse 16 Fag i to Etagers Højde vil koste over 800 Rigsdaler og Reparationen af den anden Halvdel over 500 Rigsdaler. Denne store Sum har Regeringen ikke villet bekoste og Huset blev derfor nedrevet med Undtagelse af nederste Stokværk af den østre

staar i Øster og Vester med Enderne», altsaa den i 1591 opførte Hovedbygning. De gaar fra Værelse til Værelse og opgør Bekostningen ved Reparationerne; de nævner: «den østre Sal», «den store mellemste Sal», «den liden mellemste Sal», «den vestre Sal» og «det øverste Loft». Endvidere «det

HALSTED KLØSTER
I Tiden efter 1750, set fra Vest

Længdemur, der blev bevaret og istandsat, saa den kunde danne Hegnmur for Gaardpladsen imod Øst. At det er saaledes fremgaar af en Grundplan fra 1710, der viser, at Gaarden bestod af en søndre og vestre Længe og mod Øst var lukket af en Mur. Fundamenterne til det gamle Munkehus ligger endnu i Jorden, hvilket er konstateret ved en i 1910 foretagne Undersøgelse af Grunden.

Synsmændene gaar efter at være færdig med det gamle Munkehus over til «Det store grundmurede Hus, som

store Taarn, hvori er en Vindeltrappe», og «det lille Taarn i Hjørnet ved samme Hus», endvidere «den vestre Gavl med 8 Kvistgavle» (hvilket viser, at Taget over Gavlene har haft en anden Konstruktion end nu) og Taget. Dernæst gaar de ned i Stueetagen og nævner her: «den østre Stue» og «den mellemste Stue» og ender sluttelig med Køkkenet i Kælderen. Bekostningen ved Istandsættelsen er over halvtredie Hundrede Rigsdaler. Det fremgaar bl. a. af Beskrivelsen, at Huset har haft rundbuede

Vinduskarme i Modsætning til de nuværende firkantede; de rundbuede Vindusnicher — der forøvrigt endnu ses flere Steder i Huset — gik igen i de øvrige Bygninger og har altsaa været en over hele Gaarden gennemført Stil.

Synsmændene kommer endelig til den vestre Længe; hvor gammel den var oplyses ikke. Maaske har det været den gamle vestre Klosterbygning i delvis ombygget Stand, i al Fald var den jo allerede gammel og brostfældig, da Steen Brahe i 1587 klagede over Bygningernes Tilstand. Nu et Hundrede Aar efter var den toetages Bygning delt i to Afdelinger, «Porthuset» og «det vesterske Hus», der staaar i Sønder og Nord». Synsmændene gaar først til Porthuset, eller den Ende af Huset, der ligger Hovedbygningen nærmest. Porthuset er paa 13 Fag og er «ganske forfaldent paa Spærværk og Bjælker», Skaden i øverste og nederste Etage vurderes særskilt, ligeledes Porten, de rundbuede Vinduer osv. Reparationerne vil her andrage over halvfjerdehundrede Rigsdaler. «Det vesterske Hus» synes mindre medtaget. Der nævnes en Vindeltrappe, men man faar ikke at vide om der ogsaa paa denne Ende af Huset er to Etager; maaske har der kun været en, idet den øverste Del kan være aftaget ved en tidligere Reparation, hvorved Længen har faaet Karakter af to forskellige Huse med hver sin Betegnelse. Resultatet af Istandsættel-

sen blev i al Fald nu, at ogsaa Porthuset mistede øverste Etage; thi 1710 fremtræder hele Længen som et ensartet og enetages Hus.

Vinkelret paa Porthuset stod, da Synsmændene i 1685 gæstede Gaarden, et toetages Hus, der i Synsforretningen henævnes: «Det grundmurrede Hus mellem Brøgerset og Porthuset»; dets Reparation vil koste et lille Hundred Rigsdaler. Formodentlig er ogsaa dette Hus nedrevet; thi det figurerer ikke paa Grundplanen fra 1710. Endelig er der Bryggerset, der maa have ligget ved den sidstnævnte Bygninges vestre Ende. Det var paa «7 Spænderum» og dets Reparation vilde koste over 100 Rigsdaler.

Fra Borggaarden gaar Synsmændene over til «Hollænderhuset for Halsted Kloster» d. v. s. Mejeriet, og «Halsted Klosters Vejrmølle», der laa sydvest for Borggaarden nær Ladegaarden. Hollænderhuset var paa 7 Fag; Istandsættelsen vilde koste over 100 Rigsdaler. Vejrmøllen, der var bygget 100 Aar tidligere af Gregers Ulfstand, var «meget brostfældig baade paa Stubben og de 4 Hovedstolper» og «Tapperne og Klædrøngerne, som aldeles intet duer», kan «saasom en Del deraf skal ganske ned paa Jorden», ikke repareres for mindre end 183 Rigsdaler. Møllehuset, som var paa 8 Fag, vilde i Reparation koste godt et halvt Hundrede Rigsdaler.

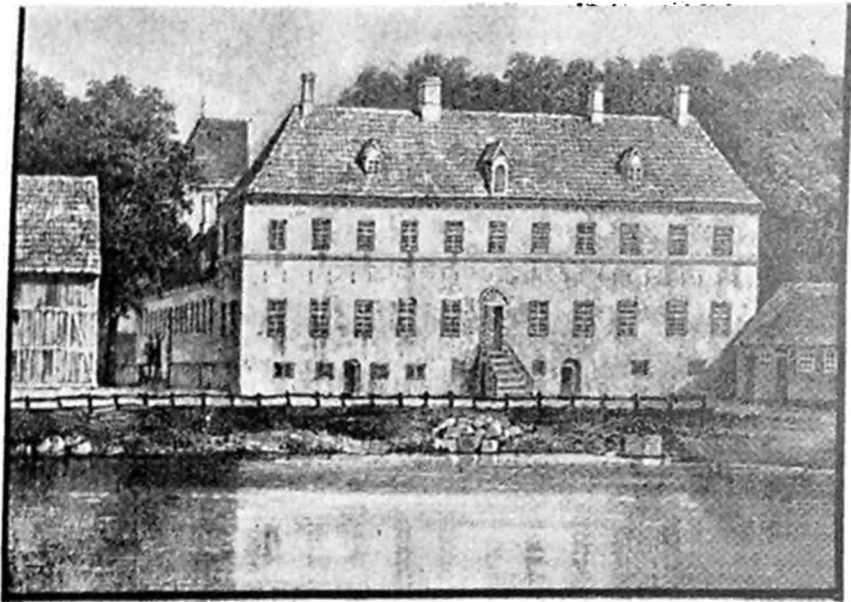
Endelig omfattede Synsforretningen ogsaa det af Enkedronning Sofie op-

førte Kornhus i det nuværende Dronningensstrøde i Næskov. Kornhuset var 80 Fag langt med 3 Lofter og saa stærkt medtaget, at dets Istandsættelse vilde koste over 400 Rigsdaler.

Alt i alt vilde de nødvendige Reparationer paa Halsted Klosters misrøgtede Bygninger koste den respektable Sum af 3758 Rigsdaler. Det er for-

har en løgformet Kuppel med Vindfløj, men det lille kun alm. spidst Tag. Planen viser endvidere den enkelte Vestfløj med Portindkørslen, i Nord Kirken med Taarn og i Øst Hegnsnuren.

1719 gik Halsted Kloster for bestilling ud af Kronens Eje og dermed blev den historiske Traad i Byggearbej-

HALSTED KLOSTER
I Tiden omkring 1840. set fra Syd.

staaeligt, at Kronen da valgte, at nedrive de daarligste Bygninger og formindske enkelte af de andre.

I 1710, altsaa 25 Aar senere, blev Bygningerne atter underkastet en Hovedreparation og den ene Halvdel af vestre Fløj blev helt ombygget. Der foreligger fra den Tid en stor Grundplan, der viser Hovedbygningen med de to Taarne; det store Trappetaarn

derne overklippet, idet der nu ikke mere skele Indberetninger til Kanceliet om Bygningernes Tilstand og iværksatte Byggearbejder, og følgelig indeholder Rigsarkivet intet derom. I Hørups før nævnte Indberetning, der findes i det kgl. Biblioteks Haandskriftssamling, omtales Bygningerne dog ganske kort; Hørup skriver om dem. «Gaardens Bygning saavidt

Borggaarden angaar bestaar af trende Længer Grundmur, den Søndre er to Elager høj og den Vestre een, altsammen gammelt og meget forfalden undtagen den halve Part af den vestre Længe, hvilken meer allerhøjestbemeldte Kong Frederik den Fjerde haver ladet bygge Anno 1710, men er dog kuns en ganske rin-

ninger af Bindingsværk». Det er alt, hvad Horup siger om Bygningerne. Det ser ud til, at Steen Brahes grundmurede Lade da er forsvundet, eftersom alle Ladegaardsbygningerne nu er Bindingsværk. Desværre oplyser Horup intet om Taarnene, men derfor er det ingenlunde givet, at de ikke har eksisteret paa hans Tid. Hvornaar de

HALSTED KLOSTER
i Tiden omkring 1840, set fra Vest.

ge Bygning. Ved den østre Side haver og tilforn efter Anseendet været store Bygninger, men er nu nedbrudt og børte undtagen et Stk. gl. Mur, 5 Alen høj, som staar endnu og lukker Borggaarden ved den Side. Udi den nordre Side af Borggaarden ligger Kirken» . . . . «Juellinge Ladegaard ligger ved den sydøstlige Side noget fra Borggaarden og bestaar disse Byg-

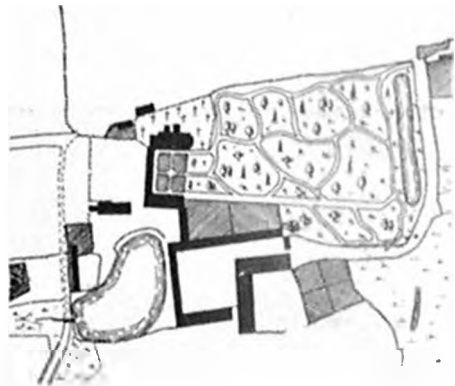
er nedrevet kan foreløbig ikke oplyses. Da Horup skrev sin Indberetning, havde Baroniet i en Snæs Aar været under Administration og staaet ubeboet paa Grund af Stamherrens Mindreaarighed, og det er vel Forklaringen til, at Bygningerne er saa forfaldne. Om den derefter foretagne Hovedreparation har medført Taarnenes Nedrivning faar indtil videre staa

som en Gåning. Døres Plads kan let paavises; thi medens den gamle nu overkalkede Bygning er opført af røde Munkesten, er Tilmuringen efter Taarnene sket med gule og meget mindre Sten, som ses under det nedfaldende Puslag inde i Huset. Det store Taarn indeholdt jo Vindeltrappen op til Salselagen, og da det blev nedrevet opførtes en ny Trappe mod Sydsiden lige overfor den gamles Plads og med Udgang til en stor Stentrappe ned til Haven. Huset har ikke været beboet siden den nuværende Hovedbygning opførtes i Midten af forrige Aarhundrede, og da Trappen op i Huset er meget slidt, kan man deraf skønne, at Tidspunktet for Taarnenes Nedrivning ligger langt tilbage.

I over 70 Aar har den gamle, minderige Bygning staaet øde og forladt. De øverste Etager bruges mest som Pulterkamre, og den ene Halvdel af Kælderen har mistet sine Hvælvinger og er indrettet til Vaskehus. Hans von Arndorps Jernankre med Aarstallet 1591 sidder endnu i Vestgavlen, men Vind og Væde finder Vej gennem Tag og Mure og øger Aar efter Aar sit oplesende Værk. Mange Gange har den stærke Bygning i de svundne Aarhundreder været slemt i Forfald og truet med Undergang, men den er hver Gang bleven reddet. Det sker næppe denne Gang, og det er vel kun et Tidsspørgsmaal, naar det berømte Hovedsæde for svundne Tiders ud-

øvende Magt paa Vestlolland synker i Grus.

Som Afslutning paa dette Kapitel om Halsted Klosters Bygninger hidsettes følgende Beliggenhedsplan fra 1816, faa Aar før den nye Landevej gennem Halsted blev anlagt. Tidligere

HALSTED KLOSTERS BYGNINGER
Grundriss fra 1816.

gik Vejen lige mod Gaarden og derefter i en stor Bue udenom. Paa Planen ses i Nord Kirken og udenfor Kirkegaarden to mindre Bygninger; den østligste af dem er det gamle Hospital, der blev nedrevet og flyttet ved Anlægget af Landevejen. Borggaardens vestre Længe er mod Nord sammenbygget med Kirken og mod Syd med Hovedbygningen; i Forbindelse med sidstnævnte staaer igen Ridestalden, der atter er forbundet med Avls- gaarden.

Efter denne lille, raske Afstikker ad den tornefulde Sti, der hedder Bygningernes Historie, vender vi atter tilbage til Enkedronning Sophies Overtagelse af Halsted Kloster og de øvrige Krongodser.

DRONNINGEPERIODERNE, der ikke betegner nogen Glanstid for Halsted Kloster og det derunder hørende Len, omfatter Frederik IIs og Frederik IIIs Enkedronningers »Regeringstid«, idet de begge havde Krongodserne paa Lolland-Falster til »Livgeding«. Frederik I.s Enkedronning Sofie havde ganske vist ogsaa Krongodserne henede til Underhold, men da hun overtog dem, var Halsted Kloster endnu Kirkens Ejendom og hørte derfor ikke med til hendes Enkepension.

Da Frederik II 20. Juli 1572 ægtede sin 15-aarige Kusine, Frederik I.s Datterdatter, Sophie af Meklenborg-Schwerin, blev det i Ægteskabskontrakten bestemt, at den unge Dronning skulde have en vis Del af Indtægten fra de lolland-falsterske Krongodser i Naalepenge, og at hun, hvis den 22 Aar ældre Konge døde før hende, skulde have disse Krongodser til fri Raadighed som Livgeding. Naalepengene fik hun som Regel udbetalt gennem Kongens Kasse, og det var derfor først efter Kongens Død, at hun fik noget direkte med Krongodset at gøre. Saalænge Frederik II. levede gik Dronning Sophie fuldstændig op i sin Gerning som Hustru og Moder og blandede sig slet ikke i Regeringssager eller gav noget som helst Udtryk for, at hun brød sig om at spille nogen Rolle udenfor Hjemmet. Desto mere overrasket blev derfor Formynderregeringen og hendes Lensmænd, da

den 31-aarige Enkedronning, som man altid havde betragtet som Kongens »lille Sofie«, pludselig afslørede sig som en energisk, forretningsklog og meget myndig Dame, der stejlt holdt paa sin Ret og lidt til. Hendes Forsøg paa at gribe ind i Regeringssager paa

DRONNING SOPHIE
som ung.

sin umyndige Sons Vegne blev vel gennem mange og haarde Dyster endelig afvist af Formynderregeringen, men Ordningen af Pengespørgsmaalene tog adskillige Aar og affødte mange vanskelige Forhandlinger. Hun kastede sig straks med megen Myndighed og Forretningslygtighed over Driften af sine Krongodser, greb personlig ind alle Vegne. Selv i Smaaling saa hun sine Folk paa Fingrene i en saadan Grad, at hun tit fik et

Skær af Nærighed og Gridskhed over sig. Dr. Mackeprang har i Historisk Tidsskrift 1900—1902 givet en Fremstilling af Enkedronning Sophies Godsbestyrelse, hvoraf her skal gives nogle Træk. Han fremdrager bl. a. en Række af hendes Breve til Lensmændene, hvori hendes til Fedtethed grænsende Paapasselighed giver sig betegnende Udslag. Snart er hun bange for at blive narret for Fedt og Fjer af de slagfede Gæs, snart formaner hun til ikke at købe mere nyt Kokkentøj end højst fornøden og snart kræver hun Besked om en saadan Masse Detailler, at man skulde tro, det var en Ladefoged og ikke en adelig Lensmand, hun henvendte sig til. Af dette og andet mere fremgaar, at Enkedronningen ved Bestyrelsen af sine Godser kun har et Formaal: at bringe det mest mulige ud af dem. Og i det Øjemed anvender hun gode og slette Midler i Flæng — eller de er hende maaske alle lige gode. Hun udvider f. Eks. med anerkendelsesværdig Iver Hovedgaardenes dyrkede Arealer ved at lade Udmarker med Tjørn og Sten rydde og inddrage under Plov; hun afvander side Arealer ved Grøftegravning; hun gaar i Spidsen med Anlæg af Frugthaver, Humlehaver og Bihaver, hun indforskriver Fisk til Søer og Damme — hun sætter f. Eks. 50 Skok Krebs i den store Dam foran Halsted Slot — hun har kort sagt Øje for alle Indtægtskilder. Men da hun finder, at Ryd-

ningen af udyrkede Arealer ikke i tilstrækkelig Grad forøger hendes Ladegaardes Kornkamre, griber hun til en saa forkastelig Udvej som at ødelægge Bønderbyer for at faa deres Jorder ind under Hovedgaardene. Denne Fremgangsmaade var paa hendes Tid om ikke ukendt, saa dog ret sjælden i Danmark, hun nyder den tvivlsomme Ære at have sat Fart i dette Nedbrydningsarbejde, og det florerede i sørgelig Grad i de følgende Aarhundreder. Blandt de Byer, hun saaledes jævned med Jorden var Rudbjerg, der laa mellem Halsted og Vesterborg og bestod af 4 Gaarde. 10. Januar 1589, altsaa ikke et Aar efter, at hun havde overtaget Godserne, skriver hun til Kristoffer Rosengaard paa Halsted, at hun gerne vil have Avlen til Klostreet noget større, men da dette ikke lettelig kan ske uden vi ødelægger en By ved Klostreet som kaldes Rudbjerg skal han udvise de 4 Bønder, som bor der, nedrive Gaardene og lægge Jorderne ind under Klostreet. Bønderne beder mindelig om at faa Lov at beholde deres Gaarde om ikke længere saa blot Høsten over; men Enkedronningen vil ikke høre Tale herom, da Avlen skal forbedres »med det første«, og Lensmanden faar derfor Ordre til at gøre som befaleet og give de 4 Bønder de første ledige Gaarde i Lenet uden Indfæstning.

Men den stærke Udvidelse af Hovmarkerne stillede øgede Krav til Ar-

bejdsstyrken, og Enkedronningen var intet Øjeblik i Tvivl om, hvor hun skulde faa den fra. Hun havde jo Hovhønderne. Atter her blev hun da en af dem, der paa et højt uheldigt Omraade, gik i Spidsen. Hidtil havde Hovhønderne været delt i to Klasser Ugedagsbønderne, der boede nær ved Hovedgaardene og skulde yde saa og saa mange Ugedags Hoveri, og Bønder med det i deres Fæstebreve bestemte fastsatte Hoveri, f. Eks: en Dag at køre Møg med to Vogne, en Dag at harve til Rug med to Harver, en Dag at stille til Høstarbejde med to Karle osv. Men nu paabød Enkedronningen af egen Magtfuldkommenhed, at Bønder med bestemt Hoveri tillige skulde møde, naar de blev tilsagt med deres Heste og Redskaber og sammen med Ugedagsbønderne deltage i Arbejdet til det var fuldfort. Det var Udviklingen henimod det uligestemte Hoveri, der i de følgende Tider mere end noget andet hjalp til at trykke Bønderne ned i Elendighed og Trældom. Selvfølgelig klagede Bønderne over denne Forøgelse af Hoveriet; men Enkedronningen skulde som souveræn Herkerinde paa sine Godser selv paadømme Klagerne, og hun afviste dem alle kort og barskt som ugrundede. Betegnende er i saa Henseende de gentagne Klager fra Klosters 16 Bønder i Vejleby. De ansøgte om at faa Hoveriet afløst med en Pengeydelse, da det i sin nye Form ikke var til at

bære. Vi har, skriver de, 3 Mil til Slottet og bliver ofte ikke tilsagt før Aftenen forud, den lange Vej frem og tilbage gør, at vi mister 3 Dage for hver Hoveridag, vi maa udføre. Sommetider bliver vi tilsagt baade at køre

DRONNING SOPHIE
[som ældre.

Ved i Skoven og arbejde paa Slottet, og naar vi ikke møder begge Steder, faar vi Mulkt. Deres Klage blev pure afvist; det eneste, de opnaaede, var et Løfte om at blive sagt til i bedre Tid. Men ikke alene Avlingshoveriet voksede, ogsaa Smaahoveriet tog til. Bønderne i tre Sogne i Nørreherred klager saaledes over, at de fra Klosteret havde faaet uddelt Blaar og Hor til Spind, noget de aldrig før havde

faaet — heller ikke deres Klager hjalp det ringeste.

Et naadigt og mildt Herskab var Dronning Sophie altsaa ikke, men noget godt var der alligevel ved hende. Hun var meget lydher overfor Bøndernes Klager over andre, og ofte tog hun deres Parti mod Skrivere og Lensmænd. 1599 klagede f. Eks. en Bonde i Øster Karleby over at være forurettet af Fru Margrethe Pappenheim paa Sæbyholm og hendes Skriver. Lensmanden tog Adelsfruen Parti og erklærede Klagen for ganske grundløs, men Dronningen saa anderledes paa Sagen og tildelte Lensmanden en meget skarp Irettesættelse, idet hun skriver: Vi har »sat dig til vor Lensmand, for at Du skulde vide vore Undersaatters Bedste, beskytte og skærme dem for Overfald, og i det mindste ej tillade Skriveren at beskatte og besvære dem«, som Klagen her viser, og »skulde Du da være den sidste (der hjalp) til at vore Undersaatter blev besværede af andre«. Bonden fik altsaa paa Trods af Lensmanden sin Ret, og der er adskillige andre Eksempler af samme Art.

Paapasselig, dygtig og hensynsløs som hun var, fik Enkedronningen meget mere ud af sine Godser end de var vurderet til. Indtægterne af Livgødinget var anslaaet til 18,500 Rigsdaler aarlig; men Regnskaberne viser, at de gav betydeligt mere. Indtægten det første Aar var 23,580 Rigsdaler, og i de bedste Aar naaede hun helt op

over 44,000. Halsted Kloster Len gav det første Aar 7385 Rigsdaler og det bedste Aar 13,710; kun 3 Aar var det under 8000 Rigsdaler. Afgiften af Bøndergodset varierede jo ikke stærkt og Fremgangen i Indtægt fremkom væsentligst ved hendes bedre Drift af Hovedgaardene. Kornavlens spillede en ringe Rolle, i Almindelighed høstede man ikke over 3—4 Fold, og det kunde endda gaa saa galt, at man ikke fik Udsæden tilbage. 1590 indberetter f. Eks. Lensmanden, at Bønderne »ikke haver bekommet saa meget Byg igen, som de haver saaet«, ja nogle aldeles intel, og Armoden er saa stor, at skulde Landgilden indkræves, blev der ikke mange Bønder tilbage paa Gaardene. Lensmanden faar derfor Ordre til at inkøbe Byg og Havre og fordele det som Sædekorn blandt Bønderne. Men en hel Del Korn maa Tienden og Avlen paa Halsted dog have givet, eftersom Dronningen 1591 gav Ordre til at købe en a to Gaarde i Nakskov og paa deres Grund opbygge et stort Kornmagasin, Gaden, hvor det laa, fik Navn efter det og kaldtes »Dronningens Gaard«, det nuværende Dronningens Stræde.

Kvægavlen var langt paalideligere end Kornavlens, og Dronningen kastede sig da ogsaa med stor Energi over den. Kreaturerne blev indkøbt om Efterommeren og fedet paa Stald. Sit første Enkeaar købte hun 88 Dyr, men Tallet steg hurtigt Aar for Aar,

og i 1591 købte hun ikke mindre end 300, deraf alene 100 til Halsted. Mejeriet stod naturligvis langt tilbage for Fedestalden og paa Halsted fandtes kun 6 Malkekøer til Lensmanden og hans Folks Husbehov.

Ogsaa Vildtet betragtede hun som en vigtig Indtægtskilde. Hun forbød Bønderne i Halsted Len at jage efter Ænder og Ællinger, og de skulde af Hensyn til Vildtet enten holde deres store Hunde bundne eller afhugge deres ene Forben.

Det fremgaar af det foregaaende, at Dronning Sophies Lensmand paa Halsted Kloster ikke spillede nogen særlig fremtrædende Rolle, og det maa derfor være tilstrækkelig lige at nævne dem. Christoffer Rosengaard sad paa Halsted fra 1588 til 93, Dronningens Landsmand, Meklenborgeren Frederik Høbe fra 1593 til 94, Knud Urne indehavde Posten fra 1594 til 1614, Jørgen Grubbe fra 1614 til 21, Axel Urne fra 1624 til 27 og Lavrids Grubbe fra 1627 til 1632, det sidste Aar som Kronens Lensmand, idet Dronning Sophie døde 1631, i sit 74. Aar.

Aaret efter forlenede Christian IV sin Søn, den udvalgte Prins Christian med Kongsgodserne paa Lolland-Falster. Kongens ældste Søn, Frederik, var død som lille, og den næstældste Søn, Christian, blev da 1610 i en Alder af 7 Aar hyldet til Tronfølger. Han beledignedes almindeligt efter den Tid som den udvalgte

Prins og benyttede ofte Initialerne Chr. V. Faderen havde givet ham en omhyggelig Opdragelse, men han forspildte baade Faderens og Folkets Tillid ved fra sin tidligste Ungdom at hengive sig til et udsvævende Liv, der i høj Grad medvirkede til hans

PRINS, CHRISTIAN

tidlige Død, han blev kun 44 Aar gammel og døde paa en Udenlandsrejse 1647. Han var i et og alt Bedstemoderen, Dronning Sophies, diametrale Modsatning, uordentlig i Pengesager, ødsel og ligegyldig i alle Forhold vedrørende sine Godser, saa det hele gik som det bedst kunde. Indtægterne var alt for smaa til Prinsens Livsførelse, og han kom derfor i bundløs Gæld. Hans Enke Prinsesse Magdalene Sibylla af Saksen beholdt Lolland-Falster i Livgeding indtil hun 1652 gif-

lede sig med Hertug Frederik af Saxon-Allenburg.

I Prins Christians Forleningstid var først Frederik Pappenheim Lensmand paa Halsted Kloster fra 1632 til 42 og derefter den kendte Erik Rosenkrants fra 1642 til 51. Mange store og gode Mænd har Rosenkrantsernes ældgamle Slægt fostret og Erik hører ingenlunde til de ringeste. Han var født 1612 og fik som saa mange af den Tids Adelsmænd en omhyggelig Opdragelse. Han studerede først i Sorø, senere i Oxford og foretog under Kyndig Ledelse en 7-aarig Udenlandsrejse til Fuldendelse af sin Uddannelse. 1637 kom han hjem og blev straks Kammerjunker ved Prins Christians Hof i Nykøbing. 1640 blev han som Medlem af et Gesandtskab sendt i vigtig Ærinde til Madrid, vendte atter tilbage til Nykøbing og blev 1642 Lensmand paa Halsted Kloster og Krigskommissarius for Lolland. Aaret efter avancerede han til Landskommissarius. 1651 blev han Stiftsbefalingsmand over det store Aarhus Stift og 1652 betroede Frederik den Tredie ham og Peder Reedtz en meget vigtig Sendelse til London med den Opgave at bringe en god Forstaaelse i Stand mellem Kongen og Oliver Cromwell. De to Adelsmænds Følge bestod af 60 Personer og var udstyret med megen Pragt i det Haab derved at gøre Indtryk paa Englands mægtige og myndige Protektor. Det lykkedes ikke; den megen kongelige Pragt ir-

riterede kun Cromwel, og han behandlede de to Sendemænd meget overlegent. Bl. a. sagde han spottende til Erik Rosenkrants, der »kun« var 40 Aar, at Danmark nok havde mange tidlig modne Hoveder, siden han kunde blive sendt ud som Gesandt,

ERIK ROSENKRANTS

for han endnu havde ordentlig Skæg paa Hagen. Men Erik Rosenkrants blev ham ikke noget skyldig og svarede kækt: »Skönt mit Skæg endnu er ungt, er det dog ældre end Eders Republik«. Cromwell bed Spotten i sig og viste siden Erik Rosenkrants større Hensyn. Men den Berømmelse, det djærve Svar bragte Rosenkrants, var saa at sige ogsaa alt, hvad han fik ud af sin Sendelse. Skönt andre næppe heller havde kunnet opnaa noget hos

Cromwell, var Frederik III saa misfornejet, at Rosenkrants faldt i Unaaide og mistede alle sine Embeder, og trak sig tilbage til sin Gaard Rosenholm, hvor lærde Studier optog hans Tid. Han havde paa Gaarden sit eget Laboratorium, Apotek, Bogbinderi m. m., og Rosenholm blev et Slags Akademi for unge, ubemidlede Menneſker, der under den lærde og gudfrøgtige Ejer fik lagt den bedst mulige Grund for deres fremtidige Livsbane. Under Christian V kom Rosenkrants atter til den Ære og Værdighed, som hans store Lærdom beretigede ham til; han blev Assessor i Statskollegiet og Højesteret, fik Titel af Geheimeraad og blev atter Stiftsbefalingsmand over Aarhus Stift. Erik Rosenkrants var tre Ganget gift; hans anden Hustru var en Datter af Palle Rosenkrants og med hende fik han Lungholm. Han døde 1681.

Erik Rosenkrants' Efterfølger som Lensmand paa Halsted Kloster var Flemming Ulfeld, Broder til den sørgelig berømte Corfitz Ulfeld. Flemming havde tidligere været Lensmand paa Holbæk og Generalkrigskommissær for Sjælland. Han deltog med Hæder i Krigen og var 1644 en Tid i svensk Fangenskab. Efter at de lolland-falsterske Krongodser ved Prinsesse Sybilles Giftermaal 1652 var gaaet tilbage til Kronen forblev han paa Halsted Kloster som Kongens Lensmand. Han døde 1657 og oplevede saaledes ikke den For-

smædelse Broderon Corfitz Aaret efter bragte over Slægten*).

Iøvrigt viser følgende Brev fra Flemming Ulfeld, at Aaret 1651 har været meget daarligt for Vestlolland; thi han gør 21. Marts 1652 Forestilling til Kongen om den slette Tilstand i Lenet. Dersom Kronens Bønder, skriver han, skal betale Prinsessen al deres Restance, maa de fleste gaa fra Gaardene, og hvis de ikke bliver forstrakt med en Læst Sædekorn eller to tre vil de fleste af Gaardene komme til at staa øde. Sædekornet har Bønderne naturligvis faaet, men hvorledes det er gaaet med Restancerne findes der ingen Oplysning om.

I Tiden fra Flemming Ulfelds Død 1657 til Lensvæsnets Ophævelse 1661 var der hele tre Lensmænd paa Halsted Kloster, nemlig Frederik Urne 1657—58, Frans Brokkenhus 1658—60 og Frederik v. Ahlefeld 1660—61. Lensmandens Myndighed gik nu over til de nye Amtmænd og Lenene blev til Amter, Halsted Klosters Len blev til Halsted Klosters Amt, der i Reglen havde Amtmand fælles med Aalholm Amt. Driften og Regnskabet med Krongodserne blev underlagt en Amtsskriver i hver Amt.

1670 døde Frederik III, og Kron-

*) Om Flemming Ulfelds lange og haarde Trætte med Herredsfoged Knud Mortensen, se Nørre Herred, Side 185. ff.

godserne paa Lolland-Falster blev da atter overladt en Enkedronning som Pension. Men der var himmelvid Forskel paa Enkedronning Sophie og Enkedronning Sophie Amalie. Lige saa interesseret og virksom den førstnævnte var i Godsernes Styrelse, lige saa udeltagende og interesseløs var den sidste. Dronning Sophie residerede i Nykøbing og havde alle Detailler i sin Haand, Sophie Amalie boede som oftest paa sine nybyggede Slotte, Hørsholm og Amalienborg, og tog kun en Gang imellem og for kortere Tid Ophold paa Nykøbing Slot. Hun havde overfor sine Besiddelser kun een Tanke og Interesse: at faa de flest mulige Penge presset ud af dem til sin ødsle Levevis. Lensmænd og Fogder fik Løv at huserne med Bønderne som de selv vilde, og det gik da her, som det gik alle andre Steder, hvor den Form for Godsstyrelse praktiseredes: Fogderne blev rigere og rigere, og Bønderne fattigere og fattigere. Det danske Folk har intet at takke Sophie Amalie for og de lolland-falsterske Bønder mindst af alle. Saa elendig var Tilstanden paa de lolland-falsterske Krongodser bleven under hendes Regimente eller vel rettere Mis-Regimente, at der den 28. November 1682 blev nedsat en Kommission til at undersøge Aarsagerne til den slette Tilstand af Enkedronningens Livgeding og til at overveje, hvorledes, det igen kunde forbedres og ophjælpes. Kommissionen gik

skrappt til Værks og afslørede den uendelige Række af Misbrug, som Fogder og Amtsskrivere havde gjort sig skyldig i overfor Bønderne. Disse fik frit Løv at komme med deres Klager, og der inkom over 500. En Del af dem var selvfølgelig overdrevne og

DRONNING SOPHIE AMALIE.

uberettigede, men de allerfleste var kun altfor velbegrundede. Aldrig har den lollandske Bonde haft et saadant Rædselsregimente over sig som i Sophie Amalies Tid. Skatterne til Statskassen var høje og trykkende, Afgifterne store, men værre var Embedsmændenes Tyranni. Dronning Sophie tog, som før skildret, selv haardt, men holdt sine Fogder og Skrivere strengt i Ørene. Sophie Amalie tog selv ikke mindre haardt og gav samtidig sine

Embedsmænd frie Tøjler til i eget Bøndernes Rigelsesformaal at udpine Bønderne. Og vilde eller kunde de ikke betale, var der Midler nok til at tvinge dem. Mest yndet var en Indkvartering af Soldater med Løfte om, at Bonden ikke blev fri for dem, før han betalte. Soldaterne aad og drak ham ud af Huset, stjal hans Værdigenstande, om han havde nogen, og gav ham og hans Familiie Hug og Spark i Tilgift. Truslen om at tage en af Sønnerne til Soldat var ogsaa et udmærket Afpresningsmiddel, og en øde Gaard var ligeledes probat i samme Øjemed. Bonden fik nemlig stillet i Udsigt, at han vilde blive tvunget til at tage en forladt og forfalden Gaard i Fæste og betale Skat og Afgift af den saavel som af sin egen. Bonden prøvede saa at købe sig fri, men det varede ikke længe, før han paany blev truet og atter maatte købe sig fri, indtil han var aldeles udsuget, hvorefter han saa alligevel fik den øde Gaard paatvunget.

Kommissionen paaviste endvidere, at de Skattelettelser, der nu og da blev indrømmet Bønderne, hovedsagelig gik i Embedsmændenes Lommer og at baade Amtsskrivere, Fogder og Toldere snød Bønderne paa Kornmaalet ved først at kræve Tønden maalt med Top, derfter stikke en Albue ned i den og rive saa meget Korn af som muligt, og saa kræve Tønden fyldt med Top paa ny.

Der blev altsaa afsløret nok af

Overgreb og Snyderi, men om der af den Grund blev bedre Kaar for Bønderne er tvivlsomt. I al Fald blev der efter Enkedronning Sophie Amalies Død 1685 nedsat en ny Kommission til at undersøge Bøndernes, Slottenes og Ladegaardenes Bygninger samt Skovenes og Fiskeriets Beskaffenhed samt til at klarlægge Aarsagen til den slette Tilstand og afgive Betænkning om Godsernes Opkomst og Forbedring. Kommissionen fik Ordre til at skynde sig, da Tilstanden skulde være saa slet, at der var Fare for Hungersnød, og man maa lade Kommissionen, at den gav et Eksempel, som vore Dages Kommissioner passende kunde tage op til Efterfølgelse. Den blev udnævnt 7. April 1685, alerede 25. April indsendte den en udførlig Redegørelse og 4. Maj afleverede den sine Protokoller, som indeholdt Oplysninger om hver eneste af Kronens Bøndergaarde paa Lolland-Falster.

Den nye Kommission paaviste, at Forholdene i alt Fald paa et Omraade var bleven endnu værre end tidligere, nemlig Plageriet med de øde Gaarde. Efter Indstilling af Kommissionen i 1682 var der nemlig udstedt Forordning om, at man for at faa de mange øde Jorder dyrket, skulde fordele de øde Gaarde mellem de Bønder, der sad nogenlunde godt i det. Men derved opnaaede man kun at gøre Elendigheden endnu mere udbredt, især da Fordelingen af Ødegaardene

skete paa Trods af alle fornuftige Hensyn til Afstand og Evne. Bønder i Vesterborg fik saaledes paatvunget nogle øde Gaarde i Rolykke, som de

Det er kun et Par Eksempler valgt i Flæng; en nærmere Udredning af disse fortvivlede Tilstande horer hjemme under Beskrivelsen af lol-

HALSTED KLOSTER
set fra Syd.

skulde dyrke sammen med deres egne, og lignende meningsløse Forhold fandtes mange Steder. En Bonde i Horslunde klagede over, at han havde faaet to øde Gaarde foruden sin egen, han satte bæde Kræfter og Midler til for at opfylde det urimelige Krav, og da han ikke kunde mere, lod Skriveren ham hente til Klosteret og lod ham sidde i »Jern« i Fange-taarnet i 8 Uger.

landske Forhold i Almindelighed, og jeg skal derfor ikke her komme nærmere ind paa dem, men indskrænke mig til et Par Ord om Hoveriet. Man vil erindre, at Bønderne i Vejleby i Dronning Sophies Tid androg om, at de paa Grund af den lange Afstand til Klosteret maatte faa deres Hoveri afløst af en Pengeydelse. Den Gang blev Andragendet afslaaet; men senere blev denne Pengeafløsning indført,

og alt Hoveriarbejdet paa Hovedgaarden fordelt mellem de nærmest boende Bønder. Bagefter fandt man saa paa, at denne Afløsning kun gjaldt Avlshoveriet, og at Bønderne derfor fremdeles skulde forrette Smaahoveriet, og det sidste udviklede sig efterhaanden til at blive værre end det første. Der skulde sættes Gærder om Markerne, skoves og køres Ved, udskibes Korn osv. osv. Hvad de Bønder, som udførte Avlshoveriet angaar, da faar man gennem en Klage fra Ullerslev 13 Hymænd en klar Forstaaelse af, hvad dette Hoveri betød. De Ullerslevmænd klager først over de mange øde Gaarde, de er belempret med — deraf en i Dannemarre — dernæst besværer de sig over, at de er »belastet med stor og umaadelig Hoveri til Klostret; i forrige Tider havde det hele Amt gjort (Avls-) Hoveri til Klostret, mens nu ikke de halve maa gøre det hele alene. Kommissionen bemærker til Klagen, at Bønderne har faaet den øde Gaard i Dannemarre ombyttet med en i Gurreby, men det vilde være heldigt, om de kunde forskaanes for den. Om det andet Klagepunkt skriver Kommissionen: »Anlangende Hoveriet, som de til Halsted Klosters Ladegaard forrettet, da haver Hendes Dronninglige Majestæt allernaadigst forordnet 200 Bønder til dens Drivning« og dette giver ungefær en Td. Ld. til hver Mand i hver Mark. Det vil med andre Ord sige, at hver Bønde først skulde pløje, harve,

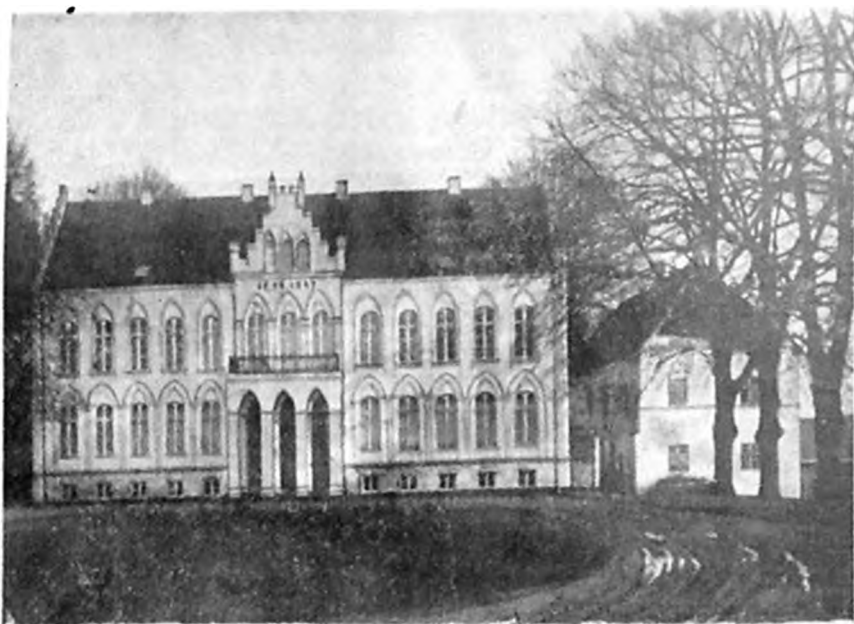
saa og høste 6—8 Tdr. Ld. paa 6—8 forskellige Støder, før han kunde tænke paa at gøre noget ved sit eget.

Med Sophie Amalies Død slutter Dronningeperioderne for Halsted Klosters Vedkommende; thi Chr. V.s Dronning fik ved hans Død kun Krongodserne paa Falster i Livgøding. Men stort bedre ser det ikke ud til at være blevet for Halsted Klosters Bønder; thi Fogder og Skrivere har næppe ændret deres »Systemer« synderligt, og desuden medførte de nye Krige store, nye Skatteudskrivninger. 1707 maatte Regeringen igen nedsætte en Kommission til at undersøge Aarsagerne til, at Skatterestancerne fra Lolland-Falster stadig voksede. Den kunde kun gentage de gamle Klager.

I 1718 fik Frederik IV Lyst til at bortbytte Halsted Kloster for Baroniet Juellinge paa Sjælland. Det var oprettet af den berømte Jens Juel — Broder til Søhelten Niels Juel — og havde nu Jens Juels Dattersøn, Baron Jens Juel Vind til Besidder. Kongen valgte to Kommissærer til at forhandle med Baronen. Disse Forhandlinger stod paa det meste af et Aar, idet alt skulde vurderes begge Steder, baade Hovedgaarde og Bøndergods. Halsted Kloster var en Del større end Juellinge og Baronen maatte derfor erlægge 271 Rigsdaler kontant og betale 29 1/2 Td. overskydende Hartkorn med 1422 Rigsdaler. Til Halsted Kloster hørte af Hovedgaardshartkorn Ladegaarden med 83 1/2 Td. Hartkorn, Øre-

bygaard med 16½ Td. og Haugaard med 42 Tdr. Hartkorn, desuden Kyllingegaarden med Møllehuset paa 4½ Td. samt 4 Bøndergaarde i Halsted By, som 1718 havde faaet tildelt Sædegaardsfrihed for at supplere Hovedgaardstaksten i Byttehandelen. Navnet Juellinge overførtes derefter fra Sjælland til Halsted Kloster og dette gamle Navn forsvinder dermed for et Par et Hundred Aar af Historien.

Jørgen Vind, der i Soslaget paa Kolberg Heide faldt ved Christian IVs Side paa »Trefoldigheden«; hans Morfader var som nævnt Jens Juel. Baron Juel Vind havde Ord for at være en fortræffelig Lensherre og Sagnet vil vide, at ingen Bønder i hele Landet havde det saa godt som hans. 1721 giftede han sig med Ide Helle Krag til Stensballegaard, Ægteskabet blev kun kortvarig; thi 1726 blev

HALSTED KLOSTER
set fra Vest.

BARONIET JUELLINGE var dermed dannet af det gamle Klostergods. Lensbrevet, der »ophøjede« det til Baroni blev udstedt den 26. December 1721. Den første Besidder var altsaa Baron Jens Juel Vind; han var født 1694 og havde meget stolte Ahner. Hans Farfader var Søn af Rigsadmiral

han syg og døde, efter Sigende »under haarde Hænders Operation«, paa Juellinge, kun 32 Aar gl. Stamherren, der ligeledes hed Jens Juel Vind, var kun 2 Aar, da Faderen døde. Moderen giftede sig straks efter Sørgeaarets Udløb, og Baroniet kom da under Administration indtil Sønnen blev myndig.

1726 blev Baroniet udvidet med Stensgaard paa 11½ Td. Hartkorn, som Juellinge erhvervede af Grevskabet Knuthenborg mod at afstaa sin Græsningsret i Ugleholt Skov. 1766 blev Baroniet yderligere udvidet med 85 Tdr. Hartkorn af Besidderens private Eje, som han fik Løv til at lægge under Lenet. 1771 arvede Baronen efter sin ugifte Moster Stannus-huset Stensballegaard og fik samtidig Ret til at føje Krag'ernes Navn og Vaaben til sit eget.

Baron Jens Krag Juel Vind, som han nu kaldtes, istandsatte de forfaldne Bygninger, nedrev den østre Mur paa Gaardspladsen og anlagde Haven i tre Terrasser efter fransk Stil samt plantede Lindealleer, hvoraf den ene — tildels fornyet — staa endnu. I den lille Skov »Munkelunden« indrettede han ligeledes efter fransk Mønster en Dyrehave, der paa alle Sider var indhegnet med Grøfter og Gærder, og besatte den med Daa-dyr. Iøvrigt boede han den største Del af Aaret i København og op-holdt sig kun nogle Sommermaa-neder paa Juellinge. Han var en an-set Mand; kun 27 Aar gammel blev han Assessor i Højesteret og i en Alder af kun 46 Aar Justitiarius. Han blev som saadan Medlem af den Kommission, der undersøgte Anklagen mod Struense og domte ham og Grev Brandt fra Ære, Liv og Gods. Det faldt ligeledes i Baro-nens Lod at lede Forhørerne over

alle de Personer, der kunde tænkes at vide noget om Forholdet mellem Struense og Dronning Caroline Mathilde og at afædske Dronningen selv en Forklaring. En Tid var Baron Vind Amtmand over Københavns Amt og arbejdede som saadan paa

BARON JENS KRAG JUEL VIND

at gøre Kronens Bønder til Selv-ejere, hvilket ogsaa lykkedes. Of-fentlig Anerkendelse fik han i rigt Maal, han blev Geheimekonferens-raad, hvid Ridder, Medlem af Over-skattedirektionen m. m. Den Interes-se, han havde vist for Bønderne i Københavns Amt, viste han ogsaa si-ne egne, idet han 1773 begyndte Ud-skiftningen. Først de store Overdrev, Halsted, Hellinge og Nøbølle Heed'er, der udstykkedes af Fællesejet, saa

hver By og Hovedgaardsejer fik sit eget Stykke udvist og indpælet. Derefter fortsattes med Magelæg mellem Bønderne, saa haade deres og Hovedgaardenes Jorder blev mere afrundede. Var det end ikke store Resultater, han naaede inden sin Død, saa var det dog en Begyndelse og en Anvisning paa den Retning, Udviklingen burde følge.

Baron Jens Krag Juel Vind havde 1752 æglet Sophie Magdalene von Gram til Frijsenborg, som hun arvede 1709 og dermed tilførte Slægten, men da var hendes Ægtefælle forlængst gaact heden, idet han døde 1776. Deres ældste Søn Frederik Carl Krag Juel Vind arvede efter Faderens Død Juellinge og efter Moderens Død 1810 tillige Frijsenborg, hvorefter han føjede Frijsernes Navn og Vaaben til de tre Slægtsnavne, han havde i Forvejen, men medens de tidligere Baronier Vind begge Gange, da et nyt Navn blev føjet til, havde sat det foran deres eget, blev Frijs nu sat bagfter de ovrigte, saa det blev Slægtens Hovednavn. Da han arvede Grevskabet Frijsenborg ophøjedes han til Greve, og blev saaledes Stamfader til den nulevende Greveslægt Krag Juel Vind Frijs. Han ansaa det med Rette for uheldigt, at baade Grevskabet og Baroniet blev forenet paa en Haand og fik derfor efter Ansøgning Tilladelse til at ændre Arvefølgen saaledes, at hans ældste Søn og dennes Efterkommere fik Frijsenborg og den

næstældste Søn og hans Efterkommere Juellinge. Nu har Skæbne og Giftermaal medført, at de to Len atter bliver samlet paa een Haand, men ganske vist samtidig med, at de overgaar til fri Ejendom, saa man ikke paany skal have det Særsyn, at

BARON (GREVE)
FREDERIK CARL KRAG JUEL VIND (FRIJS)

den ene Arving svælger i flere Baronier og Grevskaber, medens de andre henvises til selv at tjene deres Brød — hvis de er i Stand dertil.

Men tilbage til Baron Frederik Carl Krag Juel Vind, der véd Faderens Død 1776 arvede Juellinge. Han var født 1753, fik, takket være Faderens Indflydelse, allerede 1772 Sæde i Højesteret og blev senere baade Kammerherre og hvid Ridder. 1782 tilbyttede han sig Stiftamtmandsem-

bedet paa Lolland-Falster og slog sig ned paa Juellinge. Naa, med Amtmandsgerningen var det saa som saa, han interesserede sig mindst af alt for Kontorarbejde, men overlod til sine Fuldmægtige at ordne disse kedelige Sager, medens han selv førte et muntert Liv med Jagt, Gilder og Spil. Iøvrigt var han en human Mand, der fortsatte det af Faderen paabegyndte Arbejde med at forbedre Bøndernes Forhold, navnlig gennem Udstykningen. Han fremmede Pileplantningen, indførte Saaning af Kløverfrø og søgte nogenlunde at følge i det Spor, som hans Nabo paa Pederstrup, den store Reventlov, anviste. Bl. a. delte han Jorderne fornuftigt mellem Bønderne, saa Gaardene blev lige i Hartkorn: hvert Hus fik desuden sit Tiliggende paa $1\frac{1}{2}$ til 3 Skp. Hartkorn. Han var ualmindelig hidsig og heftig af Karakter, og naar Bønderne kom med alt for nærgaaende Fordringer til ham, kunde han fare op og give dem en voldsom Overhaling, og det var de svært glade for; thi de vidste paa en Prik, at han bagefter fortred det, og gav dem alt, hvad de havde bedt om, for at gøre det godt igen. Hans Kærlighed til Jagten skal være Skyld i, at Juellinges Marker kom til at ligge saa uheldigt for Gaarden, idet han ved Udskiftningen i 1799 vilde have Markerne med den bedste Jagt under Hovedgaarden uden Hensyn til, om de laa ubekvemt for Avlingen. 1815 døde han, elsket og savnet af si-

ne Bønder. Han ligger begravet paa Halsted Kirkegaard, hvor Godsets Folk rejste ham en Gravsten med følgende Inskription, der er taget af Biskop Bojsens Ligtale over ham:

Dine Bønder velsigne Dig,
det er Din Ære;
Dine Venner sørge ved Din Grav,
det er Din Hæder;
Du er hos Gud,
det er Din Løn!
der ses og samles vi igen,
det er vort Haab.

I sit Ægteskab med Caroline Frederikke Juliane Holstein af Ledreborg havde Frederik Carl Krag Juel Vind Frijs 9 Børn, og den næstældste Søn, Carl Ludvig, arvede Juellinge og fik Aaret efter Bevilling til at føre grevelig Titel, skønt han kun var Besidder af et Baroni. Han var af svageligt Helbred, godmodig, men tungsindig, og uden Børn i sit Ægteskab. Ved hans Død 1838 gik Juellinge derfor over til Brodersønnen, Grev Frederik Julius Krag Juel Vind Frijs. Hans Forældre var døde, da han var 3—4 Aar, og han blev derfor opdraget hos Farbroderen, som han skulde arve. Men han var kun 15 Aar, da Farbroderen døde, og fik først Myndighedsbevilling 1845. To Aar efter tog han fat paa Opførelsen af en ny Hovedbygning. Den gamle enetages vestre Fløj blev nedrevet og i dens Sted opførtes i Aarene 1847—49 den nuværende Hovedbygning i Stil med et Slot ved Rhinen, som den

unge Greve havde set paa en Udenlandsrejse. Avlsgaardens Bygninger blev ogsaa delvis fornyet, bl. a. opførte han 1855 den nuværende Stald og Vognremisse ud mod Haven foran den gamle Hovedbygning samt en ny Kvægstald i den modsatte Side af Gaarden.

Ved den nye Matrikulering 1844 blev Hovedgaards-Taksten sat til 140 Tdr. Hartkorn, Bøndergodset til 871 Tdr. Hartkorn og Skovskylden til 22½ Td. Hartkorn. I 1851 blev der givet Tilladelse til at bortsælge Bøndergodset mod, at de derved indkomne Midler haandlagdes som Fideikommiskapital, hvoraf der ikke hidtil havde været nogen. I de følgende Aar afhændedes 560 Tdr. Hartkorn Bøndergodts til fri Ejendom, hvorved der opsparedes en Fideikommiskapital paa 1,120,000 Kr. Bønderne blev ikke trukket op ved Salget; thi de fik som Regel en Gaard paa et halvt Hundred Tdr. Ld. for en Pris mellem 3000 og 5000 Rigsdaler.

Grev Frederik Julius havde megen Interesse for offentlige Sager; han var Sogneraadformand, Amsraadsmedlem og 1864—66 Landstingsmand. I sine unge Dage var han en ivrig Sportsmand og en dristig Rytter, der med sin hvide, arabiske Hingst satte over alle Led og Forhindringer. Men heri skete en brat Forandring efter at en Slægtning var kommen alvorlig til Skade ved en Ridetur paa Juellinge. Grev Frederik Julius var efter

den Tid ikke at formaa til at bestige en Hest, og han kørte aldrig med andre Heste end sine egne gamle, stive »Travere«. Iøvrigt førte han et muntert Hus med 3—4 ugentlige Middagsfester, hvor Champagnen perlede i Glassene. Han var meget afholdt af

GREVE FR. JULIUS KRAG JUEL VIND FRIJS

Godsets Behoere, der ved hans og Grevindens Solvbryllup i 1872 rejste en Støtte med Solvbrudeparrets Portrætmedailloner i Haven. Han døde 1885 og blev begravet i en Familiebegravelse, som han havde indrettet i Dyrehaven, og hvor han og hans Hustru og et Par Børn hviler. Gravstedet er en Kæmpehøj, opkastet over aaben Begravelse og indhegnet med Jerngitter; rundt om er plantet et Krat af Alperoser, der maa forliges med Græstørvn som de bedst kan.

Grev Frederik Julius var gift med Comtesse Benedicte Christiane Polly Gustave Reventlow. Deres ældste Søn døde 1867, kun 19 Aar gammel, og Forældrene stiftede i den Anledning det tidligere nævnte Legat. Den næstældste Søn Grev Jens Christian Kragh-Juel-Vind-Frijs som derefter tiltraadte Besiddelsen var en Særling, men et godtgerende Menneske, han døde 1907 og den nuværende Besidder, Sønnen Frederik Kragh-Juel-Vind-Frijs tiltraadte derefter Baroniet. Han er gift med Helle Vibeke Krag-Juel-Vind-Frijs, næstældste Datter af Grev Frijs, Frijsenborg. Den ældste Datter fra Frijsenborg er gift med Baron Wedel Wedelsborg, og da der ikke er nogen Søn paa Frijsenborg, blev der Tvivl om, hvorvidt den ældste Datter eller Grev Frijs, Juellinge, — som den nærmeste mandlige Arving — skulde besidde vort største Grevskab. For at faa Sagen afgjort indankede Lensgreven den selv for Højesteret, og ved Dommen blev Grev Frijs erklæret for den rette Arving; men da Frijsenborg senere er gaaet over til fri Ejendom faar Dommen ikke anden Betydning end, at Grev Frederik Frijs faar udbetalt den til Successor fastsatte Sum; Grevskabet faar han ikke. 1919 fik Grev Frijs Bevilling til at bortselge Haugaard mod at Salgssummen indgik i Fideikommiskapitalen. 1920 gik de resterende 89 Tdr. Hartkorn Bøndergods over til Selv-

eje, og 1921 gik Baroniet ifølge Lovens 1919 over til fri Ejendom. Statens Andel i Fideikommiskapitalen, 25 pCt., udgjorde 1,347,116 Kr., og den Jord, der ifølge Lovens 1919 skulde afgives til Husmandsbrug var 200 Hektar, der blev udstykket dels af Juellinges, dels af Hellingegaards og Ørbygaards Marker.

Baroniet var dermed ophævet, dets tohundredaarige Periode var endt, og det var derfor historisk konsekvent, at Grev Frijs 1922 gav Godset dets gamle Navn og lod tingløse Deklaration paa, at det fremtidig altes hed Halsted Kloster.

Godset omfatter i sin nuværende Skikkelse Hovedgaardene Halsted Kloster med 298 Hektar og 67 Tdr. Hartkorn, Hellingegaard med 110 Hektar og 20 Tdr. Hartkorn samt Ørbygaard med 68 Hektar og 14 Tdr. Hartkorn. Det samlede Skovareal er 702 Hektar, der i Ejendomsskyld er vurderet til 868,900 Kr. I Halsted-Aunede Sogn ligger følgende Skove: Dyrehaven, Bødkerskov, Kohaven, Torpe Skov, Aunede Skov og Hellingegaard Skov. I Birket Sogn: Torrig Skov, Klinkeskov, Ravnsby Hestehave, Hejringe Skov og Søværgerne. I Horslunde Sogn: Nobbøllelunder og det meste af Kastager Skov. I Stokkemærke Sogn: Ørbygaard Skov, Uglevraa, Stensgaardsskov, Kyllingeskov og Løjet Mose.

Halsted Klosters Hovedbygninger og Parken er i Ejendomsskyld vurderet til 800,000 Kr., Avlsgaarden og Jorderne til 614,900 Kr. Ved Landevejen udenfor Parken ligger Skovrid-

derboligen (Ejendomsskyldvurdering 30,000 Kr.), den fhv. Godsforvalterbolig, der nu er udlejet, Gartnerbolig, Kuskebolig og 6 Arbejderhuse. Parken er paa 15 Hektar; den Del, der ligger nærmest Støttet er anlagt i tre Terrasser i den ligelinjede franske Stil. Paa den nederste Terrasse er, som tidligere nævnt, rejst et Mindesmærke med Portrætmedaillon af Grev Frederik Julius og hans Hustru, underneden staar Ordene: »Ædle, Trofaste, Kærlige mod Alle«. Paa Støttens anden Side findes følgende Indskrift: »Oprejst af Beboerne paa Juellinge Gods. Til Minde om Solvbryllupsdagen den 24. Juni 1872«. Fra den nederste Terrasse fører en lang Allé gennem den af Enge og Træbevoksninger bestaaende Park ned til Dyrehaven, der ved Landevejen er adskilt fra Parken. Dyrehaven, der er indbegnet og forsynet med en god Dyrebestand, er paa 75 Hektar og gemmer som før nævnt Grev Frederik Julius' Familiebegravelse.

KIRKEN, som stammer fra Valdemar den Stores Tid, blev jo ved Klosters Opførelse sammenbygget med dette, og dens Beskrivelse hører derfor nærmest hjemme her. Det lidet, der er at fortælle om Kirkens allerældste Tid, er nævnt under det første Afsnit af Klosteret. Der findes paa Lolland 5 Kirker bygget af tilbugget Granit, og Halsted Kirke er en af dem. Oprindeligt har den kun bestaaet af Skib og et mindre Kor med fladt Loft. Senere er der indbygget Hvælvinger, tilbygget Taarn og en Forlængelse af Koret samt Vaabenhus (der er nedrevet for et halvt Hundred

Aar siden) og Gravkapel. Kirken er altsaa undergaaet store Forandringer gennem de skiftende Aarhundreder; men kun Opførelsen af Gravkapellet er tidsfæstet; de øvrige Udvidelser er formentlig foretaget i Klosterperioden.

Efter Reformationen forfaldt Kirken stærkt (alle Klosters Midler var jo annekeret af Kronen), og 1564 søgte og fik Sognefolket Tilladelse til at nedbryde St. Olufs Kapel — der vil blive omtalt under Øster Karleby — og anvende Materialerne til Reparation af Sognekirken. I Gavebrev af 19. Marts 1564 gav Frederik II. den ansøgte Tilladelse. Det hedder i Brevet:

Vi Frederik II. gøre alle vitterligt, at vore Undersaatter, menige Sognemænd udi Halsted Sogn udi i vort Land Lolland have haft deres Fuldmægtig her hos os og berettet, hvorledes at deres Sognekirke er meget bygfældig og de ikke er formuendes med deres egen Hjælp den igen at bygge og færdig gøre og derfor underdanigst er begærendes, at Vi naadigst ville unde dem Sancte Olufs Kapel der sammesteds til Hjælp at forbygge forskrevne Halsted Sognekirke med. Thi have Vi af Vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette Vort aabne Brev unde og tillade, at forskrevne Vore Undersaatter udi Halsted Sogn maa bekomme forskrevne Sancte Olufs Kapel med Sten og Tømmer derpaa findes, dog saa at de dermed skulde bygge og forbedre forskrevne Halsted Sognekirke og aleneste anvende det til Kirkens Bygnings Behov og til intet andet.

Enkedronning Sophie lod Kirken

grundig istandsætte, men ellers hører man intet om den før 1636, da Borchard Rud paa Sæbyholm byggede det store Gravkapel paa Skibets Nordside. Baronerne Jens og Frederik Juel Vind lod, hver til sin Tid, Kirken smukt istandsætte. Og 1868—77 lod Grev Frederik Julius hele Kirken underkaste en gennemgribende Ombygning under Ledelse af Professor Ove Petersen. Før denne Restaurering var Taarnet meget lavt og forsynet med et grimt, kyseformet Tag med Nedfald mod 3 Sider, medens Taarnmuren mod Øst var ført op i Højde med Tagrygningen. Paa Billederne Side 30 og 31 ses Taarnet i dets daværende Skikkelse, og paa Billederne Side 26 og 28 ses Taarnet i en endnu ældre men mere tiltalende Form. Taarnet har da almindelig Saddeltag og Vestgavlen er højere end Taget, kamtakket og prydet med Blendinger, Østgavlen er derimod uden Kamme og slutter under Taget. Professor Ove Petersen gik skrappt frem ved Restaureringen. Taarnet blev paa de 3 Sider nedrevet til Granitmurens Højde, hvorimod Muren ind mod Skibet fik Lov at staa; paa Loftet over Hvælvingerne ser man den som den altid har staaet, bygget af raa utilhugne Kampesten. Taarnet blev ved Genopførelsen betydelig forhøjet og forsynet med smukke Kamgavle, rigt prydet med Blendinger. Vaabenhuset paa Nordsiden af Skibet blev nedrevet og Indgangen flyttet hen i Taar-

nets Vestside, hvor der opførtes en smuk Portal, prydet med Søjler paa Siderne og Blendinger og Kors foroven. Paa Skib og Kor blev hele Taget fornyet, Granitmuren udbedret og foroven forsynet med en Murstenskant, prydet med Buer og Tandsnit. Indvendig blev Kirken ligeledes restaureret, Pudslaget blev fjernet af Vægge og Hvælvinger og Ribberne i disse prydet med røde og hvide Tverbaand. Det er vel mere end tvivlsomt, om Ove Petersen har Ret i, at Kirken ved denne Restaurering blev ført tilbage til sin oprindelige Stil, men det er uomtvistelig, at den igen blev, hvad den i tidligere Tider havde været berømt for: Den smukkeste Kirke paa Lolland-Falster.

Hele Taarnets nederste Del og næsten hele Muren i Skibet er som nævnt bygget af Granit i tilhuggede store Kvadrater. Det samme gælder den ene Halvdel af Koret, hvorimod den østlige Halvdel, der formenes at være opført senere, er bygget af røde Munkesten med Undtagelse af Foden og Murpartierne under Vinduesnicherne i Korets 3-sidede Afslutning, der ligeledes er af hugget Granit. I den ene af Granitkvadraterne i den østlige Kormur er udhugget et Mandshoved, men det er dels saa groft udført, dels saa forvitret, at man ikke kan se, hvad det skal forestille. Baa- de Skib og Kor er forsynet med høje, smalle, rundbuede Vinduer. Paa Taarnets Nordside er et lille Trappe-

taarn med en snegleformet Stentrappe op i Taarnet. Paa Skibets Nordside staar Borchard Ruds smukke Gravkapel opført 1636 af røde Munkeslen og med tilhugget Grant-

har hort til Juellinge, horte Kapellet nemlig fra sin Oprettelse til Sæbyholm og gik sammen med denne over til Hardenberg, der først for en 20—30 Aar siden overdrog det til Juellinge,

HALSTED KIRKE

lod. Gavlen, hvis øverste Del er ombygget ved den før nævnte Restauration, er kamformet og prydet med Blendinger. Øverst staar Aarstallet 1870 og Hardenberg-Reventlows Navnetræk H. H. R. Medens Kirken altid

mod at detses Ejere paatog sig Vedligeholdelsen. Midt paa Gavlen staar i store Jernbogstaver den oprindelige Bygherre Borkard Ruds og hans Hustru, Helvig Rosenkrans, Navnetræk B. R.-H. R. K. og Aarstallet 1636.

Skibet har kamtakket Gavl ligesom Taarnet medens Koret, der kun er lidt smallere end Skibet, har Tag med Nødfald mod den tresidede Afslutning. Korets østre og yngre Del støttes af 5 Stræbepiller. I Korets Sydside ind mod Halsted Klosters Have har Slottets Beboere en Indgang, hvorover nu er anbragt en højst ejendommelig udhugget Granitsten, der viser to Engle, som bærer Jomfru Mariæ Sjel til Himmelen. Stenen har antagelig tidligere været et Led i Kirkens oprindelige Portal.

Taarnet er forsynet med et Ur og har to Klokker. Paa den ene staar »Frederik Juel Vind Anno 1777« og foroven kgl. Klokkestøber i København Karl Trüschells Navn. Paa den anden staar »Omstøbt i København 1866 af Gamst og Lunds Efterfølger«. Taarnet har tidligere haft 4 Klokker; thi Sognepræsten Johan Rasch nævner dem i en Beskrivelse af 1667. De tre maa vel senere være omstøbte: den fjerde og interessanteste staar nu i Aunede Kirke.

Vender vi os dernæst til Kirkens Indre og begynder med det smukke krydshvælvede Vaabenhus, finder vi paa dets nordre Væg et i sin Art højest mærkeligt Gravmæle over Sognepræsten Knud Eriksen, der sammen med sin Broder var den første, der antog dette senere saa berømte Navn Pontoppidan. Gravmælet, der oprindeligt var opsat i Koret, har en rigt udskåret Ramme i Barokstil med

fire fritstaaende Figurer og foroven og fornedet to i Snitværket indrammede Medailloner. I den nederste staar et Skriftsprog og i den øverste følgende, omskrevet i Nutids Stavemaade: »Anno 1657 haver hæderlig og vellærd Mand H. Knud Erichson, Provst og Sognepræst her samnestseds, med sin kære Hustru ærlig og gudfrygtig Kvinde Anna Christensdatter ladet bekoste og opsætte dette Epitaphium Gud til Ære, Kirken til Boprydelse og dem og deres Børn til kristelig Amin-delse«. I Midten er paa Træ malet et Billede, der til venstre viser to Præster, en ældre og en yngre, og til højre to Kvinder, ligeledes en ældre og en yngre, og foran Kvinderne en lille Pige, alle knælende. I Forgrunden ligger paa hlaa Puder 8 døde Børn i Svøb med røde Krydsbaand.

I det smukke Værk »Danske malede Portrætter«, som Museumsinspektør Lund, Frederiksborg, har udgivet, anføres med Støtte af et gammelt halvt ulæseligt Manuskript, at den ældre Mand og den ældre Kvinde er Pontoppidan og Hustru og at den unge Præst er Sonnen Christen Pontoppidan. Sognepræst i Utterslev, og den unge Kvinde hans Hustru Anna Bertelsdatter. Men denne Forklaring er, hvad det sidste Par angaar sikkert ikke rigtig. Thi ikke alene de to Præster er hinanden fuldkommen lig, men ogsaa hos de to Kvinder er Træk for Træk saa ens, at det kun kan være samme Person i ældre og yngre Ud-

gave. Jo mere man undersøger Billedet, desto mere overbevises man om, at det er et og samme Par, der er fremstillet, saaledes som de skulde have set ud, da de var unge, og da Billedet mange Aar efter blev malet. Det hos Lund nævnte Manuskript findes paa det kgl. Bibliotek^o) og er efter Oplørdning ude fra skrevet af Sognepræsten Johan Rasch 1667. I dets første Linier, der næsten er fuldstændig udslidte, nævnes ganske rigtig Hr. Christen Knudsen nu Sognepræst . . . . . Hustruer . . . . Anne Sal Hr. Bertels i Sollested . . . . Men skønt Rasch blev Præst i Halsted efter Pontoppidans Død 1662, altsaa kun 5 Aar efter at Gravmælet var malet, staar hans Ord dog næppe til Troende; thi i den efterfølgende letlæselige Del af Manuskriptet aabenbarer han et forbavsende Ukendskab til sin Forgængers Forhold. Han skriver nemlig: Hvor længe min salig Formand Hr. Knud Eriksen Pontoppidanus haver været Præst og Provst her til Stedet kan allerbedst tilkendes af hans Søn Hr. Christen Knud Sognepræst til Uttersløff i Laaland, som det og uden Tvivl efter Begæring efterkommer. Naar den gode Hr. Rasch efter, at han har været 5 Aar i Halsted og uden Tvivl ofte har truffet sin Kaldsfælde i det nære Utterslev, end ikke har skaffet sig Underretning hos denne om, hvor længe

Forgængeren sad i Embedet, saa rober dette en saadan Mangel paa Interesse baade for Personerne og Billedet, at man maa formode, at han næppe nogensinde har talt med Præsten i Utterslev om disse Ting, og at hans

PONTOPPIDANS GRAVMÆLE
(Midterpartiet)

Forklaring om Gravmælet kun er et Produkt af hans egen ret overfladiske Betragtning og Gætteri.

Knud Eriksen Pontoppidan var en Forvattersøn fra Fyn, født 1599, Præst i Halsted fra 1624 til sin Død 1662. Han var først Kapellan hos sin Forgænger, antagelig fra 1621, og har formodentlig snart efter at have opnaaet dette Embede giftet sig med Anna Christensdatter, der 1624 fødte ham den ovennævnte Søn og derefter fik de 8 dødfødte Børn og omsider en

^o) Ny kgl. Samling Fol. 409.

levende Datter. Hun døde 1659, altsaa 2 Aar efter at Billedet var malet, og Præsten giftede sig da, trods sine 60 Aar, paany. Hans anden Kone, der overlevede ham, var Margrete Petersdatter, og Ægteskabet var barnløst. Om de mange dødfødte Børn i hans første Ægteskab beretter Sagnet:

Efter at Præsteparret havde faaet en levendefødt Son, kom en Dag en Moder og bad Præsten om at kaste Jord paa hendes dødfødte Barn. Da dette stred mod Datidens Skik, sagde Præsten nej, og da Konen paa sine Knæ gentog sin Bøn, stødte han til hende med Foden og tilføjede haanligt, at han kunde lige saa godt give sig til at kaste Jord paa en Hundehvalp. Saa rejste Moderen sig, forbandede Præsten og ønskede, at hans Kone kun maatte føde dødfødte Børn. Forhandelsen og Ønsket blev opfyldt; thi Præstekonen fødte et dødfødt Barn hvert Aar, og da dette havde gentaget sig i 8 Aar, skiftede Præsten Sind og kastede Jord paa et dødfødt Barn. Derved blev Forbandelsen hævet, og Konen fødte nu et levende Barn. Da Præsten senere lod Epitafiet male, forlangte han, at Maleriet skulde fremstille Ægteparret, som det saa ud før Forbandelsen, og efter at den var hævet, og at Resultaterne af Forbandelsen og dens Ophævelse skulde anbringes foran Præsteparets Dobbeltportrætter.

Paa venstre Side af Døren ind til Skibet er indmuret en stor Ligsten,

der tidligere har ligget i Koret. I Midten er fremstillet en Præst og hans Kone, og derunder en latinsk Indskrift, som beretter, at den er lagt over Præsten Christoffer Jørgensen, der døde den 15. December 1616. Nederst paa Stenen staar paa dansk Gravskriften over Konen, saalydende: »Her ligger begravet ærlig og gudfrygtig Kvinde Mariane Hr. Christoffers, som døde den 11. April Anno 1595«. Om Hr. Christoffer og hans Kone fortælles iøvrigt, at de — og da særlig hun — var saa prægtige i deres Klædedragt, at det gav Anledning til, at der paa Synoden i Odense 1577 blev befalet, at Præstekonerne ikke maatte bære Kjoler af Kamelot, Damaskes Pelse, Silke-Kraver eller høje krumme Kraver, og at Præsterne ikke maatte bruge dobbelte Kruser i deres Halskraver. Overtrædelser blev straffet med en Mulkt af 4 Daler, umaadelig mange Penge i de Dage.

I Vaabenhuset hænger endvidere to Præstelavler. Paa den ene staar: »Denne Tavle haver ærværdige, hæderlige og højherte Mand, Magister Johan Rasch sine salige Formænd, fordum Sognepræster i Halsted, til Ihukommelse ladet opsætte og bekoste og som alleneste findes og erfares dette antegnet før Reformationen: 1424 Frater Canutus, som ses paa en af de smaa Klokker i Taarnet. — 1515 Hr. Hans Fuell Abed og Sognepræst til Halsted, som paa en (af) Kirkens forgyldte Kalk(e) sit Navn under Foden har ladet udstikke, Frater Johan Fuell primus Abbas monasteri Halstedi Anno XXXII.

Saa er efter Reformationen: 1570 Hr. Peder Hansen, som ses paa et Hus i Præstegaarden, men naar han er ordineret og død vides ikke*). — 1576 den 24. Juli Sl. Christoffer Jørgensen Sognepræst og Provst døde den 15. December 1616. — 1616 Sl. Jens Larsen efter at han i mange Aar havde været Kapellan her til Menigheden. — 1624 Sl. Knud Eriksen Pontoppidanus Sognepræst og Provst er død den 22. Maj 1662. — 1662 Mag. Johan Jørgensen Rasch Sognepræst og Provst som af, højlovet Ihukommelse, salig Kong Frederik III er kaldet paa Nykøbing Slot den 15. August 1662 og død den 25. November 1684.◀

Paa den anden Tavle staar: »Fortegnelse paa de Præster, som have været i Halsted og Aunede Menigheder siden Mag. Johan Rasch døde. — Mag. Simon Peter, Aarhus, blev kaldet til Embedet An. 1684 og døde 1708 den 14. Februaris. — Mag. Rasmus Lundt blev Sognepræst 1708 og døde i Juni 1728. — Hr. Hans Jessen tiltraadte Embedet 1728 og ved Døden igen frattraadt det i Januar 1731. — Hr. Jacob Tvede blev Sognepræst 1731 og døde den 26. November 1741. — Hr. Knud Møller blev kaldet til Embedet 1741 den 6. December og døde den 19. August 1755. — Hr. Hans Christian Schjern kaldet den 25. Oktober 1755 og døde den 21. Juli 1764. — Hr. Niels Schjern kaldet den 4. Oktober 1764.◀

Indenfor Døren til Skibet hænger i Dørnischen en tredje Tavle med Indskriften: »Jubeloldingen Amtsprovst Niels Schjern resignerede den 21. Januar 1818, døde den 25. Maj 1819. — Hr. Hans Glud Clausen kaldet hertil

som Kapellan den 22. Marts 1811, til Sognepræst 18. Marts 1818, døde den 10. December 1844. — Hr. Johan Jørgen Stiller Wegener kaldet til Sognepræst den 9. Februar 1845, død 20. August 1883. — Peter Martin Lund kaldet den 29. Oktober 1883, Provst for Lollands S. og N. Herreder 22. Januar 1886—1904, efter Ansøgning afskediget 1904, død 19. Juni 1911. — Henrik Gerner Helm Jungeren kaldet 16. Maj 1904, Provst for Lollands N. og S. Herreder 29. September 1906—24. Juni 1909.◀

Over Døren inde i Skibet er Orgelpulpituret anbragt, og under dette hænger 5 Malerier af tidligere Præster. Paa højre Side af Døren længst mod Syd hænger Billedet af Hans Christian Schjern, der var gift med en Datter af Provst Suhr i Købelev og havde adskillige smaa Embeder, før han omsider kom til det federe Halsted-Aunede, som han dog kun blev forundt at nyde i 9 Aar. Ved Siden af ham hænger Sønnen Niels Schjern. Da Faderen døde var han kun 23 Aar og havde endnu ikke Embedseksamen, men fik alligevel Embedet. Indtil han Aaret efter fik sin Eksamen (med kun 2. Karakter) maatte Provst Rhode assistere ham. Han blev rigt gift med en Datter af Justitsraad Thestrup paa Øllingsøgaard, men satte alle sine Midler til, fordi han førte lige saa flot Hus som Lensbesidderen. Men efter at være bleven fattig, blev han klog af Skade, lærte Sparsommelighed og blev igen en ret velstaaende Mand. Han be-

*) Han døde 1576.

klædte Embedet i 54 Aar og erhvervede derved Betegnelsen Jubeloldingen. En af hans Dotre blev gift med Sjællands Stiftsprovst H. G. Clausen og blev Moder til den fra Frihedsaarene i 40erne berømte Professor H. N. Clausen.

Paa venstre Side af Døren hænger først Hans Glud Clausen, født i Glud i Bjerre Herred i Jylland, hvor Faderen, der var Broder til ovennævnte Stiftsprovst Clausen, var Præst. Hans Clausen var gift med en Datter af den første Godsejer Jørgensen, Søllestedgaard. Han skildres som en hjerfølsom og saare forstandig Mand, der tilmed var i Besiddelse af gode administrative Evner. Han ligger begravet paa Kirkegaarden nordvest for Taarnet.

Det næste Maleri er af hans Efterfølger Johan Jørgen Stiller Wegener, der var en Præstesøn fra Fyn og Fader til Lolland-Falsters nys afgaaede Biskop Wegener. Johan Wegener var en stærkt nationalt interesseret Mand og blev som saadan den første Forstander for Højskolen i Rødding, der oprettedes i 1844 til Styrkelse af Danskheden i Slesvig. Han mente ikke selv, at han formaaede at fylde denne Plads paa rette Maade og søgte og fik 1845 Kaldet her. Ved det første Folketingsvalg 1849 valgtes han ved Kaaring i Nakskovkredsen. Han sluttede sig til de Nationalliberale og modarbejdede navnlig Bondevennerne, hvorfor han ved det næste Valg

1852 fik Gaardejer Pedersen Ludvig fra Sandby som Modkandidat, men beholdt dog Mandatet med 466 Stemmer mod Pedersen Ludvigs 370. Ved Valget Aaret efter faldt han for Bondevennen Dr. phil. Lindberg, der fik 843 Stemmer mod Wegeners 799. Pastor Wegener ligger begravet paa Kirkegaarden i Hjørnet mellem Skibet og Borchard Ruds Gravkapel. Sognets Beboere har rejst en Mindesten paa hans Grav.

Det sidste Maleri i Rækken er af Provst P. M. Lund, en Lærersøn fra Femø. Ogsaa han havde stærke politiske Interesser. Medens han 1866 var Kateket i Nakskov, stillede han sig ved Folketingsvalget og opnaaede Valg ved Kaaring, idet hans Modkandidat, Gaardejer M. Rasmussen, Klønge, trak sig tilbage paa Valgdagen. Lund stemte paa Rigsdagen for den reviderede Grundlov, men stillede sig ikke paany ved Valget samme Aar. 1879, medens han var Præst i Arninge, stillede han sig som Højremand i Maribokredsen og slog Kredsens tidligere Indehaver, Gaardejer L. Larsen, Vejby, med 973 Stemmer mod 783. Ved Valget 24. Maj 1881 holdt han Kredsen mod Venstremanden Wederking-Madsen, men faldt for ham ved Valget 26. Juli samme Aar, idet Wederking fik 1196 Stemmer mod 1060. Senere søgte Lund ikke Valg til Rigsdagen men udfoldede en betydelig politisk Virksomhed ved Foredragsrejser rundt i Landet og

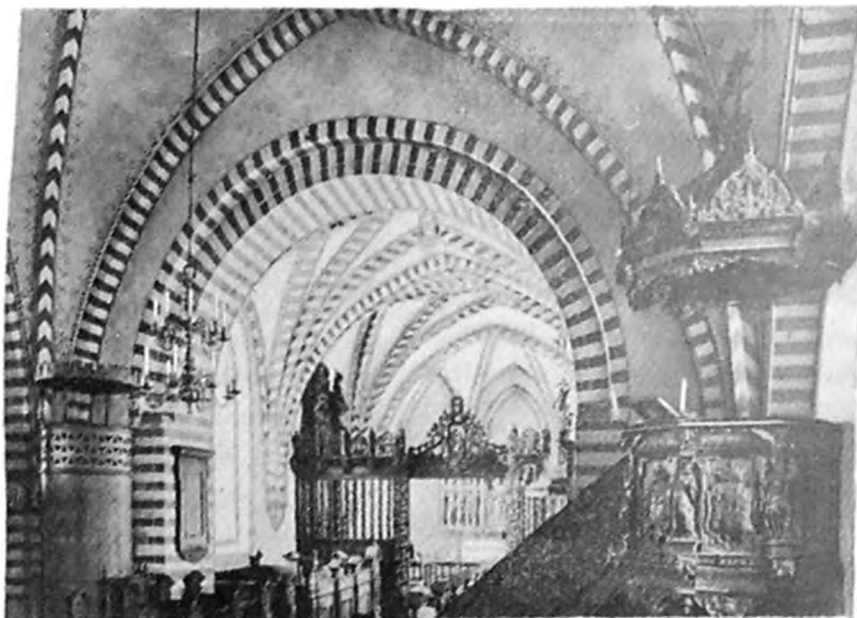

ved Udgivelsen af forskellige Pjecer, navnlig mod Socialismen.

Paa Sydmuren i Skibet hænger en oval Tavle med Indskriften: »Denne Kirke blev restaureret udvendig og indvendig i dens oprindelige Stil af dens Ejer og Patron Greve Frederik Julius Krag-Juel-Vind-Frijs 1877. Del-

kendegiver den sidst tilbyggede Del.

Prædikestolen er et smukt Billedskærerarbejde udført 1636 af Mesteren Jørgen Ringnis, der havde bopæl sig i Nakskov og leverede en Mængde Billedskærerarbejde til lollandske Kirker. Prædikestolen er skænket Kirken af Tronfølgeren Prins

KIRKENS INDRE

te sættes ham til Minde af hans Enke 1886.»

Kirkerummet er stort og meget smukt med sine rene Linier og sin Rigdom af kunstneriske Billedskærerarbejder. Skibet har 4 store Hvælvinger med fremtrædende Ribber, smykket med hvide og røde Tværbaand, Koret har to Hvælvinger, en smal, der betegner det oprindelige Kor, og en halvkuppelformet, der til-

Christian, der havde de lollandfalslerske Krongodser og derunder Halsted Kloster som Len. Han brugte som før nævnt ofte Signaturen Chr. V og har ogsaa anvendt den paa Prædikestolen. Over Lydhimlen staar Chr. IVs Navnetræk. Under Karmen staar Anno 1636. I det ene af Forsidens Felter er med store Bogstaver udskaaet: Christian V til Danmark, Norge, Hertug til Slesvig-Holsten osv.;

i et andet Felt ind mod Kirkemuren staar paa tilsvarende Maade hans Gemalinde Magdalene Sybilles Navn og Titler.

Mellem Koret og Skibet staar det pragtfulde Korgitter, et overdaadigt Snitværk med hule, snirklede og snoede Søjler. Det er 1671 skænket Kirken af Claus Hartvigsen, der var Sophie Amalies Amtsskriver paa Halsted Kloster.

Til Højre i Koret staar den smukke, ejendommelige Døbefont af gullandsk Kalksten; den er dækket af en i Barokstil udskåret Trækarm og har en i samme Stil rigt udskåret Himmel, der øverst viser en Fremstilling af Jesu Daab; man ser Johannes Døberer og den knælende Jesus og over dem Duen. Paa hver Side af Himlens nederste Del bærer to Engle et Skjold; paa det ene staar Bogstaverne M. G., paa det andet J. W. Den er altsaa skænket Kirken af Geheimekonferentsraad Baron Jens Krag Juel Vind og hans Hustru Magdalene Gram til Frijsenborg, antagelig i Tiden 1752—1776. Bækkenet er meget ældre. I Bunden bærer det den kendte Fremstilling af Syndefaldet og udenom det en nu ulæselig Inskription i store Munkebogstaver. Inderst paa Fadets udbøjede Rand staar: »Dette Bækken haver ærlig og velbyrdig Frue Margrete Hilarius Rhud til Søbygaard givet til Halsted Kirke Anno 1608, som skal staa altid udi Fonten«. Paa Fadets yderste Rand staar

den samme Inskription, kun at her staar Mandens Navn — »ærlig og velbyrdig Hilarius Rhud. — i Stedet for Fruens.

I Korgulvet foran Alteret ligger en stor Ligsten, der i Midten har en Fremstilling af Korsfæstelsen. Skriften er udslidt, kun Aarstallet 1678 kan tydes.

Paa Korets søndre Væg hænger et Gravmæle over Præsten Johan Jørgensen Rasch og hans Hustru. I en stor i Barokstil udskåret Ramme er anbragt Billedet af Præsteparret. Underneden staar: »Dette Epitaphium haver ærværdig, hæderlig og højlerd Mand M. Johan Rasch fordum Provst over Nørreherred i Laaland og Sognepræst til Halsted og Avnede med hans elskelige K. Hustru ærbaarne, hæderlig, dydig og gudfrygtig Matrone Sara Hansdatter Færø, Gud til Ære, Kirken til Beprydelse, dennem og deres Efterkommere til en christelig Aamindelse ladet opsætte og bekoste, og er han Anno 1684 den 25. Novbr. udi sit Alders 50 Aar den han havde været Sognepræst 22 Aar og 15 Uger og Provst i 9 Maaneder udi Herren salig hensovet i Troen forventende en glædelig Opstandelse«. Neden for i Gulvet ligger en Ligsten over deres Søn med følgende Indskrift: »Herunder hviler hæderlig og højlerde Mand Magister Hans Rasch fordum Sognepræst til St. Peter Kirke i Næstved, barnfødt her i Halsted Præstegaard Ao. 1665

den 30. Oktober og døde i Halsted Præstegaard Ao. 1697 den 27. Juli. Gud give hannem en glædelig Opstandelse. Denne Sten er bekostet af den salige Mands Moder Sara salig Magister Joh. Rasches.

Til Forklaring tjener, at Johan Raschs Datter blev gift med hans Efterfølger, og Hans Rasch er altsaa død under et Besøg hos Svogeren og Moderen i Halsted Præstegaard.

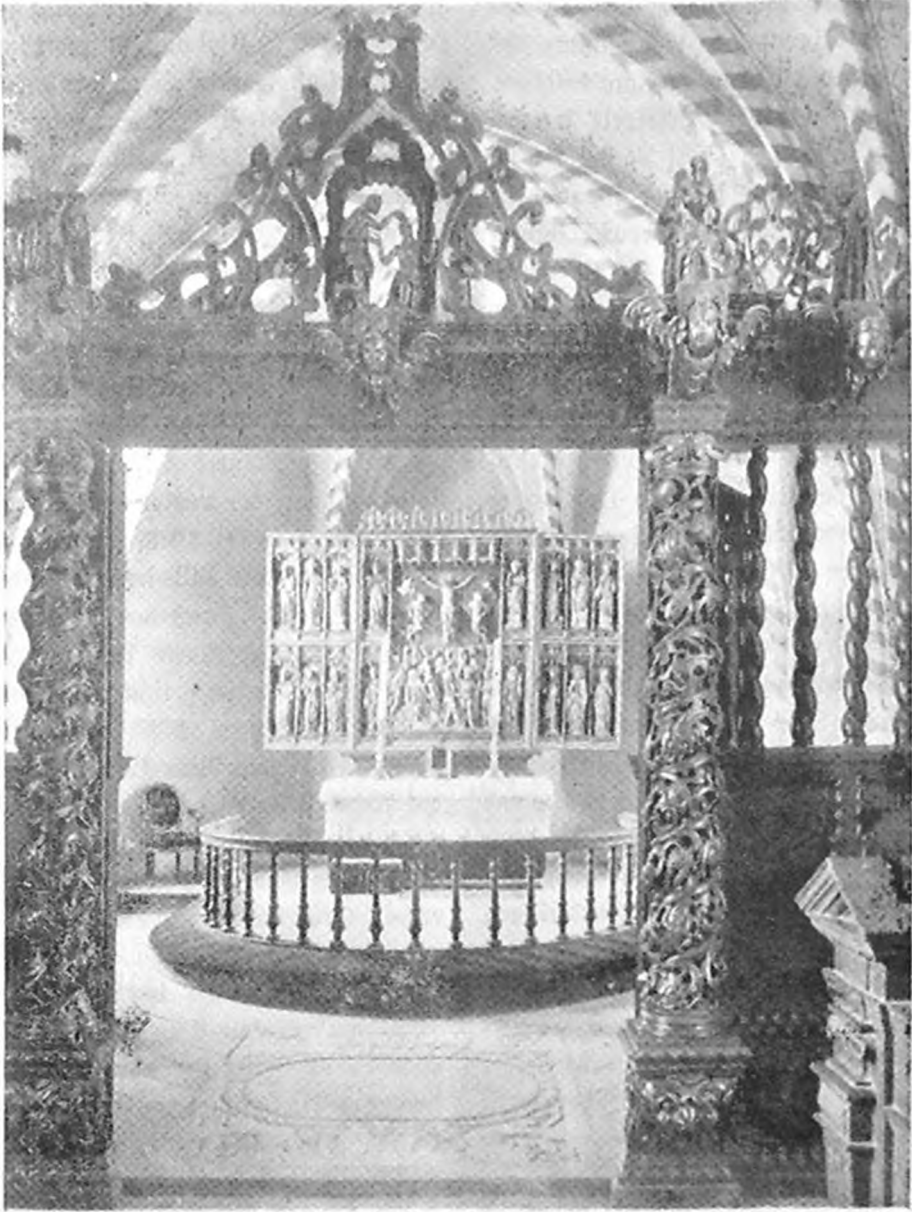
Ærnedén i Korets Nordmur sidder en Sten, hvis omfattende latinske Inskription giver en lang Række biografiske Data fra Sognepræsten Simon Peter Aarhus' Liv; de vigtigste er: Han er født 16. Oktober 1644, blev Vicerektor ved Latinskolen i Nykøbing 1678, Præst i Halsted og Aunede 1684, gift 25. Juni 1685 med Anna Margrethe Rasch; derefter følger Fødselsdata for deres mange Børn.

Samme Hr. Aarhus var nok ikke saa lidt af en snurrig Fyr. Rhode og Friis fortæller følgende om ham: Naar han var ude at ride, talte han Latin til sin Hest. Han betragtede det som en Tjeneste, der vistés ham, naar Bønderne kørte Godningen fra hans Gaard ud paa deres egne Marker, og han brugte altid sin Pige som Kusk. Da Baron Winterfeld paa Sæbyholm lod sig forslaa med, at Præsten dog burde bukke for ham, naar han gik forbi hans Stol i Kirken, standsede Magisteren næste Gang midt paa Kirkegulvet, bukkede en halv Snes Gange efter hinanden og lod den hovmo-

dige Herre med det samme vide, at disse Komplimenter skulde være een Gang for alle. Han var tillige ikke mindre streng end sær. Naar hans Karl havde forset sig, hed det straks: »Løs mig den Synders Bukser«, og Tjenestepigerne gik det ikke et Haar bedre, naar de fortjente det. Selv hans ene Søn fik den samme grove Konfekt endnu efter at han var blevet Student. Præstens sidste Sygdom skal have været en arrig Feber, som trak ham saaledes igennem, at 3 Dyner ikke kunde varme ham; det fortælles da, at en stor og velvoksen Pige efter de Omstaaendes Begæring kastede sig ovenpaa Dynerne. »Det gjorde profecto godt«, raabte Præsten. »Desuden skal han ogsaa i den aller-sidste Tid have lidt af Skørbug, Bylder og Udslet. Hans Hustru var kun 15 Aar gammel, da han ægtede hende. I 19 Aar fødte hun ham 13 Børn, men døde 1704 i den sidste Barselseng. Hans vrantne Væsen hindrede ham dog ikke i at gøre godt mod de Fattige; thi han oprettede Hospitalet og satte 113 Rigsdaler 2 Mark og 11 Skilling som Prioritet i Præstegaarden til fattige Hospitalslemmers Trøst.«

Altertavlen er et karakteristisk Billedskærerarbejde fra den katolske Tid, antagelig fra Tidsrummet omkring 1450. Den har som almindelig den Gang Form af et Skab, saa Fløjene kunde lukkes i for Tavlen, men de er nu fastgjorte. I Midterpartiet ses i stærkt udskåret Relief Korsfæstelsen,

baade Jesus og de to Røvere samt Bjergkrystal, som indeholder en Splint
Soldaterne, hvoraf den ene rækker af Kristi Kors. Paa Sidefløjene ses

ALTERTAVLEN OG PARTI AF KORGITRET

Kristus Eddikesvampen paa en Stang. forskellige Apostle og Kirkefædre. Paa
I Kristi Bryst sidder en Perle af Bagsiden af Sidefløjene, som altsaa

har været synlige fra Kirken, naar Skabet har været lukket, ses Rester af Malerier fremstillende Jesus i Gethsemane Have, Jesus for Pilatus, Jesus bærer sit Kors og Korsfæstelsen.

Denne smukke Altertavle har en Gang været vraget til Fordel for en anden, som nu hænger i Koret og bestaar af et Maleri af Jesus i Gethsemane Have. Ved Kirkens Restauration i 1877 blev den gamle Altertavle, som var slemt molestreret, istandsat og atter bragt til Hæder og Værdighed.

Paa Alteret staar to svære Malmstager, der ligesom de to Lysekroner i Koret er uden Inskription.

Kalken er stor og smuk. Paa Stilken er en Krans, med 6 paa Kant stillede Kvadrater og mellem dem Roser. Nedenunder løber Stilken 6-kantet ud i Buer mod Podens Rand, der bærer et Krucifiks i Relief og følgende Indskrift: »Biskop Doct. Thomas Kingo, Provst M. Frantz Thestrup, Præst M. Simon Peter Aarhus, Halsted. Af to en Kalk.« Forklaringen paa disse sidste Ord finder man i Sognepræsten Johan Raschs tidligere nævnte Indberetning af 1667 om Kirkens Seværdigheder. Han beskriver nemlig to Kalke, der sikkert begge var fra den katolske Tid, den ene bar ialt Fald Abed Johan Fuels Navn. Det er disse to Kalke, der er omsmeltet og lavet til en. Tidspunktet lader sig nogenlunde bestemme, thi Simon Aarhus blev Sognepræst 1684 og Frantz

Thestrup forlod Nakskov 1698, indenfor dette Tidsrum er den nye Kalk altsaa fremstaaet af de to gamle. — Disken har kun Hjulmærket, men ingen Inskription. Oblatæsken har midt paa Laaget Juel-Vinds Vaaben, ovenover staar: »Halsted« og underneden »Fr. K. J. V.«. Den er altsaa skænket Kirken af Amtmanden, Baron Frederik Krag-Juel-Vind.

Ligeoverfor Prædikestolen er den grevelige Kirkestol og nedenfor den Indgangen til Borchard Ruds Kapel. Det er ud mod Kirken lukket af et pragtfuldt udskaaet Gitter med 4 Hellebardister, der vogter Indgangen. Kunstværket er fra 1648 og udskaaet i den berømte Billedsnitter Hans Gudewerts Stil, formodentlig udført af en af hans dygtigste Disciple. I Smaalandske Registre findes et Kongebrev af 13. Juni 1632, der giver Borchard Rud Bevilling til »et Kapel ved Halsted Kirke at lade opbygge til sin Begravelse, eftersom der ikke mere er Plads i hans Forældres Begravelse.« Over Portalen sidder en Kobberplade med følgende Indskrift: »Kong Christian den 4de Danmarks og Norges udvalgte Konge haver naadigst bevilget mig Borchard Ruth til Sæbygaard denne Begravelse at maatte lade gøre«. Derefter følger Skriftstedet: Jeg ved min Frelser lever...

Ved Siderne af denne Indskrift lod Stifteren af Baroniet Wintersborg, Helmuth Otto von Winterfeld, senere anbringe nogle malede Skilte, Det

ene, der paa tysk berettede, at han 1673 havde købt Sæbygaard og denne Begravelse af Borchard Ruds Arvinger, er nu borte, to andre, der bar hans og hans Hustrus Navn og Vaaben, staar nu i en Krog i Kapellet.

Borchard Rud lod baade sine Forældres og sin Moders Forældres Kister indsætte i det nyopførte Kapel, og hans Forældres i Bevillingen ovenfor omtalte Begravelse maa altsaa være nedlagt samtidig. Efter Sæbyholms Overgang til Baroniet Wintersborg blev Kapellet ogsaa Familiebegravelse for Winterfelderne og nogle af deres Efterfølgere.

Kapellet bestaar nu af to Etager: en hvælvet Krypt, hvori Kisterne er anbragt og ovenover et stort Rum, hvorfra der er Nedgang til Krypten, og hvor Borchard Rud i Væggene har ladet indsætte de nedenfor beskrevne Gravsten. En mundtlig Overlevering vil vide, at Kisterne tidligere har staaet oppe i dette Rum. Det er muligt; men det ligger i saa Fald langt tilbage i Tiden. Sognepræst Schjern den Ældre fortæller i al Fald i en Beskrivelse af 29. Juni 1756, at Kisterne staar i Kælderen, og at Baroniet Wintersborgs daværende Besidder, Baron Gedde, har ladet Rummet ovenover indrette til en Kirkestol eller Loge, hvortil det med sin Beliggenhed lige over for Prædikestolen egnede sig udmærket. Det er muligt, at Borchard Rud har indrettet Kapellet uden Kælder og lagt Gulvet i

Plan med Kirkegulvet. De i Murene indsatte Gravmæler vilde da have haft deres Underkant omtrent i Højde med Laagene paa de foran staaende Kister. Hvis Forholdet har været saaledes, maa en af Wintersborgs Besiddere have bygget den hvælvede Krypt, hvorved der er blevet nogle Trappetrin fra Skibet op i Kapellet. I modsat Retning taler den pragtfulde, kunstnerisk udskaarne Dør, der lukker Nedgangen til Krypten; thi den er i samme Stil som Gitteret foran Kapellet og ser ud til at være skaaret paa samme Tid maaske af samme Kunstner. I Dørens nederste Felt er fremstillet Opstandelsen og i det øverste Himmelfarten med Kristi efterladte Fodspor i den haarde Klippe. Paa Siderne staar Moses med Tavlen og Aron med Lammet og øverst Engle.

Kapellets øverste Rum har Stjernehvælving med røde og hvide Tværbaand som i Skibet. I den vestre Væg er indmuret Borchard Ruds bekendte Tavle med Forbandelse over dem, der forstyrrer hans og Familiens Gravfred. Indskriften lyder saaledes: »Efter kongl. Mayst. Bevilling haver jeg Borchardt Rudt bekostet og ladet gøre denne Udbygning og Capel til en Begravelse og Hvilested for mine afgangne Forfædre, Fader og Moder, saa og mig og min Hustru og haver jeg dertil givet Aarligen = Pund Byg 1 Tønde 2 Skæpper og Ti Specie Daler 4 Skilling, til at holde Capellet

og Begravelsen vedlige med, og hvad som ikke bliver anvendt der paa, da skal det øvrige efter mit Brevs Formelding gives de Faltige. Meden dersom nogen fordrister sig at forflytte vores Liig, og ei vil lade dem nyde den tilbørlig Hvile, indtil Gud Selv os med alle troe Christne opvækker, den skal vide, at han gør imod Guds Befaling og al christelig Ret, fordi ingen skal gøre andet enten imod de Levende eller Døde, end de selv vilde hendet og have. Og efterdi jeg med stor Umage og Bekostning haver ladet dette Hvilested til mine Fædre og mig beskikke vil jeg have enhver formanet, at de den og os urørt lade staae, paa det Guds Trusel og Straf ikke skal ramme paa dig, som omtales hos Jeramias i det 30. Cap.: 16 v: De som berøve andre skulle blive berøvede, og de som tage Bytte skulle blive Bytte. Dette haver jeg her ladet udhugge til en Paamindeelse paa det ingen her imod skal forgribe sig, men undgaa Guds Straf. Anno 1646.

I den nordre Væg er indmuret to Ligstene, den ene over Borchard Rud og hans Kone, den anden over hans Forældre; i Østmuren er indsat en tilsvarende Sten over hans Moders Forældre. Paa alle tre Stene er de paagældende Personer udhugget i Legemsstørrelse og langs Stenens Kant omgivet af deres Ahners Vaaben. Borchard Ruds Fader og Bedstefader er i Rustning med Hjelmen

staaende ved Siden paa Gulvet. Borchard Rud selv er uden Rustning; hans Brystharnisk staaer paa Gulvet ved den ene Side og Hjelmen ved den anden; han har Stav i Haanden, Sværd ved Siden og Guldkæde paa Brystet og han bærer Marelok som Christian IV. Ogsaa Faderen har Kommandostav i Haanden og Guldkæde uden paa sit Harnisk. Borchard Ruds Hustru har en Vifte i Haanden, Moderen et Par Handsker i Haanden, stor udstaaende Krave og Guldkæde, om Halsen. Bedstemoderen staaer med Hænderne overkors paa Livet, hun bærer lang, stiv Brokadekjole med stramtsiddende Krave om Halsen og Puffer paa Skuldrene; paa Brystet et Guldkors. Mellem hende og Manden staaer en lillebitte Figur, forestillende deres afdøde Søn.

Under Figurerne staaer Gravskriftene. Bedsteforældrenes lyder saaledes: »Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Borchardt von Pappenheim til Sæbyegaard som Gud kaldede den 23de August Anno 1590 med sin kære Hustru ærlig og velbyrdig Frue Fru Birgitte Falster som Gud kaldede den 24de August Anno 1586 og begges deres Søn Friedrich von Pappenheim. Gud give dennem alle en glædelig Opstandelse Amen.»

Paa Borchard Ruds Forældres Gravsten staaer: »Her ligger begravet ærlige og velbyrdige Mand Hilarius Rudt til Otterslofgaard, M. Jørgen Rudts Søn født paa Vidbyegaard Paaskedag

1555 som Gud kaldede den 19de Juli 1618 paa Sæbygaard. Gud give hennem med alle tro Christne en glædelig og ærefuld Opstandelse. Her ligger begravet ærlig og velbyrdige Frue Margrete von Pappenheim s. Hilari Rudts Frue til Sæbygaard s. Borchard von Pappenheims Datter født paa Hørsholm den 1ste September 1561 som Gud kaldede den 24. Februar 1619 paa Sæbygaard. Gud give hende med alle tro Christne en glædelig og ærefuld Opstandelse.

Paa Borchard Ruds og Hustrus Gravsten staar: »Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Borchard Rudt til Otterslev og Sæbygaard s. Hilari Rudts Søn født paa Sæbygaard den 2den Januar 1592 som Gud kaldede paa den — 16 — Gud alsommægtigste give harnem med alle Guds Udvalgte en glædelig ærefuld Opstandelse og Himmelfart. Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Frue Fru Helvig Rosencrantz til Otterslev og Sæbygaard s. Jacob Rosencrantz Datter født paa Keddstrup den 4. April 1601 som Gud kaldede paa den — 16 — Gud alsommægtigste give hende med alle Guds Udvalgte en glædelig ærefuld Opstandelse og Himmelfart.»

Da Dødsdatoerne mangler er Ste non altsaa hugget og opsat for Ægteparrets Død og de Efterlevende har saa forsømt at faa Dato og Aarstal tilføjet. Borchard Ruds Forbandelse over dem, der vovede at forstyrre

hans Gravfred, har ikke hjulpet. Thi Historikeren Riegels lod omkring 1780 Kisterne aabne og siden har de henstaaet i en stadig mere og mere forfalden Tilstand.

Paa Kirkegaarden findes to Gravsteder for Familien Frijs. Paa det ældste af dem, lige ud for Borchard Ruds Kapel, ligger i Midten Amtmanden Baron Fr. Krag-Juel-Vind (Frijs). Paa et stort Marmorgravmæle staar det for citerede Værs fra Biskop Bøjsens Ligprædiken, ovenpaa staar en Vase med Angivelse af Fødsels- og Dødsaar og derunder: »Rejst af taknemmelige Enkegrevinde og Børn«. Paa den ene Side af ham ligger hans Hustru og paa den anden Sønnen Grev Carl Ludvig. Den anden Begravelse er i Kirkegaardens sydøstlige Hjørne. Her ligger Grev Jens Christian og et Par andre Medlemmer af Familien.

Kirkegaarden er omgivet af en tyk Mur af røde Munkesten dækket med Puds. Skraas overfor paa den modsatte Side af Vejen er 1866 anlagt en ny, stor Kirkegaard. Kirken tilhører fremdeles Halsted Kloster.

HALSTED BY

Byer med Endelsen -sted i Navnet hører til vor ældste Oltidsbebyggelser og har som Regel Navn efter en Høvding, der har bosat sig paa Stedet. Dette gælder ogsaa Navnet Halsted, det er opstaaet af Mandsnavnet

Halle eller Halli. Takket være Klosteret og senere Lensmandssædet og aller senere den kgl. Amtsstue har Halsted spillet en betydelig Rolle og været hævet højt over alle andre Landsbyer paa Lolland. Er der end nogen Overdrivelse i Betegnelsen »halvt en Købstad«, som de gamle Skribenter hævdede den med, saa er det dog uomtvisteligt, at de mangfoldige Mennesker, der gennem skiftende Tider stadig havde Ærinde til Kloster. Lensmand eller Amtsstue, gav Landsbyen en egen fornem Karakter ligesom den stærke Trafik gav forskellige Næringsdrivende gode Livsbetingelser i Landsbyen.

I Kraft af sin Betydning havde Halsted i ældre Tid ogsaa et stort og velbesøgt MARKED. Men det udartede ligesom de fleste andre Landsbymarkeder, saa Svir og Drik, Slagsmaal og Usædelighed tog Overhaand i en saadan Grad, at Markedet mere blev en Svøbe end et Gode. Der blev flere Gange indsendt alvorlige Klager og Besværinger til København og 18. Maj 1646 udsendte Christian IV et saabent Brev, der forbød Afholdelsen af Markeder i Halsted og Saltvig og henlagde dem begge under et til Nakskov, hvor de forøvrigt aldrig rigtig blev det, man havde haabet. Det hedder i Brevet: »Efterdi Vi komme udi Forfaring, hvorledes de tvende Markeder paa Landsbyerne, som udi Vort Land Lolland udi Halsted Kloster Len plejer at holdes, det ene udi

Saltvig, det andet udi Halsted By, stor Uskikkelighed og Guds Fortørnelse skal forarsage, saavel som ogsaa den menige Mand derved større Skade end Fordel tilføjes, da have Vi for godt anset forskrevne tvende Markeder herefter at afskaffe.«

Halsted havde i sin Glanstid en KRO. Begyndelsen hertil var vel nok den Rejsestald, som Gregers Truidsen byggede 1581. Naar Kroen er oprettet vides ikke, men 1669 var den i al Fald et Aktiv, som man regnede med; thi dette Aar saar Lauritz Nielsen og Hustru Karen Madsdatter Brev paa Kroen ved Halsted Kloster, »hvis Bygninger, de have betydelig forbedret«. 1754 testamenterede Mette Augusta Alheid Langhaar Kroen, som hun havde haft i 31 Aar, til sine Søsterdøtre og deres Born. Men Kroens Glanstid var da længst forbi, den svandt, da Amtsstuen ved Baroniets Oprettelse blev flyttet til Nakskov. Og da Vejen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede grundforbedredes og blev mindre trælsom at befare, sygnede Krobesøget af Vejfarende hen og til sidst havde den kun Egnens Folk til Kunder. Det fortælles, at Kroen fik sit Dødsstød ved, at en Del af Menigheden fik den slemme Vane at gaa lige fra Kirken over i Kroen om Søndagen for, efter at den aandelige Tørst var tilfredsstillet, ogsaa at faa slukket den legemlige. Henstillinger og Formaninger til de Tørstige hjalp ikke, og Juellinges daværende Ejer greb saa

til det radikale Middel at nedlægge Kroen for at faa Ende paa Uvæsenet. Det er antagelig sket i Tiden omkring 1830—50. Bygningerne, baade selve Krolængen og Rejsestalden, staaar endnu; det er de to Huse, der ligger lige overfor Kirkeporten. Ved Kroens Nedlæggelse blev de indrettet til Beboelse. Begge Bygninger er formentlig nyopførte om-

søgte Kilde er Mahøj Kilde. Et lille Stykke Vest for Halsted Kloster, et Hundred Meter Syd for Landevejen til Nakskov ligger en lille Høj, paa alle Sider omgivet af gammel Fjordbund; det er Mahøj d. v. s. Højen i Engen, og paa den udsprang Kilden. Rhode skriver 1776 om den: Paa en Høj kaldet Magshøj, der ligger i Fjorden tæt Vest for Halsted og er om-

HALSTED GAMLE KRO

kring 1810, da Landevejen blev anlagt.

Halsted Sogn havde i den katolske Tid ikke mindre end tre hellige KILDER, den ene, der hed St. Lauritz Kilde og laa ved Aunede Kirke, skal senere omtales. Den anden hed St. Helene Kilde og er antagelig den, der fremdeles har sit Udspring paa en af Rudhjørgmarkerne i Skraaningene ned mod Engene om Halsted Aa. Rhode betegner den nemlig som liggende i »Halsted ad Vesterborg til«. Den i nyere Tid mest omtalte og mest

givet med Vand, »have Munkene indrettet en Sundhedsbrønd, hvilken endnu af Syge søges, og i en derhos staaende Blok har man nylig i et Aar samlet 50 Rdlr. godvillig Gave til Sognets Fattige«. Hertil føjer Friis i sin Udgave af Rhodes Bog 1859: »Denne Kilde anses af nogle, som den første Aarsag til Klostret. Et Kapel helliget St. Ole, som var opført ved det helbredende Vand, nedbrødes i Frederik den Andens Tid. Intel Spor af Kapellet er nu tilbage«.

Bemærkningen om Kapellet vil se-

nere blive belyst. Her skal vi foreløbig kun se paa Beretningen om, at Kilden stammer fra Munketiden. Det er sikkert kun Gætteværk af Rhode og Friis, og meget taler imod dets Rigtighed. Alene den Omstændighed, at Kilden har et af sin Beliggenhed afledet Navn og ikke et Helgennavn er vel egnet til at vække Tvivl; thi det er ganske utænkeligt, at den katolske Kirke vilde have undladt at give en helbredende Kilde et passende Helgennavn, saaledes som Tilfældet er med alle andre hellige Kilder fra den katolske Tid. Men der foreligger iøvrigt et direkte Bevis for, at Kildens Berømmelse er af langt yngre Dato, nemlig i en Artikel, som Sognepræsten Johan Rasch 1681 har skrevet i Maanedsskriftet med det lange Navn: »Ekstraordinaires maanedlige Relation om det Nyt, som er passeret och fremkommen i Augusti 1681«. Præsten kalder nemlig Kilden »nyopsprungen«, idet Artiklens Overskrift lyder: »Beretning om den nyopsprungne Lægekilde«. Artiklens stærkt reklamerende Tekst lyder saaledes:

»Efter som den store, grundgode Gud siden 14 Dage før St. Hans Dag haver aabenbaret sin Magt her udi mit Sogn formedelt en Lægekilde, som opvælder af en liden Høj kaldet Mahøj, liggende i Halsted Salt-Enge, men Halsted Kloster i Laaland tilhørende, idet den af mange Hundrede høj-adelige, gejstlige og verdslige Personer er bleven besøgt, og mange som

haver tvættet sig deri og drukket af dette Vand ere næst Guds Hjælp blevne hjælpne, en Del paa Synet (hvoriblandt en Dreng, der var stokblind), andre paa Hørelsen, andre paa Værk og Brud i Lemmerne, nogle fra Vanføre, som og haver kastet deres Krykker og Kæppe paa Stedet, nogle fra ulægelige aabne Saar og fra en paa 1., 2. og 3. Aar vedhængende Kvartan (Fjerdedagsfeber) og Kulde-Syge, hvilket paa mine Børn haver gjort den første Virkning, dog allerede for næsten et Aar siden, hvorfra det siden er udspreedt, saa at ved denne Læge-Kilde haver været Folk ikke aleneste fra de yderste Kanter af dette vort Land Laaland, men endog fra Falster, Sjælland, Fyen og Langeland etc. Efterdi da at andre udi andre Lande gøre Gud den tilbørlige Ære og lader det ved offentlig Tryk blive kundbart, hvad Gud ved slige Læge-Kilder hos dennem haver gjort for Kure, saa haver og jeg ikke med god Skel kunnet efterlade, at jeg hannem (Maanedsskriftets Redaktør) jo dette skulde kommunikere med tjenstlig Begæring, at han vilde trykke og blandt andre Relata dette referere, paa det at Guds Gerninger derved aabenbare kunde prises«.

Præstens gode Mening er ikke til at tage fejl af; han ønsker, at Kildens mirakkellignende helbredende Evne skal kendes endnu videre om, saa Kildebesøget kan yderligere vokse, og det lykkes vist ogsaa. Kildens Ry holder sig i al Fald; thi 60 Aar senere skriver Forvalter Hørup paa Juellinge følgende i sin oftnævnte Indberetning af 1744: »Udi Halsted Mark er en lille Kilde, Mayhøjs-Kil-

den kaldet, som ligger lidet Sønden for Landevejen til Nakskov og har sit Udspring af en Høj, som kaldes May-høj. Vandet deraf er fersk og godt endskönt saavel Kilden som Højen er omgivet hele Vinteren, og ofte om Sommeren, med Saltvand, som indløber ved Højvande fra Nakskov Fjord. Til samme Kilde kommer undertiden en Del af Landets Indbyggere, som toe sig i Vandet og tillige giver en Gave, udi en Blok, som staar derved. Hvad Penge som i samme Blok kan samles — kan aarlig være ungefær 10 a 12 Rigsdaler — bliver uddelt til Sognets Fattige. Kilden er ellers mig vitterlig ikke af nogen videre Mærkværdighed.

Om Kildebesøget i Begyndelsen af forrige Aarhundrede skriver Friis: »Blokken med de 3 store Laase staar der endnu (1850). Sundhedsbrønden, hvis Vand er blødt og velmagende og selv i de tørreste Sommere rigeligt, besøgte ligetil for omtrent 80 Aar siden hyppig af den menige Mand. En Person, død 1858, kom endog nogle Aar i Slaveriet, fordi han forsøgte paa at stjæle Blokkens Penge, men grebes paa fersk Gerning. Fra den Tid ophørte Gaverne, som aarlig skal have beløbet sig fra 25—50 Rdlr., og Blokken henstaar nu aabent».

Dermed er Mahøj-Kildens Saga ude. Blokken opbevares nu paa Juellinge.

Halsted har ogsaa haft HOSPITAL. Præsten Simon Aarhus skal, vistnok

med Hjælp af Sognefolket, have ladet det opføre 1685. Han havde ogsaa lovet at stifte et Legat til Underhold for Hospitalslemmerne, men naaede ikke at faa gjort Alvor af Planen inden sin Død 1708, og det blev da hans Arvinger, der ved Fundats af 2. September 1709 i Overensstemmelse med hans Ønske oprettede et Legat paa 118 Rigsdaler 2 Mark og 12 Skilling, der anbragtes som Prioritet i

DET GAMLE HOSPITAL

Præstegaarden. Hertil føjedes senere 30 Rigsdaler, der indkom ved Salg af afdøde Hospitalslemmers Efterladenskaber. Kapitalen, der nu udgør 286 Kr. 91 Øre, henstaar fremdeles i Præstegaarden, og Renterne af den gaar nu i Kommunekassen.

Hospitalet havde Plads til 9 Fattige og laa — som omtalt ved Grundridset af Halsted Klosters Bygninger Side 32 — tæt nordvest for Kirken, hvor nu Kirkelaagen er anbragt, og tildels paa den nuværende Landevej. Da denne 1810 blev anlagt blev Hospitalet solgt for 100 Rigsdaler og nedrevet og en ny Bygning opført nede

i Byen skraas overfor Præslegaarden. De 100 Rigsdaler forslog ikke stort, thi det nye Hospital kostede over 1000 Rigsdaler. Det var Baroniets Indehavere, der havde vedligeholdt det gamle Hospital og holdt dets Beboere med Brændsel, og det blev ogsaa Baroniet, der opførte det nye Hus. Det havde fire Stuer med tre Senge i hver; der var to Bilæggerovne, der hver skulde varme to Stuer, endvidere var der en Bagerovn og et fælles Køkken med to Ildsteder. Senere blev der yderligere tilbygget tre Fag med to Værelser og Forstue, hvori der kunde skaffes Husly til et Par husvilde Familier. Efter Fattigvæsenets Omordning gik Huset over til at blive Fattigvæsenets og det tjente derefter som Fattighus, indtil det i Slutningen af Firserne i forrige Aarhundrede blev købt af Grev Frederik Julius, der indrettede det til Arbejderbolig og som saadan tjener det endnu. Kommunen opførte efter Salget en ny Fattiggaard i Hellinge.

Der foreligger talrige Vidnesbyrd om, at BØNDERNE i Halsted havde det mindre end godt fra Svenskekrigen 1659 og Aarhundredet ud. Skadesvurderingen af 1660 viser, at Byens 18 Fæstegaarde alle er bleven skamferet af Fjenden og nogle helt odelagde; det sidste gælder blandt andet Johan Feldtsens Gaard, der er »ganske øde og afbrudt« og ikke kan genopbygges under 300 Rigsdaler.

For de øvrige varierer Skaden fra 8 til 150 Rigsdaler.

Af de Vurderinger, som foretoges af de tidligere omtalte Kommissioner i 1682 og 1685, ses, at Forholdene nu 25 Aar efter Krigen, ikke er bleven meget bedre. Sognefogden og tvende andre Mænd havde af Kommissionen faaet det Hverv at besigtige samtlige Gaarde og Huse i Byen og anføre, hvilke Brøstfældigheder der hæftede ved dem samt tillige anføre, om deres Frugt- og Humlehaver var i ordentlig Stand, eller som det udtryktes var »ved Magt«. Af de tre Mænds Beretning fremgaar, at Johan Feldtsens ovennævnte Gaard ikke er genopbygget, men Jorden delt mellem tre andre Bønder. Kun for to af Gaardene faar alle Bygninger Karakteren: »Ved Magt«. I alle de andre Gaarde er en eller flere af Længerne og stundom alle »brøstfældig« eller »meget brøstfældig«. En samlet Opgørelse viser, hvor mange Fag, der i hver Gaard skal opføres helt fra nyt. Der er 26 i en Gaard, 25 i en anden, 12 i en tredje, i 6 Gaarde tiltrænges 8 nye Fag i hver og i en 4 Fag. Reparationerne paa de Fag, der kan blive staaende, varierer fra 10 til 53 Rigsdaler for hver Gaard, og ikke een af de 17 Gaarde er i en saadan Stand, at Reparationer ikke er nødvendig. De fleste af Gaardene har nogen Humlehave og Frugthave »ved Magt«, hvilket viser, at Bønderne har interesseret sig for

dem og villig efterkommet Kronens Bud i saa Henseende.

Hvad Jorderne angaar faar kun 3 Karakteren »ved Magt«, 4 faar den lidt bedre Betegnelse »nogenledes ved Magt«, 6 er »forarmed« og 4 er »øde« og uden Fæstebonde. Gaardene er alle paa 5 a 6 Tdr. Hartkorn, og om Husdyrbruget oplyses, at der som Regel holdes 6 Heste, 4 Køer og 6 Faar eller Svin paa hver Gaard.

Gaardene laa paa begge Sider af Vejen, der fører ned forbi Præstegaarden, som vist altid har ligget paa sin nuværende Plads. Den angives i al Fald med denne Beliggenhed paa et Kort fra 1810, altsaa før Anlægget af den nye Vej og de dermed forbundne Husflytninger blev foretaget. Ogsaa Navnene paa Herregaardens Marker findes angivet. Marken Vest for Gaarden og Nord for Landevejen hedder Skindsækmarken efter Vandhullet »Skindsækken«. Marken bag den nuværende nye Kirkegaard bærer Navnet Hivelbjergmarken, den næste Mark Nord for Rudbjergvejen hedder Tinfadmarken efter det runde Vandhus »Tinfadet, og udenfor den ligger Mellem-Rudbjergmarken og Ydder-Rudbjergmarken. Engen omkring Maghøj hedder Maghøj Saltning.

PRÆSTEGAARDEN har trods sit ringe Areal paa 6 Tdr. Hartkorn haft meget betydelige Bygninger. Dr. Larsen beretter i sin Bog, at den blev »nyopbyggt siden 1819« af Sognepræst Hans Glud Clausen, og det er vist

rigtig nok; thi en Porthammer i den gamle Lade, der staar endnu, bærer Inskriptionen: 18 — H. G. C. & F. I. C. — 19. Tømmeret i Laden viser gennem talrige Taphuller og Indskæringer stærke Spor af at have været benyttet i en tidligere Bygning. an-

PRÆSTEBOLIGEN

tagelig hidrører det fra det gamle Hospital og den gamle Kro, der blev solgt til Nedrivning ved den nye Vejs Anlæg. Bygningen er iøvrigt opført af udbrændte Sten og stærkt forfalden; den rummer ingen arkitektoniske eller historiske Værdier at begræde, naar den engang styrter sammen. Den her omtalte Lade og det halve af en tidligere Stald er Resterne af den engang meget store Præstegaard, der bestod af 4 lange, sammenbyggede Længer. Fra Stuehuset i Vest var yderligere bygget en vinkelret Fløj ud i Haven. 1912 blev det meste af den store Præstegaard nedrevet, og til Erstatning for dens mange

store Værelser opførtes den nuværende, lille beskedne Præstebolig. Have og Gaardsplads er paa ca. 3 Tdr. Ld., og hele Ejendommen paa 12 Tdr. Ld. med $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Præstegaarden er til Ejendomsskyld vurderet til 59,700 Kr. Avlingen har siden Sognepræst Wegeners Dage været bortforpagtet.

SKOLEN bestaar af en ældre og en nyere Del. Den ældre er en vinkelformet Bygning af gule Sten, der op-

Skole er i Ejendomsskyld vurderet til 15,000 Kr.: den nye til 25,000 Kr.

I 1914 er endvidere opført en Distriktsjordemoderbolig — skyldsat til 10,000 Kr. — til Erstatning for den tidligere Jordemoderbolig i Hellinge.

I den nordlige Udkant af Byen ved Vejen til Nordlunde ligger en lang gul Bygning, der nu anvendes til Arbejderboliger, men tidligere har været Forsamlingshus. I 80'erne, da de politiske Bolger gik højt og Højre og

HALSTED SKOLE

fortes i Midten af 80'erne i forrige Aarhundrede til Erstatning for en i 1825 opført Skole; den har to Klasseværelser og Bolig til to Lærere. Hertil er 1914 føjet en ny selvstændig Bygning af røde Sten med Klasseværelse til Forskolen, Gymnastiksal, Sogneraadsløkkale og Bolig til en Lærerinde. Skolen havde tidligere et Jordtilliggende paa 7 Tdr. Ld., der blev solgt 1912. Den gamle

Venstre ikke kunde enes om et Hus, byggede Venstre sig et Forsamlingshus i Ullerslev (hvor der nu er Købmandshandel), og Højre byggede paa en af Grev Jens Christian overladt Grund dette Hus med en stor Sal og andre rummelige Lokaler, ja saagar en Scene. Men Foretagendet kunde ikke svare sig, allerede en halv Snes Aar efter opløstes Selskabet, og da Huset ikke kunde sælges til andre end

Greven, der ejede Grunden, overtog han det. Nu benyttes Gymnastiksalene baade i Halsted og Ullerslev som Forsamlingslokaler.

Halsted Byomraade strækker sig fra de to Arbejderboliger »Hvilehusene« ved Landevejen Vest for Halsted og langs Halsted Aa sønden om Halsted Kloster forbi Dyrehaven op mod Vesterborg. Over Aaen fører Møllebro paa Aunedevejen og Isholt Bro paa Maribovejen. 1688 havde Halsted By 18 Gaarde, deriblandt Præstegaarden, samt en Deg-

gaard, fordi den ved Udskiftningen og Udnyttningen for et Hundred Aar sid n -- ligesom Nabogaardene -- blev opført paa den tidligere Fællesgræsgang Halsted Heed. Sognepræst Wegener, der var en overordentlig ivrig Landmand og derfor ikke tilfreds med den lille Præstegaardsavling, havde den i Fæste af Grevskaftet og købte den 1862 for 8000 Rigsdaler; den var da paa 6½ Td. Hartkorn. Wegener købte desuden en Del af Nabogaarden og lagde under sin egen Gaard, saa denne blev paa godt 9 Tdr. Hartkorn.

HALSTEDGAARD

nebolig og 9 Husmænd. 1833 angiver Dr. Larsen, at der er 14 Bøndergaarde, 14 Huse med Jord og 8 Huse uden Jord.

Nu ligger der paa Halsted Byomraade foruden Herregaarden Halsted Kloster 1 Proprietærgaard, 8 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 15 Husmandsbrug og 20 Huse med ringe Jordtiliggende.

Proprietærgaarden er HALSTEDGAARD, der tidligere havde det mere betegnende Navn Halsted Hede-

gaard 1880 solgte han Halsted Hedegaard til Søren Lauritz Sørensen for 70,000 Kr. Sørensen købte 1899 30 Tdr. L. af en anden af Nabogaardene for 13,500 Kr.; Gaardens Hartkorn var nu bragt op til godt 12 Tdr., altså det dobbelte af, hvad det tidligere havde været. 1906 solgte han den Landbrugskandidat Niels Chr. Nielsen for 119,000 Kr. Nielsen gav Gaarden sit nuværende Navn og solgte den 1911 for 145,000 Kr. til Alf. Thorsen, der yderligere udvidede

Gaardens Areal ved ny Tilkøb af Jord, saa Hartkornet blev 15 Tdr. 1918 solgte Thorsen Gaarden til Erhard Frederiksen og A. Frederiksen for 290,000 Kr.

Gaardens Areal er nu ca. 84 Hektar med 15 Tdr. Hartkorn og 214,000 Kr. i Ejendomsskyld, hvoraf de 149,700 er Jordværdi.

De 8 Bøndergaarde er følgende: Matrkn. 18 med ca. 33 Hektar, 5½ Td. Hartk. og 89,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 59,000 er Jordværdi. Klauenborggaard med ca. 28½ Hektar, ca. 6 Tdr. Hartk., 79,200 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 53,750 Kr. er Jordværdi. Møllergaard med ca. 26½ Hektar, ca. 6 Tdr. Hartk., 68,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 49,700 er Jordværdi. Karstensminde med ca. 25 Hektar, ca. 6½ Td. Hartk., 71,200 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 48,750 er Jordværdi. Matrkn. 5 a m. fl. paa ca. 22 Hektar, ca. 6 Tdr. Hartk., 60,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 40,600 er Jordværdi. Toftegaard med ca. 19 Hektar, ca. 5 Tdr. Hartk., 69,500 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 38,186 er Jordværdi. Matrkn. 12 a med ca. 17½ Hektar, ca. 4 Tdr. Hartk., 54,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 34,100 er Jordværdi. Sindal med ca. 16½ Hektar, ca. 4½ Td. Hartk., 52,500 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 31,500 er Jordværdi.

DE NORDRE BYER.

Denne Betegnelse omfatter Rudbjerg, Tvede, Skovby, Øster Nordlunde, Øster Karleby og Sæby.

RUDBJERG er den fordums

Landsby, der er genopstaaet i ny Skikkelse, et Anskuelsesbillede paa Kredsløbet i Landbrugets Udvikling gennem halvfjerde Hundrede Aar. Oprindeligt var det et Bondeby, der paa Godsbesidderens (Enkedronning Sophies) Bud blev pustet ud af Tilværelsen for at dens Jorder kunde forøge Herregaardens Avlsomraade og derigennem ogsaa Bondens Hoveripligt. Nu, da Bevægelsen i modsat Retning gaar ud paa at oprette de flest mulige Brug, genudskilles fra Herresædet den gamle Bondebys Jorder, og Husmandsbyen gror op af dens Agre i Form af 7 nye »Stats-husmandsbrug«, hver paa ca. 5 Hektar. Men selvfølgelig var det ikke den Omstændighed, at disse Jorder tidligere havde baaret en Bondeby, der nu var det afgørende ved Udstykningen af Husmandsbrugene, men derimod det mere realistiske Hensyn, at de laa længst fjernet fra Hovedgaarden.

Den nye By har altsaa en gammel Historie. Dronningebudet, der jævne de den gamle By med Jorden, er omtalt under Halsted Kloster og dens hellige Kilde er nævnt foran. Men Byen rummer endnu et Stykke Historie, der i videnskabelig Fornemhed siger Sparto til alt, hvad man ved om det ganske Sogn. Det var nemlig paa Rudbjergs Byomraade, at man 1900 ved Anlæget af en Roebane fandt fire Oldtids-Kvindegrave af overordentlig Interesse og Betydning for Oldtids-

forskningen. Gravene betegnes i Arkæologiens Annaler med Navnet JUELINGEFUNDET; de laa tæt Syd for Landevejen, der gaar forbi Tvede Mølle, i en Dybde af $2\frac{1}{2}$ Meter og de blev fundet, fordi man netop paa dette Sted maatte føre Roebanen ned i denne Dybde for at undgaa Bankens stærke Stigning. Den ene Grav, der laa lige under Banens Bund, blev ødelagt af Arbejderne, men de andre, der strakte sig Nord for Udgravningen og helt ind under Vejgrøften og Vejrabatten, blev bjerget i udmærket Stand. Den fornemmeste af dem blev endog støbt over med Gips og udskaaret med et tykt Lag Ler, hvor efter den transporteredes til Nationalmuseet, hvor den nu, efter at Gibsen atter er fjernet, staar ganske som den laa i Jorden. Gravene stammer fra de første Aarhundrede efter Kristi, en Periode, der ikke er saa rig paa Fund som andre, fordi dens Grave ligger paa flad Jord uden Stensætning eller Høj, der kan betegne Stedet. Man har aldrig før herhjemme fundet saa velbevarede Grave fra denne interessante Periode, og Juellingefundet vakte derfor stor Opmærksomhed i Oltidsforskernes Kred.

Kvinderne var begravet med Smykker, Klæder og Fødevarer, og det var særlig Undersøgelsen af disse sidste, der gav interessante Resultater. Den fornemmeste af Kvinderne var død i 30-Aars Alderen; hendes højre Laarbæns nederste Del var dobbelt saa

tykt, som det normalt skulde være; Misdannelsen skyldtes en Sygdom og har foraarsaget, at hun haltede stærkt. Det er denne Grav, der nu staar i Museet. Rester af Træ lader formode, at der over og under Liget har været anbragt Planker som et Slags Kiste. Hovedet laa paa et Lag af Dun fra Dunhammerkolber, der antagelig har været stoppet i en stor Pude, der rakte ned under Skuldrene. Foruden forskellige Smykker bestod Gravudstyret af følgende Brugsgenstande: et Skrin med Toiletartikler, nemlig en Benkam, en Bronzesaks af Form som en Faaresaks, en Bennaal og en Bronzekniv. Endvidere to kostbare Drikkekar af fint slebet Glas, der nu var gaaet i Stykker, to Drikkehorn af Horn med Metalbeslag, til dels opløste, en Bronzekedel, og inden i den en Bronzeose og i Ligets one Haand en Bronzesi. Forskellige Dyreknogler viste, hvad de nedsatte Fødevarer havde bestaaet af. Der var Laarbenet af en Okse og Ryghvirvlerne af et Svin. Man kan ud af disse Fund uden Vanskelighed danne sig et Begreb om de religiøse Forestillinger, der har hersket i hine fjerne Tider.

De medgivne Drikke og Fødevarer skulde den Døde nyde, naturligvis ikke i Graven, men i de Dødes Land, hvortil hun skulde gaa. At hun laa med Drikkesien i Haanden skulde betyde, at hun i de Dødes Land var parat til at si den medgivne Drik op i Bægrene. Og det, at

der er to Drikkebægre og to Drikkehorn, men kun en Kedel, en Ose og en Si, viser, at hun i de Dødes Land skulde spise og drikke sammen med Ægtefællen. Noget af det mest interessante ved Fundet var dog, at det lykkes at konstatere, hvoraf Drikken, der var medgivet den Døde, havde bestaaet. I Bunden paa Kedlen laa nemlig et lyndt sort Lag, som vel ogsaa har eksisteret i tidligere Fund, men som man ikke før har regnet for at være af nogen Betydning og som derfor nu for første Gang blev undersøgt. Og Undersøgelsen under Mikroskopet gav højt værdifulde Resultater. Man fandt nemlig fine Rester af Bygkorn og af en Bærfrugt af Bollefamilien (antagelig Tranebær) samt lille smaa Bladrestler af Moseporsens raklelignende Aks og endelig Gær-celler. Den Drik, der for henved 2000 Aar siden er givet den Døde med i Graven og som vel den Gang har været almindelig Festdrik, var altsaa en Mellemtling af Ol og Frugtvin og har været underkastet Gæring, saa den virkede berusende. Det er vel den ældste Form for Mjød, man her har konstateret.

Den næste Grav indeholdt Skelettet af en kraftig Kvinde i 60-Aars Alderen. Under Hovedet havde hun et Lag af Græs, men Gravudstyret var ellers som i den foregaaende Grav; men udenfor Graven var nedlagt et Faar, som var skaaret tvers over. Der er ingen Tvivl om, at det har været et

Offer. Den tredje Grav indeholdt Skelettet af en 14—15-Aars Kvinde med et Udstyr som de foregaaende, men langt tarveligere, Smykkernes Antal var færre, og Karrene var af Ler i Stedet for af Bronze. Den fjerde Grav var odelagt af Arbejderne, men har ogsaa været en Kvindegrav med noget lignende Udstyr. Alle fire Grave tilhører samme Tidsalder, nemlig Tiden fra Kristi Fødsel til et Par Hundrede Aar efter. De fire Kvinder, tre Voksne og en Halvvoksen, har sikkert ogsaa tilhørt samme Slægt, men behøver ikke at være fra samme Tid. Der kan ikke alene være Aar og Aar-tier, men op til et halvt Aarhundrede mellem hver Begravelse; men Grave-ne er lagt efter en bestemt indbyrdes Plan, saa den, der gravede de sidste, nøjagtig har kendt de tidligere's Beliggenhed.

TVEDE har faaet Navn efter Stedets tidligere Skovbevoksning; Tvede var nemlig Betegnelsen paa en Agerstrækning mellem to Skove, og baade Skovby og Øster Nordlunde, der ligger hver paa sin Side af Tvede, har været dækket af Skov. Den gamle Bondeby Tvede laa Vest-Nord-Vest for Tvede Mølle ved den lille Sidevej der fra Vejen til Kragemose gaar ret i Nord. Ifølge Matriklen af 1688 bestod den af 5 Smaagaarde paa 4—5 Tdr. Hartkorn, en Halvgaard og to Huse uden Jord; til 4 af Gaardene var en lille Skovpart. Bønderne hav-

de Fællesgræsgang paa Tvede Heed, hvori ogsaa nogle Gaarde i Skovby havde Part; tidligere havde Rudbjerg Bønder ogsaa haft Græsningsret paa Tvede Heed, og efter at Gaardene var lagt under Halsted Kloster, gik deres Ret til 8 Høveders Græsning over til Klosteret, som hævdede denne Ret lige til Udskiftningen. Endelig havde Tvede ifølge Takseringsheftet af 1682 Græsningsret paa Pottemose sammen med Skovby og Øster Nordlunde. I samme Skrift nævnes »Tvedegaarde«, der maaske tidligere har været en Adelsgaard, men den Gang behøvedes af Bonden Søren Jensen.

Skadesvurderingen efter Svenskekrigen viser, at af Byens 6 Gaarde var de 3 Selvejergaarde og de 3 Fæstlegaarde. Skaden paa Bygningerne andrager 50—60 Daler for hver, og det har været mere end Selvejerbønderne efter Svenskernes Udsugning har kunnet præstere; thi 1688 er alle Gaardene Fæste under Pederstrup. Iøvrigt synes Bønderne ogsaa paa andre Omraader at være noget tilbage; thi Kommissionsbesigtigelsen af 1685 oplyser, at der kun til 2 af Gaardene er Frugthave og Humlehøve. Bygningerne er jævnt hen brostfældige.

1833 havde Byen ifølge Dr. Larsen 5 Bøndergaarde, 5 Huse med Jord, 2 uden Jord og en Vejrmølle. Der er ikke siden sket store Forandringer; thi der er fremdeles en Vejrmølle, 5 Bøndergaarde, 5 Husmandsbrug;

kun de agerløse Huses Tal er forøget til 8.

Gaardene er **A s k e b y g a a r d** med ca. 28 Hektar, 7 Tdr. Hartk. og 83,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 57,200 er Jordværdi. **M t r k n r. 1** med ca. 27 Hektar, 6½ Td. Hartkorn og 68,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 44,750 er Jordværdi. **L a m m e h a v e g a a r d** med ca. 26 Hektar, 6½ Td. Hartk. og 72,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 44,853 er Jordværdi. **L u n d e g n a r d** med ca. 26 Hektar, 6 Tdr. Hartkorn og 75,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 46,850 er Jordværdi. **N ø r r e g a a r d** med 24 Hektar, 6½ Td. Hartkorn og 70,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 44,753 er Jordværdi.

Tvede hører som Skoledistrikt under Langesø Skole i Vesterborg Sogn; det samme er Tilfældet med Skovby.

S K O V B Y har faaet Navn af sin Beliggenhed ved Skoven; af denne er nu kun tilbage den lille **H i n t z e s k o v**, der er paa 8 Hektar og hører under Pederstrup. Byen bestod i 1688 af 5 Gaarde, et Par Halvgaarde og 6 Huse med Jord; men en Del af den laa inde paa Vesterborg Sogns Grund. 1833 var der 3 Bøndergaarde og 3 Huse med Jord, og de samme Tal gælder endnu.

Gaardene er **A l t e n h o f** (et gammelt Navn, der findes paa Matrikelkortet fra Aar 1800) med ca. 37 Hektar, godt 8 Tdr. Hartk. og 91,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 68,000 er Jordværdi. **L i l l e S k o v g a a r d** med ca. 26 Hektar, godt 6 Tdr. Hartk. og 77,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf

45,925 er Jordværdi. Hintze-gaard med 22 Hektar, ca. $\frac{1}{4}$ Td. Hartk. og 52,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 35,130 er Jordværdi.

ØSTER NORDLUNDE strækker sig i smal Strimmel langs med hele Nordlunde Sogns østlige Grænse.* Byen bestod i ældre Tid af 6 Gaarde, hver med sin lille Skovpart

sen 1685 var det ikke blevet bedre. Ingen af Gaardens Jorder var ved Magt; 2 fik Karakteren nogenledis ved Magt; og 4 betegnede som for armel; de Reparationer, som var nødvendige for at sætte Bygningerne i Stand, ansloges til 30—60 Daler for hver Gaard. Af Besætningerne var den mindste paa 4 Heste og 2 Koer;

KRAGEMOSE MEJERI

og med fra 5 til 12 Tdr. Hartkorn. Byen led meget under Svenskekrigen; den største af Gaardene var fuldstændig nedbrudt, og dens Genopførelse vilde koste 200 Daler; en anden havde lidt Skade for 100 Daler, og paa de øvrige var Skaden anslaaet til 20—40 Daler. Ved Kommissionsbesigtigel-

den største paa 6 Heste og 4 Koer. En af Gaardene havde ikke anden Besætning end et Par Faar, saa Bonden maatte leje Heste til Plojning. Af Smaakreaturer var et Par Faar og et Par Svin ellers Reglen.

1833 havde Byen 8 Bondergaarde og 3 Huse uden Jord. Nu har den 4 Bondergaarde paa over 15 Hektar, 4 Smaagaarde, 8 Husmandsbrug og 12

*) Om Navnets Oprindelse se Nørre Herred Side 200.

Huse med mindre Jordlodder. Under Byomraadet hører Hussamlingen Kragemose; samme Navn bærer det derværende Andelsmejeri, der er opført 1891; det er i Ejendomsskyld vurderet til 50,000 Kr. og forarbejder aarlig $2\frac{1}{2}$ Million Kilo Mælk. Som Skoledistrikt hører Øster Nordlunde under Skolen i Nordlunde Sogn.

De 4 Bondergaarde er Suderballlegaard med ca. 20 Hektar, $5\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og 80,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 52,400 er Jordværdi. M r k n r. 7 a med ca. 25 Hektar, knapt 7 Tdr. Hartk. og 71,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 47,050 er Jordværdi. K r a g e m o s e g a a r d med ca. 22 Hektar, godt 5 Tdr. Hartkorn og 72,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 44,000 er Jordværdi. R i g h ø s t e g a a r d med godt 20 Hektar, godt 5 Tdr. Hartkorn og 67,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 42,076 er Jordværdi.

ØSTER KARLEBY Omraade strækker sig i en smal Strimmel langs med Nordlunde Sogns Vestgrænse i hele dens Længde. Højt mod Nord ligger den lille Bultskov — eller som den i tidligere Tid blev skrevet Wultskov — der har givet Navn baade til en Gaard og til en lille Samling Huse. Nu er Skoven kun paa ca. 3 Hektar, der er delt mellem Bultskovgaard og Karlebygaard, men tidligere — for kun godt Hundred Aar siden strakte den sig helt ned til Bondebyen og gik et Sykke ind over Løjtotte Sognegrænse; det er netop paa denne

Strækning, at Sognegrænson er saa uregelmæssig, at den nærmest er kamformet, og det er jo muligt, at Fordelingen af Skovparterne i en længst forsvunden Tid har været medvirkende til denne Uregelmæssighed ved Sognegrænsens Fastsættelse. Iovrigt ligger en Del af Øster Karleby inde i Herredskirke (V. Karleby) Sogn. Tidligere har alle Gaardene været samlet i Byen paa Halsted Sogns Grund, og kun Jorderne har strakt sig ind over Sognegrænson; men ved Udstykningen flyttedes Gaardene ud paa Jorderne, og nogle kom da til at ligge paa Nabo sognets Grund.

Syd for Øster Karleby, tæt Vest for Vejen har man tidligere kunnet se Resterne af et Voldsted, og for mange Aar tilbage er her oppløjet Munkesten, der kunde tyde paa, at her har ligget en stor befæstet Gaard; men i Arkiverne findes intet Fingerpeg om, hvad det har været. Derimod tror jeg at have fundet Nøglen til Opklaringen af det andet Munkestensfund, der er gjort Nord Nord-Øst herfor, i Nærheden af Gadekærlets Gætside paa Matrikelnr. 6. Engelhard skriver i sin Indberetning til Nationalmuseet over de Undersøgelser, han foretog 1876, at der jævnlig er oppløjet Munkesten, og at Stedet, der i Folkemunde kaldes »Brun Kirke«, vel maa være en gammel Hørgplads eller lignende. For 80 Aar siden blev der paa Grunden

bygget et Hus, og ved Brøndgravningen stødte man paa betydelige Munkestens-Murrester og Grundsten, og gamle Folk paa Stedet erklærede, at det var af et Kapel. Navnet »Brun Kirke« er gengivet i Trap, men paa Stedet er Kendskabet til dette Navn nu uddøet. Jeg nærer ikke Tvivl om, at vi her har Stedet, hvor ST. OLUFS KAPEL har staaet. Det blev nedrevet 1564, og Mindet om Kirken eller Kapellet har i de følgende Aarhundreder levet i Folkemunde, men den nærmere Sammenhæng er glemt. Navnet »Brun Kirke« har Stedet formentlig faaet fordi Ruinen har ligget paa Bonden Bruns Jord; Bondenavnet Brun forekommer gentagne Gange i Matrikler og Takseringsdokumenter for Øster Nordlunde og Øster Karleby.

I Friis' Udgave af Rhode samt i Traps Danmark angives, at St. Olufs Kapel har ligget ved Mahøj Kilde; men denne Angivelse er sikkert urigtig. Arkiverne indeholder intet som helst derom. I Rhodes Historie, der blev udgivet to Hundred Aar efter at Kapellet var nedrevet, finder man kun under hans Omtale af Halsted Kirke følgende: Klosterkirken blev »gjort til en Sognekirke. St. Olai Kapel blev her sammesteds afbrudt 1564, og med dens Materialier Klosterkirken forlængel og forbedret. Nogen Jord, kaldet St. Olufs Jord, som tilhørte samme Kapel, blev 1701 sidste Gang solgt for 100 Daler til en Bonde i Øster Karleby, Sognekirken til Ind-

tægt, dog saaledes, at den endnu har Reluitionsret til samme Jord«. Det er, hvad Rhode fortæller; her er intet nærmere angivet om Kapellet Beliggenhed. I sin 1833 udgivne Bog skriver Dr. Larsen: »Forhen ved Kirken et St. Olai Kapel, som blev afbrudt 1564«. Denne noget nærmere Betegnelse er aabenbart udledet fra Rhode. Men endnu er det noget ubestemt. Men saa udgiver Friis i 1859 sin Udgave af Rhode og tilføjer her for egen Regning ved Omtalen af Mahøjs Kilde: »Denne Kilde anses af Nogle som den første Aarsag til Klo-stret. Et Kapel, helliget St. Ole, som var opført ved det helbredende Vand, nedbrødes i Frederik II.s Tid. Intet Spor af Kapellet er nu tilbage«. Friis har næppe haft andet end en løs Formodning at bygge paa; men hans Stødfæstelse er gaaet over i samtlige Udgaver af Trap og i andre senere Skrifter. Hans Angivelse kan dog ikke staa for en nærmere Prøvelse. At Kilden skulde være »den første Aarsag til Klo-stret« er saa haandgribelig Digt, at det ikke behøver nogen Imødegaaelse. Den Omstændighed, at Kilden har Navn efter sin Beliggenhed og ikke efter en Helgen, siger med al ønskelig Tydelighed, at dens Navn og Berømmelse ikke stammer fra den katolske Tid. Og der er saaledes ikke noget som helst, der taler for, at man skulde have bygget et Kapel paa aaben Mark, faa Hundrede Skridt fra Klo-stret. I Øster Karleby,

der ligger flere Kilometer fra Kloster og Kirke, var der mere Anledning til at bygge et Kapel, og der kan fores Sandsynlighedsbevis for, at det ogsaa er her, det har ligget.

Rhode siger, at Kapellet ejede en Jord, som Kirken solgte til en Bonde i Øster Karleby. Paa denne Jord maa Kapellet have staaet, ellers vilde Kirken ikke have ejet den; thi havde det været et løst Jordtilliggende til Kapellet, vilde det ved Reformationen være bleven annekteret af Kronen sammen med alt det øvrige Kloster-gods. Kun fordi Kapellet har staaet paa dette Jordstykke, har Kirken faaet det. I Frederik II.s Gavebrev af 19. Marts 1564, der er aftrykt Side 50, staar udtrykkelig, at Kongen forærer Sognefolket St. Olufs Kapel; thi det hedder i Brevet, at Kongen vil »unde dem det, og at de »maa bekomme Sankt Olufs Kapel med Sten og Tømmer derpaa findes«.

Tilbage er altsaa kun at føre Bevis for, at den af Rhode nævnte Jord laa i Øster Karleby, og dette Bevis findes i Matriklen af 1688, hvori der udtrykkelig staar: »Smeden i Øster Karleby, en Jord, som kaldes St. Ollesjord«. At denne St. Ollesjord netop er det Sted, hvor »Brun Kirke« ligger, er der for mig ingen som helst Tvivl om.

— Skadesvurderingen efter Svenskekrigen viser, at Øster Karleby er bleven ualmindelig haardt medtaget. Af Byens 11 Gaarde var de 4 Selvejergaarde, og de er totalt ruinerede;

Lauritz Joestsens og Peder Olufsens vil koste hver 200 Daler at genopbygge, Morten Bruns vil koste 150 Daler og Hans Bondes 100 Daler. Af Fæstegaardene har to ligeledes lidt Skade for hver 100 Daler, og for de øvrige varierer Skaden fra 50 til 70 Daler. De 3 Gadehuse og Bysmedien er jævned med Jorden.

Kommissionsbesigtigelsen 1685 viser, at med Hensyn til Jordens Drift er kun 2 af de 11 Gaarde »ved Magt«, 5 er »nogenledes ved Magt« og 4 er »forarmed«. Med Bygningerne er det ikke bedre; i hver Gaard ligger fra 6 til 12 Fag Hus i Ruiner og for de øvrige Dele af Bygningerne er de nødvendige Reparationer anslaaet fra 10 til 32 Daler for hver Gaard. Besætningerne bestaar som Regel af 4—6 Heste, 2—4 Køer og 4—10 Faar og Svin. En enkelt Bonde glimrer dog med en Besætning paa 8 Heste, 10 Køer og 15 Faar og Svin. Iøvrigt viser Matriklen af 1688, at Selvejerne her som saa mange andre Steder er gaaet af Kodets Gang, idet der nu er 12 Fæstegaarde og 4 Husmænd. Hver Gaard havde Ret til 2 Høveders Græsning paa Karleby Heed.

1833 opgiver Dr. Larsen at Byen havde 9 Bøndergaarde og 5 Huse uden Jord. Nu har den 9 Gaarde paa over 15 Hektar, 1 Parcelgaard, 10 Husmandsbrug og 14 Huse med mindre Jordtilliggende. Paa Øster Karleby Omraade ligger Hussamlingen Bulskov, der som Skoledistrikt hører under Løjtofte Skole.

De 9 Gaarde er: Karlebygaard med ca. 52 Hektar, 18 Tdr. Hartk. og 160,800 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 100,400 er Jordværdi. Bulskovgaard med godt 45 Hektar, godt 8 Tdr. Hartk. og 111,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 74,800 Kr. er Jordværdi. Arnakkegaard med 33 Hektar, 8½ Td. Hartk. og 86,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 63,900 Kr. er Jordværdi. Matknr. 10a med ca. 31 Hektar, 7½ Tdr. Hartk. og 84,600 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 58,200 Kr. er Jordværdi. Bakkegaard med ca. 29 Hektar, 8 Tdr. Hartk., 84,000 Kr. Ejendomsskyld og 55,925 Kr. Jordværdi. Malagergaard med ca. 28 Hektar, 7½ Td. Hartk., 86,000 Kr. Ejendomsskyld og 54,500 Kr. Jordværdi. Matknr. 9a m. fl. ca. 27½ Hektar, godt 6½ Td. Hartk., 78,800 Kr. Ejendomsskyld og 49,800 Kr. Jordværdi. Kammerraadgaarden med ca. 26 Hektar, 4½ Tdr. Hartk., 72,200 Kr. Ejendomsskyld og 51,000 Kr. Jordværdi. Matknr. 5a m. fl. ca. 20 Hektar, godt 4 Tdr. Hartk., 52,000 Kr. Ejendomsskyld og 34,800 Kr. Jordværdi.

SÆBY er i sin nuværende Skikkelse kun en Samling Huse, men har tidligere været en stor Bondeby eller rettere to Byer: Nørre-Sæby og Sønder-Sæby. Navnet betyder Byen ved Søen, og Sønder Sæby, som vel har været den oprindelige, ligger da ogsaa i Nærheden af Fjorden, omtrent hvor nu Husamlingen ligger. Nørre Sæby ligger læst Nord for Sæbyholm Skov. Begge Byer er opslugte af Herregaarden.

Sønder-Sæby staar i Matriklen for 1664 opført med 6 Gaarde og 12 Huse, men i Matriklen for 1688 uden Gaarde, men med 14 Husmænd. Gaardene er altsaa i den mellemliggende Tid bleven nedrevet og Jorderne lagt under Sæbyholm. Det er Friherre Otto Helmuth v. Winterfeld, Stifteren af Baroniet Wintersborg, der har »Æren« for at have »slaget« de to Byer. Han erhvervede Sæbyholm 1673, og i de nærmeste Aar derefter er Gaardene i Sønder Sæby bleven nedrevet. I det oftnævnte Takseringshæfte fra 1682—85, hvori Nørreherreds Jorder er takserede, nævnes under Sæbyholms Græsning »en Indtæg, hvorom berettes, at Baron Winterfeld haver ladet indtage og indgrofte fra Fælles-Græsgangen paa Karleby Heed for undgefær 4 a 5 Aarstide siden; den afgiver Græs til 12 Høveder, og da Reglen var at hver Gaard havde Ret til to Høveders Græsning paa den fælles Græsning, er det sikkert den Part af Fællesgræsningen, der tilkom de 6 nedbrudte Gaarde i Sønder Sæby, Baronnen her har ladet indgrofte og tage ud af Fællesskabet. Bondebyen skulde efter denne Tidsangivelse være nedrevet omkring 1677—80. Opslugningen af Sønder Sæby gav Appetit paa mere, og 1695 kom Raden til Nørre Sæby, idet Baronnen nu ogsaa fik udvirket Tilladelse til at nedrive dens 8 Smaagaarde og lægge Jorderne under Herresædet. I Matriklen af

1688 er for Norre Sæby anført 8 Gaarde med fra $2\frac{1}{2}$ til $4\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn samt 7 Husmænd. Reglen for en Helgaard var ellers 6 Tdr. Hartk., saa Sæbyholmgaardene har nærmest været Halvgaarde. At de blev betragtet saaledes fremgaar ogsaa deraf, at de kun havde Ret til hver et Hoveds Græsning paa Fællesgræsningen Karleby Heed. Iøvrigt var der agerdykningsmæssig set den Mærkelighed ved Byen, at den havde al sin Jord i én Mark og ikke som ellers almindelig delt i flere; thi det hedder om den i det nys nævnte Takseringskrift: »haver ikkun een Mark, som aarlig med adskillige Slags Korn bliver besaaet og ej ligger i Udlæg, kallendes Solle lids«. Det er samme Navn, der nu i omskrevet Form gaar igen i »Sollehuse«, der ligger omtrent hvor den tidligere Bondeby laa. Norre Sæbygaardene forogede Sæbyholms Areal med $30\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, og Sonder Sæby torogede det antagelig med ca. 40 Tdr. Hartk.

Sæby har nu 4 Husmandsbrug og 15 Huse med ringe Jordtilliggende; de ligger dels ved den nuværende Landevej, dels ved den i 1819 nedlagte Landevej lidt længere mod Nord, hvoraf tydelige Rester endnu findes mellem Husrækkerne

SÆBYHOLM.

Herregaardens Navn var oprindelig Sæbygaard; den nævnes første Gang

1355 og tilhørte da Ludvig Albertsen af den snart berømte, snart berygtede Slægt Eherstein, der stammede fra Saksen, men indvandrede i Tiden omkring 1270. Ludvig Albertsen var 1349 en af Forloverne ved Skaanes Afstaaelse. Hans Moder gav sammen med sine Sonner rige Gaver til Klosterene, og Ludvig Albertsen selv skænkede Sæbygaard til Halsted Kloster; men det tør formodes, at Gaarden da ikke har været ret betydelig. Det var først senere, da den blev Herresæde, at den voksede i Omfang og Anseelse. Ved Mageskifte med Klosteret kom Valdemar Atterdag i Besiddelse af Sæbygaard sammen med en Del andet Gods. 1386 skrev en Hr. Lipolt van der Ost sig af Sæby, men han har rimeligvis kun haft Gaarden i Pant; thi Valdemar Atterdag pantsatte den, og hans Datter Margrethe indløste den 1401. Senere blev den paany enten pantsat eller forlenet bort til den gamle sonderjydske Adelslægt Daa, der paa Grund af sin Danskhed blev fortrædiget og fortrængt fra Hertugdømmerne. Christjern Daa, der indvandrede 1489, var en Tid bosat paa Lolland og var 1446 med at besejle de »lollandske Vilkaar«. Hans Broder, Henrik Daa, skrev sig i 1462 »i Sæbygaard« og har muligvis boet der. Ved hans Død gik den over til Inge Daa, en Datter af Broderen Christjern; hun blev gift med Oluf Falster til Korselitze, som dermed fik Sæbygaard i Pant eller

Forlening fra 1502 til sin Død 1530. Derefter fik Sonnen Peder Falster Livsherr paa Gaarden. Hans Datter Birgitte Falster blev gift med Borchard von Pappenheim, en indvandet tysk Adelsmand, der 1550 var bleven Hofjunker hos Christian III og senere avancerede til Falckemester og Jægermester. Han stod højt i Kongens Gunst, og da han blev trolovet med Birgitte Falster, gav Kongen under 13. Juni 1558 ham og hende som Løn for hans »Troskab og villige Tjeneste« Sæbygaard, »at nyde, bruge og beholde i begge deres Livstid«, og 1565 fik han endog Skode paa Gaarden. Borchard Pappenheim fik desuden først Abrahamstrup, senere Hørsholm og senere igen atter Abrahamstrup i Forlening, og da han 1588 paa Grund af Alder og Svagelighed trak sig tilbage baade fra Embede og Len, fik han af særlig kongelig Gunst tilstaaet en Pension paa 400 Daler om Aaret.

Om Bygningerne paa Sæbygaard ved vi indtil denne Tid intet. Falsterne har sikkert boet paa deres langt smukkere og større Besiddelse Korselitze, og Pappenheim boede i al Fald i en Aarrække paa Hørsholm. Men det er sandsynligt, at han har indrettet sig en standsmæssig Bolig paa Sæbygaard eller at den var bleven hans Ejendom. 1571 afgav Pappenheim Hørsholm Len og slog sig vistnok ned paa Sæbygaard. Her døde han den 23. August 1590 og blev be-

gravet i Halsted Kirke ved Siden af sin 4 Aar i Forvejen afdøde Hustru og deres lille Son.

Borchard Pappenheims eneste overlevende Barn var Datteren Margrethe, som var født paa Hørsholm 1561 og den 9. August 1590 — 14 Dage for Faderen døde — blev gift med Eiler Rud til Otterslefgaard (Wintersborg), som hun bragte Sæbygaard i Medgift. Eiler Rud havde allerede den Gang begyndt Opførelsen af nye Bygninger paa Otterslefgaard, og Byggearbejdet fortsattes i de følgende Aar. Ægteparet har vel ogsaa en Tid lang boet paa den nyopførte Gaard; men deres eneste Son blev 1592 født paa Sæbygaard, og begge Ægtefæller døde her, hvilket jo i nogen Maade kunde tale for, at denne Gaard var Hovedresidensen. Eiler Rud gjorde sig ikke bemærket udadtil og ses ikke at have siddet inde med Statsembeder eller større Tillidshverv. Han døde 1618 og hans Kone Aaret efter; de blev begravede i Halsted Kirke, der foruden deres Ligsten ogsaa gemmer et Minde om dem i det Daabsbækken, de 1608 skænkede Kirken.

Eiler Ruds Son Borchard Rud naaede betydelig større Anseelse end Faderen, i al Fald stod der ved forskellige Lejligheder Gny om hans Navn baade opadtil mod Krone og Kirke og nedadtil mod Alnuen. Straks fra Fødslen var der noget særregent ved ham, idet han blev født med en saakaldt »Sejrsskjorte«.

d. v. s. at store Dele af Kroppen var dækket med et løst Hudlag, som kunde trækkes af i store Stykker. Sligt betød i Almuens Øjne Lykke, og havde Folkesnakken saaledes travlt med ham ved hans Fødsel, fik den det ikke mindre siden. Han fik først en omhyggelig Undervisning og Opdragelse hjemme og blev derefter i 15 Aars Alderen sendt paa en 11-aarig Udenlandsrejse med Møster Hans Birch som Hovmester. De besøgte Tyskland, Svejts, Holland, Belgien, England, Frankrig og Italien og opholdt sig navnlig ved de mest bekendte Universiteter og Lærestatter. Det var ikke alene boglig Lærdom, han lagde sig efter, men ogsaa mere praktisk Viden som Agerdyrkning, Digeanlæg, Vandledning, Bygningsvæsen og saa videre. Da han i Juli 1618 vendte hjem, var han derfor bedre udrustet end Fler-tallet af sin Samtids Adelsmænd. 8 Uger før han naaede Sæbygaard var Faderen død, og han overtog med det samme sine Godser. I Begyndelsen af 1619 blev han med mange andre Repræsentanter for Adelen kaldt til Halmstad, hvor Danmarks og Sveriges Konger skulde mødes. Under hans Ophold her døde hans Moder den 24. Februar 1619, og han kom først hjem nogle Dage før hendes Begravelse. Aaret efter, den 9. Juli 1620, ægtede han Helvig Rosenkrands, Datter af Jacob Rosenkrands til Kjørstrup. Han indtraadte kort

efter i Hæren, deltog som Fændrik i Christian IV.s uheldige Felttog i Tyskland og blev derefter Land- og Krigs-Kommissær for Lolland og nogle Aar efter Kommandant i Nakskov, rimeligvis fordi Kongen vilde drage Nytte af hans praktiske Viden under det da paabegyndte Arbejde med Nakskovs Befæstning.

Borchard Rud var gavmild mod Kirken og skænkede bl. a. 1628 en Prædikestol til Utterslev Kirke og bekostede samtidig en delvis Fornyelse af Altertavlen. Under sit Ophold i Svejts var han blevet smittet af den calviniske Lære, hvilket bl. a. gav sig Udslag i de Skriftsteder, hvormed han prydede den nye Prædikestol og Altertavlen. Dette skaffede ham en højst alvorlig Kirkerets-sag paa Halsen, men herom henvises til den udførlige Fremstilling, der er givet af denne Sag Side 181—84 i Bindet om Nørre Herred.

Sine Kundskaber forstod Borchard Rud i fuldt Maal at udnytte til bedste for sine Godser. Han ombyggede Sæbygaard, saa den i alle Henseender blev et standsmæssig Herresæde. Han afvandede Markerne, forvandlede sumpige og stenede Stykker til god Agerjord og skærmede ved et vidtstrakt Digeanlæg Markerne ved Aunede Strand mod Oversvømmelser under Højvande, idet Fjorden jo den Gang gik helt op mod Halsted Kloster. Endnu den Dag i Dag ligger store Dele af disse Diger

som en anselig Vold langs med Aunede Strand, men meget er i den senere Tid jævnet.

Almuen kunde ikke forstaa alle disse »Kunster« og endnu mindre de gode Resultater af dem. Og da Borchard Rud jo var Genstand for Retsforfølgelse fra Kirkens Side, blev han i Almuens Øjne en Mand, der stod i Pagt med Fanden. Den dybe Grav til Vandledningen blev i Folkesnakken til en Løngang, Borchard Rud benyttede under sine Stævne-møder med Fanden. Og man var ogsaa klar over, at det var den sorte Majestæt, der stod for Opførelsen af Digerne. Borchard Rud fik nemlig som Kommandant i Nakskov Garnisonens Soldater til mod en ringe Betaling at udføre det strænge Jordarbejde; men for ikke at lide under Sommerheden, foretrak de at arbejde om Natten og sove om Dagen. Da de Vejfarende aldrig saa nogen ved Arbejdet om Dagen, men Digerne desuagtet voksede Nat efter Nat, kom den overtroiske Almue hurtigt til det Resultat, at det var Fanden, der udførte Arbejdet for Borchard Rud, som til Gengæld havde forskrevet ham sin Sjæl.

Den gamle Sæbygaard laa et Stykke Øst for den nuværende Gaard, hvor nu det til Godsforvalterbolig opførte »Rudolfsholm« ligger; men af Borchard Ruds Bygninger er kun Spor tilbage; i et Buskads findes endnu en Kampestenssætning og Re-

ster af en Munkestensmur, og paa den gamle Gaardsplads, der nu benyttes som Have, støder man ved Gravning ofte paa mere eller mindre forvitrede Murstensrester. De dybe, brede Grave, som den Gang omsluttede Gaarden paa de tre Sider — mod den fjerde laa Fjorden — findes derimod endnu; kun en kortere Strækning er bleven opfyldt.

De sidste 8 Aar af sit Liv led Borchard Rud meget af Gigt og Podogra. Da Provinciallægen Henrik Custer ikke kunde hjælpe ham, søgte han Raad og Kur hos en fremmed Læge, hvilket den gode Hr. Custer tog ham meget ilde op og højlydt beklagede sig over. 1646 var den berømte Ole Worm i Nykøbing for at kurere paa Prins Christian og Borchard Rud lod ham da hente til Sæbygaard, men heller ikke denne Datidens berømteste Læge kunde bringe den haardt plagede Mand Lindring. Han laa til Sengs fra 22. Oktober til 20. Januar 1647, da han døde i en Alder af kun 55 Aar. Halsted-Præsten Knud Eriksen Pontoppidan fortæller i sin paa Tryk udgivne Ligprædiken over Borchard Rud følgende om hans sidste Timer: I flere Dage havde hans Venner Christoffer Steensen fra Grimsted (Fredriksdal) og hans Hustru Birgitte Mormand idelig været hos ham; i deres og andre Venners Nærværelse nød han Sacramentet og bad dem »sige alle hans Venner god Nat«,

d. v. s. bringe dem den sidste Hilsen. D i 20. Januar om Morgenen lod han alle sine Folk kalde og bad dem om, at de — hvis han skulde dø — vilde tjene hans gode Kone trolig og vel, saa de kunde forsvare det for Gud; og han bad sin Kone om, dersom de tjente hende vel, da og at lønne dem vel. Hans Kone var

BORCHARD RUD og HELVIG ROSENKRANS
Efter deres Ligsten i Halsted Kirke

saa grebet af »Hjertens Sorg og Besvimelse«, at hun maatte føres ud af Sygeværelset.

Den 11. Februar blev Borchard Rud under stor Stads begravet i Nakskov Kirke, og senere blev hans Kiste indsat i den af ham selv indrettede Familiebegravelse i Halsted Kirke.

Borchard Rud døde barnløs og fik Adelsvaabnet med i Graven, thi Skæbnen havde i de sidste Par Menneskealdrer faret saa haardt frem mod hans berømte Slægt, at han døde som dens sidste Mand. Hans to Halvønkler Jørgen Rud til Enggaard og Peder Rud til Fuglsang blev henholdsvis 1584 og 1592 dræbt i Slagsmaal med andre Adelsmænd, en tredie, Torben Rud, druknede 1577 ved Magdeburg, idet Hesten slog ham af i en Pol. Halvfætter. Otto Rud til Sandholt døde 1630 kun 19 Aar gammel af Skaalkopper; andre af Slægtens Mænd døde ligeledes unge, og atter andre fristede ligesom Borchard Rud den tunge Skæbne at dø barnløs. Paa Kvindesiden saa det ikke stort lysere ud. Da Borchard Rud døde, var der kun fire kvindelige Rud'er tilbage, og de døde alle i Løbet af de følgende 25 Aar.

I sin Udgave af Rhode fortæller Friis og efter ham Trap, at Borchard Ruds Enke Helvig Rosenkrans ved Højesteretsdom blev fradømt Sæbygaard. Det er ikke rigtigt. Efter de gældende Slægtsarveregler kunde den barnløse Enke kun arve ca. Halvdelen af det fælles Gods, medens den anden Halvdel skulde deles mellem Mandens Arvinger. Den nærmeste Arving paa Mandens Side var hans Kusine Lene Rud, der havde været gift med Jørgen Grubbe til Tostrup (Christianssæde) og med ham havde ikke mindre end 18 Børn.

Indtil 1660 lod Arvingerne Helvig Rosenkrans sidde i uskiftet Bo; men saa rejste de — formodentlig som Følge af den store Forarmelse, Svenskekrigen medførte — Krav om Skifte, og baade Helvig Rosenkrans og Lene Rud samt Erik Grubbe (som Værge for Lene Ruds unyndige Døtre) indgav da en fælles Ansøgning om at faa nedsat en Skiftekommission til at skifte Godset imellem dem. Kommissionen blev nedsat, og det blev paa Forhaand fastslaaet, at dens Afgørelse ikke kunde appelleres. Kommissionen kom til det Resultat, at Helvig Rosenkrans skulde beholde Olferslevgaard (Wintersborg) og at Lene Rud og hendes Børn skulde have Sæbygaard.

Kun om et Punkt var der Uklarhed, idet der var Uenighed om, hvorvidt noget Bøndergods, der var solgt for 4400 Daler, var solgt af Helvig Rosenkrans og Borchard Rud i Forening, eller var solgt af hende efter hans Død. I førstnævnte Tilfælde skulde hele Summen tilfalde Helvig Rosenkrans, i sidstnævnte skulde hun aflevere Halvdelen af Summen til de andre Arvinger. Skiftekommissionen afgjorde Sagen derhen, at omfremt Helvig Rosenkrans inden et Aar kunde føre Bevis for, at de omstridte Bøndergaarde var solgt af hende og Manden i Forening, skulde hun have Lov at beholde hele Summen ubestridt. Begge Parter underskrev Skiftedokumentet, og de

deri truffne Bestemmelser kunde alt-saa ikke gøres til Genstand for Appel eller Dom. Helvig Rosenkrans præsterede ikke inden Fristens Udløb det krævede Bevis, men fastholdt ligefuldt Rigtigheden af sin Paastand og indankede Sagen for Landsdommeren, der i sin Dom gav hende Medhold. Det var denne Sag, som derefter indankedes for Højesteret. I Skrivelsen, hvormed Lene Rud og Erik Grubbe indankede Sagen, hedder det, at de har ladet Helvig Rosenkrans sidde uantastet med Sæbygaards Gods i den »gyldne Fredstid indtil 1660«, og at de først har faaet Godset efter at det var ødelagt af Svenskerne; det er nu et »ruineret Gods«, som de ingen Nytte har af, og de kræver nu i Henhold til Skiftekommissionens af Parterne tiltraadte Afgørelse udleveret Halvdelen af den omstridte Salgssum. I Højesterets Dom, der afsagdes 10. Juli 1664, hedder det, at Landsdommeren har været uberettiget til at afsige Dom i Sagen, da den i Forvejen var afgjort af Skiftekommissionen og derfor ikke kunde indankes for Domstolene. Landsdommerens Dom erklæredes derfor »død og magtesløs«, og Helvig Rosenkrans tilpligtes at betale de andre Arvinger Halvdelen af Salgssummen eller 2200 Rigsdaler.

Lene Rud døde 1671 paa Rudbjerggaard som Slægtens sidste Kvinde og den sidste Bærer af Rud'ernes stolte Navn. Helvig Rosenkrans døde to

Aar efter paa Otterslevgaard. Men forinden havde Arvingerne overdraget Sæbygaard til Kronen, der atter

Af de to Gaarde oprettede Friherre Winterfeld Baroniet Winterborg, gjorde Sæbygaard til Ba-

SÆBYHOLM

Øverst: Gaarden set fra Landevejen. I Midten: Stuehuset set fra Gaardspladsen.
Nederst: Stuehuset set fra Haven.

1673 solgte den til Friherre Helmut Otto Winterfeld, der Aaret i Forvejen havde købt Otterslevgaard af Helvig Rosenkrands' Arvinger.

roniets Hovedsæde og ændrede Navnet til Sæbyholm. Han udvidede Herregaardens Jorder betydeligt, idet han som tidligere nævnt fik Tilla-

dele til at nedlægge Bondebyerne Sønder Sæby i 1677—80 og Nørre Sæby i 1695 og lægge deres Jorder, 60—70 Tdr. Hartkorn ind under Sæbyholm. Rhode nævner i Forbigaaende, at »Vraagaardene« blev nedlagt ved samme Lejlighed, og i Taksationsdokumentet fra 1685 benævnes en af Sæbyholms Marker: »Vraamark«, hvilket kunde tyde paa, at Rhode har Ret i, at Vraagaard er nedlagt samtidig med Sønder-Sæby, og altsaa maa have ligget paa Sæbyholms nuværende Marker.

Baron Winterfeld var Stiftamtmand over Fyn og opholdt sig af den Grund mest i Odense. Han er isørigt bekendt for sine mange Trætter med Biskop Thomas Kingo.

De følgende Besiddere er omtalt under Wintersborg*).

Her skal kun nævnes, at Grev Gustav Holck-Winterfeld forbedrede Sæbyholm betydeligt ved Afvanding af Jorderne og en bedre Drift. Han ofrede meget paa Haven, der laa udenfor Gravene Vest for Gaarden, og byggede blandt andet en Træbro over Graven og forkortede derved Vejen til Haven betydeligt. Broen findes endnu, men er selvfølgelig ombygget flere Gange siden. Af Haven findes derimod kun ringe Spor tilbage. Den lille Skov, der ligger umiddelbart ved Landevejen, omdannede han til en lille Park med

Alléer og Kanaler, men den er forlængst forfalden, saa man nu kun finder ret ubetydelige Minder om dens fordums Herlighed.

1801 fik daværende Besidder, Grev Frederik Christian Holck-Winterfeld, Bevilling til at opløse Baroniet, og han solgte derefter Sæbyholm og Wintersborg til Grev Hardenberg-Reventlow, der indlemmede Sæbyholm i Grevskabet Hardenberg.

Grevinde Ida Augusta Hardenberg-Reventlow opførte i Aarene 1856—57 det nuværende Sæbyholm, nedbrød den gamle Gaard og opførte paa dens Grund Godsforvalterboligen Rudolfs-holm, som senere, da Godsforvalter embedet blev ophævet, gik med ind under Forpagtningen.

Sæbyholms Jordtilliggende er ca. 487 Hektar med 105 Tdr. Hartkorn samt Sæbyholm Skov paa ca. 75 Hektar. Den samlede Ejendomsskyldvurdering er 1,313,000 Kr., hvoraf 936,000 Kr. er Jordværdi.

DE SØNDRE BYER.

Denne Betegnelse omfatter Byerne Højfjelde, Hellinge og Meltofte, der alle ligger Syd for Håsted Aa og altsaa hører til Sønderherred i Modsætning til de nordre Byer, der oprindeligt hørte under Norreherred.

HØJFJELDE har intet med Fjeld at gøre, men mere med det tyske Feld d. v. s. Mark, og Højfjelde

*) Norre Herred Side 191—93.

skulde altsaa betyde: den høje Mark, en Betegnelse, der passer meget godt i Forhold til de omliggende lavere Arealer.

I Kronens Skøder nævnes 1686 Vraagaard i Halsted Sogn med Skov paa 40 Svins Olden. Trap anfører, at Vraagaard har ligget i Højfjelde; men det stemmer ikke med det under Sæbyholm anførte, hvor efter Vraagaarden skulde have ligget paa det nuværende Sæbyholms Jorder. Spørgsmaalet maa da foreløbig henstaa uafgjort. Af Skovene er nu kun tilbage Kohaven paa ca. 25 Hektar.

I Skadesvurderingen af 1660 nævnes 6 Gaarde og et Hus i Højfjelde; hver Gaard har en Skovpart paa 2 Svins Olden. Ingen af Gaardene er særlig stærkt medtaget af Svenskerne. Ved Kommissionsbesigtigelsen 1685 anføres ligeledes 6 Gaarde og et Hus. Kun 1 af Gaardene er »ved Magt«, 1 er »forarmet« og 1 er »øde« d. v. s. ubeboet. I Matriklen af 1688 er den øde Gaard lagt under en af de andre, thi der er nu kun 5 Gaarde og et Hus, men den ene Gaard er paa 12½ Td. Hartkorn, medens de andre er paa 6—8 Tdr. I 1833 er der fremdeles 5 Gaarde og et Hus.

Nu er der i Højfjelde 3 Bondergaarde med over 15 Hektar, 3 Smaagaarde med under 15 Hektar, 1 Husmandsbrug og 1 Hus med ringe Jordtilliggende. De 3 Bonder-

gaarde er: Nørremarksgaard med ca. 28 Hektar, ca. 7 Tdr. Hartk. 75,000 Kr. Ejendomsskyld og 49,000 Kr. Jordværdi. Højfjeldeggaard med ca. 26 Hektar, 6 Tdr. Hartk. og 70,700 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 43,500 er Jordværdi. Mtkn. 2a med godt 20 Hektar, 5½ Td. Hartk. og 68,600 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 37,750 er Jordværdi.

HELLINGE er et meget gammelt Bynavn, idet Byer med Navneendelse -inge hører til vore ældste Oldtidsbebyggelser; hvorvidt Forledet i Navnet kommer af Mandsnavnet Helli eller hentyder til et eller andet Naturforhold, kan der tvistes om. Mag. H. V. Clausen har i en meget interessant Afhandling: »Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse« (i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie) paapeget at alle Byer paa -inge ligger nær Kysten, og at Lolland alene gør en Undtagelse herfra. Det sidste er ikke helt rigtigt; thi ganske vist ligger de lollandske -inge-Byer inde i Landet, men de ligger næsten alle ved Bunden af fordums dybt indskaarne Fjorde. Hellinge og Arninge ved Bunden af hver sin Arm af Nakskov Fjord, Hejringe ved Bunden af den fra Ravnsborg indgaaede Fjord, Sæddinge og Gerringe ved Bunden af Rødby Fjord, Flinlinge ved den tidligere Gennemskæring af det østlige Lolland o. s. v. Kun Slemminge, Skorringe og tildels Bregninge synes at danne en Undtagelse

fra den af H. V. Clausen opstillede Regel.

Iøvrigt viser ogsaa Hellinges Udstrækning, at den horer til vore ældste Bebyggelser, idet alle de gamle Byer har et Jordtilliggende paa 60—90 Tdr. Hartkorn, medens de yngre — som f. Eks. Højfelde — maa nøjes med Halvdelen og derunder.

Skadesvurderingen af 1660 omfatter 18 større og mindre Gaarde i Hellinge, men ingen af dem er særlig haardt medtaget, idet Skaden i intel Tilfælde andrager over 50 Daler. Takseringen viser tillige, at der har hort store nu helt forsvundne Skovarealer til Byen, idet samtlige Gaarde har Skovparter fra 2 til 8 Svins Olden hver. Kommissionsbesigtigelsen fra 1685 omfatter 11 Gaarde og 8 Husmandsbrug. Af Gaardene er kun 1 »ved Magt«, 5 er »nogenledes ved Magt«, 4 er »forarmet« og 1 er »øde«. For dem alle gælder, at der er flere Heste end Køer, Matrikelen af 1688 har ogsaa 11 Gaarde og 8 Husmandsbrug. Gaardene er gennemsnitlig paa 5 Tdr. Hartkorn; men Skoven er betydelig forringet fra 1660 at regne; der er kun 1 Fjerdingkar Hartkorn til hver Gaard. En af Gaardene er »Kalentegaard« til Provstekaldet i Sønderherred. Endvidere anføres en Vejrmølle; den eksisterer, i Modsætning til talrige andre, den i Dag i Dag. Dr. Larsen anfører 1833: »10 Gaarde, 10 Huse

med Jord og Hellinge Molle«, og han tilføjer: »Hellinge Hede var forhen meget bekendt for Spøgelser, som landt Fornøjelse i at dreje Hovedet om paa Folk, saa at Ansigtet vendte mod Ryggen. Nu er Heden udskiftet og Spøgelserne forsvundne«. Spøgeseshistorierne har der ganske rigtig ikke været Mangel paa, og flere af dem er forskellige Steder angivet paa Tryk; men de ligger — trods deres underholdende Karakter — udenfor dette Værks Rammer.

Nu findes der i Hellinge: 1 Herregaard, 2 Proprietærgaarde paa over 50 Hektar, 3 Bondergaarde paa over 15 Hektar, 2 Smaagaarde paa over 10 Hektar, 19 Husmandsbrug med fra 1 til 5 Hektar og 11 Huse med mindre Jordtilliggende. Paa Hellinge Byomraade er af tidligere Skovherligheder nu kun tilbage Hellingeskov paa ca. 4 Hektar. Byen rummer Sognets Fattigaard, opført 1891 med Plads til 40 Lemmer, og udvidet 1908 med et Alderdomshjem med Plads til 12 Alderdomsunderstøttede. Anstalten har et Jordtilliggende paa godt 1 Hektar og er sat i Ejendomsskyld til 280,000 Kr.

Herregaarden Hellingegaard horer og har — saa langt dens Historie gaar tilbage — hort under Halsted Kloster. Oprindeligt var den kun en stor Bondeggaard, men efter at Juellinge havde tilbyttet sig Stensgaard i Stokkemark Sogn og lagt dens Jorder under Hellinge-

gaard, fik den et Jordtilliggende paa over 30 Tdr. Hartkorn. Nu er der af dens Jorder udstykket 8 Husmandsbrug, saa dens Tilliggende er ca. 112 Hektar med ca. 21 Tdr. Hartkorn og ca. 310,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 196,000 er Jordværdi.

Proprietærgaardene er: Gerdasminde med 71 Hektar, 16½ Td. Hartk. og 172,000 Kr. Ejendomsskyld,

68,000 Kr. Ejendomsskyld og 47,655 Kr. Jordværdi.

MELTOFTE hører til de yngre Byer, der stammer fra den tidligste Middelalder. Navnet maa antagelig tydes som Mellemtofte. Fra tidligste Tid forekommer Navnet kun i Forbindelse med MELTOFTEGAARD, der 1360 nævnes som

HELLINGEGAARD

hvoraf 128,000 er Jordværdi, og Svendstrup med ca. 52 Hektar, godt 10 Tdr. Hartk., 150,000 Kr. Ejendomsskyld og 96,350 Kr. Jordværdi. Bøndergaardene er: Søndertofte med ca. 34 Hektar, 9 Tdr. Hartk., 92,000 Kr. Ejendomsskyld og 59,625 Kr. Jordværdi. Venneklykke med 32 Hektar, 8½ Td. Hartk., 90,000 Kr. Ejendomsskyld og 58,000 Kr. Jordværdi. Veisegaard 21 Hektar, 6½ Td. Hartk.,

Adelsgaard; den tilhørte da Jens Kragh af den gamle berømte lollandske Adelslægt Goje. Han var Landsdommer i Lolland og indtraadte 1388 i det gamle Gildeslav »Guds Legems Lav« i Sønderherred. Det hedder sig, at han 1404 skal have indgivet sig i Halsted Kloster med alt sit Gods d. v. s. have testamenteret Klostret alle sine Ejendele mod

at faa frit Ophold saa længe han levede og Salighedsfrelse efter sin Død. Hvorledes det forholder sig hermed faar staa hen, men Gaarden fremtræder dog senere som tilhørende Slægten Gøje, og det er muligt, at Klosterforskrivningen indskrænker sig til en Klostergave; thi 1377 gav et Par andre Medlemmer af Gøjeslægten, Niels og Johannes Stave-skov en Bondegård i Meltotte som »Sjælegave« til Klostret d. v. s. Vederlag for, at der i Klostret læstes Sjælemesse for en afdød Slægtning. 1402 skriver Jens Madsen (Gøje) sig »i Meltotte«. Derefter bliver Christjern Brun Ejer af Meltottegaard; han skriver sig 1482 som dens Ejer og skøder den 1500 med alt sit Gods i Meltotte til Kong Hans mod at faa Livsbrev paa den og Knubbelykke Birk. Ved hans Død 1522 blev Meltottegaard med en Del underliggende Bøndergaarde gjort til Meltotte Birk, som Kronen enten mod Laan eller som Løn for ydet Tjeneste forlenede bort til forskellige Adelsmænd. Otte Krumpen havde det fra 1523 til 1569. Han spillede en ikke ringe, om end ikke altid glimrende Rolle i Datidens Historie. Han var født 1484 og tilbragte sin Ungdom i Udlandet som Deltager i forskellige Krige og erhvervede sig her et Navn som en dygtig og forfaren Krigsmand. 1514 møder vi første Gang hans Navn her hjemme, og han er allerede da en Mand af stor An-

seelse, idet han fik det Hædershverv at bære Kronen ved Christian II's Kroning i Kobenhavn. Aaret efter fik han et andet fornemt Hverv, idet han sammen med Ærkebiskop Erik Walkendorf blev sendt til Brüssel for at føre den ædle, purunge Elisabeth — Christian II's gennem alle Trængsler trofaste Dronning — hjem til Danmark. 1517 fik han overdraget det store Len Aalholm Slot, som han beholdt i 4 Aar. 1520 betroede Kongen ham den meget vigtige Post som Overanfører for Hæren, der skulde undertvinge Sverige, og Otte Krumpen løste med stor Dygtighed sin Opgave. Han slog ved Bøgesund Sten Sture og rykkede sejrrig frem mod Stockholm. I Slaget ved Upsala blev han saaret, men var dog ikke mere medtaget, end at han efter Stockholms Indtagelse kunde modtage Ridderslaget af Kongens egen Haand. Til hans Ære fortælles, at han kraftigt og højlydt udtalte sin Misbilligelse af det stockholmske Blodbad og haardnakket forlangte Orlov, indtil den blev ham bevilget. Denne hans Optræden synes ikke at have forskertset ham Kongens Ugunst; thi Aaret efter blev han Hovedsmand paa den store Fæstning Helsingborg og indlagde sig paany stor Hæder ved 1522 at afslaa Lybekkernes faretruende Angreb paa Skaane. Som Belønning fik han Tranekær Len paa Langeland, der var endnu federe end Aalholm. Under den jyske Adels

Opstand mod Christian II bar Otte Krumpen Kappen paa begge Skuldre, men undgik dog ikke Kongens Mistanke, der nær havde kostet Lensmanden hans Hals. Efter Christian II's Flugt skyndte han sig at tage det Parti, der betalte sig bedst, idet han sluttede sig til Frederik I, der belønnede ham ved at optage ham i Rigets Raad og lod ham bære Sværdet ved sin Kroning, samt betroe ham Ledelsen af Togtet til Gulland mod Christian I's trofaste Tilhængere, den store, tapre, ærlige og uovervindelige Krieger Søren Nordby. Kun ved Svig opnaaede Otte Krumpen at faa Held med sin Færd og indtil videre vinde Frel for Kong Frederik. Under Religionsstriden sluttede Otte Krumpen sig med megen Iver til Katolikerne; vi finder hans Navn under alle de vigtige Beslutninger, der blev truffet mod Reformationen og dens Mænd. Under Grevefejden dalede Otte Krumpens Stjerne, og i Modsætning til sin tidligere hæderfulde Kriegerbane spillede han nu en ynkelig Rolle. Uden Modstand overgav han fejgt det stærke Tranekær Slot til Grev Kristoffer, skønt den Styrke, der var sendt imod det, kun var ringe og end ikke raadede over Kanoner. Otte Krumpen har aabenbart ment nu at se sin Fordel ved at slutte sig til Greven, og modtog ogsaa af denne Aalholm i Forlening. Den profitbegærlige Adelsmand blev dog snart klar over,

at han denne Gang havde gjort fejlt Bestik, og da Christian III havde undertvunget Jylland, gik Otte Krumpen sammen med de fleste andre Adelige paa Øerne over til den nye Konge. Det var dog lidt for tidligt; thi Grev Kristoffer, der endnu havde Magten paa Øerne, hævnedes sig ved at af-

OTTE KRUMPEN

brænde en Mængde Adelsborge og føre alle de Adelsmænd, han kunde faa fat paa, hjem som Fanger. Otte Krumpen var ganske vist Herre paa det stærke Aalholm, men under et Fourageringstogt blev han i Kalø, Nord for Saksøbing, overrumplet af Lübekkerne og ført som Fange til Nykøbing og senere til Mecklenburg. Her sad han sammen med mange andre danske Adelsmænd i over et Aar, og da han omsider kom hjem, mødte

han en stor og velfortjent Mistillid hos Christian III. Han mistede sit Sæde i Rigsraadet og alle sine Forleninger undtagen Meltofte. 1542 blev han atter taget til Naade og fik paa ny Sæde i Rigsraadet, og efterhaanden blev der atter gjort Brug af hans saa ofte prøvede Dygtighed og store Erfaring. 1554 blev han endog, sine 70 Aar til Trods, Rigets Marsk, og 1559 kom han for tredje Gang til at spille en fremtrædende Rolle ved en Kongekroning, idet han bar Sværdet. Men Frederik II ietragede ham som en gammel Rævepels og kunde ikke udstaa ham, men lod ham dog vedblivende beklæde Stillingen som Rigets Marsk. Under Syvaarskrigen forlangte Kongen, at Olte Krumpen skulde tage Overledelsen i Hæren, og da han gentagne undslog sig, fik han omsider 1567 sin Afskod. To Aar efter døde han i den paa hin Tid usædvanlige høje Alder af 85 Aar. Hans Eftermæle er stærkt plettet, vel var han en dygtig Hærfører og en snild Diplomat, men hans Egennytte overstraalede alle andre Egenskaber og gjorde ham haard og hensynsløs i al hans Færd. Han var derfor ogsaa en udpræget Bondeplager, og Bønderne i Meltofte saavel som paa hans andre Besiddelser har kun haft Forbandelser tilovers for ham, da han som sidste Mand af sin Slægt blev lagt paa Ligbaaren.

Derefter gik Meltofte Birk over til Adam Platou, der havde det til 1672, da det med en Del andet Gods paa Lolland gik over til Niels Rosengaard, der tilhørte en fra Rygen indvandret Adelslægt. Han var ugift, og Broderen Christoffer Rosengaard arvede ved hans Død Forleningen. Da de lolland-falsterske Krongodser ved Frederik II's Død 1588 blev Livgeding for Enkedronning Sophie, blev Meltofte Birk ophævet og lagt under Livgedinget, og Christoffer Rosengaard, der som tidligere nævnt blev Enkedronningens Lensmand paa Halsted Kloster, fik nogle andre Gaarde i Erstatning.

Dermed er Meltoftegaards Saga ude; Gaarden synker nu hurtig ned i Bøndergaardenes Rækker, og kun dens Navn spores i følgende Tidens Dokumenter. I Skadesvurderingen af 1660 opføres Meltoftegaard med det betydelige Skovareal af 30 Svins Olden; Byens øvrige Gaarde har hver fra 3 til 6 Svins Olden Skov, hvilket var mere end almindelig. I Kommissionsbetænkningen fra 1685 angives Meltoftegaards Bygninger som et Stuehus paa 10 Fag, to Længer paa hver 14 Fag, et Hus paa 5 Fag og et paa 3; med andre Ord en almindelig Fæstegaard. Af en med Kommissionsbetænkningen følgende tabellarisk Oversigt for de forskellige Landshyer ses endvidere, at Meltoftegaards Jorder er delt mellem

samtliges Byens Fæstehønder, saa Hovedparcellen, der er en Fæstegaard for sig, kun har 10 Tdr. Hartkorn. Efter Matriklen fra 1688 har Borgmester Peder Mortensen i Nakskov en Gang haft Gaarden, men reelt set var det nok hans Søn, Hans Pedersen, der havde den i Fæste, omend en Tid i Faderens Navn. Matriklen angiver, at Gaardens Tilliggende Irenvæles er 10 Tdr. Hartkorn; men Skovherligheden er forsvundet baade fra den og Byens øvrige Gaarde; de har hver især kun 1 a 2 Fjerdingkar Skovskuld, og Meltoftegaard er en af dem, der har mindst Kronen har naturligvis inddraget Skoven direkte under Hovedgaarden Halsted Kloster. J. H. Larsen oplyser, at Jens Rasmussen, der 1804 stiftede det tidligere nævnte Legat, boede paa Meltoftegaard som Fæster.

Paa Meltofte Byomraade ligger Storsteparten af den ca. 52 Hektar store Bødkerskov; en lille Part ligger i Aunede Sogn. Der er flere Kæmpehøje i Skoven.

Matriklen af 1688 har 7 Gaarde og 8 Husmænd i Meltofte. 1833 var der 7 Gaarde og 7 Huse. Nu har Meltofte 6 Bøndergaarde, 1 Lillegaard, 8 Husmandsbrug, 2 Huse med ringe Jordtilliggende og Missionshuset »Salem«, der er opført 1882 og i Ejendomsskyld vurderet til 5000 Kr.

Bøndergaardene er: Højagergaard med ca. 33 Hektar, ca. 8½ Td. Hartk. og 85,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 86,600 er Jordværdi. Meltoftegaard med ca. 26½

Hektar, 5½ Td. Hartk. og 81,800 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 40,200 er Jordværdi. Mtkn. r. 4 med ca. 24 Hektar, 5½ Td. Hartkorn og 57,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 86,600 er Jordværdi. Mtkn. r. 6 med 24 Hektar, ca. 5 Tdr. Hartkorn og 56,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 38,350 er Jordværdi. Birkelund med ca. 21 Hektar, ca. 6 Tdr. Hartk. og 56,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 36,000 er Jordværdi. Mtkn. r. 1a n. fl. med ca. 18 Hektar, ca. 4½ Td. Hartk. og 56,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 31,200 er Jordværdi.

AUNEDE SOGN

har Byerne Aunede, Torpe og Ullerslev.

Erik Glipping overlod 1284 ved Mageskifte sit Gods i Aunede Sogn til Erik Ploppennings Datter Jutta. Ved hendes Død gik det i Arv til hendes Søstersøn Kong Erik Valdemarsøn i Sverig, der 1315 afstod det sammen med meget andet Gods paa Lolland til Morten Due, der var Erik Menveds Foged og senere Rigets 1 rost. 1360 nævnes »Aunde« blandt de mange lollandske Steder, hvor Valdemar Atterdag pantsatte Gods til sin højtbetroede Mand Benedikte v. Ahlefeldt; det blev senere indløst af Dronning Margrethe. Friis fortæller i sin Udgave af Rhode, at Bønderne i Aunede 1510 gjorde sig bekendt ved deres tapre Forsvar mod Lybekerne og at nogle Gaarde af den Grund fik Skattelettelse og bevarede dette Privilegium indtil Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Aunede eller som Navnet tidligere blev skrevet: Agnæwith er i sit første Led Mandsnavnet Agni og i sit andet Skov, altsaa Agnis Skov. Byen er fra gammel Tid delt i Store- og Lille-Avnede (Agnæwith makla og Agnæwith lilla) eller som de ogsaa kaldtes Vester- og Oster-Aunede. Store-Aunede er Kirkebyen.

KIRKEN hører til baade de mindre og de yngre; den er opført i 1400-erne i sin nuværende Stil med lave spidsbuede Hvælvinger; kun Taarnet er senere tilbygget. Deligheden er meget smuk og har været endnu langt smukkere, da Fjorden gik helt op forbi Kirken og paa tre Sider beskyldede Kirkegaardens kampestensbyggede Fod. Ved Højvande kunde det forøvrigt ske, at Vandet gik op over Vejen Syd for Kirken, saa der kun var Adgang til den over Markerne mod Øst. Kirken, der er bygget af røde Munkesten, er overkalket og har en fra fra de fleste andre afvigende Form, idet Koret dækker hele Skibets Østende og løber ud i en tresidet Afslutning. Grunden dannes af svære utilhugne Kampesten.

Friis har i sin Udgave af Rhode følgende Bemærkning om Aunede Kirke: »En aaben Begravelse er tilbygget 1626«. Efter dette skulde man jo tro, at denne »aabne Begravelse« (Kapel) stod der endnu 1859, da Friis skrev om det; men selv meget gamle Folk kan intel erindre om Tilstedeværelsen af et saadant Kapel. Ved

den vestlige Ende af Skibets Nordside ligger en Del raat tilhugne Kampesten i Jorden, og de kan meget vel tænkes at have været Grundstene for et lille Gravkapel; men enhver autentisk Oplysning om Kapellet savnes.

Det murede Taarn naar kun til Skibets Rygning, men bærer derover et pænt spidst-pyramideformet Tegltag. Baade Skibets og Korets Vægge har svære Murpiller til Støtte for Hvælvingerne; Udsmykningen er kun ringe; de gamle tilmurede Døre er blotet for enhver Antydning af Kunst og det samme gælder de gamle spidsbuede Vinduesnicher. Den enkle Gesims under Taget er vist af nyere Dato, i al Fald har den Del af Syd-muren, der nu dækkes af Taarnet et dybt Tandsnitstilte, som savnes alle andre Steder paa Skib og Kor. Vestgavlen er takket, men ellers uden Prydelse; den øverste Del er ret ny. Alle Vinduer er nye og spidsbuede. I en af de øverste Grundsten i Taarnets Østside er indhugget en ringformet Figur, der tyder paa, at Stenen tidligere har haft en anden Anvendelse og Betydning.

Taarnets nederste Del danner Vaabonhuset. Foroven i Taarnet hænger to Klokker af forskellig Størrelse. Paa Klokkehjælken er udskåret: »Dette Taarn er sat 1777«; men Indskriften kan ikke være ensbetydende med, at Taarnet er opført dette Aar; de svære utilhugne Grundsten og tykke

Mure peger tilbage mod en langt tidligere Tid; maaske er Tagværket opsat nyt i det nævnte Aar. At Taarnet ial

25. April 1667; thi han skriver: »Udi Aunede Taarn, som er Annexet till Halsted er ickun een Klokke, hvor-

AUNEDE KIRKE.

Fald 'er over Hundrede Aar ældre foreligger der Bevis for i den Beskrivelse, som Sognepræsten Johan Rasch efter Anmodning indsendte den

efter han gengiver Klokkens Indskrift, der viser, at det er den store Klokke, som hænger der endnu. Paa sin nederste Rand bærer den paa

Tysk Indskriften: »Naar Gud er med os, hvem kan da være mod os . 1596«. Overst paa Klokken staar »Hr. Christoffer Jørgensen her til Halsted oc Aunede Morten Sonnefogel oc Sonnemen all«, d. v. s. at Klokken er skænket af Sognepræsten, Sognefogden og alle Sognemændene. Maa-ske er Klokken givet samtidig med Taarnets Opførelse, og er denne Gising rigtig, skulde Taarnet altsaa være opført af Enkedronning Sophie, der jo ogsaa bekostede en gennemgribende Reparation af Halsted Kirke.

Den lille Klokke er anskaffet 1878 til Erstatning for den anden lille Klokke, der nu staar under Alterbordet, men oprindelig har hørt hjemme i Halsted Kirke; thi Sognepræsten Johan Rasch omtaler den i sin for nævnte Beskrivelse som en af de 4 Klokker, der den Gang (1667) hang i Halsted Kirketaarn: han gengiver Klokken Indskrift, saa enhver Misforstaaelse er udelukket. Klokken er sikkert en af de ældste paa Lolland. Dens latinske Indskrift lyder i Oversættelse saaledes: »Prior Knud lod mig støbe — hvis Sjæl hvile i Fred Amen — i Herrens Aar 1324«. Knud nævnes som Prior i Halsted Kloster 1305. Han har bestilt Klokken, men er formodentlig død inden den blev ærdig, hvorfor Bønnen om, at han naa hvile i Fred, er indsat.

Skibet har tre Hvælvinger, der adskilles ved stærke, lavtliggende

Gjordbuor, der hviler paa Murens udvendige Støttepiller. Koret har en Halvhvølvning. I Skibets vestlige Ende er et Pulpitur med et lille Orgel. Paa Sydmuren hænger en lille, rund Marmortavle med Indskriften: »Min-

DEN 600 AAR GAMLE KLOKKE

detavle over Menig af 22. Infanteriregiment, Gaardejer Jørgen Madsen, Uillerslev, savnet efter Kampen ved Dybhø 18. April 1864. Prædikestolen, der staar paa nordre Side i Skibet, er enkel og tarvelig, men ikke uskon; den er i Felterne forsynet med Skriftsteder og har ovenover en Lydhimmel, men ellers ingen Udsmykning.

I Koret ved Foden af Trappen til Prædikestolen ligger en lille Ligsten med Indskriften: »Under disse Stene hviler S: Peder Rasmussen Holm

som boede og døde udi Ullsløf 1669 den 8. November i hans Alders 66 Aar«. Dobefonten er ny af støbt Jern, den har to Messingfade; det største og ældste bærer i Midten en Fremstilling af Marie med Barnet og paa Randen de kendte Hjorteornamenter samt Indskriften: »Til Guds Nafnets Ære og Daabens Beprydelse hafver Holger Wulf och hans Hustru Dorothea Jochumsdatter Brun foræret Aunede Kirke dette Fad Anno 1687«. Det mindre Fad er yngre og uden Inscripation. Paa Korels Nordmur hænger et Træcrucifiks i gammelt godt udført Arbejde.

Allerbørdet er af Træ. Allertavlen har to joniske Søjler, der er gamle, udenom dem er tilsat nyere Ornamenter og mellem dem et smukt Maleri af Wegener fra 1852: en sidende Christus, der peger mod Himlen. Øverst staar: »Prover eder selv«. Maleriet skjuler vistnok et ældre Maleri paa Træ; thi paa Tavlens Bagside staar malet: »Anno 1749 er denne Allertavle opsat, da Sognepræsten var Hr. Knud Möller, Degnen Lauritz Frost, Substitut Hans Christophersen, Kirkeværger Rasmus Hansen og Jens Rasmussen. — Hvem dette Velmente er ikke til Gode, han koste en bedre, dog Kirken til Baa- de«. Ved den ene Side staar den velmenende Kunstners Navn: »Pinsel J. C. Tvingel, Pictor«. Senere er tilføjet følgende vedrørende det nye Maleri: »Indsat 8. Søndag efter Tri-

nitatis, 10. August 1852«. Paa Alterbordet staar to lave Malmstager uden Indskrift. Den smukke lille Sølvkalk bærer i Prøvestemplet Aarstallet 1719, og samme Aarstal og Mærke findes i den lille Sølvdisk. Oblatæskan svarer ganske til den i Halsted Kirke og bærer paa Laaget Krag-Juel-Vinds Vaaben, ovenover det staar: »Aunede« og under det Bogstaverne F. K. J. W — F. J. W. Den er altsaa for godt et Hundred Aar siden skænket Kirken af Amtmanden Baron (Greve) Fr. K. Juel-Vind (Frijs) og hans Gemalinde.

Kirkegaarden er udvidet 1915.

— Syd for Kirken har Fjorden tidligere ved et Indløb staaet i Forbindelse med Ullerslev Sø eller Noret, der ligger mellem Store Aunede og Ullerslev og for et Hundred Aar siden omspændte 22 Tdr. Ld.; det er nu udtørret. Et andet Indløb mellem Aunede Skov og Torpe Skov har tidligere dannet et betydeligt Moseareal, der forlængst er omdannet til Eng. Med Fjorden paa den ene Side og Noret og Mosedragene paa den anden har Aunede tidligere haft Karakter af en Halvø. Men at den allerede i Oldtiden har været bebygget, derom vidner den store Landdyssen i Aunede Skov. Dyssen har en Længde af 85 Meter; de fleste af Randstenene er bevaret, ligeledes et Gravkammer, der kun mangler Dækstenen foran Indgangen. Der findes tydelige Resten af et andet Gravkammer, og der

har sandsynligvis været endnu et, hvoraf der dog kun er meget svage og usikre Spor. Aunede Skov er paa ca. 9 Hektar og er et yndet Udflugtssted for Nakskovitterne. Ved Skoven findes to Traktorsteder uden Spiritusbevilling.

Skadesvurderingen efter Svenskekrigen viser, at kun én Gaard i Aunede er omtrent helt ødelagt og skal genopbygges med en Bekostning af 120 Daler; de øvrige er mere eller mindre ramponeret. Takseringen svinger mellem 20 og 40 Daler for hver Gaard. Sognemændene, der af Undersøgelseskommisionen af 1685 blev udpeget til at afgive Skøn over Bygningernes Tilstand, har overalt angivet, hvor mange Længer, Gaardene bestod af; 4 var det almindelige, idet der i Aunede er 6 firlængede Gaarde, 1 trelængel og 1 tolængel. De var alle stærkt forfaldne. Iøvrigt oplyser Besigtigelsen, at der i Øster Aunede var 3 Gaarde paa $11\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn hver og i Vester Aunede 5 paa hver $5\frac{1}{2}$ a $6\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Den ene af de sidstnævnte udmærker sig ved kun at have 6 Heste, men 10 Køer og 15 Faar og Svin, medens de andre har lige mange Heste og Køer; den ene endog kun 1 Heste, 2 Køer og 4 Faar og Svin paa $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn; men dens Jorder betegnes ogsaa som forarmede, hvorimod de andre faar Karakteren »ved Magt« eller »nogenledes ved Magt«.

Matriklen af 1688 har ligeledes kun

3 Gaarde i Øster- og 5 Gaarde i Vester-Aunede, for de sidste er Hartkornstakseringen bibeholdt eller lidt forhøjet, for Øster-Aunedes Gaarde er den derimod nedsat fra $11\frac{1}{2}$ til 9 Tdr. I 1833 har de to Byer fremdeles henholdsvis 3 og 5 Gaarde, men desuden hver 2 Huse. Nu har Vester-Aunede eller Store Aunede 3 Bøndergaarde paa over 15 Hektar, 3 Smaagaarde

AUNEDE HOLDEPLADS
I Baggrunden Aunede Mejeri

paa under 15 Hektar, 5 Husmandsbrug og 4 Huse med ringe Jordtilliggende. Bøndergaardene er M t k n r. 2a m. fl. med ca. 46 Hektar, knapt 8 Tdr. Hartk. og 113,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 79,150 er Jordværdi. Aunede gaard med ca. 37 Hektar, $5\frac{1}{2}$ Tdr. Hartk. og 102,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 53,312 Kr. er Jordværdi. M t k n r. 5a m. fl. med 22 Hektar, ca. 4 Tdr. Hartk. og 53,200 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 33,175 er Jordværdi. Øster Aunede eller Lille Aunede har 2 Bøndergaarde, 1 Lillegaard, 1 Husmandsbrug og 5 Huse med ringe Jordtilliggende samt Jernbanestation og et Fællesmejeri, der er opført 1903 og er skyldsats til Ejendomsskyld for 55,000 Kr., det forarbejder aarlig 5 Mill. Kilo Mælk. Bøndergaardene er L o n s t r u p med 49 Hektar, $10\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og 131,400

Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 86,900 Kr. er Jordværdi. Mtk n r. 8a med ca. 35 Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og 81,200 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 49,200 er Jordværdi.

ULLERSLEV er en af de gamle Byer fra Hedenold. Navnet har sin Oprindelse i det gamle Gudenavn Ull — Sifs Son og Thors Stedson — fra ham stammer Mandsnavnet Ulver. En hedensk Hovding af dette Navn har sat Bo og taget Eje i Ullerslev og givet den sit Navn.

Under Svenskekrigen fo'r Fjenden haardt frem i Ullerslev, 2 Gaarde og 5 Huse blev lagt helt i Ruiner, og de andre var haardt medtaget. Den ene af de afbrændte Gaarde laa endnu 25 Aar efter øde og ubebygget, og alle de andre var mere eller mindre forfaldne; der er i hver Gaard fra 4 til 12 Fag, der skal opbygges fra Grunden, og Reparationerne paa de øvrige Længer vil andrage fra 10 til 30 Daler i hver Gaard. Af Kommissionsbesigtigelsen af 1685 fremgaar endvidere, at de fleste Gaarde i Ullerslev var trelængede; der er nemlig 10 Gaarde med tre Længer, 2 med fire Længer, 2 med to og 1 med en Længe. Jordernes Tilstand er ikke stort bedre end Bygningernes. Ikke en eneste Gaard kommer i første Klasse, der har Betegnelsen »ved Magt«; 8 kommer i anden Klasse som »nogenledes ved Magt«, 8 er »forarnet« og 1 er »om nævnt øde« og ligger uden Fæster. Kvæghestanden er ringe; den

bedste har en Gaard paa 9 Tdr. Hartkorn med 8 Heste, 8 Køer og 18 Faar og Svin.

Matriklen af 1688 omfatter 17 Gaarde og 7 Husmænd i Ullerslev. Larsen har 1833 kun 10 Gaarde, men 22 Huse med Jord og 4 uden Jord. Nu er der i Ullerslev 2 Proprietær-

ULLERSLEV SKOLE

gaarde med over 50 Hektar, 5 Bondergaarde med fra 15 til 50 Hektar, 12 Smaagaarde under 15 Hektar, 17 Husmandsbrug og 45 Huse med mindre Jordtilliggende. Proprietærgaardene er: Ullerslevgaard med 76 Hektar, $18\frac{1}{2}$ Tdr. Hartk. og 180,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 134,300 Kr. er Jordværdi. Daltoftegaard med 64 Hektar, $12\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og 162,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 116,100 er Jordværdi. Bondergaardene er Højboggaard med 49 Hektar, $8\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 127,000 Kr. Ejendomsskyld og 86,700 Kr. Jordværdi. Agershøj med ca. 34 Hektar, ca. 6 Tdr. Hartk, 88,000 Kr. Ejendomsskyld og 58,600 Kr. Jordværdi. Mtk n r. 8 med 25 Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 66,000 Kr. Ejendomsskyld og 46,775 Jordværdi. Mtk n r. 7a med 20 Hektar, $8\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 54,000 Kr. Ejendomsskyld og 33,263 Kr. Jordværdi. Mtk n r. 7b m. fl. med 18

Hektar, $3\frac{1}{2}$ Td. Hædk., 45,000 Kr. Ejendoms skyld og 80,800 Kr. Jordværdi.

Ullerslev har endvidere: Skole med Bolig til to Lærere og en Lærerinde. Hovedskolen er bygget i Slutningen af forrige Aarhundrede, Forskolen og Gymnastiksalen 1908; Ejendommen er vurderet til 82,000 Kr. Missionshuset Salem opført 1896 og skyldt for 11,000 Kr. Elektricitetsværk anlagt 1911, vurderet til 45,000 Kr.; det forsyner Sognet og de nærmeste Dele af Nabosognene med Strøm.

TORPE er en By af forholdsvis nyere Oprindelse, idet Torp betyder Udflytterbyen, og Ullerslev er saaledes Torpes Moderby. Saa godt som alle Torperne stammer fra Tiden efter Kristendommens Indførelse og har som Regel kun en 6—7 Hundredeaar paa Bagen. Store Dele af det nuværende Torpe har i ældre Tider været oversvømmet af den Gren af Nakskov Fjord, der flød ind over de som Bakkevejle og Lammehave belednede Arealer og med en Sidegren dannede Kalvenor; de er nu alle udtørrede, og af den tidligere Fjordarm er kun Ryde Aa tilbage.

Det gamle Aunede Kirkesogn omfattede kun Aunede og Ullerslev, der siden Kirken blev bygget har været Annæks til Halsted. Torpe hørte derimod indtil 1688 under Skovlænge Kirke, og Torpebønderne var henvist til at benytte den. De tolte sig naturligvis besværet ved denne lange

Vej til Kirke, og den Kommission, der 1687 blev nedsat for at udarbejde Forslag til Omlægning af Præstekældene paa Lolland tog ogsaa Hensyn til Bøndernes Klage. Kommissionen indstillede nemlig at Torpe By, som saa længe har været plaget med den Fortræd at have saa lang en Vej til Kirkegang i Skovlænge, hvorover Børn og Kvinder fornemmelig saavel som gamle Mænd — især om Vinteren — forhindres at høre Guds Ord, blev lagt under Aunede Kirke. Den kgl. Resolution af 17. April 1688, som blev Resultat af Kommissionsindstillingen, bestemte, at Deboerne i Torpe straks maatte søge Aunede Kirke mod fremdeles at svare deres Skyldighed til Præsten i Skovlænge; naar han afgik, skulde Torpe lægges under Aunede Kirke, og Bønderne svare deres Afgifter til Kaldet i Halsted-Aunede.

Under Torpe horte tidligere den lille Ø Svinholm, der 1922 blev indlemmet i Nakskov. Lienlund, der ligelødes har været en Ø, hed oprindeligt Svinholm, fik derefter Navnet Pramholm og tilsidst sit nuværende Navn, medens Svinholm-Navnet gik i Arv til den mindre Ø. Ved Svinholm var Overfartsstedet over Fjordindløbet, der danner Grænsen mellem Nørre- og Sønderherred og mellem det tidligere Nakskov Landsogn og Aunede Sogn. Oprindeligt var her en af Regeringen bekostet Bro, Svinholm Bro, som blev forpagtet bort mod, at For-

pagteren skulde holde den vedlige for de opkrævede Broenge. Desuden maatte Bønderne i de Sogne, hvis Vej til Nakskov gik over Broen, svare »Brokorn« som Bidrag til dens Vedligeholdelse. Broen omtales jævnligt i Regeringskrivelser fra Tiden efter 1530, og Klagerne over dens slette Tilstand er mangfoldige. I Aarene før 1685 blev den erstattet med en Trækpram, som Ejeren af Pramholm fik Privilegium paa. Prammen var stor nok til, at en forspændt Vogn kunde køre ud paa den, og Taksten for Overfarten var 2 Skilling for en Vogn og 1 Skilling for hver Person. Men Klagerne over Prammen blev ikke færre end Klagerne over Broen. Blandt de mange Besværinger, der blev tilstillet Undersøgelseskommisjonen af 1685 findes ogsaa en fra Bønderne i Ullerslev og Torpe. De klager over, at Svinholmbro er revet ned. Broen er vel — siger de — erstattet af en Pram, men den er meget farlig at benytte i Storm og Højvande og giver stor Forsinkelse i Frost og i Blæst. Tilmed maa de for at komme frem og tilbage med Hest og Vogn betale 4 Skilling, og »mangen fattig Mand, der skal ud til Nakskov med Skattekorn og Landgilde eller andet«, har hverken Penge til Prammen eller Kredit og maa derfor »fare en lang og besværlig Vej omkring«, d. v. s. over Halsted. De mener, at Broen let kunde laves i Stand igen, da Vandløbet kun er 20

Favne bredt, og Broens Grundvold af Sten og Pæle for Størstedelen staar endnu. Broen har — siger de videre — tidligere kostet hver Mand en Skæppe Havre om Aaret, hvilket er for Intel at regne mod de Pramenge, som nu afkræves. — Kommisjonen knytter i sin Indberetning et Par Bemærkninger til Klagen gaaende ud paa, at Transporten med Prammen nylig er indrettet, og at Holger Wulf med Enkedronningens Tilladelse har ladet Prammen forfærdige og nu søger kgl. Konfirmation paa Privilegiet til at drive den. — Privilegiet blev ogsaa »konfirmeret«, og Bønderne fik saaledes ikke noget ud af deres Klage.

Svenskerne gav Torpe By en slem Medfart og lagde Halvdelen af dens Gaarde i Aske. 1685 laa de to af dem endnu øde og udyrkede, 4 andre fik i Kommissionsbeskrivelsen Betegnelsen »forarmet«, 4 var »nogenledes ved Magt«, men ingen kom i første Klasse. De tilbageværende Bygninger paa Gaardene var alle stærkt forfaldne og flere helt sammenstyrtede. Besætningsforholdene svarer til det øvrige, 4 Heste, 1 a 2 Koer og et Par Faar og Svin er Reglen; kun to af Bønderne glimrer ved en »stor« Besætning; den ene med 8 Heste, 8 Koer og 16 Faar og Svin, den anden endog med 6 Heste, 8 Koer og 20 Faar og Svin. De fleste af Bønderne har en Skovpart, den ene Gaard har hele »4 Svins Olden«; de andre 1 a 2. Nu

er der kun den 14 Hektar store Torpeskov tilbage, den rummer adskillige mindre Kæmpehøje.

Matriklen af 1688 anfører 12 Bønder og 6 Husmænd i Torpe. 1833 opgives der at være 11 Bøndergaarde, 7 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord. Nu har Torpe 1 Proprietærgaard paa 100 Hektar og 1 paa 62. samt 6 Bøndergaarde paa mellem 15 og 50 Hektar, 5 Smaagaarde mellem 6 og 15 Hektar, 7 Husmandsbrug og 7 Huse med mindre Jordtilliggende

Proprietærgaarden NYGAARD er opstaaet ved Udflytningen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og var da en almindelig Bondegaard. 1846 solgte den daværende Ejer, Ditlev Knudsen paa Rosenbjerg, Gaarden, hvis Tilliggende kun var 7 Tdr. Hartkorn, til Chr. Peder Marcussen for 7500 Rigsdaler. Marcussen udvidede Arealet meget gennem et Par Jordkøb og Indvinding af betydelige tørlagte Arealer. 1854 købte han 1 Td. 2 Skp. Hartkorn og 1874 1 Td. 5 Skp., som han fik sammenlagt med Gaarden, saa dens samlede Hartkorn blev ca. 10 Tdr. Dernæst erhvervede han Tid efter anden 26 Tdr. Ld. af Kalvenoret, 23 Tdr. af Lammehave Strand, 19 Tdr. af Aunede Fjord og 11 Tdr. af Indrefjorden. Med Undtagelse af Kalvenoret ligger alle disse Arealer som Eng. Ingen af dem er skyldsæt, hvorfor Gaardens samlede Areal paa godt 100 Hekt. slaar i Misforhold til dens Hartkorn,

der som nævnt kun er 10 Tdr. Det samme Misforhold er ogsaa til Stede for flere af de andre Gaarde. 1888 solgte Marcussen Nygaard for 80,000 Kr. til sin Son Chr. Vilh. Marcussen, der fremdeles ejer den. Stuehuset er opført 1861, og de fleste af Udbygningerne er nye. Gaarden er sat i Ejendomsskyld til 172,700 Kr., hvoraf de 122,700 er Jordværdi.

Den anden Proprietærgaard er GRØNNEGAARD med ca. 62 Hektar, 6 $\frac{1}{4}$ Td. Hartk. og 140,200 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 97,400 Kr. er Jordværdi.

Bøndergaardene er: Lystrupgaard med knapt 50 Hektar, 4 $\frac{1}{4}$ Td. Hartk., 86,800 Kr. Ejendomsskyld og 65,300 Kr. Jordværdi. Torpeggaard med 46 Hektar, 7 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 123,000 Kr. Ejend. og 76,125 Kr. Jordværdi. Liselund med 46 Hektar godt 4 Tdr. Hartk., 100,000 Kr. Ejend. og 58,525 Kr. Jordværdi. Skovagergaard med 43 Hektar, godt 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 93,000 Kr. Ejend. og 60,600 Kr. Jordværdi. Stavrebjerggaard med 40 Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 90,700 Kr. Ejend. og 55,670 Kr. Jordværdi. Mtknr. 11a m. fl. godt 19 Hektar, ca. 3 $\frac{1}{4}$ Td. Hartk. og 46,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 30,975 Kr. er Jordværdi.

Ved Udløbet fra Aunede Strand ligger et Punnpeværk med Dampmaskine og Vindmotor, som ejes af Interessentskabet Aunede Strand og til Ejendomsskyld er vurderet til 11,000 Kr.

SKOVLÆNGE-GURREBY SOGN

SAGNET har spundet sine mystiske Traade om det lille Sogn og har fra Oldtiden og op til den historiske Tid omgivet det med et glørværdigt Skær — men saa har Nornen lunefuld klippet Traadene over, saa vi ikke er i Stand til at knytte nogen fast Forbindelse mellem Sagn og Historie, mellem den rige Fortid og den beskedne Nutid. Skovlænge-Runestenen har gjort Sognavnet landskendt; og de snart helt udslettede Voldsteder i Skovlænge og Volshave peger tilbage paa en Tid, da mægtige Hovdinge og Riddersmænd havde Bø og Hjemsted her og sad lunt og mægtig i deres Borge bag de svære Volde og dybe Grave. Endnu saa sent som under Svenskekrigen fletter Sagnet en Blomst i Mindekransen ved at lade den berømte svenske Hærfører Magnus Stenbock fødes i Skovlænge og døbes i dens Kirke. Stenbock-Sagnet kan ikke staa for en nærme Provelse; men Runestenen og Borgresterne taaler selv den strengeste kritiske Undersøgelse og vil til alle Tider kaste sit Skær af Fortids Storhed over Sogn og By. Og Kirken, som en af Valdømtidens Stormænd

byggede i Skovlænge, vidner om baade Rigdom og Kultur; lille er den som Sagnet, hvortil den blev bygget, men dens Arkitektur anviser den Plads blandt de bedste af vore gamle Teglstenskirker.

Skovlænge-Runestenen blev for halvtredie Hundrede Aar siden fundet af den berømte Runestensforsker Professor Ole Worm. Den laa da i den saakaldte Trekant, hvor den

SKOVLÆNGE-RUNESTENEN

sammen med flere andre store Sten dannede Bro over et sidt Sted i Vejen til Gurroby, vistnok den sene-

re Skolegangsti. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev Stenen flyttet til Skovlænge Præstegaards Mark og opstillet vest for den naturlige Banke »Nonnehøj«, hvorfra man kan se syv Kirker. Her stod den til 1879, da det paagældende Stykke af Præstegaardsmarken blev solgt, og Stenen anbragtes da i Præstegaardens Have, indtil den 1894 blev ført til Maribo og opstillet udenfor Stiftsmuseet til højre for Indgangen, lige overfor Sæddinge-Stenen. Sagnet vil vide, at Runestenen før den blev fornedret til Bro over et Sumphul havde staaet ved en Høj i Nærheden. Stenen er 184 cm høj. Dens Indskrift stammer fra Tiden omkring Aar 975—1000 og lyder i Oversættelse:

„ASTRAD REJSTE DENNE STEN EFTER SIN
FADER JUDE, EN MEGET BRAV MAND“

Jude eller Jula forekommer ikke sjældent som Personnavn i Oldtiden baade i Danmark og Sverrig. Ordet »brav« skal lages i videre Betydning end vi nu tillægger det og snarest udtydes som betydelig, stor, eller anset.

Der har tidligere i Sognet været endnu ældre Oldtidsmindesmærker i Form af Grave, men de er forlængst jævned med Jorden, og Gravene taler jo ikke heller saa direkte til os som Runestenen. Endnu yngre end Stenen er Borgene, hvorfra der nu kun er yderst svage Minder tilbage.

Den betydeligste af dem har ligget tæt Nord for Vejen, der fra Øst fører

ind til Skovlænge Kirke og Præstegaard. Nu er der kun et Stykke dyb Voldgrav om en lille Holm tilbage, men endnu for et Hundred Aar siden kunde man følge hele Anlægget af Vokde og Grave omkring den høje Holm, hvorpaa Borgen havde ligget; og hvor der nu ligger en Bondegaard; man fandt ved at grave i Banken ikke alene Murstensbrokker i Mængde, men ogsaa Resterne af de stensatte Kældere. Gravene dannede to Ovaler, der paa et enkelt Sted stødte sammen; det er den mindste Oval med den deri liggende Holm, der er tilbage. Om Borgens Ejere er Oplysningerne kun sparsomme. Adelsmanden Niels Brun, der var Foged i Sønderherred, skrev sig 1454 »i Skovlænge«. Hans Søn Erik Brun solgte 1492 Gaarden til Niels Pors, der var Søn af Herman Pors til Olstrup. Niels solgte 1503 Gaarden i Skovlænge til Eskild Gøye, men en Maaned efter, inden Papirerne var bragt i Orden, solgte han den desuagtet til Halsted Kloster, der saa 1505 overdrog den til Eskild Gøye, den store lollandske Godssamler, der blandt meget andet ogsaa ejede Krenkerup (Hardenberg). Fra hans Arvinger gik den befæstede Gaard i Skovlænge over til Adelsmanden Hemming Brandt, der 1519 skrev sig til Skovlænge; men dermed forsvinder dens Spor. Det er mulig den er gaaet op i Luer under Grevefejden og Jorderne solgte; dens Udseelse

maa i al Fald have fundet Sted paa et tidligt Tidspunkt; thi allerede 1664 er ethvert Minde om den udslettet, end ikke dens Navn optræder i Matriklen af 1664. Der er i hele Skovlænge Sogn kun ganske almindelige Fæstegaarde, hvorimod man i mange andre Sogne genfinder Navne paa tidligere Adelsgaarde, der er sunket ned til Fæstegaarde, men dog ved Navnet og et stort Jordtiliggende endnu hæver sig lidt over Fæstegaardenes graa Masse.

Dermed har ogsaa Sagnet om den store svenske Feltherre Magnus Stenbocks Fødsel paa Borgen i Skovlænge faaet sit Ulivssaar. Om dette Sagn skriver Sognepræsten Gregers Jensen i en 1755 paa Opfordring indsendt Beskrivelse: Der findes i Skovlænge en Høj omgivet med Grave, og en gammel Beretning siger, at her skal den navnkundige svenske General Magnus Stenbock være født, medens hans Moder opholdt sig her sammen med hans Fader, der var Generalissimus for den svenske Hær. »Han skal være døbt i Skovlænge Kirke, men den Kirkebog, i hvilken hans Daab har været indført, er brændt sammen med Præstegaarden, men den bemærkelsesværdige Begivenhed er dog siden ved mundtlig Overlevering gaaet fra den ene Sognepræst til den anden og »er ellers bekendt af mange«. Denne Beretning gaar igen baade hos Pontoppidan og Rhode — uden dermed at vinde i

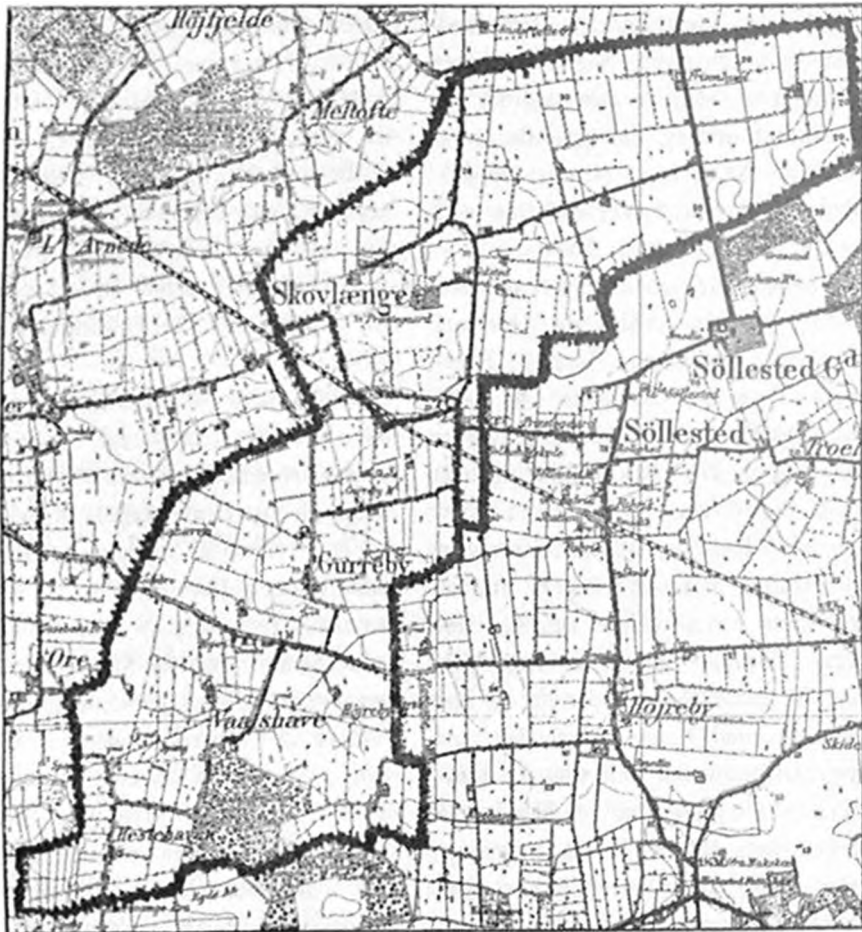
Troværdighed. Thi for det første var Borgen jo forlængst udslettet, da Gustav Otto Stenbock belejrede Nakskov; for det andet blev Magnus Stenbock ikke født 1659, men 1664, og for det tredje er Skovlænge Kirkebog for 1659 ikke brændt, men ligger i Landsarkivet, og den indeholder blandt sine mange Daabsbørn intet saa celebret Navn som Stenbock, det er Bønderbørn til Hobe, ægte og uægte mellem hinanden. Skovlænge maa saaledes i Sandhedens Navn give Alkald paa Æren for at være den berømte svenske Feltherres Fødested.

Endnu mindre Hold er der i Sagnet om, at der paa Borgen boede to Søstre, der ikke kunde enes om Forrangen i Skovlænge Kirke, hvorfor den ene flyttede til Volshave og byggede Kirken i Gureby. Det er det samme Sagn, der gaar igen mange andre Steder, hvor to Kirker ligger nær hinanden. Det eneste holdbare i det er de to Kirker og de to Voldsteder; thi ogsaa Vaalshave har haft sin Borg; den skal have ligget paa en Høj Syd for Hovødlanavejen, hvor man endnu for et halvt Hundredeaar siden kunde oppløje Munkestensrester. Nu er ethvert Spor af Højen og Fordyhningerne efter Graven forsvundet, og om dens Ejere ved vi absolut intet.

Derimod viser Matriklen af 1664 Spor af en tidligere Adelsgaard i Gurreby; Nakskov-Kommandanten,

Oberst Geweke ejede nemlig to Gaarde i Gurreby paa hver 14—15 Tdr. Hartkorn — altsaa hver især dobbelt saa stor som en almindelig Bondegaard — og Sandsynligheden

følgelig af Skov, men sidste Led er uklar i sin Oprindelse. Marius Kristensen mener, at Navnet oprindeligt har været Skovlænding, d. v. s. Landstrækningen langs med Skoven; men

GENERALSTABSKORT OVER SKOVLÆNGE-GURREBY

taler for, at de to Gaarde oprindeligt har været én. Fra Geweke gik de til Kronen og derfra til Ollingsø, men endnu 1688 opføres de med henholdsvis 15 og 14 Tdr. Hartkorn.

— Skovlængenavnet kommer selv-

noget der bestemt taler herfor kan ikke anføres. Annekssogets Navn er endnu mere ubestemmelig, men det er givet, at Gurre er af meget gammel Oprindelse, Ordets Betydning er forlængst gaaet i Glemme

Dobbeltsognet begrænses mod Øst af Sollosted, mod Syd af Græshave, mod Vest af Arninge og Aunede og mod Nord af Halsted Sogne. Dobbelt-sognets længste Udstrækning fra Nordøst til Sydvest er 8 Kilometer, men dets største Brede — mellem Grænserne ved Ore og Højrebyhusene — er kun 2½ Kilometer, Afstanden fra Nakskov til Kirkerne er ca. 8 Kilometer. Af Skove findes nu kun Volshave Skov i Gurreby Sogn. Begge Sogne har tidligere været rige paa Mosedrag, tildels bevokset med Skov; det gælder navnlig hele den østlige Del af Skovlænge. Svenskerne afbrændte Skoven 1659; der blev kun tilbage lidt Smaaaskov hist og her, og i det sidste Halvhundred Aar er ogsaa denne helt forsvundet; nu er en Lund ved Præstegaarden den sidste Rest af Skovlænge Skovherligheder. Af Mosenavnene er en Del endnu bevaret paa de gamle Kort f. Eks. Nørremose, Stærmose, Bræn-

demose, Jøsmose, Ellemose og Gademose. I Gurreby laa Gurrebymose umiddelbart Nord for Landevejen i den østlige Side af Sognet. Her holdt Frederik VI Manovrer med det lollandske Mandskab i Aarene 1810—12. I Gurreby Sogns alleryderste sydvestlige Hjørne ligger endvidere »Saltengena«, der i tidligere Tid ved indtrædende Højvande blev oversvømmet af det fra Fjorden indtrængende Brakvand. Et Vandløb gennem Engen kaldtes »Sildebækken«. Tassebækken danner Sogneskillet mod Vest; mod Syd er Ryde Aa paa en Strækning Sogneskel.

Kommunen hører til Lollands mindste. I 1801 var Indbyggerantallet i Dobbeltsognet 848, i 1840 var det steget til 493, og i 1901 til 478; men 1921 var det gaaet ned til 471. Det samlede Hartkorn er 216 Tdr. og det samlede Areal er 1168 Hektar, der af 44 Skov og 8 Vand. Den samlede Ejendomsskyld var 1920 2,881,500 Kr. Der er 2 Proprietær-

Posternes Betegnelse:	1905—06 Kr.	1910—11 Kr.	1915—16 Kr.	1920—21 Kr.
Samlet Ejendomsskyld	1,404,500	1,436,300	2, 60,400	2, 31,500
Formue	11,155	10,117	29,582	29,338
Gæld	0	0	16,555	19,496
Ligning paa fast Ejendom	3,103	3,450	4,182	15,075
" " " Formue og Lejlighed	1,157	1,246	1,552	5,393
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	20	22	27	97
" " " Indbygger	9	10	11	43
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 7	Nr. 2	Nr. 1	Nr. 14
Indbygger-Skattenummer	Nr. 13	Nr. 5	Nr. 1	Nr. 36

*) Se Forklaringen Side 18.

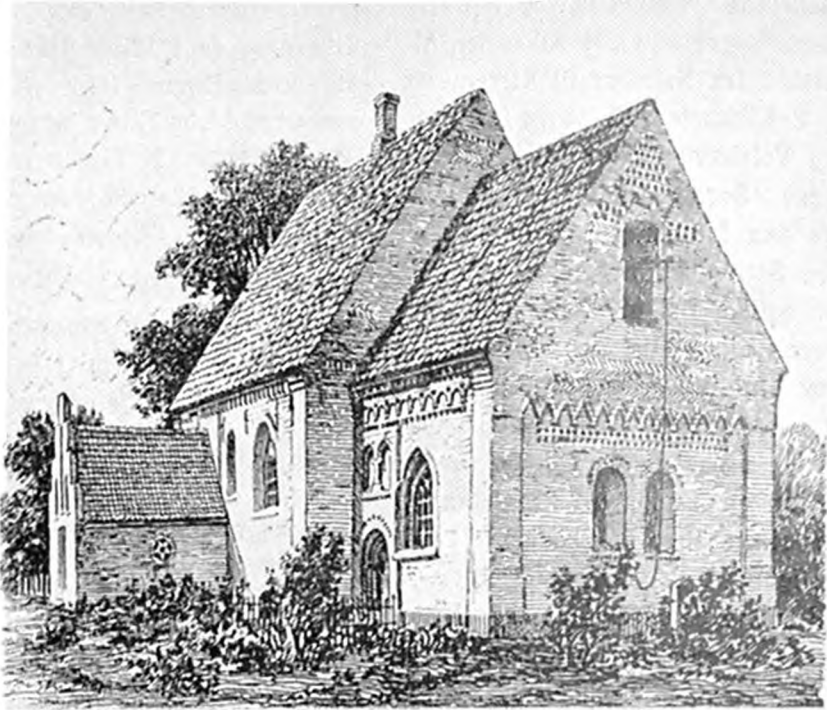
gaarde med over 50 Hektar, 23 Bøndergaarde med fra 5 til 15 Hektar, 6 Smaagaarde med 5—15 Hektar, 36 Husmandsbrug med fra $\frac{1}{2}$ til 5 Hektar og 29 Huse med mindre Jordtilliggende.

Af Legater findes kun et; det er paa 2000 Kr., er stiftet af den i

brikon 1915—16 hidrorer fra Opførelsen af en ny Skole.

SKOVLÆNGE SOGN.

Skovlænge er Sognets eneste By — hvis man da kan kalde den meget spredte Bebyggelse saaledes.

SKOVLÆNGE KIRKE

1891 afdøde Sognepræst Andreas Christian Brøndsted og bærer hans Navn. Renterne af Kapitalen uddeles aarlig i Portioner paa 20 Kr. til Trængende i Sognet udenfor Fattigvæsenet. Legatet bestyres af Sognepræsten og to af ham for 3 Aar ad Gangen valgte myndige og selvstændige Mænd.

Kommunens finansielle Forhold fremgaar af omstaaende Tabel. Stigningen i Gæld og Formue i Ru-

KIRKEN er kun lille, men hører til Lollands ældste og bedst bevarede Teglstenskirker med rigt prydede Mure. Oprindeligt har den kun bestaaet af Kor og Skib og haft fladt Loft og smaa højsiddende, rundbuede Vinduer. De spidsbuede Hvælvinger er indbyggede i 1400-Aarene, og Vaabehuset er formentlig opført endnu senere. De nuværende store,

spidsbuede Vinduer er indsat i nyere Tid. Det ene af de oprindelige Vinduer danner nu Adgang til Loftet over Hvælvingerne, hvor man ikke alene ser Nicherne af de andre Vinduer, men ogsaa Rester af Kalkmalerier eller Ornamenten, der har

KORGAVLEN

prydet Kirkerummet. Paa Ydermurene ses ligeledes Nischerne efter nogle af de gamle Vinduer, der kun er tilmurede lige i Lysaabningen. De to oprindelige Indgange, Kvindernes paa Nordsiden og Mændenes paa Sydsiden, har været omgivet af smukke rundbuede Portaler, anbragt i et Murfremspring, der naar helt op til Gesimsen. Nordportalen er tilmuret, men dens Profiler velbevaret. Sydportalen dækkes af Vaabehuset

og er af Hensyn til dets flade Loft forhugget til en Fladbue. Skibets Sokkel er ny, dels af Cement, dels af tilhugget Granit. Under Taget løber en smuk Tandsnits-Gesims. Vaabehuset har kamlakket Gavl med tre spidsbuede Blendinger, anbragt skævt under Kamlakkerne. Koret, der er den først byggede Del af Kirken, er ualmindelig smukt prydet og maaske bygget af en anden Mester end den, der senere har tilbygget Skibet. Korgavlens har to smukke, rundbuede Vinduesnicher med en Rundstav fra Solbænken og ned til Soklen. Ovenover løber en rigt udstyret Gesims, og ovenover er kunstfærdigt udført Murværk. Lydhullet, hvor Klokken hænger, samt Gavlens øverste Spids er nyt. Allersmukkeste er dog den pragtfulde Portal paa Korets Sydside over den nu tilmurede Præsteindgang. Portalen, der er skævt rundbuet, har 3 skarpt profilerede False. Over Portalen er et Tandsnit og derover igen to Blendinger, hvis Rundbuer modes paa en Halvsøjle med rigt profileret Fod og Hoved. Øverst under Taget løber en Gesims med Rundbuer, der modes paa fremspringende Børesten, og under disse et Tandsnit. Den hele Murudsmykning stiller Skovlæng Kirke i Rækken af vore rigest prydede Landsbykirker.

Kirkens Indre staaer ikke meget tilbage for dens Ydre. Skibet har to store Hvælvinger, og Koret én med

hvide Kapper og røde, rundhuggede Ribber, der i Forbindelse med de stærkt spragledede Farver, der er

KOR-PORTALEN

anvendt ved Restaurering af Prædikestol og Altertavle, gør et noget uroligt Indtryk.

Paa Skibets Sydмур hænger et Epitafium, en stor udskaaet Ramme, der foroven har et Maleri af Christi Opstandelse, og nedenunder følgende Indskrift:

Anno 1708, da Højvelb. Hr. Friderich Lützu til Gammelgaard og Jershave, romersk kejserlig Maj. fordums Artilleri-Oberst lod sine fem Kirker nemlig: Ryde, Landet, Aageby, Schoulønge og Gurrebye udbedre og pryde da fandtes denne Tavle her i Kirken, hvilken beretter at skal være ogsaa til et Epitafium over Hr. Jens Jacobsen Riiber Sognepræst til Schoulønge og Gurreby i 40 Aar og hans Hustru Anne Due hvilke begge i levende Live have foræret Prædikestolen og Altertavlen i Schoulønge Kirke og Prædikestolen i Gurrebye Kirke og er han siden død den 30. Januar 1634. Derfor er, disse afdøde Si. Mennesker til Ære og Minde for den Kærlighed, de til Guds Huusets Prydelse havde, efterfølgende Vers at paategne af dend Velbaarne Herre befalet:

Her hviler Hr. Jens Riiber og Anne Due from
Der smukt Guds Huus ziret nu salig nyder rom
Hos Gud i Himmelsal, der Engle prydet staa,
Som i sin Menighed et Lys for alle var.

Epitafiet har oprindeligt staaet i Koret, hvor Præsten og hans Kone blev begravet. Rhede oplyser om ham, at hans Navn var Jens Jacobsen og at han var født 1573 i Ribe, hvor Faderen Jacob Vejle — der senere blev Biskop i Odense — var Præst. Jens Jacobsen blev Præst i Skovlænge-Gurreby 1598 og antog Navn efter sin Fødeby. Hans Gaver: Prædikestolen og Altertavlen dominerer hele Kirkerummet; det er begge rigt udskaaene Arbejder, men hører ikke i kunstnerisk Henseende til de allerbedste. Ved en Restauration for nogle Aar siden er de opmalede og

forgyldte, men i alt for stærke Farver. Prædikestolen bærer i 4 Felter Figurer af de 4 Evangelister. Paa Lydhimlen staar: »Riber Sognepræst til Schoulænge og Gurreby og hans Hustru Anne Due til Guds Ære, Kirken til Beprydelse og Guds Børn til et godt Eksempel«. Over Døren for Opgangen til Prædikestolen staar: »Hr. Jens Jacobsen Riber og Anne Due. 1633«. Langs Trappegælænderet staar nogle Skriftsprog. Den meget store og rigt udskaarne Altertavle har i sit øverste Felt Kristus paa Korslet med Jomfru Marie og Johannes Moder paa hver sin Side. I midterste Felt er et middelmaadigt Maleri af Nadveren og i Felterne ved Siderne lige saa maadelige Malerier af Moses og Kristus. Udenom er en Rigdom af udskaarne Apostelskikkelser og allegoriske Hoveder og Figurer. Paa Tavlens Bagside staar: »Denne Tavle er malet 1907 af Maler Julius Hansen, Søllested«.

Alterbordet er af Fyrretræ, men dækker et af Munkesten opført Alter, i hvis Bagside er en firkantet muret Aabning, der lukkes med en jærnbeslaaet Løn; indenfor denne er et større Rum, der dækkes af en Egeplanke. Formodentlig er det et Relikvigemme fra den katolske Tid. Paa Alterbordet staar to forsøvede Malmstager af middelalderlig Form, men uden Inskription. Alterkalken bære paa Foden et Vaaben og Bogstaverne S. H. H. W. — F. M. G.

1692. Disken er uden Inskription. Baade i Skovlænge og Gurreby er indført Særkalke.

Døbefonten har en muret og pudset Fod og ovenpaa den en Granitfont af plump Form og Arbejde; antagelig stammer den fra Kirkens Opførelse. Et stort Daabsfad af Messing er uden Inskription.

I Skibet hænger en Malmlysekroner forsynet med et Skjold, hvorpaa staar graveret: »Anno 1709 den 12. November blev denne Lysekroner foræret Kirken til Beprydelse af Hr. Mogens Rahr, Sognepræst til Søllested, Skovlænge og Gurreby Kirke, og hans dydædle og gudelskende Hustru, Barbara Ane Muller, som ligger under Alteret begravet«. Om Lysekronens Giver fortæller Rhode: Mogens Rahr var Præst til Søllested, Skovlænge og Gurreby fra 1697 til 1728. Han var første Gang gift med Barbara Anmøller fra Horslunde, som døde barnløs 1709 og blev begravet foran Alteret. Han giftede sig straks igen med Margrethe Krucq, som skænkede ham tre Døtre og døde 1712. Han afstod frivillig Embedet til sin Eftermand, Thomas Winther, som derefter stævnedes ham til at istandsætte Præstegaarden i Søllested og Mensalgaardene i Gurreby, Ullerslev og Læso. Rahr hævdede, at han afleverede Gaardene i same Stand som han havde modtaget dem, og Finanskollegiet resolverede derefter, at naar en Præst —

som i dette Tilfælde Hr. Rahr — døm anderledes uden Hensyn til, modtog sine Præstegaarde og Men- hvad der ellers maatte staa i Kalds-

KIRKENS INDRE MED PRÆDIKESTOL OG ALTERTAVLE

salgaarde uden Besætning, var han brevne. Endelig har Kirken 1907 heller ikke pligtig til at aflevere faaet skænket et nyt Pulpitur og et

lille Orgel af Menigheden, opsat i Skibets vestre Ende.

I Korets Østgavl hænger en lille Klokke; den er fra 1400-aarene og bærer paa Latin Indskriften: »Jomfru Marie, Broder Hans Stigsøn, Kapellan her«. Paa Kirkegaarden har tidligere staaet et Klokketaarn af Træ, der er nedrevet omkring Midten af forrige Aarhundrede. Kirken tilhører Enkefru Raa's Skiftebo i Stockholm.

Umiddelbart op til Kirkegaarden ligger den gamle, hyggelige Præstegaard med en stor Have, og i Forbindelse med denne en lille Skov. I tidligere Tid havde Præstegaarden et betydeligt Jordtilliggende, men ved gentagende Bort salg af Jord er det nu skrumpet ind til 16 Hektar, hvoraf yderligere nogle faa Hektar skal bortsælges. Præstegaarden er et Par Gange bleven lagt i Aske, sidste Gang den 4. Juli 1667, og de Bygninger, der da blev opførte, er sikkert i det væsentlige de samme, der staar endnu. Gaarden er i Ejendomsskyld vurderet til 49,000 Kr.

Fra Reformationen og indtil 1684 havde Skovlænge Gurreby som Anneks. Men nævnte Aar blev de to Sogne adskilte, idet Skovlænge blev Anneks til Søllested, og Gurreby til Ryde. Denne Ordning vedvarede indtil 1689. Et Par Aar i Forvejen trak der et kongeligt Uvejr op, der truede med at lægge baade Skovlænge og Gurreby Kirker i Grus. Kongemagten, der ved Reformationen tog alt det rige

Kirkegods, havde nu faaet Øje for, at Præsterne paa Lolland-Falster havde mere i Tiende end i de andre Provinser, og 1. Juli 1687 udstedte Christian V en Resolution, hvorved den særlig lollandske Tiende toges fra Præsterne og lagdes ind under Kronen, medens der samtidig nedattes en Kommission, der skulde komme med Forslag til en Omlægning af Kirkesognene, saa en Del flere kunde blive Annekssogne og andre nedlægges. Kommissionen, der bestod af 5 Medlemmer — 4 verdslige Herrer og Biskop Kingo — afgav Betænkning allerede i September 1687. De 4 verdslige Medlemmer foreslog at nedlægge baade Skovlænge og Gurreby Sogne, nedbryde de to Kirker, gøre Ryde til Anneks for Søllested og dele de 4 Sogne i to. De skriver: Skovlænge-Søllested og Ryde-Gurreby er tvende arme Kald, hvis Præster daarligt kan eksistere, men hvis man samlede alle 4 Sogne i et Kald, vilde dette blive godt. Sognemændene i de 4 Sogne kan med største Belejlighed søge en af de to tilbageværende Kirker, den ene som Hovedsogn, den anden som Anneks. De kgl. Tiender blev da indløst, »tvende Kirker blev uforholdne og kunde anvendes til andre Kirkers Reparation, saa at det, som engang har været beskikket til det hellige Brug, blev intet distraheret til anden verdslig Brug, men ved god Opsyn anvendes til andre Kirkers For-

bedring og Hjælp, og to Præstegaarde blev ledige til Kongens allernaadigste Disposition. — Det var jo et for Kronens Profitbegær meget tiltalende Arrangement; men Kingo gik skarpt mod dette som mod alle andre lignende Forslag om at nedbryde Kirker paa Lolland-Falster. Han fremsatte efter Samraad med Provsterne et Forslag om Annektion af flere Sogne, hvorved man undgik at nedbryde nogen Kirke. I sin Advarsel mod at nedbryde Kirkerne henvisede han til de Spektakler, der var bleven over Kirkenedlæggelser paa Fyn og andre Steder »mange Guds Børn til Suk og gode Christne til Forargelse«. Protesten hjalp. Ved den kgl. Resolution, som blev en Følge af Kommissionsindstillingerne og som udstedtes den 17. April 1688, blev der ikke nedlagt nogen Kirke, men man sparede nogle Præsteembeder og fik nogle Kapellaner i Stedet. Ryde-Gurreby blev skilt og Ryde lagt til Landet-Aageby, medens Gurreby blev lagt til Sollested-Skovlænge; men saaledes, at Skovlænge blev Præsteresidensen. Sognepræsterne i begge de tredelte Kald skulde dog hver især være forpligtet til at holde en Kapellan. Sognepræsten i Sollested-Skovlænge-Gurreby Hr. Gregorius Kniphof var ikke stemt for dette Kapellanvæsen. Han fik Gurreby annekteret 1692 og fik kort efter anvist en Kapellan; men nægtede rent ud at yde noget til hans Løn-

ning. Kapellanen, Hr. Jens Sørensen Kock, klagede da til Kongen, som 1693 befalede Stiftamtmanden og Biskoppen at ordne Sagen. 10. Januar 1694 holdtes der da et Møde i Gurreby Kirke, og her faldt Sognepræsten til Føje og tilbød at give Kapellanen 52 Sletdaler om Aaret i Form af Kost, Værelse, Varme og Lys, samt 30 Sletdaler om Aaret i Pengeløn. For at bedømme Retfærdigheden i dette Tilbud forlangte de mødte Kommissærer at se Sognepræstens Tiendebog. Af denne fremgik, at Korntiende af alle Slags ikke kunde regnes til mere end 60 eller 70 a 80 Traver Korn i Kjerven aarlig, 20 a 30 Lam, 15 a 20 Grise, højst 30 Gæs, 4 a 5 Par Ænder, og af Føl og Kalve faa eller ingen. Ofret paa de 3 Højtider udgjorde 40 a 50 Sletdaler og Akcidenser 10 a 14 Daler. Hvad Præste- og Mensalgaardene angik, da var Sollested Præstegaard »afbrændt og stendøde«, af Mensalgaardene var de to i Skovlænge øde og havde været det siden Naskkøvs Belejring, men Sognepræsten maatte ligesuldt betale kgl. Skat af dem; i Gurreby var Annekspræstegaarden og Mensalgaarden derimod begge behøvede, men i slet Stand; egentlig skulde de jo begge tilfalde Kapellanen, men under Henvisning til det anførte mente Sognepræsten med god Grund ikke at kunne undvære dem. De Kommitterede fandt derfor, at den ringe Løn, Sognepræsten tilbød Ka-

pellanen, svarede godt nok til Kaldets Indtægter, og da Kapellanen erklærede sig tilfreds, bragtes Sagen saaledes i Orden. Dens Interesse ligger i det Billede af Præsternes usle Kaar, som den opruller. — Forevrigt var Kapellanen nok lidt af en snurrig Fyr; thi Rhode fortæller om ham: »Naar han til Højtid tog mod Offer, havde han en Fløjte hos sig, i hvilken han stødte for at opmuntre de Barmhertige«. Under Hensyn til den Løn, han fik, kunde han jo ogsaa nok have Barmhertighed behov, især da Smalhanslønnen senere skulde strække til baade Kone og Børn. Forevrigt var det den samme Kapellan, der, som tidligere omtalt, stævnedes den efterfølgende Sognepræst, Hr. Rahr, fordi han havde skældt Kapellanen saa haardeligen ud og beskyldt ham for at løjle rundt i andre Sogne i Stedet for at blive hjemme og passe sin Gerning.

At Præsterne skal endnu kun nævnes Niels Andersen Hede, der var Præst her fra 1550 til 1591. Han var en saare stridbar Mand, og da hans Degn en Gang havde drillet ham, tog han en slem Hævn. Han mødte Degnen paa Vejen mellem Skovlænge og Gurreby og gav ham en saa forsvarlig Dragt Prygl at Degnen maatte bæres hjem og holde Sengen i nogen Tid. Langt værre var det, at Præsten 1579 blev anklaget af Lensmanden for at have viet en Tjeneste-

karl til en gift Kone. Manden, Ole Bonde, der havde en Gaard i Torpe, var rømt af Landet for et Mord, og da Konen senere blev svanger med Tjenestekarlen Jens Jyde, viede Præsten dem, skønt man ikke vidste, om Manden var død eller levende, og skønt der ikke var foretaget Skilsmisse. Den bortrømte Ole Bonde opnaede 15 Aar senere Benaadning og vendte hjem, hvorefter han stævnedes baade sin Kone og Præsten. Denne sidste undskyldte sig med, at den bortrømte Mand var dømt fra Liv og Gods, at Parret levede et forargeligt Samliv, at to Provster havde raadet ham til at vie Parret, og at der paa lovlig Maade var lyst for det, uden at nogen havde gjort Indsigelse. Den ene Provst var død, og den anden benægtede at have givet Hr. Niels det omtalte Raad. Det saa galt ud for Præsten; han havde nær mistet baade Kjole og Krave, men slap dog tileidst med en stor Bøde. At han ligefuldt besad sine Standsfællers Tilid fremgaar deraf, at Præsterne i Sønderherred 1589 valgte ham til deres Deputeret paa Herredagen, hvor han skulde forfægte deres Rettigheder og kræve Erstatning for de Privilegier, man vilde fratage dem.

GAARDENE i Skovlænge har den samme triste Historie fra Svenskekrigen som de fleste andre Landsbyer paa Vestsjælland. Fra at være et efter Dalids Forhold vel drevet Land-

brug, bringes Vestlolland med et Slag mange Aarhundreder tilbage, og der hengaar over et halvt Hundrede Aar før Sporene efter Svenskekrigens Ødelæggelse helt er forsvundet. For det første bortførte Svenskerne al Besætning fra Gaardene, mange Steder stjal eller sønder slog de tillige Bohavel, rev alt brændbart af Husene og brugte det til deres Løjrbaal. Hvis Bonden mukkede, fik han ikke alene Slag og Spark, men ofte brændt Gaarden af i Tilgift. Høsten 1659 tog Svenskerne. Der blev intet til Udsæd om Foraaret, og de fleste Marker bar kun Tidsler til Afgrøde. Da Freden var sluttet, laa der et Land, som skulde opdyrkes paany, men dertil manglede Staten Penge og Bonden Arbejdslyst, det hele stod jo ganske haabløst for ham. Det gik smaat med at genopbygge eller reparere de ødelagte Gaarde; det er for nævnt, at Præsteembedets to Gaarde i Skovlænge laa i Ruiner endnu 30 Aar efter Krigen, og som det gik med dem, gik det med Hundreder og atter Hundreder af Gaarde Lolland over og for Resten ogsaa i mange af de andre Landsdele. Foruden de to Mensalgaarde var i Skovlænge Søren Knudsens Fæstegaard, Jens Smits Fæstegaard, Degneboligen, Jørgen Skomagers Hus og Frederik Lytehans' Hus afbrændte af Svenskerne. I en anden Gaard var 2 Længer helt nedbrudte, 4 Gaarde havde faaet hvert et Hus nedbrudt

og de andre stærkt ramponeret, og de øvrige Gaarde havde lidt Skade paa Bygningerne fra 20 til 60 Daler i hver. Ved Kommissionsbesigtigelsen 1685, allsaa 25 Aar efter Krigen, er ingen af Kronens 10 Gaarde i Skovlænge i en saa laalelig Stand, at de kan faa Betegnelsen »ved Magt«, kun 2 er »nogenledes ved Magt«, 5 er »forarmet« og 3 ligger »øde« og uden Fæstehonde. I hver Gaard er der fra 3 til 25 Fag Hus, som ligger i Ruiner, og de andre Længer trænger alle stærkt til at repareres, Besætningerne er elendige; den største Gaard, der er paa 11 Tdr. Hartk., har 8 Heste, 6 Køer og 13 Faar og Svin; to andre Gaarde paa 10 Tdr. Hartk. har hver 3 Heste, 4 Køer og 3 Faar og Svin; den hele Udsæd af Vinterkorn paa disse tre Gaarde er 2 Tdr. paa den ene og 3 Tdr. paa hver af de to andre — og det er endda de bedste.

1688 var der i Skovlænge 18 Fæstegaarde og 14 Husmænd, 9 af Fæstegaardene og 9 af Husmændene hørte under Sollestødgaard. 1833 var der 11 Bøndergaarde, 19 Huse med Jord og 3 uden Jord. Nu er der to Proprietærgaarde med over 50 Hektar, 10 Bøndergaarde med fra 15 til 50 Hektar, 4 Smaagaarde med fra 5 til 15 Hektar, 22 Husmandsbrug med fra $\frac{1}{2}$ til 5 Hektar og 16 Huse med ringe Jordtilliggende.

De to Proprietærgaarde er Fri-senlund med 55 Hektar, $6\frac{1}{4}$ Td. Hartk., 130,000 Kr. Ejdsks., hvoraf 104,450 Kr. er Jordværdi, og

Skovlykkegaard med ca. 51 Hektar, 6 Tdr. Hartk. og 115,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 85,000 er Jordværdi.

Bondergaardene er Mtk n r. 7 med 84 Hektar, 7 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 85,000 Kr. Ejendomssk., 64,570 Kr. Jordværdi. Arvegaard 82 Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td Hartk., 84,000 Kr. Ejdsk., 62,700 Kr. Jordv. Mtk n r. 15 med 29 $\frac{1}{2}$ Hektar, ca. 7 Tdr. Hartk., 68,000 Kr. Ejdsk. 58,000 Kr. Jordværdi. Mtk n r. 14 med 27 $\frac{1}{2}$ Hektar, 7 Tdr. Hartk., 69,000 Kr. Ejdsk., 51,975 Kr. Jordv. Mtk n r. 6 a m. fl. 23 $\frac{1}{2}$ Hektar, 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 62,000 Kr. Ejdsk., 48,500 Kr. Jordværdi. Mtk n r. 11 a 22 $\frac{1}{2}$ Hektar, ca. 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 57,500 Kr. Ejdsk. 44,137 Kr. Jordv. Mtk n r. 11 a m. fl. godt 22 Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 52,000 Kr. Ejdsk., 40,000 Kr. Jordv. Mtk n r. 10 a med 22 Hektar ca. 3 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 55,000 Kr. Ejdsk., 40,300 Kr. Jordv. Højmarken ca. 17 Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 49,000 Kr. Ejdsk., 31,550 Kr. Jordv. Mtk n r. 12 a med godt 15 Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 40,000 Kr. Ejdsk., 28,875 Kr. Jordv.

I Skovlænge ligger Kommunens Fattighus, der dog ikke i lange Tider har huset noget Fattiglem. I den ene Ende af Huset er indrettet Bolig for et Par Alderdomsunderstøttede.

GURREBY SOGN

har Byerne Gurreby og Volshave og hver af dem har paa sit Omraade en Hussamling, henholdsvis Kohaven og Høstedhaven, Navne, der begge peger paa, at der har været Skov.

GURREBY har Kirke og Skole. En fra ældgammel Tid eksisterende Møl-

le brændte for nogle Aar siden og er ikke senere genopført. Den deler Skæbne med saa mange andre Møller, som er gjort overflødige af Electriciteten og de derved følgende Gruttekværne omkring i Gaardene. Et Forsamlingshus med en stor ottekantet Sal, der er opført i 1890 ved Jernbanecoverskøringen paa Vejen til Skovlænge, blev overflødig ved Højskolens Oprettelse 1905 og derefter solgt til privat Brug.

KIRKEN hører ligesom Skovlænges til Lollands ældste; de stammer begge fra samme Periode. Sagnet om de to Søstre, der ikke kunde enes om Skovlænge Kirke, kan ikke tages alvorligt; men det udelukker ingenlunde, at Opførelsen af de to Kirker, hvor en havde været tilstrækkelig, skyldes Rivalisering mellem to Stormænd; den ene har bygget en Kirke, og den anden vilde ikke staa tilbage men vise, at det kunde han ogsaa gøre. Gurreby Kirke er opført af røde Munkesten, der nu er overhvidtødet; den har adskillige smukke Enkeltheder, om den end ikke kan maale sig med Nabokirken. Gurreby Kirke har ligesom Skovlænge oprindeligt kun bestaaet af Skib og Kor og har haft fladt Loft og smaa rundbuede Vinduer, hvoraf man endnu ser tydelige, tildels velbevarede Restes paa Skibets Mure. Hvælvinger Vaabenhus og Taarn er senere Tilbygninger. Grundstenen bestaar af utilhuggot Kamp, hvorpaa en Sokkel

med rundhugget Profil og paa Koret en Dobbeltprofil. Paa Skibets Sydside findes under Taget en smuk Rundbuefrise og derover et Tand-

sten, men ingen Buer eller Tandsnit, og paa Koret er de oprindelige Gestsprydelse helt bortbrugt ved en eller anden Reparation. Paa Skibets

GURREBY KIRKE

snitsbaand: Rundbuerne bæres af smaa Konsolsten, hvori der er dannet forskellige Reliefprydelse. Paa Nordside af Skibet findes kun Konsol-

Nordside findes en mærkelig Portal over den tilhørende Kvindeindgang; det er en Rundbue i en fremstaaende Indfatning, der ender i en spids Gavl

med et Kors. Korets Østgavl har et rundbuet, nu tilmuret Vindue og derover 5 Tandsnitrækker og Murstensforsiringer, øverst i Gavlen et Kors. Indgangsportalen paa Sydsiden dækkes af et smukt lille Vaabenhus med

KORGAVLEN

Blendinger, Tandsnitsbaand og Krydshvælving. Paa Skibets Vestgavl findes et uskont Bindingsværkstaarn, der forøvrigt er ved at falde ned og maa erstattes med et nyt eller fjernes. Taarnet er formentlig paansat 1797, thi dette Aarstal er indhugget i Klokkøjelken; i alt Fald fandtes det ikke, da Sognepræsten Gregers Jensen 1755 indsendte sin tidligere nævnte Beskrivelse; thi han bemærker udtrykkeligt, at

Kirkerne er uden Taarn, men at der haade paa Skovlænge og Gurreby Kirkegaarde staar Klokkeskure af Træ.

Skibet har to kvadratiske Hvælvinger, antagelig indbygget i 1400-Aarene og samtidig prydet med Kalkmalerier, der senere er overhvidtede paa en saadan Maade, at det nu er umuligt at genfremstille Billederne, idet Pudsekalken sidder fast i Billedkalken. Under et mislykket Forsøg paa at afdække Billederne har Prof. Kornerup konstateret, at Billederne paa Hvælvingen over Prædikestolen forestillede de hellige Trekongers Tilbedelse af Jesusbarnet. Marie sad mellem Gavlstøtterne i et overdækket Skur og havde Barnet paa Skødet. Den ældste og forreste af Kongerne stod og løftede Laaget af et højt bægerformet Gemme, der saa ud til at være fyldt med Pengestykker; den mellemste af Kongerne frembar et Monstranshus som Gave, og den yngste og sidste i Rækken et stort Drikkokar. Mellere Kongerne har Oberst Fr. Lütow, da han i 1708 restaurerede Kirken, ladet anbringe sit og sin Kones Adelskjolde omgivet af deres Forbogstaver; disse Skjolde er det eneste der ikke er tildekket. Lige overfor paa den sydlige Halvdel af samme Hvælvinge Østside forestillede Billederne »Omskurelsen«. Ogsaa disse Billeder var saa medtaget, at de igen maatte tildekkes. Over dem havde Lütow an-

bragt følgende Indskrift, der staar endnu:

»Anno 1708 haver Kirkens Patron den højsædle og velbaarne Herre, Hr. Oberst Frederich Lützow, Herre til Gammelgaard, Lundizgaard og Jershave med sin højsædle og velbaarne Frue, Fru Dorotea Magdalene von Harstal ladet Kirken renovere og pryde tillige med de andre Ornamentter Gud til Ære, Kirken til Ziraf. F. L.-D. M. v. H. 1708.«

I Skibets Vestende findes et Pulkitur med et lille Orgel. I Skibots Nordvæg er indsat en stor Gravsten, der tidligere har ligget i Koret foran Alteret; den bærer følgende Indskrift:

»Denne Sten haver ærlige og gudfrygtige Matrone Maren Brikedatter Helmers ladet lægge til Amindelse over hendes to salige Mænd. Den første højagtbare erfarende Mand Christoffer Wulff, forrige Apoteker udi Odense, siden boede og døde i Vølshave Anno 1650 den 5. Oktober i sit Alders 48 Aar. Den anden ærlig og agtbare, vis og velforstandig Mand Mads Clemmensen Herredsfoged i Sønderherred som boede og døde i Wølshave 1695 den 11. Marts i sit Alders 77 Aar. Gud give dem en ærefuld Opstandelse. — Anno 1697.«

Mads Clemmensen var Herredsfoged i Sønderherred fra 1668 til sin Død 1695. Af Kommissionsbetænkningen fra 1685 fremgaar, at han sad inde med en stor Fæstegaard i Vaalshave paa 20 Tdr. Hartkorn.

Prædikestolen er enkel, forsynet med Ornamentter og lakeret; men nu uden Indskrift. Tidligere har den

haaret Aarstallet 1684 og Navnene paa Sognepræsten Jens Jacobsen Riiber og hans Hustru Anne Due, der nævnte Aar har skænket den til Kirken. Kirkestolen nærmest Prædikestolen har en rigt udskaaret Forside i Barokstil; det er af en gammel Præstestol, der tidligere har staaet i Koret.

Koret er hvælvet. Triumfbuen mellem det og Skibet er en Meter tyk, den har oprindelig været rundbuet, men er — antagelig samtidig med Indbygningen af Hvælvingerne — tilspidset paa en lidt uheldig Maade. Døbefonten er af Granit og meget gammel; Foden er firkantet, men den øverste Del rund. Daabsfadet er et gammelt mærkeligt Messingbækket; i dets højt opstaaende Bund er en barbarisk Gengivelse af Abraham, der vil ofre Isak. Man ser Isak knæle foran Offerbordet og Abraham staar med et mægtigt Bøddelsværd hævet til Hug; foroven ses en hevinget Skikkelse, der holder Sværdet tilbage. Ved den anden Side staar Bukken, som skal ofres i Stedet for Isak. Udenom findes et Skriftsted paa Tysk og Aarstallet 1626.

Altertavlen bærer et Gipsrelief af Bissens: »Disciplene i Emaus«, ovenover hænger et Trækursifiks, antagelig fra det 14. Aarhundrede. Tidligere har Kirken haft en af de i Katolicismens Dage almindelige Altertavler i Form af et Skab; thi J. H. Larsen

nævner i sin Beskrivelse 1833 en saadan Allertavle. Paa Alterbordet staar to svære Malmstager uden Inskription. I Korets Nordmur er et Skab dækket af en gammel, svær Egetræsdoor; det gemmer en Sølvkalk, Mage til Skovlænges og ligesom den forsynet med Aarstallet 1693 og et Vaaben med Bogslaverne S H. H. W. FMS. Disken er uden Inskription.

I Taarnet hænger to Klokker, den lille bærer i latinske Versaler Indskriften »Fru Dorote Munck til Sødal Anno 1640«. Den store er omstøbt 1820 af Gamst i København. Ifølge Sognepræst Gregers Jensens før nævnte Beskrivelse af 1755 havde den før Omstøbningen følgende Indskrift: »Anno 1619 Gurreby Kirke, Hr. Jens Jacobsen Riiber, Sognepræst sammesteds. Peder Jeppesen, Niels Degn, Kirkeværgere«.

Kirken, der tidligere tilhorte Christianssøde Grevskab, er for en halv Snes Aar siden bleven selvejende Institution med en Formue paa 8000 Kr. samt en Kirketiende paa 18 Tdr. Byg, der hviler paa tre Gaarde i Sognet.

SKOLEN er en stor trefløjet Bygning, opført 1911 med en Bekostning af 30,000 Kr. Den rummer to Klasseværelser, Gymnastiksal, Opholdsstue for Børnene, Kommunesstue og Bolig til en Lærer og en Lærerinde. Den gamle Skole, der hav-

de et Tilliggende paa 5 Tdr. Ld., er nu solgt og drives som Landejendom; den ligger lidt Nord for den nye Skole ved den gamle Skolegangsti og blev opført henimod Midten af forrige Aarhundrede; thi J. H. Larsen skriver 1833, at der findes en

GURREBY SKOLE
Hovedfløjen

Skole i Skovlænge og en i Gurreby; men at der er truffet Beslutning om at erstatte den med een ny Skole.

GAARDENE har den samme Historie fra Svenskekrigen som Skovlænge, men det ser dog efter Skadesvurderingen fra 1660 ud til, at Gurreby er sluppet noget billigere end Nabo-byen; ingen af Gaardene er nedbrændte, om end der er gaaet en Længe hist og her; men alle er de naturligtvis ramponerede. Om Præstegaarden — formodentlig den Gaard, der ligger umiddelbart op til Kirken — hedder det, at Skaden er 12 Daler, et ret beskedent Beløb; dog tilføjes det, at Gaarden er »meget forfalden paa Tommer«, men det skal Svenskerne jo ikke have Skyld for. For

8 Gaarde er Skaden 60, 64 og 65 Daler, paa de øvrige varierer den fra 2 til 86 Daler. Den samtidig foretagne Skovvurdering viser, at der har hørt en Del Skov til Gurreby; 3 Selvejergaarde har tilsammen Skov til 13 Svins Olden og 5 af Fæsterne har tilsammen 10 Svins Olden, altsaa ikke helt ringe Skovarealer, der nu er ganske forsvundne. Men havde Svenskerne end været saa »harmhertige« ikke at svide Gaardene af; saa havde de dog, hvad det efterfølgende viser, udpint dem i en forfærdelig Grad.

Matriklen af 1664 viser, som tidligere berørt, at Naxskov Kommandanten Oberst Geweke ejede 2 Gaarde i Gurreby, der sammen med to andre Ejendomsaarde paa 10 og 6 Tdr. Hartkorn laa øde. I Kommissionsberetningen af 1685 hedder det om den ene af Gewekes før nævnte Gaarde, der er paa 14 Tdr. Hartkorn: »Der er vel skreven Mænd at svare til Stedet efter Forordningen, men formødelst de næppe kan overkomme deres eget, kan de derved intet udrette«. Forordningen, der sigtes til, er den, som udstedtes 1685 og som paabød, at de øde Gaarde skulde deles mellem de Bønder, der havde deres Fæstegaarde i ordentlig Stand, d. v. s. man straffede de flittige, og Folgen blev naturligvis, at det hele blev endnu elendigere. Her har altsaa Resultatet været, at Fæstebønderne, der har faaet Ge-

wekes Gaard foruden deres egne, har givet blankt op og passet deres egne saa slet, at man kunde forstaa, det slet ikke kunde nytte at give dem mere. »Hr. Kommandantens Gaard staar derfor med 20 Fag nedfalden Hus og de øvrige stærkt ramponerede; der er ikke Spor af Besætning og ikke saaet et Korn. Om Præstegaarden hedder det i samme Kommissionsberetning, at dens 10 Tdr. Hartkorn ligger øde og uden Fæster. 16 Fag Hus af Gaarden er faldet ned; der er ingen Besætning, og der er ikke udsaaet noget Vintersæd, d. v. s. det hele ligger i et tilgroet Tidselvildnis. Den ene af Ejendomsaardene paa ca. 6 Tdr. Hartkorn er derimod »ved Magt«; den har ganske vist 8 Fag nedfalden Hus, men den har en Besætning paa 9 Heste, 6 Køer, 11 Faar og Svin, og den har udsaaet 3 Tdr. og 5 Skp. Vintersæd. Af Kronens Gaarde i Gurreby, der jo laa under Halsted Kloster, er en Helgaard og 2 Halvgaarde ved Magt. Om en anden Gaard paa 16 Tdr. Hartkorn (formodentlig den ene af Gewekes Gaarde, de gik jo en efter en over til Kronen) hedder det, at den er »forarmet«; der er vel sat to Mænd paa den, men de er »højest skyldig«, d. v. s. de har intet Landgilde betalt; Gaarden har 25 Fag nedfaldens Hus og dens hele Besætning udgør 5 Heste, 4 Køer og 4 Faar og Lam; der er udsaaet to Tdr. Vintersæd. 8 an-

dre af Kronens Gaarde ligger øde uden Fæster.

Matriklen af 1688 viser, at begge Oberst Gewekes Gaarde paa henholdsvis 15 og 14 Tdr. Hartkorn først er gaaet over til Kronen og derefter er havnet som Fæstegaarde under Øllingsø; de har derned gennemløbet deres Fortaksperiode: Adelsgaard — Selvejergaard — Fæstegaard. Der er i 1688 ialt 13 Fæstegaarde og 5 Husmænd i Gurreby, Øllingsø ejer de 9 af Gaardene. Der er ikke en eneste Selvejergaard tilbage; de er alle gaaet under i den frygtelige Krise.

1833 havde Gurreby 7 Bøndergaarde, 9 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord. Nu har Byen 7 Bøndergaarde, 6 Husmandsbrug og 7 Huse med ringe Jordtilliggende. Bøndergaardene er:

Gurrebygaard 46 Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 111,000 Kr. Ejendesk., 78,800 Kr. Jordv. Nørredal 39 $\frac{1}{2}$ Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 93,000 Ejendesk., 61,850 Kr. Jordv. Klokke-lyd 38 $\frac{1}{2}$ Hektar, 8 Tdr. Hartk., 105,000 Kr. Ejendesk., 72,187 Kr. Jordv. Højbakke 37 Hektar, 7 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 93,000 Kr. Ejendesk., 60,500 Kr. Jordv. Mosevang 33 $\frac{1}{2}$ Hektar, 7 Tdr. Hartk., 87,000 Kr. Ejendesk., 57,450 Kr. Jordv. Østergaard ca. 30 Hektar, 8 Tdr. Hartk., 77,000 Kr. Ejendesk., 52,000 Kr. Jordv. Mtknr. 8a 26 Hektar, 6 Tdr. Hartk., 60,000 Kr. Ejendesk., 46,000 Kr. Jordv.

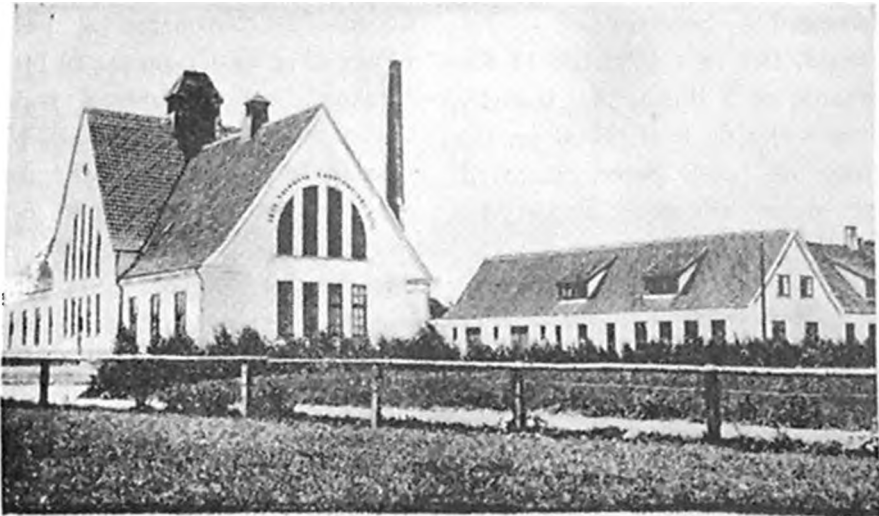
VAALSHAVE har, som før nævnt, i den tidlige Middelalder haft en

Adelsgaard, der har ligget Syd for Landovejen, Vest for Mejeriet, hvor der tidligere hyppigt blev oppløjet sodede Munkesten, ligesom man ogsaa har oppløjet Rester af en gammel Vej i Form af store Sankesten, der nu laa ca. $\frac{1}{2}$ Meter under Jordmonnet. Maaske er det Resterne af denne Adelsgaard, der figurerer i Kommissionsbetænkningen af 1685 i Form af en Fæstegaard paa 20 Tdr. Hartkorn, som Herredsfoged Mads Clemmensen — hvis Ligsten sidder i Gurreby Kirke — havde i Fæste; det er den eneste Gaard i Byen, der er ved Magt. I Matriklen af 1688 er dens Hartkorn nedsat til 14 Tdr.; men det er klart, at den har en anden Oprindelse end de almindelige Fæstegaarde, der sjældent var over 10 Tdr. Hartkorn og som oftest under. Desforuden har der i Sognets sydvestlige Hjørne i »Saltingenge« engang været en Bebyggelse. I længest forsvunden Tid har Engen staaet under Vand med Undtagelse af to Holme, og paa disse har man i Tidernes Løb oppløjet betydelige Munkestensrester og kan endnu den Dag i Dag ved Dybdepløjning bringe Murstensrester for Dagens Lys. I det sydvestlige Hjørne af Sagnet ligger Galgebakken, der i mange Aar var en Fællesgrusgrav. Om Navnet har nogen Tilknytning til et tidligere Rettersted eller har en mere tilfældig Oprindelse kan nu ikke afgøres. Paa Vaalshave Byomraade ligger Vaals-

havestov, der hører under Øllingsø og er paa 42 Hektar. Terrænet mellem Vaalshave Skov og Galgebakken har tidligere været bevokset med Egoskov; de sidste Rester blev ryddet omkring 1850.

I Matriklen af 1664 opføres Vaalshave med 2 Ejendomsgaarde og 4

Stenborggaard 47 Hektar, $9\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 115,000 Kr. Ejendsk., 82,000 Kr. Jordv. Vaalshavegaard 47 Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 102,000 Kr. Ejensk., 71,550 Kr. Jordv. Mtkn. r. 1a m. fl. 46 Hektar, 9 Tdr. Hartk., 110,000 Kr. Ejendsk., 82,000 Kr. Jordv. Kildemosegaard 41 Hektar, $8\frac{1}{2}$ Td. Hartk.,

VOLSHAVE ANDELSMEJERI

Fæstegaarde, men i 1688 er ogsaa de to Ejendomsgaarde sunket ned til at være Fæstegaarde; de 4 af dem tilhører Gejstligheden, idet Gurreby, Ryde og Aageby Kirke har hver en og Bispens on.

1833 opføres Vaalshave med 7 Bøndergaarde og 9 Huse med Jord. Nu er der 5 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 14 Husmandsbrug og 6 Huse. Bøndergaardene er:

101,000 Kr. Ejendsk., 69,000 Kr. Jordv. Marienlyst $37\frac{1}{2}$ Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 92,000 Kr. Ejendsk., 60,550 Kr. Jordv.

I Vaalshave er endvidere et stort Mejeri; det blev oprindeligt anlagt som Fællesmejeri, men blev i 1895 omdannet til Andelsmejeri. I 1916 blev det ombygget og udvidet med en Bekostning af 107,000 Kr. Det forarbejder aarlig ca. 4 Millioner Kilo Mælk.

SØLLESTED SOGN

DET SØLLE STED — er en daarlig, men ofte gentaget »Vittighed« i Omtalen af Sollested. Solle har Stedet nu aldrig været og er det mindst af alt nu, da det bærer en af Lollands største og rigeste Landsbyer, halvt en Rentierby, halvt en Foregangsby med megen Forretningsiver og mange Muligheder. Navnet er afledet af det gamle oldnordiske Mandsnavn Solver eller Sølve og alene deraf fremgaar, at Bebyggelsen her er begyndt i en fjern Oldtid. Ogsaa den smukke Granitkirke viser, at Stedet allerede, da Kristendommens Sol for Alvor begyndte at stige over Danmark, havde en ikke ringe Betydning, siden en af de første Stenkirker, der afløste Trækirkene, er bleven bygget her. Stormænd har da ogsaa følt sig tiltrukket af Egnen, idet Sollestedgaard horer til de af vore ældste Herregaarde, som i Kraft af deres Værd sejrrig gennemlevede 1500-Aarene, der bragte mangan stolt Adelsgaard til at synke i Grus, saa nu kun svage Rester af Borge og Grave staar som Minde om deres fjerne og tidlig afbrudte Glansperiode. Sollestedegnen har tidligere været rig haade paa Skove og Smaasoer, men Skovene faldt som Offer for skrappel-

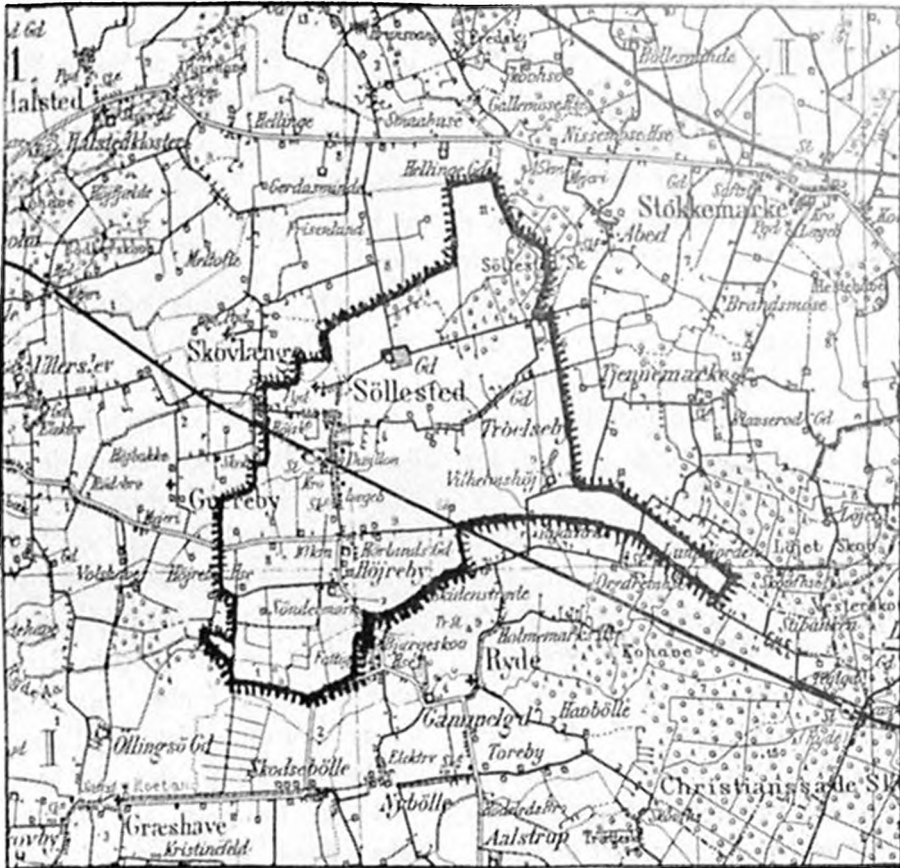
lre Tidens Rovhugst og Søerne blev til Moser og Moradser, der først sønt lod sig fortrænge og underlægge Bondens langsomt fremadskridende Villie og Evne til at gore sig Jorden underdanig.

Men jo mere Skov, jo mere Strid, var en Regel i gamle Dage. Agerjorden var man ikke altid saa hidsig paa, noget mere paa Græsningsarealerne, der ikke krævede Aroejde, og allermest hidsig var man paa Skovene, hvor der ikke alene var Føde til Svinene og Brændsel til Ovnene, men hvor ogsaa det eftertragtede Gjærdsel og det uundværlige Gavn-tømmer kunde hentes. Saa langt tilbage, som de overleverede Papirer tillader os at gaa, staar der ogsaa Strid og Uenighed om Skovene. Kong Hans endte en af Stridighederne ved at give »Kronens Bønder og Tjenere udi Sollested« Brev paa at hugge i Sollested Skov, dog at de i Oldenskoven — d. v. s. Hojskoven — ikke maatte hugge Brændsel, men kun Hustømmer, Vogntømmer og Gjærdsel. Men Bønderne havde, naar de kom til Skovs, ondt ved at kende Grænserne mellem mit og dit, og fra Kronens Skov var der ikke mange Skridt til Sollested-

gaards Skov. Da ingen gjorde Indsigelse huggede de Sollested- og Trøelseby Bønder saa længe i en Part af denne Skov, at de til sidst fandt, at det var deres egen, og da Jørgen Brahe paa Sollestedgaard krævede og

by som Formand Skellet saaledes, at den omstridte Skovpart, der kaldtes »Raaemosen«, blev tilkendt - »tilstønet« - Sollestedgaard. Christian Mand for Sollested- og Mikkel Jensen for Trøelseby-Bønderne indstøvnede den-

GENERALSTABSKORT OVER SØLLESTED SOGN

Målestok 1: 100,000 (en Kilometer = en Centimeter)

fik sat Skel, klagede de til Kongen og fik Sagen indanket for en Herredag i Nykøbing. Striden begyndte med, at Jørgen Brahe krævede udmeldt 13 Oldinge til at sætte Skelstene, hvor Skellet ifølge de Gamles Erindring tidligere havde staaet, og disse 13 Oldinge satte med Niels Black i Gurre-

ne Afgørelse for den ovennævnte Herredag, der holdtes den 24. August 1557 i Nykøbing under Forsæde af Troufølgeren. Hertug Frederik (Fr. II) og med en Række Rigsraader som Dommere. Bøndernes Klage lød paa, at Niels Black og hans Oldinge havde »frastenet« dem en Part af deres

Skov, som Jørgen Brahe derefter havde indgroftet og indhegnet og derved udelukket dem fra deres »Gjærdsel og Skovhug«, som de i 40 Aar havde haft uden Indsigelse fra nogen Side. Blandt andre Dokumenter fremlagde de to Bønder Udskrift af et Tingsvidne ved Sønderherredsting 1481, hvor 12 Mænd havde vidnet, at Sollested Skov aldrig havde været udskiftet, men kun delt i »5 Femtinge«, hvor alle havde hugget i Flæng Jørgen Brahe gjorde paa sin Side rede for Sagen paa følgende Maade: Det var rigtigt, at Skoven i lang Tid havde ligget uskiftet, og at Bønderne paa alle Sider havde hugget der alt, hvad de lystede, saa at haade »Ellegaards Skov«, som han havde Eneret til, og Fælleskoven næsten var forhugget og ødelagt. Han havde derfor klaget til Kongen, som havde beskikket nogle Riddersmænd til at undersøge hvem Skoven tilhørte, de havde 1554 været paa Stedet og havde efter »begge Parters Breve og Beviser« straks afgjort, hvor Skellet mellem Ellegaards Skov, Sollested Skov og Troelseby Fang »skulde sættes indtil »Vestre Skinnix'es Bøgeskov«, men om Strækningen derfra og til »Malagers Hjørne« kunde de intet bestemt sige, og her skulde da 18 Oldinge sætte »Sten og Stabel« d. v. s. Skel. 1555 var de udnævnte Riddersmænd atter paa Stedet for at se paa det af Oldingene satte Skel, og de fandt dette rigtigt og retfærdigt. Saa klagede Bønderne 1556 var Riddersmændene da igen i Skoven for at se

om Jørgen Brahe — som paastaet af Bønderne — havde indgroftet og »indstenet« mere end han tilkom, og de fandt, at det havde han ikke gjort. Herredagsdommen gav derefter Jørgen Brahe Medhold, men Konklusionen mangler i det bevarede Dokument.

Det er klart, at efter den »Skovdrift«, der her skildres, skulde Skovene nok faa Ben at gaa paa, og navnlig Bønderskoven er tidlig gaaet op i Røg og Huggehus. Moserne og Moradserne gik det ikke slet saa hurtigt med. I en Beskrivelse, som Forvalter Byssing paa Sollestedgaard af. tør Paatæg indsendte 1744, skriver han om Jorderne, at de fleste har den Beskaffenhed, at der kan rejses Tvivl om, de ligger mere paa Land end i Vand, da Godset »Vinteren igennem er fast opfyldt med Vand og Moradser«, saa det er Landmandens idelige og største Arbejde at holde Vandet fra Jorden ved at grave Grofter og Diger. Sollestedgaards Anlæggere har, siger Byssing, ikke alene gravet Diger rundt omkring Gaardens Marker, men har endog skaaret en Groft gennem hver Mark og ledet alle Vandrender fra Agrene til Grofterne. Men dette priselige Værk opfylder dog ikke ganske sit Øjemed, fordi de tilgrænsende Bønder ikke følger Eksamplet, men lader Vandet stemme op over deres Jorder og gøre den Skade, det vil. Om den tidligere saa rigelige Skov siger han: Al den Skov som findes paa

Godset er den til Sollestedgaard hørende Skov, som ikke engang er tilstrækkelig til at forsyne Hovedgaardens og Godset med fornødent Bygning- og Hjullommer, endstige at Bønderne kan faa det nødvendige Brændsel, hvorfor de i haarde Vintre maa bruge Foderet til Ildebrændsel, skønt de saa haardt har Brug for det til Føde for Kreatturene og Godning for Jorden. Byssing gentager iøvrigt de fra alle tilsvarende Beretninger kendte Klager over Besværligheden ved at bearbejde Jorden og Mangelen paa Græsning og Heste. Om Afgøderne siger han, at Jorden er bedst bekvem til Ærter og Hvede, hvoraf en Del udføres. Rug dyrkes kun til Husbehov og Bygget forbruges altsammen paa Gaardene. Af Husdyrene lægges der mest Vind paa Faar og Svin, men kun lidet af dem gøres i Penge, det meste bruges i Husholdningen. Han noterer, at der er to fælles Overdræve, som løber hver paa sin Side af Hovedgaardens Marker, nemlig Hellinge- og Troelseby-Heed'er.

Sognet har Byerne Sollested, Troelseby og Højreby. Jorderne er lavtliggende, ret jævne og frugtbare om end for visse Strøgs Vedkommende noget sandblandede. Afstanden fra Kirken til Nakskov er i lige Linie ca. 9 Kilometer og til Maribo ca. 15 Kilometer. Sognet grænser mod Syd til Ryde- og Græshave-, mod Vest til Gurreby- og Skovlunge-, mod Nord til Halsted- og mod Øst til Stokkemarke Sogne. Mod Øst rækker Sognet en lang Arm ind

mellem Ryde og Stokkemarke Sogne, denne Arm har tidligere været skovbevokset og betegnes endnu paa Kortene fra Slutningen af 1700-Aarene som Højreby Hestehave, bevokset med Smaakrat og rigt paa Moser. Sognets største Udstrækning fra Højreby Huse i Vest til Løjet Skov i Øst og fra Græshavegrænsen i Sydvest til Hellingegrænsen i Nordøst er $6\frac{1}{2}$ Kilometer. Sognets samlede Areal er 1548 Hektar, deraf 118 Skov, dets Hartkorn er 291 Td. I 1801 havde Sognet 420 Indbyggere, i 1850 var det steget til 674, i 1901 til 731 og i 1921 til 1325. I 1688 var der foruden Herregaarden 38 Bøndergaarde og 28 Husmandshuse i Sognet. 1833 opgiver J. H. Larsen, at der er 1 Hovedgaard, 27 Bøndergaarde, 60 Huse med Jord og 8 Huse uden Jord. Nu er der 2 Herregaarde med over 100 Hektar, 4 Proprietærgaarde med 50—100 Hektar, 16 Bøndergaarde med 15—20 Hektar, 8 Smaagaarde med 6—15 Hektar, 54 Husmandsbrug paa $\frac{1}{2}$ —5 Hektar og 179 Huse med mindre Jordtilliggende. Sognets finansielle Forhold fremgaar af nedenstaaende Tabel. Stigningen i Fornue hidrører fra Opførelsen af Alderdomshjem og offentligt Slagtehus samt Udvidelse af Skolerne. Den store Stigning i Gælden hidrører dels fra Udgifterne til disse Byggeforetagender og dels fra Udgifter til Kloaker og Brøvlægning, der ikke er opført som Fornuer paa Aktivsiden.

Af faste Legater findes kun Hans Pedersen Thages Legat, stiftet 1. Marts 1877 af fhv. Grdr. P. Thage med 800 Kr. hvis Rentør hvert Aars Juleaften skal uddeles til 10 Fattiglemmer med 1 — en — Kr. til hver. Resten skal uddeles til Husarme i Sognet. Bestyres af Sogneraadet.

Posternes Betegnelse:	1905—06	1910—11	1915—16	1920—21
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Samlet Ejendomsskyld	4,440,700	5,419,370	3,544,000	6,705,600
Formue	21,194	18,716	43,500	194,500
Gæld	7,769	6,050	31,675	414,635
Ligning paa fast Ejendom	5,561	7,571	9,061	33,932
" " " Formue og Lejlighed.	3,878	5,387	7,106	52,992
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	32	44	56	29
" " " Indbygger	10	12	13	66
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 48	Nr. 52	Nr. 35	Nr. 67
Indbygger-Skattenummer	Nr. 31	Nr. 13	Nr. 4	Nr. 66

KIRKEN.

Sollested Kirke hører til vore allerældste; den er bygget af veltilhugget Granit og har oprindelig kun bestaaet af Skib og en lille halvrund Apsis (Nische) som Kor. Senere er foran Mandsindgangen paa Sydsiden tilbygget et Vaabenhus og foran Kvindindgangen paa Nordsiden et Gravkapel, begge opført af Munkesten med takkede Gavle. Skibet har oprindelig haft fladt Loft og smaa rundbuede Vinduer, senere er indbygget tre lav-spidsbuede Hvælvinger og samtidig er Murene forhøjet med nogle Skifter Munkesten ovenpaa Granitmuren. Paa begge Skibets Sider ses endnu Nicherne efter de oprindelig smaa og højtsiddende Vinduer. Korrundingen er under Taget smykket med en Rundbuefriese, men ellers er Murene uden Prydelser. Vestgavlens øverste Parti bestaar af Munkesten, der i en tynd Skal er muret udenpaa Granitstenene; den er prydet med 5

Blendinger og bærer forøvrigt Spor af, at her i tidligere Dage har været en Indgang. Paa Skibets øydlige og nordlige Østhjørne er indsat en skraat udstaaende Sten, der sikkert har dannet Tag over et Par Helgenbilleder. I Korrundingen er et rundt nu tilmuret Vindue.

Gravkapellet er opført 1642 af Erich Steensen til Sollestedgaard. Over Indgangen fra Kirken til Kapellet anbragte han højt under Hvælvingerne en mægtig Tavle med følgende Inskriftion: »Anno 1642 lod ærlige og velbyrdige Mand Erich Steensen og ærlige og velbyrdige Frue, Fru Barbara Murmand her til Sollestedgaard bekoste og opbygge denne Begravelse, dem og deres Børn til et Sovekammer og Hvilested. Og er dette begge deres velbyrdige 16 Ahner«. Derefter fulgte en fuldstændig Ahnetavle med 16 Led for Manden og 16 for Hustruen. En Afskrift af Tavlen findes i det kgl. Biblioteks Manuskriptsam-

*) Se Forklaringen Side 18.

ling*). Indgangen fra Kirken til Gravkapellet er nu tilmuret. En Stenplade, der tidligere har været indmuret over Indgangsdøren, er nu

nuværende Sollested Kirkes Ejer den højadelige og velbaarne Hæder Hr. Diderich Mylenfort, en Kapital paa 100 Rd Samme Kapital, Hundrede

SOLLESTED KIRKE
med Vaabenhus efter en gammel Tegning.

ophængt paa Kapellets Gavl. Stenen har følgende Indskrift:

Barbara Kirstine Steensen, Hr. Baron Mogens Holks efterladte Frue, haver ladet denne sin Begravelse fuldkommen reparere Anno 1730, og til dens Vedligeholdelse nedsat Gods,

Rigsdaler, evindeligt at forblive ved Sollested Kirkes Ejere efter Hr. Kommandor Mylenforts derpaa udgivne Forskrivning af 25. Juni 1739, som in originali findes udi Stiftskisten, at denne Begravelse for Renten stedse skal være udi saa forsvarlig Stand som for Familien og Øvrighe-

*) Ny kgl. Sm. Fol. 409. S. 199.

den kan forsvares. Til en evig Anundelse for Efterkommerne er denne Sten her bleven indmuret Anno 1746.

Kapitalen er forlængst borte, og da der 1906 skulde indrettes et Ligkapel ved Kirken, begyndte man at om-danne Gravkammeret hertil. Godsejerne Jørgensen, Sollestedgaard, og Wilhelm, Ollingsø, samt Medlemmer af Familien Steensen fik dog dette Forehavende standset og skaffede Midler til Gravkappellets Istandsættelse og Opførelsen af et nyt Ligkapel. I Kapellet staar 10 Ligkister. Døren er som sagt tilmuret; men i det kgl. Biblioteks Haandskriftssamling findes en af Sognepræsten Gregers Jensen i 1754 indsendt Afskrift af Inskriptionerne paa de Metalplader, der pryder de 9 Kister, som den Gang stod i Kapellet. Afskrifterne gengives her i kronologisk Rækkefølge:

1) Her hviler nu salig, ærlig og velbyrdig Mand Erich Steensen til Sollestedgaard, som var ærlige og velbyrdige Mand Hans Steensen til Steensgaard, og ærlig og velbyrdige Frue Margretha Basse til Sorup deres Son, som var født paa Steensgaard den 18de Juni 1590, og kaldte Vor Herre ham paa Sollestedgaard den 21de Decbr. Anno 1653 fra denne elendige og sorrigfulde Verden til sit evige Riges Glæde og Salighed. Gud forlene hannem en glædelig Opstandelse paa Dommens Dag.

2) Her under ligger og hviler ærlige og velbyrdige nu sal. Frue Barbara Muurmands, Erich Steensens til Sollestedgaard, som er født paa hen-

des Fædrengaard Bramslykke Aar 1605 den 1. Juli, og der efter levede i denne syndige Verden til Aar 1646, da kaldte Gud hende den 4de Juni her paa Sollestedgaard, og levede hun med sin kære Husband i 20 Aar og 8te Maaneder, og havde Gud begavet dem i deres Ægteskab med 8te Børn, 4 Sønner og 4 Døtre, Gud give hende med alle sine troende Christne en glædelig Opstandelse.

3) Her under hviler ærlige velbyrdige nu salig Jomfru Barbara Ste-nou, som var ærlig og velbyrdig nu sal: i Gud Erich Stenov til Sollestedgaard, og ærlig og velbyrdig Frue Barbara Muurmands til Bramslykke deres Datter og var hun født paa hendes Fædrengaard Sollested Anno 1629 den 2den Juni, og kaldte Gud hende fra denne elendige og sorrigfulde Verden til det himmelske Riges Herlighed og Glæde paa Windebyegaard Anno 1660 den (?) Juni. Gud forlene hende med alle Troende en glædelig Opstandelse paa den yderste Dommegang.

4) Her under hviler ædel og velbaarne Hans Steensen Erichsen, som var født paa sin Fædrengaard Sollestedgaard i Lolland Anno 1635 d. 12te Marts, hans Fader var ædel og velbaarne Erich Steensen til Sollestedgaard, hans Moder var ædel og velbaarne Frue Barbara Muurmand til Bramslykke, døde i Rolykke i Kobelev Sogn, efter han havde levet her i Verden i 49 Aar ringere 2 Uger og 4 Dage, Gud give hannem med alle tro Christne en glædelig Opstandelse, paa den yderste Dommegang.

5) Her under hviler den høj og velædle, nu med Sjælen himmeltagne Herre, salig Hr. Erich Steensen til

Skovgaard og Holøgaard Kongl. Majestæts velmeriterede Kancellieraad og højbetroede Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter, som var barnelødt paa sin Fødrenegaard Bramslykke udi Lolland Anno 1688 d. 13de Aug. Hans Fæder var den høj velædle Herre Hr. Erich Steensen til Bramslykke og Sollested Gaarde, hans Moder høj og velædle Frue Fru Barbara Mormand. Han risiderede paa sin Gaard Skovgaard i Fyen, hvor han var Hans Kongl. Majestæts Sl. højlovlig Ihukommelse Kong Christian den 6tes Kancellieraad og Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter udi 23 Aar ringere 3 Maaneder og 3 Uger, og Kong Friderik den 4des udi 2 Aar ringere 3 Maaneder 1 Uge og 6 Dage, og var i Ægteskab med sin efterladte højbetroede Frue, den højædle Fru Kirstine Rotkirck udi 30 Aar 3 Uger og 8 Dage, og døde paa sin Gaard Skovgaard den 17de Sept. 1701, udi sit Alders 69 Aar 1 Maaned 1 Uge og 2 Dage.

En Mand af Tro og af god Taal
 Her hviler sig og sover,
 Som Smerte og den bedske Skaal
 Har nu alt vundet over.
 Hans Løgem sover sødelig
 Udi sit Sovekammer,
 Hans Sjæl den lever glædelig,
 Frelst fra al Nød og Jammer,
 Den samles skal igen én Gang
 Med Løgem sit forklaret
 Og englelig en Frydesang
 Skal sjunge aahønbaret.

6) Her hviler og sover sødelig udi sit Sovekammer højædle og velbaarne Frue nu salig hos Gud Fru Kirstine Rotkirck barnelødt paa Antvorskov Slot, Langfredag Anno 1687 den 7. April af højædelige Forældre, hendes Fæder højædle og velbaarne nu salig Hr. Wendtsel Rotkirck, Ridder,

Kongl. Majestæts Geheimeraad og Befalingsmand over Antvorskov etc. Slotte, hendes Moder højædle og velbaarne nu salig Frue Kirsten Retz til Tygestrup. Tvende Gange var hun æret i Ægteskab, tvende Gange prøvet udi Enkestanden, hendes første Ægteskab var med Hans Kongl. Majestæts bostaltede Major velædle og velbaarne nu salig Jørgen Hartvig, som hun levede med ikkun 1½ Aar uden Livsarvinger, og var saa Enkefrue indtil hun Aar 1671 d. 24. Aug., havde Bryllup med hendes nu sal. Herre højædle og velbaarne Hr. Kancellieraad og Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter Hr. Erich Steensen til Skovgaard og levede med hannem et kærligt Ægteskab udi 30 Aar, 3 Maaneder og 3 Uger og nogle Dage, i hendes Ægteskab velsignet med 3 yndige Jomfruer. Efter hans Død som var 1701, prøvede hun den enlige Enkestand indtil Aar 1706 den 12. Februar Klokken 8te om Morgen, da hun overgav sin ædle Sjæl udi sin søde Frelsers Haand udi Alders 69 Aar mindre 7 Uger og 3 Dage, Gud lade hende opvaagne til evig Glæde og Ære.

Den ædle Sjæl udgik,
 Og Legemet det døde,
 Hun gik dog ikke fejl,
 Men gik sin Gud i Møde.
 Som hende favnetog
 Og lod i Glædeskød,
 Hvor hun er falden hen
 I rolig Søvn og sød.
 Den Stund hun var hos os
 kan man ufejlbar sige
 I Fromhed Ærbarhed
 Hun havde snart ej lige
 Gudfrygtig var hun
 Og oprigtig fuld af Dyd
 Hun sover lidet her,
 Dog vaagner der til Fryd.

7) Herunder hviler højædle og velbaarne Jomfru Anna Margretha Steensen, som var højædle og velbaarne Hr. Erich Steensen til Skovgaard Kongelig Majestæts højbetroede Hr. Kancellieraad og Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter og højædle og velbaarne Frue Kirsten Rotkirck deres elskelige kære Datter, hun var født paa hendes Fædrengaard Skovgaard udi Fyen Anno 1676 d. 4de September, og døde paa samme Gaard Anno 1693 den 1ste Marts udi hendes Alders 16 Aar 5 Maaneder 1 Uge og 2 Dage.

Saa Sjælen er da nu
Hos Gud foruden Jammer.
Her hviler Legemet
Udi sit Sovekammer,
Der skal det samles med
Den dyrebare Sjæl
Paa Guds den store Dag,
At lide meget vel.

8) Indskriften er dels tysk, dels Latin og beretter at her ligger den høje og velbaarne Fru Sophie Baronesse de Winterfeldt, Frue til Wüstrow, gift med Herr Frederik Baron af Winterfeldt, Herre til Wüstrow, Datter af Erik Steensen til Skovgaard, Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter, død den 29. Juni Anno 1695 i hendes Alders 22. Aar.

9) Udi dette Sovekammer, fri fra Verdens Nod og Jammer, hviler den højædle mandhaftige og nu salige Herre, Hr. Baron Mogens Holck, for dum Herre til Skovgaard, og Kongl. Majestæts højbetroede Oberst for det tyske Regiment Infanteri, født og baaren paa Kronborg Anno 1670 den 21. Marts af højædlig og urgamle Familie — Faderen den højædle velbaarne og mandhaftige Herre Hr. Eiler Holck, Friherre af Holck og Herre til Holckenhavn, Ridder Kongl.

Majestæts betroede Geheimeraad Generalmajor og Guvernør over Fyn: Moderen den højædle velbaarne og nu salige Friherreinde Fru Elisabeth Høy, højædle og nu salig Hr. Mogens Høy til Kærgaardsholm Danmarks Riges Raad og Kongl. Majestæts højbetroede Stiftamtmand over St. Hans Kloster i Odense, hans højelskelige Jomfru-Datter — ægtegift med og viet til den højædle og velbaarne Frøken Jomfru Barbara Kirstine de Steenson højædle og nu salige Herre Kancellieraad og Amtmand Erich Steensen til Skovgaard, hans allerkæreste Jomfru-Datter Anno 1697 den 18de Oktober, og levede tilsammen i et huld-saligt og fornojeligt Ægteskab uden Livsarving udi 14 Aar 6 Maaneder og 6 Dage, døde med kristelig Fornuft og salig Afsked udi sin allernaadigste Konges og Herres Kong Friderich den 4des tro Tjeneste i den pomerske Fejde Anno 1712 den 12te Maj til Rostok.

Stat Vandringsmand med Reverentz
Og skue med Hjertens Condolens,
Hvad her i Kiste gemmes.
En Mand hvis Dyd og Tapperhed,
Hvis Trofasthed og Ærlighed
Af Mandehu ej glemmes.
Vel dækker Mulden her hans Krop
Og Sjælen alt blandt Engletrop
Har faaet Rang og Orden,
Og samles skal engang med Fryd
Ved Overengles Røst og Lyd
Og Dombasunens Torden.

I den 10. Kiste hviler sikkert Baron Holcks Hustru Barbara, Amtmand Erik Steensens 3die Datter. Hun døde 1755, Aaret efter, at Gregers Jensen havde indsendt ovenstaaende Afskrift. Det er hende, der istandsatte Kuppet, udsatte de 100 Rigsdaler til

dets Vedligeholdelse og opsatte Stentavlen.

Kirkens Indre er velholdt men uden mange Prydelser. Hvælvinger og Korbue har været forsynet med Kalkmalerier, hvoraf man har set Spor ved tidligere Reparationer. Prædik-

fad med Fremstilling af Syndefaldet og en hollandsk Inskription. Over Døbefonten hænger en hvid Marmortavle i en Ramme af graat Marmor og med følgende Inskrift:

Her i Jorden er nedlagt den dødelige Del af velædle og velbyrdige Hr.

SØLLESTED KIRKE
med Gravkapel efter Prof. Mag. Petersens Tegning 1877.

stolen er enkel med 4 Felter adskille ved parvis stillede joniske Søjer. Felterne bærer nu Skriftsteder; tidligere bar den tillige Aarstallet 1605, men det er desværre fjernet ved den sidste Restaurering.

Døbefonten er støbt af Cement. Daabeskedet er et gammelt Messing-

Hans Diderichsen, kongelig Majestæts Kammerraad og Ejer af Øllingsogaard i Lolland Hans Vandel iblandt os udmærkede sig ved Redelighed, Menneskekærlighed og usminket Guds frygt og flere sande Dyder. Han traadte frem paa Verdens Skueplads i Nakskov den 8. Juli 1737. Hans Fader var Købmand Diderich Diderich-

sen, hans Moder Maren Tønnesen. Han var tvende Gange gift, først med Margretha Heitmann, dernæst med Maria Margaretha Neander. Han avlede i begge Ægteskaber 8 Børn, af hvilke 4 ere døde. Hans udødelige Sjæl forlod sin jordiske Bolig i hans Alders 54. Aar den 8. September 1790. Til en kærlig Erindring af denne uforglemmelige Mand lod hans efterladte Enke opsætte dette Mindemærke over ham i deres egen Kirke og ønsker, naar det behager Gud, her at hvile ved hans Side. Hun er født i Maribo den 31. August 1783, hendes Forældre var Køhmand Jørgen Henrik Neander og Anne Toffe. Hun døde den 31. August 1795 i Næskov i sit Alders 68. Aar. — Joh. Aabenbaring 14. Kap. 18. Vers.

Datoen »31. August 1795« og Aldersaaret »68«, er indhugget for faa Aar siden.

I Vestenden af Skibet staar et Orgel med Pulpitur skænket 1916 af Menigheden. Under Hvælvingerne hænger to smaa Lysekroner uden Inskription og et i 1916 skænket Skib. I Korrundingen staar et muret Aker med en lille Lem paa Sydsiden, antagelig et tidligere Relikvigenne. Lige ovenfor i Væggen er et Sacramentskab med en simpel Dør. Paa Alterbordet staar to Messingstager uden Inskription. Altertavlen er et Maleri af Raadseg: Disciplene i Emaus, skænket 1855 af Justitsraad Wilhelm. Øllingø, der ogsaa paa anden Maade prydede Kirken. Kalk, Disk og Oblatstøbe er uden Inskription eller Aarstal

Vaabenhuset har fladt Loft, foran dets Indgang ligger som Dortrin en gammel Ligsten, hvis Skrift nu er ganske ulæselig.

Paa Kirkegaarden staar et i 1906 opført Ligkapel og et Kloketårn af Træ i hvis ærværdige og kæmpemæssige Tømmerværk hænger to Klokker. Den ene er støbt af Gamst i København 1803. Den anden er støbt af Troschell i København 1776, den bærer en Medaillon med Chr. VII. og Fr. VI. Navnetræk og derunder Verset:

Jeg længe afløgs var
og kunde ikke lyde
Ej Sognefolkene
til Herrens Hus indbyde
Men se, jeg kom i Stand
og fik mit Maal igen.
Bekostningen derpaa
gav Hr Hans Diderichsen
Anno 1776

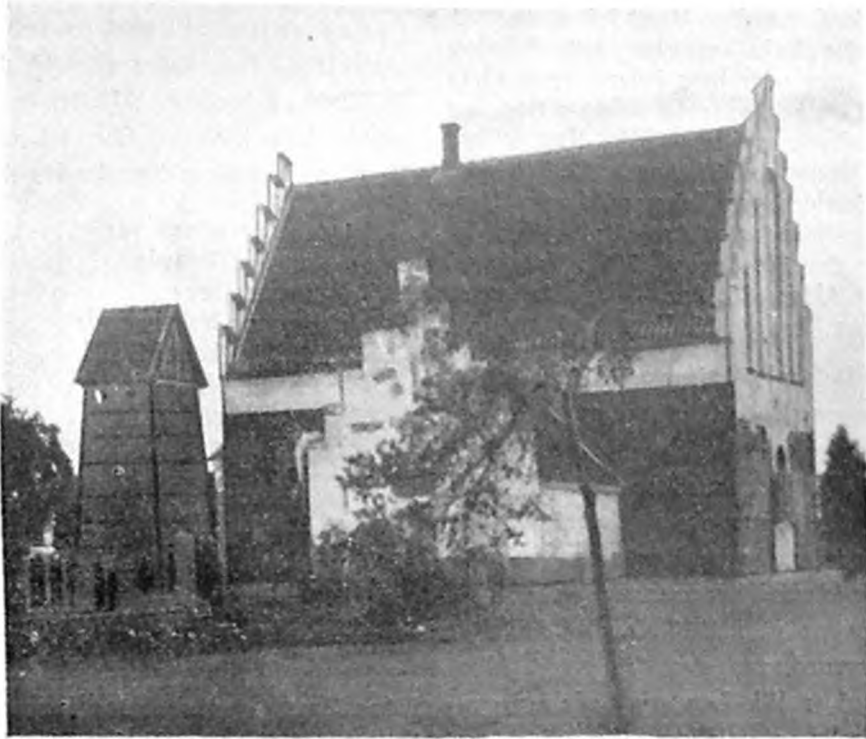
Den Klokke Hans Diderichsen her lod omstøbe havde ifølge Sognepræst Gregers Jensens for nævnte Indberetning en saalydende Indskrift: »Anno 1622 haver Pernille Gyldenstjerne til Sølstedgaard med Bernt Hansøn Sognepræst, Hans Jensen Sognefoged, Peder Madsen, Hans Martinsen Kirkeværger og meninge Sognefolk ladet denne Klokke omstøbe og forbedre«.

I Hjørnet mellem Vaabenhusets østlige Side og Skibet er en med et svært Jerngitter indhegnet Begravelsesplads for ovennævnte Justitsraad Wilhelm og hans Hustru. Kirkegaarden er gentagne Gange udvidet og spænder nu over ca. $\frac{3}{4}$ Hektar; den

er paa de 3 Sider omgivet af en i 1910—11 opført Mur af røde Sten; paa den vestlige Side af et Stengærde.

Søllested Kirke horte oprindeligt under Søllestedgaard, men blev 1708 solgt til Øllingsø for 1500 Rigsdaler.

Aar blev Skovlænge lagt til som Anneks. I 1692 blev ogsaa Gurreby Anneks; men da Præstegaarden i Søllested kort efter brændte, blev Sogneprestens Residens flyttet til Skovlænge, der saaledes blev Hovedsognet. Denne Ordning varede til 1842.

SØLLESTED KIRKE
Vestgavlen, Gravkapellet og Klokketaarnet.

1908 blev Kirken en selvejende Institution med en rørlig Kapital paa 8000 Kr. samt 4000 Kr., der med Renter og Renters Rente skal staa urørt i 25 Aar, hvorefter Renterne af den saaledes opsparede Kapital kan anvendes til Hovedreparation paa Kirken.

Indtil 1634 dannede Søllested et selvstændigt Sognekald, men dette

da Søllested igen blev selvstændigt Pastorat.

Præstegaarden har oprindeligt ligget tæt Syd for Kirken, men blev to Gange besøgt af Ildsvaade og laa til sidst øde i halvandet Aarhundrede. Gaarden blev nemlig først brændt af Svenskerne 1659 og laa derefter øde til 1664, da Sognepre-

sten Bertel Nielsen til dens Genopbyggelse fik bevilget en Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift — der har Midler dertil. 1695 brændte den paany, idet Sognepræsten Gregorius Kniphoff dette Aar fik Tilladelse til at flytte Præsteresidensen til Skovlænge Præstegaard, fordi hans Præstegaard i Sollested var brændt. Sollested var derefter uden Præstegaard til 1842 da Præstegaarden ved Sognets Udskillelse som selvstændigt Kald blev opført paa sin nuværende Plads. Præstegaarden har et Tilliggende paa ca 18 Hektar med 4 Td Hartkorn og 40.000 Kr. Ejendoms-skyld, hvoraf 30,400 er Jordværdi.

Af Præstehistorierne skal anføres følgende:

Hr. Christen Nielsen blev udnævnt 1571; men suspenderet allerede 1573, fordi han havde ført falske Vidner mod en Mand ved Navn Hans Povlsen, som derefter blev henrettet. Det var jo en ret grov Forseelse af en Præst; men Hr. Christen fik alligevel Suspensionen hævet, hvad han sikkert ikke havde fortjent. Thi 1578 anklages han af sin Svigerfader, Præsten i Radsted, for hele 9 grove Forseelser. Blandt andet havde han suldet og mishandlet sin Kone, smidt hende ud af Sengen, sparket hende og ladet hende ligge hele Natten paa et koldt Stengulv, skønt det var Mikelsdagstider. Endvidere havde den rare Præst overfaldet to Embedsbrødre i Nakskov, slaaet den ene af dem og kaldt ham en Forræder. Skønt han

undskyldte sig med, at det hele var sket i Drukkenskab, blev den voldsomme Præst dog nu sat fra Embedet og skilt fra sin Kone.

Hr. Niels Andersen, der blev kaldet 1624, fik 1634 Skovlænge lagt som Anneks under Sollested; han døde 1638 af Pest.

Thomas Winther, der blev Præst her 1723, skal kun nævnes fordi den yderst triste Historie med Højrebysmeden forefaldt under hans Embedstid. Højrebysmeden var en redelig og rettænkende Mand, der gerne gav sine Bysbørn en Haandsrækning; men han var meget ærekær og nægtede saaledes at smede Gabestokken, fordi han var bange for selv at blive stillet i den. Om sin Fødeel sagde han, at han havde hørt af sin Fader, at Kong Carl den 6. af Sverrig havde haft en uægte Son, Major Carl, som i Malmø fik en Søn ved Navn Michael, der flyttede til Sjælland. Michaels Søn, Anders, drog til Lolland og nedsatte sig i Stokkemark, og dennes Søn Christen var Fader til Smeden. Den første Aarsag til den Ulykke, der ramte ham var, at han tabte en Sag mod Grev Danneskjold om en Mose og et Stykke Skov, som laa ved hans Hus. Han mente, at der her var begaaet stor Uret mod ham, hvorover han spekulerede saa meget, at han efterhaanden dannede sig forskellige Meninger, som stod i skarp Modsætning til den kristne Tros Lærdomme. Han vandt endog flere Tilhængere og vakte derved almindelig

Opmærksomhed. Smeden blev først af Provst Lødberg formanet til Sindighed og Forsigtighed, men da dette ikke hjalp, fik Pastor Winther nedsat en Provsteret over ham. Det blev til en meget lang Proces, men Smeden klarede udmærket for sig gennem skriftlige Indlæg, hvilket vakte stor Opmærksomhed, da han hverken kunde læse eller skrive, og der saaledes maatte staa andre bagved; men hvem dette var, er aldrig oplyst. Da han derefter skulde i mundtligt Forhør, nægtede han ganske at svare. Da en ny Anmodning om at vende om fra sin Vildfarelse ikke frugtede, bestemte en kongelig Resolution af 26. Oktober 1781, at han skulde arresteres og efter Tur undervises af Herredets Præster. Han blev derefter 1782 indsat i den berygtede Arrest i Nakskov, hvor han sad omtrent et Aar. Hver Tirsdag og Torsdag plagedes han af Nørreherreds Præster, som søgte at omvende ham; i Begyndelsen svarede han Præsterne, men blev efterhaanden aldeles tavs. Tilsidst fik Biskop Ramus ham løsladt og bragt til Pastor Blicher i Stokkemark, som saa skulde søge at bringe ham paa andre Tanker. Da dette ogsaa mislykkedes, skulde han have været anbragt i Daarekisten, men Døden befriede ham 1788 fra denne Pinsel.

Hr. Henrik Winther blev 1726 Kapellan i Rødby, fordi han ikke kunde enes med Sognepræsten, den før omtalte Thomas Winther, uagtet de var Tvillingbrødre. 1782 blev han fra-

domt Embedet paa Grund af Forsømmelse, Drukkenskab og foragteligt Forhold. Han mødte f. Eks. en Paaskedag saa beruset, at han ikke kunde forrette Gudstjenesten. Ved Landemødet mødte han selv og tilstod sin Brøde og bad om lidt Pension, samt om at maatte beholde Kjolen. Han drog saa til København og laa til »Ordenens Beskæmmelse« drukken i Rendesstenen med Kjole paa. Han døde i stor Armod.

Jens Christian Blicher var Kapellan i Sollested fra 1813—1818. Der fortælles om Hr. Blicher, at han altid havde en Tværsæk paa Nakken, naar han red til Nakskov, fordi Sognets Bønderkoner overlæssede ham med Kommissioner om at købe saa det ene og saa det andet. Man brugte dengang Sæbehorn, og naar nu Sæben om Sommeren blev tynd, maatte den skikkelige Præst endog finde sig i at ride hjem med et eller flere Sæbehorn i Hænderne. Han blev 1818 forflyttet til Jylland, hvor han spillede Fallit 1842 og døde 1845.

SØLLESTEDGAARD.

Sollestedgaard findes første Gang omtalt for halvfemte Hundrede Aar siden, da den tilhørte Familien Graa. Som første Ejer indenfor denne Slægt nævnes Anders Graa fra 1466 til 1482, derefter Sønnen Lavrids Graa og Sønesønnen Jørgen Graa, der arvede den 1511. Han blev senere Landsdommer paa Lolland; men drog 1580 til Langeland efter først at have

solgt eller mageskiftet Søllestedgaard til Kronen. 1550 solgte Christian III Søllestedgaard til Jørgen Brahe, der var gift med Inger Oxe, en Søster til den berømte Peder Oxe. Jørgen Brahe var født 1515 og arvede allerede 1523 Fædrengaarden Tostrup i Skaane. 20 Aar gammel kom han til Hoffet og deltog som Hofsinde i tal-

synsles som han var tapper, og naar Vreden kom op i ham, hvad let skete, skaanede han hverken Ven eller Fjende. Han drev det endog til at røve sin Broder Ottes Søn, den senere saa berømte Tyge Brahe. Jørgen Brahes Ægteskab var nemlig barnløst, og han havde da truffet den Aftale med Broderen, at hvis denne fik en

SØLLESTEDGAARD

rige fyrstelige Udenlandsrejser og erhvervede sig megen Færdighed i Riddekunst og Vaabenbrug. Efter Forældrene arvede han megen Rigdom, saa han kunde forstrække Kongen med store Laan og til Gengæld faa betydelige Len; han var Tid efter anden Lensmand baade paa Tranekær, Odense og Vordingborg, og fra 1555 til sin Død sad som Dronning Dorotheas Lensmand paa Nykøbing Slot. Jørgen Brahe var ligesaa hen-

Son skulde han opdrages i Jørgen Brahes Hus. Da Sønnen kom, kviede Otte sig ved at staa ved Aftalen, og da gode Ord ikke hjalp, tog Jørgen sig selv til Rette, lokkede Brodersønnen med ud fra Hjemmet og bortførte ham med Magt. Otte fandt sig heri og Tyge Brahe blev derefter opdraget hos Jørgen Brahe paa Tostrup. Talrige Retsretter med Adelsmænd og Bønder vidner om Jørgen Brahes stridbare og hensynslose Sind, en af disse

Trætter var om Søllested Skov og er omtalt i det foregaaende. Vilde Bønderne ikke som han, fo'r han haardt frem imod dem, undertiden saa haardt, at han bagefter maatte staa til Rette og levere tilbage, hvad han med Urette havde taget. I Syvaarskrigen udmærkede han sig ved stor Tapperhed og kommanderede i Slagene under Oland 1664 og under Rygen 1665 en Afdeling af Herluf Trolles Flaade. Efter det sidstnævnte Slag fulgte han sin dødelig saarede Admiral til København. Det blev hans sidste Rejse, thi han døde to Dage efter Herluf Trolle under ret dramatiske Omstændigheder. Da han nemlig en Dag red over Højbro i Frederik II.s Følge, styrtede Kongen — enten det nu skyldtes Drukkenskab eller ærsligt Uheld — i Vandet, og Jørgen Brahe sprang ud og frelste ham, men paadrog sig under Redningsarbejdet en saa voldsom Forkølelse, at han døde faa Dage efter.

Ved Skiftet efter Jørgen Brahe beholdt hans Enke Inger Oxe, Søllestedgaard. Hun overlevede Manden i 27 Aar. 1672—84 var hun Hofmeesterinde hos Dronning Sophie. Derefter trak hun sig tilbage til Søllestedgaard, som hun havde indrettet til en standsmæssig Bolig med to Stokværk og Taarn, helt omgivet af dybe Grave, hvoraf en væsentlig Del endnu er bevaret. Inger Oxe havde Tid efter anden faaet sin Formue forøget ved betydelige Arveposter, bl. a. efter Broderen Peder Oxe, og da hun i Ja-

nuar 1692 døde paa Søllestedgaard, efterlod hun sig ved sin Død en Kæmpeformue paa 90,000 Daler i Guld og Sølv.

Søllestedgaard tilfaldt Fru Ingers Søsterdatter, Mette Rud, en Datter af Søhelten Otto Rud. Hun var gift med Henrik Gyldenstjerne, men han døde faa Uger efter, at hans Kone havde arvet Søllestedgaard, og efterlod sig en stor Gæld. Otto Ruds Datter kom derfor til at sidde haardt i det paa Søllestedgaard og en Tid saa det ud til, at hun maatte gaa fra Gaarden; men saa laante Fornyrerregeringen hende 10,000 Rigsdaler, der skulde tilbagebetales 1594, og ved Hjælp af dette Laan red hun Stormen af og fik ordnet sine Pangesager. Hun døde allerede 1596 og Søllestedgaard fik derefter i Arv til hendes Døtre Pernille Gyldenstjerne (der senere blev gift med Jacob Rosenkrands til Kjærstrup og 1622 skænkede en Klokke til Søllested Kirke) og Jytte Gyldenstjerne (senere gift med Eiler Urne til Aarsmarke, dot nuværende Knuthenborg).

1629 købte Erik Steensen til Stensgaard paa Langeland Søllestedgaard og tog Bolig her til sin Død 1653. Han var gift med Barbara Mormand til Bramslykke og opførte 1642 Gravkapellet ved Søllested Kirke. Deres Søn Erik Steensen den Yngre, der var Amtmand over Hindsgavl og Assens Amter, solgte 1665 Søllestedgaard for 9000 Rigsdaler til daværende Kommandant i Nakskov, Oberst Ja-

cob Grewecke, der kun beholdt Gaarden i knapt to Aar, idet han 1667 solgte den til sin Fætter Assessor i Kommercekollegiet Jean Andreas Timpf. Han boede her til 1690, da han solgte Gaarden til Stiftamtmand H. U. v Lützow til Suholt, der allerede Aaret efter mageskiftede med Kong Frederik den Fjerde, saaledes at Kongen fik Sollestedgaard og Lützow Bispense (det nuværende Ulrichsdal). Bispense havde 42 Td. Hartkorn og 2 Td. Skovhartkorn samt 119 Td. Hartkorn Bøndergods, ialt 163 Td. Sollestedgaard havde 159 Td. Hartkorn, nemlig Hovedgaarden 66 Td., Skovhartkorn 2 Td. og Bøndergods 90 Td.; dette sidste var fordelt saaledes: i Sollested 4 Gaarde og 5 Huse, i Højreby 4 Gaarde, 5 Huse, i Troelseby 3 Huse, i Skovlænge 3 Gaarde, 6 Huse, i Ullerslev 1 Gaard, 1 ode Hus, i Torpe 3 Gaarde, 8 Huse, hvoraf 2 ode, i Kuditze 1 Boel, i Alminde 1 Gaard og i Lille Løjtofte 1 Gaard og 1 Hus. Kongen eftergav Lützow Forskellen i Hartkorn samt de resterende Skatter af Sollestedgaard. 1719 byttede Kongen atter Gaarde, denne Gang saaledes, at Kammerassessor Christian Felthuus(en) afstod Bremersvold til Kongen og fik Sollestedgaard i Stedet. Felthuus berømmes som en from og godgørende Mand; han var gift med Margrethe Sidenborg, Datter af Pastor Sidenborg i Taagerup. Hun var en fuldendt Skonhed, god men yderst letsindig og voldte dermed sin Mand mange Sor-

ger. Det var der nok forevrigt flere, som gjorde, hvilket bl. a. fremgaar af et 1722 indsendt Andragende fra Felthuus, hvori han oplyser, at hans skæbelige Søster, skønt baade døv og dum i sin Tid havde ladet sig besvangre af hendes Moders Foged paa Bremersvold, Ole Daruus og var blevet gift med ham. Nu er han død efter at have forødt hele hendes Formue, saa der er kun 15 Rigsdaler tilbage, men derefter har Søsteren arvet bl. a. 14 Td. Hartkorn Bøndergods i Jylland, som Felthuus andrager om Tilladelse til at sælge til den høstbydende. — 1725 faar Felthuus Konfirmation paa et Testamente, som Erik Steensen har oprettet til Fordel for hans 3 Børn; men selv døde Felthuus vistnok som en fattig Mand; thi 1729 faar hans Enke 6 Aars Henstand med sin Gæld (Moratorium). Men overfor hendes Letsindighed hjalp en Henstand overfor de gamle Kreditorer naturligvis intel; hun skabte stadig nye og allerede 1781 er det naaet saavidt, at de uden videre sælger Gaarden for hende. Mellem indkomne Sager i danske Kancelli foreligger nemlig en Ansøgning fra Margrethe Sidenborg om fri Proces i 3 Sager, som hun agter at føre, den første er mod hendes tidligere Forpagter, Peder Top i Nakskov, som uden Tilladelse har solgt hendes Gaard, Sollestedgaard, og de to andre er mod hendes forrige Ridefoged og hendes forrige Hollænder. Der foreligger ikke andet end en Afskrift af Andragen-

det og Originalen er da formodentlig tilbagesendt hende med Paategning om Afslag. Hendes Affærer har sikkert været saa fortvivlede, at der ikke har været noget at indvende mod den Fremgangsmaade der er fulgt ved Udlæg og Tvangsauktion over Gaarden. Iøvrigt giftede hun sig kort efter med en Kaptajn, som straks efter Giftermaalet rejste til Paderborn for at hente nogle Tusind Daler, som Felthuus havde til Gode der. Siden hørte man aldrig noget til ham. Rygtet gik, at han var bleven forgi- vet dernede og Gældspapirerne rove- de. Hans Kone saa i al Fald aldrig noget hverken til ham eller Pengene. Hun sank efterhaanden ned i Armod og levede tilsidst af at drive et lille Kaffehus ved Frederiksborg.

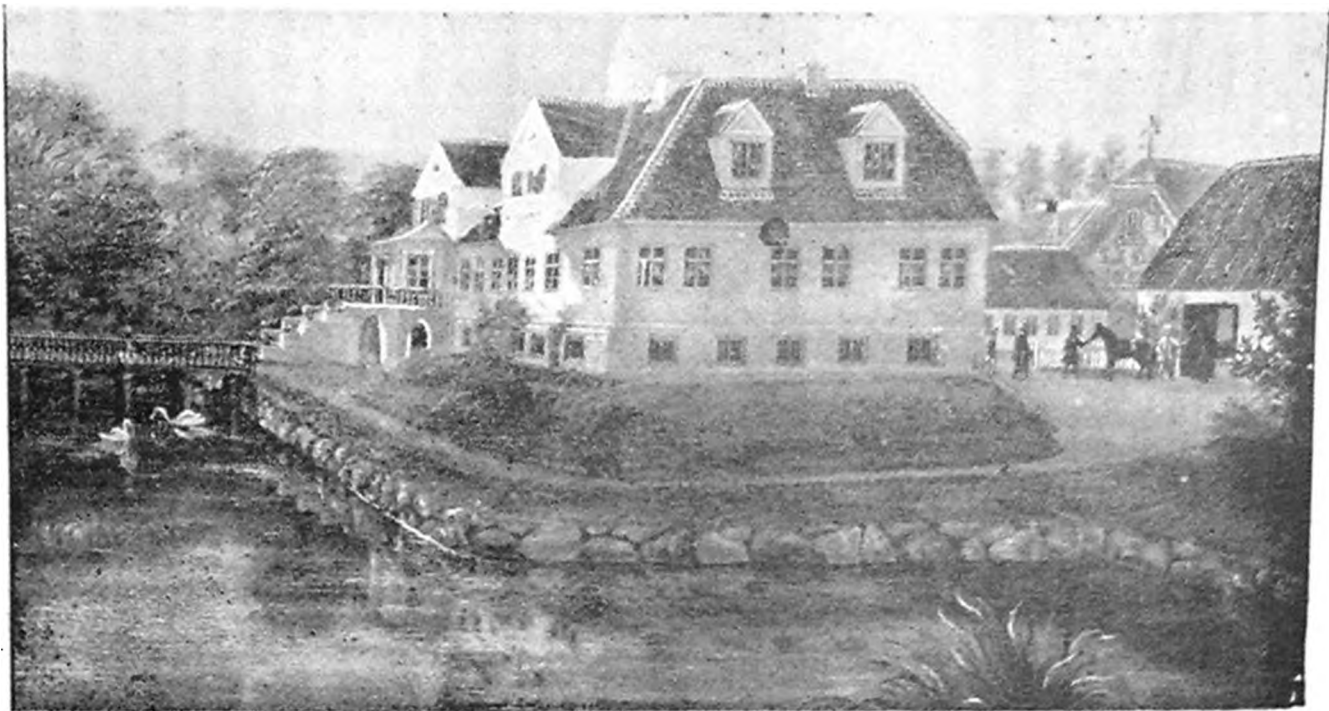
Det var Kontreadmiral Henrik Brandt, som ved Tvangssalget 1731 købte Sollestedgaard for 24 000 Rigsdaler. Han havde tidligere ejet Pederstrup, men solgt det, fordi hans Kone, Eleonora Margrethe v. Knuth, hellere vilde bo i Nykøbing. Nu købte han Sollestedgaard og 8 Aar efter til- lige Gammelgaard. Da han døde 1736 var hans Pengeforhold i en sørgelig og indviklet Forfatning og Sollested- gaard blev da solgt ved Avktion for 19,655 Rigsdaler til den rige Madam Karen Riegelsen i Nakskov, Enke ef- ter Købmand Anders Riegelsen.

Madam Riegelsen overlod 1741 Sol- lestedgaard til sin Son Landsdommer og Kancelliraad Hans Riegelsen, gift

med en Datter af Kommerceraad Ja- cob Flindt til Nielstrup. Af hans Søn- ner maa her nævnes den berømte Hi- storiekriver Niels Ditlev Riegels(en), der er født paa Sollestedgaard 1755. Hans Moder syntes ikke om Solle- stedgaard og Faderen indlod sig der- for 1752 i Underhandling med den rige Abraham Lehn til Berritsgaard og Højbygaard. Riegelsen forlangte 34,000 Rigsdaler for Sollestedgaard, men Lehn fandt denne Pris for høj, og der blev derfor intet af Handelen. 1759 solgte Riegelsen Gaarden for 30,000 Rigsdaler til Kammerherre, Baron Christian Frederik Knuth til det ny- oprettede Baroni Christiansdal. Ba- ron Knuth var en meget ødsel Mand*) og i Aarene 1782—84 blev han nødt til at overdrage baade Baroniet og sine Godser til Sønnen Kammerherre Baron Adam Christoffer Knuth. Fa- deren flyttede først til Gaarden Nøj- sømbed i Kobelev Sogn, hvor han levede af de 1200 Rigsdaler, som Sønnen aarlig maatte yde ham i Af- staaelse af Godserne; i 1798 flyttede han til Lyngby ved København, hvor han døde 1801.

Adam Christoffer Knuth, der var gift med en Datter af Grov Moltke til Bregentved, slog sig ned paa Solle- stedgaard og boede her i mange Aar. Han udbødrede Hovedbygningen, an- lagde Veje paa Godslet og en smuk Have om Hovedbygningen, bl. a plantede han en prægtig Lindealle, der fra Hovedtrappen fører gennem

*) Nørre Hærheds Historie Side 98.

SØLLESTEDGAARD

SØLLESTEDGAARD (før Ombygningen 1895)

Haven, der her ender med en enkel men stilfuld Jerntrædsport. Han udskiftede endvidere en Del af Bøndergodsset og sørgede for, at Søllestedgaard gennem Mageskiftet fik sit stærkt spredte Bøndergods samlet nærmere om Gaarden.

1805 solgte Baron Knuth Søllestedgaard til Godsejer J. Bolle; han beholdt den kun i 5 Aar og byttede saa Ejendom med Godsejer Jørgen Jørgensen til Winthersborg. Jørgen Jørgensen nedstammede fra en gammel næmherredsk Bondeslægt; hans Fader var Forpagter paa Juellinge, hvor Børnene fik en glimrende Opdragelse, idet Greven tillod, at de blev underviste sammen med hans Børn. Jørgen Jørgensen var først Forpagter paa Ørbygaard senere paa Winthersborg, som han købte 1803 for 150,000 Rigsdaler.

Jørgen Jørgensen var en af de lollandske Godsejere, som først ophævede Hoveriet: Voderlaget var bilhigt, nemlig 4 Tønder Hvede og 4 Tønder Byg aarlig af hver Gaard. Herved fremkaldtes megen Velstand paa Søllestedgaards Gods, og da Tiderne var gode sad ogsaa Godsejeren godt i det — indtil de daarlige Tider kom. Jørgen Jørgensen var gift med Karen Margrethe Kelle, Datter af Birkedommer Kelle i Knuthenborg Birk, en from og hjertenogod Kvinde, der sammen med den humane, velvillige og livglade Mand gjorde Søllestedgaard til et ypperligt og eksemplarisk Hjem. Jørgensens medfødte Hjælpsomhed

forledte ham imidlertid til at indlade sig paa alt for mange og alt for store Kautitioner, som senere bragte ham uhyre Tab, og da de daarlige Tider samtidig oprandt, kom han til at sidde overordentlig haardt i det. Som Eksempel kan nævnes, at Jørgensen havde kautitioneret for Qvaade paa Baadesgaard for 40.000 Rigsdaler og senere stadig hjulpet ham, indtil Gælden blev ca. 80.000 Rigsdaler. I 1820 maatte Jørgensen selv overtage Baadesgaard og drev den derefter i 6 Aar sammen med Søllestedgaard, men 1826 blev den paa Grund af resterende Skatter og Arveafgift solgt for — 6000 Rigsdaler. Jørgensen døde den 8de Maj 1827 med den frygtelige Tanke, at hans Kone og 9 Børn blev nødt til at gaa fra Søllestedgaard i Armod. Der var ogsaa nok, der spekulerede i denne Eventualitet; men takket være Enkens dygtige og uegenlyttige Raadgiver, Svigersønnen Pastor Clausen i Halsted og Justitsraad Dons lykkedes det at klare de værste Kreditorer og beholde Gaarden hel og ubeskaaret.

Om de skrækkelige Tider det var for Landmændene i Aarene straks efter Jørgen Jørgensens Dod fortæller hans Son, den senere Etatsraad, Lauritz Jørgensen, adskilligt i sine efterladte Erindringer. Om Efteraaret 1829 var Jorden i den Grad gennemvædet af Regn, at det ikke var muligt at faa saaret Rug eller Hvede blot nogenlunde ordentlig, og der blev saa godt som ingen Stub pløjet om Efteraaret

til Byg. Om Foraaret og Sommeren 1830 vedblev det at være koldt og regnfuldt. Det var et ynkeligt Syn at se Kreaturerne gaa paa Markerne og pjaske i Vand. Mange Steder stod det en halv Alen højt, saa Karlene maatte trække Strømperne af for at meje Sæden, som derefter blev fisket

Sognekommuner hagle man en Del Brød af denne indkøbte, sunde Rug og uddelte til de Trængende. Men det forsløg selvfølgelig ikke. Mange Steder blev der bagt Brød af den daarligere Sæd og Folgen var, at Føber og Sygdomme hærgede Sognene i en saadan Grad at hvert tiende Men-

SØLLESTEDGAARD

efter Ombygningen 1859; paa Billedet ses Etatsraad Jørgensen og Familie.

op og baaret hen til højere liggende Steder for at tørres. Paa mange Gaarde fik man ikke indhøstet for henimod Jul, og Sæden blev da i Frostvejr kort hjem paa Slæder. At den saaledes bjærgede Sæd var yderst slet baade til Menneskeføde og Kreaturføde siger sig selv, og Nøden var derfor stor overalt. Der blev indført en Masse østersøisk Rug, som kostede 8 a 10 Rigsdaler Tonden, og i mange

neske døde. Af Mangel paa Foder maatte man om Efteraaret sælge og slagte de fleste Kreaturer; men Kødet kostede næsten intet, og det var om Efteraaret og først paa Vinteren en staaende Tale, at i Aar kom man da til at spise Kød til Flæsk, eftersom man ikke kunde faa Brød. Men hen paa Vinteren og Foraaret, da de fleste Kreaturer var slagtede, kom Kødet op i en Pris, saa det næsten ikke kunde

laas for Penge. For at der om For-
aaret kunde blive tilsaact, maatte Re-
geringen sende en betydelig Mængde
Korn til Lolland, særlig Byg og Hav-
re; det blev solgt paa flere Aars Kre-
dit til en Pris af 6 Rigsdaler pr. Td.
Byg og 3½ Rigsdaler pr. Td. Havre.

De følgende Aar blev gode og sam-
tidig steg Konjunkturerne og allerede
1836 kunde Fru Jørgensen overlevere
Søllestedgaard nogenlunde sikret til
sin nysnavnte Søn Lauritz Jørgen-
sen. Han var en overordentlig dyg-
tig Mand, der ikke alene forstod at
drive sine Marker, men ogsaa at be-
nytte de stigende Konjunkturer. Hans
Velstand forøgedes derfor hurtigt.
1852 var han i Stand til at købe Sø-
holt, hvor han bl. a. ofrede meget paa
Haven samtidig med, at han helt
ombyggede Søllestedgaard, 1851 byg-
gede han Laden, 1852 Faarestalden,
1859 den nuværende Hovedbygning
af 1863 Ko- og Høstestalden.

1878 overlod Etatsraad Lauritz Jør-
gensen Søllestedgaard til sin Søn,
Lauritz Jørgensen, og trak sig selv
tilbage til Søholt. Den nye Godsejer
var bl. a. stærkt interesseret i Skov-
bruget og begyndte i Dyrehaven nær-
ved Gaarden en Række interessante
Forsøg med en Mængde fremmede
Naaletræer for at se, om der ikke
blandt dem skulde findes nogle, der
med Fordel kunde dyrkes herhjem-
me til Gavntre. Godsejer Lauritz
Jørgensen døde 1912 og blev begravet
i en af ham selv indrettet Fami-
liebegravelse i Dyrehaven, hvor og-

saas hans Datter, Præstefruen Tage
Møller hviler:

Søllestedgaard gik i Arv til den
ældste Søn, den nuværende Godsejer
Th. Jørgensen. Gaarden har nu 311
Hektar Ager og 302 Hektar Skov.
Hartkornet er 64 Td. og Ejendoms-
skylden er 1,149,000 Kr., hvoraf
772,000 Kr. er Jordværdi.

BYERNE.

Sognet har Byerne Søllested Troel-
seby og Højreby. I gamle Skrifter
nævnes nu og da Buckrappe
paa en saadan Maade, at man maa
formode, at det har været en Naboby
til Søllested Kong Hans gav saaledes
Kronens Bønder og Tjenere i Søl-
sted og Buckrappe Ret til Skov-
hugt, og 1529 klager Jens Hansen i
Vitolte over, at den Gaard, som
Sognepræsten i Søllested bor i, rettel-
lig tilhører Kronen og bør være hans
Fæste. I Dammen, der gav Jens Han-
sen Medhold, tales der om, at denne
Gaard har Jord baade i Buckrappe
og Søllested. Formodentlig har Bu-
ckrappe været en mindre Landsby
paa nogle faa Gaarde, der har ligget
Nord for Søllested og tidligt er op-
slugt af Søllestedgaard.

SØLLESTED er forlængst gaaet
ud af Bønderbyernes og ind i Sta-
tionsbyernes Række. Mange Gaarde
har den nu aldrig haft; thi Matriklen
af 1604 har foruden Præstegaarden
kun 4 Gaarde, der alle er Præstegaar-
de under Søllestedgaard; de har 5—6
Td. Hartkorn, medens Præstegaarden

har 10. Men er Bøndernes Antal ringe, saa er Husmændenes desto større; der er ialt 24, hvoraf 1 hører under

DET GAMLE FATTIGHUS

Bispensø, 5 under Gaumelgaard og Resten under Søllestedgaard. 1833 opgiver J. H. Larsen, at der er 4 Bøndergaarde, 10 Huse med Jord og 5 uden Jord, samt en Vejmølle. Den

ALDERDOMSHJEMMET

sidstnævnte har i de senere Aar delt Skæbne med saa mange andre Møller og er nedlagt. Af Gaardene er endnu Præstegaarden tilbage — men ogsaa den staar for Tur til at slagtes — af de 4 andre Gaarde er 1 helt forsvunden og 3 er sunket ned i Smaagaardenes Rækker; derimod er der 22 Husmandsbrug og ikke mindre end

122 Huse med ringe Jordtilliggende. Indbyggerantallet var 567 i 1911 og 711 i 1921.

Foruden Kirken har Byen følgende offentlige Bygninger. Et lille, meget gammelt Fattighus tæt ved Kirken med Plads til to Familier. Et smukt Alderdomshjem, opført 1917 midt paa Byens Hovedgade med en Bekostning

KØDKONTROL OG SLAGTEHUS

af 107,000 Kr.; der er Plads til 22 Alderstentenydende, Bolig til Økonoma og Sygeplejerske samt en Kommunestue til Sogneraadet. Et offentligt Slagtehus med tilhørende Kød-

JERNBANESTATIONEN

kontrol og Kødhal er opført 1916 for 44,000 Kr. Desuden har Søllested

Jernbanestation med Postkontor, et Missionshus opført 1918—19 med en

GÆSTIVERGAARDEN

Bekostning af 24,000 Kr., en Gæstivergaard, der skylder Banen sin Tilblivelse, idet Hvilested Kro blev nedlagt i Midten af Firserne i forrige Aarhundrede og flyttet herop. Byen har et smukt Anlæg paa 5 Td. Ld. med Boldbaner; det er anlagt 1909 og 1914 er opført en Pavillon. Anlæ-

get tilhørte oprindeligt et Aktieselskab med en Aktiekapital paa 6000 Kr.; men i 1919 opkøbte Søllested Haandværker- og Industriforening Aktierne og er nu Ejer af Etablissementet. Endelig skal nævnes Lollands Højskole, der ligger tæt Vest for Byen; den er oprettet og drives af et Aktieselskab

PAVILLONEN I ANLÆGET

med en Aktiekapital paa 27,000 Kr. Bygningen blev indviet 22. Oktober

LOLLANDS HØJSKOLE

1905 af Biskop Sørensen, og Skolen, der kostede 40,000 Kr., blev aabnet 1. November samme Aar. Den har Plads til 55 Elever; om Vinteren er der Karleskole med alm. Højskoleundervisning og teoretisk Landbrugsundervisning, om Sommeren Pigeskole. Lærerstabens bestaar af Forstanderen, der bor paa Skolen, samt 2 Lærere og 2 Lærerinder.

TROELSEBY har sikkert faaet Navn efter Torgist, der betyder Thor-Spyd, et olddansk Mandsnavn, der ifølge Johannes Stenstrup senere er ændret til Truels og Troels. 25. Maj 1579 gik Byen op i Luer og Lensmand Gregers Truidsen paa Halsted Kloster fik derfor Brev om i Kronens Skove at anvise de 5 af Byens Bønder, der hørte under Kronen, saa meget Tommer, som de »nødtorftelig behøver til Gaardenes Genopbyggelse« eftersom de ikke selv er i Stand til at købe det. Troelsebybønderne havde iøvrigt ikke Mangel paa Skov, men den har vel været saa forhugget, at den ikke har været i Stand til at levere Bygningstømmer. Endnu 1660 vurderes »Troelseby Fælledsfang« til at kunne føde 200 Svin.

Skadesvurderingen af 1660 oplyser, at Jørgen Raags Ejendomsgaard er helt nedbrudt af Svenskerne; de øvrige Selvejergaarde og Kronens Gaarde har lidt Skader paa 15—70 Rigsdaler. Svenskekrigen befordrede i Troelseby som alle andre Steder paa Vestlolland i høj Grad Udviklingen

fra Selvejerbønder til Fæstebønder. I 1664 anførtes endnu 5 af Gaardene i Troelseby som Selvejergaarde, men 1685 er de alle sunkne ned til at være Fæstegaarde under Kronen; Byens øvrige Gaarde hører dels under Sollestedgaard, dels under Gammelgaard. Kommissionsbetænkningen af 1685 oplyser, at af Kronens Gaarde er kun den som Sognefoged Olluf Christensen har i Fæste, »ved Magt«, 1 er »nogenledes ved Magt« og 2 ligger helt øde. Bygningerne er svært forfaldne og Bøsetningerne smaa og usle. Sognefoged Olluf Christensen glimrer med 10 Heste, 8 Køer, 18 Faar og Svin paa sine 6 Td. Hartkorn; Clemens Pedersen har derimod paa sine 9½ Td. Hartkorn 6 Heste og ikke mere end 4 Køer og 4 Faar og Svin.

1688 havde Troelseby 16 Fæstegaarde og 8 Husmænd. 1838 opgives 6 Bøndergaarde, 18 Huse med Jord og 3 uden Jord. Nu er der 1 Proprietærgaard, 4 Bøndergaarde, 1 Lillegaard, 11 Husmandsbrug og 5 Huse med ringe Jordtiliggende. Proprietærgaarden er Troelsebygaard, der nu er lagt under Vilhelmshøj, den har 98 Hektar, 11¼ Td. Hartk., 214,200 Kr. Ejds. og 157,050 Kr. Jordv. Bøndergaardene er Arvegaard med ca. 28½ Hektar, 7¼ Td. Hartk. og 75,000 Kr. Ejds., hvoraf 52,000 er Jordv. Mtknr. 4 med godt 28 Hektar, godt 7 Td. Hartk., 70,000 Kr. Ejds. og 51,750 Kr. Jordv. Stenlykkegaard med 27½ Hektar, 7¼ Td. Hartk., 80,000 Kr. Ejds. og 55,000 Kr. Jordv. Mtknr. 2a med 27½ Hektar, knapt 7¼ Td.

Hartk., 70,000 Kr. Ejdsk., hvoraf 50,000 er Jordv.

HØJREBY stavedes i ældre Tider Høgøby og Høggerby, men ingen af Slavemaaderne giver Fingerpeg om Navnets Oprindelse; men at Byen ikke hører til de yngre frøngaar alene af dens betydelige Hartkorn, der anviser den Plads blandt vore ældre Bebyggelser. Matriklen af 1664 har ikke mindre end 10 Ejendomsgaarde og 14, tildels smaa, Fæstegaarde i Højreby; Kronen har 4, Sollestedgaard 4 og Gammelgaard 6. Skov er der nok af, thi ikke alene har hver af Gaardene Skov paa fra 3 til 8 Svins Olden, men Byen har yderligere Højreby Fællesskov paa 150 Svins Olden, eller ca. 6 Td. Hartk., Skoven har utvivlsomt ligget paa den lange Arm, som Sollested Sogn skyder ind mellem Stokkemarke og Røde Sogne og som senere fik Navnet Højreby Hestehave; den er af særlig geologisk Interesse, idet man ved nogle Boringer for faa Aar siden fandt en »underjordisk Mose«, der laa dybt under Lerlaget og altsaa maa være bleven begravet, da Isbræerne for mange Tusind Aar siden skurede ned over Lolland og jævned alt paa deres Vej.

Skadesvurderingen af 1660 viser, at Peder Løjets Selvejergaard er helt ødelagt af Svenskerne. Laurids Bruuns Fæstegaard er sluppen billigst med en Skade paa 4 Daler; paa de andre Gaarde varierer Skaderne op

til 70 Daler. Af Bøndernavne fra den Tids Højreby kan endvidere anføres Juul, Tage, Kylling, Skaaning og Friis. — Kommissionsbetænkningen af 1685 anfører 2 øde Gaarde i Højreby og 8 forarmede. Bygninger og Besætninger er som sædvanlig slettede; den bedste Gaard, der er paa 13 Td. Hartkorn har 9 Heste, 11 Køer, 18 Faar og Svin; en anden, der ogsaa har faaet Betegnelsen »ved Magt« har paa sine 12 Td. Hartkorn 6 Heste, 2 Køer, 6 Faar og Svin. Blandt Kommissionens Akter findes bl. a. en Klage fra Hans Juul og 7 andre Bønder i Højreby, der besværer sig over, at de har faaet »tilskrevet« en øde Gaard til Opdyrkning, saa de nu ej kan »nyde en Times Frihed«, og endda har de ikke, som den kgl. Forordning foreskriver, faaet indrømmet 3 Aars Skattefrihed af Gaarden, og det andrager de nu om at faa. Kommissionen svarer i sine Bemærkninger til Andragendet, at ifølge Forordningen er de 3 Aars Skattefrihed betinget af, at Bønderne forsyner den øde Gaard, de faar overdraget, med 16 Fag Hus, men det har de ikke gjort, fordi der findes Bygninger nok paa Gaarden, og følgelig har de heller intet Krav paa Skattefrihed; man kan være ganske rolig for, at de saa heller ikke har faaet den. — Af Kommissionsbetænkningen frøngaar iøvrigt, at Kronen nu har ialt 12 Gaarde i Højreby, d. v. s. Selvejergaardene er gaaet den sædvanlige Vej. Matriklen af 1688 oplyser,

at Kronen har lagt alle sine Gaarde i Højreby under Ollingsøgaard, som Kronen havde erhvervet Aaret i Forvejen. Gaardene er siden 1664 svundet betydelig i Tal og til Gengæld blevet større; der er kun 12 Gaarde og de hører alle under Ollingsø; Sollestedgaard og Gammelgaard har kun nogle Husmand, den førstnævnte 10 og sidstnævnte 2. -- Senere hen i Tiden blev der atter handlet med Højrebygaardene mellem Ollingsøgaard og Gammelgaard. Panteregistrene viser, at i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var Højrebygaardene det nogenlunde lig ligt mellem de to Herregaarde.

1833 angives Højreby at have 17 Bondergaarde og 37 Huse med Jord. Nu har Højreby 1 Herregaard, 8 Proprietærgaarde, 11 Bondergaarde, 4 Smaagaarde, 21 Husmandsbrug og 52 Huse med ringe Jordtilliggende. Desuden har Byen en Skole, der er oprettet 1814 og nyopført 1903 med 2 Klasseværelser og Bolig til 2 Lærere. Tidligere hørte den nordlige Del af Sognet til Skovlænge Skoledistrikt og Sollested Sogn maa ifølge en gammel Overenskomst stadig svare 120 Kr. aarlig til Skovlænge-Gurreby Skole, skønt Fællesskabet forlængst er ophævet. Højreby har endvidere et Elektricitetsværk, der er det ældste i Stiftet, det er nemlig oprettet 1907; det forsyner Størstedelen af Sognet med Elektricitet.

Herregaarden er Vilhelmshøj, der senere skal omtales. Proprietærgaardene er: Søndermark med 61 Hektar ca. 13½ Td. Hartkorn, 165,000 Kr. Ejendomssk., 110,000 Kr. Jordv. Hørlandsgaarden med

58 Hektar, 13½ Td. Hartk., 158,000 Kr. Ejendomssk., 110,800 Kr. Jordv. og Tranemøsegaard med 53½ Hektar, 11½ Td. Hartk., 145,500 Kr. Ejdsks., 106,700 Kr. Jordværdi. — Bondergaardene er: Redekær-

HØJREBY SKOLE

gaard med 36½ Hektar, godt 7½ Td. Hartk., 92,000 Kr. Ejdsks., 66,000 Kr. Jordv. Damgaard med ca. 36 Hektar, godt 8½ Td. Hartk., 97,500 Kr. Ejdsks., 65,000 Kr. Jordv. Selagergaard med 35 Hektar, 7½ Td. Hartk., 95,000 Kr. Ejdsks., 68,500 Kr. Jordv. Kielspidsgaard med 28½ Hektar knapt 7½ Td. Hartk., 78,000 Kr. Ejdsks., 52,000 Kr. Jordv. Langagergaard med 27½ Hektar, ca. 7 Td. Hartk., 78,000 Kr. Ejdsks., 49,000 Kr. Jordv. Lindely med 22 Hektar, 6 Td. Hartk., 70,000 Kr. Ejdsks., 49,000 Kr. Jordv. Bøgelund med 26 Hektar, 5½ Td. Hartk., 62,000 Kr. Ejdsks., 48,000 Kr. Jordv. Toftegaard med 25 Hektar, 6 Td. Hartk., 75,000 Kr. Ejdsks., 50,050 Kr. Jordv. Brogaard knapt 25 Hektar, 6½ Td. Hartk., 75,000 Kr. Ejdsks., 54,000 Kr. Jordv. Mtkn. 17 a 23½ Hektar, 5½ Td. Hartk., 64,000 Kr. Ejdsks., 42,900 Kr. Jordv. Mtkn. 14 a godt 23 Hektar, knapt 5½ Td. Hartk., 60,000 Kr. Ejdsks. og 87,800 Kr. Jordv.

WILHELMSHØJ var vistnok den første Bondegaard, der blev ud-

skiftet og udflyttet af Gammelgaards Gods i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og Gammelgaards daværende Ejer, Stiftamtmand C. Wilhelm Munthe Morgenstjerne, gav den sit Navn; dens Tilliggende var da 7 Td. og $5\frac{1}{2}$ Skæppe Hartkorn. Morgenstjerne døde 1811, og da hans Enke 1818 solgte Gammelgaard gik

udstykkede Gaarde. Skødet, der er udstedt 17. August 1815, viser, at Købel omfattede Wilhelmshøj med 7 Td. $5\frac{1}{2}$ Skp. Hartkorn, Rasmus Jensens tidligere Fæstegaard med 7 Td. $5\frac{1}{2}$ Skp. Hartkorn og Niels Snedkers Fæstegaard, hvor Bygningerne endnu ikke var opførte, men hvis Tilliggende var 8 Td. 5 Skp. Hartkorn, ialt 24 Td.

WILHELMSHØJ (for Ombygningen 1913)

Wilhelmshøj og de øvrige Fæstegaarde med i Købel. Godssets nye Ejer var Generalkrigskommissær Haagen Chr. v. Astrup og af ham købte Herman Daniel Sehuusen Wilhelmshøj og et Par andre Gaarde. Sehuusen, der var en af Arvingerne til Øllingsø, vilde nemlig lave sig en stor Gaard og Forudsætningen for Købet var derfor, at der blev givet Tilladelse til at sammenlægge de nylig

Hartkorn. Købesummen var 41,000 Rigsdaler. Der hørte ingen Skov til Gaardene, men de havde hver især Ret til Hugst i Højreby Hestehave og denne Ret overgik nu til den nyoprettede Herregaard Højreby Hestehave blev vistnok kort efter udstykket, saa hver Gaard fik sin Part, og der tilfaldt nok Wilhelmshøj 10 Td Ld.; i al Fald skriver J. H. Larsen 1839, at Gaarden har 10 Td. Ld.

Skov, men baade denne og de øvrige Skovparter blev senere ryddet og forvandlet til Agerjord. Larsen noterer iøvrigt om Gaarden, at den har »lettere Jord end almindeligt i Lolland« og at »den har betydeligt og ypperligt Tørveskær, som hører til Sjøldenhederne i Lolland«.

Schuusen ofrede meget paa Wilhelmshøj og oprettede bl. a. 16 nye Fæstehuse med Jord under Gaarden. Han var næppe nogen dygtig Landmand, kunde i al Fald ikke faa Driften til at bære sig, og 1832 blev Wilhelmshøj stillet til Auktion. Købmand, Agent Chr. Krøyer i Maribo, der vistnok havde Prioriteter i Gaarden, fik den tilslaaet for et Bud paa 5454 Rigsdaler, der antagelig ikke har oversteget de foranstaaende Prioriteter ret meget. 1837 solgte Krøyer Wilhelmshøj til Forpagter Jens Clausen paa Gammelgaard for 16,699 Rigsdaler. Skødet oplyser, at der er 24½ Td. Hartkorn og 2½ Album Skovskyldehartkorn samt 16 Fæstehuse med tilsammen 40 Td. Ld.

Clausen døde midt i Fyrrene og hans Enke Edvardine Jensine født Dons ægtede derefter 1840 Krigskommissær Jens Peter Olsen, som saaledes blev Ejer af Wilhelmshøj; i hans Adkomstbrev, der er udstedt 1851, hedder det, at Wilhelmshøj har 24 Td. Hartkorn, en Skovhauge paa 9 Td. Ld. og et Tørveskær paa 7 Td. Ld. Værdien ansættes til 95,000 Rigsdaler. Ægteskabet var ulykkeligt og 1855 blev det ophævet ved Sepa-

ration paa Grund af »Gemytternes Uoverensstemmelse«; ved det deraf følgende Skifte fik Manden kun »hvad han har indbragt i Boet af Bøger, Instrumenter og Klæder« samt enkelte Stykker Bohave. Konen derimod beholdt Wilhelmshøj og alt, hvad dertil hørte. 1856 solgte Edvardine Dons Gaarden til Proprietær Jens Chr. Olsen fra Vilhelmødal paa Falster for 50,000 Rigsdaler; Fæstehusenes Antal var nu 18. Olsen forøgede Gaarden ved Indkøb af et Skovareal paa ca. 93 Td. Ld., den saakaldte Tjennemarke Fredskov. Den havde vist oprindelig hørt til Gammelgaard, som Staten 1825 maatte overtage, og da den atter 1837 solgte Gaarden, blev Tjennemarke Skov antagelig hos Kronen; thi 1854 solgte den Skoven til Tommerhandler Hans Petersen i Svendborg, der 1856 igen solgte en med et tilhørende Skovløberstod paa 7 Td. Ld. til Jens Chr. Olsen for 10,800 Rigsdaler.

Olsen solgte 1862 Wilhelmshøj til Proprietær N. E. Petersen, Danstedgaard. I Skødet opgøres Gaardens Tiliggende saaledes: Der er 851 Td. Ld. Ager og Eng 17 Fæstehuse med tilsammen 58 Td. Ld. og Tjennemarke Skov paa 93 Td. Ld. samt et Skovfogedhus med 7 Td. Ld. Købesummen var 100,000 Rigsdaler. 1880 overdrog N. E. Petersen Wilhelmshøj til sin Søn Johannes Petersen efter dog først at have solgt Tjennemarke Skov til Godsejer Jørgensen paa Sølstedgaard. Overdragelsessummen for

Gaarden fastsattes til 180,000 Kr., medens den egentlige Værdi ansattes til 280,000. Johannes Petersen havde kun Wilhelmshøj i 8 Aar, thi allerede 1888 maatte Faderen paany overlage Ejendommen for d deri staaende Prioriteter, der androg 220,000 Kr

Zielsen har udvidet Wilhelmshøj meget betydeligt og gjort den til en virkelig Herregaard. 1909 købte han den da nedbrændte Rydegaards Jorder, ca. 40 Td. Ld., for 21,000 Kr. og 1915 Troelsebygaard med 180 Td. Ld. for 215,000 Kr. og lagde dem under

WILHELMSHØJ

N. E. Petersen døde 1894 og 1897 solgte hans Enke, Elise Petersen Wilhelmshøj for 202,030 Kr. til dens nuværende Besidder L. V. A. Zielsen, som den Gang var Bestyrer paa Gaarden. Hartkornet var 23 Td 3 Skp. Der var 1 Fæstehuse og 1 Fæstegaard paa ca. 20 Td. Ld.; de er nu alle nedlagt og Jorden taget ind under Hovedgaarden. Til Erstatning er købt 3 Lejehuse til Bolig for Arbejderne.

Wilhelmshøj. I Forbindelse med Gaardens Have har han plantet en lille Skov paa 22 Td. Ld. 1911 opførte han en af de store moderne Hejselader og 1913 erstattede han det gamle, lidt uanselige Stuehus med en pragtfuld Hovedbygning. Med de tilkøbte Ejendomme er Wilhelmshøjs Areal nu 352 Hektar, Ejendomsskylden er 860,000 Kr., hvoraf ca. 570,000 er Jordværdi.

LANDET-RYDE SOGN

DER ER VIRKEKLANG i Ordene Landet-Ryde; d. v. s. at rydde Landet. Og selv om Sammenstillingen er tilfældig er Klangen dog søgte nok, thi Ryde betyder: Jorderne, der er ryddet til Dyrkning, og Navnet Landet kommer af, at Kirken, som her blev bygget, var den første paa den næ Kant af Landet; den hed derfor Lande-Kirke og har ikke som alle de andre og yngre Kirker taget Navn af den Landsby, hvori den blev bygget. Der er ikke og har aldrig været nogen Landsby, der hed Landet — lige saa lidt som der i Nørreherred har været nogen Landsby, der hed Herredskirke — her er det ikke Kirken og Sognet, der har laant Navn af Landsbyen, men det er Kirken, der har givet Sognet Navn. Hvor gammel Kirken er, véd ingen; dens Granitmure kunde tyde paa, at den er bygget før man i 1100-Aarene naaede til at frembringe brændte Sten herhjemme; men den første og oprindelige Lande-Kirke var sikkert langt ældre og har vel været opført af Træ paa et raat Kampestensfundament. I Aartier, maaske i Aarsnese har den staaet som det eneste Kristenhus i det sydvestlige Lolland og har derved erhvervet sig Ret til det stolte Navn, den bærer: i over et halvt Aartusinde

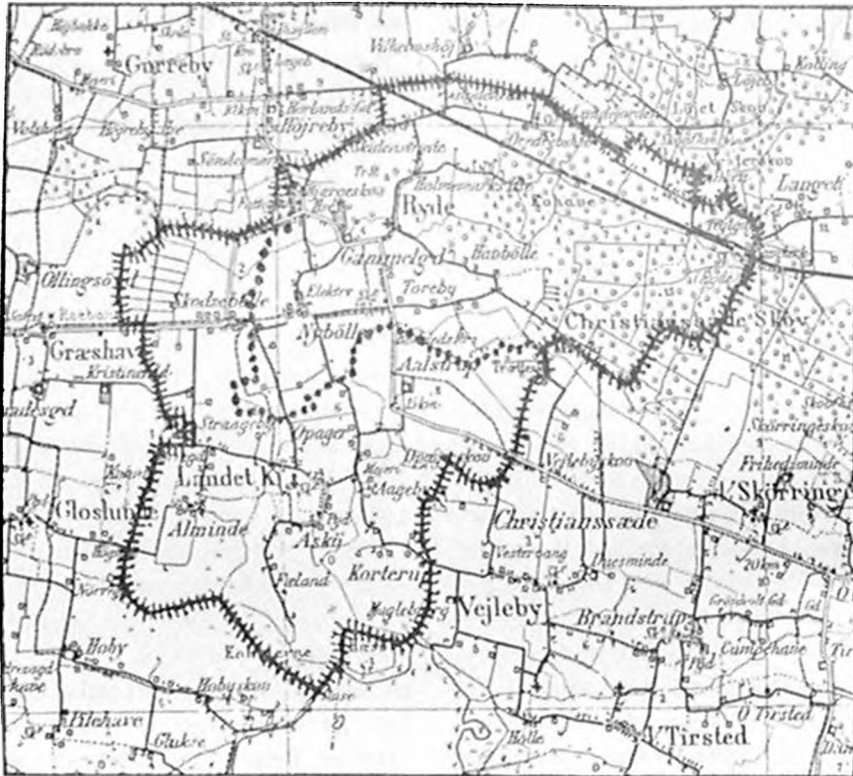
har Lande-Kirke nu haft Frænder i Øst og Vest, i Syd og Nord; men den staar fremdeles som en af de betydeligste Kirker i Sønder Herred; dens spaantøkte Spir kan skues milevidt og har gennem Aarhundreder været en Ledestjerne for Søens hjemmeholdte Folk.

Sammenstillingen: Landet-Ryde er som før nævnt tilfældig. Aagebys forlængst nedbrudte Kirke har vist altid været knyttet til Landet, men Forbindelsen med Ryde er af langt yngre Dato, knapt halvtrediehundred Aar gammel.

Sognegrænserne har tidligere haft et ganske andet Udseende end nu, takket være det urolige Nabolik med Østerseen. Ryde har altid haft sit paa det tørre, men Landet Sogn har før Digeanlægget i 1874 haft Fjordens Bølger skyllende paa sin Fod; ved dagligt Vande gik de — paa begge Sider af Halvøen Høss — helt op omkring Alminde, og Forbindelsesvejen med Gloslunde var et Vadested, der hed Stenvadet; men i Stormflodstider gik de vrede Bølger bredt over Landet Sogn og lod alene Kirkebakken staa som en Ø, der med sit knejsende Kirkespir i bogstavelig Forstand bekvæmte et Ly mod Verdens vrede Elementer. Nu om Dage

ligger Landet Sogn fjernt fra Havet: kun paa en kort Strækning har det Naboskab med en slusespærret Del af Rødby Fjord, og naar den vedtagne Udtørring af Fjorden er gennemført

kerne i Vest til Ryde Savværk i Øst er $8\frac{1}{2}$ Kilometer, og fra Rødby Fjord i Syd til Wilhelmshøjmarkerne i Nord ca. $7\frac{1}{2}$ Kilometer. Landet Kirke ligger ca. 12 Kilometer Sydøst for

GENERALSTABSKORT OVER LANDET-RYDE SOGN

Maalestok 1: 100,000 (1 Kilometer = 1 Centimeter)

har det tidligere Kystsogn kun Mindet om Hav-Naboskabet tilbage.

Mod Nord grænser Dobbeltsoget til Gurreby, Sollested og Stokkemærke Kommuner, mod Øst til Skørninge-Vejleby og mod Syd og Vest til Glosunde-Græshave. Dobbeltsogets største Udstrækning fra Øllingsmar-

Nakskov, 10 Kilometer Nordvest for Rødby og $14\frac{1}{2}$ Kilometer Sydvest for Maribo. Ryde Kirke ligger omtrent midt imellem Nakskov, Rødby og Maribo, idet Afstanden fra de to førstnævnte er 12 Kilometer og fra Maribo 13 Kilometer. Dobbeltsogets samlede Areal er 3563 Hektar og

Posternes Betegnelse:	1905—06 Kr.	1910—11 Kr.	1915—16 Kr.	1920—21 Kr.
Samlet Ejendomsskyld	3,895,200	4,326,600	5,972, 00	9,029,700
Formue	63,718	61,694	81,863	211,058
Gæld	18,186	17,877	22,169	40,751
Ligning paa fast Ejendom	12,758	17,148	27,017	47,071
" " " Formue og Lejlighed.	4,373	6,082	9,788	17,865
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	34	46	72	108
" " " Indbygger . . .	12	15	23	44
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 56	Nr. 56	Nr. 60	Nr. 22
Indbygger-Skattenummer	Nr. 55	Nr. 45	Nr. 57	Nr. 38

dets Hartkorn 510 Td. I 1921 var Folketallet 1474 og Ejendommenes Antal 301. Kommunens finansielle Forhold fremgaar af ovenstaaende tabellariske Oversigt. Den stærke Formuestigning i 1920—21 hidrører fra en Omvurdering af Kommunens Ejendomme, specielt de nye Skoler, som nu opførtes med deres Brandforsikringssum.

LEGATERNE er kun faa Ryde Hospital skal omtales senere. Niels Christensens Legat paa 60 Rigsdaler, nu 120 Kr., hvis Renter uddeles til Trængende i Aageby Sogn. Fundats eller Gavebrev kendes ikke. Legatet bestyres af Sogneraadet. Zacharias Jacobsens Legat af 1870 paa 120 Kr., hvis Renter uddeles af Hjælpekassens Bestyrelse til Trængende udenfor Fattigvæsenet i Ryde Sogn. Hans Mortensens og Hustrus Legat, stiftet 1912 med 8000 Kr., hvis Renter hver Jul uddeles i 4 Portioner af

ter Sogneraadets Skon. Jens Christiansen og Hustrus Legat, stiftet 1919 med 10,000 Kr. hvis Renter hver Jul fordeles efter Sogneraadets Skon i Portioner paa 50 Kr.

LANDET SOGN

omfatter baade det tidligere Aageby Sogn — der 1775 blev udslettet af Tilværelsen som selvstændigt Sogn — og det oprindelige Landet Sogn. Det samlede Hartkorn er 298 Td., Areal 1761 Hektar, hvoraf 55 er Skov og 77 Vandareal. Den samlede Ejendomsskyld er 4,482,000 Kr., hvoraf 2,677,000 er Jordværdi. Ryde danner Dobbeltsogets nordlige og Landet dets sydlige Del; dog strækker Landet — som Kortets Side 160 viser — mod Vest en Arm op langs Ryde Sogn og faar paa denne Strækning Sollested Sogn til nordlig Nabo; ellers begrænses Sognet mod Nord af Ryde, mod Øst og Sydøst af Thirsted-Skorring-Vejleby og mod

*) Se Forklaringen Side 18.

Vest og Sydvest af Glosunde-Græshave Sogne. For godt og vel et halvt Hundred Aar siden udsendte Matrikulsarkivet Tilbud til alle Sognekommuner om mod en billig Penge

hver af Kommunens to Sogne. Kortet over Landet Sogn gengives her.

Med Hensyn til Befolkningen i Landet Sogn fremgaar Udviklingen af følgende Tal: I 1801 var Indbyg-

GAMMELT JORDEKORT OVER LANDET SOGN

at lade trykke et Kort over hvert Sogns Jorder paa Grundlag af Arkivets gamle Kort. Landet-Ryde var det eneste Sogn i Sonderherred, der modtog Tilbudet og fik trykt et Kort over

gerlallet 498. i 1840 var det steget til 581, i 1880 til 655, i 1901 til 641 og i 1920 til 700.

Sognet har Byerne: Askø, Skødshølle og Alminde (i det oprindelige

Landet Sogn) og Aageby, Opager og Korterup samt Herregarden Aalstrup (i det tidligere Aageby Sogn).

Der har i gamle Dage været et stort Antal Selvejrbønder i Landet Sogn; men Kronen, Gammelgaard og Aalstrup slugte dem efterhaanden. At der dog blev nogen Modstandskraft tilbage hos Bønderne viste sig, da Kommissionen til Undersøgelse af Krongodsets Tilstand 1685 kom til Landet Sogn. Thi da indgav alle Kronens Førstebønder i Forening en Klage over Amtsskriveren Claus Hartvigsen paa Halsted Kloster For det første klagede de over, at skønt Enkedronningen for 4 Aar siden har eftergivet dem deres Landgilde, har Amtsskriveren dog ladet dem »exequere« for det, d. v. s. indkvarteret Soldater hos dem, indtil de betalte. Dernæst besværede de sig over, at Amtsskriverens Tjener ikke vilde give dem Kvittering for indleveret Korn eller Penge uden at de betalte ham 4 Skilling hver Gang. Ved Opmaaling af Skatte-korn blev de ligeledes forurettet, idet Tjenerne først maalte med Top og derefter rørte rundt i Maalet til Toppen var borte for saa at fylde Top paa igen. Det er som man ser de almindelige Klager*) og Amtsskriverens Svar er ogsaa lavet efter den gængse Recept Han paastaar, at den indkrævede Landgilde er anvendt til Indkøb af Tommer til øde Gaarde, der efter Dronningens Befaling skul-

de opbygges. Hvad Pengene til Tjenerne angaar nægter han vel ikke, at denne Pengeafpresning har fundet Sted, men han undskylder sig med, at det ved Aflevering af Landgildekorn »haver for min Tid og ellers altid saaledes været brugelig« (som om en Uret blev god fordi den var gammel). Samme Undskyldning har han overfor Klagen med Maalet, idet han erklærer: »Havremaalet sker ej anderledes nu end udi 50 og mere Aar tilforn sket er med rigtig brændte Tønder, og saafremt aarligen Overmaalet skal beregnes som hidtil er sket, kan det ej anderledes annames end sædvanlig været have«. Denne Forklaring er næppe taget for gode Varer af Kommissionen; men hvor længe den paahudte Forandring til det bedre har været er et andet Spørgsmaal, og hverken Amtsskriveren eller hans Tjenere har nok glemt at klemme Klagerne, naar Lejlighed gaves, og det var ofte.

KIRKEN har oprindelig kun bestaaet af Skib og Kor. Senere er tilbygget Taarn, Vaabenhus og Sakristi. Skib og Kor er opført af tilhugget Granit i romansk Stil med fladt Loft og smaa, højsiddende, rundbuede Vinduer, hvoraf endnu ses svage Spor i Skibets Ydermure. Taarnet og Vaabenhuset er opført senere af røde Munkesten. Endnu langt senere — formodentlig i Slutning af næstforri-

*) Se Side 40—41.

ge Aarhundrede — er Sakristiet opført paa Nordsiden af Koret; i al Fald holder det i en Præsteindberetning fra 1765 udtrykkeligt, at Kirken ikke har noget Sakristi. Hvelvingen i Koret er antagelig indbygget samtidig

dækket med en grov og holdbar, men saare uskøn Cementpuds. Ved Restaureringen 1828 blev Indgangen flyttet hen i Taarnets Vestside og Vaabehuset omdannet til Ligkapel; den oprindelige Mandsindgang, der fra Vaa-

LANDET KIRKE

med Opførelsen af Taarnet, hvis Hvelving ganske svarer til Korets. Ved flere gennemgribende Restaurationer, 1708, 1828 og ca 1850, er der bragt en ikke ringe Forstyrrelse i Murenes oprindelige Udseende. Ved den sidstnævnte Reparation blev saaledes Taarn, Vaabehus, Sakristi og den vestlige Ende af Skibets Sydmur samt den øverste Del af Korgavlen

benhuset forte ind i Kirken, blev til-muret og overpudsset paa begge Sider, saa der nu ikke ses den svageste Antydning af den. Taarnet har samme Bredde som Skibet og er forsynet med et spaantækt Spir af ca. 26 Meters Højde, hvilket svarer til hele Kirkens Længde. Skibets og Korets Mure har Skraasokkel men ingen Gesims eller Udsmykning af nogen Art;

kun paa Korets Østgavl er i Tagskø-gets Højde et Tandsnitsbaand, over det er Muren af Munkesten, forsynet med 5 Blendinger og pudset med Cement. Paa Skibets Nordside ses den gamle Kvindeindgangsportal uden Forsiringer af nogen Art og kun til- muret i en Stens Tykkelse paa den indvendige Side. Taarnet er under Taget prydet med en hvidtet Rund- buelruse, hvilende paa Konsoller Det gamle Vaabenhus har takket Gavl med 5 Blendinger og i Sidemurene cirkelrunde Vinduer.

Paa Sakristiets Vestmur er fastnag- let en oval Stenplade med følgende Indskrift: »Gravsted for Sognepræ- sten Lauritz Christopher Busch født 1748 død 1798 og hans Hustru Margrethe Charlotte Brugman født 1751, død 1794, som efterlod sig 3 Sønner og 6 Døtre«. Paa Kirkegaar- den hviler flere af Sognets Præster og Lærere. Hele Kirkegaarden er om- givet med en Mur, der for den ældre Dels Vedkommende bestaar af util- hugne Kampesten og Munkesten. I Østsiden findes en stor Indgangsportal opført af røde, overhvidtede Mun- kesten.

Vender vi os dernæst til Kirkens Indre, da er dette ogsaa undergaaet store Forandringer. Det øverste Trin i Trappen foran Indgangsdøren dan- nes af en Ligesten, der tidligere har ligget midt i Kirkegulvet nednfor Koret, og i 1828 blev anbragt paa sin nuværende Plads. I Stenen er indhug- get Figurer af en Præst og hans Kone

og ovenover en Fremstilling af Chri- sti Himmellart. Underneeden staar:

Her ligger begravet Hans Jenssen som var Sognepræst til Lande og Aageby udi 44 Aar og døde Anno 1682 den 21 Dag Sept. i sit Aldersaar 74 Desligeste hans kære Hustru Do- ritho Søfrensdatter som levede til- sammen i Ægteskab udi 41 Aar og døde Anno 16 udi sit Aldersaar den og begge deres eneste Børn Hans og Jens som døde straks efter deres hellige Daab Anno 1599 den 17 Septbr. Gud give dennem alle en hæderlig Opstandelse og det evige Liv.

Aarstal og Dato for Konens Død mangler. Langs Kanten af Stenen staar: »Hvad heller vi lever eller dø, da hører vi Herren til. Kvindens Sæd skal sønderknuse Slangens Hoved«.

Taarnrummet, hvis Hvælving har røde Ribber og hvide Kapper, tjener som Vaabenhus. Herfra er Opgang til Taarnet og til Orglet inde i Skibet. Taarntrappen er en snæver Vindel- trappe med ualmindelig høje Trin og bygget af røde Munkesten; den naar helt op til Klokkerne øverst i Taar- net, men er ovenover Hvælvingen gennembrudt, saa man fra denne kan naa op til Klokkerummet ad en ma- gelig Trætrappe. Murene ovenover Hvælvingen viser, at denne Del af Taarnet er delvis fornyet. I Klokke- rummet hænger kun een Klokke, hvis tyske Indskrift fortæller, at den er støbt den 31. Maj 1629 af Arent Kley- man. Tidligere har der hængt endnu en Klokke med en Indskrift, der for- tælle, at den var støbt 1696 af Jacob

Jeremissen, medens Lauritz Hansen Fiil var Sognepræst og Søren Pedersen Hviid Kirkeværg.

Skibet har sit oprindelige flade Loft, men har ellers et ganske andet Udseende end i gamle Dage. Nu er det lyst og venligt, før 1828 var det skummelt og mørkt. Kun lidet af det sparsomme Lys, der slap ind gennem de smaa højsiddende Vinduer naaede ned i Kirken; thi henover Stolestaderne var bygget Pulpiturer med mange Siddepladser, saa Kirkestolene underneden laa i Halvmørke. Som Røsel stod nok ogsaa Stolene paa Gulvet tomme; de fleste Kirkegængere søgte op paa Pulpiturene, og i Højde med dem stod ogsaa Prædikestolen; den var nemlig, her som flere andre Steder, anbragt over Korbuen Paa Siderne af Prædikestolen hang Grubernes Portrætter, der nu hænger i Sakristiet, og deres Adelsvaaben, hvoraf et enkelt endnu ligger i det gamle Skab i Sakristiet. Da der i 1775 blev givet Tilladelse til at nedrive Aageby Kirke skete det udtrykkelig paa den Betingelse, at »Pulpituret i Landet Kirke udvides og flere Stole indsættes«; det sidste kunde jo tyde paa, at Gulvet ikke var helt oplaget af Stole, naturligvis fordi ingen brød sig om at bruge dem. Ved Reparationen 1828 blev alle Pulpiturene nedrevet, Prædikestolen flyttet fra sit høje Stæde ned til sin nuværende Plads, Gulvet forsynet med nye, men yderst beskedne Stole, og de smaa højsiddende Vinduer erstattet med

de nuværende lavere siddende og større, men med smaa Ruder.

I Skibets Loft hænger to Lysekroner, der just ikke er bleven forskonet ved Omdannelsen til elektrisk Lys, idet store elektriske Pærer er anbragt i Krogene mellem Lysekronens Arme. Paa Skibets Nordvæg hænger en Tavle med Fortegnelse over Præsterne fra 1482 til Dato. Tavlen har tidligere hængt i Koret og tillige baaret en Fortegnelse over Sønderherreds Provster. 1752 lod Sognepræst Fr. Christensen den islandsøtte og i den nyere Tid er den igen ommalet og Præsterækken fort og til Nutiden. Den lyder saaledes:

Fortegnelse over Præsterne her til Landet og Aagebye før og efter Reformationen.

Før Reformationen:

- 1482 Hr. Niels Nielsen.
- 1442 .. Mads Mortensen.
- 1472 .. Hans Henrichsen.
- 1497 .. Lauritz Pedersen, hans Capellan Hr. Hans Nielsen.
- 1581 blev ærlig og velbyrdig Mand Hr. Stygge Pors som af velbyrdige Knud Gyldenstjerne Biskop i Odense havde faaet Collatz paa Landet og Aagebye Sogne, efter at han forhen havde været af Hr. Lauritz Pedersen udvalgt til at være hans Kapellan.

Efter Reformationen:

- 1540 Hr. Hans Nielsen.
- 1571 .. Nis Pedersen.
- 1578 .. Rs. Hansen, som blev kaldet herfra til Gløslunde.
- 1582 .. Hans Jensen, som var Sognepræst her til Stedet næsten i 44 Aar. Hans Kapel-

- lan var Hr. Oluf Christensen, som blev Sognepræst til Vaabensted.
- 1632 „ Hans Iversen i 22 Aar.
- 1654 „ Matthias Lerche i 25 Aar, hans Kapellan Hr. Hans Mule, som blev
- 1679 Sognepræst, og i hans Tid blev Ryde Sogn hertil annecteret.
- 1695 Mag. Lauritz Hansen Fiil, som blev kaldet fra Nørre Alslev i Falster her til disse Sogne. Hans Capellaner Hr. Laurids Kjeldsen og Hr. Svend Poulsen.
- 1710 Hr. Michael Nestius, hans Kapellaner Hr. Svend Poulsen, Hr. Adam Levin Boldt, Hr. Steen Møller og Hr. Hans Metner.
- 1747 „ Friderich Christensen kaldet fra Ruds-Vedbye i Sjælland. Hans Kapellaner Hr. Hans Metner, som døde 1755. Hr. Magister Johan Arnt Dyssel, som 1758 blev Sognepræst i Nustrup i Ribe Stift. Hr. Getrauer, som blev Sognepræst til Gunslev i Falster 1762. Hr. Frøderik Tornam, som blev kaldet til Sandby og Brangstrup i Sjælland 1778.
- 1775 blev Aageby Kirke efter kgl. Tilladelse af Patronen Hs. Excellence Grev Moltke nedbrudt og Aageby Sognefolk besalet at søge Landet Kirke, og Kapellaniet nedlagt 1778.
- 1783 Hr. Lauritz Christensen Busch.
- 1798 „ Gaverl Nielsen.
- 1807 „ Cornel. Micaelsen Baggær.
- 1821 „ Christoph. Michael Claussen
- 1834 „ Ole Cosmus Bay.
- 1840 „ Conrad Nannestad.
- 1858 „ Carl Adolph Gellerup.
- 1860 „ Johan Georg Ra. Nielsen.
- 1876 „ Berh. Ludvig Chr. Haase.
- 1888 „ Vilhelm Chr. Dahlman.
- 1909 „ Jac. P. Vilh. Mar. Warburg.
- 1921 „ Rob. Palle Stenstrup-Hansen.
- 1922 „ George William Zachariae.

Paa Skibets søndre Væg hænger et væmpemæssigt Maleri i svær, oval Ramme, forestillende Præsten Matthias Lerche, hans Kone, Datter og Svigersøn samt dennes to Børn. Figurerne er i naturlig Størrelse, alle knælende. I Midten knejser Mathias Lerches Kæmpeskikkelse, til venstre for ham hans Hustru Elisabeth og Datteren Karen, og tilhøjre Svigersønnen Hans Mule, der først var Kapellan hos Svigerfaderen og senere blev hans Efterfølger i Embedet. I Forgrunden knæler Børnene. Under Billedet hænger en lille oval Tavle af nyere Oprindelse med Indskriften: »Epitafium over Præsten Mathias Lerche, død 1679«. Denne Indskrift er ikke den oprindelige; thi i en Beskrivelse, som Sognepræsten Fr. Christensen forfattede 1755, noterer han, at der under Maleriet staar: »Anno 1677 den 8. September haver jeg Mathias Lerche bekostet og ladet opsætte dette Epitafium, mig og min salig Hustru og Børn til en Amindelse og Kirken til Beprydelse. Den 27de December 1679 er den salig Mand i Herren hensovet«.

Mathias Lerche var født 1628 — vistnok Søn af Sognepræst Lerche i Nysted — han var først Rektor i Nysted og fra 1654 til sin Død 1679 Sognepræst i Landet-Aageby. Der for-

tælles om ham, at han var 3 Alen og et Kvarter høj og omtrent 3 Alen i Omkreds, og at man ved hans Begravelse maatte danne en ny stor Port i Taarnmuren, da Vaabehusets Dør var for lille til, at Kisten ad denne Vej kunde komme ind i Kirken. Sog-

MATHIAS LERCHES EPITAFIUM

nepræst Fr. Christensen nævner denne Port, der allsaa har staaet endnu paa hans Tid; den er formodentlig først tilmuret 1828.

I sin Beskrivelse gengiver Christensen endvidere Indskriften paa Sognepræst Hans Jensens Ligsten, der nu ligger ude paa Trappen, men dengang laa i Kirkegulvet, og han tilføjer, at der længere nede paa Kirkegulvet ligger en anden Ligsten med følgende Indskrift: »Under denne Sten hviler ærlig og fornuftig Mand Rasmus

Løjet, fordum Herredsfoged udi Sønderherred udi 15 Aar og Sognefoged udi Landekirke Sogn udi 12 Aar, som boede i Skotsebølle i 14 Aar og døde der sammesteds Aar 1639 udi sit Alders 80 Aar, med sin kære Hustru, ærlig og gudfrygtig Kvinde Magdalene Olufsdatter, som døde 16 udi sit Alders Aar. Gud give dennem med alle tro Christne en ærefuld og glædelig Opstandelse Amen«. Denne Sten er forlængst forsvunden; den er formodentlig fjernet 1828.

Oppe i Koret ligger en meget stor Ligsten, der tildels dækkes af Knæfaldet og Bræddegulvet mellem dette og Altret. Den synlige Del viser i stærkt Relief Peder Grubbe og Karen Rud til Aalstrup. Ovenover de omtrent legemsstore Figurer staar: »Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Peder Grubbe til Aalstrup, som døde 1614 den 24. Februar med hans kære Frue, ærlig og velbyrdig Karen Rudt, som døde Anno 1612 den 17. Marts. Gud give dennem en glædelig Opstandelse«. Resten af Stenen skjules som sagt under Knæfaldet, men Sognepræst Christensen anfører i sin før nævnte Beskrivelse, at Stenen har 4 Figurer, og at der under de to nederste staar: »Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Jesper Grubbe til Aalstrup som døde Anno 1622 den 8. August, med hans kære Frue, ærlig og velbyrdig Anna Wittrup, som døde Anno 16 den Gud give dennem en glædelig Opstandelse«. Efter dette maa Ligstenen

være ca. 4 Meter lang, og altsaa være af ganske usædvanlige og kæmpe-mæssige Dimensioner; den dækker over en aaben Begravelse, eller muret Gravkammer, lig det, der gemmer Laurids Grubbe og hans Hustruer i Ryde Kirke; thi i den oftnævnte Beskrivelse fra 1765 hedder det: »Under Koret findes en aaben Begravelse, hvorpaa ligger en meget stor, hvid Sten, og da i samme Begravelse skal være nedsat 4 adelige Lig, Peder Grubbe og hans Frue, Jesper Grubbe og hans Frue, saa er det uden Tvivl deres Portrætter og Vaaben som findes paa Stenen, og er det zirligt gjort. Derefter følger de ovenfor gen-givne Gravskrifter.

Prædikestolen, der er anbragt paa en Træsøjle i Skibets sydøstlige Hjørne, har 5 Felter — tidligere 6 — adskilte ved dobbelte Søjler, og med ud-skaarne Figurer af Evangelister og Apostle. Den er fra Tiden omkring 1600 og antagelig udgaaet fra Abel Billedsniders Værksted i Næstved.

I Korbuen staar en Degnestol, hvis overste Vægbrædt har haft en læn-gere Indskrift, der ved at Brædtet er gennemskaaret paa langs, er delt, saa nu kun Halvdelen af Bogstaverne er tilbage. Fr. Christensen angiver, at der »paa Herskabets Stole staar under nogle gamle Vaaben det Aarstal 1561«. Disse Stole er som saa meget andet gammelt forlængst faldet for den pietetløse »Forskønnelsesiver«, der rasede omkring i vore Kirker i de første tre Fjerdedele af forrige Aar-

hundrede. Endelig oplyser Christen-sen, at der paa Hvælvingen i Koret stod: »Anno 1708 haver Kirkens Pa-tron den højædle og velbaarne Herre, Hr. Oberst Friderik Lützou, Herre til Gammel- og Lundsgaarde med sin højædle Frue Dorothea Magdalene Harstal ladet Kirken renovere«. Nu fremtræder Korhvælvingen uden Indskrift med hvide Kapper og røde Rib-ber ligesom Taarnhvælvingen.

Døbefonten er af Træ, trebenet og ejendommelig, men forholdsvis ny. Daahsfadet er et gammelt Messing-fad med en Reliefremstilling i Bun-den af to Mænd, der bærer en mæg-tig Vindrueklasse; udenom er en ulæselig Indskrift med Munkebog-staver.

Altærtavlen er et Billedskærer-ar-bejde, forsynet med en Slags Him-mel, der bærer Aarstallet 1682. Selve Tavlen er inddelt i 6 Felter, hvori er anbragt ret tarvelige Malerier, i det midterste Nadveren og udenom Gen-givelse af Christi Lidelseshistorie, et af Malerierne forestiller Christi Hud-stættelse og viser i Baggrunden en hængt Forbryder, paa det næste bærer Kristus sit Kors til Golgatha, og de andre fremstiller: Kristus paa Korset med Røverne ved Siden, Grav-læggelsen og Opstandelsen. Paa det murede Alterbords Træbeklædning staar Grubbernes Vaaben. Paa Al-terbordet staar to Malmstager med Vildsvine- eller Buldghoveder som Fødder, men uden Inskription. Paa Altærtavlens Bagside har Maler Bend-

sen i Maribo skrevet, at han 1828 har malet Tavlen og atter malet den i 1857.

Allerkalken bærer Indskriften C. v. S. 1761 og er altsaa skænket af Geheimræd C. von Stöcken, der i sin

bærer i Bunden Indskriften »Landet Kirke 1864«.

I Sakristiet hænger 4 slette Malerier, der forestiller Peder Grubbe og Jesper Grubbe, samt deres Hustruer, Karen Rud og Anna Wittrup, altsaa de samme 4, der ligger begravet under Koret.

I Sakristiet henstaar endvidere et meget gammelt og højt øjendommeligt Skab, der er skaarat ud af én mægtig Egeblok; det er delt i to Rum, har tagformet Top og er omvundet med svære Jernbaand; det er sikkert mange Hundrede Aar gammelt og fortjente derfor at blive holdt i ordentlig Stand.

I den katolske Tid har Landet Kirke som alle andre haft forskellige Altre, hver indviet til sin Helgen, og hver især betænkt med Gaver, navnlig fra Folk, der ønskede læst Sjælemesse for deres afdøde paarørende. Ved Reformationen blev alle disse Altre nedrevne og deres Gods konfiskeret til Fordel for Kronen. 1566 fik saaledes Erik Grubbe til Aalstrup Forleningsbrev paa nogle Gaarde, »som tidligere laa til St. Mathias Alter i Landet Kirke; det var en Gaard i Højreby, to i Skodsebølle og en i Nybølle. 1586 mageskiftede Peder Grubbe til Aalstrup med Kronen og erhvervede sig alt det Bøndergods, der tidligere havde hørt til Landet og Aageby Kirker, bl. a. en Del Gaarde i Skodsebølle og Nybølle. Hvor meget Gods, der har været til Landet Kirke lader sig ikke nu opgøre, men det

DET GAMLE KIRKESKAB

Tid ejede Gammelgaard. Oblatæskan bærer Moltkernes Vaaben og Bogstaverne A. G. v. M. og i Bunden Aars-tallet 1791; ogsaa denne Giver er en tidligere Ejer af Gammelgaard nemlig Adam Gottlieb von Moltke. Disken

har sikkert været ret betydeligt. Og det gik — med en lille Omskrivning — her som allevegne: Naar det regnede paa Kirken, dryppede det paa Præsten; det er ikke faa og smaa Gevinster, at de Landet Præster erhvervede i den katolske Tid. 1448 giver Mathis Frensdén af Ryde Præsten i Landet Brev paa, at han og hans Efterfølgere skal have fri Skovhugst og Oldengæld paa Taareby og Ryde Skov. 1455 nævnes Knudshjerg som hørende Landet Præst til, saavidt Sognegrænsen rækker. 1514 var der Retstrætte mellem Præsten og Olstrup om den »Almind« d. v. s. Fælded, der ligger ved Landet Kirke, og Dommen udtaler, at den rettelig tilhører Præsten. 1530 føres Tingsvidne paa, at en øde Jord i Skodsbølle, kaldet Toppes Jord, tilhører Præsten i Landet og at to øde Jorder i »Kartorpe Mark« ogsaa hører Præstekaldet til. Det var saaledes ikke uden Grund, at Rhode betegnede Kaldet som »en fed Stumpe«, og at selv en Adelsmand som Styge Pors fra Øllingsø søgte og fik det. Herlighederne tog Kronen ved Reformationen og da bl. a. Skovhugstretten — hvilket fremgaar af, at Præsten i Landet 1656 faar bevilget aarlig 20 Læs Brænde og 10 Læs Gærdsel af Kronens Skove — men der blev dog saa meget tilbage, at Landet stadig indtil den nyere Tid henregnedes til de bedste Sognekald paa Vestlolland.

I Grubbernes Tid hørte Landet Kirke under Aalstrup, senere hørte den

i lange Tider under Gammelgaard og tilsidt gik den ind under Grevskabet Christianssæde. I 1908 blev den selvejende Institution med en Formue paa 7000 Kr. Renterne heraf anvendes til Vedligeholdelse, dog saaledes, at Renterne af de 5.700 Kr. kun maa anvendes til Hovedreparationer og Renterne af de 1800 til aarlige Reparationer, hertil anvendes ogsaa det aarlige Landgilde af nogle Gaarde, som nu er afløst med en fast aarlig Pengedydelse paa ca. 300 Kr.

AALSTRUP.

Herregaarden Aalstrup eller som dens oprindelige Navn var Olstrup, er opstaaet af Bondebyen Olestrup (Olafstorp), der — som Helgennavnet Olaf viser — var af nyere Oprindelse, idet den først er bleven til efter Kristendommens Indførelse her i Landet. Sandsynligvis har Byen været en Udflytterby fra Opager. Nu er Aalstrups Kredslob fuldbyrdet; den opslugte Bondebyen og aad sig gennem Aarhundreder stor og mægtig af omhiggende Bøndergods og Husmandstoffer — og nu staar den selv for Tur til at blive ødt af Bønder og Husmænd; den gamle Herregaard er dømt til Udstykning og om faa Aar ligger der paa dens Marker en By med 40 store Husmandsbrug. Det er et Stykke Historie, som dermed afsluttes; men store Kulturværdier gaar der ikke tabt. Grubbernes Adelsborg er forlængst sunket i Grus,

kun den indre Borggrav og nogle hvælvede Kælderrum under det nuværende beskedne »kun« 200 Aar gamle Stuehus er alt, hvad der er tilbage af de fordums Symboler paa Magt og Herlighed.

Om Aalstrups ældste Historie ved vi kun lidet. 1438 ejede Rigskansle-

Fyn og de sydlige Øer. 1564 var han »Hovedsmand for Udbudsknægtene i Aalholm Lens«, og 1571—78 var han forlenet med Hoby Birk i Gloslunde Sogn. Han har næppe boet paa Aalstrup. Ved hans Død 1585 gik Aalstrup i Arv til Sønnen Peder Grubbe, der opbyggede Gaarden og forsynede

AALSTRUP MED INDKØRSEL OVER GRAVEN

ren Ivan Foss Aalstrup; hans Datter Karen ægtede Lavrids Jensen Vaspyd, der 1450—62 skrev sig »til Olstrup«. Hans Son Mads Lauridsen Vaspyd ejede Gaarden fra 1483; ved hans Død 1519 gik den i Arv til Sønnen Lavrids Madsen Vaspyd, hvis Datter Anne bragte den til sin Mand Erik Grubbe. Han var 1568 »Proviantmester i Smaalandene«, d. v. s. havde den Opgave at udskrive Proviant til Kongen, Hæren og Flaaden fra

den med dobbelte Grave; de inderste findes endnu i hele deres Udstrækning, hvorimod der kun er Spor tilbage af den ydre Grav der omsluttede hele Ladegaarden og en betydelig Abildgaard. Af Grubbes Bygninger er nu kun tilbage de hvælvede Kældere i den nuværende Hovedbygningens ene Ende. Grubbes Gaard bestod sikkert af flere Floje, i al Fald har man ved Gravning paa Pladsen fundet Murstensrester og en nøjere Undersøgelse

vilde sikkert bringe mere betydelige Rester for Dagen.

1586 ægtede Peder Grubbe den 26-aarige Karen Rud, Datter af Marskal Jørgen Rud til Vedby og Otterslevgaard (Wintersborg). Karen Ruds haandskrevne Bonnebog er bevaret og er af ganske særlig Interesse paa Grund af de mange Optegnelser, hun har indføjet i den om Begivenheder i hendes Slægt. Om sit Bryllup skriver hun: »Den Søndag før St. Mortensdag Anno 1586, som var den 6. November, da stod vort Bryllup her paa Aalstrup, Gud unde vor Lykke dertil og Glæde baade til Sjæl og Liv Amen«. Peder Grubbe har i samme Bog nedskrevet en udførlig Fortegnelse over Deltagerne i Bryllupsfesten, den lyder: »1586 den Søndag før St. Mortensdag stod mit Bryllup med ærlig og velbaarne Jomfru Carine Rudt her paa Aalstrup, som var den 6. November, og var disse efterskrevne til vort Bryllup: Henning Gøe og Morten Venstermand sad hos mig paa Brudebænk (dernæst) Oluf Daa til Ravnstrup, Frederik Hobe til Nielstrup, Lave Wenstermand til Pederstrup. Erik Wenstermand til Londe, Knud Wenstermand til Finstrup, Rudbeck Pors til Øllingsø, Claus Jacobsen til Gammelby, Hans Steensen til Steensgaard. Knud Rud til Vedby, Knud Rudt til Sandholt, Eylor Rudt til Ottersløf, Johan Rudt til Møgelkær, Per Rudt til Fuglsang, Eiler Qvitzow til Qvitzovholm, Hans von Mellen til Lundtzgaard, Anders

Green til Sunzby, Honning Sparre til Tolkestrup (Torkilstrup, Falster), Henrik Gøe til Skørringe, Peder Basse til Sorup, Eske Krauese til Assendrop, Christopher Krausse til Egholm, Hans W. til Gunderup, Lave Lykke til Klinstrup, Knud Urne, Niels Friis, Borkar, von Pappenheim (til Sæbyholm) og Jens Falster«. Derefter følger en tilsvarende Fortegnelse over alle de deltagende Adelsdamer, der for den væsentligste Del var de fornævnte Adelsmænds Fruer.

Peder Grubbe, der i sin Ungdom en kort Tid havde været Hofjunker, opnaaede Tid efter anden at faa forskellige Len; men blev boende paa Aalstrup og synes iøvrigt ikke at have udmærket sig i nogen Retning. Han var en haard Herre mod sine Bønder og tog tit med det Onde, hvad han ikke kunde opnaa med det Gode. Den stridbare Herre førte en lang Række Retstrætter baade med Ejerne af Taastrup (Christianssæde) og af Opagergaard om Skovrettighederne: han table alle disse Processer, men var ikke bange for, naar Dommen var gaaet ham imod, at begynde forfra paa et lidt andet Grundlag og lade haant om den allerede afsagte Dom. Navnet »Trætteskoven« bevarer Mindet om en af de omstridte Skove, som baade han og Sønnen med List og Vold vilde tilegne sig. Det gamle Ord »Frønde er Frønde værst« havde ogsaa her sin Berettigelse, idet baade Ejerne af Taastrup og Opagergaard var Aalstrup-Grub-

børnes Slægtninge. At han fo'r frem med haard Haand over for dem, der traadte ham selv og hans for nær, fremgaar af et Brev til Svogeren Knud Rud, dateret Aalstrup den 20. Februar 1601, hvori han beder Svogeren lægge et godt Ord ind for ham hos Kongen, da han (Peder Grubbe)

Maribo Klosterkirke den 31. Marts, og fik (jeg) samme Dag Tidende, at Dronning Anna Cathrine var død den 28. Marts paa Københavns Slot. Gud give dem begge en glædelig Opstandelse. Disse Godtfolk var til hendes (Karen Rudts) Begravelses Begængelse. Derefter følger Navnene paa

PETER GRUBBE

KAREN RUD

var anklaget for uden videre at have ladet nogle Fribyttere henrette.

Karen Rud fik i sit Ægteskab med Peder Grubbe 6 Børn. Hun døde 1612. Peder Grubbe skriver herom i den før nævnte Bønebog »Anno 1612 den 18. Marts kaldede Gud min hjertekære, salige Hustru Karen Rudt af denne sorgfulde Verden. Gud give hende en glædelig Opstandelse med alle tro Kristne paa den yderste Dommedag. Og blev hun nedsat udi

en Række Adelsmænd. Datteren Anne Grubbe skriver i samme Bog: »1612 den 18. Marts, da kaldede Gud min hjertecallerkæreste Moder, Fru Karen Rud paa Aalstrup, og stod hendes Begravelse i Maribo, og er begravet udi hendes Sognekirke Lande. Gud give hende en ærefuld Opstandelse«.

Peder Grubbe døde to Aar efter Hustruen. Datteren noterer herom i Bønebogen: »1614 den 24. Februar kaldede Gud min hjertecallerkæreste

Fader, Peder Grubbe til Aalstrup udi Lolland, og stod hans Begravelse udi Maribo og er begravet udi hans Sognekirke Lande. Gud give hannom en ærefuld Opstandelse.

Naar baade Karen Ruds og Peder Grubbes Kister fortes til Maribo og først senere tilbage til Landet, er

luppet fejredes i Naksøvej med stor Pragt og Parret slog sig derefter ned paa Aalstrup. Da Onklen Lavrids Grubbe til Gammelgaard 1616 fragsagde sig Hvervet som Landsdommer i Lolland for at overtage Posten som Lensmand i Nykøbing, udvirkede han, at Jesper Grubbe blev hans Ef-

JESPER GRUBBE

ANNE WITTRUP

Grunden utvivlsomt den, at den murede Familiebegravelse i Landet Kirke den Gang endnu ikke har været indrettet om end paatænkt. Den er da formodentlig bygget af Sønnen Jesper Grubbe, som derefter har ladet Forældrenes Kister bringe tilbage fra Maribo

Jesper Grubbe arvede som ældste Søn Aalstrup. Han var født 1588 og ægtede kort efter Faderens Død den jævnaldrende Anne Wittrup. Bryl-

terfølger som Landsdommer, hvormed fulgte Forleningen af Hovgaard i Nørre Herred. Jesper Grubbe beholdt denne Stilling til sin Død 1622, men spillede ellers ingen Rolle udadtil. Indadtil paa sit Gods førte han det samme haardhændede Udsuger-Regimente som Faderen og levede ellers i fuldt Maal for at nyde Livets Goder, ikke mindst hvad Mad og Drikke angik. Det kraftige Liv, han førte, lagde ham tidligt i Graven, idet

han kun blev 84 Aar. Søsteren Anne skriver om ham i Bønnebogen: »1622 den 25. August kaldede Gud min salig Broder, Jesper Grubbe paa Aalstrup, og stod hans Begravelse paa Gaarden og hans Lig er begravet udi Lande-Kirke. Gud give hannem en ærefuld Opstandelse.«

Jesper Grubbes og Anne Wittrups Ægteskab var barnløst. Efter Mandens Død har Anne Wittrup sandsynligvis maattet afstaa Parter af Gaarden til Jespers Brødre Erik og Jørgen.

Jørgen var 1618 bleven gift med Kirsten Venstermand til Pederstrup, men hun omkom Aaret efter ved at falde i en Kaarde. da hun sprang af Vognen i Nakskov*) Jørgen Grubbe selv faldt ved Lutteram Darenberg 1625 og efterlod sig ingen Børn. Erik Grubbe var Kaptajn i Fodfolket, 1618 drog han med Ove Giedde til Ostindien og fik undervejs paa en meget æventyrlig Maade en Kone. Erik Grubbe havde nemlig i København indladt sig i Kæresteforhold med en borgerlig Pige, Ingeborg Hansdatter. Da han skulde rejse, vilde de ikke skilles, og de aftalte, at hun forklædt i Karleklæder skulde snige sig om Bord i Skibet. Det gik let nok, men allerede under Sejladsen i Øresund, blev hun opdaget, og udførte i Helsingør maatte Erik Grubbe lade sig vie til hende, da hun ellers vilde blive sat i Land. Paa Rejsen fik hun en Søn, men

baade Moder og Barn døde. Det er betegnende, at Anne Grubbe i sine Bønnehogsoptegnelser lægger hele Skylden for Skandalen over paa den stakkels forførte Pige, der maatte betale sin korte og sikkert ikke ublandede Lykke med sit Liv. Anne Grubbe skriver nemlig: »1618 den 18. November drog min Broder Erik Grubbe til Ostindien og blev bedraget (badaaret) af en Jomfru, Ingeborg Hansdatter, som drog med ham, og blev viet ved hende paa Skibet i Helsingør. 1619 den 28. Juni fik hun en Søn ved ham og døde deraf og hun er begravet den 22. Juli paa et Land, der hedder Kape dei bone Sperandze.« — Barnet fik Navnet Cap di Bone (eller Afrika) Grubbe, og døde omtrent samtidig med Moderen. Erik Grubbe kom hjem 1622, men drog 8 Aar efter atter til Ostindien, hvor han døde 1631, uden at efterlade sig Børn.

Jesper Grubbes to Søstre havde heller ingen Børn (Anne — der fortsatte Moderens Slægtsoptegnelser i Bønnebogen — forblev ugift, Karen var to Gange gift, men var barnløs i begge Ægteskaber). Da der saaledes ingen mandlige Arvinger var til Gaarden efter Svogrenes Død, har Anne Wittrup formodentlig arvet Svogrenes Part og faaet Lov at sidde uantastet paa Aalstrup. Hun døde antagelig 1635. Efter hendes Død gik Gaarden i Arv til Søsteren Barbara Wittrup, som var gift med Kansleren

*) Se Nørre Herred Side 291.

Chr. Friis. Han nævnes 1686 som Ejer af Aalstrup idet han dette Aar mageskiftede nogle Bøndergaarde med Kronen, saaledes, at han bortbyttede nogle, der laa fjernt fra Aalstrup, med nogle nærmere liggende. Chr. Friis døde 1689, og hans Enke beholdt Aalstrup, idet Sønnen Gregers Friis, der var udset til at arve den, kun var 15 Aar, da Faderen døde. Barbara Wittrup gjorde 1648 Krav paa en Del af Kronens Skove i Taareby og Ryde, idet hun hævdede at have Ret til nogle Svins Olden i disse Skove, som hørende til de Gaarde hendes afdøde Husbond havde faaet ved Mageskifte med Kronen. Hvorledes Sagens Udfald blev kan ikke oplyses, men det er ogsaa underordnet. Hovedinteressen ligger i, at der hermed føres Bevis for, at Chr. Friis 1686 og Barbara Wittrup 1648 var Ejere af Aalstrup.

Barbara Wittrup døde 1653. Det er muligt, at Sønnen Gregers Friis har overltaget Aalstrup kort Tid i Forvejen; men længe fik han ikke Glæde af Besiddelsen, thi han døde Aaret efter Moderen, kun 30 Aar gammel. Sin første Ungdom efter Faderens Død tilbragte han i Bisp Brokmanns Hus. Siden var han en kort Tid Hofjunker, foretog derefter en længere Rejse i Holland, England og Frankrig og blev 1652 Lensmand paa Brunlang i Norge; hans Død indtraf under et Ophold i København 1654.

Efter Gregers Friis Død købte Rigs-

hofmester Joachim Gersdorff ikke alene Aalstrup, men ogsaa Grubbernes anden Gaard, Taastrup (Christianssæde), og disse to Gaarde har siden, en enkelt Afbrydelse (ræregnet, hørt sammen.*) Joachim Gersdorff spillede en betydelig Rolle i Danmarks Historie og som Corfitz Ulfelds Efterfølger i Rigshofmesterembedet deler han med Frederik III det tunge Ansvar for den istsindige Krigserklæring til Sverrig 1657. Sammen med Christian Skeel fik han i Februar 1658 overdraget det tunge Kald at forhandle med Carl Gustav om Fred og som Befuldmægtig underskrive Roskildefredens ydmygende Betingelser. Med Fredstraktaten foran sig og Pennen i Haanden til

*) I en Afhandling om Dorte Skov i Loll.-Fal. historiske Samfunds Aarvog for 1916, omtaler Povl Hansen, Vallekilde, at Erik Bille og efter ham Sønnen Lave Bille var Ejere af Havlykkegaard paa Lolland »saavel som Aalstrup« og at Lave Bille 1665 maatte sælge sidstnævnte Gaard. Men det Olstrup, Billerne ejede, laa i Præste Amt og maa ikke forveksles med det lollandske. 1648 er Lave Bille til Olstrup i Jordstrid med Oluf Daa til Holmegaard, hvilket jo nok ved en overfladisk Betragtning kunde lede Tanken hen paa det lollandske Aalstrup og den nærliggende — men forevrigt paa et langt tidligere Tidspunkt nedlagte — Holmegaard i Ryde Sogn. Men Oluf Daa's Holmegaard laa ligeledes i Præste Amt og ligger der forevrigt endnu.

Underskrift gentog han Kejsers Neros bekendte Ord: »Gid jeg ikke kunde skrive«. Under Stormen paa København 1659 lærdes Gersdorff ved Kongens Side paa Voldene og tog virksomt Del i Forsvaret. Under Statsomvæltningen 1660 var hans syg og nedbrudt og hans Hjem paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv var Samlingssted for de raadløse Rigsraaders Raadslagninger. Gersdorff forsøgte sig forgæves som Mægler hos Kongen for dog at bevare Adelen noget af dens Indflydelse; men han optraadte med saa stor Forsigtighed, at han ikke forspildte Kongens Gunst, og efter at den enevældige Regeringsform var indført, fik han det gamle nu genoprettede Embede som Rigens Drost. Hvad dette Embede egentlig betød, var endnu ikke endelig bestemt ved Gersdorffs Død 19 April 1661.

Joachim Gersdorff opholdt sig kun sjældent paa sine lollandske Godser, og ved hans Død blev de delt, saaledes at Sønnen Frederik fik Tostrup og Henrik Aalstrup.

1669 solgte Henrik Gersdorff Aalstrup til Generalpostmester Poul Klingenberg. I Rogerts Udskrift af Lollands Landstings Pantebog fra 1665 til 1673, der er indbeholdt i hans Manuskriptsamling paa det kgl. Bibliotek, findes følgende: 14. April 1669 blev læst et Skøde fra velbyrdig Henrich Gersdorff, Soelemarkegaard, til højsæde Poul Klingenberg og hans Arvinger paa Aalstrup Hovedgaard,

liggende i Fuglse Herred i Aageby Sogn med Grund, Ejendom, Bygning og tilliggende Skove, takseret for 90 Td. Hartkorn, saavel som og dens tilliggende Bøndergods nemlig: 2 Gaarde i Korterup, 1 i Tygestrup, 3 i Aageby, 9 Gaarde og 2 Huse i Opager, 10 Gaarde i Skodsebølle, 12 i Nybølle, 5 i Taareby, 4 Gaarde og 4 Gadehuse i Vejleby, 1 Gaard og 1 Hus i Norre, 1 Gaard i Norre Højreby, 1 i Bursø og 1 øde Gaard i Tirsted. Af Husmænd: 9 i Opager og 3 i Taareby. Desuden af Klapperis Mølle i Aageby Sogn aarlig 4 Pund Mel. af Lande Mølle 4 Pund og af Skodsebølle Mølle 2 Pund. De 10 Gaarde i Skodsebølle »har Lod og Part i de tvende Skove Tranemose og Gandskov«, og de 12 Gaarde i Nybølle »har Part i Bjerreskov« hver med et Svins Olden. — Købesummen var 14,519 Rigsdaler i Form af et af Kongen til Klingenberg udstedt Pantebrev paa Sønder og Norre Uheland i Aggershus Len. Samtidig købte Klingenberg ogsaa Tostrup.

Poul Klingenberg, der saaledes blev Ejer af Aalstrup havde gjort en glimrende Karriere. Han var født i et borgerligt Hjem i Hamborg, og kom i sit 16 Aar i Lære hos den rige Handelsmand Albert Berns i Hamborg. Efter kun 3 Aars Forløb avancerede han til Bogholder og senere til Berns Kompagnon og Svigersøn. 1662 kom han i et Ærinde for Handelshuset til København og fandt her saadanne Chancer, at han blev der med det

samme Ved formaaende Venners Hjælp kom han i Forbindelse med Frederik III og udkastede for ham Planen om en Omsændring og Forbedring af det kgl. Postvæsen, der var oprettet 1624, men nu var helt forsumpet. Kongen bifaldt Planen og

Befordring. Hele Portoen for Breve og Betalingen for de Rejsendes Befordring efter de af Kongen fastsatte Takster skulde til Gengæld være hans og desuden fik han Skattefrihed og 1000 Td. Havre aarlig for Befordring af Statens Breve. Den gamle

AALSTRUP MED VOLDGRAVEN

16. Juli 1653 fik Klingenberg Bestalling som Generalpostmester for Danmark og Hertugdømmerne i 30 Aar. Han havde Forpligtelse til at oprette ridende og kørende Poster mellem København og Hamborg, samt kørende og gaaende Poster paa de andre Hovedruter og han skulde holde Heste ved alle Posthuse til de Rejsendes

Route til Hamborg, der gik over Dragsminde (sydost for Rodby) og Femern, flyttede Klingenberg, saa den gik over Assens og Haderslev, hvilket var langt billigere, da den saa fulgtes med den jydsk og fynske Post til Odense. I det Hele lagde han stor Iver, megen Dygtighed og et glimrende Organisationstalent for Dagen,

saaledes at Postvæsenet blomstrede op og udviklede sig Aar for Aar. Samtidig lagde Regeringen større og større Beslag paa hans Evner; han blev adlet, udnævntes til Admiraltetsraad og fik overdraget en væsentlig Del af Arbejdet med Fornyelsen af Flaaden 1671 blev han Etatsraad med Sæde i Statsraadet. 1679 blev han Kommerceaad med Sæde i Kommercekollegiet og desuden anvendtes han hyppigt i Kommissioner og diplomatiske Sendelser. Hans nære Samarbejde med Griffenfeldt havde nær trukket ham ned ved dennes Fald; han slap med Skrækken, men hans bedste Glanstid var alligevel forbi. Den store Formue, hans Kone bragte ham, havde han opereret med i private Forretninger i stor Stil, saa han var bleven en for sin Tid overordentlig rig Mand. Han købte adskillige Godser foruden Aalstrup og Tostrup (Christianssæde), Højris paa Mors og Hanerau i Holsten. Men da hans Stjerne ved Hoffet var dalet, gik det hurtigt ned ad Bakke. Hans forlængst skide Svigerfader havde en Gang indgaaet en Kontrakt med Kongen om Levering af en stor Ladning spansk Salt, men ikke opfyldt Kontrakten, og nu blev der gjort Erstatningsansvar gældende mod Klingenberg. Samtidig fik han en Række Processer om store Fordringer i Mariager Kloster, som han med alle Behæftelser havde overltaget efter en Svoger, og inden han saa sig om var den stængerne og mægtige Mand forar-

met. 1685 maatte han for at dække Kronens sidste Fordringer afstaa Postvæsenet til Kongens Søn Christian Gyldenløve og 1686 maatte han afstaa baade Aalstrup og Tostrup til Baron Jens Juul Poul Klingenberg var nemlig kommet i Gæld til Baron Wilhelm Gyldenrone. Dennes Enke Begitze Sophie Vind, giftede sig senere med Jens Juul som nu gjorde sine derved erhvervede Fordringer gældende og overtog begge de pantsatte Gaarde 1690 døde Poul Klingenberg, fattig og forgræmmet paa Højris, som han paa et tidligere Tidspunkt havde tilskødet Sønnen

Den højt berømmelige Jens Juul — lige udmærket som Diplomat, Krieger og Administrator — døde 1700 og Aalstrup og Christianssæde gik derefter i Arv til en en af Begitze Sophies Vinds Søner af første Ægteskab, Vilhelm Frederik Gyldenrone. Han døde tidligt og Enken ægtede derefter Konferensraad Hans Rantzau, og af ham købte Grev Christian Ditlev Reventlow 1728 Tostrup og Aalstrup og oprettede Aaret efter af dem og nogle andre Godser Grevskabet Christianssæde.

Det nuværende Stuehus paa Aalstrup skriver sig sikkert fra Grevskabets Oprettelse. Det er tildels opført paa den tidligere Hovedbygning Grund, idet de gamle, hvælvede Kældere endnu er bevaret under den ene Ende af Huset.

Aalstrup har nu et Tiliggende paa 248 Hektar med 57 Td. Hartk. og

675,000 K- Ejendomsstykk, hvoraf de 166,000 er Jordværdi. Gaardens ligestændige Udstykning staae nu (1828) lige for Haanden.

**BYERNE I GL. LANDET
SOGN.**

ASKØ har egentlig Krav paa at være Kirkeby; thi skønt Kirken ikke har laant Navn af den, ligger den dog paa Askos gamle Byomraade. Navnet er sikkert opstaaet dels af den Omstændighed at Højdedraget, hvor paa Byen og Kirken ligger, i Oldtiden ved Højvandtider har været en O, og dels af Træsarten Ask, som »Oen« har været bevokset med, før den blev opdyrket. Sognepræst Fr. Christensen skriver i sin Indberetning 1755, at Askø har faaet sit Navn uden Tvivl fordi Stranden de fleste Tider om Vinteren løber saalangt ind, at Byen og dens Marker bliver omflydt.

Askø slap — saavel som de øvrige Byer i Landet-Aageby Sogn — forholdsvis naadigt fra Fjendens Hærgen under Svenskekrigen i al Fald hvad Skaden paa Bygningerne angik. Sagnet fortæller, at Sognepræsten Mathias Lerche var Aarsag til denne Lemfældighed, idet de svenske Officerer blev beværtet saa godt i Præstegaarden og drukket saa brøvt til af den kæmpemæssige Præst, at de til Gengæld lovede at skaane hans Sogn saa meget som muligt. Der er da heller ingen af Gaardene, som ligger øde efter Krigen. Men at der

iovrigt ikke har været stort at prale med i den efterfølgende Tid, fremgaar af den Kendsgerning, at medens der i 1664 var 4 Selvejrgaarde, er i 1688 alle Gaardene — 10 i Tal — Fæstegaarde. Kommissionsbetænkningen af 1685 viser, at Kronen har 5 Gaarde i Askø, hvoraf de 4 faar Betegnelsen »forarmet«, medens den femte (en Halvgaard) er øde og uden Fæste. Besætningerne bestaar af 3—4 Heste, 1 a 2 Køer og 3—4 Faar eller Svin.

Præstegaarden ligger i Askø, men Sognepræst Fr. Christensen si-

PRÆSTEGAARDENS STUEHUS

ger i sin Beskrivelse af 1755, at Præstegaarden »i forrige Tider har været hygt ved Kirken«. Ifølge Matriklen af 1664 ejede Præstekaldet foruden Præstegaarden en Fæstegaard i Askø, og hvis Sognepræst Christensens Opgivende er rigtigt, maa det vel være denne Fæstegaard, der er blevet ophøjet til Præsteresidens, enten fordi den oprindelige Præstegaard er brændt eller er bleven saa forfalden, at man ikke har villet gøre den i Stand. Den nuværende Præstegaard er i al Fald meget gammel. Udhusene bliver nu nedrevet, fordi de ikke kan staa længere. Det tilbage-

blivende Stuehus er meget karakteristisk, det gælder særlig et Par Udbygninger mod Haven med langt nedfaldende Tag. I en af de nu tildels Ijærnede Sidelænger har den gamle Kapellanbolig været: den giver med sit overordentlig beskedne Udseende en Forestilling om de trange Kaar, hvorunder Kapellanerne levede, selv i ret fede Præstekald. Kapellaniet blev nedlagt 1778 efter Ansøgning af Sogne-

DEN GL. KAPELLANBOLIG

præsten Fr. Christensen, der motive-rede sit Andragende derhen, at da Aageby Kirke nu var nedrevet og der kun var to Kirker i Pastoratet, kunde en Præst godt besørge begge Menigheder. Biskoppen anbefalede Andragendet paa Belingelse af, at der altid var to Degne, en for Landet og en for Ryde Sogn. Og saaledes blev det. Men Kapellanboligen har faaet Lov til i det væsentligste at staa uforandret i de forløbne halvandet Hundrede Aar. Det er Hensigten at faa den flyttet til Stiftsmuseets Grund i Maribo. — I 1821 blev der i Nærheden af Præstegaarden opført et Præsteenke-kæde, hvortil blev henlagt 6

Td. Ld. af Præstegaardens Jord. 1812 blev Huset solgt til Nedbrydning og Jorden igen lagt under Præstegaarden. Dennes Areal var tidligere paa 41 Hektar; men langt over Halvdelen er nu udstykket, og det er Meningen, at der kun skal blive ca. 10 Hektar tilbage.

Askø har endvidere haft et Fattighus opført i sidste Halvdel af 1700. Tallet af Kammerherre Grev Reventlow, tildels for Midlerne af Morsleths Legat, der var paa 1000 Rigsdaler, hvoraf de $\frac{2}{3}$ tilfaldt Landet Sogns Fattigvæsen og $\frac{1}{3}$ Tirsted-Skørringe-Vejleby. Huset havde 4 Stuer og 10 Køkkener samt Bagerovn: det blev solgt i 1887, efter at den nye Hvilested Fattiggaard var indrettet. Den nordlige Del af Byen kaldes undertiden Lergravshuse. Byens Omraade strækker sig helt ned mod Rødby Fjord over den gamle Fællesgræsning, der fremdeles bærer sit gamle Navn: A s k ø F æ l a n d.

Landet Skole, der ligger tæt opad Kirkegaarden er opført 1812 af den store Reventlow til Erstatning for en lille gammel Skole i Alminde og den gamle Degneskole i Askø, der laa bag Præstegaarden og som i forandret Skikkelser eksisterer endnu. Reventlows Skole bestod af en straatækt Længe og et Udhus og havde et Jordtilliggende paa 10 Td. Ld. Hovedbygningen er undergaaet forskellige Forandringer og Udvidelser. Og i 1918 blev Skolen udvidet med en helt ny Bygning, der kostede ca 15,000 Kr.

Den har nu to Klasseværelser og Bøllig til to Lærerfamilier. Skolen er vurderet til 30.000 Kr.

allerede hos Saxo, er det vel tilladt at tyde det her forekomne Bynavn som Skottes Boel, Skottesbølle. der

LANDET SKOLE

Askø har, foruden Præstegaarden 4 Bøndergaarde med over 15 Hektar, 10 Smaagaarde med 6—15 Hektar, 4 Husmandsbrug med $\frac{1}{2}$ —6 Hektar og 21 Huse med ringe Jordtilliggende.

Bøndergaardene er: Askøgaard med $3\frac{1}{2}$ Hektar, $3\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 65,000 Kr. Ejds. og 46,100 Kr. Jordv., Birkely med $28\frac{1}{2}$ Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 65,000 Kr. Ejds. og 40,500 Kr. Jordv. Mtk n. r. 6 a m. fl. knapt 26 Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 65,000 Kr. Ejds. og 39,900 Kr. Jordv. Mtk n. r. 4 m. fl., knapt 20 Hektar, godt $1\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 40,000 Kr. Ejds. og 25,400 Kr. Jordv.

SKODSEBØLLE blev i ældre Tid skrevet Skotzebølle, -bølle kommer af Boel d. v. s. et Ejersted, der gav Føde til en Mand og hans Familie. Endelsen -bølle er derfor knyttet til et Mandsnavn, og da det lollandske Navn Skotte forekommer

senere ved Sammentrækning er bleven til Skotzebølle, idet z i ældre danske Navne ofte erstatter s.

I Kronens Skøder nævnes 1697 at de 10 Gaarde i Skodsebølle har en Skov (Skotzebølle Skov) paa 148 Svins Olden, og at de desuden har to Skovpartier i Trannemose, takseret til 220 Svins Olden. Disse Skove er nu forsvundet, men det er ikke vanskeligt, at konstatere, hvor de har ligget. Til Skodsebølle By hører endnu den Dag i Dag et Jordstykke paa ca. 30 Hektar, der fjernt fra Skodsebølle og Landet Sogn ligger indeklemmt mellem Søllesteds gaards og Christianssædes Skove, helt oppe i Nærheden af Ryde Station. Paa de gamle Kort fra Aarene omkring 1800, betegnes Stedet endnu som Skodsebølle Skov. Der var da indrettet et Teglværk, der

hørte under Christianssæde. Den Gaard, hvortil Jorderne nu hører, har Matrikelnr. 2 i Skodsebølle og hedder Teglbærndergaarden; men baade Skoven og Navnet Skotzebølle Skov er forlængst gaaet i Glenne. Trannemose Skov har ligget dels paa Højreby, dels paa Skodsebølle Jorder. Navnet er bevaret i Trannemosegaard i Højreby. Den Part af den tidligere Skov, der tilhørte Skodsebølle, er nu som Agerjord fordelt mellem Gaardene i Skodsebølle og kaldes den Dag i Dag Moseparterne eller Skodsebølle Mose.

Skodsebølle var iøvrigt den sidste af Christianssædes Bønderbyer, der blev udskiftet og udflyttet, efter Sigende fordi Grev Reventlow vilde have Lejlighed til at anstille Sammenligning mellem Udviklingen her og i de udskiftede Byer. Ved Vejen, der fra Skodsebølle fører ned til Landet Kirke, er en Kildebrønd, som aldrig bliver tom, selv i de tørreste Sommer. I ældre Tider, naar alle andre Brønde og Vandinger udtørrede, var her stadig rigelig Vand og i de tørre Sommer omkring Midten af forrige Aarhundrede maatte man, fortælles der, fra Baadesgaard køre helt til Skodsebølle-Brønden for at hente Vand til Kreaturerne.

I Skodsebølle ligger et gammelt Fattighus, der ligesom et tilsvarende Fattighus i Alminde er opført paa Christianssædes Jord, saaledes at Grevskabet ejer Grunden, men Kommunen Husene. De er begge over et

Hundred Aar gamle og yderst beskedne; de afgiver hver især Bolig for en Enke, der bor husfrit.

Skodsebølle har nu 12 Bøndergaarde, 9 Husmandsbrug og 14 Huse med ringe Jordtilliggende.

Gaardene er Mtknr. 1 med knapt 43 Hektar, 8 Td. Hartk., 118,000 Kr. Ejds., 70,400 Kr. Jordv. Skodsebøllegaard 42½ Hektar, 8 Td. Hartk., 100,000 Kr. Ejds., 63,000 Kr. Jordv. Solbakkegaard knapt 32 Hektar, 6½ Td. Hartk., 83,000 Kr. Ejds., 49,000 Kr. Jordv. Mtknr. 20 m. fl. godt 31 Hektar, 6½ Td. Hartk., 73,000 Kr. Ejds., 48,800 Kr. Jordv. Mtknr. 3, knapt 30½ Hektar, 6½ Td. Hartk., 95,000 Kr. Ejds., 50,500 Kr. Jordv. Mtknr. 10, knapt 30½ Hektar, 6½ Td. Hartk., 75,000 Kr. Ejds., 47,500 Kr. Jordv. Sammen med denne Gaard drives Mtknr. 9, 25½ Hektar, 6½ Td. Hartk., 75,000 Kr. Ejds., 47,500 Kr. Jordv. Mtknr. 1, godt 28½ Hektar, 6½ Td. Hartk., 80,000 Kr. Ejds., 49,200 Kr. Jordv. Teglbærndergaarden (i Ryde) knapt 28½ Hektar, 2½ Td. Hartk. (det lave Hartkorn stammer fra, at der tidligere har været Skov) 60,000 Kr. Ejds., 41,200 Kr. Jordv. Stensgaard knapt 23 Hektar, 4½ Td. Hartk., 58,000 Kr. Ejds., 37,600 Kr. Jordv. Skrivergaarden knapt 20 Hektar, 4½ Td. Hartk., 55,000 Kr. Ejds., 36,700 Kr. Jordv. Mtknr. 7 m. fl., knapt 17 Hektar, 4½ Td. Hartk., 50,000 Kr. Ejds., 31,000 Kr. Jordv.

ALMINDE var i gammel Tid Benævnelsen paa den for Bondebyen fælles (almene) Græsgang eller Overdrev. Det Alminde her er Tale om har da ret naturligt været Skod-

sebolles Alminde, og da Udflyttere fra Bondebyen har nedsat sig der for at opdyrke Jorden, er det gamle Navn bleven bibeholdt. Stor Elde har Byen da næppe, højst 5—600 Aar, og det er jo ikke meget i denne Forbindelse, da adskillige Landsbyer har over det dobbelte Aarhundredtal paa Bagen En Del af Byens nuværende Agerland har tidligere været oversvømmet af Rødby Fjord og Hartkornet er derfor ofte lavt ansat.

Under Svenskekrigen slap Alminde med at faa to Gaarde og to Gadehuse helt ødelagte af Fjenden; Resten fik mindre Skader. Matriklen af 1664 viser, at der var 8 Selvejergaarde i Alminde (hvoraf de to var Halvgaarde) og 4 Fæstegaarde, hvoraf de to var Halvgaarde. 1688 er de alle bleven Fæstegaarde, og i Kommissionsbetænkningen af 1685 kan ingen af dem faa Karakteren »ved Magt«, 2 faar anden Karakter: »nogenledes ved Magt«, 7 er »forarmet« og 1 er »øde«. Bygningerne er elendige og Besætningerne ikke bedre; 1 Gaard paa 6 Td. Hartkorn har 5 Heste, 2 Køer, 6 Faar, en anden af samme Størrelse har 2 Heste, 1 Ko og 2 Faar, og en paa 4 Td. Hartkorn har kun 1 Hest og 1 Svin.

Alminde har nu en Proprietærgaard, 5 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 7 Husmandsbrug og 14 Huse med mindre Tilliggende. Desuden en Distriktsjordemoderbolig, et lille Forsamlingshus, der er opført for en Snes Aar si-

den og skyldsat for 4000 Kr., samt det tidligere nævnte Fattighus.

Proprietærgaarden er Toftegaard med 78 Hektar, knapt 8½ Td. Hartk., 170,000 Kr. Ejds., 118,200 Kr. Jordv.

Bøndergaardene er: Nørregaard 44 Hektar, 6½ Td. Hartk., 125,000 Kr. Ejds., 78,200 Kr. Jordv. Vestergaard 42½ Hektar, 5½ Td. Hartk., 100,000 Kr. Ejds., 62,000 Kr. Jordv. Bastegaard godt 88½ Hektar, 5½ Td. Hartk., 95,000 Kr. Ejds., 65,000 Kr. Jordv. Kullegaard 85½ Hektar, 5 Td. Hartk., 75,000 Kr. Ejds., 51,000 Kr. Jordv. Østergaard 26 Hektar, 8½ Td. Hartk., 55,000 Kr. Ejds., 37,800 Kr. Jordv.

BYERNE I GL. AAGEBY SOGN.

AAGEBY, der har givet Navn til det tidligere Kirkesogn, kommer af det olddanske Mandsnavn Aage. Sognet har været et af Landets mindste: Størstedelen af det horte tidligere til Fuglse Herred, idet Aageby Aa var Herredsskel og kun en Del af Kortrup og Opagers Jorder ligger Vest for Aaen; senere blev Sognets Østgrænse Herredsskel og hele Aageby Sogn saaledes indlemmet i Sønderherred. Aageby har vel omtrent været Landets mindste Kirkeby, idet den aldrig har haft mere end 8 Gaarde. Matriklen af 1664 har foruden disse 8 Gaarde, 8 smaa ubebyggede Jorder, der tilhørte Kirken og hvoraf Sognepræsten havde de to og Kirkeværgen den ene. Kirken, der sikkert har hørt til

Middelalderens yngste, svarede i Lidenhed til Sognet. Nu ved vi ikke andet om den end hvad Sognepræst Fr. Christensen anfører i sin oft-nævnte Beskrivelse, nemlig følgende:

»Kirken er efter Sognets Størrelse: den er bygget af brændte Sten, uden Taarn, Spir og Sakristi, men ved den vestre Ende er tillagt et Træhus, hvori Klokkerne hænger. Paa Klokkerne findes ingen Inskription uden paa den største Aarstallet 1722.

Paa Altertavlen staar samme Vaaben som i Landet Kirke. Ellers er paa Altertavlen begge Sakramenternes Forretning almalet, Paa den nordre Side Daabens, hvor en Præst (hvis Habit ikke meget differerer fra den nu brugelige) døber et Barn som ligger ganske nogen paa hans venstre Arm; som Faddere staar fire adelige Personer i gammeldags, men propre Dragter. Paa den søndre Side af Altertavlen ses Altrets Sakramentes Forretning, hvor 14 adelige Personer, nemlig 9 Mands og 5 Kvindepersoner communicerer, og kan de 4, som paa den anden Side staar Faddere, kendelig ses ved Communionen, saa vel som Præsten at være den samme. Hvad dette er for en adelig Familie ved man ikke.

Paa Kalken findes det Aarstal 1578 og midt paa: Hr Rasmus Hansen B. og atraks ved disse Bogstaver: P. L. P. H. C. R.

Paa Døren til Prædikestolen, der ligesom i Landet Kirke er bygget over Kordøren, findes 2 Vaabner, det ene

med en sort Fugl og Guldkrone paa Hovedet, det andet som en Orneklo, og disse Bogstaver over J. F. V. P. R. W. derunder Aarstallet 1648.

I Koret skal være en adelig Begravelse og findes paa Stenen følgende Inskription: Her ligger begravet erlig og velbyrdig Mand Emmeche Sparre til Opager-Gaarde som døde den 29. Augusty 1619. Paa samme Sten er udhuggen foruden de Sparrens Vaaben tvende andre, hvis de or kan ikke siges. Denne Emmeche Sparre skal have boet i Opager By i Aageby Sogn, hvor endnu findes en liden opkastet Høj med Grave omkring, som efter ham kaldes Sparres Grave.

Ellers findes paa Prædikestolen Tegnet, at den er bygget 1642 og renoveret af Hr Obrist Lützw tillige med de andre Kirkers Ornamentur 1708.

Ved Siderne af Prædikestolen ned til Kirken findes foruden det danske Vaaben, Prins Chr. 5 Navn, som boede paa Nykøbing Slot i Falster, saa vel som hans Gemalindes Vaaben og Navn Magdalene Sybille Printzesse af Sasen Kirken synes i temmelig Stand med Træloft over, og Ringmur om Kirkegaarden.

Saa vidt Fr. Christensen, hvis Beskrivelse jo forøvrigt — i Modsætning til mange af hans samtidige Kaldsbødres — er ret udførlig. Om Altertavlen oplyser Rhode yderligere, at Karen Ruds Navn findes paa den, rimeligvis har Peder Grubbes da og-

saa staaet der -- eftersom hun dode før Manden -- og det er da rimeligt at antage, at Alvertavlen stammer fra omtrent samme Tid, som Alvertavlen i Landet Kirke: men hvorvidt Billederne paa Tavlen har forestillet Grubbernes Familie maa naturligvis henstaa ubesvaret. Om den Kalk, som Sognepræst Rasmus Hansen skænkede 1578, hedder det forøvrigt 1590: »Blandt Aageby Kirkes Klenodier er en skøn forgyldt Kalk».

1775 andrager Grev Moltke, Bregentved, der var Ejer af Gammelgaard, hvorunder Landet, Ryde og Aageby Kirker horte, om Tilladelse til at nedrive Aageby Kirke Andragendet motiveredes med, at Aageby Sogn kun har 16 Gaardmænd og ligesaa mange Husmænd, og at Aageby Kirke ligger ganske nær ved Landet Kirke. Tilladelsen blev givet 30. August 1775 paa Betingelse af, at Landet Kirke skulde forsynes med flere Pulpiturer og Stole. Aageby Kirkes Inventar blev spredt for alle Vinde og kan ikke nu efterspores. Emmeche Sparres Ligsten blev ført til Ryde og hensat ved Kirkediget. Her fandt jeg den den 29. August 1913 — netop Trehundredaarsdagen for Sparres Død — i næsten ulæselig Stand; den er senere rensat og indsat i Vaabehusmuren i Ryde Kirke. Ingen Sten eller Mærke angiver nu, hvor Aageby Kirke har ligget; men ved de Par Huse og Gaarde, der udgør Aageby By, kan man paa Matrikelnr. 2 endnu ved Dybdegraving

støde paa Rester af Kister og Skeletter fra de halvandet Hundreedaar gamle Begravelser paa Aageby Kirkegaard.

— I Matriklen af 1688 angives 3 Gaarde: den ene, der er paa 4 Td., 7 Skp. Hartkorn, er Anneksgaard til Sognepræsten og bortfæstet. De to andre, der er paa 4 og 4½ Td. Hartkorn er Fæstegaarde under Aalstrup.

Aageby har nu 2 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde 1 Husmandsbrug og 4 Huse med ringe Jordtilliggende.

Bøndergaardene er M t k n r. 1 m. fl. godt 28½ Hektar, 6½ Td. Hartk., 68,000 Kr. Ejdsk., 48,000 Kr. Jordv. Østergaard knapt 23 Hektar, godt 5½ Td. Hartk., 50,000 Kr. Ejdsk., 38,000 Kr. Jordv.

KORTERUP er den sydligste af Aageby Sogns 3 Byer. Navnet er formentlig afledet af Mandsnavnet Kort. I Byen har tidligere ligget Klappers Mølle og Herregaarden Tyggestrup eller Tiustrup; dens Glansperiode ligger langt tilbage i Tiden, thi allerede i 1664 var den sunket ned til at være en Fæstegaard med brøstfældige Rygninger. 1688 angives dens Hartkorn til 7½ Td. Foruden den fandtes der 1664 en Selvejergaard og 5 Fæstegaarde, hvoraf de to var øde. 1688 er de øde Gaardes Jorder lagt ind under de ødre: thi der er nu foruden Tystrupgaard kun 4 Fæstegaarde, hvoraf den ene tilhører Aageby Kirke. Sognepræsten har desuden en Jord paa godt 2½ Td. Hartkorn. End-

videre nævnes Klapperis Hus, der beboes af Jens Paaske, og Klapperis Meite.

Nu har Korterup 6 Bøndergaarde, 4 Husmandsbrug og 8 Huse med mindre Jordtilliggende. Bøndergaardene er: Mtk n r. 6 a m. fl. ca. 84 Hektar, godt 5½ Td. Hartk., 78,000 Kr. Ejds., 60,600 Kr. Jordv. Dueholm 27½ Hektar, 6 Td. Hartk., 70,000 Kr. Ejds., 49,600 Kr. Jordv. Mtk n r. 4 a m. fl. 26½ Hektar, godt 5 Td. Hartk., 68,000 Kr. Ejds., 46,000 Kr. Jordv. Mtk n r. 3 m. fl. 26 Hektar, 6 Td. Hartk. 66,000 Kr. Ejds., 48,600 Kr. Jordv. Slusegaard 22½ Hektar, knapt 4 Td. Hartk., 56,000 Kr. Ejds., 84,700 Kr. Jordv. Mtk n r. 6 a 16½ Hektar, godt 8 Td. Hartk., 85,000 Kr. Ejds., 24,000 Kr. Jordv.

KORTERUP ANDELSMEJERI

I Korterup ligger endvidere Andelsmejeriet af samme Navn, som er opført 1887, er sat i Ejendomsskyld til 85,000 Kr. og som aarlig behandler ca. 8 Mill. Kilo Mælk.

OPAGER var alle Dage den største af de 8 smaa Byer i Aageby Sogn. Navnet er sikkert opstaaet af det olddanske Mandsnavn Opi eller

Ope ved at Opos Ager er bleven til Opager.

I Opager har ligget en Adelsgaard, Opagergaard, der er af meget gammel Oprindelse. Trap skriver om den: »Maaske er det denne Gaard i Opager, som Væbneren »Otto Fogel«s Enke, Fru Valborg ejede, og som hun af Sorg over Tabet af en Søn besluttede at indrette til et Kloster for Cistercienser-Nonner. Erik Menved stadfæstede hendes Gave af Jordegods til Stiftelsen, men før den var oprettet, blev Godset hende irarøvet af Sønnens foregivne Kreditorer. Fru Valborg tyede da til Paven i Avignon om Hjælp, men kort efter at have vundet sin Sag døde hun: 1829 befalede Paven Abbeden for Holme Kloster og Prioren og Provsten i Odense at overdrage Godset til Sore Kloster, som skulde sørge for Oprettelsen af Klostret, men dette skete dog ikke, uvist hvorfor.

Saa vidt Trap. — 1897 ejedes Opagergaard af Oluf Bonde, og 1460 af en yngre Oluf Bonde I et Brev udgivet 1475 i Anledning af en Skovtrætte mellem Opagergaards og Aalstrups Ejere nævnes Henning Venstermand til Opagergaard. Omkring ved 1500 bragte Anne Venstermand Gaarden til sin Mand Thorbern Jepsen Sparre, der 1505 havde Retstrætte med de Thoreby (Taareby) Mænd om Skovrettigheder. Kong Hans gav i sin Dom Thoreby-Mændene Ret. Fra Thorbern Sparre gik Opagergaard i Arv til Jep Thorbernson Sparre, der

1524 var med i Adelsforbundet mod Lutheranismen. Han var Landsdommer i Lolland og Falster, men ikke desto mindre en trættekær Mand, som laa i stadige Arvestridigheder med sin Slægt. Han boede ikke paa Opagergaard, men paa sin Gaard i Torkildstrup, hvor han døde 1557.

Opagergaard gik i Arv til Sønnen Emmeche Sparre der laa i hæftig Arvetrætte med Broderen Henning og herunder udstødte saadanne Trusler mod ham, at der 1580 blev givet Ordre til at sætte Emmike fast. Forøvrigt førte Emmike Sparre en noget ustadig Tilværelse og hørte bl. a. en Tid lang i Malmø. Søsteren Helrad, der var gift med Gabriel Knudsen Akeleye til Nordskov, laante efter Mandens Død 1608, Broderen Emmeche Penge og fik Opagergaard — eller vist rettere en Del af det Gods der hørte under den — i Pant. Under Broderens Fraværelse lod hun sig indføre i Pantet og førte i Egenskab af Panthaver mange Trætter med Peder Grubbe paa Aalstrup, der vilde tilrive sig en af Opagergaards Skove, der hed Magleskov eller Slummerskov. Fru Helrad fremlagde 1608 et Brev fra 1475 der viste at der ved »Oldingegang« var sat Skel mellem Opagergaard, Aalstrup og Maribo Klosters Enemærker. Men Peder Grubbe fik sin Broder Lavrids Grubbe paa Gammelgaard til som Landsdommer at erklære Brevet for »sammenklikket« og »ulovligt kommet til Byes« (d. v. s. uægte eller ugyldigt)

fordi der i Brevet nævnes 18 Oldinge, mens kun 12 havde underskrevet det. For denne grove Beskyldning indklagede Helrad Sparre Peder og Lavrids Grubbe for Kongens Retterting, og her fik hun i et og alt Medhold. Gennem gamle Breve beviste hun, at de Opagermænd (hendes Fæstebønder) i over 138 Aar havde haft deres »Uddrift« (d. v. s. Kreaturgræsning) udi Magleskov uden Last og Trætte, og Peder Grubbes Krav om, at de til Gengæld for denne Uddrift skulde gøre Ægt og Arbejde paa Aalstrup blev pure afvist. 1610 maatte Helrad Sparre igen indstævne Peder Grubbe, fordi han, trods Dommen af 1608, havde ladet ogsaa hendes Anpart af Magleskov indgrøfte og behandle som hans egen. Ved Dommen blev Peder Grubbe pligtig til at tilkaste Grøften. Saa ser det ud til, at der har været Fred i nogle Aar. Helrad Sparre døde 1611 og straks efter har Emmike Sparre nok igen taget Ophold paa Opagergaard. Han døde 1618 og blev som før nævnt begravet i Aageby Kirke. Peder Grubbe havde imidlertid igen været paa Spil: thi han blev samme Aar indstævnet af Helrad Sparres Arving. Søsteren Karen Sparre, fordi han havde ladet »afslugge og rydde« hendes Anpart af Magleskov, pløje, saa og høste« paa Jorden. Han blev dømt til at dele med de andre Parthavere af Magleskov, den Fordel han havde haft ved Dyrkning af Jorden. En anden Rets sag, som Herald Sparres Arving

samme Aar havde anlagt mod Peder Grubbe, gik ham ligeledes imod. Han var ved en tidligere Dom dømt til at fjerne et af ham mellem Aalstrup Skov og Magleskov opsat Gærde, der var til stor Skade for de Opager Mænd, som ikke kunde komme deres rette Vej frem, men maatte drage lang Vej om ad Vejleby. Da Ridemændene var ude for at se om Dommen var efterkommet, havde Peder Grubbe ganske rigtig fjernet Gærdet, men næppe var de borte før han satte det

ikke Spor tilbage. Men Stedet er kendt, det ligger et lille Hundred Alen Vest for Vejen til Askø, lige overfor en Bondegaard der som et fattigt Minde om fordums Herlighed har faaet Navnet Sparresholm.

Matriklen af 1664 anfører 10 Fastegaarde og 12 Husmænd i Opager og det samme Antal findes i Matriklen af 1688.

1796 opførte Grey Reventlow en Skole i Opager; den gjorde Tjeneste til 1908, da den med samt sine 5 Td.

OPAGER GAMLE SKOLE

op igen. Derfor blev han paany indstævnet og nu fik han et saa skarpt Paalæg om at fjerne Gærdet, saa det synes at have hjulpet.

Disse Retstrætter er det sidste vi horer om Opagergaard. Sandsynligvis har Peder eller Jesper Grubbe købt den og lagt den ind under Aalstrup. Men gennem halvtredie Aarhundrede viste de dybe Borggrave, hvor Opagergaard havde ligget. For ca. 50 Aar siden blev Voldstedet sløjfet og Gravene fyldte og nu er der

1½ Jord blev solgt for 8000 Kr. Men hvad det Ydre angaar, staar den end nu ganske saaledes som den store Bondeven byggede den.

Hølge J. H. Larsen var der 1833 7 Bøndergaarde, 11 Huse med Jord og 4 Huse uden Jord i Opager. Nu er der en Proprietærgaard, 5 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde 7 Husmandsbrug og 6 Huse med ringe Jordtilliggende.

Proprietærgaarden er Mosegaard ca. 53 Hektar, ca 10 Td. Hartk. 145,000 Kr. Ejdskr. 91,000 Kr. Jordv. Bøndergaardene er: M + k nr 6 m. fl.

29% Hektar, ca. 5% Td. Hartk., 69,000 Kr. Ejds., 47,100 Kr. Jordv. Mtk n r. 7 m. fl. 27% Hektar, 5% Td. Hartk., 69,000 Kr. Ejds., 47,700 Kr. Jordv. Mtk n r. 8a 26% Hektar, knapt 6% Td. Hartk., 67,000 Kr. Ejds., 45,500 Kr. Jordv. Sparresholm godt 24% Hektar, 5% Td. Hartk., 67,000 Kr. Ejds., 45,500 Kr. Jordv. Mtk n r. 5 m. fl. 24% Hektar, 6 Td. Hartk., 67,000 Kr. Ejds., 45,500 Kr. Jordv.

STORMFLODEN 1872 var slem for Landet-Aageby Sogn, og allerværst for Alminde. Byens Mænd var den 13. November om Morgenen gaaet til Stranden med Halmknipper for ved Hjælp af Halm og Jord at stoppe nogle truende Huller i Diget. Men samtidig med, at de arbejdede et Sted, brød Vandet over flere andre Steder, saaledes at Bølgerne fra to Sider kom væltende frem mod Alminde. De to Bølgebjærge tornede sammen med et mægtigt Brag i Byparken, Vandet maledes til Skum og Sprøjt og trængte ind overalt, gennem Vinduer og Døre. I Hast maatte man søge paa Lofterne.

For Enke Kirsten Olsen blev Stormfloden en særlig uhyggelig Oplevelse. Hun og hendes Mand boede den Gang i et lille Hus ved Kristinefeldt. Manden var paa Arbejde paa Gaarden, og den unge Kone var ene hjemme med sine to smaa Børn, en Dreng paa 2½ Aar og en Pige paa 6. Huset laa lavt, og da Vandfloden ved 11-Tiden om Formiddagen kom brusen-
de, varede det kun et Øjeblik før

Vandet stod to Alen højt i Huset. I Dødsangst søgte Konen at komme bort med sine Børn, men det var umuligt. Der var da ikke andet at gøre end at søge op paa Loftet. Hun tog Pigen paa Nakken og Drengen under den ene Arm og vadede i Vand til Brystet gennem Huset for at naa Stigen til Loftet. Her laa de da kolde og vaade i Angst for den Skæbne, der ventede dem; Børnene græd og jamrede, og Moderen søgte at trøste dem, saa godt hun formaadede, skønt hun selv maatte grue, hver Gang en Bølge rystede Huset. Skorstenen skred sammen og væltede. Den ramte ingen, men den tyngede Loflsbrædderne ned, saa der kun var en ganske lille Trekant i det ene Hjørne, som var over Vandet. Ud paa Natten fødte Konen et Barn. Hun svøbte det i noget løs Uld, der tilfældig havde ligget i Hjørnet af Loftet. Konen troede, at det nyfødte Barn var dødt; hun selv og de to andre Børn var jo stivfrosne af Kulde. Først næste Formiddag lykkedes det omsider hendes Mand at naa hjem. Han havde laant et Køretøj paa Kristinefeldt, men Vandet stod endnu saa højt, at Vognen mere sejlede end kørte. Fra Vognen blev der lagt Brædder over til Vinduerne, og ad dem blev Børnene og den syge Kone med den lille Nyfødte baaret ud paa Vognen. De fik en god Pleje paa Kristinefeldt og forvandt snart Følgerne af det forfærdelige Ophold paa Loftet. Ogsaa det lille nyfødte Barn,

en Pige, blev kaldt til Live; hun blev senere stærk og livlig. Det er Fru Uddeler Abrahamsen i Landet Brugsforening. Fru Olsen og hendes Mand mistede alt, hvad de ejede. Det blev slaaet i Stykker og drev bort.

Ogsaa paa Asko Fælønd var Forholdene fortvivlede. Naar ingen i Landet Sogn mistede Livet, skyldes det i første Række, at Tømmeret i de oversvømmede Huse var stærkt nok til at modstaa den voldsomme Strom, saa Husene ikke faldt sammen. Og dernæst de kække Redningsmænd, der — her som andre Steder — satte Livet i Vove for at redde deres Medmennesker. Fra dette Sogn nævnes med særlig Hæder Skolelærer Lund, Landet, som med sit lille Køreloj torede rundt og hentede Folk sammen til Skolen, saa længe det var muligt. Mange Gange maatte han ligefrem anvende Magt for at faa Beboerne til at forlade de særligt truede Huse; men han gav ikke op. Hans modige Adfærd fik senere sit Løn i et Dannebrogskors.

Et Sted i Kortrup forsøgte en Kone at sejle fra sit oversvømmede Hjem i en stor Saltolden. Men Karret kæntrade og Konen faldt i Vandet. Heldigvis kunde hun hunde, og det lykkedes hende, gaaende i Vand til Livet, at naa Aageby, hvor hun fandt Husly.

En anden Kone, som var ene hjemme, søgte Tilflugt i sin Seng, der maa have været ret sødygtig. Den blev baaret oppe af Vandet og sej-

lede tilsidst rundt med Konen nær under Loftet. Men hun holdt Stand i sit Fartøj og havnede, da Vandet sank, atter frelst paa sit Stuegulv.

I Landet-Aageby Kommune var ialt 1407 Tdr. Land oversvømmet og man regnede med, at der var 10 Fod over daglig Vandstand. I mange Huse gik Vandet til Loftet. 34 Huse og 14 Gaarde blev beskadigede, deraf flere i meget høj Grad. Vægge og Skorstene styrtede om, og Bohave og Løsøre knustes eller drev bort. Der druknede 12 Køer, 28 Faar, 10 Svin og 11 Gæs foruden en Del andet Fjerkræ. Beskadigelsen paa Bygningerne ansloges til 6868 Rigsdaler, de druknede, ikke forsikrede Dyr, havde en Værdi af 1053 Rigsdaler. Skaden paa Forn og Fourage androg 5684 Rigsdaler, paa Løsøre, Brænde og Hegn 6687 Rigsdaler, altsaa ialt et Tab paa 20,208 Rigsdaler. Men i denne Sum er ikke medregnet den Skade, der blev forarsaget ved Brud paa Dæmninger og Ødelæggelser af Sluser; og den var meget betydelig.

RYDE SOGN

Ryde var oprindelig et selvstændigt Kirkesogn; efter Reformationen fik det Gurreby som Anneks, og ved den kgl. Anordning af 1688 — som for Rydes Vedkommende traadte i Kraft 1692 — blev Gurreby Anneks til Skovlænge-Solledet og Ryde Anneks til Landet-Aageby.

Sognet har Byerne Ryde, Haubølle, Taareby og Nøbbølle samt Hussam-

lingerne Stibanken. Ryde Overdrev. Holmemark og Ryde Skov. Sognets samlede Areal er 1802 Hektar, hvoraf 607 er Skov og 8 Vandareal. Hartkornet 212 Td. Den samlede Ejendoms-skyld er 3,490,000 Kr., hvoraf 1,870,000 er Jordværdi. Sognet har 1 Herregaard, 17 Bøndergaarde, 20 Smaagaarde, 65 Husmandsbrug og 51 Huse med mindrde Jordtilliggen-de. I 1801 var Sognets Indbyggeran-tal 367, i 1850 var det steget til 632, i 1901 til 757 og i 1920 til 765.

Sognets Østgrænse er Herreds-grænse mellem Sønderherred og Fuglseherred; mod Syd og Vest græn-ser det til Landet Sogn, mod Nord til Søllested, Stokkømarke og Østofte Sogne og mod Vest til Skorringe Sogn.

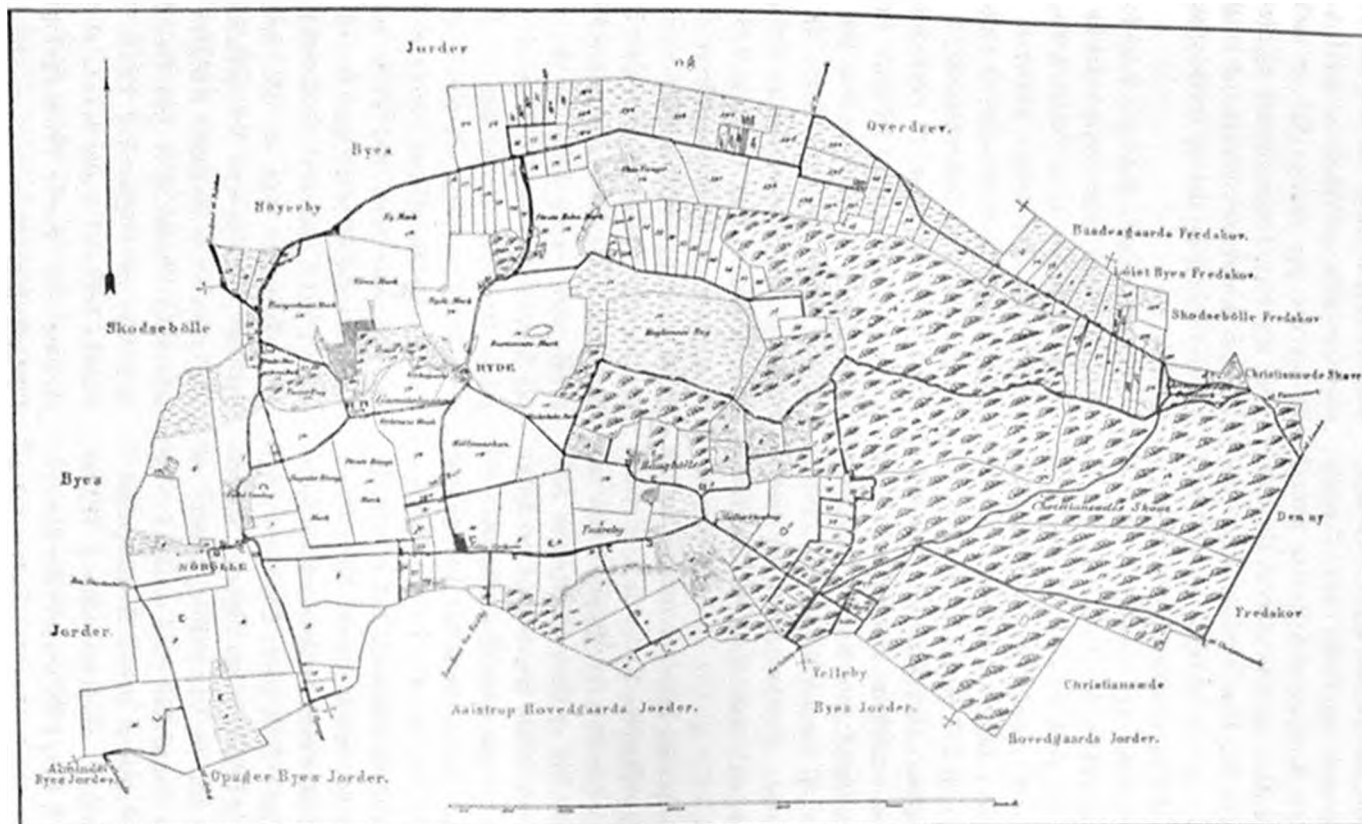
Sognavnet kommer som før nævnt af det olddanske Rydja d. v. s. rydde Skov eller opdyrke. Ogsaa i den hi-storiske Tid er store Skovpartier ryd-det, men endda har Sognet ret bety-delige Skovstrækninger tilbage.

Trap nævner to gamle Adelsgaarde i Ryde, en, der var i Gøye-Slægten's Eje samt Holmegaard. Det er dog vist en og samme Gaard her er Tale om. Undertiden henføres ogsaa Gam-melbygaard til Ryde Sogn, men det er urigtigt; den har ligget i Tillitze Sogn; thi de Mageskifter, Ejerne af denne Gaard Tid efter anden foretog gik ud paa at samle Bøndergodset i Nærheden af Gammelby i Tillitze Sogn f. Eks. i Tillitze, Vester Skovby, Saunsø og i selve Gammelby. Og at

Gammelbygaard ikke er det samme som Gammelgaard fremgaar deraf, at de nævnes paa samme Tid og med hver sin Ejer. Gammelgaard er isøv-rikt som Adelsgaard betragtet af langt nyere Oprindelse end de Gaarde her er Tale om.

I Gammelgaard's Skov tæt Nord for Lollandsbanen ligger nogle snart helt utydelige Rester af et Voldsted. Sog-nepræst Fr. Christensen sætter dem i sin oftnævnte Beskrivelse af 1755 i Forbindelse med Gammelgaard,, ldet han skriver, at »man vil ellers fore-give« at Gammelgaard tidligere »har været bygt i Skoven paa den anden Side af Ryde By, hvor endnu er at finde en ganske komplet Sten-Grund-vold til et stort Hus, tillige med tven-de stensatte Kældere med Grave eller Parke omkring«. Formodningen om at Gammelgaard tidligere har ligget her, kan ikke holde for en nærmere Pro-velse; men endnu 1755 var der all-saa betydelige Rester tilbage af den gamle Borgtomt. Nu er kun en Part af de brede parklignende Grave at se tæt ved Jernbanelinien; længere in-de kan man med god Villie spore Fordybninger efter tidligere Grave, og midt i det saaledes indkredsede Areal kan man paa en lidt højere liggende Plet opgrave Munkestensre-ster; men af de stensatte Kældere er ikke Sten tilbage at se paa Overfla-den. Ved en Udgravning kunde det maaske lykkes i nogen Maade at be-stemme de gamle Borgbygningers Udstrækning.

GAMMELT JORDEKORT OVER RYDE SOGN

Den Gaard, hvis Tomter her er omtalt, er ganske utvivlsomt Holmegaard, og gaar vi ud fra, at der i det 13. og 14. Aarhundrede kun har været denne ene Adelsgaard i Ryde, kan følgende Oplysninger knyttes til den.

1860 ejedes Adelsgaarden i Ryde af Peder Lauridsen Gøye. Der skrev sig »af Ryde«. Hans Søn Laurids Pedersen Gøye arvede Gaarden og boede her 1401 og 1408, idet han begge disse Aar paa endnu opbevarede Dokumenter har skrevet sig »i Ryde«. Fra ham gik Gaarden i Arv til Sønnen Herluf Pedersen Gøye, som boede her 1448; men netop ved denne Tid synes Gaarden at være gaaet ud af Gøye-Slægstens Besiddelse; thi samme Aar skriver en »Mathis Frensesen« sig »af Ryde«. 1488 synes den at have været i Lunge Slægtens Eje for derefter at gaa over til Slægten Mylting, som ejede den gennem 4 Slægtled og stadig betegner den med Navnet Holmegaard. Peder Jakobsen Mylting til Holmegaard var død før 1536. Hans Søn Jakob Pedersen Mylting skrev sig 1538 til Holmegaard og levede endnu 1561. Sønnen Jesper Jakobsen Mylting til Holmegaard nævnes 1580 og 1583, og hans Søn Henrik Jespersen Mylting til Holmegaard nævnes 1604. Han har sikkert solgt Holmegaard til Laurits Grubbe, der lagde den under Gammelgaard. Henrik Jespersens Søn Peder Henriksen Mylting ejede i al Fald ikke Holmegaard, han døde 1663 som

Slægtens sidste Mand. En af Markerne ved Gammelgaard hedder endnu den Dag i Dag Holmemark.

KIRKEN

Ryde Kirke er kun lille; det forholdsviis meget store Taarn, der har samme Bredde som Skibet, dominerer hele Bygningen. Kirken bestod oprindeligt af Skib og Kor med en halvrund Afslutning (Apsis) til Altret. Vaabehuset paa Skibets Sydside er en senere Tilbygning. Paa Taarnet staar i Jernankre Aarstallet 1699 maaske (men ogsaa kun maaske) er det opført dette Aar af Oberst Frederik v. Lütow, som den Gang ejede Gammelgaard, og ofrede meget paa Udsmykningen af sine Kirker. Taarnet er i saa Tilfælde bygget ovenpaa Skibets Mure.

Kirkens Mure er i Modsetning til de fleste andre lollandske Kirker fattig paa Prydelser, der er ingen rigt profilerede Gesimsers, Tandsnit eller kunstfærdige Murforsiringer. En enkelt lige Gesimslinie under Skibets Tag er alt. Derimod har Taarnet oppe under Taget en Gesims af Buer, hvilende paa Konsoller. Paa Skibet og Apsis ses Nischer efter de oprindelige, højtiddende, smaa, rundbuede Vinduer, og paa Skibets Nordside er foretaget en plum Tilmuring af den tidligere Kvindeindgang. Skibet har nye spidshuede Vinduer, Korets er derimod firkantede.

Paa Kirkens Sydside i Krogen mellem Vaabehuset og Taarnet er ind-

muret en Marmorstavle, der fortæller Lolland-Falster født 1744, død 1811
at herunder hviler de jordiske Lev- og hans Hustru Anna Flindt født

RYDE KIRKE SET FRA VEST

ninger af Kammerherre Munthe af 1760, død 1814. samt deres Søn Hen-
Morgenstjerne. Sultamtmand over rik Flindt, født 1791, død 1807. Stedet

er indhegnet med Jerngitter. Tavlen er delvis sønderslaaet. Det er ikke den oprindelige Familiebegravelse, man her staar overfor. Thi Munthe Morgenstjerne, som ejede Gammelgaard fra 1786 til sin Død, opførte i Lunden mellem Kirken og Gaarden et Gravkapel, hvor han og hans Familie blev begravet. I Midten af forrige Aarhundrede blev Kapellet nedrevet og Kisterne nedsat her paa Kirkegaarden.

Taarnet har tidligere været forsynet med et Ur; men det var allerede i 1755 ødelagt, vistnok ved et Lynnedslag, og er senere fjernet. 15. April 1919 slog Lynet atter ned i Taarnet; det var et saakaldt koldt Lyn, der ikke tændte, men det rev næsten alle Tagstenene af Taarnets Tag og husede rundt i Skibet, saa en større Reparation blev nødvendig.

1922 opførtes paa Kirkegaarden et nyt Lighus, og 1923 er Kirkegaarden udvidet betydelig og den nye Del omgivet med en Stenmur.

I Taarnet hænger to Klokker; den største har en Indskrift, der fortæller, at den er støbt af Asmus Asmussen, i Husum 1778; den lille bærer Aars-tallet 1758 og Navnene Christian v. Støcken (som den Gang var Ejer af Gammelgaard) og Charlotte Frederica Foscom.

I Vaabehuset hænger Lauritz Grubbes og Anne Sparres Portrætter, der hidtil har hængt paa Gammelgaard. I Muren ind mod Skibet er for et Par Aar siden indmuret Emmeche Sparres

for nævnte Ligsten. Den bærer forneden Sparrernes Vaaben, foroven en Gengivelse af Opstandelsen og derunder Skriftstedet: »Jeg er Opstandelsen og Livet«. Mellem dette og den oprindelige Gravskrift har der været Plads nok til at indhugge: »Denne

DEN GAMLE KIRKEBLOK

Ligsten er flyttet fra Aageby Kirke den 26. December 1776 og lagt her fra Gammelgaard«. Selve Gravskriften lyder: »Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Emmeche Sparre til Opagergaard, som døde den 29. August 1618. Gud give hannem en glædelig Opstandelse«.

I Skibet, der har sit oprindelige flade Loft, staar tæt indenfor Døren en

lille, meget gammel og stærkt jernbeslaaet Kirkeblok af Egetræ. I den vestre Ende staar paa et Pulpitur et Orgel, der er skænket Kirken 1914 af en anonym Giver; det har kostet 2100 Kr. Vestgavlen bærer Spor af, at her tidligere har været en Indgang.

I den tilmurede Kvindæindgangsportal paa Skibels Nordvæg er fastgjort en sort Stentavle med følgende Indskrift:

Her ligger begravet salig Catarina Hansdatter Faack født i Flensborg 7. Maj 1613, døde 19. Juli 1650. Anne Jens-Datter født i Rudkobing den 9. November 1607, døde 29. Juni 1673. Axel Hansen født i Vesterborg 1605 21. December, blev Skolemester i Nakskov 1627, kaldet Sognepræst til Ryde og Gurreby 1637, og Provst i Sønder Herred 1659, døde 4. Juli 1676. Forventende Guds Børns herlige Frihed.

Den øverste af Stolene paa Nordsiden af Skibet bærer ogsaa Sognepræsten Axel Hansens Navn, men rigtignok i en saa fornem latiniseret Skikkelse, at det jævne Navn ikke er til at kende igen. Paa Stolens Forside, der er smykket med Billedskærerarbejde, staar nemlig: »Achilus Johannis Velsørborgius Anno 1668«. Om samme Hr. Axel Hansen fra Vesterborg er iøvrigt at sige, at Kødets Lyst ikke var ham fremmed. Han maatte nemlig, medens han var Skolemester i Nakskov, gøre Afhiigt for »hegaaet Lejermaal med sin Fæstemø«, og i et Par Aar var han af den

Grund afskaaret fra at søge Kald. 26. Juni 1636 fik han Tilgivelse og Brov paa, at han nu maatte kaldes til en anden Skole eller Kirke, og Aaret efter kom han altsaa til Ryde-Gurreby.

Degnestolen har en net udskaaret Forside med Bogstaverne H. H. W. og Aarstallet 1607.

Ryde Kirke har ligesom Landet og mange andre Kirker tidligere haft Pulpiturer oven over Stoleraderne. Sognepræst Fr. Christensen anfører nemlig i sin Beskrivelse fra 1755: »Paa Herskabets nu brugelige Stol, som er bygget ved den nordre Side over de andre Stole, findes salig Hr. Oberst Lützows og Fruus Navne med deres Vaabner«. Rhode skriver: »Kirken er vel liden og Firkæjerens Stol, Pulpiturer og Prædikestol fylder Kirken saaledes op, at en hange Prædikant maatte rende derfra«. Han omtaler tillige nogle gamle, nu forsvundne Kirkestole med Lauritz Grubbes og Dorthes Urnes Forbogstaver og Vaaben.

Prædikestolens Forside er delt i Felter, adskilte ved rigt udskaarne Søjler. I Felterne staar Figurer af Evangelisterne alle med Bøger i Hænderne. Den ene Skikkelse skriver i sin Bog, og ved hans Side staar et Barn, der rækker et krukkeformet Blækhus op imod ham. Det ene af Felterne skjules af Muren, hvilket tyder paa, at Stolen oprindeligt har haft en anden Plads, der lod alle Felterne til Syné.

Koret har Halvtøndehvælvning. Paa dets Nordvæg hænger et stort Epitafium over Lauritz Grubbe til Gammelgaard og hans to Hustruer. Epitafiet er af Sten, men malet. Overst

Grubberne knyttede Adelslægters Vaaben. De flade Søjler paa Siderne er af Jernblik, der dækker en nu Stenflade. Øverst staar følgende Linie, som skal vække Læseren til Ef-

RYDE KIRKE SET FRA ØST
Til Venstre det gamle Hospital

ses Kristus Nedtagelse af Korset og Gravlægningen, i Midten er Inskriptionen, omgivet med en Krans af Grubbernes, Sparrernes og andre til

tertanke: »Som I nu er, var vi i Live, som vi nu er, saa skulle I blive». Derefter følger den egentlige Gravskrift som lyder:

Herunder hviler salig og velbyrdig Mand Lauritz Grubbe til Gammelgaard med tvende sine kære Hustruer. Først ærlig og velbyrdig Fru Fru Dorthe Urne, saa ærlig og velbyrdig Fru Fru Anne Sparre. Og var hans Velbyrdighed Lensmand paa Aalholm og Nykøbing Slot i 12 Aar og paa Halsted Kloster i 5 Aar. Og fundered han først Gammelgaard til en Herregaard, og levede han med velbyrdige Fru Fru Anne Sparre i 85 Aar og velsignede Gud dem i deres Ægteskab med en Søn. Og døde han paa Aarhus Slot 1639 den 22. April og var hans Alder 79 Aar. Og døde velbyrdige Fru Fru Anne Sparre paa Gammelgaard 1653 den 19 Februar og var hendes Alder 74 Aar. Gud give dem en glædelig og ærefuld Opstandelse.

Allernederst har der tidligere paa en nu tom Flade staaet: »Dette Epitafium haver ærlig og velbyrdig Mand Erich Grubbe til Tjele og Gammelgaard ladet opsætte og stoffere, Kirken til en Zirat, sine kære og nu salige Forældre til en Amin-delse, Anno 1654.«

Under Korets Gulv midt ud for Epitafiet staa Lauritz Grubbes og hans Hustruers Kister i en muret Begravelse. Ved en i Efteraaret 1923 foretagne Reparation af Alterknæfaldet, stødte man paa Hvælvingen og lod den aabne. Gravkammeret er ca. 3 Meter paa hver Led. Indgangen er under Midtergangen i Skibet og er lukket med løst opstablede Kampesten. I Hvælvingen staa de 3 Personers Kister, som nævnes paa Epitafiet. Dorthe Urnes er dog kun en lille Barne-

kiste, hvilket forklares ved, at hun, der døde 1600, har været begravet et andet Sted i Kirken, og at hendes Ben ved Indretningen af Gravstedet i Tiden mellem 1680—40 er opsamlet og anbragt i den lille Kiste og hensat i Begravelsen. De to store Kister har været pragtfuldt udstyret. Egetræsplankerne har været beklædt med Læder med Guldfrynser rundt om Lauget og ovenpaa det mange Forsiringer i udhamret Messing, forestillende dels Grubbernes, Sparrernes og Vadspydernes Vaaben, dels Billeder fra Lidelseshistorien samt Symboler paa Døden og Opstandelsen. Lauritz Grubbes Kiste er sunket sammen og Skelettet i den omtrent hensemldret. Paa Lauget har ligget hans pragtfulde Parade-Kaarde, der har været rigt smykket med guld- og sølvindvirket Traadflektning; den var stærkt medtaget. Hver af Kisterne bar desuden en Plade med Indskrift. Paa Lauritz Grubbes Kisteplade staa:

Herunder hviler ærlig og velbyrdig Mand Lauritz Grubbe til Gammelgaard, som var ærlig og højvelbyrdig Mand Erik Grubbe til Gammelgaard, ærlig og velbyrdig Fru, Fru Anne Vaspyd til Olstrup deres Søn. Var født paa sin Moders Gaard Olstrup 1560 Sanct Martini Aften. Og kaldede Gud hannem paa Aarhusgaard den 12. April Anno 1639. Gud almægtigste give hannem med alle Guds Udvalgte en glædelig Opstandelse. Amen. Med Æren i Graven og Sjælen i Himmerig.

Paa Anne Sparres Kisteplade staa:

Herunder hviler ærlig, velbyrdig, og nu salige Frue, Fru Anne Sparre, som Gud kaldede paa Gammelgaard den 12. Februar Anno 1658 i sit Alders 74. Aar. Gud give hende med andre Guds Udvalgte en glædelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dag.

Paa Dorthe Urnes Kisteplade staar:

Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Fru Dorthe Urne, som var ærlig og velbyrdig Mand Lauritz Grubbe til Gammelgaards Hustru, og kaldede Gud hende paa Gammelgaard den 9. Februar Anno 1600. Gud give hende med alle Guds Udvalgte en glædelig og ærefuld Opstandelse

Over Hvælvingen laa en stor Ligsten der ikke har noget som helst med Grubberne at gøre, og som derfor blev fjernet og opsat ved Vestgavlen under Orglet for Enden af Midtergangen i Stenens Hjørner er indhugget Evangelisternes Navne og Emblemer. Dens tildels udslidte Indskrift lyder:

Herunder denne Gravskrift ligger begravet . . . . . tvende salige Mennesker . . . Anders Nielsson Black med sin kære Hustru Anna Rasmusdatter, og døde han den . . . . . Februar Anno 1654 og i hans Alders 61 Aar. Anno 16 . . . . . den . . . . . døde . . . . . i hendes Alders . . . . . Aar. Gud give dennem med Guds Udvalgte og tro Christne paa den yderste Dommhedag en glædelig og ærefuld Opstandelse, Himnerig og det evige Liv og Salighed. Amen.

Døbefonten er smuk og ejendommelig af raat tilhugget Granit Bæk-

kenet bærer en Indskrift om, at det 1761 er skænket af Geheimeraad Christian v. Stocken; han maa have erhvervet det fra en anden Kirke; thi Bækkenet er meget ældre end denne

DØBEFONTEN

Inskription. Det bærer i Bunden en Fremstilling af Syndefaldet og udenom en utæselig Inskription med Munkebogstaver.

Allertavlen er et ret fattigt Billedskærerarbejde, delt i Felter med Skriftsprog og prydet med Søjler samt Slægternes Grubbes, Urnes, Sparres og fleres Vaaben. Den har tidligere baaret Aarstallet 1603 og er formentlig skænket af Lauritz

Grubbe. Paa Alterbordet staar to svære Stager uden Inskription. Den store smukke Alterkalk bærer Indskriften »Anno 1682 den 1. Maj haver ærlig og velbyrdig Mand Palle Dyre til Gammelgaard med sin kære Frue Marie Grubbe foræret denne Kalk og Disk til Ryde Kirke. -- Det

MARIE GRUBBES ALTERKALK

er vel det eneste synlige Minde, den letfærdige og for sit æventyrlige Liv ned saa bekendte Marie Grubbe har efterladt sig. Disken er uden Inskription Oblatæskan bærer Moltkernes Vaaben og Bogstaverne G. A. v. M.; den er altsaa skænket af Gottlieb Adam von Moltke, der ejede Gammelgaard fra 1762 til 1779.

Ryde Kirke horte gennem Aarhundreder under Gammelgaard, senere blev den solgt til Scavenius, Klintholm og i 1911 gik den over til at blive selvejende Institution. Kirken har en Formue paa 13,700 Kr. Renterne af de 7600 kan anvendes til aarlige Reparationer og Renterne af den øvrige Sum til Hovedreparationer.

Som selvstændigt Sognekald har Ryde selvfølgelig haft en Præstegaard, den forsvandt. Ja Ryde blev Anneks til Landet. Til Stedfæstelse af denne Præstegaard har vi nu kun et eneste Navn: 1470 nævnes »Præstens Ellehaug«, nordvest for Præstegaardens. Ellenavnet er endnu bevaret som Betegnelse for en Mark, der ligger tæt Øst for Gammelgaard og Syd for den lille Skov, som fra Gaarden strækker sig hen til Kirken. Muligvis har denne Skov, der nu kaldes Lunden, tidligere haft Navnet Ellehaugen, og Marken har saa deraf faaet Navnet Ellevænget, eller ogsaa har Elleskoven ligget, der hvor Ellevænget nu ligger, og efter Rydningen er saa Ellehaugen bleven til Ellevænget. Enten nu den ene eller den anden af disse Formodninger er rigtig, saa har Præstegaarden ligget tæt Syd for Kirken. Ved Rydes Annekering til Landet er det meste af Præstegaarden vel slugt af Gammelgaard, og kun en mindre Del er blevet tilbage som Kapellanjord, der atter senere blev til Degnejord, for sluttelig ved Hospitalets Oprettelse at gaa samme

Vej som den øvrige Præstegaardsjord. Men herom senere.

GAMMELGAARD

Sin Tilværelse som Herregaard begynder Gammelgaard i Tiden omkring 1600; men den havde en Tid lang forud eksisteret som en mindre Adelsgaard, der havde faaet Navn efter den lille Landsby Gamlæby (eller Gammelby), der næppe har haft mere end nogle ganske faa Gaarde.

Trap skriver baade i den sidste og foregaaende Udgave at Gammelgaard 1590—92 tilhørte Slægten Mylting og forud havde tilhørt Slægten Vaspyd; men den Gammelbygaard, som disse Slægter ejede, laa i Tillitze Sogn, og har altsaa intel med den herværende Gammelgaard at gøre. Paa den Kisteplade, der er fundet i Gravhvælvingen i Ryde Kirke, betegnes Lauritz Grubbes Fader som »Erich Grubbe til Gammelgaard» og hans Moder som »Anne Vaspyd til Olstrup». Erich Grubbes Giftermaal med Anne Vaspyd fandt formentlig Sted i Tiden omkring 1550—55; thi den før nævnte Kisteplade beretter, at Ægteparrets fjerdeældste Barn, Lauritz Grubbe er født 1560 Da Faderen betegnes som Erich Grubbe til Gammelgaard, maa han vel allerede den Gang have ejet Gaarden

Erich Grubbe døde 1585, og Gammelgaard gik da i Arv til Sønnen Lauritz Grubbe, der straks tog fat paa Arbejdet med at gøre den til en

virkelig og standsmæssig Herregaard Først er Gamlæbys faa Gaarde bleven opslugt, derefter er Turen kommet til de fleste af Gaardene i Ryde, og endelig har Lauritz Grubbe erhvervet Holmegaard og lagt dens Ager og Skov under Gammelgaard. Samtidig opførte han nye Bygninger og omgav Gaarden med to Rækker dybe Grave, lildels i Forbindelse med Ryde Aa, der løber gennem Gaarden, og med et sumpet oversvømmet Terræn Nordvest for den Indkørslen var fra Landevejen i Syd, og man skulde over to Vindebroer for man kom ind i Gaarden.

Da Lauritz Grubbe havde sin nye Gaard færdig, giftede han sig med »n Datter af Rigskansler Axel Urne til Søgaard, Aarsmarke (Knuthenborg) m. m. Hun hed Dorthe Urne, var født 1566, men var kun 11 Aar, da Faderen døde. Den 5. Mars 1598 stod Brylluppet med megen Pragt paa den nyopførte Gammelgaard Allerede 2 Aar efter døde Dorthe Urne, og 1604 giftede Lauritz Grubbe sig igen med den 19 Aar yngre Anne Willumadatter Sparre. Samme Aar blev Lauritz Grubbe Landsdommer i Lolland og i denne Egenskab forlenet med Haugegaard. Som Landsdommer tog han ivrig Del i den Strid, som Broderen Peter Grubbe paa Aalstrup førte med Emmeche og Helrad Sparre om Opagergaards Skove. Og skønt Lauritz Grubbes Svigerfader var Fætter til Sparrerne paa Opagergaard, tog han dog ikke i Betænkning, ved sin som

Landsdommer afsagte Dom, at erklære de Breve, Sparrerne fremlagde, for falske, og at tildomme sin Broder de omstridte Skove; men ved Kongens Rettertings Dom blev — som nævnt under Opager — Lauritz Grubbes Dom kuldkastet og Sparrerne tilkendt Rettighederne til de omstridte Skove

Lauritz Grubbes første Ægteskab var barnløst, og i det andet havde han kun Sønnen Erich, der var født 1605. Skønt Erich Grubbe aldrig tog fast Ophold paa Gammelgaard, er han dog — ikke mindst gennem sine Døtres Livsførelse — saa nøje knyttet til dens skiftende Skæbne, at man

LAURITZ GRUBBE

ANNE SPARRE

1616 blev Lauritz Grubbe Lensmand paa Nykøbing og Aalholm under Enkedronning Sophie, og 1627 ombyttede han denne Stilling med Lensmandsposten paa Halsted Kloster, der jo ligeledes var underlagt Enkedronning Sophie. Dette Embede beholdt han indtil 1632, da han i en Alder af 72 Aar trak sig tilbage til Privatlivet. Han døde 22 April 1639 under et Besøg paa Aarhusgaard, hvor Sønnen sad som Lensmand.

ikke kommer udenom ham ved en Skildring af Gammelgaards Historie. Erich Grubbe fik som de fleste af den Tids rige Adelsmænd sin væsentligste Uddannelse i Udlandet, 16 Aar gammel drog han under Ledsagelse af en Hovmester til Universitetet i Leipzig og senere til Universitetet i Leiden og saa sig desuden godt omkring paa vidtstrakte Rejser Efter 8 Aars Forløb kom han hjem og blev Kornet ved den jydke Krigstyrke.

1684 købte han Tjele og Vingegaard af Fru Karen Lange og slog sig ned paa Tjele. 1686 blev han Lensmand paa Aarhusgaard.

Efter Lauritz Grubbes Død blev hans Enke Anne Sparre siddende paa Gammelgaard indtil sin Død 1658, og først da overtog Erich Grubbe Gammelgaard. I de følgende Aar forøgede han yderligere sine Besiddelser ved 1656 at købe Trinderup af Palle Grijs og 1657 Nørhøg af Ove Blik. Erich Grubbe var altsaa Godsejender i stor Stil Tjele og Vingegaard havde han købt for Faderens Penge, og en betydelig Medgift fik han ved sit Giftemaal 1635 med Maren Juul, Datter af Rigskansler Iver Juul til Villestrup Kvistrup, Voldstrup Strandhygaard, Gjessinggaard og Lundbæk. Men Erich Grubbe forstod ogsaa selv at forøge sin Rigdom, ikke mindst ved en hensynsløs Udsugning af sine Bønder

Som Lensmand i Aarhus kom han i skarp Modstrid til Aarhusbispens Morten Madsen og den Maade, hvorpaa Erich Grubbe hævnede sig og odelagde sin Modstander, vil altid hæfte som en Skamplet ved hans Navn Rhode og andre Forfattere fortæller, at Fjendskabet mellem Bispem og Erich Grubbe kom af, at Adelsmanden forgæves forlangte Bispens Datter til Ægte, men dette er urigtigt alene af den Grund, at Striden stod i Aarene omkring 1645, medens Erik Grubbes Hustru først døde 1647. Lige saa ugrundet er formentlig en anden For-

klaring, gaaende ud paa, at Erich Grubbes Had stammede fra ihærdige, men mislykkede Forsøg paa at forføre Bispedatteren, der 1641 var bleven gift med en Præst. Men hvorfra Fjendskabet end stammer, saa afløste det i al Fald en af den Tids største Skandalerelevsager.

Præsten Chr Nielsen Bundts var 1639 bleven Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Aarhus mod at afgive det sædvanlige Løfte om at regle Formandens Enke, saa man slap for at forsørge hende. Dette Løfte svigtede Præsten og maatte desaaarsag yde Enken en klækkelig Erstatning 1641 regtede han Bispens Datter, og Aaret efter blev han Sognepræst ved Domkirken, Klokkeren ved Domkirken, den kendte Bogtrykker og satiriske Forfatter Hans Skonning hørte til Bispens ikke faa Fjender, og blev — vistnok ved en overilet Handling fra Bispens Side — afsat fra Klokkerembedet. For at hævne sig udsprede han fornummede Antydninger om, at der bestod et unaturligt Forhold mellem Bispinden og hendes Svigeren. Erich Grubbe var som Lensmand ikke sen til at give disse Rygter et tilpas troværdigt Præg og indherette dem til Regeringen, der svarede med at paahyde en streng og hensynsløs Undersøgelse. Nu skød Anklagerne mod Bispinden op som Giftpadder af en Sump. Klokkeren mente fra Kirke-taarnet at have iagttaget det utilladelige Forhold mellem hende og Sviger-sønnen, der som Følge af denne An-

klage straks blev suspenderet fra sit Embede. Men iøvrigt lod Anklagen mod Bispinden paa intet mindre end Uflugt, Blodskam, Fosterfordrivelse, Barnemord og Trolddom. Ved denne sidste skulde hun have forhekset sin Mand, saa han handlede uden sine Sansers fulde Brug og da Bispen midt under Processen døde vistnok af Græmmelse og Sorg, blev hun ogsaa gjort ansvarlig for hans Død. Under Sagen blev slet ingen af Anklagepunkterne beviste, om end det blev oplyst, at Bispinden og hendes Svigersøn havde været yderst uforsigtige i deres indhyrdes Optræden. Processen trak ud i flere Aar. 1647 blev Præsten dømt fra Kjole og Krave paa Indicier, og Klokkeren blev genindsat i sit Embede. Bispindens Sag blev først afsluttet 1649 ved en Herredagsdom, der frifandt hende for alle Anklagepunkterne. Først 1652 fik Præsten Oprensning ved at blive udnævnt til Kannik og Lektor ved Gymnasiet i Christiania. For Erich Grubbes Vedkommende, staar hans Fratræden fra Lensmandsposten i Aarhus, samme Aar som Bispinden blev frikendt, sikkert i Forbindelse med den skandaløse Rolle, han havde spillet under Anklagen og Forfølgelsen mod den ulykkelige Bispefamilie. Men det gamle Ord om Fanden, der hytter sine, slog ogsaa til her, idet Erich Grubbe som Erstatning for Aarhus Len, fik Lenet Lund paa Mors, som han dog kun beholdt i to Aar. Hvad endelig Klokkeren angaar, saa styr-

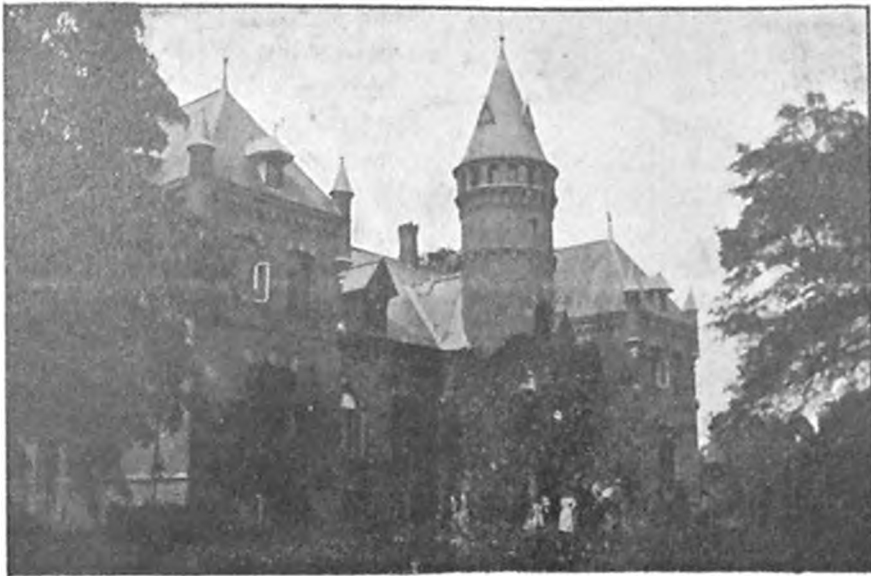
tede han 1651 ned gennem en Løse i Domkirketaarnet og slog sig ihjel. Og dette blev i Folkemunde udlagt som en Straf for hans Delagtighed i Ondskaben mod Bispinden; hun selv døde 1672 i København, ægtet og æret, hedder det udtrykkeligt om hende.

Erich Grubbe og Maren Juul havde i deres Ægteskab først 4 Drengene, der alle døde spæde, og dernæst to Piger: Anne-Marie og Maren eller — som hun altid senere kaldtes — Marie Grubbe. Deres Moder døde som nævnt 1647, medens de endnu var smaa, og Faderen levede derefter sammen med en Almuekvinde, Anne Jensdatter, med hvem han havde en Datter. Under disse letfærdige Forhold voksede Pigebørnene op. Faderen havde intet godt at lære dem hverken i Ord eller Handling, og i Moders Sted havde de en simpel Kvinde, der stadig saa skævt til dem, fordi hendes egen Datter indtog en helt anden Stilling, skønt hun jo dog var deres Halvsøster.

14 Aar gammel kom Marie Grubbe i Huset hos en fjern Slægtning i København, Regitze Grubbe, Enke efter Hans Ulrik Gyldenløve, der var en af Christian IV.s mange uægte Børn. De letfærdige Kredse, Marie Grubbe her kom i Berøring med, har ikke gjort hendes i Forvejen mangelfulde Opdragelse bedre. Og at hendes Vejleder, Regitze Grubbe, ogsaa selv havde en yderst tvivlsom Karakter fremgaar af hendes senere Skæbne. Hun

var bleven hadefuld paa Grevinde Parsberg og underkøbte dennes 17-aarige Selskabsdame, Agnete Sophie Budde til at forgive Grevinden med Rottokrudd. Mordforsøget mislykkedes. Agnete Budde blev henrettet paa

og pligtopfyldende. De to Svogre var Venner og Kammerater i fælles Udskjelser. Men medens Anne Marie resigneret fandt sig i sin Skæbne, gjorde Marie Gengæld og indlød sig bl. a. uden Skrupler i et Elskerind-

GAMMELGAARD

Slotspladsen 1678. medens Regitze Grubbe slap med livsvarig Forvisning til Bornholm

Marie Grubbes Livsbane begyndte ellers straalende nok, idet hun den 16. December 1660, kun 18 Aar gammel, blev gift med Frederik III.s uægte Son Ulrik Frederik Gyldenløve, der kort efter blev Statholder i Norge. Omtrent samtidig blev Søsteren Anne Marie gift med Rigskansleren Just Hoegs Son, Styge Hoeg, der var lige saa ildesindet og udsvævende, som Faderen var anset

forhold med Mandens Ven og Søsterens Mand, Styge Hoeg. Anne Marie græmmede sig i Stilhed: men Gyldenløve holdt ikke af at blive betalt med samme Mont, han selv udgav. Allerede 1665 forlangte han at blive skilt paa Grund af Konens Utroskab. Marie Grubbe drog hjem paa Tjele til Faderen, der var alt andet end glad ved at se hende: men en lovformelig Skilsmisse vilde Frederik III af religiøse Grunde ikke bevilge og først efter hans Død blev Ægteskabet ved en Kommissionsdom af 1670 ophævet

paa Grundlag af Marie Grubbes Utruskab. Erich Grubbe havde givet sin Datter en Medgift paa ikke mindre end 12,000 Rigsdaler. Efter Skilsmis- sen udbetalte Ulrik Frederik uden at være nød dertil denne Sum til sin fraskilte Hustru, og Marie Grubbe forstod i en forhavsende Fart at sætte det hele over Styr. Hun begav sig uden at underrette sin Slægt derom paa en Udenlandsrejse — i Begyn- delsen vistnok ledsaget af Styge Høeg — tog over Tyskland og Holland til Paris, hvor hun under megen Prag- t-udfoldelse opholdt sig en rum Tid, havde flere løse Forbindelser og mø- rede sig efter bedste Evne i Slutnin- gen af 1672 vendte hun hjem til Fa- deren paa Tjele, fattig som en Kirke- rolte.

Erich Grubbe tog imod den forlor- ne Datter, der lovede Bod og Bedring, og sørgede for snarest muligt at faa hende gift igen. Denne Gang blev det den fattige og saare jævne Adelsmand Palle Dyre, der hjemførte Marie Grubbe, men det var nok mere Svi- gerfaderens Godser end Konens Dej- lighed og Dyd, der lokkede ham. Det ser ud til, at han først har faaet Trinderup og Nørbeg som Medgift, senere fik han desuden Gammel- gaard. Ifølge Lollands Landstings Pantebog blev der 22. Februar 1682 læst et Skøde, hvorved Erich Grubbe til Tjele skøder og afstaar til sin Svi- gerson Palle Dyre til Trinderup og hans Frue Marie Grubbe, Hovedgaar- den Gammelgaard med al dens

Grund, Bygninger og Herlighed. Erich Grubbe havde allerede 1674 solgt en hel Del af Gammelgaards Bønder- gods til Baron Helmut Otto v. Win- terfeld (Wintersborg og Sæbyholm), nemlig 1 Gaard i Sønder Sæby, 3 Gaarde i Norre Sæby, 3 Gaarde i Sandby Sogn, 1 i Købelev, 1 i Hør- redskirke, 2 i Vindeby og 1 i Hors- lunde Sogn. Alligevel var Gammel- gaard, da den i 1682 blev overdraget Palle Dyre, et betydeligt Herreskø- dets Bøndergods bestod af 4 Gaarde i Ryde, 8 i Højreby, 2 i Gurreby, 1 i Vestenskov, 1 i Brydeholle, 1 i Tillit- ze, 1 i Dannevarre, 3 i Egeholle, 3 i Langholm (i Græshave Sogn), 3 i Gloslunde, 7 i Skibelund, deriblandt Skibelundegaard, 4 i Hoby, 4 i Baadesby, 1 i Opager, 1 i Kortrup, 4 i Horslunde, 1 i Svinshjerg, 1 i Bg- holm, 1 i Nøhølle (Horslunde Sogn), 1 i Vindeby, 1 i Skalkenæs 1 i Hille- sted, 1 i Norre, 2 i Nebhelunde, 1 i Gerringe, 1 i Anserup og 2 i Vejleby. Palle Dyre og Marie Grubbe tog vistnok efter denne Overdragelse Bo- lig paa Gammelgaard og indledede dette Afsnit af deres Liv med at skænke den før nævnte Alterkalk til Ryde Kirke. Men længere end til 1685 har de i al Fald ikke boet paa Gammelgaard; thi det erotorisk, at de dette Aar tog fast Ophold paa Tje- le. Erich Grubbe var nu 80 Aar og kunde ikke længere staa for Styret af det store jydsk Gods, og han ord- nede det, derfor saaledes, at Palle Dyre, der var en flittig og fornuftig

Landmand, overtog Tjele i en Slags Forpagning og tog fast Ophold paa Gaarden med sin Kone. Men forinden havde Palle Dyre bortsolgt noget af Gammelgaards længst borteliggende Bondergods, idet han ved Skøde af 21. Februar 1685 solgte Overrentemester Brandt paa Pederstrup følgende Bondegaarde: 4 i Horslunde, 1 i Svinsbjerg, 1 i Egholm, 1 i Nøbbolle og 1 i Vindeby, ialt 56½ Td. Hartkorn for 400 Rigsdaler.

Marie Grubbe havde under hele sit Ægteskab med Palle Dyre uden Blusel dyrket sine mere eller mindre tilfældige Kærlighedsforbindelser og det saa aabent, at Alverden talte derom. Men Toppunktet af Skandalen naaede hun først efter at være flyttet til Tjele. Her indlod hun sig nemlig i Kærlighedsforhold med sin Kusk, en almindelig Bondekarl, der hed Søren Sørensen Møller. Marie Grubbe var nu, med sine 49 Aar og sin ikke ringe Forladenhed, noget afblomstret, og Forklaringen paa at hun indlod sig i dette Forhold maa vel derfor dels søges i Manglen af Bedres Havelse og dels i, at den kraftige Bondekarl virkede tiltrækkende paa hendes robuste Sanselighed. Hun fik Søren forfremmet til Ladefoged og drev sit Uvæsen med ham saa skamløst og aabenlyst, at hele Jylland talte derom. Palle Dyre fandt sig med pjaltet Taalmodighed i sin Skæbne, og det blev ikke ham, men Erich Grubbe, der omsider gjorde Ende paa Skandalen. Marie Grubbe hundsede nemlig sin al-

derstegne Fader paa det frygteligste. Den gamle Gnier og Udsuger, der gennem hele sit Liv var faret haardt og ubarmhertigt frem mod andre, fik nu i sin høje Alderdom beløst Renter af den Sum af Haarthed og Hensynsløshed, han i saa rigt Maal havde udmøntet til dem, der var ham undergivet. Marie skældte ham daglig, selv i Folkenes Paahør. Hæder og Ære fra. Og tilsidst table den Gamle Taalmodigheden og indgav 1690 et Klageskrift til Kongen med Anmodning om at maatte gøre Marie arveløs og lade hende hensætte paa Bornholm, hvor hendes Slægtning Regitze Grubbe jo var bleven anbragt. Som Svar paa denne Klage anmodede Kancelliet Palle Dyre om at udtale sig, og han havde da intet andet at gøre end at ansøge om at lade Ægteskabet opløst. Der blev nedsat en Kommission, men Marie Grubbe nægtede at møde for den med den noget dristige Motivering, at det ikke anstod hende som »Dame« at møde for en Undersøgelseskommision. Sagen var iøvrigt klar nok og ved Kommissionsdom af 23. Marts 1691 blev Ægteskabet erklæret for opløst. Marie Grubbe giftede sig derefter med Søren Ladefoged, flakkede hjemløs rundt med ham i nogle Aar og ernærede sig ved at spille paa Låre. Til sidst havnede de som Færgfolk i Borrehuset ved Grønsund paa Falster, og her endte Marie Grubbe sit bevægede Liv i Juni 1718.

Hvad Palle Dyre angaar, da blev

han dræbt i et Slagsmaal paa Gaden i Viborg 1707. Men Gammelgaard havde han afstaaet længe forinden. Vistnok ved det endelige Skifte efter Erich Grubbes Dod.

Erich Grubbes ældste Datter Anne Marie var som nævnt i en ung Alder bleven gift med Styge Høeg. Saa de generet og udsvævende, han end var, opnaaede han dog at blive Landsdommer paa Lolland, men Embedet er ogsaa nok blevet passet derefter. Ægteskabet var grundet paa Mandens Udsvævelser og slette Karakter meget ulykkeligt; men Anne-Marie opførte sig midt i sin Ulykke meget eksemplarisk. Omkring 1670 forlod Manden hende, og da han ikke vendte tilbage, søgte hun Skilsmisse. Ifølge Lollands Justitsprotokol blev der 19. Mars 1673 læst en Landemodstævning til Styge Høeg, underskrevet af Stiftamtmand Cornelius Lerche og Biskop Bang angaaende en Skilsmisse mellem hans og hans Ægtefrue Anne Marie Grubbe. Samme Dag blev ogsaa læst og paaskrevet et Tingsvidne af Maribo Byting udstedt den 5. December 1672 vedrørende velbemeldte Prues gode Forhold siden velbyrdige Styge Høeg hende forlod og frarejste. Ved Landemodets Dom, der afsagdes 11. Juni blev Ægteskabet erklæret for ophævet.

To Aar efter blev Anne Marie Grubbe atter gift; denne Gang med Jørgen Arenfeldt til Rugaard. Fra dette Ægteskab befriede Døden hende ca. 1680. Stort havde hun nemlig ikke

vundet ved at bytte Ægtemænd; thi ganske vist var hendes nye Mand ikke en hjerteløs Udhaler som den forrige; men han var en forfængelig Nar og en elendig Økonom og dertil en djævelsk, grusom Karakter, der følte stor Tilfredsstillelse ved at udpønsse Hekseprocesser mod Bønderne paa sine Godser. En Godsejer, der selv havde Birketingsret paa sit Gods, kunde den Gang i Kristenhedens Navn og uden Appel til højere Instans domme Folk indenfor sit Birk baade til Pinebæk og Baal, og Jørgen Arenfeldt benyttede sig i udstrakt Grad af denne Rettighed. Han rejste en lang Række Hekseprocesser, lod Bøden fra Aarhus komme til Rugaard for ved Hjælp af Tønmelskruer og andre Torturredskaber at tvinge de ulykkelige Anklagede til at bekende deres Troldomskunster. Som Regel lykkedes det ved passende djævelsk Behandling at faa dem til at bekende hvad som helst, hvorefter de paa Grundlag af denne Bekendelse blev dømt til Baalet og levende brændt i den nidkære Herres og andre Skuelystnes Paasyn. For dem, der ikke paa anden Maade kunde overbevises om deres Skyld, havde Jørgen Arenfeldt opfundet en særlig og altid ufejlbarlig Metode, som han kaldte at »svømme« dem, d. v. s. de Anklagede blev kastet i Voldgraven ved Rugaard, og hvis de ikke kunde holde sig oppe uden at svømme, var deres Skyld dermed bevist og Baalet dem sikker. De, som ikke kunde

svømme gik til Bunds og druknede, og de, der kunde svømme, søgte indstinktmæssig at bjerge Livet. Og naar det var Tilfældet, havde Bøden den staaende Vittighed paa rede Haand: »Hun svømmer som en Gaas og bør steges». Desværre fik Naadigherren ikke selv Lov at prøve Svømmeturen; thi han vilde da selv uhjælpelig være hjemfalden til det Baal, han var saa ivrig efter at faa tændt under andre. Det lyder utroligt at sligt kunde passere for mindre end halvtredie Hundrede Aar siden, men den historiske Korrekthed er desværre uden for al Tvivl. Det gik godt saa længe Jørgen Arenfeldt holdt sig indenfor sin egen Domæne med sine Hekseprocesser; men da han ogsaa forsøgte sig med at rejse Hekseproces mod en Række kendte Borgere i Aarhus, gik det galt. De fik Sagen for Højesteret, der 1686 domte Jørgen Arenfeldt til at gøre hver især af de Anklagede Afbiht og desuden bøde 1000 Rigsdaler. Samtidig fik Regeringen omsider Øje for det rædselsfulde Uvæsen, det halvforstyrrede Menneske drev med sine Heksebaal, og der udstedtes Paahbud om, at ingen Dom for Hekseri maatte fuldbyrdes uden først at være prøvet for Højesteret. En halv Snes Aar senere gjorde Fremkomsten af den berygtede Heksesættelsessag i Thisted for bestandig Ende paa Troldomssagerne i Danmark. Men Jørgen Arenfeldt var, saa mærkeligt det end lyder for Nutidsøren, ikke mere kompromiteret ved sine Hekseprocesser,

end at han 1691 blev Kancelliraad og nogle Aar senere Etatsraad.

Erich Grubbe døde 1692, og hans Godser blev derefter delt mellem Svigersønnerne. Skiftet syntes at være ordnet saaledes, at Jørgen Arenfeldt fik Gammelgaard, Tjele og Vingegaard. Han besad i Forvejen Rugaard og nogle andre Godser, men han var Mand for at sætte det Hele over Styr. Han havde foruden sin Hekseforfølgelse ogsaa en anden Mani, der ganske vist var mere uskyldig og kun gik udover ham selv: Han byggede nemlig Skibe og drev Skibsfart i stor Stil. Dette i Forbindelse med hans slette administrative Evner ruinerede ham aldeles og tvang ham til Tid efter anden at sælge alle sine Godser. 1696 solgte han saaledes Gammelgaard til Oberst Frederik von Lützw og to Aar efter solgte han de to andre Gaarde, Tjele og Vingegaard, som han havde arvet efter Erich Grubbe.

Et Hundrede Aar ejede Grubbeslægten Gammelgaard; den første Halvdel bar det opad haade for Slægten og Gaarden; den sidste Halvdel bragte begge i Forfald. Da Lützw i 1696 købte Gammelgaard var dens Jorder misrøgtede og dens Bygninger i faldefærdig Stand. I Begyndelsen af 1700-Aarene tog han fat paa Ombygningen af hele Gaarden. Først Ladegaard, som han opførte Syd for den gamle Gaard og helt igennem af svært Bindingsværk. Den største og prægtigste af disse Bygninger var Ladden, der laa langs med Landevejen, i

en Beskrivelse, som Forvalter v. Hatten indsendte 1744, skriver han om Ladegaarden: Særlig er at bemærke

DEN GAMLE LADE

den Kornlade i Syd, 50 Fag Bindingsværk, den regnes med de bedste og herommeligste i Lolland i Henseende til dens svære og flotte Bygning af ekstraordinært sorteret tømmer Fyrretømmer indvendig og Egetømmer udvendig. De øvrige Ladegaardens Huse er alle af Bindingsværk og mindre i Bygning, men ellers helt bekvemt og godt indrettet, saaledes at der er tvende Gaardspladser, hver for sig indbygget undtagen i Nord, saa man kan have fri Indsigt i dem

DEN NYE LADE

fra Borggaarden, Lützows Lade brændte midt i Halvtredserne i forrige Aarhundrede og blev erstattet af en anden mægtig Bindingsværksla-

de, bygget af Holsteneren Trummer; den brændte 1914, og paa dens Grund opførtes den nuværende store Hejse-lade

Om Borggaarden skriver v. Hatten, at den består af 3 Længer, alle en-etages og af Bindingsværk. De to Længer i Oster og Vester staar som Lauritz Grubbe byggede dem, medens den tredje, der ligger mod Nord ud til den store Frugthave, er opført af Oberst Lützow; den er paa 24 Fag og har et svært Fundament af tilhuggede Kampesten.

Forvalter v. Hattens Beskrivelse af Gammelgaard lyder iøvrigt — omskrevet i Nutids Sprogbrug — saaledes: »Ved Gaardens Anlæg er rundt om Hovedgaarden opkastet store Grave med tvende Vindebroer, den ene paa den søndre Side med Indkørsel til Borggaarden, den anden paa den nordre Side af det store Vaaningshus ud til Haven. Foruden bemeldte Grave er paa den søndre Side en lang Fiskepark, som har Tilførsel fra et Vandløb, der har sin Gang gennem Gaarden, saaledes at Borggaarden og Ladegaarden, skont der kun er 24 Favnes Afstand imellem dem, er adskilte ved tvende Vand og tvende Broer. Nær ved Borggaarden er adskillige Fiskeparker og Busketter af El og Hassel. Lige Nord for Borggaarden er en stor Frugt- og Lysthave og Østen for den, adskilt ved en stor Grøft (Ryde Aa) ligger en smuk Lund, som fra gammel Tid kaldes Fruens Dejlighed, derudi findes en Del gode Egetræer og en Del

Underskov: samme Lund er ellers mest Enghund.

Siden v. Hattens Tid er der sket den Forandring, at det ene af de »tvende Vand«, der adskille Ladegaarden fra Borggaarden, er tilkastet og Graven sat i Forbindelse med den Udvidelse af Ryde Aa, som han kalder Fiskeparken.

Gammelgaards Skove beskriver v. Hatten saaledes: En halv Fjording Vej fra Gaarden ligger en lille Egeskov, kaldet Holme, den har en Del Egetræer af maadelig Vækst og en Del Underskov af El, Hassel og Tjørn; den er af en saadan Størrelse, at der kan græsse 100 Koer deri om Sommeren. Lige op til den ligger Kohaveskoven, der er noget større; den har Bøgeskov af ung, men god Vækst og rigelig Underskov til Hegning. En Skov tæt Østen derfor kaldes Stibanken, den har kun faa Bøgetræer og ikke videre Græsning og er i Modsætning til de to forrige fælles for de omliggende Byer. Ved Siden af Kohaven og Stibanke Skov ligger Ryde Fællesskov, som er temlig forhugget; den bestaar dog endnu af en Mængde Bøgetræer og nogle Egetræer; den er fælles for Christianssæde, Øllingsøgaard og Gammelgaard, men det er ikke afgjort, hvilken Del hver af dem har; Græsningen tilhører de omliggende Bønder. Til Gammelgaard hører endvidere Hovby (Hoby) Skov, $\frac{1}{2}$ Mil fra Gaarden, bestaaende af faa Egetræer, men en Mængde Underskov af Hassel og Tjørn til Hegning; Sko-

ven er kun af ringe Størrelse, afdelt i Skifter til 6 Bondergaarde i Hoby. Baadesgaard har ligeledes en Part i denne Skov, der er henlagt til Baadesgaards Bønder i samme By; Skoven ligger ret højt og beskylles paa Sydsiden af Stranden. Endelig er der en Skov $\frac{1}{2}$ Mil fra Gammelgaard, der kaldes Sønderskov og bestaar af tvende Skifter, der er henlagt til en Gaard i Egeholle; der er nogle maadelige Egetræer og ellers Fornad til Bondens Brug af Hegning, saasom Hassel og Tjørne. Forvalter Hatten slutter sin Beskrivelse saaledes: »Fle- re Skove henhører ikke under Gammelgaard for nærværende Tid, men i forrige Tider og ved Gaardens første Indretning skal der have været langt mere, som i Tidens Løb er afhugget og en Del paa anden Maade fraaskill.« Af de Skove, v. Hatten her beskriver, er Stibanken og Ryde Fællesskov forlængst ryddet og omdannet til Agerjord.

Oberst Lützw herømmes fordi han udsmykkede Godssets Kirker, Landet, Ryde, Aageby, Skovlænge og Gurreby. Han døde 1710. Hans Enke Dorothea Magdalene v. Harstall fra Berritzgaard blev siddende paa Gammelgaard, men havde paa Grund af en flot Husforelse og mange Børn ondt ved at klare sig, allerede 1722 var der Tale om, at Gaarden skulde sælges; men hun blev dog hængende ved den indtil 1788, da hun blev nødt til at sælge den for 86 000 Rigsdaler til Underadmiral H. Brandt, der havde ejet først Pederstrup og

senere Sollestedgaard. Han døde i vanskelige økonomiske Kaar 1731. Enken, Eleonore Margrethe v. Knuth, vedblev at forøge Gælden indtil der blev gjort Udlæg i Gaarden, hvorefter den 1636 blev solgt ved Auktion til Chr. v. Stocken for 24,000 Rigsdaler. Der var da 47 Td. Hartkorn til Hovedgaarden og 303 Td. Hartkorn Bøndergods foruden Kirkørne med Kirkeliende m. m. Eleonore Knuth levede siden i stor Fattigdom og blev ondsider 1751 oplaget i det Harboeske Rnkekloster med Ret til at ryde Understøttelsen fra Klostret udenfor dette. Hun døde 1767 og havde saaledes i 30 Aar Lejlighed til i Fattigdom at mindes den Ødselhed, hun havde udfoldet i sine yngre Dage og som var en af Aarsagerne til, at Manden blev ruineret.

Gammelgaards nye Ejer var Sønnesen af den under Pederstrup omtalte Rentemester Henrik v. Stocken*) og Søn af Diplomaten, Etatsraad Hans Henrik v. S. Han havde saaledes allerede fra Fødslen de bedste Adkomster til Statseembeder. I 1719 udnævntes han, kun 25 Aar gammel, til Justitsraad og to Aar efter blev han Assessor i Hofretten. 1720 ægtede han Charlotte Frederikke v. Voskamp, Datter af Højesteretsassessor Hans v. Voskamp. Christian v. Stocken var en daarlig Administrator og 1726 havde han den Tort, at hans Bo blev erklæret fallit. Han stod i stor Yndest hos Christian VI og kom takket være dennes Velvillie atter paa Fo-

de. 1734 udnævntes han til Assessor i Højesteret og Aaret efter til Etatsraad. 1736 købte han altsaa Gammelgaard og skænkede som Kirkeejer Ryde Kirke en Klokke og Landet Kirke en Alterkalk; de er, som før nævnt begge bevaret. Ogsaa efter Christian VI.s Død bevarede Christian v. Stocken sin Yndest ved Hofet og blev til sidst baade Geheimeraad og hvid Ridder I hans senere Aar blev hans pekuniære Forhold atter ret trykkende og i Slutningen af Halvtredserne indgik han en Overenskomst med Grev Adam Gottlieb Moltke paa Bregentved, saaledes at Greven skulde yde ham og hans Hustru en aarlig Livrente, saa længe de levede, mod at arve Gammelgaard efter dem, da deres Ægteskab var barnløst. Gaarden var ret stærkt behæftet, men for Greven blev det alligevel en god Forretning; thi Charlotte Stocken døde allerede 1660 og Manden to Aar efter.

Adam Gottlieb Moltke havde gjort en glimrende Karriere. Han var som fattig mecklenborgsk Adelsmand indvandret til Danmark og kom bl. a. paa Grund af sin stærke Religiositet hurtig i Yndest hos Christian VI, der gjorde ham til Hofmarchal hos Sønnen Kronprins Frederik (V.). Da denne 1746 blev Konge, overøste han Moltke med Naadesbevisninger, forærede ham Bregentved og gjorde det senere i Forbindelse med nogle andre Godser. Moltke havde købt, til et Lensgrevskab. Moltke blev Kongens

*) Se Nørre Herred S. 293.

fortrolige Ven og hurtig den mægtigste Mand i Landet. Men han misbrugte aldrig denne Stilling; han saa altid paa Kongens og Landets Gavn og stottede bl. a. trofast J. H. E. Bernstorffs kloge Politik, skont Moltke personlig ikke kunde lide ham. Moltke modarbejdede som Kongens

maader, han indførte paa sine Godeser, forøgede i faa Aar Kornproduktionen overordentlig baade for ham selv og hans Bønder, og disse store Fremskridt kom selvfølgelig ogsaa Gammelgaard til Gode. 1774 nedrev Moltke Vindebroerne og foretog den for nævnte Forandring med Gravene,

GAMMELGAARD MED PARTI AF VOLDGRAVEN

sande Ven kraftigt hans Trang til Udskjelser og misbrugte aldrig sin Indflydelse til at skade Mænd eller Foretagender, som han ansaa for gavnlige for Landet. Han var en glimrende Administrator og dertil i Besiddelse af stor Interesse for Landbruget, som han hjalp frem paa forskellig Maade. De nye Dyrknings-

ligesom han erstattede en Del af de gamle Bygninger med nye baade i Ladegaarden og Borggaarden. Han har skænket de endnu bevarede Oblatæsker i Landet og Ryde Kirker; det var ogsaa ham, der søgte og fik Tilladelse til at nedbryde Aageby Kirke.

1779 overdrog Moltke Gammel-

gaard til sin Søn, den senere Statsminister Joachim Godske Moltke, en grundhæderlig og velmenende dansk Mand, men en afgjort Modstander af alle demokratiske Reformere, deriblandt Landboreformerne. Nogen Betydning for Gammelgaard fik han ikke, idet han allerede 3 Aar efter Overtagelsen solgte Gaarden til Kommandørkaptajn C. Schmidt for 75,000 Rigsdaler: kun 3 Aar efter maatte Gammelgaard paany skifte Ejer, idet Schmidt 1786 solgte den til Casper Wilhelm v. Munthe Morgenstjerne for 63,000 Rigsdaler.

Munthe Morgenstjerne var født 1744, gik 1769 i russiske Krigstjeneste som Kaptajn, blev haardt saaret ved Stormen paa Bender og vendte 1772 atter tilbage til Danmark. Her giftede han sig med Anna Flindt fra Nielstrup og blev Generaladjutant ved Kongens Regiment. 1774 blev han Kammerherre og 1781 tog han Afsked fra Krigstjenesten. 1795 blev han Amtmand i Jylland, men opnaaede 1804 at blive forflyttet til Stiftamtmandembedet paa Lolland-Falster og tog nu Bopæl paa Gammelgaard. Munthe Morgenstjerne holdt den 28. Januar 1809 — Frederik VI.s Fødselsdag — en stor Fest paa Gammelgaard og her stiftedes efter Biskop Bojesens Initiativ »Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland-Falsters Stift« med Munthe Morgenstjerne som Formand. Paa Trods af sit industrielle Navn var det nye Selskab et udpræget Landhusholdnings-

selskab, der 1835 blev omdøbt til »Maribo Amts økonomiske Selskab«. Mærkeligt nok var Ejeren af Gammelgaard ligeledes Formand i 1909, da Selskabet fejrede sit 100 Aars Jubilæum.

MUNTHE V. MORGENSTJERNE.

Munthe Morgenstjerne var iøvrigt ikke selv nogen dygtig Landmand og trods de for Landbruget saa gode Aarsad han økonomisk set daarligt i det. Han døde 1811. Allerede 1807 havde han opført et Gravkapel i den ved Gammelgaard liggende Lund og bisat sin samme Aar afdøde Søn Henrik her, han selv kom ligeledes til at hvile der, og det samme var Tilfældet med hans Kone, der døde 1814. I Midten af forrige Aarhundrede blev Kapellet nedrevet og Kisterne nedsatte paa Kirkegaarden.

Munthe Morgenstjernes Enke solg-

te 1813 Gammelgaard til General-krigskommissær H. C. Alstrup for den i Tal uhyre Sum af 898,000 Rigsdaler. Alstrup bortsolgte en stor Del af Bøndergodset; men kunde i de paafølgende svære Aar ikke klare sig. Han gik fra Gammelgaard som en ruineret Mand, og 1819 solgte hans Bo Gaarden for 125,000 Rigsdaler til Kammerjunker C. F. Benzon. Heller ikke han kunde klare sig i de daarligere Tider, og Statskassen overtog saa 1825 Gammelgaard for den latterlige lille Sum af 74,042 Rigsdaler. Staten beholdt Gammelgaard i 12 Aar og afhændede den 1837 til Holsteneren Ferd. Trummer for 120,000 Rigsdaler. Han havde Gaarden indtil 1854, da han solgte den for 215,000 Rigsdaler til Justitsraad H. Meincke, der med megen Dygtighed drev den i 30 Aar og først i 1884 solgte den for 650,000 Kr. til V. A. Konow. Den 8. April 1884, 8 Dage efter at Konow havde købt Gaarden, brændte den gamle enetages Hovedbygning, og den nuværende smukke Bygning blev da opført; en Del af dens Fundament er den gamle Kampestens Grundmur, hvori man endnu finder Fangehullernes Jernbøjler, hvortil Ugerningsmænd eller opsætsige Bønder blev lænkede. Konow ofrede meget paa Parken, der blev udvidet betydeligt ved Inddragning og Depiantning af hidtil sumpede og værdiløse Arealer. V. A. Konow døde 1919 som Hofjægermester og Formand for Mariho Amts økonomiske Selskab, og Gam-

melgaard gik derefter over til Sønnen Helge Konow.

Gammelgaard har nu et Tilliggende paa 580 Hektar, hvoraf de 198 er Skov. Hartkornet er 83 Td. Ejendomsskylden 1 Million Kr., deraf falder 629,400 Kr. paa Agerjorden, 202,400 Kr. paa Skovene og 168,200 Kr. paa Bygningerne.

BYERNE

RYDE, der har givet Sognet Navn, kan nu knapt nok kaldes en By, men har utvivlsomt engang været en ret stor Bondeby. De fleste af dens Gaarde er bleven oplugt af Gammelgaard i Tiden omkring 1600.

I Matriklen af 1664 nævnes endnu to Ejendomsgaarde paa henholdsvis $3\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, samt en Fæstegaard paa 8 Td. Hartkorn; desuden to Halvgaarde, hvoraf den ene er i Fæste til Hans Pedersen Blach, medens den anden ejes af Jørgen Skotte. Matriklen af 1688 har ligeledes 5 Gaarde; der med Undtagelse af Præstegaarden paa 7 Td. Hartkorn alle er Fæstegaarde; Hartkornet er henholdsvis 8, 5, 4 og 3 Td. Desuden er der Degneboligen med $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, Iver Skomager og Niels Jørgensens Ejendomme af tilsvarende Størrelse samt 10 Husmænd under Gammelgaard og 1 under Øllingsø. Af Gaardene horer de 2 under Øllingsø, Resten under Gammelgaard. I den følgende Tid opsluger Herregaarden ogsaa de tilbageværende Smuler af den engang an-

seelige Bondeby. 1833 noterer J. H. Larsen: »Byen har ingen Gaarde, men i Forbindelse med Stibanken og Holmemark 56 Huse med forskelligt Jordtillæg fra nogle Skæpper til 12 Td. Ld.»

HOSPITALET er den sidste Rest af den gamle Bondeby. Da Ryde blev Anneks til Landet, forsvandt Præstegaarden i Gammelgaards umættelige

Kirkediget allsaa ophøjet til Præsteresidens. 1781 døde den sidste Degn i Ryde og samtidig blev Degneembedet nedlagt eller rettere henlagt under Degnen i Landet. Allerede længe forinden havde Gammelgaard erhvervet det meste af Degnejorden mod en fast aarlig Ydelse i Korn. Og nu var Tiden inde, da Herregaarden kunde annamme ogsaa Resten af Degnejorden som den sidste Bid af den

DET GAMLE HOSPITAL

Hartkornsvom, men Degneembedet bibeholdtes og derfor skaanedes Degneboligen. Den var just ikke nogen stor Herlighed; thi ifølge Matriklen af 1688 hørte der til Degneboligen godt $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 1 Album Skov. I en lang Periode af det følgende Aarhundrede var Degnekaldet og Kapellankaldet i Ryde slaet sammen og den beskedne Degnebolig ved

gamle Bondeby. Det skete ogsaa, men under meget omstændelige og ærefulde Former. Ifølge kgl. Reskript af 1781 overdroges det Bispem, Provsten, Præsten og Ejeren af Gammelgaard at undersøge, hvad Indtægter der kunde blive af Degneembedet til Oprettelse af et Hospital for Gammelgaard Gods. Til Degnekaldet hørte — foruden 10 Rigsdaler aarlig i Penge, der skulde

overgaa til Landet Degneembede — aarlig 4 Td. Rug, 4 Td. Byg, 2 Td. Ærter og 2 Læs Halm. Desuden et Vænge ved Degneboligen bestaaende af 3 Td. Ld., og et fraliggende Skovvænge »bevokset mest med Krat, men dog med nogen Græsning«. Indtægten af Degnevænget og Skovvænget takserede Kommissionen til 16 Rigsdaler aarlig. Selve Degneboligen bestod af et Stuehus »med en Lo i Enden« og »en liden Sidebygning til Kreaturer«. Kommissionen fandt det »ønskeligt« at indrette Fribolig til 3 — 4 Fattige, men man savnede de nødvendige Midler baade til en haardt tiltrængt Reparation af Huset, til dets Vedligeholdelse og til Brændsel for Beboerne. Saa tilbød Ejeren af Gammelgaard, Kammerherre Munthe v. Morgenstjerne at overtage de to Vænger mod at istandsætte Huset og forpligte Gammelgaards Ejere til stedse at vedligeholde det samt aarlig at svare Hospitalet 12 Rigsdaler i Penge og 4 Læs god Brændsel, »hvert Læs over $\frac{1}{2}$ Favn og altsaa rigelig en Rigsdaler værd«. Dette Tilbud, der efter hine Tiders Forhold var baade smukt og uegennyttigt, blev med Tak modtaget, og derefter udfærdigedes en Fundats for Hospitalet, der dog først fik kgl. Stadfæstelse 1799. I Fundatsen hedder det, at der skal være Plads til 4 Lemmer i Hospitalet og at Kornet og Pengene skal deles mellem dem og 4 Fattige, der bor udenfor Hospitalet. Halmen anvendes til Sengehalv og til Ud-

bedring af Taget. Godsets Fattige har Forret til Hospitalet, men der skal ved Uddelingen af Pladserne tages Hensyn til Vedkommendes moralske Karakter saaledes, at »den retskafne, stræbsomme og maadeholdne gives Fortrin for den, som ved Ladhed og Umaadelighed har paadraget sig Fattigdom«. Lemmerne i Hospitalet skal være forpligtede til at udføre passende Arbejde og dermed fortjene noget selv til Opholdet, »eftersom Hensigten er at hjælpe den Fattige, ej at understøtte Ladhed«. Kun i Tilfælde af meget høj Alder, Svagelighed og »aldeles Venneløshed« maa to Portioner slaas sammen og gives til en. Hvis nogen i Hospitalet »forfalder til aabenbare Laster«, Umaadelighed i Drik, eller saadan Ufordragelighed, at ingen kan bo sammen med dem, kan de straks udvises af Hospitalet og Portionerne fratages dem. Sognepræsten er Hospitalets Inspektør, Provsten og Gammelgaards Ejer dets Direktører. — Det er Hovedtrækkene i den gamle Fundats, der gælder den Dag i Dag. Og den gamle maleriske Hytte ligger fremdeles i Ly af Kirken som et Sindbillede paa svundne Tiders Kaar for Degn og Kapellan.

Under Ryde maa henføres Stibanken, Ryde Overdrev, Holmemark og Ryde Skov. Det egentlige Ryde omfatter Hussamlingen »Skidenstræde« og har 2 Smaagaarde, 7 Husmandsbrug og 5 Huse med ringe Jordtilliggende. Stibanken har af tilsvarende Ejendomme henholdsvis 1, 12 og 8. Ryde Overdrev 1, 4 og 4, Holmemark har

6 Husmandsbrug. Ryde Skov har 1 Gaard paa 19 Hektar, 5 Smaagaarde, 6 Husmandsbrug og 6 Huse med ringe Jordtilliggende samt Jernbanesta-

RYDE SKOLE

tion Under Ryde Skov hører endvidere Ryde Skole, der er opført 1900; den har 1 Klasseværelse og Bolig til en Lærer og er i Ejendomskyld vurderet til 16,000 Kr.

HAUGBØLLE er den yngste og mindste af Sognets Byer. I Matriklerne af 1664 og 1688 har Haughølle Matrikulnumre under Taareby, og der er derfor lidet eller intet at berette om Byen. Den har nu 3 Bøndergaarde og et Husmandsbrug.

Bøndergaardene er: M t k n r. 3 omf. 33 Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Hk., 75,000 Kr. Edsk., 54,000 Kr. Jordv. M a t k n r. 2, godt $17\frac{1}{2}$ Hektar, 4 Td. Hk., 50,000 Kr. Edsk., 28,800 Kr. Jordv. R u s e g a a r d, godt 15 Hektar, knapt $3\frac{1}{2}$ Td. Hk. 38,000 Kr Edsk., 22,000 Kr. Jordv.

TAAREBY skrives i gammel Tid snart Torneby, snart Thoreby, og Oprindelsen til Navnet maa derfor betegnes som usikkert. Kong Hans gav Bønderne i Taareby og Ryde Brev paa, at de maatte nyde Taareby og

Ryde Skove til deres Byer. 1591 er den graadige Peder Grubbe paa Aalstrup ude efter Taareby-Bøndernes Skovpart, og Christoffer Valkendorph og Arrild Huitfeldt faar derfor det Hverv at undersøge Sagen. Peder Grubbe faar ikke Medhold, men fortsætter Striden, og 1599 maa 13 Oldinge udpege det gamle Skel og sværge paa det Striden ender med, at Bønderne 1606 faar Stadfæstelse paa Kong Hans' Brev. Endnu den Dag i Dag ligger vældige Skovarealer paa Taareby Byomraade, nemlig Kohave, Haughølle Have, Bøgene, Holterne, Skytteskoven, Trætteskoven og en Del af Christianssæde Frødkov, ialt 437 Hektar; men det hører nu allsammen under Grevskabet Christianssæde.

I de gamle Matrikler anføres som for nævnt Taareby og Haughølle under et. 1664 er der endnu 3 Selvejergaarde, men 1688 er alle Gaardene Fæstegaarde; deres Tal er 14, men kun 6 af dem har 4 Td. Hartkorn og derved, 6 af dem har hver en lille Skovpart paa nogle faa Fjerdingkar Hartkorn. Der er 6 Husmænd, hvoraf de 5 er jordløse. Af Matriklernes gamle Slægtsnavne kan anføres Vicke, Black, Kock, Maas og Viller.

I Kommissionsbetænkningen fra 1685 findes en Klage fra nogle Bønder i Ryde Sogn over, at de bliver hjemsogt med Eksekution for Afgifterne af en øde Gaard i Taareby, som de har faaet tilskrevet. De forsikrer, at de kun har saet 24 Skæpper Hav-

re paa Gaarden, men har maattet betale 24 Daler i Skat foruden 13½ Skp. Korn samt Flæsk og Æg. Derfor beder de nu om at blive fri for at betale Skat og Landgilde de første to Aar. Kommissionen bemærker hertil, at de paagældende Bønder tidligere havde faaet tilskrevet en øde Gaard i Langholm (i Græshave Sogn), men da den laa lidt langt af Vejen for dem, tilbød de selv at tage Gaarden i Taareby i Stedet, og da der var fornødne Bygninger og Jorderne var i Brug, havde de ikke faaet nogen Skattefrihed, men det vilde være godt om det allernaadigste Herskab nu vilde forunde dem et Aars Skattefrihed.

Nu har Taareby 6 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 26 Husmandsbrug og 2 Huse med mindre Jordtilliggende. Desuden en i

TAAREBY SKOLE

1907 indviet Dobbelt skole med 2 Klasseværelser og Bolig til 2 Lærere; den er i Ejendomsskyld vurderet til 30,000 Kr.

Bøndergaardene er: Mtk n r. 6 mfl. 27 Hektar, godt 5 Td. Hk., 70,000 Kr. Edsk., 49,000 Kr. Jordv. Trætte-skovgaard, med godt 24 Hektar godt 4½ Td. Hk., 60,000 Kr. Edsk.,

40,800 Kr. Jordv. Taarebygaard 22 Hektar, 4 Td. Hk., Bygningerne brændt, Jordv. 88,200 Kr. Mtk n r. 9 med knapt 22 Hektar, 4½ Td. Hk., 56,000 Kr. Edsk., 86,600 Kr. Jordv. Mtk n r. 10a, knapt 17½ Hektar, 3½ Td. Hk., 47,000 Kr. Edsk., 82,700 Kr. Jordv.

NØBØLLE eller Nyhølle betyder den nye Bygl, men alting er relativt og trods Navnet har Byen opimod 1000 Aar paa Bagen; den nævnes Aar 1200, men er sikkert meget ældre. I Nøhølle har tidligere ligget en Adelsgaard, Nyhøgaard, som Nic's Stowle 1530 fik Brev paa for sin Livstid; men andet og mere véd vi ikke om den. Under Nøhølle hører nu Hussamlingen Bjergeskov, der som Navnet fortæller tidligere har været bevokset med Skov, der var delt mellem Nøhølle og Skodsebølle Bønder, og tidligere skelnede man derfor mellem Skodsebølle-Bjergeskov og Nyhølle-Bjergeskov. 1686 faar Chr Friis paa Aalstrup ved Mageskifte med Kronen 18 Gaarde i Nøhølle, hvoraf de 4 har Skov til henholdsvis 10, 6, 5 og 1 Svins Olden. 1684 er der endnu to Selvejergaarde i Nøhølle, men 1688 er de forsvundet og alle Byens 18 Gaarde og 8 Husmænd hører under Aalstrup; de 4 Gaarde har fremdeles Skov, men Tiden siden 1686 har taget slemt paa den; der er nemlig kun fra ½ til 2½ Album til hver af de 4 Gaarde. Af Matriklens Slægtsnavne kan anføres Brun, Bodtcker (af Bodker), Veffver (af Væver) og Tausen.

I Bjergeskov har tidligere ligget Kroen »Hvilested«. Efter Lollandshavnens Anlæg blev Kroforretningen

HVILESTED FATTIGGAARD

flyttet til Sollested og Kroejendom men derefter erhvervet af Kommunen og indrettet til Fattiggård; den har et Jordtilliggende paa godt 1 $\frac{1}{2}$ Hektar og er i Ejendomsskyld vurderet til 17.000 Kr.

NØBØLLE GAMLE SKOLE

1711 opførtes en Skole i Nøbølle; den var meget beskeden og bestod kun af 6 Fag Hus; men gjorde Tjeneste i over 60 Aar og blev saa erstattet med en ny og større Skole, der opførtes af den store Reventlow. Dette Skolehus staar endnu, men Skolen blev nedlagt i 1907, da den nye Skole i Taareby blev taget i Brug.

Nøbølle har nu 7 Bondergaarde, 5 Smaagaarde, 6 Husmandsbrug og 26 Huse med ringe Jordtilliggende, endvidere et i 1912 opført Elektricitetsværk, der forsyner det meste af Kommunen med Elektricitet.

Bøndergaardene er: Christiansminde, godt 45 Hektar, 10 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 130.000 Kr. Edsk., 85.600 Kr. Jordv. Mtk n. r. 10 med godt 39 $\frac{1}{2}$ Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 102.000 Kr. Edsk., 67.600 Kr. Jordv. Mtk n. r. 5a mfl., knapt 35 Hektar, 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 100.000 Kr. Edsk., 61.200 Kr. Jordv. Mtk n. r. 6 mfl., 28 $\frac{1}{2}$ Hektar, godt 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 85.000 Kr. Edsk., 47.300 Kr. Jordv. Mtk n. r. 9 med godt 25 Hektar, 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 65.000 Kr. Edsk., 47.000 Kr. Jordv. Duegaard med knapt 22 $\frac{1}{2}$ Hektar, 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 69.000 Kr. Edsk., 43.700 Kr. Jordv. Nøbøllegaard, 18 $\frac{1}{2}$ Hektar, 4 Td. Hk., 58.000 Kr. Edsk., 33.700 Kr. Jordv.

GLOSLUNDE-GRÆSHAVE SOGN

STORMFLODEN er det Minde, der træder stærkest frem, naar man nævner Gloslunde-Græshave Sogn, og man tænker ikke uden Gru paa, hvorledes Forholdene har været, før Digerne rejste deres beskyttende Hegn og hindrede alt for hyppige Besøg i Hus og Hjem af den urolige Nabo. Vi har Beviser for, at Gloslunde Sogn har været beboet i Oldtiden, altsaa længe før man fandt paa at skærme det lave Land med Diger. Men det maa i denne Forbindelse ikke glemmes, at det meste af Lolland i Oldtiden har ligget meget højere end nu. Medens der for store Dele af det øvrige Land er sket en Hævning, er der for Lolland-Falsters Vedkommende sket en Sænkning, hvilket klart fremgaar af en Række Oldtidsfund paa de lolland-falsterske Kyster. Man har nemlig flere Steder fundet Oldtidsboplads'er langt ude i Havet paa Dybder af over en Meter under dagligt Vande. Boplads'erne er de med et yderst misvisende Navn betegnede »Køkkenmoddinger«, der indeholder store Mængder af Flinteredskaber, itubrudte Dyreknogler og meget andet, der viser, at Stedet gennem lange Tider har været Boplads i den allertidligste Oldtid, mange

Aartusinder forud for vor Tidsregning. Lolland-Falsters Omraade er altsaa ved denne Sænkning blevet betydelig indskrænket samtidig med, at Havet er blevet en i dobbelt Forstand stadig mere og mere nærgaaende Nabo. Denne Sænkning er afsluttet længe før den historiske Tid. Og gennem mange Aarhundreder har for Sydvestlollands Beboere Begrebet Stormfloden staaet som det frygteligste Minde om Fortids Ulykker og som den første og største Frygt i Fremtiden, en Frygt, der meldte sig, hver Gang Havel piskede sine Vandmasser op om de lave og svage Diger. Hvor mange Gange Havet har forvandlet Storstedelen af Sognet til en Sø, véd ingen. Kun Mindet om den sidste store Stormflod lever; alle de andre er sænket i Glemsel med de Rædsler, Lidelser og Bedrifter, de affødte. Vi véd kun, at der i 1625 var en Stormflod af lignende Dimensioner som i 1872, og at den anrettede en uhyre Skade, men nærmere Oplysninger om Ulykkerne i de enkelte Sogne er ikke opbevaret. Efter hver Stormflod er Digerne naturligvis forhøjede og forstærkede og derfor optræder Stormfloden med stedse større Mellemrum jo nærmere

vi kommer vore Dage. Sandsynligvis har der ikke været nogen større Stormflod i Tiden fra 1626 til 1872. Men gik Havet end til paa Røvertogt over Gloslunde-Græshaves Enemærker og ødelagde, hvad Menneskehænder havde opbygget, saa har Menneskehænder til Gengæld trængt Havet tilbage ud over dets gamle Enemærker og ved Hjælp af Diger lagt nyt Land til Sognet, saa Aartusinder gammelt Hav er bleven Slette og Oer er blevet Bakker. Derved har den sydlige Del af Gloslunde Sogn ganske skiftet Karakter. Før strakte Rødby Fjord sine Arme langt ind i Sognet; en Arm gik ind bag om Humminge helt op i Gloslunde Hestehave og ind Vest om det saakaldte Skovland. En anden gik ind Nord om Hoby Skov, helt op over Gloslunde-Alminderejen og dannede paa hele denne Strækning et naturligt Skel mellem Gloslunde og Landet Sogne. Nu har man ved Diget og Kramnitze-Slusen forlagt alle disse Arealer. saa Gloslunde Sogn danner et afrundet Hele uden skillende og spærrende Strømme.

Gloslunde-Græshave Sogn har ingen nu bevarede Oldtidsmindesmærker; her findes hverken Jæstestuer fra Stenalderen eller Gravhøje fra Bronzealderen; men fra Jernalderen har vi et Bevis for Sognets tidlige Bebyggelse i det straalende Hoby-Fund. Meget, overmaade meget har Videnskaben læst af dette rige Gravfund. Den fortæller os ikke alene, at Drotten i Hoby Grusbanke har levet

i de første Tiaar af vor Tidsregning; men den siger os ogsaa af hvem, han har faaet det rige, kostbare Drikkesæt, han tog med i Graven. Det er skænket ham af det mægtige Romerriges mægtige Repræsentant længst mod Nord. Hvem var da den Høvding, der for henimod 1900 Aar siden blev jordet i Hoby. At han var en Stormand, som selv Rom satte Pris paa at staa i venskabelig Forhold til, det viser de kostbare Solvhægre, som Romerne særlig anvendte til Konge- og Fyrstegaver. Men mere véd vi ikke. Fantasien har frit Spil til at sætte Grænser for Hobyfyrstens Magtomraade. Vi tør vel formode, at der i Nærheden af en saa stor Høvdinges Residens ogsaa har været et Gudehov, hvor der ofredes til de hedenske Guder. Navnet Hoby, skrives i ældre Tid Hovby, hvilket kan tyde paa, at der har ligget et Gudehov, hvorom Byen har rejst sig og hvoraf den har faaet Navn. Er der nogen Forbindelse mellem Drotten i Hoby Grusgrav og Stedets Navn og Byens Oprindelse — —?

Dobbeltsgnet grænser mod Syd til Østersøen, mod Ost til den delvis udlørrede Rødby Fjord og til Landet Sogn, mod Nord til Gurreby og Arninge Sogne og mod Vest til Arninge og Dannemarre Sogne Græshave Kirke ligger 8 og Gloslunde Kirke 10 Kilometer Sydost for Nakskov. Fra Diget ved Humminge i Syd til Grænskellet Ryde Aa i Nord har Dobbeltsgnet en Udstrækning paa 9½ Kilometer, og fra Hobykøvs Østgrænse til Dannemarreskellet i Vest 5½ Kilometer. Det samlede Areal er

KORT OVER GLOSLUNDE-GRÆSHAVE SOGN
Maalestok: 1: 100,000 (1 cm. = 1 Kilometer)

3916 Hektar, og det samlede Harkorn 474 Td. Dette sidste Tal er dog noget misvisende, idet Harkornet for en stor Del af de Jorder, der tidligere led under mangefuld Vandafledning, nu er alt for lavt som Maalestok for disse Jorders Ydeevne. Der er i Dobbelt sognet 244 Ejendomme, nemlig 3 Herregaarde paa over 100 Hektar, 13 Proprietærgaarde med fra 50 til 100 Hektar, 40 Bøndergaarde

paa 15—30 Hektar, 51 Smaagaarde med 6—15 Hektar, 40 Husmandbrug med fra $\frac{1}{2}$ til 6 Hektar og 97 Huse med mindre Jordtilliggende. Folketallet er 1489. Kommunens finansielle Forhold fremgaar af nedenstaaende tabellariske Oversigt. Den store Opgang i Formue- og Gældsposterne i Rubriken 1920—21 skyldes væsentlig Opførelsen af en ny Dobbelt skole i Græshave.

Posternes Betegnelse:	1905—06 Kr.	1910—11 Kr.	1915—16 Kr.	1920—21 Kr.
Samlet Ejendomsskyld	3,711,100	4,291,700	6,146,900	8,154,000
Formue	77,177	83,841	81,773	218,022
Gæld	25,576	17,616	15,131	100,962
Ligning paa fast Ejendom	11,346	15,768	20,131	64,303
" " " Formue og Lejlighed	2,460	4,965	5,542	13,816
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	29	44	54	165
" " " Indbygger	11	15	18	52
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 38	Nr. 49	Nr. 32	Nr. 56
Indbygger-Skattenummer	Nr. 32	Nr. 43	Nr. 27	Nr. 61

LEGATERNE er her som i de fleste andre Sogne hverken mange i Tal eller store i deres Formaal og Portioner. Det ældste, der var paa 200 Slettedaler — hvoraf to Ejere af Baadesgaard, Hans Daniel Ahlefeldt og Hans Landorph, havde givet hver 100 — til Fordel for Læreren i Gloslunde Skole, betegnedes allerede 1830 som forsvundet. De øvrige Legater er:

1) Sejdels Legat, stiftet af Pastor Sejdels Son, Claus Henrik Sejdelin, der efter en omskiftende Tilværelse blev Bogtrykker og Bladudgiver i København, hvor han døde 1811. Legatet bestod af 260 Rigsdaler (nu 106 Kr. 66 Øre), hvis Renter tilfalder Læreren i Gloslunde, og 200 Rigsdaler (nu 100 Kr.), hvis Renter tilfalder Læreren i Græshave. Legatet bestyres af Sogneraadet.

2) Baadesgaards Gods Fattigkapital, oprindelig vundet i Lotteriet, nu paa 400 Kr. hvis Renter uddeles til 2—3 Krøbtinge i de Sogne, hvor Baadesgaard i sin Tid havde Bøndergods, nemlig Gloslunde, Græshave, Dannemarre, Tillitze, Vestenskov, Landet og Birket. Bestyres af Amtsraadet.

3) Justitsraad Mathias H. Wilhelm og Hustru, Diderikke Georgia, født Seehusens Legat for værdige Trængende i Græshave Sogn, oprettet 1879 af nævnte Ægtepars Born og Svigerborn. Kapitalen er 4000 Kr., hvis Renter uddeles Juleaften til Trængende udenfor Fattigvæsenet i 4 Portioner paa 20 Kr. og 8 paa 10 Kr. fortrinsvis til Personer, som har staaet i Arbejdsforhold til Øllingso. Bestyres af Sogneraadet og Ejeren af Øllingso.

4) Suhrs Gravstedlegat, stort 1000 Kr.; oprettet 1890 af Arvingerne efter Fr. Berendt Suhr til Gabrielsminde og Hustru Ane Elisabeth Marie Holm. Renterne anvendes til Vedligeholdelse af Ægteparrets Gravsted indtil 1988, da Kapitalen tilfalder Kommunekassen.

5) Mads Røds og Hustru Ane Pedersdatters Legat for værdige Trængende i Gloslunde By, oprettet 1892 med en Kapital paa 2000 Kr., hvis Renter aarlig skal uddeles til Trængende udenfor Fattigvæsenet med 1 Portion paa 20 Kr., 1 paa 19, 1 paa 18, 1 paa 17, 1 paa 16, 1 paa 15, 1 paa 14, 1 paa 13, 1 paa 12, 1 paa 11 og 1 paa 10 Kr.; desuden 5 Kr. til

*) Se Forklaringen Side 18.

Vedligeholdelse af Ægteparrets Gravsted. Bestyres af Sogneraadet.

6) Alfred Juul og Hustrus Legat, stiftet 1918 med en Kapital paa 2000 Kr. Af Renterne skal først udredes det nødvendige til Vedligeholdelse af Legatstifternes Gravsted og Resten skal tilfalde to værdige Trængende af Arbejderklassen i Grøshave Sogn. Bestyres af Sogneraadet.

7) Signe Petersens Legat, stiftet 1919 med en Kapital paa 1000 Kr., hvis Renter skal anvendes dels til Vedligeholdelse af hendes og Broderens Gravsted, dels til værdige Trængende i Grøshave Sogn. Bestyres af Sogneraadet.

GLOSLUNDE SOGN

indtager Dobbeltsogets største og sydligste Del. Den sydøstlige Del af Sognet har ved Digeanlægget for et halvhundred Aar siden skiftet Karakter. Indløbet til Rodby Fjord mellem Halvoerne Humminge og Tjørnebjerger er lukket med Dige og Sluseværk, hvorved store Strækninger, der tidligere var Vand er forvandlet til mere eller mindre værdifulde Engarealer, Øerne Magleholm, Lilleholm og Rappholm samt Halvoen Humminge er derved bleven sammenhængende fast Land.

Sognet har nu kun Byerne Gloslunde og Hoby samt en Del Hussamlinger. Tidligere har det haft endnu en By, der hed SKIBELUND; den havde 10—12 Gaarde og laa Øst for Hoby. Navnet har sinlet med Skib eller Sejlads at gøre, men betød i sin gamle Form vistnok et Sted, hvor man skærer Træ; den nævnes i Val-

demar Sejrs Jordebog og Aar 1400, da Dronning Margrethe købte Gods i Skibelund. I Skadesvurderingen efter Svenskekrigen 1660 anføres, at 5 ter Fæstegaarde i Skibelund har lidt Skade paa fra 70 til 110 Daler og at et Gadehus er nedbrudt af Svenskerne. Matriklen af 1664 viser, at der var 10 Halvgaarde og 2 Helgaarde i Byen, alle Fæstegaarde; de 8 af Halvgaardene laa øde. Matriklen af 1688 har 18 Gaarde i Skibelund; den ene er paa 8 Td. Hartkorn, en er paa 5 og alle de andre paa 3 a 4 Td. Hartkorn. Hver af Gaardene havde en lille Skovpart og var i den Henseende bedre stillet end de fleste andre Gaarde i Sognet. Endvidere havde Skibelund i 1688 8 Huømænd, saa Byen var altsaa ingenlunde blandt de mindste og stod f. Eks. i Indbyggertal over Hoby, der kun havde 10 Gaarde og 2 Huømænd. Kommissionsbetænkningen af 1685 oplyser, at af Kronens 4 Gaarde i Skibelund var de to nogenledes ved Magt, en var »forarmet« og en »øde og fri for Fæste«. Bygningerne var yderst brøstfældige og hvad Besætningerne angaar havde den bedste af Gaardene 4 Heste, 3 Koer og 2 Faar. Ved Udskiftningen omkring 1795 blev Skibelund udskiftet under et med Hoby og af den gamle Bondeby er nu kun Navnet tilbage.

Gloslunde Sogn har ingen Herregaarde, men har en Gang haft en Adelegaard, der sikkert er identisk med Hovedgaarden KETTINGE, der laa mellem Gloslunde og Hoby. Den

eksisterede vistnok endnu i det 16. Aarhundrede som Hovedgaard, men sank derefter ned i Fæstegaardenes Rækker og blev senere delt i to Gaarde, der samlede kaldtes Kettinge og saaledes fik Karakter af en By. Det er kun lidet, vi ved om den gamle Adelsgaard. 1357 solgte Ridder Jacob Grubbe sin Hovedgaard i Gloslunde til Jens Grubbe, som døde her 1381. Hans Arvinger solgte 1384 Hovedgaarden og 5 Bondergaarde i Gloslunde til Anders Sivendesen Mule af Kærstrup. Dermed er dens Spor foreløbig forsvundet; men ved et eller andet Tilfælde støder man nok paa den igen; thi den eksisterede endnu over et Hundrede Aar efter den Tid som Hovedgaard under Navnet Kettingegaard. I Matriklen af 1688 nævnes 2 Fæstegaarde i »Kettinge By«; den ene paa 9, den anden paa 8 Td. Hartkorn.

— Gloslunde Sogns samlede Areal er 2746 Hektar, Vandarealet udgør 472, Torvemoser 23 og Skov 7 Hektar. Hartkornet er 251 Td., den samlede Ejendomsækyld 4,371,900 (i 1916: 3,617,700, i 1909: 2,582,900, i 1904: 2,066,000). Ejendommenes Antal er 169, deraf er 10 Proprietærgaarde paa over 50 Hektar, 33 Bondergaarde paa mellem 15 og 30 Hektar, 44 Smaagaarde paa 6—15 Hektar, 25 Husmandsbrug paa $\frac{1}{2}$ —6 Hektar med 57 Huse med mindre Jordtilliggende. Indbyggerantallet var i 1921: 852 (i 1901: 827, i 1850: 583, i 1801: 390).

Stormfloden 1872.

Paa hele Vestlolland var Gloslunde det Sogn, der led mest under Storm-

floden den 13. November 1872. I en Opgørelse, der blev foretaget straks efter Katastrofen, udmaaltes Ulykkens Omfang med tørre Tal: 24 af Sognets Beboere og to tyske Fiskere, der laa med deres Fartøj ved Kramnitze, druknede. 20 Huse bortskylledes fuldstændigt, 96 blev slemt beskadigede. 7 Heste, 99 Køer, 245 Faar, 36 Svin, 21 Gæs, 230 Høns og Ænder druknede. 2702 Tdr. Land Ager og 538 Tdr. Land Eng, ialt 3240 Tdr. Land af Sognets Jorder salttes fuldstændig under Vand. Tabet paa Diger og Dæmninger ansloges til 17,000 Rigsdaler, og Skaden paa den oversvømmede Jord var saa stor at den slet ikke kunde vurderes. Det er Tal, der fortæller noget. Og de giver dog kun et vagt Begreb om Ødelæggelsens Omfang og Vederstyggelighed. I Virkeligheden var hele Sognet med Undtagelse af det bakkede Terræn i Hoby Skov under Vand, og ikke mange Ejendomme undgik Vandets Besøg.

De efterfølgende Skildringer giver et fyldigt Begreb om de Kvaler og Lidelser. Beboerne af de mest udsatte Steder maatte døje:

Enke Ane Kathrine Petersen i Hoby Skov, der er født paa Magleholm — som den Gang var en Ø i Rødby Fjord — oplevede Stormfloden og har givet nedenstaaende Skildring fra Magleholm. Hendes Fæder var Parcellist og Broværger Niels Rjørn, hvis Hus, skønt Vandet naaede det til Tagskæget, modstod Bølgenes Hærgen.

Om Tirsdagen steg — fortæller hun — Vandet stærkt. Men vi var saa vant til Højvande paa Magleholm, saa det foruroligede os ikke. Tirsdag Aften voksede Vinden til Storm, og vi forstod, at vi ville faa en streng Nat. Far og jeg var ude i Stalden for at lægge Halmknipper under Kvæget, saa det kunde staa nogenlunde tørt, hvis Vandet gik ind i Bygningerne. Bagefter gik Far over til Naboen, Jens Kuld, hvis Hus laa noget lavere end vort, for at sige, at de hellere maatte komme hen til os om Natten. Det vilde de imidlertid ikke.

Imens Far var borte, gav Mor og jeg os til at stable alle vore Gangklæder og Sengeløj op paa Bordene, og alle Skufferne trak vi ud og fik anbragt saa højt oppe i Stuen som muligt. Bagefter hjalp vi Far med at flytte nogle Sække Rug fra Loen op paa Loftet. Saadan plejede vi altid at bære os ad, naar det truede med at blive Højvande og vi tog det hele med Ro. Natten til Onsdag gik det ogsaa forholdsvis roligt. Men da jeg Onsdag Morgen i Lysningen kom ind i Stuen, der vendte mod Nord ud imod Jens Kulds, saa jeg, at Vandet stod op til Vinduerne derovre, og at Skorstenen, der var af ubrændte Lersten, var sunket sammen. Saa sagde jeg til Far og Mor: Nu er det paa høje Tid, hvis Jens Kulds skal reddes! Far havde Aftenen før gjort Jollen fast ved Forstuedøren, og nu gik han i den og forsøgte at sejle det korte Stykke over til Naboens. Men der

var saa voldsom en Sogang, at han maatte opgive det. Lidt efter maatte vi røde os op paa Loftet. Far krøb op i Sengen, hvor han slog et Par Loftbrædder op og Sengeløjet og det meste af Gangløjet blev rakt op paa Loftet tilligemed Hunden og Katten. Bagefter krøb vi selv derop; jeg tog min Salmehog, min Skudsmaalsbog og mine faa Spareskillinger i Lommen.

Det var ved 8—9-Tiden om Formiddagen, vi maatte forlade vore Stuer, og ret længe havde vi ikke været paa Loftet, før ogsaa Skorstenen paa vort Hus styrtede sammen. Vandet blev ved at stige, og Bolgerne sendte store Sprøjt ind paa Loftet; Huset rystede og knagede i Brændingen. Det var uhyggeligt. Og saa fandt vi i vor Angst paa, at der var sikrere paa Loftet over Kostalden, og krøb ad Slydestængerne hen over Loen. Men henne over Kostalden var der endnu farligere at være; og vi maatte snart tilbage igen. Der sad vi saa og krøb sammen paa Loftet. Sæen bruste stadig voldsommere, og Huset truede hvert Øjeblik med at falde sammen i Bolgerne. Snart begyndte der at gaa Hul paa Lervæggene, og da det først var sket, og vore Møbler begyndte at flyde frem og tilbage i Bolgeslaget og knuse, hvad de stødte paa, varede det ikke længe, før alle Lervæggene var faldet, saa Vandet fik frit Løb omkring Bindingsværkstolperne; og saa stod Huset da noget mere støt. Men nu og da tordede et

ALLEGORISK STORMFLØDSBILLEDE
fra Wisbechs Almanak 1874.

Stykke Træ eller en Vragelump mod Støtterne, saa hele Huset gav sig. Det var saamænd et Under, at det holdt. Hvor var det skrækkeligt! Vinden hvinede og Vandet sydede; og node fra hørte vi Kreaturerne brøle og bræge uafsladeligt i Angst. Hunden klynkede, og Katten laa og krøb sammen i mit Skød. Far maatte trods alt ned for at hjælpe Dyrene. Fra Loftet kunde vi se, hvordan de kæmpede for Livet. Han bandt Hovedet op paa Køerne; men det varede alligevel ikke længe før de druknede. To Faar og to Lam druknede ogsaa. Lammene havde jeg ofte leget med, og de var meget kæle. De svømmede om i Vandet i Loen og brægede for at komme op til os, og vi prøvede ogsaa paa at faa fat i dem, men det vilde ikke lykkes. Det var strengt at se dem drukne.

Det, der gjorde, at Fars Hus ikke blev skyllet bort, var sikkert, at det meste af vort Korn var blevet tørsket og bragt af Vejen. Havde Loen været fuld af Halm, vilde det have baaret oppe, saa Bølgerne lettere kunde kaste med Huset. Saadan gik det f. Eks.ovre hos Jens Kulds. Her stod Loen fuld af utærsket Korn, og ved Middagstid tog Bølgerne Huset med sig. Vi saa det ikke, men Far fortalte siden, at han ved den Tid havde hørt nogen jamre sig, og det maa have været, da Huset drev hen over Hjørnet af vor Have. Bagefter kunde vi se, hvordan det havde slæbt en Skure i Jorden og knust Rigsgær-

det. Ved Middagstid — fik vi senere at vide — tog Bølgerne ogsaa Lilleholm-Huset med sig. Da var Stormen og Højvandet paa sit værste. Angst laa vi paa Loftet og lyttede til Elementernes Rasen og frygtede for, hvad det næste Øjeblik vilde bringe. Vort Udhus blev skyllet bort; og Bølgerne tog saadan i Huset, hvor vi opholdt os, at Bjælkerne blev forskubbet paa Syldstenene. Var de blevet skubbet helt udenfor Grunden, og der manglede ikke meget, vilde hele Huset ganske sikkert være faldet sammen.

Jeg havde en Søster, som tjente hos Lars Snedkers i Hoby. Hun gik paa Vejen herud mod Skoven, hvor man kunde se over til Øerne, og da hun saa de to Huse drive bort og forsvinde i Bølgerne, gav hun sig til at græde, for hun frygtede, at hun aldrig mere fik os at se igen. Og det var da ogsaa nærved at gaa saadan.

Henimod Aften begyndte Vandet at falde. Mor og jeg vilde have været bort i Prammen, der nu laa og drev i Loen, men Far sagde: Det gaar aldrig; vi driver til Søs med det samme — Saa lagde vi os da i vort Sengetøj og afventede Dagens Komme. Om Morgen var Vandet allerede faldet saa meget, at vor anden Nabo paa Øen, Kristian Emilius Nielsen, hvis Hus ogsaa var blevet staaende, vovede sig over til os. Hans Born var saa sultne, og de havde ikke noget at give dem at spise. Vi var tørstige, men havde ikke noget at drikke.

Brød havde vi da lidt af, og det fik han til sine Børn. I Stedet for fik vi saa lidt Æl. Vi turde nu tænke paa at faa Hjælp, og Far hejste saa en Slags Nødflag, idet han bandt en Sæk paa en af Slydestængerne og stak op igennem Straataget. Det saa de ovre fra Hoby Skov, og til alt Held var her endnu en Jolle, som ikke var drevet bort. Vejret var nu forholdsvis roligt, og saa roede en Mand over og hentede os.

Husene, der drev bort fra Magleholm og Lilleholm, blev splittet af Bølgerne, og alle deres Beboere druknede. Fra Magleholm var det: Aftægtsmand Jens Kuld og hans Kone, Sønnen, Niels Kuld og hans Kone, der var frugtsommelig, og deres tre Børn og desuden Jens Kulds lille Datterdatter. Tre af Ligene blev fundet paa Lilleholm. Det var Jenses Kone, der laa i Strandskyllet paa Sydsiden af Øen, og Sønnekonen, der tilligemed Liget af et af de smaa Børn og det oppustede Kadaver af en Ko blev fundet i en Grøft paa Øens anden Side. De andre Lig blev senere fundet længere borte — eller slet ikke fundet. Jens Kolle paa Lilleholm, hans Kone og deres 3 Børn druknede allesammen. Da Simon Olsen i Glugse en Dag hen paa Foraaret sejlede til Kramnitze, fandt han Jens Kollens Lig et Par Alen under Vandfladen. Han rammede en Pæl ned og gjorde Ligets ene Ben fast ved den for at kunne finde det igen. Paa

samme Strækning blev forøvrigt fundet flere andre af de omkomne.

— I K r a m n i t z e stod Vandet, da Stormfloden var paa sit værste, op over de øverste Ruder i Husenes Stuevinduer, og Stormen rev i Tagene og slog Bølgerne ind paa Lofterne, hvor Behoerne havde søgt Tilflugt. Ogsaa her var man vant til at regne med pludseligt Højvande og havde stablet Sengetøj og Husgeraad sammen paa Bordene, hvor man mente det vel forvaret. Gamle Fisker Rasmus Rasmussen fortæller:

Vi Mandfolk sejlede om fra Hus til Hus og fik vore Fruentimmer, Børn, Hunde og Katte bragt op paa Toldbodens Loft, hvor vi mente de vilde være sikrest. Nogle var der dog, som foretrak at blive, hvor de hørte hjemme, og ride Stormen af der. Men vi var vel samlet en 5—6 Familier, en Snes voksne og lige saa mange Børn, paa Toldbodloftet. Lidt Proviant havde vi faaet med, men Drikkevand havde vi slet ikke, og Børnene græd af Tørst. Af Klæder havde vi næsten ikke andet, end hvad vi gik og stod i, saa det var en kold Omgang, for gennemvaade var jo de fleste af os af at vade i Vand til Brystet. Før vi søgte Ly, prøvede vi at redde saa mange af Dyrene som muligt. Køerne blev bundet paa det højeste Sted i Nærheden, og de klarede den endda rigtig godt. Et Par Heste kunde vi ikke faa flyttet, men ogsaa de kom gennem det, skønt de stod i Vand til

STORMFLODEN

tegnet af Holger Drachmann til Flincks Almanak 1874

midt paa Livet. Da Undermurene i Stakken hurtigt skyllede bort, blev de næsten sat til med Sand, som Strømmen førte ind om dem. Og vi maatte grave dem frem, da Vandet atter var faldet. Grisene maatte vi tage Livet af. Stormen steg efterhaanden til en ren Orkan med Sneykning. Joller og Baade laa og drev og slog mod Murene, indtil de blev slaet løse og førte bort med Strømmen. Og fra Loftet saa vi Kister, Klædeskabe, Stole, Borde, Hundehuse og døde Dyr i Massevis komme drivende forbi. Huset rystede og knagede for hvert Bølgeslag, medens Born og Kvinder jamrede og klynkede.

Torsdag Morgen skik vi først rigtig Syn over Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Mikael Petersens Hus var drevet sin Vej; men han og hans Familie havde været paa Toldbodloftet, saa der var intet Menneskeliv gaaet tabt ved den Lejlighed. Lidt Vest paa var et andet Hus ogsaa drevet bort. Men ellers stod de andre da endnu, omend de saa forskrækkelige ud. Lermurene var skyllet bort, og Skorstene væltet. Det var kun Bjærkerne og et forpjusket, sonderrevet Tag, der stod tilbage. Og Stuerne var fuldstændig raseret for Møbler, saa det var jo ikke rart at flytte ind i sit gamle Hjem. Vi maatte i den første Tid tage til Takke, som det kunde falde. En Del af os fandt Husly i Maskinhuset, som Englænderne havde ladet opføre, da de i 1860—64 gjorde deres mislykkede Forsøg paa at lægge

en Del af Rødby Fjord. Da Vandet endelig var helt væk, saa Jorden jo forfærdelig ud. Flere Steder laa store Dynger drevet sammen: Træ og Tømmer, itubrækket Bohave, Bistader og døde Kreaturer i ét Virvar, hulter til bulter.

Ingen af Kramnitzes Beboere druknede. Men en tysk Skipper og hans Dreng mistede Livet. Skipperen var — slutter Rasmussen sin Beretning — kommet herop fra Femern for at købe Fisk. Han og hans Dreng havde hjulpet med deres Jolle, da vi sejlede Koner og Børn hen til Toldboden; men selv mente de, at de var sikrere om Bord i deres Skude. Da det blev rigtig slemt, forsøgte de at gaa over til Lilleholm og Magleholm, hvor vi kunde se Husene splittedes ad og sank i Bølgerne med deres Beboere. Men de maatte opgive ethvert Redningsforsøg, for Vejret var for haardt, og Strømmen tilmed imod. Lidt senere blev Jagten slaet itu og begyndte at synke. Den krængede over til den ene Side, og i Masten hang Skipperen og hans Dreng. Vore Joller var jo drevet bort, saa det var os umuligt at komme dem til Hjælp. Men fra Loftet kunde vi høre dem raabe, og vi saa, hvorledes Drengen, da han blev udmattet, slap sit Tag i Masten og gik til Bunds, lidt senere forsvandt ogsaa Skipperen i Bølgerne. Drengens Lig blev senere fundet ovre ad Lids til. Og Skipperens Lig fandt vi drevet i Land paa Humminge.

— **H u m m i n g e**, eller Humminge-land, var den Gang en Halvø, der som en højlet Arm af Gloslunde Sogn skød sig ned i Østersøen omkring den vestlige Del af Rødby Fjord. Det var et af de mest udsatte Steder; alene paa denne lille, sparsomt beboede Landstrækning druknede 10 Mennesker.

Da Vandet for Alvor begyndte at stige samledes 14 af Beboerne hos Pejter, en gammel Mand, der havde levet al sin Tid paa Humminge; men da Vandet blev ved at stige, forlod de Huset og tyede over til en Brink, hvoraf en smal Strimmel endnu ragede op af Vandet. Mændene gik da i Vandet, der naaede dem til Bæltetstedet, og bar Kvinder og Børn over og satte dem af paa Brinken. Herfra naaede de saa over til Jens Knudsens Hus. Det var et stort Held at de forlod Peiters Hus og ikke tyede op paa dets Loft, for næste Morgen var det fuldstændig forsvundet, splittet ad og drevet til Søs tilligemed de fleste andre Huse. I Jens Knudsens Hus krøb de 15 Mennesker sammen paa det lille Loft og tilbragte en frygtelig Nat. Men Huset modstod haade Bolgernes og Stormens Rasen. Da de 15 Mennesker Torsdag Eftermiddag ved 4-Tiden vovede sig ned fra Loftet og ud, var de meget medtaget af Tørst og Sult; thi de havde hverken faaet vaadt eller tørt i henvendte to Døgn. Men stor blev deres Sorg, da de opdagede, at en Ejendom, som havde ligget et Tusind Alen nordli-

gere end Jens Knudsens, fuldstændig var forsvundet. Den havde været beboet af Rasmus Musse, hans Kone og deres syv Børn; de var blevet i deres eget Hus, men det havde ikke været stærkt nok til at staa imod og alle Beboerne var drevet til Søs og druknet.

Strandfoged P. Hansen, Kramnitze, der ogsaa er født paa Humminge, og som den Gang var 14 Aar gammel, fortæller, hvorledes Forholdene var i et andet af Husene, der blev staaende: Vi var 7 Børn hjemme og nogle Naboer var kommet til, saa vi ialt var 15 Mennesker, der søgte op paa vort Loft. Vandet steg ustandseligt og opløste Lerstenene i Skorstenen, som snart faldt ned paa Loftet ved Siden af, hvor vi laa — til alt Held uden dog at ramme nogen. Ved Skorstenens Fald fremkom der et Hul i Taget. Jeg satte en Stige til og krøb op for at kigge ud; og jeg blev Vidne til forfærdelige Scener. Jeg saa, hvorledes Rasmus Musse's Hus blev hævet op af Bolgerne, saa de et Øjeblik duve og slingre for derpaa at falde fra hinanden forsvinde i Bolgerne og drive bort som Pindebrænde. Et andet Hus — hvorfra Konen, som boede der ene heldigvis var søgt over til os — blev paa samme Maade revet løs fra Grunden af Bolgerne. Det drev et lille Stykke med Strømmen, saa splintredes det i Smaastykker, som drev bort hver for sig. Og det samme gentog sig med Frederik Hjulmands Hus, men her blev dog

DA BØLGERNE TRAK SIG TILBAGE

den ene Vinkelbygning staaende. Paa den reddede Manden Livet; hans Kone drev bort med Husets anden Halvdel og druknede.

— I Glugse druknede ogsaa et Menneske. Det var Husmand Rasmus Gylle. Familien var søgt op paa Loftet, men da Huset knagede og truede med at styrte om i Bølgerne, besluttede Rasmus Gylle sig til at ride til Hoby for om muligt at faa Hjælp til at redde Familien. Han sadlede en Hest og red af Sted, men var ikke naaet langt, for Strømmen tog ham. Baade Hest og Rytter gik i Drift med de oprørte Bølger, men det lykkedes alligevel Gylle at klare sig hen til et Træ. Her afførte han sig sine store Vandstøvler for bedre at kunne svømme og sprang saa atter i Vandet. Alligevel var Malstrømmen ham for voldsom. Han druknede. Huset blev dog staaende og Konen og Børnene reddede Livet.

Et af de mest kendte Træk fra Stormfloden er Historien om, hvorledes en Kone i Hoby flød om paa en Væv, indtil hun strandede i en Trætop og blev reddet. Redningsmanden, nuværende Rentier Hans Lang, Hoby, fortæller om denne Begivenhed: Paa Marken nord for Hoby boede en Væver, der hed Anders Hansen. Hans Kone, Ane Johanne, der var nogle og halvtreds Aar gammel, havde længe været svagelig. Da Vandet begyndte at stige inde i Huset, gik Anders over til en noget borteliggende Gaard for at laane et Køretøj, saa

han kunde faa sin Kone reddet bort fra Huset. Imidlertid gik Vandet over ved Kildedæmningen Nord for Hoby, og det voksede nu paa én Gang saa meget at det var helt umuligt at komme tilbage til Væverhuset og den syge Kone. Hun var imidlertid staaet op, havde faaet noget Tøj paa og var krobet op paa Loftet. Da Bølgerne kort efter tog Huset og splittede det, klamrede den syge Kone sig til Væven, der var gjort fast i et Par af Løfts-hjælkerne, og Katten klamrede sig til hende. Hen under Aften strandede Væven paa en stor, tophuggel Pil lidt Nordvest for Jørgen Langa Gaard i Hoby, og det lykkedes Konen at klatre over i Træet. I Gaarden horte man Stakkelen raabe om Hjælp derovre fra, men det var ganske umuligt at komme hende til Undsætning for om Morgenen, men da blev ogsaa baade hun og Katten frelste af Hans Lang. Hun havde faaet Koldbrand i Hænder og Fødder, men mærkeligt var det, at hun, der hidtil havde været saa svagelig, efter den kolde Nat i Piletræet blev fuldstændig rask; hun døde først over 80 Aar gammel.

KIRKEN.

Gloslunde Kirke er opført af røde, nu overkalkede Munkesten og ersom mange af de lollandske Kirker prydet med Murstenszirater. Rundt om hele Skibet løber en Rundbuefrise og derover et Tandsnit. Korgavlens har 3 Rækker Tandsnit og derover Murskifter i Zik-Zak-Mønster. Kir-

ken har oprindelig bestaaet af Skib og Kor mod fladt Loft. Senere er der indbygget Hvælvinger og opført et Vaabenhus paa Skibets Sydside og et Gravkapel paa Forets Nordside; de har begge utilhugget Kampestensfundament og kamtakkede Gavle, prydet med hver tre Blendinger. Vaabenhuset har fladt Bjælkeloef, hvorimod Kapellet, der nu bruges som Sakristi har Krydshvælving. Baade Skib og Kor er forsynet med store spidsbuede Vinduer af forholdsvis ny Data. Paa Skibets Nordside ses endnu svage Spor af de oprindelige smaa, højsiddende, rundbuede Vinduer, og paa Korets Gavl er Blendinger efter to saadanne Vinduer endnu bevaret. Sporene af den rundbuede Kvindeindgang paa Nordsiden er omtrent helt udslettet ved Overkalkning. Skibets Vestgavl har foroven 2 Nischer af smaa spidsbuede Vinduer, men af nyere Oprindelse.

I Vaabenhuset er opstillet den gamle Attertavle, som Rudbeck Pors til Øllingsøe 1581 skænkede Kirken. Tavlen er et Stykke maadeligt Haandværkerarbejde og dertil meget smagløs. Den bestaar af en simpel Ramme, som omslutter 6 Felter med slet malede Skriftsteder. Nederst i venstre Hjørne staar Aarsallet 1581 mellem to Skjolde og nogle Bogstaver, der skal angive, at det er Rudbeck Pors fædrene og mødrene Vaaben. Tavlen har oprindelig haft et halvrundt Overstykke, blaamaalet og forsynet med Stjerner, der kun tjente til yderligere at forøge Smagløsheden.

I omtrent 300 Aar skæmmode dette »Kunstværk« Kirken indtil det omsider fik sin nuværende mere passende Plads.

Paa højre Side af Vaabenhusdøren er indmuret en gammel Ligsten, der oprindelig har ligget i Koret. Den bærer en Relieffigur af en Præst i Ornat og derunder en latinsk Indskrift, der er saa udslidt, at kun Brudstykker af Ordene kan læses. Med nogenlunde Sikkerhed kan udtydes Navnet Nicol Jacobi og Aarstallene 1560 og 1588. Men det er tilstrækkeligt til at konstatere, at Stenen er lagt over Niels Ipsen, der indenfor dette Tidsrum var Sognepræst til Gloslunde og Græshave. I Rogerts Manuskriptsamling i det kgl. Bibliotek findes en Udskrift af en Sag fra et Landemøde i Mariho den 23. Mars 1580. Sagen var rejst af Sognepræst Niels Ipsen i Gloslunde, der indstævnedes Sognepræst Niels Andersen i Skovlænge, fordi denne skulde have beskyldt Niels Ipsen for at have optaget og hemmelig slagtet 17 Odlensvin, som var bortkommet for Niels Andersen. Niels Ipsen krævede denne Beskyldning — som han underhaanden havde faaet Meddelelse om — kendt død og magtesløs, eftersom han eller hans Folk hverken havde hørt eller set Niels Andersens Svin, endnu mindre optaget og slagtet dem. Niels Andersen mødte for Landemødet og erklærede, at han rigtigt nok havde mistet de 17 Svin, men aldrig havde beskyldt Niels Ipsen eller hans Folk for at have taget

GLOSLUNDE KIRKE SET FRA SYDØST

dem; thi han vidste ikke andet om Niels Ipsen og hans Hustru end at han var en ærlig og gudfrygtig og retsindig Præstemand og hun en ærlig og dydig Dannekvinde. Herpaa svor Niels Andersen med to oprakte Fingre, og dermed var Niels Ipsen tilfreds. Det er alt, hvad vi ved om den gode Præstemand, hvis Minde er bevaret ved den gamle Ligsten.

— Til venstre for Vaabenhusedøren er indmuret en anden Ligsten, der ligeledes oprindeligt har haft sin Plads i Koret; den bærer foroven Livets Krone og forneden Timeglas og korslagte Dødningsben og Hoved. Midt paa Stenen findes følgende Indskrift:

Her under gemmes Støvet af for-
dums velærværdige Herr Hans
Sejdelin, født Anno 1701, blev kal-
det til Sognepræst her i Gloslunde
Anno 1728 og døde i sit Embeds
63. Aar og Alders 90. Aar. Anno
1790.

Friis fortæller i sin Udgave af Rhode, at der om Hr. Sejdelin gik det Sagn, at han — som havde levet meget sparsommeligt, men alligtvel ikke efterlod sig stort — skulde have nedgravet en Del Penge yed Præstegaarden, og derfor gik igen ved Nattetid. Han var, som Ligstenen melder, en højt bedaget Mand, da han døde, og Synet var meget svagt. Desaaarsag beordrede han, at Degnen allid skulde køre med ham til Græshave Kirke, og naar de paa Vejen kom forbi Kirkegængere, skulde Degnen give ham et lille Puf. Degnen drev da ofte Spas med Præsten og puffede undertiden

til ham, naar de korte forbi et Piletræ; Præsten sad da og nikkede venligt til Træerne.

Med det samme vi er ved Rhode og Præsterne, kan anføres følgende af hans Kroniker: Om Broder Jacob, der var Præst i Gloslunde omkring 1384, fortælles, at han var saa ilde lidt af sin Degn, at denne en Vinterdag stroede ildfængende Sager paa Prædikestolen, hvor han vidste, at Hr. Jacob skulde prædike næste Morgen. Planen var, at Præsten ved at »snyde Lyset« og kaste Tanen paa Gulvet skulde stikke Ild og komme til Skade. Men Forsynet vilde, at Degnens Pige kort efter uden at ane noget gik ind og fejede Kirkegulvet og Stolen og kastede Snavset paa Degnens Mødding, hvor der senere ved Uforsigtighed opstod Ild saa Degnehuset brændte.

Efter denne lille Afstikker vender vi atter tilbage til Kirken.

Skibet har to kvadratiske Hvælvinger med Stjernekruds og Koret en. I Skibet hænger en moderne Lysekrone og et lille Skib. Under den vestre Hvælving staar Orglet, der er anskaffet 1920 ved en Indsamling i Sognet som indbragte ca. 2000 Kr.

Prædikestolen er meget enkel, men ikke uden Smag; den er Mago til Stolene i Aunede Kirke og Herredskirke. Døbefonten er støbt af Cement, Daabsfadet er af Tin og bærer Indskriften: »Gloslunde 1864«. Allertavlen er et smukt Maleri fra 1872 af F. C. Lund: Jesus beder i Getzemanne Have. Paa Alterbordet staar to svæ-

re Malmstager uden Inskription. Alterkalken er stor med en mønstre' Krans paa Stikken; i Kanlen under Bunden staar H G A S — D. G. D. T — 1698 — 45 Lod Bogstaver og Aarstal fortæller, at Kalken er skænket Kirken af Sognepræsten Hr. Gregers Andersen Sidelmand og hans Hustru Dorthe Treschow; Konen har

bage anvendtes til at stille op i Kirkelaagen for at forhindre de løsgaaende Svin og Kreaturer i at trænge ind paa Kirkegaarden. Disse Riste, der tidligere fandtes paa hver eneste Kirkegaard i By som paa Land, er nu ved at blive meget sjeldne

Mellem Portalen og Kirken staar det gamle Klokketaarn, dels Tag og

GLOSLUNDE KIRKE SET FRA NORDVEST

formentlig haft endnu et Par Fornavne, der svarer til de andre Bogstaver. Sidelmand var Præst i Gloslunde Græshave fra 1685 til sin Død 1725, fra 1715 var han tillige Provst i Sønderherred. Disken har 3, tildels utydelige Mærker i Bunden, hvoraf det ene fremstiller Nakskov Vaaben.

Kirkegaarden er omgivet af en tagstensdækket Mur med en pæn Portal. I Laagen ligger en af de gamle Kirkeriste, der for Aarhundreder til-

Beklædning er fornyet mange Gange i Aarhundredernes Løb, men dets Skelet af mægtigt Egetommer staar i Dag lige saa solidt og urokkeligt, som da det for henved 700 Aar siden blev rejst, thi der kan næppe være Tvivl om at det er opført samtidig med Kirken. I Taarnet hænger to Klokker, der 1823 og 24 er omstøbt hos Gams i København.

Præstegaarden, der støder umiddelbart op til Kirken, har tidligere været

paa over 10 Td. Hartkorn, men er nu indskrænket til 3 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Arealet er godt 18 Hektar; Ejendoms-skylden 40,000 Kr. Som Led i Præste-gaardshaven er der op til Kirkeplad-sen ved Siden af Portalen gravet en stor Dam med en lille Ø i Midten. Gamle Folk vil vide, at Dammen er gravet for at skaffe Fyld til For-højelse dels af den gamle Kirkegaard, dels af den nye Kirkegaard, der lig-ger tæt ved, paa den anden Side af Præstegaarden og Hobyvejen. Den nye Kirkegaard blev anlagt omkring Midten af forrige Aarhundrede og er senere udvidet; den rummer bl. a. de Ulykkelige, der omkom ved Storm-floden 1872, men deres Grave er nu kun en Græsplet og intel Mindes-mærke, ingen Sten angiver Hvile-stedet for den store Naturkatastrofes Ofre.

— I den katolske Tid havde Glos-lunde Kirke ret betydelige Jordbesid-delser, som jævnlig omtales i de gamle Dokumenter. 1386 fik Gloslun-de Kirke f. Eks. tilskødet en Gaard i Skibelund. 1487 tilskøder Hans Smit Kirken noget Jord i Gloslund-Fang, kaldet »Illings Gods«. 1440 skænkede Borger Peder Nielsen i Nakskov en Skovdel i Magleskov til Gloslunde Kirke. 1447 nævnes en Ager, som tilhører Kirken og hedder »Perager«, beliggende Øst for Sand-vejen. 1466 gav Borger Oluf Suhr i Saxkøbing en Skovdel i Magleskov til Gloslunde Kirke. Om denne Skovdel samt om den før nævnte blev der senere rejst Strid, og 1488 maatte 5

Oldinge i den Anledning sværge Hel-gened paa, at de to Skovdele i Mag-leskov havde tilhørt Gloslunde Kirke de sidste 20—30 Aar. 1494 nævnes en Ager Vesten for Hovby, som hø-rende til Præstegarden, og 1504 næv-nes »Højestensjord« ligeledes som hørende til Præstegaarden. 1528 fø-res der Tingsvidne paa, at en Eng paa Humminge som kaldes Rasholm (Rappeholm) har tilhørt Gloslunde Kirke i over 80 Aar. 1592 omtales Torby eller Torøby Fang, hvor Kir-ken i Gloslunde ejer Jord og 1595 nævnes Skovbye Mose som tilhøren-de Kirken. At denne Rigdom fik Ben at gaa paa ved Reformationen, da Kronen tog det hele Kirken kom kort efter under Olingso, hørte senere en Tid lang under Baadesgaard og blev, — efter at denne var udstykket — under Kronen, indtil Christiansæde i Tiden omkring 1830—40 erhverve-de Gloslunde Kirke Omkring 1870 købte en Del af Kirketiendeyderne i Gloslunde Sogn Kirke og Kirkeliende og fra dem gik Kirken for en halv Snes Aar siden over til at blive en selvejende Institution med en For-mue paa 5800 Kr.

HOBYPUNDET.

Det Oldtidsfund, der i Februar 1920 blev gjort paa Rs. Larsens Villa-grund tæt Øst for Hoby, er i sin Art enestaaende i hele Nordevropa og har gjort Hobynavnet kendt i viden-skabelige Kredse Verden over. Paa Stedet, hvor Fundet blev gjort, har der været en Grusgrav, og un-

der Grusgravningen har man Tid efter anden opgravet flere Oldsager og bl. a. for over en Snes Aar siden en stor Bronzespand. Ingen af disse Genstande har tilhørt den af Proprietær Rs. Larsen fundne Grav. Der har altsaa været flere Grave, eller rettere en Oldtidsgravplads, formentlig for en bestemt, fornem Slægt.

Det var ved Gravning til en Kloakledning fra sit nyopførte Hus, at Rs. Larsen og en Arbejdsmand, der hjalp ham, gjorde det rige Fund. Det maa antages, at der ved Grusgravning er fjernet ca. 1 Meter af Overfladen paa den lille Aas, hvor Fudnet blev gjort, og Grøften til Kloaken var en Meter dyb, saaledes at Graven oprindelig har ligget i 2 Meters Dybde. De to Mænd fandt først to store Solvbægere, som stod paa en Bronzehakke, og ved videre Gravning fandt de en Kande, et Fad, en Spand og en Kasserolle, alt af Bronze, endvidere en Øsekop, en Mængde »Bojle-naale«, et Solvspænde, to Guldringe og andre Smaating. Det kgl. nordiske Oldskriftsselskab har som Led af sin monumentale Skriftrække: »Nordiske Fortidsminder« udgivet et stort pragtfuld Hæfte om Fundet med baade dansk og fransk Tekst og med mange Illustrationer. Det er fra dette Hæfte, de nedenfor gengivne Oplysninger er laant.

De Skeletdele, der fandtes i Graven, viser, at den Gravlagte har været en midaldrende, slank Mand af 3 Alens (186 cm) Højde. At han har været en meget fornem Mand, frem-

gaar af det rige og kostbare Gravudstyr. Resten af Dyreknogler viser, at han ogsaa har faaet Proviant med i Graven. Denne stammer fra Jernalderen eller nærmere betegnet fra det første Aarhundrede af vor Tidsregning. Alle de Kar, der fandtes i Graven, er ikke et tilfældigt samlet Husgeraad, men udgør tværtimod Dele af et Sæt, der lige fra Oldtidsværkstedet i Rom, hvor de er forarbejdet, er skabt til at høre sammen. Det fornemmeste i Sættet er de to Solvskaale; de er ikke alene med Hensyn til Metalværdien af Par Kostbarheder, men hører i deres kunstneriske Udsmykning til de bedste, man overhovedet kender. Lignende Bægere er kommet for Dagen ved Udgravningen af Pompeji (der jo blev begravet af Vulkanasken 70 Aar efter Kristi) og i en fransk Oldtidsgrav, men de er uden Sideslykke i de Gravfund, der hidtil er gjort i Nordeuropa. Solvskaalene har tjent som Drikkekar; de er omtrent 11 cm. høje og 18 cm. i Tværmaal; deres Vægt er stærkt opimod et Kilo for hver. Men det er ikke denne betydelige Vægt og Størrelse, men derimod Skaalenes kunstneriske Udsmykning, der forlener dem med det høje Værd. Bægrenes Sider bærer hele Vejen rundt Relieffigurer med Scener fra den græske Helledigtning, de er udhamrede med en Finhed og kunstnerisk Sikkerhed, der giver dem Plads blandt det ypperste af den græsk-romerske Oldtidskunst. Emnerne fra Helledigtningen er paa det ene Bæger Priamos' Nattebesøg hos Achil-

leus, og paa det andet Høtten Philoklets Lidelser.

I Illiadens 24. Sang berettes om den gamle Troerkonge Priamos' natlige Besøg i Grækerhæren, der belejrer hans Stad. Grækerhelten Achilleus har i Kamp dræbt Priamos' Hellesøn Hektor, og Priamos højeste Ønske er nu at faa udleveret Son-

og gaar selv ind i Teltet til Achilleus, omfavner hans Knæ og kysser hans Hænder, medens han tryglende anraaber ham om i Erindring om sin egen gamle Fader at ynkes over ham og udlevere ham Hektors Lig. Achilleus bliver smertelig bevæget og lover at opfylde hans Bøn. Det er Hovedindholdet af Illiadens 24. Sang.

PRIAMOS KYSSER KNÆLENDZ ACHILLEUS HAAND

nens Lig. Tilskyndet af Zeus og efter hans Bud kun ledsaget af sin gamle Koresvend Idaios kører Priamos ved Aftenstid bort fra Troja. Undervejs møder Hermes dem i forklædt Skikkelse og paatager sig at være deres Fører. Først efter Morkets Frembrud naar de den fjendtlige Lejr. Hermes dysser Grækerne i Søvn og fører Priamos og Idaios i deres Vogn usete gennem Lejren hen til Achilleus Telt, hvor han forlader dem. Priamos lader Idaios blive udenfor ved Vognen,

ikke alene dens her nævnte Hoved personer, men ogsaa Bipersonerne er fremstillet paa Bægeret i ypperligt modellerede og overordenligt fint udførte Figurer.

Sagnet om Philoklet, der er fremstillet paa det andet Bæger, lyder saaledes: Da Grækerne under Belejringen af Troja en Gang ofrede til Apollon, kom der frem under Altræt en Slange og bed Philoklet i Benet. Saaret vilde ikke heles og stank saa ilde, at Hæren ikke kunde holde dæ

ud. Paa Kong Aagamemnos Befaling forle Odysseus da Philoktet bort og og satte ham i Land paa Lemnos, men medgav ham Herakles berømte Bue, der var Philoktets Ejendom, og som han herefter benyttede til Nedskydning af Fugle for at skaffe sig Nøring. Da Krigen allerede var paa det 10 Aar, og Grækerne var ved at

Gennem en nøjere videnskabelig Undersøgelse af alle Detailler har Videnskabsmændene fastslaaet, at Bægrene er forarbejdet for 1900 a 2000 Aar siden i Rom af en græsk Kunstner. Han hed Chirisophos og har signeret begge Bægrene med sit Navn. Under begge Bægres Bund er endvidere indridset Navnet Silius, der

SLANGESAARET I PHILOKTETS FOD UDVASKES

tabe Modet, forsikrede Kalchos dem, at Troja kunde erobres, hvis Herakles Bue kom til Hjælp. Efter den Besked begav Odysseus sig til Philoktet paa Lemnos og bemægtigede sig med Lisæ Buen, idet han overtalte Philoktet til at drage til Troja. — Ogsaa paa dette Bæger er ikke alene Sagnet's her nævnte Hovedpersoner, men ogsaa adskillige Bipersoner fremstillet med samme kunstneriske Overlegenhed som paa det første Bæger.

utvivlsomt betegner Manden, som først har ejet dem

Ogsaa Bronzekarrene slammer fra Tiden omkring Kristi Fødsel og er ligeledes smykkede paa kunstnerisk Vis med Figurer og rige Ornamenter i fint udførte Detailler; særlig Kanden staar i kunstnerisk Henseende højt; men iøvrigt er som før nævnt, alle Bronzekarrene udført paa samme Værksted som Dele af et samlet Hele, der tillige med Sølvbægrene udgjorde et Stel. Spanden

DEN PRAGTFULDE BRONZEKANDE

har antagelig tjent til at transportere Vinen fra Oplagsrummøt, Kasserol- len er brugt til at udmaale Vinen og herfra er den med Øsekoppen heldt

over i Kanden, hvorfra den er udskænket i Bægrene. Fadet har staaet fyldt med Vand til Haandtvæt eller til Afskylning af Bægrene. Under Henvisning til lignende Fund i Pompeji og andre Steder kan det med Sikkerhed slaas fast, at alle de her forefundne Dele horer sammen til et Drikkesæt.

Hvorledes har nu Kostbarheder som disse Sølvbægre og disse sjældne og skønne Bronzekar fundet Vej fra Rom og op til den lollandske Barbargrav? Ogsaa herpaa kan der gives et Svar, der bærer Tilforladelighedens Præg. I et Skrift fra Slutningen af det første Aarhundrede af vor Tidsregning hekler det, at Romerne til Fremme af politiske Formaal skænkede fremmede Konger og Fyrster Guldsager og Sølvkar med Relieffremstillinger og sine Husgeraad af Bronze. Nu har som før nævnt Sølvbægrene i Bunden Navnet Silius. Og det er saa heldigt, at man ved, at Romeren Silius i Aarene 14 til 21 efter Kristi Fødsel var Indehaver af den højeste civile og militære Myndighed i Øvre-Germanien, som da var Romernes nordligste Provins. Det er hvad vi véd. Og derfra har man Lov at slutte, at Roms mæglige Udsending har mødt den lollandske Høvding eller Fyrste i Nordtyskland og ment at have Fordel af at knytte Venskab med ham, og Silius har da foræret ham de pragtfulde og kunstneriske udførte Drikkestel for derigennem paa en eller anden Maade at fremme det romerske Riges Interesser.

BYERNE.

Af egentlige Byer har Gloslunde Sogn kun Gloslunde og Hoby; men paa hvert af disse Byomraader ligger nogle Gaard- og Hussamlinger. Under Gloslunde horer saaledes Sidager, Hestehave og Humminge; under Hoby: Pilehave, Glukkelse og Hoby Skov, ligesom ogsaa Tjørnehjerg med Kramnitze Havn og Huse kan regnes under Hoby, skønt Tjørnehjerg i Modsætning til de andre har egne Matrikelnumre.

GLOSLUNDE er utvivlsomt en Oldtidsbebyggelse. Endelsen -lunde leder Tanken hen paa en hedensk Tempellund som Byens Oprindelse, saaledes som Tilfældet er med Horslunde, Nordlunde, Thorslunde og flere. En stor Del Byer med -lunde er hellige Kirkebyer, idet de kristne Apostle i det hedenske Norden fulgte den kloge Taktik at opføre de kristne Templer paa de hedenske Gudehovs- og Offerpladsers Grund. Og der hvor det første kristne Tempel var rejst, blev som Regel ogsaa den Stenkirke opført, som Aarhundreder senere afløste Trætemplet.

Det er sandsynligt, at Gloslunde i Agerdyrkningsens første Aarhundreder har haft en Kreds af stærke, selvstændige Bønder. Endnu helt op mod 1600 var de fleste af Gloslunde Bønder Selvejere, og var det end smaal med Bondernes Indflydelse, saa regnede man dog formelt med dem. 1648 var de f. Eks indkaldt for at hyde den

nye Konge; men de maatte ganske vist selv betale baade Æren og Fornøjelsen. En Udskrift af Lollands Justitsprotokol oplyser i saa Henseende, at Lollands Landsting den 7. Marts 1649 stadfæstede en Herredsfogeddom, hvorefter hver af Ollingsøs og Rudbjerggaards Bønder og Husmænd skulde betale henholdsvis en Rigsdaler og en Mark til de 5 Mænd, som var i København, at hylde og sverge Kongen. Det er det sidste svage Genskin fra en Tid, da man regnede med Bonden. Og hvad Selvejerne angaar, da gjorde Svenskekrigen her som overalt paa Lolland hurtigt Ende paa Herligheden. Udplyndret og forarmet som Selvejerbønderne efter Krigens Ophør var, havde de ingen Midler til at genrejse de af Svenskerne nedbrændte eller ødelagte Gaarde; de fleste af disse Bønder drog bort, og Gaarden fik saa Lov at ligge øde indtil Kronen eller en Herremand tog den og tvang en af sine Fæstebønder til at overlage den og dyrke den ved Siden af sin egen — og det betragtede vedkommende Bønde haade som en Straf og en Ulykke. I de Klager, Goslunde Bønder indsendte til Kommissionen af 1685 er et af Hovedpunkterne et Veraab over, at de Bønder, der er blevet tvungne til at overtage de tidligere Selvejergaarde sidder forfærdelig haardt i det og tillrænger Lempelser i deres Afgifter. Før Svenskekrigen var der 9 Selvejergaarde i Goslunde; 1688 er der ikke en eneste; det er Fæstebønder til Hobe. Om Kronens og Selv-

ejerbondernes Gaarde oplyser Skadesvurderingen af 1660, at 3 af Selvejergaardene er fuldstændig afbrændte; de andre er stærkt ramponerede og er naturligvis tillige rensel for hvert Kræ og hvert Korn. 3 af Kronens Fæstegaarde og 4 Gadehuse er ligeledes ganske afbrudt af Svensken og de øvrige Fæstegaarde er alle mere eller mindre ramponerede. Endnu 1664 ligger to af de tidligere Selvejergaarde øde og forladte og det samme er Tilfældet med 3 Fæstegaarde og 7 Husmandshuse. Som i Goslunde var det mange andre Støder og da Tilstanden ikke bedredes i Løbet af en halv Snes Aar, er det Regeringen griber ind med en Forordning om, at de Fæstebønder, der driver deres egne Gaarde ordentligt, skal tvinges til i Fællesskab at overtage de øde Gaarde. Resultatet af denne »Reform« var, at nu blev det helt daarligt altsammen.

I Akterne fra Kommissionen af 1685 er der rigeligt med Klager fra de Goslunde Bønder. Et af Klageskrifterne indeholder ikke mindre end en halv Snes Klagepunkter, og Side om Side med Klagerne staar Amtsskriverens Svar, der gerne søger at reducere Klagerne til det bare ingenting. Først klager Bønderne over de øde Gaarde, man har paalagt dem at opdyrke og skatte af ved Siden af deres egne og det til Trods for, at de »næppe har en egen Ko til deres egne Gaarde«. Amtsskriveren svarer her til at de indtil 1680 kun har skattet af Kellingegaarden paa 9 Td. Hart-

korn, og den er senere tilskrevet udensøgn's Folk; de øvrige øde Gaarde har de nydt Frihed for. Videre klager Bønderne over, at Betjentene, der skal inddrive Landgilde-Byg for Amtsskriveren, er alt for haard i Kravet om Topmaal og desuden ikke vil give dem Kvittering for det leverede Korn uden Betaling. Amtsskriveren har ikke andet hertil at svare end, at det er gammel Skik; men derimod erklærer han det for »hardt usandt«, naar Bønderne paa'saar, at de bliver krævet to Gange for samme Skyld, og at de, skønt Stutfaantmanden i 1678 paa Grund af Misvækst gav dem Afslag i Landgildekorn, dog blev »exequeret« for det Aaret efter. Endelig klager Bønderne over: at naar nogen køber sig fri for Hoveriarbejde paa Halsted Kloster, saa maa de andre ogsaa pløje og harve disses Parter foruden deres egne, og at i Gloslunde Sogn er for højt sat i Landgilde. Disse Poster henviser Amtsskriveren til det høje Herskabs Afgørelse og det samme er Tilfældet med Bøndernes Andragende om i Kronens Skove at faa udvist Træ og Gærdsel, da de bor paa en »skovløs Egn.

Naar Bønderne klagede, vilde Husmændene naturligvis ikke staa tilbage, og de klager derfor over at være paalignet høj Hjørpeskat; de finder dette ganske urimeligt, saasom en Del af dem ikke har »en Fods Jord«, og nogle faa kun have »en Skæppe Land eller to i det højeste«, og de maa »aarlig give Byens Ejerlav sammeti-

der 1½ og andre Tider ½ Td. Øl« for Græsning til et Hoved eller to, tre. Hertil svarer Amtsskriveren, at Husmændenes Hjørpeskat kommer de forarmede paa de øde Jorder til Gode, og skønt Husmændene ikke har Jord til deres Huse, saa siger de jo selv, at de har 2—3 Hoveder, og det kunde de ikke have, hvis de ikke brugte Jord, og det er da ogsaa »bevisligt, at Husmændene der i Sognet behjælper sig bedre end mange af Bonmændene«.

Baade for Bønder og Husmænd er Resultatet af Klagerne nok blevet det samme, at det maaske har hjulpet lidt lige straks, men at Overgrebene herefter er blevet saa meget desto skrappe. Thi dybt sank Bonden i Armod og Almagt efter Svenskekrigen. Der var »lang Vej til Vorherre og længere til Kongen«, og der gik et helt Aarhundrede før det begyndte at lysne. Kommissionsakterne af 1685 viser, hvor stærke og tunge Svenskekrigens Spor endnu stod i Bondejorden. Af Kronens 14 Fæstegaarde i Gloslunde er kun 2 »ved Magt«, 2 er »nogenledes ved Magt«, 7 er »forarmet« og 3 er »øde« og uden Fæster. Bygningerne er, med Undtagelse af de to førstnævnte Gaardes, alle stærkt brustfældige og tildels sammenfaldne. Den ene af de Gaarde, der er »ved Magt«, har paa 10 Td. Hartkorn 6 Heste, 6 Køer og 15 Faar og Svin; de øde Gaarde har selvfølgelig ingen Besætning, og en af de »forarmede« har paa 11 Td. Hartkorn 3 Heste, men ingen Køer,

Faar eller Svin, en anden paa 4 Td. Hartkorn har 4 Heste og 4 Faar og Svin.

Matriklen af 1688 har foruden Præstegaarden, som er paa 10½ Td. Hartkorn, 26 Fæstegaarde i Gloslunde; den største er paa 10½, 14 er paa 6 a 8 og Resten paa 3—5 Td. Hartkorn. Foruden Degneboligen er der 12 Husmandslodder og 4 Huse uden Jord. I Kettinge er der 2 Gaarde; den ene paa 8, den anden paa 9 Td Hartkorn. Blandt Gaardenes og Husenes Indehavere finder man Slægtnavnene Kjolle, Beck, Svincke, Suhr, Skov og Lemnigs, og af Tilnavne: Smid, Deign, Kjøring, Vølver og Hjulmand. — 1830 angiver J. H. Larsen, at Gloslunde har 16 Helgaarde foruden Præstegaarden, 2 Halvgaarde, 23 Huse med Jord og 7 uden Jord.

Paa Byomraadet er der ialt 98 Ejendomme, nemlig 2 Proprietærgaarde, 19 Bøndergaarde (deraf 4 paa Humminge) 25 Smaagaarde (deraf 1 paa Humminge), 16 Husmandshbrug og 86 Huse med mindre Jordtilliggende.

Proprietærgaardene er: Mosegaard med 96 Hektar, 21 Td. Hartkorn, 240 000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 172,500 er Jordværdi. Høgsgaard med 53 Hektar, 10½ Td. Hartkorn, 138,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 94,000 er Jordværdi.

Bøndergaardene er: Overdrevsgaard 39½ Hekt., 6 Td. Hk., 98,000 Ejds., 69,000 Jordv. Skovlandsgaard 39 Hekt., 2½ Td. Hk. 61,000 Ejds., 41,000 Jordv. Høgaard 37½ Hekt., 6½ Td. Hk., 69,000 Ejds., 46,800 Jordv. Lykkegaard 37

Hekt. 7 Td. Hk., 79,700 Ejds., 55,700 Jordv. Køgegaard 32 Hekt., 8 Td. Hk., 93,000 Ejds., 64,000 Jordv. Søndergaard 30½ Hekt., 8½ Td. Hk., 87,300 Ejds., 62,600 Jordv. Eriksstrup 26½ Hekt., 5½ Td. Hk., 61,600 Ejds., 43,600 Jordv. Mtknr. 18e mfl. 26½ Hekt., 1 Td. Hk., 22,400 Ejds., 14,400 Jordv. Didriksminde 26 Hekt., 6 Td. Hk., 65,500 Ejds., 47,900 Jordv. Krogsgaard 24½ Hekt., 4¾ Td. Hk., 59,300 Ejds., 39,300 Jordv. Nørregaard 23 Hekt., ca. 6 Td. Hk., 71,000 Ejds., 46,200 Jordv. Mtknr. 8b mfl. 21½ Hekt., 1 Td. Hk., 21,000 Kr. Ejds., 12,900 Jordv. Vilhelmsdal 19½ Hekt., 4¾ Td. Hk., 47,000 Ejds., 33,200 Jordv. Mtknr. 1g mfl. 19½ Hekt. 2¾ Td. Hk., 40,000 Ejds., 29,000 Jordv. Mtknr. 24 mfl. 18½ Hekt., 1½ Td. Hk., 38,400 Ejds., 23,400 Jordv. Mtknr. 9c mfl. 18 Hekt., 1½ Td. Hk., 22,000 Ejds., 13,200 Jordv. Mtknr. 5b mfl. 17½ Hekt., 2½ Td. Hk., 45,000 Ejds., 30,500 Jordv. Hulgaard 16 Hekt. 4¾ Td. Hk., 42,400 Ejds., 30,400 Jordv. Mtknr. 6b mfl. 15½ Hekt., 7 Skp. Hk., 11,500 Ejds., 7800 Jordv.

Lige udenfor Kirkegaardsmuren ligger Gloslunde Skole og tæt derved det gamle Fattigasyll, der nu gør Tjeneste som Alderdomshjem.

Paa Skolens nuværende Grund stod oprindeligt den gamle Degnebolig. I Begyndelsen af 1700-Tallet opførte Ejeren af Baadesgaard, Hans Ahlefeldt, en Skole i Forbindelse med Degneboligen og gav 100 Daler, hvis Renter skulde tilfalde Degnen; denne Sum blev fordoblet af Baadesgaards næste Ejer, Hans Landorph,

som ligeledes gav 100 Daler; men Lega't er forlængst forsvundet. Den af Ablefeldt opførte Skole stod til

GLOSLUNDE SKOLE

1768, hvilket fremgaar af Amtmandens Kopibog for nævnte Aar. Der findes nemlig heri en Skrivelse til Biskop Ramus vedrørende Gloslunde Skole. Det oplyses i Skrivelsen, at Sognepræst Seydehn har klaget over, at Skolen er nedrevet, men Genopførelsen stædig udsat, fordi Baadesgaards og Gammelgaards Forvaltere ikke kunde blive enige om Fordelingen af Udgifterne. Amtmanden gør gældende, at da Gloslunde Kirke og Degneboligen tilhører Baadesgaard, og da Degnen, som det tilkommer at holde Skole, har bortflyttet Degneboligen og derved ruineret og ødelagt Skolen, saa maa det være Baadesgaards Pligt at genopføre Skolen, og Spørgsmaalet bliver da om de andre Lødsjere, efter disse foregaaende Omstændigheder kan paalægges noget til denne Skoles Opbyggelse. Amtmanden overlader Bispens Afgørelsen i denne Sag. — Den Skole, som derefter blev rejsd, stod indtil 1875, da den nuvæ-

rende Skole opførtes, men et af de gamle Udhuse staar den Dag i Dag. Skolen er i Ejendomsskyldsvurdering ansat til 14,000 Kr.

Alderdomsasylet har tidligere været Fattighus. Ifølge en gammel Overlevering skal Huse; oprindelig have været Stuehus til en af Gloslundes større Gaarde, men blev ved Gaardens Udnyttning staaende og indrettet til Fattighus. Som saadan gjorde det Tjeneste i mange Aar indtil den nye Fattiggård i Græshave blev opført, Efter i nogle Aar at have været udlejet blev det gamle Fattighus indrettet til Alderdomshjem. De

DET GAMLE FATTIGASYL

har Plads til 5—6 Alderdomsunderstøttede, og er i Ejendomsskyldsvurdering ansat til 2000 Kr.

HOBY tilhorte i Middelalderen Kroen, der af dens Gaarde havde dannet et af de mange smaa Birkelen eller Pantelen, som Kongen gav en eller anden Adelsmand i Pant og Brug for ydet Laan; det bestod af 11 Gaarde og et Gadehus. 1516 afgav en Jørgen Olsen Lenet til Kristjan Rant-

zau, der 1518 atter afgav det til Jørgen Olsens Enke, som sad inde med det til 1529, da det blev overtaget af Olte Tegenhus, som 1522 fik Livsbrev paa Skibelund og visnok havde Lenet til 1555, da det blev lagt under Halsted og senere under Ravnsborg. 1568 blev det atter pantsat som selvstændigt Len, denne Gang til Peder Huitfeld, som havde ydet Kongen et Laan paa 1000 Joachimdalere og 1000 Lod Sølv. Kongen forbeholdt sig Retten til alle inddrevne Vrag, og Huitfeld skulde forpligte sig til at holde en god Birkefoged. Huitfeld havde Lenet til 1571, da det gik over til Erik Grubbe, som havde det til 1578. Han afleverede det til Henning Gøye. Senere blev det atter lagt under Halsted som hørende til Dronningernes Livgeding.

Hoby har været rig paa Skov. Endnu 1660 efter at Svenskerne havde huseret slemt med den, laa der til hver af Gaardene i Hoby og Skibelund Skovparter paa et Par Svins Olden. Desuden havde Gammelgaard en betydelig Part. Nu er der kun nogle faa Hektar tilbage, fordelt mellem 3—4 Gaarde. Ogsaa Skovland og Tjørnebjerg har som deres Navne fortæller været bevokset med Skov og Krat; endnu 1830 var der Resten af det.

Matriklen af 1664 har 8 Gaarde (deraf kun 1 Selvejersgaard), 3 Halvgaarde i Hoby; Matriklen af 1688 har 10 Gaarde og 2 Husmandsbrug, 4 af Gaardene er paa 7—10 Td. Htk., 2 er paa 5 Td. og 4 er paa 3—4 Td. Htk.

I Pilehave ligger Skolen paa Hoby Skoledistrikt; den er opført 1871 Aaret efter fik den sin Daab i Stormfloden; Vandet naaede op til Vindueskarmene. Skolen er ved Ejendoms-skyldvurderingen sat til 10,000 Kr. Baae Pilehave, Humminge og Tjørnebjerg er først blevet bebygget efter

PILEHAVE SKOLE

Udskiftningen. For Hoby Skov og Glukkelse gælder det samme; for Udskiftningen laa her kun nogle Hus, der kaldtes Østhusene.

Ved Kramnitze havde Rødby Fjord tidligere sin naturlige Udlob og her var Indsejlingen til Rødby. Ved Digeanlægget 1873 blev Udlobet lukket og forsynet med selvregulerende Sluse, der tillader Vandet at løbe ud af Fjorden, naar Vandstanden her er højere end i Havet udenfor, men der imod ikke tillader Havvandet at trænge ind. Udenfor Dige er anlagt en Fiskerihavn, der dog er saa udsat for Tilsanding, at den hyppigt maa oprensnes. Fra gammel Tid har der været Toldsted ved Kramnitze og her er endnu Station for en Toldbetjent. Ved Havnen ligger en halv Snes Fiskerhuse, og paa Grund af den lange Vej til Pilehave er her oprettet en

lille Privatskole. Paa Tjørnebjerg er endvidere 4 Bøndergaarde og 5 Smaagaarde. Om Navnet Kramnitze har der, sammen med de øvrige lollandske Navne paa -itze, staaet stor Strid blandt de Lærde, idet nogle har holdt paa at Endelsen -itze var vendisk og var en Levning fra den Tid Venderne hjemsogte og tildels bosatte sig paa Lolland, medens andre med stor Hidsighed har hævdet, at disse Navne intet som helst havde med Venderne at gøre.

Ved Udlørringen af Fjordarealerne Vest for Kramnitze har flere af Hobygaardene faaet udvidet deres Arealer ret betydeligt, og Øen Lilleholm har endog faaet et Tilliggende paa over 100 Hektar, men Størstedelen af disse Jorder er som Agerland af ret tvivlsom Beskaffenhed. Digelaget ejer i Rødby Fjord 896 Hektar, vurderet i Ejendomsskyld til 150.000 Kr.

Hoby har foruden de før nævnte Ejendomme paa Tjørnebjerg, 8 Proprietærgaarde, 11 Bøndergaarde, 14 Smaagaarde, 7 Husmandsbrug og 14 Huse med mindre Jordtilliggende.

Proprietærgaardene er: Kildegaard 85 Hektar, $8\frac{1}{2}$ Td. Htk., 145.000 Kr. Ejds., 100.000 Kr. Jordv. Johannesminde $71\frac{1}{2}$ Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Htk., 125.000 Kr. Ejds., 80.500 Kr. Jordv. Pilegaard 66 Hektar, 6 Td. Htk., 145.000 Kr. Ejds., 76.500 Kr. Jordv. Mtk n r. 9a m. fl. $65\frac{1}{2}$ Hektar, 4 Td. Htk., 81.800 Kr. Ejds., 51.800 Kr. Jordv. Mtk n r. 1a m. fl. $63\frac{1}{2}$ Hektar, $9\frac{1}{2}$ Td. Htk., 150.000 Kr. Ejds., 98.000 Kr. Jordv. Nørregaard $60\frac{1}{2}$ Hektar, $9\frac{1}{2}$ Td. Htk., 140.000 Kr. Ejds., 94.000 Kr.

Jordv. Hobygaard 55 Hektar, $5\frac{1}{2}$ Td. Htk., 110.000 Kr. Ejds., 78.000 Kr. Jordv.

Bøndergaardene er: Lilleholm 104 Hektar, $1\frac{1}{2}$ Td. Htk., 60.000 Kr. Ejds., 50.900 Kr. Jordv. Brudegaard $42\frac{1}{2}$ Hektar, 6 Td. Htk., 96.000 Kr. Ejds., 66.600 Kr. Jordv. Højkjærgaard ca. 87 Hektar, 5 Td. Htk., 76.000 Kr. Ejds., 52.400 Kr. Jordv. Skovly 33 Hektar, 2 Td. Htk., 53.000 Kr. Ejds., 35.300 Kr. Jordv. Mtk n r. 8c m. fl. $26\frac{1}{2}$ Hektar, $1\frac{1}{2}$ Td. Htk., 88.200 Kr. Ejds., 21.800 Kr. Jordv. Mtk n r. 8c m. fl. 24 Hektar, $2\frac{1}{2}$ Td. Htk., 46.000 Kr. Ejds., 30.400 Kr. Jordv. Mtk n r. 11d m. fl. $22\frac{1}{2}$ Hektar, 3 Td. Htk., 52.000 Kr. Ejds., 34.800 Kr. Jordv. Rappesholm 21 Hektar, $3\frac{1}{2}$ Td. Htk., 53.800 Kr. Ejds., 34.200 Kr. Jordv. Mtk n r. 8a m. fl. $15\frac{1}{2}$ Hektar, $3\frac{1}{2}$ Td. Htk., 42.000 Kr. Ejds., 28.000 Kr. Jordv. Georgsminde $15\frac{1}{2}$ Hektar, ca. 8 Td. Htk., 40.000 Kr. Ejds., 25.000 Kr. Jordv. Mtk n r. 8e m. fl. $15\frac{1}{2}$ Hektar, ca. $1\frac{1}{2}$ Td. Htk., 24.700 Kr. Ejds., 14.700 Kr. Jordv.

Desuden i Tjørnebjerg: Mtk n r. 8 m. fl. $84\frac{1}{2}$ Hektar, 5 Skp. Htk., 40.000 Kr. Ejds., 25.000 Kr. Jordv. Mtk n r. 2e m. fl. 38 Hektar, 1 Skp. Htk., 27.000 Kr. Ejds., 15.000 Kr. Jordv. Mtk n r. 4a m. fl. 25 Hektar, 3 Skp. Htk., 14.000 Kr. Ejds., 9000 Kr. Jordv. Mtk n r. 1a m. fl. 21 Hektar, 4 Skp. Htk., 18.500 Kr. Ejds., 9500 Kr. Jordv.

GRÆSHAVE SOGN

Græshave Sogn udgør Dobbelt sognets nordlige Del. Mod Nord dannes Grænsen af Ryde Aa; kun paa en kort Strækning slaar Sognegrænsen en Bue ud over Aaen. Her laa nem-

lig tidligere den vidstrakte Birke-mose, som Aaen gennemskar, og paa denne Strækning blev det ret naturligt Mosen, der dannede Gurreby Sognegrænse mod Syd. Mosen er nu for længst opdyrket. Græshave Sogn har i svundne Tider haft store Skovarealer (Bynavnet Øster Skovby peger bl. a. herpaa), men nu er der kun nogle Smaaskove. Jonshave i Øster Skovby og Vesterlund, Bagkjær og Dyrehave, i Sognets nordøstlige Udkant tilbage. Tidligere laa Sognet ogsaa mere paa alfar Vej end nu, idet Landevejen fra Nakskov til Rødby gik forbi Øllingsø, gennem Græshave, Skodsebølle og Nøhølle. Den nuværende Landevej blev anlagt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Græshave har nu kun Byerne Græshave og Øster Skovby; tidligere har det haft endnu to Byer, nemlig Strugeby og Langholm, der sammen med Baadesby — der den Gang laa indenfor Gloslunde Sogns Omraade — blev nedlagt ved Opførelsen af Baadesgaard, hvorunder de nærmere skal omtales. Af Herregaarde har Sognet Øllingsø, Baadesgaard og Christinefeldt; den sidste er en Aflæggergaard af Baadesgaard. Sognet har haft endnu en Hovedgaard, der hed SCHOUBY-GAARD. I Aarene omkring 1660 til 1684 ejedes den af Niels Michelsen Holdense. 1678 nævnes han (i en Retstrøtte mod Henning Daldorph til Øllingsø om nogle Huse i Græshave) som Ejer af Schoubygaard. Det

samme er Tilfældet 1679, da der 29. December paa Lollands Lands-ting blev læst et Skøde fra Niels Michelsen Holdense paa Schoubygaard til Ejeren af Øllingsø, Kommandanten i Nakskov, Oberst Gevoke, paa 5 Bøndergaarde i Græshave By mod tilsammen 43 $\frac{1}{4}$ Td Hartkorn samt 2eh Vejrmølle, som staar Østen for Græshave Kirke lige ud med Landevejen. Baade Gaarde og Mølle havde tilforn ligget under Øllingsøgaard og var derfra ved Ridemænd udlagt (til Holdense) for den Fordring, han og hans salig Broder Carsten havde til salig, velbaarne Herman Kaas paa Øllingsø. En af Kaas' Døtre var gift med Borgmester Thomas Michelsen Holdense i Nakskov, der sikkert var Broder til Niels og Carsten. Niels Michelsen Holdense døde vistnok 1684, i alt Fald var hans Børn og Arvinger — som vi senere skal se under Baadesgaard — døde Aar villige til at sælge Schoubygaard, og det hedder udtrykkeligt, at der var gode Materialer i Bygningerne. Det ser ud til, at Brødrene Niels og Carsten Michelsen Holdense har samlet Gaarden af Bøndergods og opført Hovedgaardens Bygninger fra ny. Matriklen af 1664 oplyser nemlig, at de to Brødre har ladet sig udlægge de for nævnte 5 Gaarde i Græshave og desuden 3 Gaarde i Øster Skovby. I Matriklen af 1664 nævnes Fæsterne paa Gaardene i Skovby, nemlig Hans Jensen, Otto Clausen og Louis Ahbrektsen. Gaardenes Hartkorn var henholdsvis 10, 9

og 7 Td. Htk. I Matriklen af 1688 er disse 3 Gaarde opført under Belegnelsen »Schoubygaarde«, deres forhenværende Frøstere nævnes, men Jorderne opgøres nu under et og er ved Omtakseringen slaaet sammen til 20 Td., 6 Skp. og 3 Fjerdingkar Hartkorn. Pederstrup er opført som Ejer af Gaarden, men denne er kort efter erhvervet af Kronen og lagt under Bandesgaard. Efter dette ser det altsaa ud til, at Schoubygaards Opvejelse som Hovedgaard kun har været af kort Varighed; den er opstaaet og faldet mod Niels Michelsen Holdense. Alt tyder paa, at han ikke har maaget Opgaven, eftersom han allerede 1679 sælger Hovedgaardens 5 Bøndergaarde i Græshave; den Gaard, han ved sin Død efterlod sine Born, var kun Hovedgaard af Navn og viet til Undergang.

Græshave Sogns samlede Areal er 1169 Hektar, deraf er de 48 Skov-Hartkornet er 223 Td. Den samlede Ejendomsskyld er 3,782,100 Kr. (i 1916: 2,529,200, i 1909: 1,708,800, i 1904: 1,646,100). Indbyggerantallet er 637 (i 1901: 481, i 1850: 485, i 1801: 278). Sognet har ialt 76 Ejendomme; nemlig 3 Hovedgaarde, 4 Proprietærgaarde, 7 Bøndergaarde, 7 Smaagaarde, 15 Husmandsbrug og 40 Huse med mindre Jordtilliggende.

GRÆSHAVE KIRKE.

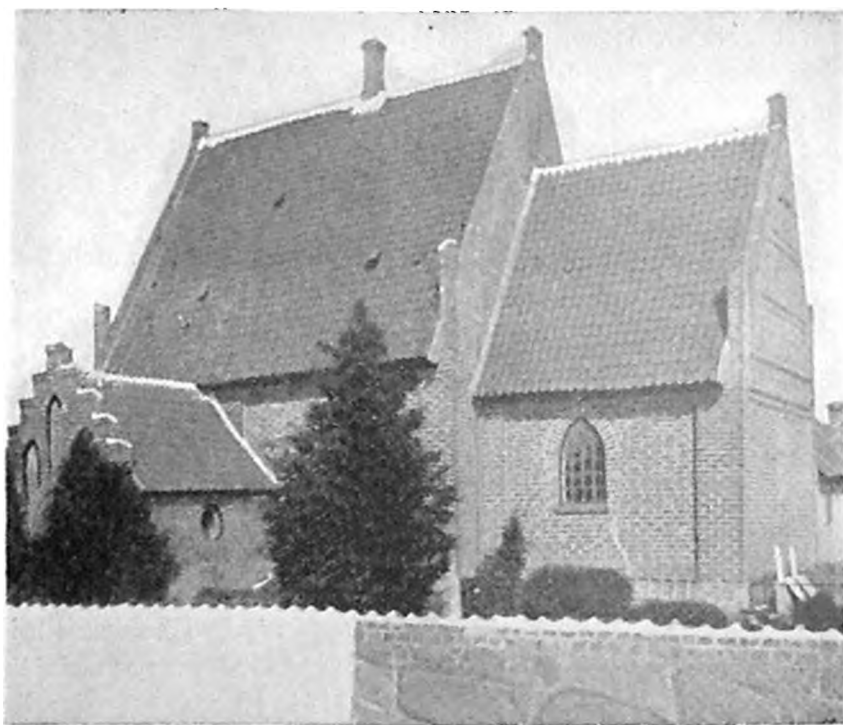
Efter Bygningsstilen at domme skulde Skib og Kor paa Græshave Kirke være opført omkring 1800-Tallet; begge havde da fladt Loft med smaa rundbuede Vinduer. Vaabehuset paa Skibets Sydside er opført

et Par Hundrede Aar senere og ved samme Tid er antagelig Stjernehvølvningen indbygget i Koret. Sakristiet paa Korets Nordside er endnu et Aarhundrede yngre, og endelig stammer de nuværende spidsbuede Vinduer fra den nyere Tid. Kun i Korets Østgavl ses tydelig Spor af et af de gamle rundbuede Vinduer. Paa Skibet er derimod ethvert Spor saavel af de gamle Vinduer som af Kvindeindgangen paa Nordsiden udslettet. Baade Skib, Kor og Vaabehus hviler paa utilhugne Kampesten. Skib og Kor har dobbelt Murstenssokkel og Tandsmitsgesims; Kapellet derimod høj Sokkel af tilhugget Granit og en Murstensgesims i dobbelt Profil. Saavel Korets Østgavl som Skibets Vestgavl, er smykket med talrige vandrette Savlandskifter og Zikzakmonsiret Murværk. Vaabehuset har kamtlakket Gavl med Blendinger. Paa Sakristiets Gavl staar R. P.-S. K. og underneden Aarstallet 1687 i Jernankre, derimellem er senere indsat en Stump af en Gravsten med 4 Vaabenskjolde. Bogstaverne siger Rudbeck Pors og Sofie Kaas, der som Ejere af Øllingsø opførte Tilbygningen som Gravkapel.

Vaabehuset har fladt Bræddeloft, der dækker den øverste Del af den oprindelige, forholdsviis høje, men enkle Indgangsportal. Skibet har fladt Loft, der hviler paa en bred Hulfriise af nyere Oprindelese og uden Forbindelse med Bygningens Stil. Triumbuen er omtrent en Meter tyk og svagt spidsbuet; den er anta-

gelig fra samme Tid som Korhvælvingen. I Skibets vestre Ende er et Pulpitur med et lille Harmonium. Stolene er malede og restaurerede efter Anvisning fra Nationalmuseet. Hveranden Stolegavl bærer Jesus Monogram i hls. (Jesus hominum

Prædikestolen, der ligeledes er restaureret og malet under Nationalmuseets Ledelse, dominerer med sine stærke Farver hele Skibet. Den er et rigt ornamenteret Billedskærerarbejde fra Christian IV.s Tid. I 4 Buer staar Statuetter af Evangelisterne;

GRÆSHAVE KIRKE SET FRA SYDØST

salvator, d. v. s. Jesus Menneskenes Frelser), og hveranden Stolegavl et »Omega«, saaledes som det brugtes af Oldtidens Kristne i Katakomberne til at udtrykke en Bekendelse af Christi Guddom. Gengivelsen paa Stolegavlene er dog, hvad det ene Tegn i Omega angaar, blevet noget misforstaaet under Udførelsen.

Søjlerne mellem Buerne dannes af udskaarne Figurer og over og under Buerne er udskaarne Englehoveder. Under Statuetterne er anbragt Evangelisternes Navne og derunder Skriftsprog. Overst i det yderste Felt mod Muren staar IF—VP. og LR—V. samt et Par Adelsvaaben og Aarstallet 1635. Bogstaver og Vaaben for-

tæller, at daværende Lensmand paa
Halsted Kloster, Just Frederik von

Døbefonten er støbt af Cement.
Daabsfad og Kande er af Tjn. Fa-

PRÆDIKESTOLEN I GRÆSHAVE KIRKE

Pappenheim og hans Hustru Fru
Regitze Urne det nævnte Aar har la-
det Tavlen forfærdige.

det bærer paa Kanten Indskriften:
»Græshave Kirke 1831», og Langet
af Kanden: »Græshave Kirke 1829».

Paa Alterbordet, der er af Træ, staar Thorvaldsens Kristus — med en enkel Tavle som Baggrund — og to Malmstager uden Inskription. Den gamle Altertavle, der gjorde Tjenestelige til 1883, er nu hensat i Sakristiet. Den er Mage til den gamle smagløse Altertavle i Gloslunde, men har den buede Overdel med Stjernehimlen i Behold, og Porsernes Navn og Vaaben i nederste højre Felt er her

med enkle Udskæringer i Døren. Den gemmer Alterbæger, Disk og Æske. Alterkalken er et stort Solvbæger med indloddet dobbelt Bund, saa Bægeret kun rummer Halvdelen af sit oprindelige Maal. Omkring Bægerbunden en Krans af Egeblade og derover paa den ene Side: »Græshave Kirke 1831« og paa den anden Frederik VI. Navnetræk. Disken har været Plet, men Forsølvingen er nu helt

GRÆSHAVE KIRKE SET FRA SYDVEST

langt mere tydeligt og fremtrædende end paa Gloslunde-Tavlen. Der staar: »Rubeck Porses Ferne og Morne Vaaben«, samt Aarstallet 1581. Allertavlen i Landet Kirke er forøvrigt ganske Mage til Gloslundes og Græshaves: den har samme uskønne Himmel og de samme 6 Felter, men Skriftstederne paa Landet-Tavlen er senere dækkede med Malerier.

I Sakristiet staar endvidere et Skab

afslidt; i Randen under Bunden staar: »Græshave Kirke 1831«. Oblat æsken er af Solv og bærer i Bunden Indskriften: »Græshave Kirke 1864«.

Paa Kirkegaarden ved Kirkens nordvestre Hjørne staar et lille Klokkeskur af Træ. Tømmerværket er delvis fornyet og har derfor ikke det ærværdige Indryk af Ælde som flere andre af de gamle Klokketaarne. Paa

Klokkøjælden staa Aarstallet 1783. Den bærer to Klokker; den store har en Indskrift paa tysk, der fortæller, at den er støbt 1607 i Lübek af Wolf Reinholt; den lille Klokke bærer Ins-kriptionen »Rübech Poss paa Øllitzegaard« og dernæst paa Tysk Oplysning om, at den er støbt 1646 af Michel Westfael i Rostock. Baade Give-rens og hans Gaards Navn er, som man ser, forkert stavet, et ikke sjæl-dent forekommende Tilfælde i de Ti-der.

Kirkegaarden er for den ældre Dels Vedkommende omgivet med en tag-stensdækket Mur. Den nyere Del, der er tillagt 1908 og 1920, er delvis ind-hegnet med Stakit.

For Enden af Koret staa en stor Baultast af raa Kamp, hvori er ind-hugget: »Fru Johanne Baden født i Sjælland 1742, gemmedes under den-ne Sten til ny Forherligelse 1789«.

Skont Græshave Kirke hører til Herredets mindste, var den dog i sin Tid formedelst sin centrale Beliggen-hed Konventskirke, d. v. s. det Sted, hvor Herredets Præster samledes til Drottelse af gejstlige og retslige Spørgsmaal.

Af gamle, endnu bevarede Opteg-nelser, fremgaar, at en Eng i Skovby Mose 1475 blev skænket til vor Frues Alter i Græshave Kirke. Samme Al-ter fik 1484 tilskødet en Mark i Skov-by, kaldet Eggers Treed. 1606 maatte der fores Tingsvidne paa, at denne Mark med en »liden Skovdel« tilhorte Alteret. 1492 gav Ridder Erik Pors paa Øllingsø Jorderne Stieng og Hel-

eng, som var en øde Fæste i Glos-lunde Fang, til vor Frue Alter mod, at der blev holdt Messer for hans Broders Sjæl. En senere Erik Pors gjorde Fordring paa disse Jorder, men Sognepræsten havde Papirerne i Or-den og Kirken beholdt sit Gods.

Før Reformationen var Græshave et selvstændigt Sognekald, men blev derefter Anneks til Gloslunde. Kirken har fra tidligere Tid hort til Øllingsø. Efter Oprettelsen af Baadesgaard horte den en Tid lang under denne, men kom saa atter til Øllingsø.

ØLLINGSØ.

Herregaarden er formentlig op-rettet i Tiden omkring 1800, men Navnet Øllingsø er sikkert langt æl-dre og har vel været Betegnelse for det Sted, hvor Gaarden blev bygget, nemlig Øen midt i et oversvømmet, sumpet Terræn. Endnu 1776 siger Rhode: »Om Vinteren er det ofte en Umulighed at komme til den (Gaar-den) for Vand og Vaade, som aldrig ganske udhøer og tørres«. Rhode an-giver følgende Ejere: 1) Niels Erik-sen, Væbner, der døde 1380, hvoref-ter hans Enke Hyelmsith sad med Godsset til sin Død. 2) Lasse Muus, som skal have været Broder til Hø-vedsmanden paa Ribe Slot, Tage Muus. Han skodede med sin Søster dette sit Gods udi i Græshave til Olte Jensen paa Lollands Landsting 1800. 3) Olte Jensen, Ridder anlagde Gaarden; han døde 1446, hvorefter nærmeste Arving formentes at være. 4) Lasse Herlufsen, som dog ved

Dom blev fradømt sin Ret til Gaarden og maatte overlade den til Erik Pors. Saavidt Rhode. Han taler ogsaa om, at der har været en hedensk Tempellund paa Stedet, men det er saa løst, at der ikke kan bygges noget derpaa. Hans Opgivelser om Ejerne er her som i andre Tidskræfte højst usikre, men det kan dog siges, at der er noget om det. Arbejdet med at kontrollere Rigtigheden af Rhodes Ejersliste besværliggøres overordentlig derved, at han ikke opgiver Slægtenavnet for de Personer, han nævner. Af den Grund har det f. Eks. været umuligt at konstatere, hvem Niels Eriksen var. Om de øvrige er det ved hjælp af »Danske Adelslægter» lykkedes at fastslaa følgende:

Rhodes »Lasse Muus» er Laurens Mus, der 1390 tilskøder Otte Jensen af Slægten Markmand det Gods i Græshave, som han (Laurens Muus) og hans Søster arvede efter Fru Hyelmsith, Niels Eriksens Enke. Her er altsaa formentlig ikke Tale om en Adelsgaard, men om noget Bøndergods, som Otte Jensen Markmand erhvervede. Vi ved om ham, at han allerede 1388, var Medlem af »Guds Legems Lov» i Sønderherred, et Gilledslav for Præster og Adelsmænd, med det Formaal, at Medlemmerne skulde støtte og hjælpe hverandre i Retstrætter og anden Modgang. Men naar Otte Jensen er Medlem af dette Gilde allerede 1388, har han sikkert boet i Sønderherred, før han købte det nævnte Gods. Vi har kun Lov at formode, at hans Gaard var Øl-

lingsø, og at han har udvidet den ved Køb af det omtalte Bøndergods. Han var Ridder og Medunderskriver paa flere vigtige Rigsdokumenter; han besejlede saaledes 1387 Skaaningernes Hyldingsbrev til Dronning Margrethe efter at Hanseaterne havde rømmet Skaane. 1395 besejlede han Forliget paa Lindholm mellem Dronning Margrethe, Kong Albrecht og Hanseaterne. 1398 besejlede han Kroningsattesten i Kalmar, da det var lykkedes Dronning Margrethe at faa den unge Erik af Pommern kronet til Konge i de tre nordiske Riger. Otte Jensen var altsaa en Mand, der regnedes med blandt Rigets Store, og hvis det er rigtigt, at han har anlagt Øllingsø og taget Bolig dér, har Gaarden sikkert straks fra sit Anlæg været et virkeligt Herresæde i den Tids Forstand. Otte Jensen var gift med Margrethe Ovesdatter af Slægten Steeg, men der findes desværre ingen Oplysninger om Ægtefællerne havde Børn. Otte Jensen døde 1401 og ikke som Rhode angiver 1446. Og den Arvetrætte mellem Lasse Herlufsen og Erik Pors, som Rhode omtaler, angik ikke Øllingsø, men noget løst Gods. Desværre findes der ingen Oplysninger om Erik Pors' Moder. Vi ved slet ikke, hvem hun var; men hvis Rhodes Opgivelse om Otte Jensen som Ejer af Øllingsø er rigtig, maa vi formode, at Erik Pors' Fader, Stig Pors har været gift med en Datter af Otte Jensen, saaledes at Stig Pors' Søn, Erik Pors var den naturlige Arving til Øllingsø.

Ellers er det umuligt at forklare, at Erik Pors 1462 kunde faa Vidne fra Løllands Landsting om, at der ikke havde være Trætte ved Landstinget om Ollingsø i de 60 Aar, der var forløbet siden hans Fader fik det i Væрге. Først med Porsernes Optræden paa Ollingsø faar vi fast historisk Grund at staa paa og kan nu følge Gaarden gennem de skifende Slægtsled

1447 som beskeden Svend »Eric Stiisz off Yllingsø«, da han paa Sønderherreds Ting førte 6 Vidne mod ovennævnte Lars Herlufsen om noget Gods, som denne ikke havde lovlig forfulgt i Erik Stigsens Forældres Tid. Erik Pors vandt sin Sag og beholdt de omstridte Jorder. 1454 ligger han igen i Arvetrætte, denne Gang med Oluf Henriksen Goye om Ol-

ØLLINGSØ SET FRA LANDEVEJEN

Pors er et af de ældste Slægtsnavne i den danske Adel og er ført af forskellige Slægter med forskellige Vaaben. Den Slægt, der var knyttet til Ollingsø, førte baade i sit Skjold og over Hjelmen en syvøddet Stjerne; baade Stjernen og det i Slægten hyppigt forekommende Fornavn Stig peger med Bestemthed paa, at den har Herkomst fælles med den yngre og noksom bekendte Hvide. Et

Erik Stigsen Pors nævnes

strupgaard og Olstrup Fang m. m. i Olstrup Sogn. Ogsaa her gik Erik Pors' af med Sejren og fik tildelt de omstridte Gods. Han var gift med Gertrud Hermandsdatter von Haffn til Olstrup, der overlevede ham og giftede sig igen.

Erik Pors døde 1474 og Ollingsø gik i Arv til hans Søner Stig Pors og Erik Pors. Stig døde i Slutningen af Aarhundredet, og da han ikke efterlod sig noget Barn, gik ogsaa

hans Part af Gaarden over til Ridder Erik Pors. Han boede næppe paa Øllingso. Først laa han i Borgleje paa Aas og Vestervig Klostre, var 1611 Kongens Skriver paa Nykøbing Slot, 1614 Tolder paa Mon og 1618—21 Foged paa Nykøbing Slot, og slutelig fik han Brev paa Duebrødre Kloster i Roskilde. Han levede endnu 1623, men senere hører man intet om ham. Sønnerne Christiern, Peder og Stig, skrev sig alle »til Øllingso« og har altsaa haft Part i Gaarden. Peder solgte sin Andel til Mads Laurenzen Vasspyd. Stig tilhørte den gejstlige Stand og var en kort Tid Sognepræst i Landet indtil han aabnede sig Adgang til større og federe Embeder, og Christiern Pors maa derfor betragtes som den egentlige Indehaver af Øllingso. 1622 fik han Jonstrup i Forlening af den noksom bekendte Bisp Lage Urne, og var som dennes haandgangne Mand med i Adelsforbundet mod Lutheranismen 1624. Men efter Reformationen beholdt han alligevel Jonstrup Len, som Kronen gav ham Livsbrev paa 1544. Christiern Pors var gift med Lucie Mortensdatter fra Gauno, hvis Vaaben var to korslagte røde Lanser. Han døde 1659 og Sønnen Rudbeck Pors, der var opkaldt efter sin Mor, moder Benedikte Rubbeck, arvede Øllingso.

Om Rudbeck Pors hedder det, at han som Officer paa »Engelen« druknede ved det store danske Flaadeforlis udfor Gulland den 28. Juli 1666. At denne Opgivelse er urigtig

er let at konstateres. Mere i Overensstemmelse med Virkeligheden er det sikkert, naar det andet Sted hedder, at han 1681 var Skibshovedsmand paa »Svalen«. 1680 trak han sig ud af Krigstjenesten, slog sig ned paa Øllingso, blev Landsdommer paa Lolland-Falster og fik som saadan Hovgaard i Len. Det er ham, som 1671 skænkede Altertavlerne til Gloslunde og Græshave Kirker, hans Fædrene og Mødrene Vaaben slaar paa Tavlen i Græshave. Rudbeck Pors var ugift og ved hans Død 1690 overtog Broderen Stig Pors, der ogsaa var Skibshovedsmand, Øllingso. Han var gift med Karen Clausdatter Daa til Skovsgaard paa Langeland, saa ogsaa denne Gaard nu kom i Pors-Slægten Besiddelse. Stig Pors døde 1693 og Sønnerne Claus og Rudbeck arvede Øllingso. Det blev Claus Pors, som tog Fædrenegaarden i Besiddelse. Han var gift med Karen Jorgensdatter Daa til Dansted og inddrog dermed ogsaa denne Gaard i Porsernes store Godsbesiddelse, der nu androg over 300 Td. Hartkorn. Claus Pors var en munter Herre og skrev en i sin Tid meget bekendt lystig Bog, der hed »Levnedskompasset«. Han døde allerede 1617, men hans Enke blev boende paa Øllingso til sin Død vistnok 1656. Hendes ældste Søn Erik Pors var Landsdommer paa Lolland-Falster og forlenet med Hovgaard. Han døde allerede 1636 og Brodrene Rudbeck Pors til Skovsgaard og Claus Pors skrev sig derefter begge »til Øl-

lingsø; Claus boede paa Ullerupgaard, hvor han døde 1660. Rudbeck Pors byggede Aaret efter Broderens Eriks Død Gravkapellet paa den nordre Side af Græshave Kirkes Kor. Tidligere havde Slægten haft en murede Begravelse under Kore; men denne Begravelse solgte han 1670 til Niels Michelsen Holdense paa Schoubygaard. I en Udskrift af Lollands Landstings Pantebog findes et (inglæst Skøde, der er dateret Øllingsø den 28. August 1670 og hvorved Rudbeck Pors til Øllingsø tilskoder Niels Holdense »den murede Begravelse oppe i Koret i Græshave Kirke lige ud for Akeret«, hvori Pors' salige Forfædre var nedsatte, men eftersom han nogen Tid tilforn havde »ladet bygge og opsætte en anden og bedre Begravelse Norden for samme Kor« med det Forsæt der at indflytte hans salige Forfædre, saa de kunde »samle« med flere af deres gode Venner paa et Sted — saa afstaar han nu den murede Begravelse til Holdense for en Sum Penge, Pors var ham skyldig i Kraft af en udstedt Obligation. At Rudbeck Pors saaledes sælger sin gamle Familiebegravelse, selv om der ikke mere er Brug for den, tyder jo paa trykkende økonomiske Kaar, og det var da ogsaa gaaet stærkt tilbage for de engang saa rige Porsere. 1654 var Rudbeck Pors Datter Birgitte bleven gift med Hermann Kaas, som derved fik Part i Øllingsø. Han ses at have været nærværende ved Nakskovs forsmædelige Overgivelse til Svenskerne 1658. Herman Kaas

og Rudbeck Pors pantsatte i Forening 8 af de 9 Bøndergaarde, som den Gang udgjorde hele Øllingsøs samlede Bøndergods samt Vejrmollen ved Græshave Kirke. Af de 8 Bøndergaarde laa de 5 i Græshave og de 3 i Øster Skovby; den niende, som ikke var pantsat, laa helt oppe i Hogsmarke i Norreherred og var ode. Panthaverne af de 8 Gaarde var Brodrene Niels og Carsten Michelsen Holdense og da hverken Renter eller Laanesum blev betalt, gjorde de Udlæg i Gaardene og Øllingsø blev saaledes reduceret til et Gods uden Bøndergods.

Rudbeck Pors døde 1670 og den 24. Oktober samme Aar udstedte Datteren Birgitte Pors (Kaas) Skøde paa Øllingsø Hovedgaard »med alt Tiliggende« til sin Slægtning eller Svoiger Henning Dahldorff paa Danstedgaard. Skødet blev dog først tinglæst 27. Marts 1672. Dermed gled Øllingsø ud af Hænderne paa Slægten Pors, som havde besiddet den i omtrent halvtredie Hundrede Aar.

Henning Dahldorff, der senere skrev sig »til Flugge« paa Femern, overdrog 26. November 1678 for 1900 Rigsdalere Øllingsø til sin Svigersøn Oberst Jacob Geweke, der var Kommandant i Nakskov. Det fremgaar af Skødet, at der ikke hørte noget Bøndergods til Gaarden; thi det nævnes, at Hovedgaarden har 36 Td. Hartkorn og at der medfølger: alle Gadehuse, bebyggede saavel som øde samt en øde Gaard i Hogsmarke. Nærværende da Skødet blev underskrevet var Landsdommer i Lolland Joachim

Fr. Steensen til Assersrup samt Christopher Steensen. Aaret efter fik Geweke bragt noget af det gamle Bøndergods tilbage til Øllingso, idet han 1679 købte de 5 Bøndergaarde i Græshave med tilsammen 43 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn samt Møllen af Niels Michelsen Holdensø; den murede Begravelse under Koret i Græshave Kirke gik med i Købet. Endelig erhvervede Geweke endnu en Gaard i Høgsmarke. Jacob Geweke havde Øllingso i 8 Aar fra Nakskov blev han forflyttet som Kommandant til Kronborg og 11. December 1686 giver han Christian V. Skøde paa Øllingso for 3000 Rigsdaler. Hovedgaarden har som tilforn 86 Td. Hartkorn og der medfølger 7 Bøndergaarde med ialt 61 Td. Hartkorn samt 12 Huse og Vejmøllen ved Græshave Kirke. Geweke forbeholder sig kunden murede Begravelse i Græshave Kirkes Kor, og desuden skal Husmand Mathias Polak have Lov til at beholde det ene Hus afgiftsfrit i sin Livstid som Løn for lang og tro Tjeneste. At Geweke har siddet daarligt i det fremgaar deraf, at der ved Salget af Gaarden lægges Daand paa hele Salgssummen til Fordel for hans Kreditorer. Til Fru Melle, salig Niels Bendsens Enke skal udbetales 1000 Rigsdaler og et Aars Rente. Amtsskriver Claus Hartvigsen skal have udbetalt 1000 Rigsdaler og to Aars Rente, og Tolderen i Nakskov skal have 800 Rigsdaler og to Aars Rente. Resten af Kobesummen skal anbringes hos

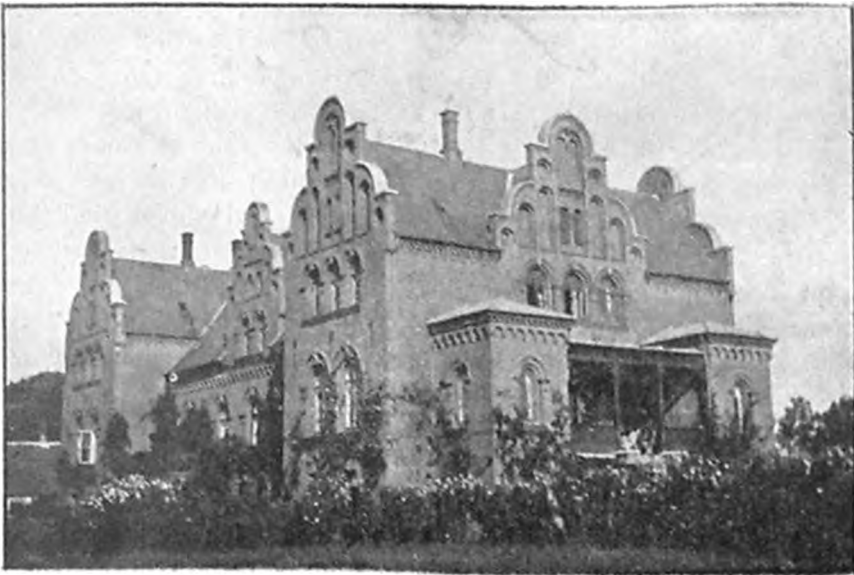
Claus Hartvigsen til Fordel for Gewekes Frue.

Med Kronens Køb af Øllingso gik det saaledes til. Christian V. foretog sidst paa Aaret 1685 en Jagtrejse paa Lolland og inspicerede samtidig Kronens Gods, over hvis slette Tilstand, der havde været ført saa stærke Klager, at der var bleven nedsat en særlig Undersøgelseskommission. Det meste af Bondebyerne Baadesby og Langholm, som tilhorte Kronen, laa øde siden Svenskekrigen, og Kongen fandt nu Behag i, at der af disse Gaarde blev bygget en ny Hovedgaard De Tilforordnede i Rentekammeret fik overdraget at udtale sig herom, og i en Indstilling til Kongen dateret 24. April 1686 bifalder de Planen, men saaledes at Kongen tillige tilforhandler sig Øllingso, som baade ligger belejligt og er vel vedligeholdt. Meningen hermed var naturligvis, at man skulde spare Opførelsen af Hovedbygninger paa den nye Gaard. Øllingso var bortforpagtet til Landkommissarius Hofmann for 200 Rigsdaler om Aaret, men han har, hedder det i Indstillingen, ikke noget imod at fratræde Forpagtningen, hvis Kronen vil købe Gaardens Køer, som nu er vant til det Syllgræs, som der falder og ikke kan taale andet. De Tilforordnede har budt ham 9 Rigsdaler for hver Ko, og de mener, han gaar ind paa Tilbudet. Geweke har de ogsaa talt med og er enig med ham om, at han skal have 3000 Rigsdaler for

Ollingsø, hvis Kongen saa synes. Kongen approberede Planen. Men da der ikke fandtes 3000 Rigsdaler kontant i Kongens Kasse, skulde Geweke og hans Kreditorer i Stedet have en Obligation, som skulde forrentes med 6 pCt. Men ved Skødets Udstedelse 11. December 1686 maa Kongen igen være kommet til Penge; thi Købesummen betalles kontant.

eller paany bortforpagtet til Landkommissarius Hofmann, der skulde svare 220 Rigsdaler om Aaret i Forpagtningsafgift.

Herligheden som Kongegaard varede dog kun 3 Aar; thi 16. Marts 1689 solgte Christian V. Ollingsø til Holger Vinds Enke, Margrethe Giedde for 32,862 Rigsdaler, som Kongen var bleven Holger Vind skyldig. Men

OLLINGSØ SET FRA INDKØRSLEN

Nu oprinder der igen en Storhedstid for Ollingsø. Bondergodset blev vægtigt udvidet, idet alle Kronens Bondergaarde i de omliggende Landsbyer (Gurreby, Volshave, Højreby m. fl.), som hidtil havde ligget under Halsted Kloster, nu blev lagt ind under Ollingsø. Dernæst blev Hovedgaardens Marker indhegnet og indgroftet, saa fremmed Kvæg ikke som hidtil kunde strejfe ind og ødelægge Afgrøderne. Gaarden blev der-

stor Betydning fik den korvarige Forbindelse med Kronen alligevel for Ollingsø som Gods. Thi den Gaard, Jacob Geweke 1686 solgte til Kongen, var som Herregaard betragtet saa ringe som vel mulig, og det Ollingsø, Margrethe Giedde 1689 købte af Kongen, var i Udstrækning af underliggende Gods i alle Maader et fornemt og rigt Herresæde, der — som det udtrykkelig hedder i Skødet — tilkom alle de Rettigheder, som

efter kongelig Forordning er sikret de Hovedgaarde, der har deres fulde 200 Td. Hartkorn Bondergods paa 10 Mil nær Gaarden beliggende. Øllingsø havde aldrig i sine tidligere Velmagtsdage været i Besiddelse af blot tilnærmelsesvis saa stor Betydning og Rigdom som det nu ved den kongelige Transaktion havde faaet. Skodet omfattede nu i Græshave 4 Gaarde og 11 Huse samt Vejmøllen, 5 Gaarde og 2 Huse i Vesterborg Sogn, 12 Gaarde og 6 Huse i Højreby, 7 Gaarde i Troelseby, 6 Gaarde og 1 Hus i Volshave, 10 Gaarde og 3 Huse i Gurreby, 8 Gaarde i Ryde og 1 (Koldinggaard) i Østølle. Desuden Gurreby, Skovlænge og Ryde Kirker, samt Kongetienden i følgende 16 Sogne: Gurreby, Skovlænge, Græshave, Landet, Ryde, Aageby, Danne-marre, Branderslev, Kobelev, Nebbelunde, Olstrup, Torslunde, Hillested, Fugløe, Vester-Ulslev og Taars.

Besidderinden af al denne Herlighed var som nævnt Margrethe Giedde, Datter af den i sine Krigsforelagender ikke videre heldige Rigsadmiral Ove Giedde, og Enke efter Vicekansler, hvid og blaa Ridder, Assessor i Højesteret m. m. Holger Vind til Harrested, Søn af den bekendte Rigsadmiral Jørgen Vind, der blev dødelig saaret i Slaget paa Kolberger Heide 1644. Holger Vind døde 1688 og efterlod sin Enke og sine Børn en betydelig Formue. Det var oprindelig Meningen, at Margrethe Giedde skulde have haft Fuglsang og Prierskov Godser som Afvikling

af Kongens Gæld til Holger Vind; Skodet var allerede udstedt, men blev kasseret og afløst af ovennævnte Skode paa Øllingsø. Margrethe Giedde havde i sit Ægteskab med Holger Vind ikke mindre end 13 Børn, saa der var nok til at dele Rigdommene. Den ældste Søn var allerede 1681 bleven dræbt i Paris i en Duel med Frederik Rantzau. Den næstældste Søn blev gift med Jens Juels Datter og blev Stamfader til Baronerne Juel-Vind paa Juellinge. Ogsaa de andre Børn blev godt anbragt; men da Flokken var saa stor, kunde én alene naturligvis ikke faa Øllingsø med alle dens vidtstrakte Herligheder. De tre Kirker blev derfor frasolgt og det samme var Tilfældet med 15 af de 16 Kongetiender, saa kun Danne-marre Kongetiende blev tilbage. Bondergodset blev derimod ikke formindsket, men derimod afrundet, idet de 5 Gaarde og 2 Huse i Vesterborg Sogn blev bortsolgt og rigelig erstattet med 1 Gaard i Gloslunde, 2 i Øster-Skovby, 1 i Torpe, 1 i Skovlænge og 2 i Løjet. Godset bestod derefter af Hovedgaarden, 50 Bondergaarde og 22 Huse, altsaa fremdeles en stor og rig Besiddelse, som Margrethe Giedde ved Skode af 14. December 1698 overdrog sin yngste Søn Erik Vind kvit og frit.

Erik Vind forvaltede Arven efter sin Moder godt; han nyopbyggede Gaarden, udvidede Bondergodset meget betydeligt og købte 1708 Solsted Kirke for 1500 Rigsdaler og lagde ogsaa den ind under Godset.

Han var 1695 bleven gift med Edel Mund og fik i sit Ægteskab 5 Børn, hvoraf de to døde som smaa. Erik Vind døde allerede 1710 i en forholdsvis ung Alder, og Enken giftede sig snart efter med sin Foged Erik Larsen Storgaard, som derefter avancerede til Landsdommer paa Lolland-Falster. Ogsaa han døde ret ung efter faa Aars Ægteskab og Enken giftede sig 1715 for tredje Gang; nu var det Kancelliraad Georg Rudolph Müller, der blev den lykkelige Besidder baade af den 40-aarige Enke og det rige Gods. Samme Aar døde Erik Vinds og Edel Munds ældste Son Jens Vind, og af deres 5 Børn var derefter kun Sønnen Niels Vind og Datteren Marie Margrete Vind tilbage. Edel Mund døde vistnok 1730 og ved Skiftet efter hende blev der ved en Kontrakt af nævnte Aar indgaaet den Overenskomst mellem Niels Vind og Müller, at Øllingsø efter Müllers Død skulde overgaa til Niels Vind eller hans Arvinger for en Købesum af 22,000 Rigsdaler. Kancelliraad Müller døde 1733, men Niels Vind, der havde været Søofficer og nu havde taget Afsked med Kaptajnspatent, naaede ikke at overtage Øllingsø, thi han druknede kort efter paa en Rejse til København. Niels Vind var gift med Christiane Ulrica von Lützow, og det blev da hende, som 1734 fik udstedt Skøde paa Øllingsø af Müllers Datter og eneste Arving Maria Dorothea Müller og hendes Kæreste Johan Bennich af Vestenskov.

Godset, som Christiane Ulrica Lützow saaledes kom i Besiddelse af, var vel værd at eje. Hovedgaarden, der oprindelig var paa 36 Td. Hartkorn var udvidet ved, at Erik Vind ganske stille havde lagt 6 Bøndergaard og 4 Huslodder i Græshave paa tilsammen 28 Td. Hartkorn ind under Hovedgaarden og dennes Hartkorn beløb sig saaledes til 64 Td. Bøndergodset var jo ligeledes udvidet betydeligt af Erik Vind og udgjorde nu 402 Td. Hartkorn, men med ret spredt Beliggenhed, idet Godset besad Bøndergaard og Husmandslodder i følgende Byer: Græshave, Øster Skovby, Gløslunde, Høby, Almide, Ryde, Højby, Troel-seby, Tjennemarke, Skovlænge, Gurreby, Volshave, Torpe, Ohre, Arninge, Egeboffe, Dannemarre, Tillitze og Vester Skovby, endvidere i Nørreherred: i Ringsby, Sandby, Vindoby og Birket, og endelig Coldinggaard i Østoft. Desuden hørte Sollested Kirke og Dannemarre Kongetiende fremdeles under Godset. Den unge rige Enke, hun var kun 25 Aar, fik ikke Lov at sidde upaaagtet; blandt sine mange Bejlere valgte hun Kommandørkaptajn Diderik Mühlenporth, som saaledes blev Besidder af Øllingsø. Han solgte allerede 1748 med sin hFrue Christiane Ulrica Lützows Villie og Samtykke Øllingsø og alle dens Herligheder til Franz Mathiesen Thestrup fra Binnitzegaard for 30,500 Rigsdaler. I Købet medfulgte af Bøndergodset, Dannemarre Kongetiende, Sollested Kirke:

og Præstetiende; men af Hovedgaardens Besætning medfulgte kun 80 Malkekoer, 2 Tyre og 20 Kvier, medens Resten af Kvæg samt Faar og Svin var undtaget. Om Inventaret hedder det i Skødet, at stvende Kakkellovne, hvilke Køberen vil udvælge, forbliver i Værelserne tilligemed alle Tapetzerierne og Betræknin-

ster Skovby, Troelseby og Tjenne marke og købte andet Bondergods i Brødebølle, Emb, Kuditze Sollested og Løjet, men dog saaledes, at det samlede Bonderhartkorn blev forringet med et halvt Hundrede Tønder Hartkorn. Thestrup døde 1766 som Kammerraad og hans Arvinger solgte derefter Øllingsø ved offentlig

PARTI AF ØLLINGSØS HAVE.

gerne. Derimod beholder Sælgeren de øvrige Kakkellovne, Bryggers- og Brænderikedlerne. De 20,500 Rigsdaler skulde betales kontant og for de 10,000 Daler skulde Thestrup overtage en Panteobligation som Mühlendjorth havde udstedt til Enkedronning Anna Sophie, der altsaa havde fortstrakt ham med denne Sum.

Thestrup frasolgte alt Bondergødsset i Nørreherred samt i Alminde, Ve-

Auktion til hans Svoger Justitsraad Hans Riegelsen for 53,060 Rigsdaler; men Gaarden var i Forvejen bleven afklædt, idet Auktionsbeskrivelsen lød paa Hovedgaardens tilligemed de i Værelserne værende Tapetzerier og Betrækker, men ej videre Inventarium eller Besætning derunder indbefattet. Riegelsen købte senere Tillitze Sogns Kongetiende og lagde under Godset, men han fik kun kort Glæde af sin nye Besid-

delse, idet han døde 3 Aar efter. Hans Dødsbo solgte ved offentlig Auktion Øllingsø for 55.720 Rigsdaler til Landsdommer Jørgen Wickmann, der optraadte for Riegelsens Sunner, Løjtnanterne Andreas og Jacob Riegelsen. Senere handlede Brødrene saaledes, at Andreas 1778 fik Skøde paa Gaarden, men han solgte den allerede 1775 til Hans Didericksen for 53,750 Rigsdaler. Den nye Ejer bortsolgte atter Tillitze Kongetiende og noget af Bøndergodset. Han var gift med Enken efter Forpagter Seehusen paa Wintersborg. Margrethe Marie Neander, og ved hans Død 1790 overtog hun Gaarden og solgte den 1793 til sin Søn af første Ægteskab Jørgen Seehusen for 55,000 Rigsdaler. Hovedgaardens Hartkorn var 36 Td 7 Skp. + de 26 Td. 7 Skp. Bønderhartkorn i Græshave, som var lagt ind under og blev drevet sammen med Gaarden. Bøndergodset var 339 Td. Hartkorn + den tidligere Præstegaard i Sollested paa 10 Td. Hartkorn; endvidere medfulgte Dannemarre Kongetiende og Sollested Kirke. Seehusen døde 1818 og hans Enke 1818, hvorefter Børnene overtog Gaarden indtil Mathias Hamborg Wilhjelms købte den 1827.

Øllingsøes nye Ejer var Søn af Godsforvalter paa Gjorslev, senere Justitsraad Mathias Jacobsen Wilhjelms, der 89 Aar gammel døde i Østøfte, hvor hans Svigersøn, Ancher, var Sognepræst. Mathias Hamborg Wilhjelms var født

1796 og altsaa 31 Aar gammel, da han overtog Øllingsø. Han var oprindelig uddannet til Godsforvalter, var Student og dansk Jurist og havde i flere Aar bistaaet sin Fader paa Godskontoret. Da Forældrene 1822 flyttede til Østøfte tog han med. 1826 forlovede han sig med Diderikke Georgia Seehusen, der sammen med sine to Søstre ejede Øllingsø. De mange Nedgangsaar havde bevirket, at Godset var saa lavt lakseret, at Wilhjelms, efter den 6. April 1827 at have ægtet Rikke Seehusen, kunde udkøbe de to andre Arvinger med en Sum af 8000 Rigsdaler til hver. Ved sin Faders Hjælp præsterede Wilhjelms denne Udbetaling og fik 4. Juli 1827 Skøde paa Øllingsø; dog skulde Kontrakten med Gaardens daværende Forpagter, Wied, gælde til Maj 1828.

Af den til Skødet hørende Jordebog fremgaar, at der til Godset hørte 347 Td. Ld. Skov, nemlig under Hovedgaarden Bagkjær Skov paa 16 Td. Ld. Vesterlund 10 Td., Dyrehaven 14 Td. og af Volshave Skov 15 Td. Endvidere under Bøndergodset: en lille Skov ved Øster Skovby 8 Td. Ld., Johnshave 10 1/2 Td., Lomerskov ved Egebølle 24 1/2 Td. af Volshave Skov 55 Td. Hestehave i Højreby 20 Td., Løjet Skov ved Løjet By 140 1/2 Td. og Coldinggaards Skov i Østøfte 29 1/2 Td. Ld. Bøndergodset bestod af 36 Gaarde, 35 Husmandsbrug og 17 Huse med ialt 342 Td. Hartkorn, beliggende i følgende Byer: Græshave, Øster Skovby, Egebølle, Emb, Arnin-

ge, Ohre, Gurroby, Vokshave, Sollested, Højroby, Løjet og Ostofte. Hovedgaarden havde 63½ Td. Hartkorn. Dannemarre Kongetiende og Sollested Kirke hørte fremdeles under Godset.

Mathias Withjelm var en meget dygtig Mand og en glimrende Administrator, og da Tiderne efterhaan

først Kammerraad og senere Justitsraad og Ridder af Dannebrog.

Mathias Hamborg Withjelm fra solgte efterhaanden 15 af Fæstegaardene, og ved hans Død 1868 blev det resterende Bondergods delt i 3 Dele mellem hans Børn. Den ene Del, der blev ved Gaarden, solgtes efterhaanden som Fæsterne døde; de to sidste i 1908.

Mathias Hamborg Withjelm efterlod sig en saa betydelig Formue, at den ældste Søn Mathias Seehusen Withjelm kunde faa Ollingsø ubeskaaret med den ene Trediedel af Bondergodset samt Kongetiende og Sollested Kirke og en god Slump Penge ovenikøbet. 1870 købte han Græshave Kirke af Statskassen for 6000 Rigsdaler og lagde den under Godset. Ogsaa han var Sogneraadformand og Amsraadsmedlem og førte tillige Titel af Jægermester. Efter hans Død 1878 sad hans Enke, Sofie Fasting, i uskiftet Bo indtil 1893, da den næstældste Søn, Ollingsøs nuværende Ejer, Hofjægermester Lauritz Fasting Withjelm overtog Gaarden, men uden Bondergods og Kongetiende. Lauritz Withjelm er med Hensyn til de kommunale Interesser fulgt i sine Fædres Spor og har ligesom de været Medlem af Amsraadet og Sogneraadformand; det sidstnævnte Hverv har han haft i 26 Aar, foruden at han har haft en Mængde andre offentlige Bestillinger. Sollested Kirke overgik til selvejende Institution 1905, og Græshave Kirke og

MATHIAS HAMBORG WILHJELM

den blev bedre, fik han snart bragt Godset i fortræffelig Stand, samtidig med at han bestred en Række offentlige Hverv. Han var Formand i Sogneraadet, fra 1835 til 1842 Stænderdeputeret i Roskilde og fra 1842 Medlem af Maribo Amsraad. 1841 var han med at stifte Lollands Spare- og Laanebank og var Medlem af dens Direktion indtil 1865. Som Belønning for dette sit Arbejde i det offentlige Livs Tjeneste blev han

nogle Huse er nu det eneste, der er tilbage af de gamle Godsherligheder. Alligevel er det et ofter vore Dages Forhold meget respektabelt Gods. Hovedgaardens samlede Areal er 465 Hektar, deraf er de 304 Hektar Ager, Eng og Park og 161 Skov. Af Ager og Eng ligger de 276 Hektar i Græshave og 28 i Gurreby Sogn. Skovene er fordelt i følgende Sogne: Græshave, Gurreby, Sollested, Stokkemarke og Østøfte. De sammenhængende Skove Bagkjærskov, Vesterlund, Dyrehave, Volshave og Plantagen udgør 72 Hektar, og breder sig paa begge Sider af Grænsen mellem Græshave og Gurreby Sogne. Hestehave med Skovfogedlod er paa 7 Hektar ligger i Sollested Sogn. Løjet Skov paa 71 Hektar ligger i Stokkemarke Sogn, og Colding Skov paa 11 Hektar ligger i Østøfte Sogn.

BYGNINGERNE paa Øllingsø, der slet ikke er berørt i det foregaaende, fortjener ogsaa en nærmere Omtale. Øen — Yllings eller Øllings Ø — der har givet Gaarden Navn, har været dannet af Ladegaards Mark i Forbindelse med Gaardspladsen og den Del af Haven, der ligger Vest for Hovedbygningen. Paa omstaaende Matrikeltkort af 1808 fremtræder Øen endnu som høj Jord, medens de omliggende Arealer er en af tætrige Bækkefald gennemskaaret Engstrækning, der kaldtes Birkemose. Den første Adelsgaard har ikke ligget paa Øllings Ø, men derimod paa

en Holm, sydøst for den nuværende Gaardsplads. Holmen, som allerede Rhode benævner »Kaninholm« er paa Matrikeltkortet af 1808 omgivet med vandfyldte Grave, der vel nu tildels er fyldte, tildels udtørrede, men som dog meget let kan konstateres i Terrænet. Her har den første Adelsgaard ligget, og vi har Lov at formode, at det er her Otte Jensen Markmand har haft sit Herresæde. Da Pladsen blev for indskrænket, opførtes en ny Gaard paa den tæt ved liggende Øllings Ø. Det var først Porserne, der skrev sig til Øllingsø, medens Otte Jensen Markmand skrev sig til Græshave. Tor man ud herfra anlage, at Gaarden først har faaet sit nuværende Navn, da Porserne flyttede den over paa Øllings Ø?

Ogsaa Porsernes nye Gaard var omgivet med Grave; men de nuværende vidtstrakte Grave i Øllingsø Park har intet hermed at gøre. De er ikke anlagt i Forsvarshensigt, men i landskabsgartnerisk Øjemed. Thi det siger sig selv, at en Adelsgaards sædvanlige mandlige Besætning intet som helst kunde udrette med et Forsvarsværk af denne Udstrækning, der vilde kræve stort militært Beredskab. Ved Hjælp af Matrikeltkortet af 1808 i Forbindelse med Undersøgelser i Terrænet er det dog ikke vanskeligt at optrække Limerne af de Grave, som omgav Porsernes gamle Gaard. Hovedbygningen har ligget nær ved den lange Grav Vest for den nuværende Ho-

vedbygning og Indkørslen med Vindebroen har været omtrent over Midten af Graven, hvor man har fundet Resten af gamle, svære Egestolper.

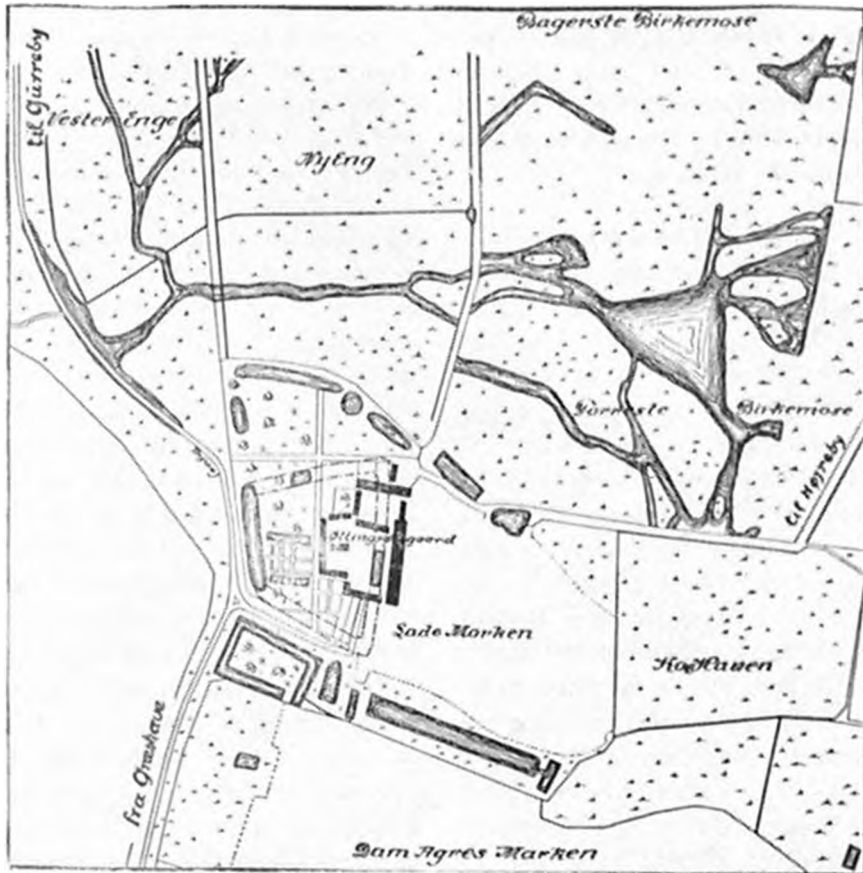
Erik Vind nedrev, da han havde overtaget Gaarden, Bygningerne og opførte nye længere mod Øst med Hovedbygningen omtrent paa den nuværende Plads i tre Fløje og Ladebygningerne Øst og Nordøst herfor. Han har utvivlsomt ogsaa anlagt Haven i dens nuværende Udstrækning. Af de gamle Grave blev den søndre helt fyldt og der kan nu ikke paavises ringeste Spor af den. Den nordre Grav blev ogsaa fyldt med Undtagelse af et lille Stykke i Form af en firkantet Dam, der findes angivet paa det gamle Matrikelkort. Den er senere fyldt, men i dens Fortsættelse mod Øst ses endnu hag de gamle Udbygninger en Lavning eller den fordums Grav. Af den østre Grav blev bibeholdt et Stykke, der har gjort Tjeneste som Vandings- og Skylograv; ogsaa den findes angivet paa det gamle Matrikelkort, men er nu forsvundet. Den vestre Grav eksisterer endnu.

Paa den gamle Gaardsplads anlagde Erik Vind — som Matrikelkortet viser — en af den Tids moderne Have i fransk Stil med lige Linier og stive, læklippede Hække. Til Indramning og Forskønnelse af denne Have blev den mod Nord og Syd flankeret af et Par i det Øjemød dannede Grave, der ligeledes ses paa Matrikelkortet. Udfor den sydlige

Fløj af Hovedbygningen anlagdes en tilsvarende Have. Hele Haven Nord for disse franske Haver blev anlagt som Park med Bevarelse af de gamle Egetræer, og til Udsmykning og Grænser om denne Park gravede man de lange Grave paa Vest- og Nordsiden. Det ser ud til, at det har været planlagt at omgive hele Ollings Ø med Grave; thi fra den nordlige Grav gaar en Grav mod Sydøst hag om de nuværende Avlsbygninger. Og fra Kaninholmen i Syd er gravet en lang Grav, den saa kaldte »Langedam« i Retning Vest—Øst læt nedenfor Ollings Øs sydlige Grænse. Der manglede kun en Gravstrækning som Forbindelsesled mellem denne Grav og Graven paa Øens Nordøstside for at Planen havde været fuldført. At »Langedam« ikke er dannet ad naturlig Vej fremgik klart ved en for nogen Tid siden foretaget Oprensning af et mindre Stykke af den, thi det viste sig da, at Graven staar med skarpt afskaarne lige Sider i det stive Ler.

Der findes ingen Optegnelser, som bekræfter det her anførte, men Matrikelkortet og Terrænet taler i et ret tydeligt Sprog for Rigtigheden af denne Fremstilling.

Erik Vinds Ladebygninger blev i Tidens Løb udvidede og delvis ombyggede. De fleste brændte den 25. Oktober 1864 og Justitsraad Mathias Hamborg Wilhjelms opførte da nye, grundmurede Avlsbygninger; de brændte ved Lynnedslag 18. Juli 1912 og den nuværende Ejer genop-

UDSNIT AF ET MATRIKELKORT AF 1803

Nede til Venstre ses den gamle Borgplads „Kaninholmen“. Af Bygningerne paa Øllingsø er den hesteskoformede, trefløjede Del Erik Vinds Hovedbygning, foran den ligger de to smaa Haver i fransk Stil, med deres lige Gange og Hække; den ene med de to smaa Vandgrave paa Siderne. Yderst til Venstre tæt ved Landevejen ligger den vestre Grav, der endnn er bevaret. De punkterede Linier, der udgaar fra Enderne af denne Grav, viser hvor de gamle, nu fyldte Grave har ligget; af den nordre Grav var den lille Dam til Rest, og af den østre ses den som Vandingsgrav da bevarede Rest inde i selve Avlsgaarden. Øverst i Havens nordre Udkant ligger Erik Vinds lange Grave og nederst „Langedam“. Uden om Øllingsø ses de lave, tidligere helt oversvømmede og sumpede Arealer, Kohave, Birkemose, Vester Eng og Ny Eng; endnu i 1803 var det, som man ser udelukkende Engarealer; de er nu forlængst afvandede og forvandlet til frugtbar Agerland. Vejen til Gurreby, der nu følger Haven i hele dens Længde, bojede den Gang af midt udfor Haven.

førte dem i udvidet Skikkelse med delvis Bevarelse af de gamle Grundmure.

Den nuværende Hovedbygning er opført 1869 af Jægermester Mathias Seehusen Wilhjelms.

BAADESGAARD.

Rhode og efter ham mange senere Forfattere, deriblandt Trap, angiver, at Baadesgaard er oprettet af Nakskov-Borgmesteren Hans Mikkelsen Holdense, som dannede Gaarden af Jorderne i de tre af Svenskerne afbrændte Landsbyer Baadesby, Langholm og Strugeby. Dette er ikke rigtigt. Baadesgaards Oprindelse skyldes et Kongeløse, og Svenskerne kan kun tildels faa Skyld for de afbrændte Byer. Naar Mikkelsen Holdense er sat i Forbindelse med Baadesgaard, maa det skyldes en Forveksling med Brodrene Michelsen Holdense paa den tidligere omtalte Schoubygaard.

Hvis man tager sit Udgangspunkt i Matriklen af 1664 finder man, at Baadesby, som den Gang horte til Gloslunde Sogn, bestod af 4 Helgaarde og en Halvgaard; de havde hver sin Fæstler og var ikke belegnet som øde, og altsaa heller ikke afbrændte af Svenskerne. Langholm bestod af 3 Helgaarde og 3 Halvgaarde; men deraf var de to Helgaarde og den ene Halvgaard øde. Strugeby bestod af 5 Helgaarde, hvoraf de 4 var øde. De 7 øde Gaarde i Langholm og Strugeby har Svenskerne paa deres i Forvejen haardt betyngede Samvillighed; men

den Brand, der lagde alle Baadesbys 5 Gaarde i Aske, er af langt senere Dato og har formentlig fundet Sted i Begyndelsen af 80'erne i al Fald var Byen brændt 1685. Thi dette Aar besøgte Christian V. Lolland og fandt Behag i at Baadesby og Langholm »for Skovenes Skyld« blev genopbygget i Form af en ny Gaard, d. v. s. at der skabtes en Ejendom, hvor Kongen kunde tage Ophold under Jagten. De Tilforordnede i Rentekammeret indstillede under 24. April 1686, at den ny Gaard kun blev opført som Ladegaard, og at Kongen skaffede sig Behoelse ved at købe Ollingsø. Og saaledes blev det. Med Hensyn til Opførelsen af den nye Ladegaard indstillede de Tilforordnede at købe Schoubygaard af Niels Michelsen Holdenses Born, som gerne vilde sælge den, og de gode Materialier i denne Gaard kunde da anvendes til Opførelsen af den nye Ladegaard. Ogsaa denne Indstilling er sikkert blevet tiltraadt af Kongen, og dermed var Baadesgaards Oprettelse en fastslaaet Kendsgerning.

Om Baadesby oplyser Matriklen af 1688, at de 5 Gaardes Jorder da var slaaet sammen under Benævnelsen »Baadesbys 5 Marker«; de havde i Matriklen af 1664 været taksæret til 81 Td. Harkorn, men er i den nye Matrikel nedsat til knapt 92 Td. Hartkorn. »Kongl. Maj.« er anført som Ejer. Om Langholm oplyser Kommissionsbetænkningen af 1685, at Kronens 3 Gaarde med tilsammen 23 Td. Hartkorn ligger »en øde og

uden Bygningerne. De øvrige 3 Gaarde i Langholm, der vel ikke har været stort bedre, blev derefter erhvervet af Kronen. Alle 6 Gaarde i Langholm blev ved Omtakseringen i 1688 ansat til 82 Td. Hartkorn, ligesom Fardesby-Gaardene. Af disse 6 Td. Hartkorn blev Baadesgaard dannet. Strugeby fik derimod Lov til uantastet at fortsætte sin Tilværelse som Bondeby lige til 1731. Dens 5 Gaarde horte allerede 1685 under Krongodset og opførtes da under Rubriken »forarmet«, men Gaardene blev sat i Stand og drevet som Fæstegaarde under Godset, indtil Landorph paa Baadesgaard ved kgl. Resolution af 16. Maj 1731 fik Tilladelse til at nedlægge Strugebys 5 Gaarde og inddrage deres Jorder under Baadesgaard, hvis Hovedgaards-Hartkorn derved voksede til 104 Td.

Arbejdet med Opførelsen af den nye Ladegaard og Indhegning og Indgræftning af dens Marker gik naturligvis ud over Bønderne, og da Kronen ikke havde Hoveribønder nok paa Egnen, fik Stokkemarke Bønder Paalæg om at møde paa Baadesgaard og deltage i Arbejdet. Stokkemarkebønderne nægtede at lystre, idet de med fuld Føje paaberaabte sig de Frihedsbreve, de i tidligere Tid havde faaet, fordi de liggende nær ved Ægt og Gæsteri af Folk, der rejste i Kongens Ærinde, Rentekammerets Tilforordnede indrømmede i deres Indstilling til Kongen, at Stokkemarkebønderne ganske rigtigt havde

Brev paa at være fri for den Slags Hoveri; men, hedder det, deres Arbejde behøves nu uomgængeligt ved samme ny Ladegaard, og da Arbejdet er meget lideligt for dem, bør de straffes for deres Ulydighed. Kongen fulgte de Tilforordnedes Indstilling og resolverede under 25. Maj 1686, at Stokkemarke Bønder paa Trods af deres Frihedsbrev skulde gøre det forlangte Arbejde »under Straf paa Formue og Kroppens«. Det Arbejde, de hidtil havde nægtet at udføre, skulde takseres, og Bønderne derefter betale, hvad det havde kostet. Anden og større Ret havde Bønderne nu engang ikke, naar det gjaldt den hurtigst mulige Tilfredsstillelse af et Kongeløne.

Kongeglæden over den nye Gaard varede ikke længe, idet Christian V allerede 1698 afhændede Baadesgaard. Kongen havde 1672 laant en Sum Penge af sin Kældermester paa Gottorp Hans Daniel Frintz, heraf skyldtes endnu 16,039 Rigsdaler. Nu var Kældermesteren død og Kongen afviktede saa sit Mellemværende med hans Arvinger paa den Maade, at han overdrog dem Baadesgaard mod, at de betalte 2514 Rigsdaler og paatog sig Forpligtelsen til at svare Præsten i Glosunde-Græshave 100 Støtledaler som Erstatning for Tien- de og andre Rettigheder i de to nedlagte Landsbyers Gaarde. De 100 Støtledaler svarede til Renten af 1333 Rigsdaler, og den samlede Købsum for Baadesgaard med underliggende Gods blev saaledes 19,886 Rigs-

daler. I Skødet, der er udstedt 23. April 1698 og tinglyst 11. Januar 1699, hedder det, at bemeldte Frintzs Arvinger laar overdraget »Baadesby og Langholm Ladegaard som i Græshave Sogn er beliggende og som Hs Maj. til en Sædegaard har ladet indrette af efterskrevne Bøndergaardes Ager og Eng; saa følger Fortegnelsen over de nedlagte Gaarde nemlig 6 i Langholm, 5 i Baadeby samt en derunder hørende Halvgaard i Gloslunde og et Hus i Græshave, ialt 64 Td. Hartkorn. Den nye Hovedgaard skal, hedder det, fremtidig »nyde lige Frihed og Rettighed som andre Hoved-Sædegaarde i Danmark nu nyde og have eller herefter nydende vorder«. Med Hovedgaarden fulgte af Bøndergods: 5 Gaarde i Strugeby, 5 i Øster Skovby, 8 i Gloslunde, Kettingegaarden med 2 Td. Hartkorn og 6 Husmænd, 1 Husmandsted i Græshave, 6 Gaarde og 6 Husmænd i Skibelund, 3 Gaarde og 4 Husmænd i Egebølle, 14 Gaarde og 6 Husmænd i Dannemarre; ialt 236 Td. Hartkorn Bøndergods. Endvillere medfulgte Gloslunde, Græshave og Dannemarre Kirker.

Det var altsaa et helt anseeligt Gods, der var oprettet. Men Frintzs Arvinger overtog det ikke, de transporterede straks Skødet til Kaj Ahlefeldt, der var Amtsforsvalter over Frederiksborg Amt. Med alle sine før nævnte Herligheder havde Baadesgaard dog en stor Mangel: den havde ingen Skov. Denne Mangel søgte Ahlefeldt at afhjælpe. 28. Fe-

bruar 1699 blev der saaledes læst et Skøde fra Kongen til Kaj Ahlefeldt »paa samtlige Frintzs Arvingers Vegne« paa 2 Bøndergaarde i Tjenemærke af Hartkorn 8 Td. for en Købesum af 1291 Rigsdaler. Salget sker i Betragtning af, »at ingen Skov tilforn var til Baadesgaard, men nu ved disse Gaarde fik Skov«. Ahlefeldt fortsatte ogsaa i den følgende Tid med Indkøb af Gaarde med Skov. Iiliggende. 1701 købte han saaledes en Gaard i Nørreballe paa 6 Td. Hartkorn og »Skov til 6 Svins Olden«.

Kaj Ahlefeldt boede ikke paa Baadesgaard. Ved hans Død omkring ved 1710, fik Kancelliraad Hans Daniel Ahlefeldt — der havde giftet sig med Generaliskal Jørgen Landorps rige Enke — af de andre Arvinger Skøde paa Baadesgaard. Han udvidede ved forskellige Køb Bøndergodset og købte Vestenskov og Kappel Kirker, saa der nu hørte 5 Kirker under Godset. Hans Ahlefeldt var en udmærket Administrator og dertil en afholdt Mand. Ved hans Død 1728 udkøbte Enken Mandens Arvinger og efterlod Godset gældfri til sin Søn af første Ægteskab, Hans Landorph.

Baadesgaards nye Ejer steg højt, men faldt tilsidst endnu dybere. Hans Fader og dennes 3 Brødre tog Navn efter deres Faders Fødeby (Landerup, Vilestrup Sogn i Jylland) og kaldte sig Landorph. Brødrene kom godt i Gang, en blev Professor, en Assessor i Hofretten, en Major og

en Generaliskal. Sidstnævnte, der lode som en meget formuende Mand, var Fader til Hans Landorph, der altsaa havde en god Start og ogsaa forstod at benytte den. 1722 blev han i en Aler af 33 Aar Amtmand over Nykøbing Amt. 1728 arvede han Baadesgaard og Aaret efter giftede han sig med Magdalene Christine v. Lützw, Datter af Gebeimeraad Hen-

Baadesgaard. Skønt han, dels paa Grund af sin flotte Livsførelse, dels paa Grund af de daarlige Tider, snart kom i Pengelørløgenhed, vedblev han lelsindig at opkøbe Bøndergods, der den Gang stod ret lavt i Pris, og lægge det under Baadesgaard. Han nødsagedes derfor til at optage store Laan i Godset, og da ogsaa Grænsen for, hvad han

BAADESGAARD

ning v. Lützw til Søholt. 1731 blev Hans Landorph udnævnt til Statsraad og 1734 naæede han Ærens Top. I det han 31. December dette Aar blev ophøjet i Adelsstanden Men Fornemheden gik ham til Hovedet: han forte et overdaadigt flot og kostbart Hus og udvidede samtidig Godset. 1731 fik han, som før nævnt Til-ladelse til at nedrive Strugebys 6 Bøndergaarde og lægge deres Jorder som afgiftspligtigt Hartkorn under

kunde laane var naæet, søge han at klare sig ved Hjælp af Falsknerier, som han i Kraft af sin Amtmandestilling i lang Tid holdt: gaaende. Allerede i Aarene 1726—29 var han anklaget for ved Forsømmelighed i sit Amtmandsembede, at have muliggjort en Række Bedragerier fra underordnede Embedsmænds Side, endvidere havde han forsømt at skride ind mod de grove Misbrug, som de samme Embeds-

mænd havde gjort sig skyldig i overfor Bønderne. Han slap dog hel-skindet ud af denne Sag og beholdt sit Embede. Frederik IV.s ugift-Datter, Charlotte Amalie, havde tidligt fattet Godhed for den unge flotte Amtmand og fortrakt ham med adskillige Laan og bl. a. overlaget en Fordring paa 16,000 Rigsdaler, som Viceadmiral Brandts Dødsbo, havde paa Landorph. Men da Prinsessen kom under Vejr med, at det var saa som saa med den gode Amtmand og nybagte Adelsmands personlige Hæderlighed, fik hendes Godhed for ham en brat Ende, og 8 September 1736 lod hun gøre Eksekution i Baadesgaard, som derefter blev stillet til Tvangsauktion i Februar 1737. Prinsessen blev højstbydende med 48,000 Rigsdaler og overtog derefter Godset.

Dermed var al^t tabt for Hans Landorph. 20. September 1737 blev der beordret Tiltale imod ham, og der nedsattes en Kommission til at undersøge hans Forhold. Det viste sig, at han havde foretaget en Mængde mislige Transaktioner og ligefremme Falsknerier. Bl. a. havde han optaget Laan mod Sikkerhed i sit Gods til langt over detses Værdi, idet han overfor hver ny Kreditor havde skjult de foranstaaende Bohæftelser og fremlagt Papirer, der kun viste en ringe Del af Prioriteterne. Endvidere havde han for at skaffe Penge solgt af det pantsatte Gods uden Kreditorernes Vidende og Villie, ja han havde endog laaet Landstings-

skriveren til at gøre falske Tilførsler i Skøde- og Panteprotokollen. Som Amtmand havde han Tilsyn med Nykøbing Hospital, og denne Stilling havde han benyttet til at laane 1000 Rigsdaler af Hospitalets Midler mod som Sikkerhed at give en falsk og værdiløs Obligation. 26. Marts 1738 faldt Dommen, der var forbløffende mild; den lod kun paa, at Landorph skulde miste Embede, Ære og Værdighed. Aaret efter fik han endda delvis Æresoprejsning; men denne ufortjente Naade skyldtes vistnok hans Kone, hvem mange, deriblandt Charlotte Amalie, havde Medlidenhed med. Ja, Konen fik endog tildelt en aarlig Pension paa 100 Rigsdaler, hvorved Familien fristede Livet under Kaar, der var den stærkeste diametrale Modsætning til det flotte Leben, den tidligere havde glimret med. Landorph døde 1748, og Enken og Sønnen fragik Arv og Gæld efter ham. Enken døde først 1775.

Det Gods, Prinsesse Charlott-Amalie tog fra Landorph, var stort og omfattende. Hovedgaarden havde 104 Td. Hartkorn. Under Godset horte Gloslunde, Græshave, Danne-marre, Vestenskov og Kappel Kirker, samt 85 Td. Hartkorn geistlig Gods i Form af Præstegaarde, Mensalgaarde, Degnejorder m. v. og ikke mindre end 704 Td. Hartkorn Bøndergods i Form af 90 Gaarde og 125 Husmandssteder, m. m., beliggende i Byerne: Gloslunde, Hoby, Skibelund, Ø. Skovby, Dannemarre, Egebølle, Arninge, Kuditze, Emb.

Ohre, Holleby, Suderballe, Tryghus, Tillitze, Brydebølle, Vestenskov, Sjunkeby, Kappel, Ullerslev, Taareby, Alminde, Askø, Tjennemarke, Norrballe, Birket, Ullerslev, Vindeby, St. Løjtofte, Sandbjerg, Bjerreby, Rolykke og Skovbølle. Dette mægtige Gods udvidede Charlotte Amalie yderligere i Aarenes Løb ved Indkøb af mere Bøndergods samt Arninge Kirke, ligesom hun ogsaa udvidede Hovedgaarden ved at lægge yderligere et Par Td. Hartkorn Bondejord under den. En lille Smule Begreb om hvad Landbruget den Gang kastede af sig, faar man gennem den faktiske Oplysning, at hele Kvægbesætningen (Hollænderiet) paa Baadesgaard i Aarene 1740—44 var bortforpagtet for 350 Rigsdaler om Aaret, imod at Gaarden leverede al Græsning og Hø (og stort andet Foder fik Kreaturerne jo den Gang ikke) til hele Besætningen, der bestod af 140 Køer og 5 Tyre.

Charlotte Amalie var bekendt for sin store Godgørenhed, der ogsaa kom hendes Bønder til Baade. Hun opførte nye Bygninger paa Gaarden og anlagde en efter Datids Forhold stor og smuk Have. Hun havde i et Testamente af 1773 bestemt, at Baadesgaard skulde tilfalde hendes Hofmester Eggert Christoffer Linstow, men han døde 1774, og hun ændrede da Testamentet til Fordel for hans Son, Kammerherre C. A. Linstow, dog saaledes, at en af Charlotte Amalies milde Stiftelser skulde have en Prioritet i Baadesgaard paa 50,000

Rigsdaler. Om Kammerherre Linstow ikke ønskede at overtage Baadesgaard paa disse Betingelser, eller han har overdraget sin Ret til Kronen, er det ikke lykkedes at faa helt Rede paa, men det er i al Fald en Kendsgerning, at efter Charlotte Amalies Død 1784 kom Baadesgaard under Kronen. Godset havde da 806 Td. Hartkorn Bøndergods fordelt paa 80 Gaarde og 110 Husmandsteder, hvilket altsaa vil sige, at de enkelte Gaarde var bleven større, idet Hartkornet i Charlotte Amalies Tid var forøget med over 100 Td. uden at Gaardenes Antal var steget. Hovedgaardens Hartkorn var vokset til 106 Td. Arealet var 89½ Td. Ld. Den aarlige Udsæd var 300 Td. Korn. Besætningen bestod af 150 Køer, 20 Heste og 50—60 Faar. Under Godset horte Gloslunde, Arninge, Vestenskov og Kappel Sognes Kongetiende samt Gloslunde, Græshave, Dannemarre, Arninge, Vestenskov og Kappel Kirker. Men Baadesgaard led som for nævnt under Mangel-paa Skov. Efter at Kronen havde overtaget Godset, blev den saakaldte Sønderskov i Dannemarre Sogn taget under forstnæssig Behandling til Afhjælpning af Golsels Skovfattigdom. Denne Skov var paa 150 Td. Ld. men yderst slet; den bestod kun af nogle faa unge middelmaadige Ege og noget Buskvækst. Der blev lagt Agern og saaet Birkefrø med det Formaal at faa opelsket en virkelig Skov. Udover dette havde Baadesgaard kun et Par Smaa-

krat i Oster Skovby samt de før nævnte Skove i Tjennemarke paa 100 a 120 Td. Ld., der dog ikke laa samlet, men spredt i forskellige Løkker. Den største Part var den saakaldte Fælleskov paa ca. 80 Td. Ld., men den var stærkt forhugget. Men alle Skovplaner blev brat opgivet, da Opløsningen af Baadesgaard's Gods pludselig blev sat paa Dagsordenen og gennemført.

Det var Landboreformernes store Tid. Under Forsæde af Reventlow udarbejdede en Kommission i de følgende Aar en Plan til Udstykning af Kronens Godser i Kronborg og Frederiksborg Amter, og da denne Plan var udført kom Turen til Baadesgaard. Godssets Inspektør, Kammerraad Baden, udarbejdede et Forslag, som Kommissionen lagde til Grund for sit Arbejde og 18. September 1700 afgav den sin Betænkning. I det store og hele blev Planen fra Kronborg og Frederiksborg Amter benyttet, men dog med en Del Ændringer, som de specielle lokale Forhold gjorde ønskelig. Resultatet blev, at alt Høveri afløstes for Godssets Bønder, der tillige straks fik Arvefæsteskøde paa deres udskiftede Gaarde, mod at der fra hver Gaard afgaves nogle Skæpper Jord til Opførelse af et Husmandshus. Husmændene skulde af Regeringen have en Pengehjælp paa 20 Rigsdaler til Opførelse af Bygninger. Endvidere skulde man ved Præmier opmuntre til Plantning af Pil, og de forskellige Gaardes Jorder skulde holdes ad-

skille ved 3 Alen brede og 2 Alen dybe Grofter, som tillige skulde være et Led i Afvandingen.

Kommissionen anfører i sin Betænkning, at Indtægten af Baadesgaard saavel i Prinsessens som i Kongens Ejendomstid har været temmelig ringe i Forhold til Godssets Størrelse. I Aarene 1765—74 indbragte det gennemsnitlig 9210 Rigsdaler om Aaret og 1775—1784 kun 1288 Rigsdaler aarlig. 1785 oversteg Udgifterne Indtægterne med 1880 Rigsdaler, og i Aarene 1786—89 gav Godset et Underskud paa omtrent 10,000 Rigsdaler; men saa er der ganske vist ogsaa — tilføjer Kommissionen — de sidstnævnte Aar til de meget forfaldne Bondergaarde anskaffet betydelige Besætninger og forbedrede Bygninger. Desuden har Godset fra Prinsesse Charlottes Dødsdag af været bebyrdet med en aarlig Pension af 2000 Rigsdaler. Man kan efter disse Oplysninger godt tænke sig Muligheden af, at Kammerherre Linstow har bedt sig fritaget for at modtage Prinsessens testamentariske Gave, naar den skulde behøftes med en 1. Prioritet paa 50,000 Rigsdaler.

Kommissionen regnede i sin Betænkning med, at Bondergodset efter Udskiftningen skulde kunne indbringe 4517 Rigsdaler om Aaret i Arvefæstefgift og senere betydeligt mere. Hovedgaardens Jorder foreslog Kommissionen delt i 5 Parceller paa henholdsvis 39, 20, 16, 8 og 7 Td. Hartkorn, men 64 Td. Ld. af Hoved-

gaardens Strugebymark blev forinden ved Magelæg ombyttet med Grøshave Bys Overdrev paa 96 Td Ld., der laa midt i Baadesgaards Jorder. Ogsaa de her nævnte 5 Parceller skulde være Arvelæste. Gaardens Bygninger skulde følge med Parcel Nr. 1 i den Udstrækning, Jorderne gjorde nødvendig, og Resten skulde nedhrydes og anvendes under Opførelsen af Bygninger paa de andre Parceller. Endelig fremsætter Kommissionen som nærmere Forklaring følgende Bemærkninger:

1) Af Baadesgaards Jorder ligger mere end Halvparten i Byerne Danemarre og Gloslunde, og disse Jorder har tildels været saa langt fra liggende, at de ikke behørigt har kunnet gødes og drives. Udskiftningen vil derfor vise sig fordelagtig.

2) I hele Lolland er næppe nogen sidere Egn end Baadesgaard; indtil Kammerraad Baden har begyndt ved Afledningsgrøfter at bortlede Vandet fra Jorderne, har Vandet endnu mere paa Baadesgaard end mange andre Steder i Lolland alle vegne slaaet paa Bondernes Agre, og den fede Ler, som ellers er saa frugtbar, har derved alt for ofte slaaet fejl og Markerne saaledes været vandtrukne, at de ikke til næste Aars Grøde behørigt har kunnet behandles til Udlæg. Denne betydelige Mangel afhjælpes nu, naar blot Boboerne vedligeholder Hovedgrøfterne og med nogle smaa Vandgrøfter leder Vandet til dem.

3) Den uheldige Virkning af Restancerne og Bondens deraf følgende Afhængighedsforhold af Forvalteren bortfalder.

4) Bønderne plejer kun at pløje en Gang til Rug. I Frederiksborg og Kronborg Amter har man faaet nogle Bønder til paa fede Lerjorder at pløje hyppigere og afvande Jorderne, og disse Bønder har uden Undtagelse høstet den rigeste Afgrøde af deres Jord. Dette vil ogsaa gælde for Lolland.

5) Hoveriet lægger megen Beslag paa Bønderne, der ved Baadesgaard for en stor Del har $\frac{1}{2}$ Mil og mere til Hovedgaardsmarkerne. Deres Heste bliver derfor, især om Foraaret og Efteraaet, korte trøtte allerede paa dette Vejstykke. Arbejdet paa Bondens egen Jord bliver let forsømt, i. Eks. Pløjning, naar han skal gøre Hoveri. Man indstiller derfor til Kongen at ophæve Hoveriet paa Baadesgaard og i Stedet for lade Bønderne betale en Afgift. Men heraf bliver Folgen, at Hovedgaardens Marker maa udparcelleres. En saadan Udparcellering har vist sig meget fordelagtig i Hertugdømmen og Jylland og vil sikkert ogsaa vise sig fordelagtig paa Lolland.

6) Det foreslaas at eftergive Bønderne deres Restancer, der samlet beløber sig til 17,270 Rigsdaler for hele Godsset.

Den 12. Januar 1791 approberede Kongen Kommissionens Indstilling og dermed var Baadesgaards et Aar-

hundred lange Godsperiode til Ende. Arbejdet med Udstykningen blev straks paabegyndt. Bøndergodset blev udskiftet til 86 Gaardmænd, deraf 39 udflyttede, og af disse fik en Del Hjælp til Opførelse af deres Gaarde. Af Husmænd blev der 96. 4 Gaarde blev udlagt til Husmandslokker og derpaa opført 15 Huse med 3—4 Td. Ld. til hver. Hovedgaarden blev udmaakt i 5 Parceller, der solgtes ved offentlig Auktion.

Hovedparcellen Nr. 1 blev udlagt med 236 Td Ld. og 39½ Td. Hartkorn. Arveafgift blev ansat til 94 Td. Hvede og 94 Td. Byg, som skulde betales i Penge efter Gennemsnitslallet af de sidste 10 Aars Kapittelakt. Det var paa Forhaand afgjort, at Godsels Inspektør, Kammeraad Baden skulde have Førkøret paa denne Parcel til det Bud, der blev opnaaet ved Auktionen. Men Baden købte tillige Parcel Nr. 3, der var paa 166 Td. Ld. med 16 Td. Hartkorn, hvorpaa blev lagt en Arveafgift af 3½ Td. Hvede og 3½ Td. Byg samt en Refusion af 110 Rigsdaler, 64 Shilling og 8 Td. Byg til Præsten i Gloslunde. Af disse to Parceller paa tilsammen 372 Td. Ld. med 110 Td. Hartkorn blev den nye Baadesgaard dannet. Af Parcellen Nr. 1 maatte intet sælges, derimod var det tilladt den nye Ejer at sælge Jord fra Parcel Nr. 3. Baden fik i den alm. Enkekasse et Laan paa 4000 Rigsdaler, der blev læst som 1. Prioritet i Ejendommen; antagelig har han givet en Del mere for den.

Men Baden kunde ikke klare sig og solgte 1797 Baadesgaard til Forpagter Andersen paa Frederiksdal for 12,000 Rigsdaler. Heller ikke han kunde klare sig, og allerede Aaret efter blev Gaarden ved offentlig Auktion solgt til Holsteneren Cornelius Nissen for 9000 Rigsdaler, men ogsaa han havde kun Baadesgaard et Aar og solgte den 1799 til Christoffer Heinrich Bredfeldt for 10,400 Rigsdaler.

Nu kom der en lysere Tid. Ejendomspriserne steg og Bredfeldt forstod at udnytte Situationen. Han solgte først 4 Parceller paa henholdsvis 23, 14, 50 og 12 Td. Ld. for ialt 4850 Rigsdaler og dernæst Resten af Gaarden til Bonden Niels Clausen for 17,200 Rigsdaler. 1812 solgte Niels Clausens Enke Baadesgaard, der nu var paa 43 Td. Hartkorn, til Brygger Jørgen Hansen af København for 65,000 Rigsdaler.

Saa kom Statsbankerotten og 1814 maatte Bryggeren sælge Gaarden med stort Tab til Forpagter Carl Ludvig Qvade, der kun gav 34,777 Rigsdaler Solv for den. Alligevel kunde han ikke klare sig og søgte bl. a. Hjælp hos sin Ven, Godsejer Jørgensen paa Sølstedgaard, der laante ham meget betydelige Summer, og 1820 blev Jørgensen nødt til selv at overtage Baadesgaard, men Qvade stod dog stadig formekt som Ejer. Jørgensen drev Baadesgaard indtil 1827, men maatte saa slippe den. Der var nemlig Krav paa forfaldne Renter og Skatter til et Beløb af

2330 Rigsdaler, og da hverken Jørgensen eller Qvade kunde præstere dette Beløb, lod den almindelige Enkekasse, der havde anbragt 6000 Rigsdaler som 1. Prioritet i Baadesgaard, den gaa til Tvangsauktion. Forpagter Jørgensen Vied paa Ølhønsø fik mod at præstere den latterlig lille Købesum af 8330 Rigsdaler Skøde paa Gaarden. Men saa var man ogsaa ved Bunden: thi nu stiger Gaarden i Værdi fra Salg til Salg.

1836 solgte Jørgen Vied Baadesgaard til Rudolph Henning for 14.500 Rigsdaler Sølv. Medens han havde Gaarden brændte alle Bygningerne med Undtagelse af Stuehuset og Laden. 1846 solgte Købmandsfirmaet Puggaard & Hage som Befuldmagtig for Henning — der antagelig var i Gæld til dem — Baadesgaard til David Peter Friderichsen for 30.000 Rigsdaler. 1871 overlod Peter Friderichsen Baadesgaard, og den nuværende Køgegaard i Gloslunde til Broderen Johan Ditlev Friderichsen, der allerede to Aar efter maatte sælge Gaarden til Axel Severin Røder for 114.000 Rigsdaler, hvoraf de 95.000 var for den faste Ejendom og Resten for Besætning, Inventar og Høst. Baadesgaards Areal var da 301 Td. Ld. Køgegaard i Gloslunde, der medfulgte var paa 72 Td. Ld., hvoraf de 56 var ved Gaarden og de 16 paa Lilleskovland og Humminge. Besætningen paa Baadesgaard bestod af 80 Køer, 16 Heste, 50 Svin og 10 Lam. Røder afløste

kort efter Arvefølgesteafgiften ved en Udbetaling paa 26.197 Rigsdaler, og frasolgte de til Køgegaarden hørende 16 Td. Ld. i Humminge. Han døde 1894 og Enken solgte derefter Baadesgaard og Køgegaard til Christian Kromphardt for 229.000 Kr. Kromphardt døde 1912, men havde kort forinden frasolgt Køgegaard for 70.000 Kr. Hans Enke ejer fremdeles Baadesgaard, der er bortforpagtet til Svigersønnen, H. Andersen. 1914 brændte Kostalden. Man manglede Vand, og Ikken vilde sikkert have grebet videre om sig, hvis man ikke resolut havde stukket Sugestangerne ned i Aglebeholderen og slukket Ilden med Agle.

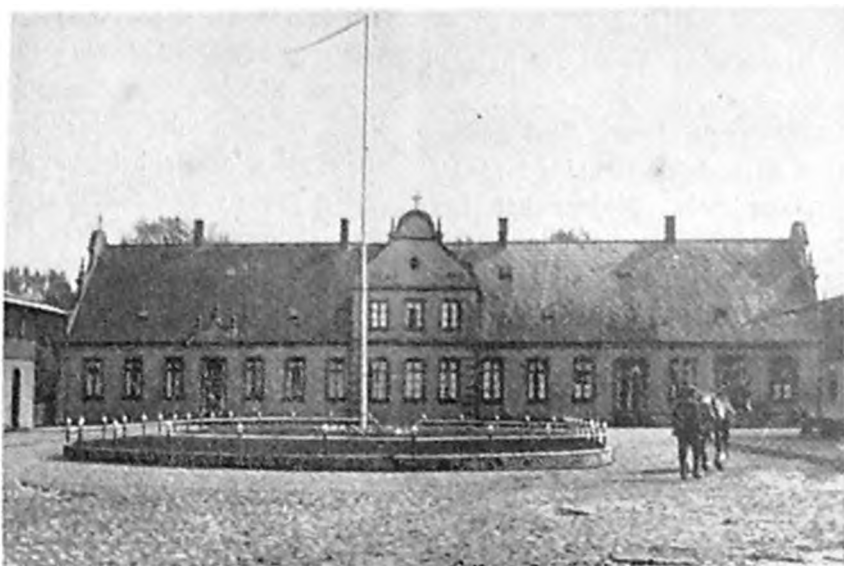
Baadesgaard er nu paa 160 $\frac{1}{2}$ Hektar med 41 Td. Hartkorn og 470.000 Kr. Ejendoms skyld, hvoraf de 320.000 Kr. er Jordværdi.

CHRISTINEFELDT er dannet af Baadesgaards Parcel Nr. 2, der bestod af 216 Td. Ld. med 28 Td. Hartkorn. Den blev paalagt en Arvefølgesteafgift paa 60 Td. Hvede og 60 Td. Byg samt i Refusion til Præsten i Dannemarre 2 Td. Byg og til Degnen i Gloslunde 10 Rigsdaler og 4 Mark. Parcellen blev først overdraget Holsteneren Frelle Frelsen. Han fik med i Købet en Del af de nedrevne Bygninger paa Baadesgaard, som han skulde bruge til Hjælp ved Opførelsen af Bygninger paa Parcellen. I den alm Enkekasse fik han først et Laan paa 1300 Rigsdaler og efter Opførelsen af Bygningerne yderligere et paa 700 Rigsdaler. Frelle Frelsen

kunde ikke klare sig, og Ejendommen blev derfor 1799 sat til offentlig Auktion og købt af Femeeraneren Holtermann, der straks overlod den til Gabriel Heldt for 2000 Rigsdaler. Heldt fik sat Skik paa Markerne og Bygningerne, men døde 1805, hvorefter Christinefeldt atter gik til Auktion. Nu blev den købt af For-

Forpagter Jens Hansen fra Nakskov Ladegaard og han solgte 1836 Christinefeldt til Frederik Bøgvad for 6000 Rigsdaler.

Efter disse mange Omskiftelser faldt der endelig Ro over Gaarden. Frederik Bøgvad havde den til sin Død 1856 og to Aar efter overdrog hans Enke den til Sønnen Hans

CHRISTINEFELDT

vatter Jørgen Møller fra Winthersborg, for 5500 Rigsdaler. 1810 solgte Møller Gaarden til Gregers Sørensen fra Sannagaard for 6000 Rigsdaler; 1820 solgte Sørensen Christinefeldt for 6776 Rigsdaler til C. L. Qvade, der netop havde forlædt Baadegaard. Det gik ham ikke bedre her, thi 1830 gjorde Gregers Sørensen, der havde Penge staaende i Gaarden, Udlæg i denne for et Tilgodehavende paa 6419 Rigsdaler. Sørensen afhændede straks Gaarden til

Bøgvad. Christinefeldt var ved Udarbejdelsen af den ny Matrikel omtakseret til 22½ Td. Hartkorn. Arveafgiftten var den samme som tidligere. Hans Bøgvad opførte 1869 Christinefeldts nuværende Stuehus og 1870 byggede han ogsaa nye Udkuse; disse brændte 1894 og blev opført paany. Bøgvad døde 1901 og ifølge hans Testamente, gik Gaarden over til Svigersønnen Knud Theil, der fremdeles ejer den, men bor paa sin anden Gaard Katrines-

minde i Urne, og har bortforpagtet Christinefeldt til sin Søn.

Christinefeldt er nu paa 123 Hektar med 23 Td Hartkorn og 353,000 Kr. Ejendomsskyld hvoraf 220,000 er Jordværdi. Den gamle Arvefæstetgift hviler fremdeles paa Gaarden.

GABRIELSMINDE fik ved Udstykningen af Baadesgaard et Areal paa 85 Td. Ld. med knapt 8½ Td Har.

der var Skomager i Nakskov, solgte et Par Maaneder efter Gaarden til Holsteneren Anders Jørgensen for 2500 Rigsdaler. Anders Jørgensen havde ogsaa kun Gaarden i faa Maaneder og solgte den i December 1797 til Langelønderen Jørgen Godfredsen for 3300 Rigsdaler. Godfredsen klarede sig kun i 3 Aar; 1801 blev Gabrielsminde sat til Auktion og Murermester Niels Lehm i Nakskov

DE GAMLE BYGNINGER PAA GABRIELSMINDE

korn; den blev betegnet som Parcel Nr. 4 og ved Salget skulde medfølge 500 Stk. Egetommer til Opførelsen af Bygninger. Parcellen blev paalagt en Arvefæstetgift paa 2 Td. 3 Skp. Hvede og lige saa meget Byg. samt i Refusion til Gammelgaard (senere Christianssøde) 37 Rigsdaler og 4 Skilling. Ved Auktionen blev denne Parcel solgt til en Mand ved Navn Star, men han overlod sin Ret til Skødet til Gabriel Helt, der opførte gode Bygninger, navnlig et »prægtigt Stuehus«, og satte Markerne i god Drift. I Maj 1797 solgte han Gaarden, som efter ham har faaet Navnet Gabrielsminde, til Nikolaj Hein for 2200 Rigsdaler. Hein,

købte den for 1800 Rigsdaler, men Lehm har antagelig haft Penge staaende i Gaarden efter denne Sum. Han solgte straks Gabrielsminde for 3300 Rigsdaler til Holsteneren C. P. Danielsen, der havde den i 4 Aar og solgte den 1805 til Peder Rasmussen fra Oster Tirsted for 5900 Rigsdaler. Han sad paa Gabrielsminde i 7 Aar og solgte den saa til Premierløjtnant Lauritz Fog for 23,000 Rigsdaler. Sedler, de var jo ikke højt i Kurs i de Tider, og da Kaptajn Fog 1814 solgte Gaarden fik han 8000 Rigsdaler Sølvs for den. Den nye Ejer var Forvalter Rasmus Jacob Holm; men han solgte allerede Aaret efter Gabrielsminde til Tobias Johansen af

Øster Skovby for 19,000 Rigsdaler, Værdipapirer. Tobias Johansen sad med Gaarden til 1831, saa gjorde Købmand J. C. Jensen i Nakskov antagelig Udlæg i den; thi han solgte den nævnte Aar til Eggert Andreas Holm for den ringe Sum af 1840 Rigsdaler Sølvs. Holm døde 1832 og ved Skifteauktionen købte Enken Gaarden for 2057 Rigsdaler og 4 Skilling Sølvs. Hun giftede sig med Berndt Suhr, der saaledes blev Ejer af Gabrielsminde. Suhr drev Gaarden i 26 Aar og udvidede Arealet ved forskellige Køb, saaledes, at Hartkornet, da han 1859 solgte Gaarden, var vokset til 13 1/2 Td. Den nye Ejer var Thomas Ipsen, der gav 27,100 Rigsdaler for Gabrielsminde. Han døde 1888 og Enken blev siddende ved Gaarden. 1909 solgte Forpagter Ipsen, Idalund, paa Moderens Vegne Gabrielsminde for 112,000 Kr. til Georg Faith, der kun havde Gaarden til 1913, da han solgte den til dens nuværende Besidder, Henrik Olesen for 142,500 Kr.

Gabrielsminde er nu paa 65 1/2 Hektar med 14 Td. Hartkorn og 178,500 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 127,000 Kr. er Jordværdi. Den gamle Arvefæstefgiid hviler fremdeles paa Gaarden Af dens gamle Bygninger er især den stærke Bindingsværklade bemærkelsesværdig.

— Den 5. Parcel af Baadesgaard, der var paa 86 Td. Ld. med 7 1/2 Td. Hartkorn, blev ikke solgt samlet, men delt mellem 7 af Godsels Bøn-

der i Øster Skovby og Arninge, mod at de hver opførte et Husmandssted og lagde 2 Td. Ld. til hver af disse. Foruden Baadesgaard, Christinefeldt og Gabrielsminde ligger paa den gamle Baadesgaards Grund: 1 Bøndergaard, 6 Smaagaarde, 5 Husmandsbrug og 3 Huse med ringe Jordtilliggende. De er alle matrikulerede under Betegnelsen Baadesgaard; men regnes i daglig Tale til Græshave.

BYERNE.

Sognets eneste Byer er som nævnt Græshave og Øster-Skovby; de henviser begge til Stedets tidligere Skovbevoksning; thi Have var almindelig Betegnelse for en Skov. Forledet Græs er sikkert et gennem Tiderne forvandsket Mandsnavn.

GRÆSHAVE optræder tidligere under Formen Grøshave. I Matriklen af 1688 er Byen opført med 9 Fæstegaarde og 18 Husmandssteder. Orlingsø sluttede de 5 af Gaardene; de 4 eksisterer endnu. Af Husmandsstederne er kun 5 tilbage, men saa er der til Gengæld 20 Huse med mindre Jordtilliggende. Regnes Baadesgaards Matrikelnumre med bliver der i Græshave 5 Bøndergaarde, hvoraf den ene er Falliggaard, 6 Smaagaarde, 9 Husmandsbrug, 20 Huse samt Skole, Elektricitetsværk, Missionshus, Saftstation og Mølle; sidstnævnte ligger endnu paa samme Sted som for Aarhundreder tilbage. Bøndergaardene er: Græshavegaard med 28 Hektar, 7

Td. Hartkorn, 76,000 Kr. Ejendoms-
skyld og 56,000 Kr. Jordvædi.
Lunds gaard med 27 $\frac{1}{2}$ Hektar,
knapt 8 Td. Hartkorn, 80,000 Kr.
Ejendoms-skyld, hvoraf 50,000 er
Jordvædi. Birkelund med 23 $\frac{1}{2}$

Hektar, knapt 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn,
75,000 Kr. Ejendoms-skyld og 47,800
Kr. Jordvædi. Møllebækgaa-
den 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, godt 1 $\frac{1}{2}$ Td. Hart-
korn, 35,000 Kr. Ejendoms-skyld og
19,400 Kr. Jordvædi.

FATTIGGAARDEN

SAFTSTATIONEN

DEN GAMLE SKOLE

ELEKTRICITETSVÆRKET

DEN NYE SKOLE

KARAKTERISTISK GAMMELT HUS

BILLEDER FRA GRÆSHAVE

Fattiggaarden er paa 30 $\frac{1}{2}$ Hektar med 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 39,500 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 33,500 er Jordværdi. Den var tidligere en Bondegaard, men blev 1877 købt af Kommunen og indrettet til Fattiggaard med Plads til 25 Lemmer.

Skolen i Græshave er antagelig oprettet i første Halvdel af 1700 Tallet; den stod ca. 100 Aar og blev saa erstattet med en ny paa Hjørnet af Øllingsøvejen og Kirkevejen; denne Bygning, som nu er i privat Eje, gjorde Skolejencete indtil 1920, da den nuværende store og smukke Skole blev opført med en Bekostning af 115,000 Kr.; den har to Klasseværelser og Bolig til Lærer og Førskolelærerinde.

Saftstationen, der hører under Nakskov Sukkerfabrik, er opført samtidig med denne. Saftstationen har et Areal paa 2 $\frac{1}{2}$ Hektar. Ejendomsskylden er 150,000 Kr. og Jordværdien 8000.

Missionshuset er opført 1901 med en Bekostning af 2000 Kr.; det er i Ejendomsskyld vurderet til 4000 Kr.

Elektricitetsværket er opført 1911 og er i Ejendomsskyld vurderet til 20,000 Kr. Det forsyner Græshave Sogn med Elektricitet.

ØSTER SKOVBY er i Matriklen af 1664 opført med 8 Gaarde. 1688 er der kun 5 Gaarde, idet de tre Gaarde er samlet under Betegnelsen Schoubygaard. 1830 var der 7 Gaarde, 7 Husmandsteder og 7 Huse uden Jord. Nu er der 3 Proprietærgaarde, 2 Bondegaarde, 1 Lillegaard, 5 Husmandsbrug og 17 Huse med ringe Jordtilliggende. Proprietærgaardene er: Holmegaard med 66 Hektar, 12 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 167,000 Kr. Ejendomsskyld og 108,000 Kr. Jordværdi. Mtk n r. 7 a mfl. 57 $\frac{1}{2}$ Hektar godt 11 Td. Hartk., 170,000 Kr. Ejendomsskyld og 96,500 Kr. Jordv. Krogsgaard med 52 $\frac{2}{3}$ Hektar, knapt 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk., 182,000 Kr. Ejendst. og 84,200 Kr. Jordv. Bondegaardene er: Rudergaard med knapt 41 Hektar, 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk. 124,000 Kr. Ejendst. og 78,000 Kr. Jordv. Vestergaard med knapt 39 Hektar, knapt 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartk. og 93,000 Kr. Ejendomsst., hvoraf 61,700 er Jordv.

DANNEMARRE SOGN

DE FINE NAVNE er det første man bliver opmærksom paa, naar man lader Ojet løbe over Danne-marre Sognekort. Selve Sogne-navnet er volklingende som faa, og Navnene Kongeskoven, Gyldenbjerg, Charlottelund og Amalieager er ikke alene kongelige af Klang, men ogsaa af Oprindelse; og dog hævder de gamle danske Navne Egebølle og Maulskov

det ogsaa ofte skrevet Danmare. Ege er ligeledes et oldansk Mandsnavn, og — bølle kommer af Bol, d. v. s. en Gaard eller Jord, stor nok til at give Underhold for en fribaaren Bonde og hans Husstand, Egebølle er altsaa Egens Bol. Hvad Maul i Maulskov betyder er ikke let at afgøre, men at Navnet er ældgammelt er klart nok. Derimod er alle de

GENERALSTABSKORT
Maalestok 1—100,000 (1 Kilometer=1 Centimeter)

sig med en vis naturlig Selvbevidsthed i det fine Selskab. Dan er et oldansk Mandsnavn og Mare er den gamle Betegnelse for Strandeng; Sogne-navnet betyder altsaa frit oversat Dans Enge, i ældre Tider blev

kongeligt klingende Navne af nyere Oprindelse; de stammer alle fra Baadesgaards Glansperiode. Charlottelund og Amalieager er opkaldt efter Frederik IV.s Datter, Baadesgaards Ejerinde, Prinsesse Charlotte

Amalie, og Gyldenbjerg har faaet Navn efter hendes Sommerstot Gyldenlund, som hun forøvrigt ombyggede og omdøbte til Charlottelund, og Slottets nye Navn blev ligeledes anvendt i Dannemarre Sogn. For alle disse Navne gælder, at de blev givet som Betegnelse for de Samlinger af Gaarde og Huse, der ved Udskiftningen udflyttedes fra Dannemarre By. Kongeskoven er en Del af Sønder-skov og har faaet sit Navn fordi den er plantet, medens Kronen ejede Baadesgaards Gods. Af gamle Byer har Sognet altsaa kun Dannemarre og Egebolle; thi heller ikke Maulskov har været bebygget før Ud-stykningen. Men Dannemarre var til Gengæld en af de allerstørste blandt de gamle Landsbyer; den havde i 1688 ikke mindre end 39 Gaarde og 19 Huse med Jord. Egebolle var derimod som Byer var flest, den havde 8 Gaarde og 8 Husmandsbrug. Men medens Dannemarre ikke vidste at have rummet noget Adelsæde, har dette været Tillækket med Egebolle; thi 1897 skriver Mads Jensen

Markmand (Broder til Olte Jensen Markmand paa Ollingsø) sig i Egebolle, han var gift med Jutte Hansdatter af Egebolle og har altsaa faaet Gaarden ved Giftermaalet. Men andet og mere ved vi heller ikke om den gamle Adelsgaard

Dannemarre hører til Vestlollands mindre Sogne: dets største Bredde er $4\frac{1}{2}$ og dets største Længde $5\frac{1}{2}$ Kilometer. Det grænser mod Syd til Østersøen og har som Nabo-sogne mod Øst Gloslunde-Græshave, mod Nord Græshave og Arninge og mod Vest Tillitze. Fra Naskov, der ligger N.N.V. for Dannemarre, er der 9 Kilometer til Kirken. I 1921 var Indbyggertallet 813 (i 1901 var der 768, i 1850: 633 og i 1801 kun 478). Sognet har 167 Ejendomme, nemlig: 5 Proprietærgaarde paa mellem 50 og 100 Hektar, 28 Bøndergaarde paa 15—50 Hektar, 28 Smaagaarde paa 6—15 Hektar, 50 Husmandsbrug paa $\frac{1}{2}$ —6 Hektar og 61 Huse med mindre Jordtilliggende. Sognets samlede Areal er 1556 Hektar, hvoraf de 81 er Skov. Det samlede Hartkorn er 265 Td. Den samlede Ejendomsskyld er (1920) 4,675,000 Kr. Kommunens finansielle Stilling fremgaar af følgende Tabel:

Posternes Betegnelse:	1905—06 Kr.	1910—11 Kr.	1915—16 Kr.	1920—21 Kr.
Samlet Ejendomsskyld	1,756,000	2,098,800	3,638,500	4,675,000
Formue	31,300	32,811	41,300	56,800
Gæld	12,995	8,260	20,281	17,517
Ligning paa fast Ejendom	6,616	8,446	11,947	28,679
" " Formue og Lejlighed.	1,907	2,007	3,020	7,324
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	33	40	56	136
" " Indbygger	11	14	19	44
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 51	Nr. 39	Nr. 41	Nr. 45
Indbygger-Skattenummer	Nr. 41	Nr. 38	Nr. 31	Nr. 39

*) Se Forklaringen Side 18.

LEGATER er her ikke mange af. Et paa 100 Kr. (oprindelig 50 Rigsdaler) stiftet af Sognepræst Bøsch, blev tabt, men genoprettet af Provst Tobiasen og atter tabt. Det under Gloslunde omtalte Legat: Baadesgaards Gods' Fattigkapital omfatter ogsaa Dannemarre. De øvrige Legater er:

1) Charlotte Amalies Gave, oprindelig 20 Rigsdaler, nu 40 Kr. aarlig af Baadesgaard til Lærerne i Dannemarre og Charlottelund, gaar nu i Komunekassen som Bidrag til Skolevæsenet.

2) Christen Jensens Legat er stiftet 1862 af Husmand Christen Jensen af Dannemarre Langholm med 3480 Rigsdaler, nu 6960 Kr., hvis Renter skal uddeles til Trængende udenfor Fattigvæsenet i Dannemarre Sogn. Legatet bestyres af Sogneraadet og uddeles som Regel i 3 Portioner aarlig paa henholdsvis 20, 30 og 35 Kr.

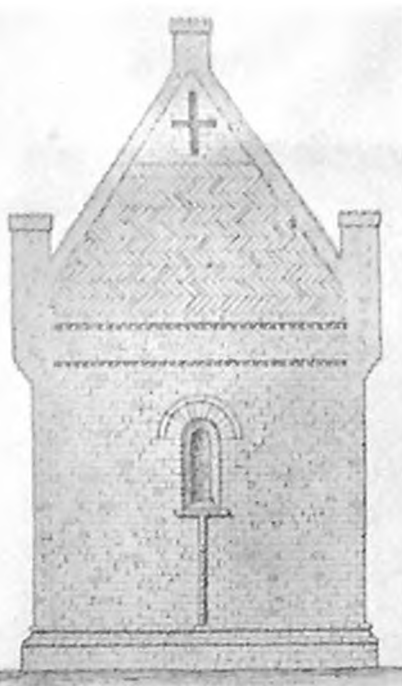
3) Provst Tobiasens Legat til Understøttelse af trængende, værdige Konfirmander i Dannemarre Sogn er stiftet af Provst Tobiasen med 300 Kr. Bestyres af Sognepræsten og Sognefogden og uddeles hvert Halvaar med 10—15 Kr.

4) Kristine Petersens Legat er stiftet 1885 af Gaardejer Hans Rasmussens Enke, Kirstine Petersen med 1000 Kr., hvis Renter skal tilfalde værdige Trængende udenfor Fattigvæsenet i Dannemarre Sogn. Bestyres af Sogneraadet. Renterne uddeles Juleaften, som Regel i 4 Portioner, 1 paa 15 Kr. og 3 paa hver 10 Kr.

KIRKEN.

Om Eftermiddagen Fredag den 5. April 1895 opstod der Skorstensild i Dannemarre Præstegaard; det blæste en hård Nordveststorm og i Lø-

bet af kort Tid var hele Præstegaarden et Flammehav, herfra forplantede Ilden sig hurtig til den spaantækte Tagrytter paa Kirken, der laa i Vindretningen tæt op til Præstegaarden Skibets Tag og alt Træværk i Skibet brændte, hvorimod Koret blev reddet. Altertavlens Midterparti, et Maleri af Wegener: Christi

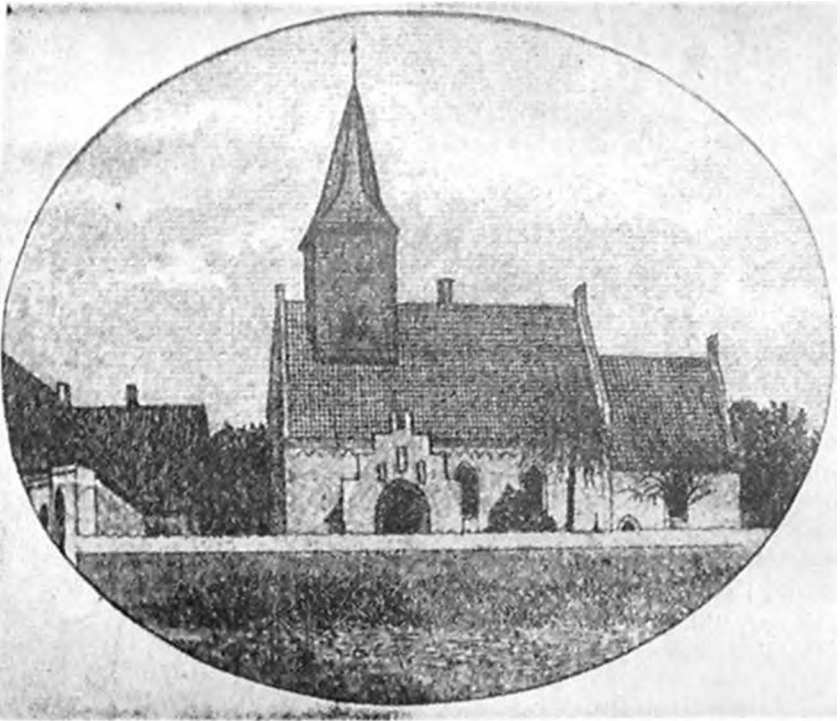
KORAVLEN AF DEN GAMLE KIRKE

Opstandelse, blev ødelagt af Varmen, men den gamle, smukke Ramme blev reddet. Den gamle rigt udskaarne Prædikestol brændte, og de hellige Kar, der opbevaredes i Præstegaarden, smeltede. Kirken, der ejedes af Dannemarre By, var forsikret for 30,000 Kr. Skønt Koret som

sagt var uskadt og Skibets vøldige Murrester ikke havde taget større Skade, end at de fremdeles kunde benyttes, besluttede man dog at opføre en ny og mere rummelig Kirke med en Bekostning af 9000 Kr. over Assurancosummen.

Den gamle Kirke hørte til Lollands øldste Murstenskirker og var opført

et Hjørne af Kirkegaarden; 1881 blev det nedrevet og erstattet med det lille Tagryttertaarn, hvis Spaantækning blev Aarsagen til Kirkens Brand. Paa Skibets Vestgavl stod Aarstallet 1754, hidrørende fra, at Prinsesse Charlotte Amalie dette Aar lod Kirken underkaste en gennemgribende Reparation. Samtidig forvørede

DEN GAMLE KIRKE FØR BRANDEN

i Tiden omkring 1200. Oprindelig bestod den kun af Skib og Kor med fladt Loft. Antagelig et Par Hundrede Aar senere opførtes et Vaabenhus paa Skibets Sydside og indbyggedes Hvælving i Korset. Som de fleste andre lollandske Kirker havde Danne-marre Kirke et Kløkketaarn af Træ i

hun den to Allerkalke, en til Kirkebrug og en til Sygbesøg; de brændte som før nævnt sammen med Præstegaarden.

Om det øvrige Kirkeudstyr, der ødelagdes ved Branden, kan oplyses følgende: Paa Skibets nordlige Væg hang et Epitafium med smukt ud-

skaaret Ramme om et larveligt Ma-
leri, der fremstillede Korsfæstelsen
og derunder 4 knælende Præster
med deres Hustruer eller rettere Hu-
stru; thi det var en og samme Kvin-
de, der Tid efter anden var gift med
dem alle fire Under Epitafiet stod
oprindeligt: »Denne Tavle haver gud-
frygtige Kvinde Anna Madsdatter la-
det sætte med sine ærlige Mænd til

bede, idet han døde 1608. Der skulde
en modig Mand til med de foregaa-
ende Ægtemænds traurige Skæbne i
frisk Erindring at gaa ind som Nr
1, men, Betingelsen for at faa Kaldet
var at gifte Enken, og Manden
blev allsaa fundet Hans Mod fik
sin Løn; thi han sad med Embede
og Kone i 33 Aar og døde 1636; men
Konen overlevede ogsaa ham. Mær-

DEN GAMLE KIRKE EFTER BRANDEN

Ære som ere Hr. Niels Sørensen, Hr.
Jens Fødersen, Hr. Hans Aagesen,
Hr. Jørgen Christensen. Hvorn Anna
Madsdatter var videt ikke; men om
hendes 4 Mænd ved vi, at de alle
var Præster i Danmark, den for-
ste, Niels Sørensen Mariager, fik Em-
bedet 1591 og døde allerede 1595.
den anden, der efterfulgte ham i
Embedet døde 1600, og den tredje fik
endnu kortere Glæde af Kone og Em-

keligt nok døde de to følgende Præ-
ster et Par Aar efter at have til-
traadt Embedet, saa den fremdeles
levende Anna Madsdatter kunde tro-
ste sig med, at det var Embedet og
ikke hende, at Ulykken klæbede ved.
Paa en lille sort Sten i Skihets nor-
dre Mur stod (ifølge en Beretning fra
1755): »Den hæderlige og vellærde
Mand, Hr. Jørgen Christenson halver
været Guds Ords Tjener paa dette

Sted fra Anno 1608 til Anno 1636, han halver med sin kiere Hustru Anna Mads-Datter af et christeligt Gemyt foræret og ziiret Kirken med beneventen Poster, som er: en Klokke, 2 Lysestager, 2 Alter-Klæder, 2 Duge, 1 Becken, 1 Krone, 1 Tinkande, og det ikke til nogen Roes, men til Guds Ære, Kirkens Bepry-

hang da en mindre Malmklokke uden Indskrift, der smeltede, og en større Staalklokke med Bogstaverne B. V. G. og Aarstallet 1871 i Romertal samt Ordene: Anskaffet af Dannemarre Menighed, at vække og kalde. Denne Klokke, der naturligvis ødelagdes ved Branden og Nedstyrtningen, staar nu udenfor Kirken.

KALKMALERIER I DEN GAMLE KIRKE

delse, deres Efterkommere til Amin- delse.»

Klokken, som Jorgen Christensen skænkede, har følgende Indskrift: Anno 1631 gav Hr. Jorgen Christensen og hans kiere Hustru denne Klokke til Dannemarre Kirke til Guds Ære — Klokken maa senere være erstattet af en anden, thi den fandtes ikke ved Branden. I Taarnet

Den gamle Prædikestol, der gik op i Luer havde 5 Felter med Billeder i Relief af Christi Lidelseshistorie, den var forsynet med Baldakin. Over den vestlige Ende af Skibet var et Pulpitur og under det stod en smukt udskaaet Skranke med rige Roko-Ornamenter; den har sikkert oprindelig haft Plads i Korbuen. Ved Branden kom en Del gamle Kalkma-

lerier i Skibet til Syne. De fremviste bl. a. en stor Bygning, der antagelig skulde forestille Himmeriges Borg, udenfor den stod en Mand, der blæste i Dommedagsbasunen, og foran ham nogle Djævle, der pinte de Fordømte.

Under det sydlige Korvindu stod malet: »Anno 1670 er dette Chor renoveret paa Hans Hansen Mules Bekostning, da hans Fader, Hr. Hans Mule var Præst her i Dannemarre, Hans Mortensen Degn, Rasmus Petersen og Mikkel Wæfver Kirkevæger. Udi samme Aar var saa stor Vinter, at man med Slæde kunde gaa fra Bornholm til København, 25 Mil til Søes.«

Om den gamle Kirke skal endnu kun nævnes, at der paa Nationalmuseet findes nogle Munkesten, der bærer en naivt ridset Figur af en Mand med et Sværd, Aarstallet 1214 og nogle runelignende Tegn.

Den nye Kirke, der blev indviet 1897, bestaar af Skib, Kor og Taarn i romansk Stil. Den er opført af røde Mursten paa en Granitsokkel og har smukke Murstensornamenter, Solhøne af grønne glacerede Sten, rundbuede Vinduer med blyindfattede Ruder af Skifertag med ganske smaa Kviste. Paa Nordsiden af Taarnet findes paa Uhrskivens Plads følgende Indskrift: »Opført af Sognebeboerne Aar 1897. W. Glud Murmester, Aage H. Mathiesen Arkitekt«. Skib og Kor har rundbuot Loft. Taarnrummet, der tjener som Vaabenhus, har Bjælke-

loft. Taarnet er forsynet med et Ur, der oprindelig har siddet i det 1761 nedrevne Jægersborg Slot i Nordsjælland og senere har gjort Tjeneste paa Jægersborg Husarkaserne. Herfra blev det erhvervet af Taarn-Urmager Bertram Larsen, som efter at have gjort det grundigt i Stand solgte det til Dannemarre Kirke; det gaar trods sin respektable Alder fortræffeligt. I Taarnet hænger to Klokker, en stor og en lille, der begge bærer Indskriften: »Dannemarre Kirke 1897«, den store har tillige foroven Angivelse af, at den er støbt i Bøhmen. Skibet har 220 Siddepladser og er smykket med smagfulde og stillfærdige Dekorationer; i den vestlige Ende staar et stort Orgel. Prædikestolen er ny og bærer i sine Felter Fremstillinger af Jesu Lidelseshistorie i svagt Relief. Alterbordet er af Træ. Den smukke, rigt udskaarne Allertavle er fra den gamle Kirke og stammer fra Christian IV. Tid med Undtagelse af Maleriet i Midten, der er en Kopi af C. Blochs Maleri, »Opstandelsen« i Jacobskirken i København. Paa Alterbordet ligger en med smukke Sølvornamenter prydet Bibel, der er en Gave fra Grev Ludvig Reventlow paa Rudbjerggaard. To store Malmstager og to mindre Sølvkandelabre er uden Inskription. Kalken bærer følgende Indskrift: »Skænket Hr. Pastor T. H. Tobiesen til Erindring af Vindinge Sogns Gaardmænd og Skolelærere paa hans 50 Aars Embeds-Jubilæum den 18. November 1841« og neden-

under staaer: »Skænket til Danne-
marre Kirke 1897 af Provst Tobie-
sens Børn i Anledning af den Kirken
overgaaede Ildebrand 1895. Provst
Tobiesen, der var Præst i Danne-
marre fra 1858 til 1885, var Søn af
den Pastor Tobiesen, der fik skænket
Bægeret af sin Menighed. Paa Di-

DØBEFONTE

skæn staaer: »Dannemarre Kirke
1897«. Oblatæskan har ingen In-
skription.

Af Inventar fra den gamle Kirke
findes foruden Rammen om Alter-
tavlen, en Degnestol, en Døbefont
med Bækken, en Præstetavle samt
en Ligsten. Degnestolen, der staaer i
Koret, er fra Tiden omkring 1650.

Døbefonten er udskaaet i Eg, meget
sjelden og mærkelig; den korsdan-
nede Fod hviler paa 4 Kugler, Stam-
men er udskaaet i Snoninger og
Skaalen er prydet med Ornamenter
i Rokokostil. Bækkenet, der er af
Messing, bærer i Bunden en udham-
ret Fremstilling af Syndefaldet og
derom den i gamle Daabsfade sæd-
vanlige, gaadefulde Bogstavække
Paa Kanten staaer: »Foræret til Dan-
marre Kirke af T. R. S. — M. S. D.
1660«.

Under Orglet hænger to Præste-
tavler, den ene er ny og bærer kun
Oplegninger om 3 Præster, den an-
den er gammel, men restaureret ved
Kirkens Opførelse; den bærer føl-
gende omstændelige Inskription:

Provsterne i Lollands Sønder Herred
siden Reformationen saaledes som
de i Provsteembedet har succederet
hinanden.

Hr. Jens Rasmussen i Vestenskov.
Hr. Mads Jensen i Gloslunde. Hr.
Mads Bruun i Stokkemark. Hr.
Hans Jensen Kaae i Landet. Hr. Hans
Pedersen i Vesterborg. Hr. Magister
Jørgen Sadolin i Vesterborg. Hr.
Rasmus i Vestenskov. Hr. Oluf An-
dersen i Tillitze. Hr. Hans i Stokke-
marke. Hr. Aksel Hansen Vester-
borg i Rhyde. Hr. Mathias Lerche i
Landet. Hr. Magister Lars Rhode i
Vestenskov. Hr. Mathias Uthke i
Stokkemark. Hr. Gregers Anderson
Sidelmand i Gloslunde. Hr. Magister
Nicolaj Edinger i Vestenskov. Hr.
Gert Sidelman i Arninge. Hr. Frantz
Georg Wulf i Vesterborg. Hr. Lau-
ritz Satterup i Dannemarre. Hr. Ma-
thias Schwartzkopff i Schoulenge.

Præsterne til Dannemarre og Til-
litze Sogne siden Reformationen

saaledes som de i hvert Sogn, da de var udskilte og efter at Sognene blev combinerede, i Præsteembedet har succederet hinanden

Dannemarre Sogn.

Hr. Rasmus Cortsen Hr. Svend Madsen døde 1572. Hr. Michel Sørensen døde 20 Marts 1577 i hans Embedes 5. Aar. Hr. Peter Jensen, efter at han havde været Sognepræst her i Dannemarre i 14 Aar, blev han 1591 kaldet til at være Sognepræst i Nachskov. Hr. Niels Sørensen Mariager døde 23. Maj 1595 i hans Embedes 4. Aar. Hr. Jens Fædersen, døde den 1 April 1600 i hans Embedes 5. Aar. Hr. Hans Angesen døde den 6. September 1603 i hans Embedes 4. Aar. Hr. Jørgen Christensen døde den 15. Januar 1636 i hans Embedes 33 Aar. Hr. Jacob Eriksen Pontoppidan døde den 7. Maj 1638 i hans Embedes 3. Aar. Hr. Marcus Hansen Tranekier døde den 3. Februar 1640 i hans Embedes 2. Aar. Hr. Hans Hansen Mule, paa hans Bortrejse til København døde han dér paa Studiegaarden den 4. Oktober 1681 i hans Embedes 42. Aar. Hr. Tobias Jørgensen Fimmer blev den 4. August 1680 kaldet til at være Hr. Hans Mules Medtjener, efter Hr. Mules Død blev Hr. Fimmer 1682 kaldet til Dannemarre og efter Hr. Olufs Død i Tillitze blev Hr. Fimmer den 24. Juni 1691 kaldet til at være Sognepræst baade til Dannemarre og Tillitze Menigheder; han døde den 8. April 1711 i hans Embedes 31. Aar.

Tillitze Sogn.

Om Sognepræsterne til Tillitze Sogn, siden Tillitze Sogns Kirkebog i Ildsvaade Anno 1699 blev brændt, findes ingen oplyseligere Efterretninger end følgende: Hr. Anders Johannes Føber Anno 1574, saaledes staar med forhøjede Bogstaver udhugget paa

Skriftestolen i Tillitze Kirke. Hr. Niels Tiugesen Sognepræst 1601, saaledes staar med forhøjede Bogstaver i Støtningen af Tillitze lille Klokke. Hr. Erich Mortensen Sognepræst 1649, saaledes staar med forhøjede Bogstaver i Støtningen af Tillitze store Klokke, Hr. Ole Andersen kaldet 1664 døde 1691. Efter hans Død blev Dannemarre og Tillitze Sogne combinerede, da Hr. Tobias Jørgensen Fimmer, som var Sognepræst i Dannemarre Menighed blev kaldet tillige at være Sognepræst i Tillitze Menighed.

Hr. Ole Thestrup Sognepræst til Dannemarre og Tillitze M. døde den 11. Juni 1736 i hans Embedes 26. Aar. Hr. Christopher Zimmer Sognepræst til Dannemarre og Tillitze M. døde den 8. August 1763 i hans Embedes 30. Aar. Hr. Rudolph Bøsch Sognepræst til Dannemarre og Tillitze M. døde den 20. Juni 1770 i hans Embedes 6. Aar. Hr. Lauritz Salterup kaldet fra Fredericia (hvor han var residerende Kapellan) til Sognepræst for Dannemarre og Tillitze M. Dom. 1. Advent 1770, han døde den 21. Januari 1788 i hans Provsteembedes 9. Aar og i hans Præsteembedes 18. Aar. Udi hans sidste Levelid gjorde han en Begyndelse med at lade denne Tavle forfærdige, som efter hans Død blev fuldført ved hans Arvinger Hr. Paul Salterup, som fra Sognepræst i Linderup og Hammer Menigheder i Aarhus Stift blev hidkaldet den 23. Februar 1788 at være Sognepræst for disse Menigheder, han døde den 20. Februar 1814. Hr. Søren Ancher Winther kaldet til Sognepræst i Dannemarre og Tillitze 1814 og døde den 20. Februar 1848.

Paa den anden Tavle staar:

Rudolph Joh. Berg kaldet 1848, død 3. December 1857. Christopher Leherecht Tobiasen kaldet 9. Maj 1858,

Provst i Januar 65, Stifteprovst 81
Januar 84, afskediget 31. December
85, død 16. Juni 1893. Søren Jessen
Sørensen kaldet i Marts 1886, død i
August 1891.

I Vaabenhuset er i den nordre Mur

Kald Aar 1770. Gift anden Gang med
Jomfrue Margrethe Sophie Friis
Aar 1787. Ypperligt begavet varm
for Religionen, heldig i Sjælens
Vejledning, utrættet Embedsmand,
indsigtsfuld og nidkær Menneskeven.

DEN NYE KIRKE

indsat en stor Ligsten, der bærer
Evangelistemblemer i Hjørnerne og
har følgende højtravende Indskrift:

»Her under hviler det affaldne Støv
og deriblandt Frøet til det forklare-
de Legeme, hvor med paa hin store
Gengældelsesdag for at indgaa til Ri-
gele Arv skal iføres den paradisiske
Ven, vi her nede kaldte Hr. Lauritz
Satterup, forhen Provst for Lollands
Senderherred og Sognepræst til Dan-
nemarre og Tillitze, født i Friderits
Aar 1782, gift med Jomfrue Ellen
Christine Falchenberg Aar 1765 og
med hende aulede 3 Sønner og to
Døtre, hidsendt ved et mærkeligt

lysende og veldædig for sin Om-
kreds, lykkelig i at gøre mange lyk-
kelige. O Dannemarre og Tillitze
glemmer dog aldrig saa troe en Hyr-
de. L. S. — M. S. F.»

Kirkegaarden er omgivet med en
Mur af Granit og Munkesten. I den
nordre Mur er indsat en Tavle med
Indskriften: »Sognepræst Søren An-
cher Winther og Hustru Maria Mar-
tha Braag, døde 1840». I 1854 blev
paa den anden Side af Vejen anlagt
en ny Kirkegaard, hvor bl. a. Provst
Tobiesen og Sognepræst Sørensen
ligger begravet. Paa Provstens Grav-

sten staar: »Stiftsprovst Tobiesen, Sognopræst her i 28 Aar, født i April 1807, død 15. Juni 1898». Paa Sognopræst Sørensens Gravmøle staar: »Pastor S. J. Sørensen, fhv. Forstander for Haderslev By og Omegns Realskole, f. 11. September 1844 i Hannelev, d. 1. August 1891 i Danmark». Taknemmelige Elever rejste dette Minde.

— Kirken har i de sidste Par Hundrede Aar jævnlig skiftet Ejere, snart horte den under Kronen, saa under Øllingsø, senere under Baadesgaard og saa aller under Kronen. For et halvt Hundred Aar siden købte Gaardmændene i Danmark By Kirken af Staten, og nogle Aar efter at den nye Kirke var bygget, gik den over til at blive selvejende Institution med en Kapital paa 14.000 Kr.

Indtil 1691 var Danmark og Sognekald for sig, men nævnte Aar blev Tillitze lagt under det som Anneks. Den 1687 nedsatte Kirkekommission til Omordning af de lolland-falsterske Sognekald skrev i sin Betræknings: »Danmark er et meget ringe Kald. Efter Situationen kan det til intet andet Sogn annekteres end til Tillitze, som ligger straks derhos, at kunne høre den ene den andens Klokker. Tillitze Kald er i sig selv et af de bedste. Meningen var altsaa, at Danmark som det mindste og ringeste skulde have været Anneks sognet og Tillitze Hovedsognet. Naar det omvendte blev Tilfældet, skyldtes det vistnok, at Rudbjerggaards Ejere

gerne vilde have lagt Tillitze store Præstegaard ind under Herresødet, hvilket ogsaa lykkedes.

1742 blev det ved kgl. Resolution bestemt, at der skulde være en rotderende Kapellan ved Kaldet, men Bestemmelsen blev aldrig fort ud i Livet, idet man undskyldte sig med, at der ikke var nogen Præstegaard for Kapellanen at bo i, eftersom Mensatgaarden i Tillitze Sogn var brændt for mange Herrens Aar. Den 1788 blev Bestemmelsen om Kapellaniet ophævet, mod at Sognopræsten betalte 80 Rigsdaler aarlig til Forbedring af Skolevæsenet i Sønderherred. De 80 Daler skulde hvert Aar af Bisp og Amtmand fordeles imellem de mest trængende og flinkeste Skoleholdere i Herredet.

Præstegaarden var i gamle Dage ret betydelig, idet den havde 94 Td Ld. Senere blev den halveret og nu er den yderligere reduceret, saa dens hele Tilliggende er ca. 8 Hektar. Bygningerne er nyopførte efter Branden 1895.

BYERNE.

Af de to Byer, der oprindelig udgjorde hele Sognets Bebyggelse er Egehølle delt i et Norre. og Sønder-Egehølle, og Danmark har siden Udskiftningen skudt en Masse Aflæggere; paa dens gamle vidtstrakte Byomraade ligger nu Bebyggelserne: Amalieager, Charlottelund, Gyldenbjerg, Danmark Husby, Danmark Engo, Danmark Høje og

Maulskov. De har alle Matrikelnumre under Dannemarre med Undtagelse af nogle Lodder i Maulskov, der har sine egne gamle Matrikelnumre fra den Tid, der endnu var lidt Skov derude. I Maulskov findes Sognets eneste Oldtidsmindesmærke, et 5 Meter langt Gravkammer med 4 Sidesten paa hver Side og 3 store Overhiggere, den 4 mangler. Kamret er tildels sammenskredet, saa de fleste af Stenene er bragt ud af deres oprindelige Stilling. Tæt derved har tidligere været nogle andre Oldtidsgrave, men ethvert Spor af dem er nu borte.

DANNEMARRE var som før nævnt en af Fællesskabstidens største Bondebyer. Før Svenskekrigen var ca. Halvdelen af Bønderne Selvejere; men Svenskerne huserede saa slemt i Sognet, at alle Selvejerne blev ødelagt. Rhode fortæller, at Svenskerne endog sprættede Kjølelivet af Præstekonen for at faa fat i Sølvkæden og Sølvmallerne, hvormed Kjølelivet blev snøret. Endnu 1664 laa 10 Gaarde øde og i Ruiner og i de følgende Aar overtog Kronen alle Selvejergaardene, saa 34 af Byens 30 Gaarde laa under Kronen; men de blev ikke stort bedre af det. 1685 laa endnu 2 Gaarde øde og uden Fæste, 11 var forarmede, kun 4 var i saa ordentlig Stand, at de kunde faa Betegnelsen »ved Magt«, alle de andre var middelmaadige eller som det hed »nogenledes ved Magt«. Besættningerne stod i Forhold hertil; en Gaard

paa 12 Td. Hartkorn havde som oftest 6 Heste, 5 Koer og 4 Faar eller Svin. Det er ikke saa svært, at Bønderne beklager sig. I en Skrivelse til Undersøgelingskommissionen besvarede de sig over »den strenge Eksekution, som de overiles med« fordi Misvæksten har bragt dem i Restance, og de klager over, at Restancerne inddrives paa den Maade, at man paatvinger dem Tærskere til at tærsk deres Korn. Tærskerne maa Bønderne selv give Kost og 10 Skilling i Daglon og efterhaanden som Kornet bliver tærsket, tager man det fra dem, saa der ikke bliver noget til Bestridelse af andre Udgifter udover Skatten. Naar Landgilde-Kornet skal leveres stryges og trampes Tønden baade med Hænder og Fødder, saa der gaar et Par Skapper mere pr. Tønde end Ret er, og saa kan de ydermere ikke faa Kvittering uden at betale ekstra 4 Skilling for den. Det er de sædvanlige Klager, og Amtsskriverens Forsøg paa at afkræfte dem gjorde ikke det allerdybeste Indtryk paa Kommissionen. Ny er kun Klagen over de paatvungne Tærskere. Amtsskriveren svarer her til, at Bønderne, naar de ikke har leveret Kornet i rette Tid, ofte selv undskylder sig med, at de mangler Hjælp til at faa det tærsket, og han finder det derfor rimeligt at skaffe dem Hjælpen. Og hvad Lønnen angaar skriver han: »Om Bonden selv vilde tærsk med og ikke lade Dagen unyttig hengaa synes vel en god Arbejdskarl at kunne fortjene 10 Skilling

om Dagens. — Klagerne hjalp vel her som andre Steder kun en stakket Tid, og nogen varig Bedring naaede Bønderne ikke.

Matriklen af 1688 har 39 Gaarde og 19 Husmænd i Dannemarre. Gaardene er alle bortfæstet, saa noget bedre er Forholdene vel blevet. Efter Omtakseringen varierer Gaardenes Hartkorn for de flestes Vedkommende fra 4 til 10 Td., en enkelt er dog paa 13 Td. Af særegne Bøndernavne findes Remmer, Hiøg, Ruder, Krogh, Ploug, Kiølle, Mähre, Villing, Suur, Romer og Krag.

Ved første Udskiftning i Tiden om kring 1793, blev 6 Gaarde udflyttede 2 og 2, de fik Navnene Amalieager, Charlottelund og Gyldenbjerg. 3 andre Gaarde blev udstykkede i Husløbder til 29 Familier og desuden opførtes 6 Huse i Maulskov hver med godt 3 Td Hartkorn. Senere er en Række andre Gaarde udflyttede.

Nu ligger der paa Dannemarre gamle Byomraade 4 Proprietærgaarde, 24 Bøndergaarde (foruden Præ-

domsskyldsvurdering sat til 20,000 Kr., og en i Charlottelund, opført for et halvt Hundrede Aar siden og

CHARLOTTELUND SKOLE

vurderet til 15,000 Kr. Tidligere har der været en privat Fortsættelses skole, som nu er nedlagt. I Danne-

ALDERDOMSHJEMMET

marre ligger endvidere: Et i 1913 opført Alderdomshjem med 10 Værelser, vurderet til 18,000 Kr., et

DANNEMARRE SKOLE

stegaarden), 20 Smaagaarde, 40 Husmandsbrug og 46 Huse med mindre Jordtilliggende. Der er to Skoler, en i Dannemarre, ombygget 1899 og i Ejen-

FORSAMLINGSHUS OG BRUGSFØRENING

stort Forsamlingshus, der med tilhørende Brugsforening er skyldsatt for 30,000 Kr., et Andelsmejeri og et Elektricitetsværk. Mejeriet var op-

rindelig et Fællesmejeri men overgik for 29 Aar siden til Andelsmejeri; det blev udvidet og delvis ombygget 1921; det har nu 165 Andels-

ANDELSMEJERIET

havere, forarbejder aarlig $3\frac{1}{2}$ Mill Kilo Mælk, og er skyldsæt for 45,000 Kr. Elektricitetsværket er anlagt 1911, omdannet til delvis Højspænding 1913 og i 1924 sat i Forbindelse med Nakskov Elektricitetsværk, der foreløbig skal levere en Del af Højspændingsstrømmen og senere maaske hele Forbruget. Værket forsyner Dannemarre, Glosunde og Tilhitz Sogne med Lys og Kraft; det er i Ejendomsskyld vurderet til 25,000 Kr.

Proprietærgaardene er: Vibe-gaard med 87 Hektar, $18\frac{1}{2}$ Td Hk., 237,000 Kr. Ejds., 150,000 Kr. Jordv. Nørre Gyldenbjerg 82 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt 15 Td. Hk., 230,000 Kr. Ejds., 134,900 Kr. Jordv. Sønder Gyldenbjerg knapt 68 Hektar, $10\frac{1}{2}$ Td. Hk., 160,000 Kr. Ejds., 109,100 Kr. Jordv. Øster Amaliengær 54 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt $7\frac{1}{2}$ Td. Hk., 115,000 Kr. Ejds., 71,800 Kr. Jordv.

Bøndergaardene er: Charlottelund 46 $\frac{1}{2}$ Hektar, $7\frac{1}{2}$ Td. Hk., 120,000 Kr. Ejds., 77,800 Kr. Jordv. Vester Amaliengær 43 $\frac{1}{2}$ Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Hk., 106,000 Kr. Ejds., 68,000 Kr. Jordv. Pilegaard 35 $\frac{1}{2}$ Hektar, $8\frac{1}{2}$ Td. Hk., 98,000 Kr. Ejds., 69,500 Kr. Jordv.

Elsesgaard 31 $\frac{1}{2}$ Hektar, godt 7 Td. Hk., 108,000 Kr. Ejds., 69,400 Kr. Jordv. Sandagerlund 31 Hektar, godt 4 Td. Hk., 75,000 Kr. Ejds., 46,700 Kr. Jordv. Kort højsgaard 30 $\frac{1}{2}$ Hektar, $5\frac{1}{2}$ Td. Hk., 85,000 Kr. Ejds., 58,600 Kr. Jordv. Ibsgaard 30 Hektar, knapt 6 Td. Hk., 80,000 Kr. Ejds., 52,000 Kr. Jordv. Baadsgaard 28 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt 6 Td. Hk., 79,000 Kr. Ejds., 54,000 Kr. Jordv. Sokkegaard 27 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt $5\frac{1}{2}$ Td. Hk., 70,000 Kr. Ejds., 47,500 Kr. Jordv. Suhrgaard 26 $\frac{1}{2}$ Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hk., 71,000 Kr. Ejds., 47,000 Kr. Jordv. Toftegaard 24 $\frac{1}{2}$ Hektar, $6\frac{1}{2}$ Td. Hk., 72,000 Kr. Ejds., 49,200 Kr. Jordv. Tvillinggaard 21 $\frac{1}{2}$ Hektar, $5\frac{1}{2}$ Td. Hk., 58,000 Kr. Ejds., 42,400 Kr. Jordv. Strandly godt 20 Hektar, 1 Td. Hk., 36,000 Kr. Ejds., 22,200 Kr. Jordv. Kalsgaard 20 Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hk., 60,000 Kr. Ejds., 41,500 Kr. Jordv. Hampegaard knapt 20 Hektar, 5 Td. Hk., 70,000 Kr. Ejds., 40,000 Kr. Jordv. Suhshvile knapt 20 Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hk., 56,800 Kr. Ejds., 40,000 Kr. Jordv. Klausgaard 19 $\frac{1}{2}$ Hektar, $4\frac{1}{2}$ Td. Hk., 58,000 Kr. Ejds., 37,600 Kr. Jordv. Mtknr. 24 f mfl. 19 Hektar, godt $1\frac{1}{2}$ Td. Hk., 45,000 Kr. Ejds., 28,000 Kr. Jordv. Mtknr. 9 d mfl. 18 Hektar, $2\frac{1}{2}$ Td. Hk., 42,400 Kr. Ejds., 27,200 Kr. Jordv. Mtknr. 8 e 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, $1\frac{1}{2}$ Td. Hk., 32,500 Kr. Ejds., 22,500 Kr. Jordv. Mtknr. 16 f mfl. 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, $1\frac{1}{2}$ Td. Hk., 30,000 Kr. Ejds., 19,000 Kr. Jordv. Mtknr. 14 b mfl. 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt 1 Td. Hk., 42,100 Kr. Ejds., 26,600 Kr. Jordv. Mtknr. 14 mfl. 16 Hektar, $1\frac{1}{2}$ Td. Hk., 35,000 Kr. Ejds., 21,000 Kr. Jordv. Amalielund 15 $\frac{1}{2}$ Hektar, knapt 2 Td. Hk., 37,000 Kr. Ejds., 22,500 Kr. Jordv.

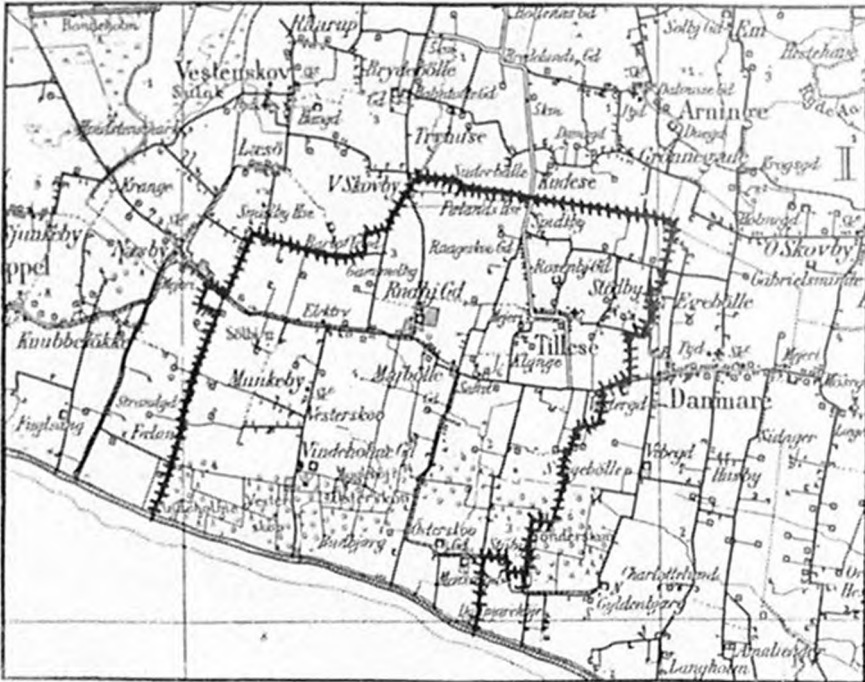
EGEBØLLE gamle Byomraade strækker sig som en smal Strimmel langs næsten hele Sognets Vestgrænse, saaledes at Sønderkov og Kongeskoven med deres 81 Hektar hører under Egebølle. Matriklen af 1688 har 8 Gaarde og 8 Husmænd i Egebølle. Kronen ejer de 8 Gaarde og de 4 Husmænd. Gammelgaard 8 Gaarde og 1 Husmand og Rudbjerggaard 2 Gaarde og 3 Husmænd. Ved Udskiftningen omkring 1795 blev 3 af Gaardene udflyttede.

Nu ligger paa Byomraadet: Proprietærgaarden Vestergaard med 51½ Hektar, knapt 13 Td. Hk., 160,000 Kr. Ejds., 98,500 Kr. Jordv. Bøndergaardene Egebøllegaard 35½ Hektar, 7½ Td. Hk., 106,000 Kr. Ejds., 67,000 Kr. Jordv. Tornevitzelund 29½ Hektar, 6 Td. Hk., 90,000 Kr. Ejds., 60,000 Kr. Jordv. Egelund 25½ Hektar, 4½ Td. Hk., 68,600 Kr. Ejds., 44,400 Kr. Jordv. og Vangsgaard knapt 20 Hektar, 3½ Td. Hk., 60,000 Kr. Ejds., 33,800 Kr. Jordv. Endvidere 2 Smaagaarde, 10 Husmandsbrug og 15 Huse med mindre Jordtilliggende.

TILLITZE SOGN

DE LERDE har været meget uenige om Oprindelsen til Navnet Tillitze. Nogle holdt paa at Tillitze, Kuditze, Kramnitze og alle de andre Navne paa itze var af vendisk Oprindelse og stammede fra den

sen Saa stor var Venderfaren, at Lollikerne efter sigende til sidst gik ind paa at svare Venderne en aarlig Afgift samt paatog sig at give dem Underretning, naar Danskerne var i Aamars. Tilsidst bosatte, hedder det vi-

GENERALSTABSKORT OVER TILLITZE SOGN
Maalestok 1: 100,000 (1 Centimeter = 1 Kilometer)

tidligste Middelalder, da Venderne hyppigt øvede Strandhugst paa Lolland, indtil Valdemar den Store og Absalon gjorde Ende paa dette Uvæ-

dere, en Del Vender sig paa Lolland, og deres Efterkommere kan trøds Aarhundreders Indblanding af lollandsk Blod endnu kendes paa deres

Hovedform og mærke Lød. Det sidste er sikkert Fantasi. Men derfra og til rent at forkaste Venderoprindelsen i Navnene er jo et stort Spørg. Ikke desto mindre forkaster de nyere Forskere pure alt, hvad der smager af Vender og holder endog paa, at -itzer'ne kun er Skriveforvanskninger, og at det rettelig hedder Tillese, Kramnese osv. Det lyder sært, at disse Skriveforvanskninger kun forekommer paa Lollands Sydkyst — et Par paa Falster undtagne — og de Forsøg, man fra modsat Side har gjort for at finde tilsvarende Navne i det gamle Venden, er ingentunde blevet resultatløse og lader sig næppe affærdige alene med en Gebærde. Måske har Videnskaben ikke sagt sit sidste Ord i denne Sag og Spørgsmaalet kan næppe betragtes som helt afgjort ved de nyere Forskeres ret haardhændede Fremgangsmaade uden videre at slette itze alle Vegne og sætte -ese i Stedet.

Soger vi bag om Vdertiden til Hedenold, da er der af Oldtidsmindesmærker i Tillitze Sogn nu kun nogle Gravhøje i Rudbjerggaardskovene. Men det er et stort Spørgsmaal om der ikke under det meningsløse Navn Solbjerg høj gemmer sig et Stykke Oldtidshistorie. Rundt i Landet findes en Mængde Solbjerg, der har været viet Sollilbedelsen, og det tør vel formodes, at Solbjerg oprindeligt har været Solbjerg, hvor Stenalderfolket ofrede til sin Guddom Solen. Solbjerg har da været Betegnelsen for hele Aasen, der

er godt $\frac{1}{2}$ Kilometer lang, og Knuden paa Aasens ene Ende er saa bleven Højen paa Djerget d. v. s. Solbjerg høj. Hvis denne Hypotese kan staa for en nærmere Prøvelse, da er det et mærkeligt Tilfælde, at den Jord, der i Oldtiden drak Offerblodet, stadig er blevet blodvædet gennem hele Middelalderen og helt op til vor Tid, thi Solbjerg høj er det ældgamle Rettersted for Sønderherred; alle Forbrydelser, der var øvet i Herredet og medførte Dødsstraf, blev sonet paa Solbjerg høj, hvor Forbrydernes Hoveder faldt som Offer for Retfærdighedens Sværd.

Den sidste Henrettelse fandt Sted 22. November 1882, da Anders Sjællænder maatte række Hals, fordi han Aaret i Forvejen paa Saunsovejen havde ihjelslaaet en omreisende Landhandler i den fejlagtige Tro, at han havde mange Penge paa sig. Tre Gange huggede Skarprelteren, inden det lykkedes ham at faa skilt Anders Sjællænders Hoved fra Kroppen — og Harmen blandt de ca. 2000 Tilskuere var stor.

Den næstsidste Henrettelse fandt Sted den 24. Februar 1859, da to Mordere maatte bøde med Livet, medens en tredie Forbryder blev »kagstrøget« d. v. s. bundet til en Pæl og pisket til hans Ryg hang i Laser; han døde kort efter i Fængslet. Den ene af de Henrettede var Anders Jensen Vixnæs, der havde ihjelslaaet Avlskarlen Jens Mathiesen paa Vaarskovgaard, som han fejlagtig troede havde Penge. Forbryderen, der blev kagstrøget, hed Chr. Fr. Mortensen og havde været Medvider i Mordet og staaet Vagt udenfor, ogsaa han var dømt til Døden, men blev benaadet med Kag-

strygning og livsvarigt Fængsel. Den anden henrettede Forbryder var Broder til den første og hed Anders Jensen Vixnæs. Han var det eneste Medlem af den berygtede »Handskemagerhande«, der endte sit Liv paa Røtterstedet. Formanden for denne Bande var Gaardfæster Hans Jakob Mortensen i Tillitze, kaldet Handskemageren. Banden havde i lange Tider stjaalet rundt omkring, og Handskemageren havde ofte været anholdt som mistænkt, men altid nægtet haardnakket, indtil man af Mangel paa Bevis maatte lade ham gaa. Sit største, sidste og frygteligste Kup øvede Banden, da den om Aftenen den 21. Marts 1851 brød ind hos Gaardejer Jørgen Johansen i Støby og efter en forud lagt Plan ihjelslog baade ham og hans Kone og røvede deres Penge, ialt ca. 1300 Rigsbankdaler; Gaardens to Tjenestepiger havde Roverne laaset inde i Pige-kammeret, og da Mordet paa Manden og Konen var fuldhyrdet, brød de ind til Pigerne og ihjelslog dem begge for at de ikke skulde røbe Forbryderne. Bagefter stak de Ild paa Gaarden. Den eneste af Behørne, der slap med Livet var en Tjenestedreng, der laa i et Udhus og sov fast, han havde hverken hørt eller set noget. Gaarden nedbrændte; men Jørgen Johansen og hans Kones Lig var ikke mere medtaget af Ilden, end at man kunde konstatere, at de var dræbt inden Branden. Pigeres Lig var derimod helt forkulledé; men da de laa paa Gulvet og Forbryderne senere hævdede, at Pigerne var dræbt i Sengene, havde man en frygtelig Formodning om, at de ikke havde været slaaget helt ihjel, men var vaagnet op og styrtet ud paa Gulvet under forgæves Forsøg paa at bjerpe sig ud af Flammerne. Foruden Handskema-

geren havde Anders Jensen Vixnæs, Morten Olsen Baad og Mads Rasmussen Heden, alle tre boende paa Stibanken, deltaget i Forbrydelsen. Morten Olsen Baad døde i Fængslet i Nakskov, og Handskemageren saa — efter at han ved en Kommissionsdom i Nakskov var dømt fra Livet — Lejlighed til at hænge sig i Arresten. Mads Heden paastod standhaftig under Forhørene, at han ikke havde vidst, at Planen gik ud paa at slaa Folkene ihjel, og da han ikke selv havde deltaget i Mordene, men staaet Vagt, slap han med livsvarigt Fængsel, og hans Sag kom ikke for Højesteret.

Den Gaard, Handskemageren boede i, hed til for faa Aar siden »Handskemagergaarden«, men hedder nu »Svanegaard«. Gaarden, hvor den blodige Udaad fandt Sted er den nuværende Støbygaard:

Er det Budskab fra Hedenold, der ligger i Navnet Sølbjerg noget usikkert, saa har vi til Gengæld et uomtvisteligt og uforfalskeligt Budskab fra den kristne Oldtid i Tillitze Runesten, der nu staar paa Kirkegaardens lige indenfor Porten. Hvor den oprindelig har haft sin Plads vides ikke. Da Worm fandt den 1652, havde den sin Plads i Kirkegaardsmuren, men var anbragt saaledes, at alle Runerne var synlige. Senere blev Stenen indmuret i Vaabehusets ydre vestre Hjørne, saaledes at Bagsiden og den ene Kant blev skjult. Her sad den indtil Vaabehuset 1856 blev nedrevet og den blev anbragt paa sin nuværende Plads. Stenen er af grovkornet rødlig Granit, godt 1½ Meter høj og ca. ¾ Meter bred. Ru-

netegnene fylder ikke alene Forsiden, men løber om paa Siderne
Indskriften lyder i Oversættelse:

ESKEL SULKESØN LOD RÆJSE
DENNE STEN EFTER SIG SELV
EVIG VIL STANDE MEDENS STENEN LEVER
HVAD HER I RUNER ESKEL RISTED
KRIST HJÆLPE HANS SJÆL
OG DEN HELLIGE MIKAEL
TOKE RISTED DISSE RUNER
EFTER TORE SIN STEDMODER EN GOD KONE

RUNESTENEN I TILLITZE

Stenen bærer altsaa en dobbelt
Indskrift; den ene til Minde om
Eskel, den anden til Minde om Tore.
Den første har Eskel ladet riste; den
sidste har Toke ristet. Men Eskel
har selv kun ladet riste de første Li-
nier; de følgende, med Ønsket om
hans Sjæls Frelse, er ristet efter hans

Død. Eskel har antagelig været gift
to Gange og hans overlevende an-
den Kone har ladet Ønsket for hans
Sjæl tilføje. Toke, Eskels Son af før-
ste Ægteskab, har ristet Runerne for
Stedmoderen. Indskriften er altsaa
bleven til gennem tre forskellige
Ristninger. Paa Bagsiden af Stenen
staar et noget utydeligt Kors. Rune-
forskerne mener at Runestenen
stammer fra Tiden omkring 1070—
1085.

Tillitze Sogn grænser mod Syd til
Østersøen, mod Vest til Vestenskov,
mod Nord til Arninge, mod Nordøst
til Græshave og mod Ost til Danne-
marre. Sognets største Udstrækning
er baade i Ost-Vest og Syd-Nord $5\frac{1}{4}$
Kilometer Kirken ligger 8 Kilometer
S. S. Ø for Nakskov. Sognets sam-
lede Areal er 2300 Hektar, hvoraf
318 er Skov. Det samlede Hartkorn
er 146 Td. Sognet har ialt 204 be-
boede Ejendomme, deraf 1 Herre-
gaard, 4 Proprietærgaarde, 32 Bon-
degaarde, 25 Smaangaarde, 56 Hus-
mandsbrug og 86 Huse med mindre
Jordtilliggende. Indbyggerantallet er
1164 (1901: 967, 1850: 857, 1801:
655). Kommunens finansielle Stil-
ling fremgaar af omstaaende Tabel:

LEGATERNE horer næsten alle
Fortiden til, d. v. s. de falder ind
under Kategorien. tabt.

Fru Ollegart Pentz paa Rudbjerg-
gaard oprettede 1630 et Legat, hvis
Renter skulde yde Sognepræsten og
Degnen nogen Erstatning for det
Tiendetab, de led ved, at hun havd-
nedbrudt en Del af Gaardene i Rud-
bjerg og Majbølle og lagt deres Jor-
der ind over Hovedgaarden som ti-
endefri. Legatet var paa 600 Rigsdæ-

Posternes Betegnelse:	1904—05	1910—11	1915—16	1920—21
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Samlet Ejendomsskyld	2,940,600	2,269,900	4,503,800	7,109,900
Formue	60,589	52,550	56,927	59,331
Gæld	18,880	9,022	5,227	27,614
Ligning paa fast Ejendom	8,528	13,001	14,639	36,219
" " " Formue og Lejlighed.	2,851	5,414	6,182	23,882
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	26	42	48	138
" " " Indbygger . . .	12	18	18	52
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 62	Nr. 46	Nr. 21	Nr. 48
Indbygger-Skattenummer	Nr. 29	Nr. 65	Nr. 28	Nr. 55

ler, der sættes i Rudbjerggaard og skulde forrentes med 6 pCt. Sognepræsten skulde have Renten af de 500, altsaa 30 Daler og Degnen Renten af det ene Hundrede, altsaa 6 Rigsdaler. Fru Øllegart Pontz's »Vedderlagsbrev«, der er dateret Alle Helgens Dag 1630, slutter med, at overdrage Lænsmand og Biskop at have Indseende med, at Legatbestemmelserne overholdes, og nedbøde Guds Vrede og Forhandelse over enhver som handler imod dem. Legatet bestaar endnu. Ydelsen til Sognepræsten gaar nu i Stiftskassen med 144 Kr. om Aaret Og Lærere's Part ud betales med 24 Kr. aarlig.

Fru Ide Grubbe til Rudbjerggaard gav til de Fattige et Legat paa 1 Rigsdaler og 3 Td. Mel aarlig.

Frederik Rodsten til Rudbjerggaard gav 200 Rigsdaler, hvis Renter skulde tilfalde Læreren i Tillitze. Legatet er gaaet taht.

Etatsraad Fr. Barnewitz Bølow til Rudbjerggaard gav 1728 et Legat paa 10 Rigsdaler aarlig til Læreren

i Tillitze. Legatet er gaaet taht.

Geheimeraad Holstein har til Tillitze Hospitals Lemmer, 10 i Tallet, givet et Legat, der stod i Rudbjerggaard, og androg en aarlig Ydelse paa 16 Rigsdaler og 8 Td. Mel.

Der var ingen Fundats paa de fleste af disse Legater, og da Fattigvæsenet 1803 skulde organiseres, forespurgte Commissionen daaerendende Ejer af Rudbjerggaard, Baron, Geheimeraad og Højesteretsassessor Knud, hvilke Legater, han erkendte, eller hvor meget, han vilde give til de Fattige, og hans Svar lød saaledes: »Den Godhed, som jeg hidtil har vist Tillitze Sogns Fattige, foruden hvad jeg tilkommer at svare til Hospitalets Fattiglemmer, vil jeg vise fremdeles og derfor herved erklærer: at jeg herefter vil give til det ovenmeldte Sogns Fattige, baade for hvad jeg er pligtig og ikke pligtig at svare, aarlig 3 Td. Rug, 3 Td. Byg, 2 Td. Ærter, samt 8 Bønderlaes Brænde«. Herunder maa saa alle de gamle Legater anses for at være sam-

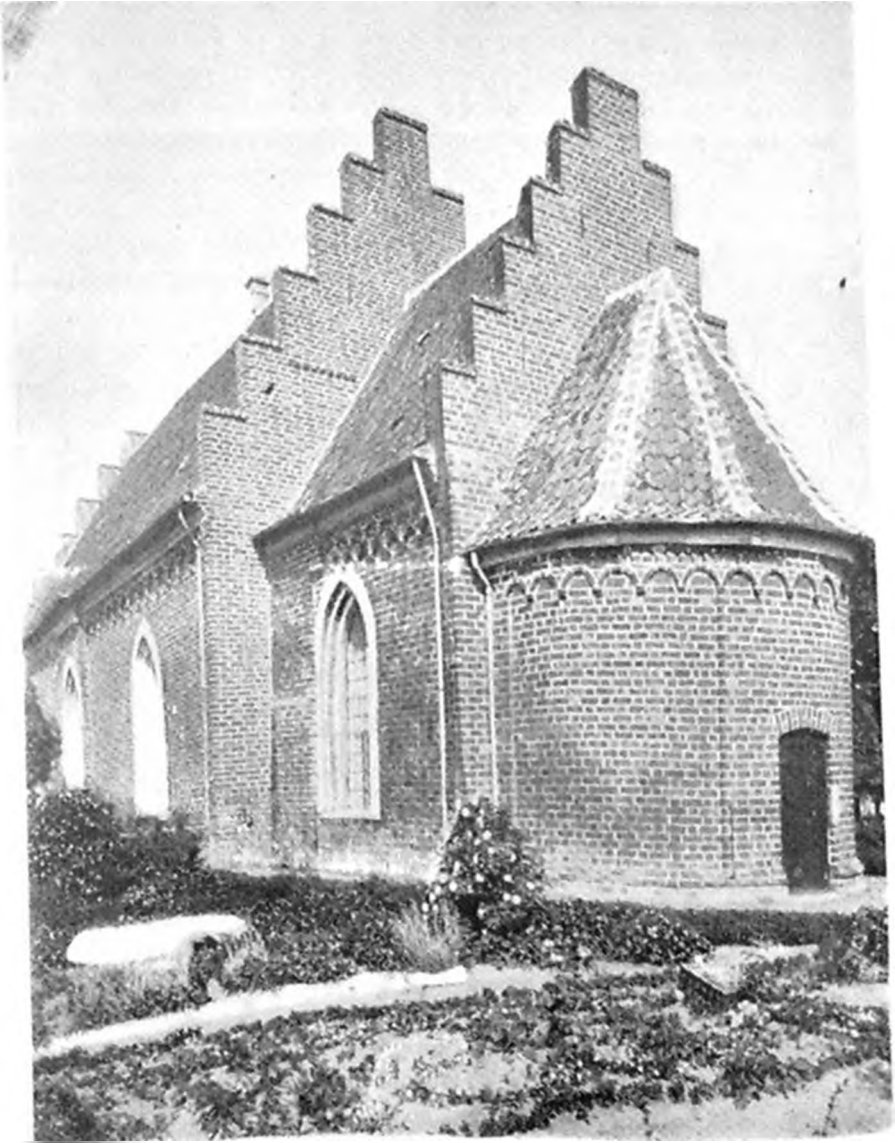
*) Se Forklaringen Side 18.

let. Den aarlige Ydelse er nu omsat til 10 Rummeter Brænde, der leveres Alderdomshjemmet.

KIRKEN.

Tillitze Kirke hører til Lollands

ældste og har ved sin Opførelse været en af de ypperste Murstenskirker paa Lolland og har selv her, hvor Landsbykirke-Arkitekturen stod saa højt, været en hel lille Mønsterkirke i Murstensarkitektur. Kir-

TILLITZE KIRKE SET FRA SYDØST

ken bestod oprindelig kun af Skibet, der var omtrent en Trediedel mindre end nu, samt Koret med den smukke halvrunde Apsis. Baae Kor og Skib havde smaa rundbuede og højsiddende Vinduer og fladt Loft. Paa Syd og Nordsiden af Skibet — hvor de midterste Vinduer nu sidder — var rigt profilerede Portaler med Indgang for henholdsvis Mænd og Kvinder. I Kirkegaardens sydvestre Hjørne stod en af de i sin Tid saa almindelige »Klokkestabler« af Træ. Senere blev Kvindeindgangen paa Nordsiden tilmuret, der indbyggedes Hvælvinger i Skibet og paa dets Sydside opførtes et Vaabenhus. Ovenover Hvælvingerne ses endnu Rester af Indgangsportalene. 1625 opførte Joachim Barnewitz og Olegart Pentz et Gravkapel paa Skibets Vestgavl af samme Bredde og Højde som Skibet, men med en Gavl, der i Udseende var noget afvigende fra Østgavlén. I Midten af forrige Aarhundrede lod Kirkens daværende Ejer, Justitsraad Friderichsen paa Nohollegaard, Kirken underkaste en gennemgribende Restauration. Gravkapellet blev inddraget i Skibet ved at Muren mellem dette og Kapellet blev nedrevet, dog ikke anderledes end at der levedes en Pille ved hver Side, som bærer en Bue, der adskiller Kapellet og Skibets Hvælvinger. Udenfor paa Muren, kan man ogsaa endnu tydelig se, hvor Tilbygningen af Kapellet har fundet Sted, idet de Mursten man anvendte i 1625, er noget min-

dre end de gamle Munkesten, hvoraf Skib og Kor er opført. I Kapellet vestre Gavl sad oprindelig den store Gravsten over Joachim Barnewitz og Olegart Pentz; men da man for 14—15 Aar siden anskaffede et nyt Orgel, maatte Stenen — for ikke at blive delvis skjult — flyttes, og den fik da Plads i Skibets nordøstlige Hjørne i Grev Reventlows Kirkestol. Høje en af Sognepræst Zimmer i 1755 afdattet Beskrivelse stod i den underste Begravelse Joachim og Frederik Barnewitz samt deres Hustruers Kister, og oveni den aabne Begravelse stod den unge Joachim Barnewitz og Jens Frederik Rodsten, om sidstnævnte tilføjes »Han byggede Skolen 1710, paa hans Kiste har min salig Formand sat følgende Vers:

Her burde tegnes
 hvad din Fromhed os indrente
 men du det tydeligt
 i mange Hjerter prente.
 Du hygde Skolen
 og det halve Hospital,
 og gjorde begge riig
 med lige Kapital.
 Saa længe Kirken staar
 og Skolen den har Sjæle,
 Bethesdae Arme har,
 din Dyd har ogsaa Mæde.
 Saa længe lever een,
 som du hødest kom og gik,
 de med mig i din Grav
 dig siger Tusind Tak.

O. Thestrup.

Hoffmann har forøvrigt i sit Supplement til Danske Atlas, der udkom 1774, langt flere Kister i sin Fortegnelse end Zimmer, saaledes

Jens Rodstens Hustru og flere af deres Børn samt en Ulrich Maltzau, der døde paa Rudbjerggaard 1669. Efter Sognepræst Zimmers Betegnelse: »den underste Begravelse« og »oveni den aabne Begravelse«, maa der vel have været en Gravhvelving under Kapellet, og er dette rigtigt, findes den maaske endnu under

flyttet paa Vestgavlen. Klokkeskuret blev ligeledes nedrevet og Klokkerne anbragt over Hvælvingerne i Vestgavlen. Baaede i Skib og Kor indsattes store spidsbuede Vinduer. Og Murene, der her som paa de fleste andre gamle Kirker var overkalkede, blev hugget rene og ved ret udstrakte Skalmuringer blev medtag-

GRAVSTEN OVER JOACHIM v. BARNEVITZ OG ØLLEGART PENZT

Kirkegulvet. Fra Restaureringen 1856 hedder det i den mundtlige Overlevering, at Kisterne nedsænkedes under Kirkegulvet, men om dermed skal forstaaes, at de nedsattes i Gravhvelvingen faar foreløbig henstaa ubesvaret. Desværre fjernede man ved samme Lejlighed et Gravmæle, der var indsat i Koret, over Margrethe Vasspyd, død 1585.

Ved Restaureringen blev endvidere Vaabenhuset nedrevet og hen-

ne Sten erstattet med nye. Kirkens Udseende blev nydelig derved, men Levningerne af de gamle Portaler og de gamle højsiddende, rundbuede Vinduer lod man desværre forsvinde. De rige Gesimser blev dog i det væsentligste bevaret og det samme er Tilfældet med Korets Sokkelprofiler og de karakteristiske Rundslave paa dets halvrunde Apsis, men denne er skæmmet stærkt ved Indsætning af en firkantet og i disse

Omgivelser skrækkeligt afskikkende Dør.

Vaabenhuset har Tøndehvælving, Skibet har tre og Koret en Stjernehvælving. Over vestre Ende af Skibet staar et Orgel. Kirkeblokken er forsynet med et Messingskilt med Skrifstedet: »Glemmer ikke at gøre vel og at meddele; thi saadanne Ofre behage Gud«. I Skibet hænger to moderne Messinglysekrone; den ene er 1912 skænket af Sogneraadformand Juul og Hustru i Munkeby Det før nævnte store Gravmæle over Joachim Barnewitz og Øllegart Pentz er af Alabastmarmor, godt 3 Meter højt og 1½ Meter bredt, og bærer i Midten Relieffigurer i Knæstykke og Legemstørrelse af Ægteparret. Figurerne viser endnu Spor af tidligere Maling; de bærer hver en Handøke i den ene Haand, men hans har 6 Fingre og hendes kun 4. Længs Kanten af Stenen er udhugget 32 Adelsvaaben, 16 Ahner for hver af dem. Foroven og forneden bærer Stenen en vidtløftig latinsk Indskrift, der beretter: at Joachim Barnewitz er født 1563, kom til Danmark i 18 Aars-Alderen og i Tjeneste først hos Frederik II, senere hos Enkedronning Sophia, der gjorde ham til Lensmand paa Nykøbing Slot. 1620 gift med Øllegart Pentz. fik med hende Sønnen Frederik og døde 1626, 63 Aar gammel. Øllegart Pentz, født 1596, anden Gang gift med Hartvig Passow og død 1654.

Prædikestolen er rigt udskaalet og har Felter med Figurer af Evan-

gelisterne. Den er skænket af Knud Rud og Ellen Marsvin og bærer de to Slægters Vaaben; den har tidligere ogsaa haaret deres Navne og Aars-tallet 1608.

Døbefonten er af raat tilhugget Granit og stammer antagelig fra Kirkens Opførelse i Tiden omkring 1200. I Midten af 70erne i forrige Aarhundrede var Skaalen mærk-

PRÆDIKESTOLEN

værdigvis havnet i Skolelærerens Have og erstattet med en simpel Træskaal; heldigvis blev Granitskaalen atter bragt tilbage paa sin Plads. Daabstødet er stort og pragtfuldt af Sølv; men desværre skæmmet ved en klodset Blylodning. Fadet bærer i Bunden en i stærkt Relief givet Fremstilling af Jesu Daab; rundt om Kanten er en Række udhamrede bibelske Figurer og Skrift-

steder; alt efter Tegning af Lorentz Frølich. Fadet er 1835 skænket af Fru Levy til Minde om hendes 10-Aars Bryllupsdag. Hun døde 3 Aar efter, og paa Underkanten af Fadet er da senere paaskruet en Plade med følgende Inskription: »Dette Døbefad er skænket til Tillitze Kirke af den elskelige Kvinde Emilie, født 4 December 1846, død 8. Januar 1888, begravet paa Tillitze Kirkegaard, Datter af Jægermester Gustav Smith, Rudbjerggaard, gift med Professor Dr. med Fritz Levy, København, til Erindring om hendes Bryllup i Tillitze Kirke den 12. Maj 1875. R. I. P.» — Professor Levy, der døde for faa Aar siden, er nu begravet paa Kirkegaarden ved Siden af sin Hustru. En Kampesten uden nogen som helst Indskrift markerer Graven

Altartavlen bærer Slægterne Pentz, Barnewitz og Passow's Vaabner og har tidligere baaret Aarstallet 1642. Den er dette Aar skænket af Øllegart Pentz paa Rudbjerggaard og skyldes sikkert Billedskæreren Jørgen Ringnis, som havde slaaet sig ned i Nakskov. Han har snittet Prædikestolen og Apostelskranken i Nakskov Kirke, samt adskilligt andet Kirkeinventar paa Vestfolland. Altartavlen er nu kun en Skygge af, hvad den har været, idet den — antagelig 1856 — er skaaret i Stykker og omlavet, hvorved bl. a. det oprindelige Midterstykke er fjernet, saa Tavlen har mistet noget af sin oprindelige Kraft og Skønhed. Endnu

er dog væsentlige Dele af Jørgen Ringnis' Snitværk tilbage; det er alt sammen i kraftigt Relief. I Frontspicen ses Himmelfartsbjergtet med flere Figurer, der skuer op efter den himmelfarne Frelser; Christus selv ses ikke, men overst paa Frontepicens Top staar en Christusfigur med Jordgloben i Haanden. Topstykkeets større Felt fremstiller Opstandelsen og i Hjørnerne ses de kristelige Dyder: Fromheden, Haabet, Kærligheden og Klogskaben. Tavlenes Fodstykke har et Relief paa hver Side af Midterpartiet; det mod Nord fremstiller en Scene fra Vandringen i Ørkenen: Moses staar med løftet Stav; der falder Manna fra Himlen og en Kvinde opsamler det i en Kurv; en Mand griber Fugle, der flyver i Luften, og putter dem i en Pose, som holdes af en Kvinde; i Baggrunden ses Teltlejren. Det andet Relief viser Nadveren. Hovedfeltet af Tavlen er som sagt omdannet og dets oprindelige Indhold borte; i Stedet er anbragt en larvelig fremstillet Nische med Thorvaldsens Christus i Gibs. I Sidefelternes Nischer staar Gibsfigurer af Apostlene Peter og Paulus og paa Hovedgesimsen Gibsfigurer af Evangelisterne.

Paa det murede Alterbord staar en ny massiv Malmstage, skænket af Gaardmand Niels Peder Knudsen, samt to hule og tynde Malmstager med Familierne Pentz og Barnewitz Vaabner; de er skænket af Øllegart Pentz og bærer Indskriften. »S. Jo-

chim Bernewitz, F. Olgart Pentzen Anno 1690. S og F betyder henholdsvis sølig og Fru. Navnene er som saa ofte i slige Indskrifter forkert slavede. Alterkalken er et stort og smukt Bæger, i Bunden staar 1651, men et Solvsmedemærke i Bægerskaalen bærer Aarstallet 1738. Disken er uden Mærke. Oblatæskan er et ualmindeligt smukt Solvarbejde, rundt om Siderne er Ornamenter med Englehoveder og Laaget bærer i højt Relief en Fremstilling af Jesus velsigner Brødet, langs Kanten staar med smaa Bogstaver: »Gud til Ære, som har hjulpet mig af all Angst og Nød 1687 Anne Ilzhen Bølow«. Giveren var formodentlig en Søster til Kammerherre Bølow paa Rudbjerggaard.

I Vestgavlen over Hvelvingerne hænger to Klokker; paa den store staar, at den er støbt 1828 hos Gamst i København. Den afløste en anden stor Klokke, som bar en Indskrift, der fortalte, at den var skænket af Ollegart Pentz, Frederik Bernewitz og Ide Grubbe paa Rudbjerggaard og støbt af Weslael i Rostok 1640, medens Hr. Erik Mortensen var Sognepræst i Tillitze og Hans Juul og Peder Jensen Kirkeværger. Den lille Klokke bærer Indskriften: »Velbyrdig Corfiltz Rud til Rudborgar, Hr. Niels Tugesen Sognepræst, Jørgen Tugesen Tracit, Maarten Jensen, Matz Hansen loed denne Klokke støbe udi Lübeck af Reinhold Benning Anno 1601«. Morten Jensen og Mads Hansen har sik-

kert været Kirkeværger. Jørgen Tugesen var Foged paa Rudbjerggaard; en Ligsten over ham og hans Kone sad tidligere indenfor Vaabenhusedøren, indtil den ved Restaureringen i forrige Aarhundrede uden Nødvendighed blev fjernet.

Indenfor Kirkegaardsporten staar den tidligere omtalte Runesten. I den sydlige Kirkegaardsmur ligger et i 1905 opført Ligkapel. Kirkegaardsmuren mod Vest er opført 1912. Paa Sydsiden af Kirkegaarden

TILLITZE KIRKE SET FRA SYDVEST

ligger Rudbjerggaard-Reventlow'ernes Familiegravelse; her hviler Grev Ludvig Reventlow og hans Sun Eduard samt dennes Hustru Inger Konow, død henholdsvis 1916, 1918 og 1920. — I 1921 blev Kirkegaarden udvidet mod Øst

Tillitze Kirke hørte fra Reformationen og til 1648 under Kronen, blev saa erhvervet af Rudbjerggaard og tilhørte denne omtrent et Par Hundred Aar. Derefter gik den over i Familien Friderichsens Eje og blev

i Begyndelsen af 80'erne overtaget af Landmandsbanken, der 1907 overdrog den til Menigheden. Kirken har en Formue paa ca. 12,000 Kr., hvis Renter maa anvendes til Vedligeholdelse. I Sommeren 1924 indkom ved en Basar i Rudbjerggaards Have 4 a 5000 Kr., som nu bliver anvendt til en indvendig Reparation af Kirken og Indsættelse af et Varmeapparat.

— Den første Præst, der findes omtalt er Hr. Mikael, der havde kaldet paa Dronning Margrethes Tid; han var, forfatter Rhode, kendt som en vældig Jæger, og var berømt fordi han havde Krammet paa alle Stedets onde Aander. Han skrev et Digt om Dronning Margrethes sejrige Krig med Svenskekongen, som havde haaret hende. Digtet, der i flere Hundreder laa gemt i Kirkens Arkiv, begyndte saaledes »Onde Albert haaffde du dig skammet, oc mod danske Dronning ikke brammet.«

Hr. Oluf Andersen, den sidste Sognepræst for Tillitze Menighed, var her fra 1664 til 1691. Han drev det til at blive Provst; men var nok iøvrigt mest bekendt for sin uhyre Sтыrke. Da han en Dag sad og delikaterede sig paa en Vinstue i Nakskov, kom nogle af Garnisonens Officerer og Soldater for at gøre sig lystig over ham. Hr. Oluf tog dem Spasen meget ilde op og ekspederede dem ud i en Fart den ene efter den anden; nogle kom ud ad Døren, andre ud ad Vinduerne, men alle havde de Mærker af Præsteman-

dens haarde Tag. 1680 blev den stærke Mand kastet paa Sygelejet og mishandlet saaledes af Feberen, at han aldrig blev rigtig Menneske mere, men var nødt til at holde en Hjelpepræst. Hr. Oluf døde 1691 og Tillitze blev derefter lagt under Dannemarre som Anneks Grunden hertil skal til Dels have været, at Dannemarre-Præsten Tobias Jørgensen Fimmer 1688 havde søgt en Datter af Forvalteren eller Bestyreren paa Rudbjerggaard, og Forvalteren fik da af Interesse for sit Herskab (Bølow) Præsten til at blive boende i Dannemarre og lade Rudbjerggaard overtage den skønne Præstegaard med Skov og andre Herligheder mod at svare de derpaa hvilende Afgifter, dels til Præsteenken, dels til Børnehuset i København.

Christopher Zimmer, der var Sognepræst i Dannemarre-Tillitze fra 1736 til 1763, havde i Aarene 1747—50 en Sag, der gav Anledning til adskillige Kancelliskrivelse og just ikke var flatterende for ham. Præsten var bleven vred paa Bonden Jørgen Pedersen Fil i Tillitze bl. a. fordi han havde holdt sin Datter fra Skole nogle Dage i Plojetiden. Denne Vrede var jo fuldt berettiget, men det gale var, at Præsten gav den Udslag deri, at han nægtede Bonden Adgang til Alterets Sacramente under Paaskud af, at Bonden var for lidet oplyst i Christendom. En saadan Udelukkelse var jo i de Dage noget af en Bannættelse, og da Præsten tidligere uden Indsigelse havde ladet

Bonden besøge Herrens Bord, fandt Jørgen Pil sig meget forurettet. Kort efter traf det sig, at Provsten, medens Præsten var paa Rejse, forrettede Tjeneste for ham. Bonden gik da til Provsten og lod sig eksaminere, hvorefter han fik Attest for, at han ikke var mere vankundig i Ohristendom, end at han kunde komme til Alters. Men da Præsten kom hjem, nægtede han ligefuldt at tage Bonden til Alters. Jørgen Pil klagede saa til General-Kirkeinspektoratet, der svarede med at paabyde Præsten at eksaminere Bonden i Provstens og tvende andre Præsters Nærværelse; dog først efter at Bonden havde faaet lidt Undervisning hos Degn og Skoleholder. Eksaminationen fik det Udfald, at baade Provsten og begge de fremmede Præster fandt, at Bonden Jørgen Pils Vankundighed ikke var større end almindelig blandt Bønder, men Zimmer erklærede sig af den modsatte Opfattelse og nægtede fremdeles Jørgen Pil Adgang til Herrens Bord. Saa klagede Bonden igen til General-Kirkeinspektoratet, og nu fik Bispen Ordre til at paabyde Sognepræst Zimmer under Trusel om Embeds Fortabelse at undervise Jørgen Pil med Taalmodighed og Sagtmodighed i 4 Dage og dernæst tage ham og hans Hustru til Alters. Samtidig fik Bispen Ordre til at irettesætte Præsten strengt, fordi han i de foregaaende 6 Aar havde taget samme Bonde til Alters uden at erkyn dige sig om den store Vankundighed, han nu sagdes at

leve i; ydermere skulde Bispen forholde Præsten den store Forsømmelighed i sit Embede, som han herved havde gjort sig skyldig i. Saa maatte Pastor Zimmer bøje sig, og Bonden, der i 3 Aar havde gaaet rundt som en Udskudt, kunde atter frejdigt træde ind i Menigheden, endda med Bevidstheden om, at Enden paa Historien var bleven værre for Præsten end for ham.

RUDEBJERGGAARD.

Allerede i Voldemar Sejrs Jorde bog møder man Navnet Rughbiargh, der formodentlig da var en lille By med en mindre Hovedgaard. Navnet har sikkert sin Oprindelse fra Rug og er senere, fordi Ruderne har ejet Gaarden, blevet forvansket til Rudbjerg. 1388 skal Hovedgaarden have været ejet af en Arnold Roberth og 1397 nævnes en holstensk Adelsmand Tilluf Wolstorp i Forbindelse med Gaarden. Omkring ved 1450 ejedes den af Christjern Rud, der for Gæld maatte afstaa den til Mogens Ebbeson Galt, en mægtig Mand, der 1439 som Medlem af Rigets Raad var med at opsigte Erik af Pommern Huldskab og Troskab og 1449 var med at besegle Christjern I. norske Haandfæstning. Fra 1457 til 1466 var han Lensmand paa Aalholm og senere paa Koldinghus, hvor han døde 1481. Mogens Ebbeson Galt havde med sin Hustru Dorthæa Eriksdatter Rosenkrantz to Sønner, Erik og Ebbe, og to Døtre Sophie og Ida

De to Brødre, der ejede Rudbjerggaard i Forening, deltog med Kong Hans i det store sorgelige Togt til Ditmarsken Aar 1500, og maatte her, sammen med mange andre danske Adelen, lade deres Liv i det indstrømmende Hav eller for Ditmarskhøndernes Spyd. Ebbe havde to Sønner, hvorimod Erik var barnløs. Hvis Erik var falden først, vilde

Erik. Processen endte nok med, at baade Søstrene og Ebbes to Sønner fik Part i Gaarden; men først ser det ud til, at ogsaa Slægten Vasspyd havde Part i den. Den ene af Ebbes Sønner, Anders Ebbeson Galt, var gift med Pernille Gøye De maa en Tid have boet paa Gaarden; thi Rudbjerggaards forrige Ejer, Grev Ludvig Revent-

RUDBJERGGAARD SET FRA GAARDSPLADSEN

Ebbe og dermed hans Sønner være Arvinger, men hvis Ebbe var falden først, vilde Erik ogsaa være arveberettiget efter ham og dermed ogsaa Søstrene. Men da begge Brødre var faldne paa én Dag og det var umuligt at faa afgjort, hvem der faldt først, kom det til en stor Proces, idet Søstrene krævede Arv efter

low, fandt for en Snes Aar siden tilfældig i en Stenhøj en Stentavle med Gøernes Vaaben. Stenen er nu anbragt over Kokkonindgangsøren som ses paa ovenstaaende Billede af Hovedbygningen og Taarnet.

Anders Ebbeson døde i en ung Alder og hans før nævnte Fæster Sophie, der gennem tvende Giftermaal

var bleven meget rig, erhvervede da det meste af Gaarden og overdrog den til den anden af Ebbes Søner, Peder Ebbeson Galt, der dels gennem Giftermaal og dels ved egen Vindskibelighed blev en overordentlig rig Mand og i Kraft af sin Dygtighed tillige en af Reformationstidens mest fremtrædende Adelsmænd. 1513 blev han Lensmand paa Næsbyhoved, men efter den jydsk Adels Opstand mod Christian II i Begyndelsen af 1523 fratog Kongen ham ikke alene Næsbyhoved men ogsaa Hindsgavl, som han havde overlaget som Pant efter sin Svigerfader Gjort Nielsen Drefeldt. Samtidig truede det jydsk Raad ham med Tab af Gods og Liv, hvis han ikke sluttede sig til Opstanden 19. Marts 1523 opsagde Peder Ebbeson da Christian II Huldskab og Troskab og sluttede sig til Frederik I, der gav ham Næsbyhoved Len tilbage samt overdrog ham Lundens for Livstid som Pant for de store Summer, han havde tilgode hos Kronen. Under Grevefejden sluttede Peder Ebbeson sig til Christian III og kom til at spille en stor Rolle. Han var en af Anførerne for den store Troppestykke, Hertug Christian 1534 sendte til Fyn, hvor den havde det Uheld at blive indesluttet i Nyborg af Grevehæren, men forinden lykkedes det Peder Ebbeson at undslippe. Da Skipper Clement havde rejst Bønderne i Jylland, fik Peder Ebbeson selvanden det Hverv at befæste og forsvare Randers og det lykkedes

ham ogsaa at forhindre Bondehærens videre Fremtrængen ad den Kant. Efter at Oprøret var slaaet ned, overdroges det Peder Ebbeson og Axel Juul at indkræve den saakaldte »Halsløsning« af de oprørske 47 Herreder, d. v. s. store Bøder i Stedet for Livsstraf. De to Herrer skulde som det hed »tinge« med Bønderne, eller med andre Ord presse det mest mulige ud af dem under Trusel af Straf, og Truslerne var ingenlunde tomme; thi hele Straffemyndigheden var lagt i de to Mænds Hænder. Ved denne Lejlighed lagde Peder Ebbeson med sin Haardhed Grunden til det Had, Bønderne i stedse stigende Grad nærrede til ham. 1536 blev han Medlem af Rigets Raad og Stiftslensmand paa Aarhusgaard. Han fungerede derefter hyppigt som Dommer ved de kongelige Retterting, og overalt var han den strenge og ubønhørlige Mand. Peder Ebbeson var tillige en meget havesyg Mand, der bl. a i høj Grad fremmede Kirke-Nedrivningen i sit Stift, hvor der blev nedrevet ikke mindre end 18 Kirker, og han beskyldtes vist ikke uden Grund for at have tilvendt sig Sten og Tømmer derfra. Efter hans Død blev der endog rejst Sag mod hans Arvinger baade herom og om hans »Køb« af Gods af de jordejende Bønder og af Kirkestiftet; men under Hensyn til de Tjenester, han havde ydet Kronen, frafaldt Kongen dog senere enhver Tiltale mod Arvingerne. Peder Ebbeson forstod som faa at

forvalte det meget Gods, han ved Arv og Køb efterhaanden kom i Besiddelse af. Overfor sine Bønder var han en hensynsløs Udbytter, men det skal dog ikke glemmes, at han baade paa sine egne Gaarde og blandt Bønderne indførte store Forbedringer i Agerbruget. Som Tegn

yngste 3 Aar. Efter hans Død gik Rudbjerggaard ud af Slægtens Eje. Det ser ud til, at Slægten Vasøpyd fremdeles har haft Part i den, i al Fald bragte Lauritz Madsen Vasøpyds Datter Anna sin Mand Erik Grubbe ikke alene Aalstrup men ogsaa en Part af Rudbjerggaard.

RUDBJERGGAARD SET FRA HAVEN

paa Bøndernes Følelser overfor ham kan anføres, at der hurtigt efter hans Død dannedes det Sagn i Almuen, at Peder Ebbeson havde stukket sin Svigerfader ihjel i Vrede over, at han bebrejdede ham den skammelige Færd overfor Kirkerne, og at Djævelen i egen høje Person havde hentet Peder Ebbeson paa Dødslejet og hjemført ham med Hud og Haar.

Peder Ebbeson døde 1548, ca. 60 Aar gammel og efterlod sig 10 Born, hvoraf den ældste var 18 og den

Erik Grubbe og de andre Parthavere solgte, uviiselt hvornaar, Gaarden til Erik Rud.

Erik Rud var Rigsraad og Admiral og til forskellige Tider Lensmand paa Ravnøborg, Halsted Kloster og Nykøbing. Efter Faderen havde han arvet Møgelkjær (Jylland) og Fugisang (Lolland) med sin Kone, Anne Hardenberg fik han Sandholt (Fyn) og dertil købte han Enggaard og Hynderup (Fyn) samt Rudbjerggaard. Han var altsaa Godsbesidder

i stor Stil, men maatte i en forholdsviis ung Alder tage Afsked med alle Herlighederne. Han døde 1677 kun 50 Aar gammel og efterlod sig 7 Born, hvornaf den yngste, Corfitz, kun var 4 Aar.

Den ældste af Sonnerne Jacob Rud fik Rudbjerggaard, men han døde faa Aar efter Faderen. Den næstældste Søn Jørgen Rud fik Enggaard, men blev 1684 dræbt i en Duel med sin Fætter Erik Bille. Den tredieældste Søn Peder Rud fik Fuglsang og efter Broderens Død ogsaa Rudbjerggaard; han nævnes i et Magelæg med Kronen 1684 som dens Ejer. Heller ikke han fik Glæde af Rudbjerggaard; thi han ramtes 1592 af samme Skæbne som Broderen, idet han blev dræbt i en Duel med Christen Hansen Baden. Den fjerdeældste Søn, Knud Rud, der ved Faderens Død var 28 Aar, fik da Hovedindflydelsen ved Skiftet efter Faderen og Brødrene, og det ser ud til, at han har benyttet den til egen Fordel. Corfitz Rud fik Rudbjerggaard, men saa snart han var myndig, førte han Proces mod Broderen og beskyldte ham for uredeligt Skifte. 1604 kom Sagen omsider for Kongens Retterting. Corfitz gjorde her gældende, at Knud havde faaet baade Sandholt og Enggaard, men Corfitz kun Rudbjerggaard, der end ikke var saa god som en af Broderens to Gaarde. Corfitz forlangte derfor Jordbøgerne fra Skiftet fremlagt i Retten. Knud fastholdt paa sin Side, at Skiftet var

gaaet fuldt lovligt og retfærdigt for sig, men Jordbøgerne kunde han ikke fremlægge, da de var brændt med Sandholt. Men da Corfitz konstaterede, at nogle af de Papirer, Knud fremlagte, var frelst fra Branden paa Sandholt, dømte Retten, at Knud skulde fremlægge Jordbøgerne som Bevis for at Skiftet var retfærdigt. Der nedsattes tilsidst en Kommission til at dele Brødrene imellem og ved det endelige Skifte fik Knud Rudbjerggaard og Sandholt og Corfitz Enggaard og Fuglsang. Corfitz Rud var, medens han havde Rudbjerggaard, med til 1601 at skænke Tillitze Kirke dens lille Klokke, som hænger der den Dag i Dag.

Knud Rud opførte 1606 helt nye Bygninger paa Rudbjerggaard, der sikkert allerede fra sit første Anlæg som Adelsgaard har været omgivet af Grave. Knud Rud dannede sin nye Gaard saaledes, at den var omgivet af 4 lange Grave, og Firkanten indenfor disse delt af en Tvergrav, der dannede Skellet mellem Borggaarden og Avlsgaarden. Om den sidstnævnte ved vi intet; den er forlængst sunket i Grus. Borggaarden var opført i to Stokværkers Højde og bestod af en Hovedfløj og to kortere Sidesløje, alt af Bindingsværk. Hovedfløjen var i den vestre Ende omtrent helt henne i Hjørnet af Gaarden forsynet med et grundmuret, ottokantet Trappetaarn med Spir. Den ene af Sidesløjene er fjernet for ca. Halvandet Hundred

Aar siden, og den anden blev nedrevet sidst i 50'erne i forrige Aarhundrede. 1821 nedtoges Taarnets Træspir og erstattedes med den nuværende Platform og Rækværk. Taarnet og Hovedflojen staar endnu, men Flojen er sidst i 60'erne forlænget, saa Taarnet nu staar omtrent helt paa den. Gaardspladsen er

HOVEDBYGNING OG TAARN
(set fra Vest)

nu kun paa 3 Sider omgivet af Grave, den ene Grav er fyldt i forrige Aarhundrede, og noget af Gravene om Avtsgaarden endnu tidligere.

Knud Rud anbragte Aarstallet 1606 paa Taarnet og over Indgangsdøren anbragte han en Sten-tavle med Rudernes og Hardenber-gernes Vaaben. Det var jo almindeligt, at Bygherren anbragte sit

og sin Hustrus Vaaben paa Bygningen, men da Knud Rud paa det Tidspunkt ikke var gift maatte hans Moder Anna Hardenbergs Vaaben træde i Stedet.

Om Knud Rud er iøvrigt at berette, at han 1580 var med til i Kolding at udraabe den 3 aarige Hertug Christian (IV.) til Tronarving og at han 1588 red med i Frederik II's lange Ligferd fra Antvorskov til Roskilde. Han levede ugift indtil 1607, da han i sit 51. Aar ægtede Ludvig Munks 35 aarige Enke Ellen Marsvin. Brylluppet stod med stor Pragt i Odense og overværedes af Christian IV., som Dagen efter forærede Bruden en kostbar Ring. Ellen Marsvin var en brutal, herskesyg og pengegridsk Kvinde, der forstod at udnytte enhver Chance. Hun blev da ogsaa en af sin Samtids rigeste Kvinder. Knud Rud og Ellen Marsvin skænkede 1608 den Prædike-stol, der endnu staar i Tillitze Kirke. Ægteskabet var barnløst og varede kun 4 Aar, idet Knud Rud døde 1611, men forinden havde han skænket Rudbjerggaard til Ellen Marsvins Datter af første Ægteskab, Kristine Munk.

Ludvig Munks og Ellen Marsvins Datter, der saaledes blev Ejer af Rubbjerggaard var født 1598 og altsaa kun 13 Aar ved Stedfaderens Død. 4 Aar efter gjorde Christian IV., som da var Enkemand, hendes Bekendtskab og blev heftig forelsket i hende. Dejlig siges hun at have været efter Datidens Smag, en rank,

robust Figur med fyldige og sanselige Træk og et friskfarvet Ansigt, omgivet af et mægtigt, lyst Haar. Nytaarsaften 1615 kom hun til Kongen (uden Egteskab) og deres Samliv varede i 16 Aar, hun fødte i den Tid Kongen 2 Sønner og 7 Døtre, deriblandt den ulykkelige Eleonora Christine. 1628 beskyldte Kongen — vist ikke uden Grund —

Hvor længe Kristine Munk beholdt Rudbjerggaard vides ikke, man ved kun, at hendes Moder med Kongens Tilladelse, solgte Rudbjerggaard til Jacob Rosenkrantz, der døde 1616 og efterlod den til sin Enke Pernille Gyldenstjerne. Efter hendes Død 1622 tilfaldt den Jutta Gyldenstjerne som var gift med Eiler Urne og han solgte 1623 Rudbjerggaard

ELLEN MARSVIN

Kristine Munk for Utroskab og hun maatte forlade Hoffet. Resten af sit Liv henlevede hun i stadig Strid med Kongen, undertiden ogsaa med sin Moder, som trods Brudet mellem Kongen og Datteren stadig holdt Venskab med Kongen, ja endog var virksom for at skaffe ham en Elskerinde i Vibekke Kruse, der tidligere havde tjent Kristine Munk, men var jaget bort af hende og der efter taget i Tjeneste af Modere.

KRISTINE MUNK (som ældre)

til Joachim Barnewitz for 57,352 Rigsdaler.

Joachim von Barnewitz var en indvandret Meklenborger, som først havde tjent Frederik II. i 18 Aar og derefter tjente Dronning Sophie i 26 Aar bl. a. som Lensmand paa Nykøbing Slot. Han var en dygtig og human Mand, som tog sig meget af Bønderne paa sine Godser og blandt andet lærte dem at dyrke Hvede og Ærter paa en for-

delagtigere Maade end hidtil 17 Aar gammel blev han 1620 gift med den 24-aarige Ollegart Harvigsdatter Pentz, der havde været Hofdame hos Dronning Sophie. 1622 fødte hun ham Sønnen Frederik; men Barnewitz døde allerede 1626, Aaret efter, at han og Hustruen havde bygget deres store Gravkapel ved Tillitze Kirke. Ved Taarnindgangen paa Rudbjerggaard staar nu to Løver med Barnewitz'ernes og Pentz'ernes Vaaben; Grov Reventlow fandt dem for en Del Aar siden i den før nævnte Stenhøj og anbragte dem ved Taarnet, hvor de formodentlig ogsaa oprindelig har haft deres Plads.

Efter Joachim Barnewitz Død styrede Ollegart Pentz med megen Dyglighed Rudbjerggaard og udvidede Tid efter anden Godset betydeligt, dels ved Køb, dels ved Mageslæg. 1628 mageskiftede hun saaledes med Kronen, der fik en Del Gods paa Falster og Ostlolland, medens hun til Gengæld fik Gods i Nærheden af Rudbjerggaard. Hun fik i Rudbjerg 2 Gaarde, hvoraf den ene havde Skov til 64 Svins Olden, i Møjhølle 4 Gaarde og 5 Gadehuse, den ene af Gaardene havde Skov til ikke mindre end 186 Svins Olden, i Støby 2 Gaarde, den ene med Skov til 14 Svins Olden, i Munkeby 3 Gaarde og 3 Gadehuse, de tre Gaarde havde Skov til henholdsvis 70, 50 og 20 Svins Olden, og til den ene af dem horte endvidere »Krogøngø«, i Bartofte en Gaard med Skov til 5

Svins Olden, i Tillitze en Gaard med Skov til 24 Svins Olden, og endelig i Raageskov 1 Gaard. Det, der navnlig falder i Øjnene ved dette Mageslæg, er de store Skovarealer, Ollegart Pentz her erhvervede; hun blev der ved Eneojer af hele Skovstrækningen langs Siranden nedenfor Munkeby, Møjhølle og Støby. 1629 mageskiftede hun med Nykøbing Hospital og fik for en Gaard i Vester Ulslev følgende øde Gaarde: 1 i Tillitze, 1 i Bartofte, 1 i Hundehøved og 1 i Brydehølle; 2 af disse Gaarde havde hver Skov til 5 Svins Olden. Disse Mageslæg med Kronen er lette at paavise gennem Kronens Skoder, men hendes mange private Køb unddrager sig nærmere Paavising. Resultatet af hendes Samleiver blev, at hendes Gods strakte sig fra Rudbjerggaard over Brydehølle, Vosten skov og Saunso, helt ind til Nakskov; hun ejede bl. a. Stenso, Færgelandet og Traadingsø (senere kaldet Mellemlandet, hvor nu Færgelandsgaarden ligger). Ogsaa Hovedgaardens Arealer udvidede hun betydeligt ved i 1629 at nedlægge 8 Bondergaarde i Møjhølle, Rudbjerg og Gammelby og inddrage deres Jord under Rudbjerggaard. For at ikke Sognepræsten skulde lide noget Afbræk i sine Indtægter derved, oprettede hun det tidligere nævnte Legat. 1630 nedlagde hun 12 Bondergaarde — antagelig Bondebyen Hundehøved — og oprettede deraf og af noget af Rudbjerggaards Bondergøds Herresødet Fritzholm

1632 var Ollegart Pentz bleven ked af Enkestanden og giftede sig med den meklenborgske Geheime- raad Hartvig von Passow. Ægteparret tog Ophold paa det nyopførte Fritzholm, men faa Aar efter var Ollegart Pentz atter Enke; 1642 skænkede hun Altetavlen til Tillitze Kirke og forsynede den baade

han 25 Aar gammel vendte hjem. 1648 giftede han sig med Ide Grubbe og overtog Gaarden. Moderen trak sig da tilbage til Fritzholm, hvor hun 1653 oplevede den Sorg, at Sonnen døde. Aaret efter fulgte hun ham i Graven og endte 58 Aar gammel sit virksomme og daadrige Liv. Dygtig havde hun været, men ogsaa haard

HOVEDBYGNINGEN OG GRAVEN IMOD HAVEN

med sit eget og begge sine afdøde Mands Vaaben, og 1. Maj 1648 erhvervede hun Tillitze Kirke af Kronen mod at betale en fast aarlig Afgift.

Efter sin anden Mands Død fortsatte Ollegart Pentz Arbejdet med Driften og Forbedringen af Rødbjerggaard, medens Sonnen gennemgik en baade lang og fortrinlig Uddannelse i fremmede Lande, indtil

og pengegridsk. Hun førte et strengt Regimente med sine Bønder saavel som med sine Piger og Karle; de skjaltv, saa snart deres Herskerinde viste sig. Hun havde, fortæller Sagnet, en stor Solvkløkke, hvormed hun hikkaldte sine Piger, og naar den lød maatte de springe som de gik og stod. Ifølge Almueovertroen fandt hun ikke Fred i Graven; i sil dige mørke Aftentimer hørte man

ofte, snart paa Rudbjerggaard, snart paa Fritzholm, hendes Klokke lyde, og ikke sjælden saa man en hvid Skikkelse skride majestætisk gennem Husel, kort efter horte man Spandene klirre og Karrene rumle i Kokken og Bryggers.

Joachim Barnewitz og Ollegart Pentz's Son Frederik von Barnewitz skrev sig ikke alene til Rudbjerggaard og Fritzholm, men ogsaa til Berritzgaard og Bellinge (Falster), hvori han sikkert har haft en Arvepart. Han ansaas for en af de fire rigeste Mænd i Danmark (de andre var Chr. Skeel, Frands Lykke og Tage Thott). Ved sin Hjemkomst fra Udlandet 1647 blev han Hofjunker. 1650 blev han forlenet med Nykøbing og Aalholm og 1653 blev han Landkommissær i Lolland og Falster. Livet tegnede sig saaledes lyst og lykkeligt for ham, men fik en brat Ende; idet han som nævnt døde allerede 1653, kun 31 Aar.

Frederik Barnewitz's Hustru, Ide Grubbe, var en Datter af Jørgen Grubbe og Lene Rud. Hun sad nu 26 Aar gammel som Enke med det store Gods og 3 smaa Børn, nemlig Sønnen Joachim og Døtrene Magdalene Sibylle og Ollegaard. Men Ide Grubbe magtede den Opgave, hun saaledes blev stillet overfor, og styrede under Børnenes Mindreaarighed Godset med stor Dygtighed. Under Svenskekriegen led det naturligvis meget, og navnlig gik det ud over Skovene. 4. April 1661 optoges en Synsforretning over hvor meget, Svenskerne

havde hugget i Rudbjerggaards og Fritzholms Skove. I Enemærkeskoven var hugget 1160 Ege og paa Fælleskoven og i Bondernes Skov 2290 Ege. ialt 3890 Ege i Godssets Skove, og saa tilføjer Synsmændene endda: »Skovene flyder med Vand, saa vi er ikke sikker paa at have fundet alle Stubbenes. I skattemæssig Henseende blev Hovedgaardsskovene derefter ansat til 400 Svins Olden og Fælleskovene til 500 Svins Olden.

Ogsaa paa anden Maade kan man endda længe efter Krigen spore dens Folger paa Rudbjerggaard. 1667 maatte Ide Grubbe saaledes give en Forskrivning paa hele Gaardens Avl. Hermed hang det saaledes sammen. Hendes Mand havde underliden forstrakt Kronen med saa store Laan, at han nu og da selv fik Mangel paa disponibel Kapital og maatte laane. 1652 havde han af Købmand Peder Hansen i Nakskov lånt 8000 Rigsdaler. 1667 opsagde Peder Hansen, der nu var Borgmester, Kapitalen til Udbetaling i Juni Termin, men Ide Grubbe kunde ikke præstere den med det givne Varsel, og 4. December 1667 blev der da paa Lollands Landsting læst en Forskrivning af 14. September, hvori hun forpligtede sig til inden Marts 1668 at levere i Nakskov 100 Td. Hvede, 100 Td. Byg og 80 Td. Ærter til »højeste Landekøb«, dernæst skulde »de i Nakskov« have al Søbysgaards Kornavling og Landgilde »saa hastig det kunde ske og for den Pris,

som andre her i Landet sælger deres Korn for, med saadant Maal altsammen, at 3 Td. stryges og den 4de tøppes. Endvidere skulle de have Forpagtningssummen af Fredericsholm, som salig Borgmester Peder Mortensens Enke Abigael havde i Forpagtning, og naar hun enten vil afstaa den eller hendes Forpagtningstid er ude, skulle de have

derdom hos Datteren paa Rudbjerggaard og døde her 1671 som den sidste af Rudernes berømmelige Slægt.

Beviset for at den ovennævnte Forskrivning kun var et Udslag af en rent forbigaaende Vanskelighed findes i et Skøde af 3. Februar 1671 udstedt af Christian V til Ide Grubbe. Det holder heri, at Frederik Bar

RUDBJEROGAARDS AVLSGAARD

Forpagtningen paa samme Vilkaar og beholde Forpagtningssummen som Rente og Afdrag paa det resterende Laan. Naar Forskrivningen ogsaa omfatter Aarets Avl paa Sæbygaard (Sæbyholm) er dette at forstaa som en Haandsrækning fra Ide Grubbes Moder Lene Rud, der havde arvet Sæbyholm efter Fættren Borchard Rud. Lene Rud, der i sit Ægteskab med Jørgen Grubbe havde haft 17 Børn, boede i sin Al

newitz 1652 har taant Frederik III 12,028 Rigsdaler og havde derfor bekommet en Del Jordegods til brugelig Underpant heregnet til 45 Rigsdaler pr. Td Hartkorn. Fru Ide Grubbe havde afstaaet en Del deraf og fik hermed Skøde paa Resten til en Pris af 50 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn. Hun fik: i Knubbelykke 11 Gaarde og 6 Huse, i Nørshy 12 Gaarde og 3 Gadehuse, i Læse 3 Gaarde og 1 Gadehus, i Vestenskov

2 Gaarde og 5 Gadehuse, i Brydehølle 1 Gaard, i Dannemørre 2 Gaarde og i Gløslunde 1 Gaard, ialt 241 Td. Hartkorn, altsaa en betydelig Forøgelse af Godset. Ide Grubbe foretog ogsaa Tid eller anden Køb af forskellige Bøndergaarde, saa man rundt hen kan regne med, at hun forøgede Bøndergodset med ca. 300 Td. Hartkorn.

Sønnen Joachim Barnewitz, overtog Rudbjerggaard 1674 og laante straks 2000 Rigsdaler af Moderen mod Pant i Gaarden. Han var ugift, og Ide Grubbe blev derfor hoende paa Rudbjerggaard. 3 Aar efter havde hun den Sorg, at Sønnen døde. Rudbjerggaard gik derefter over til Svigersønnerne og Ide Grubbe trak sig tilbage til Fritzholt. Her sad hun i 16 Aar og saa de unge dø omkring sig, først Svigersønnen Jens Rodsten saa hans Kone Magdalene Sibyll og derefter den anden Svigersøn Kammerherre Bülow; endelig 1693 lukkede hun selv sine Øjne i sit 71. Aar.

Jens Rodsten, der overtog Rudbjerggaard 1677 efter Svogerens Død, var født 1639 og havde tilbragt sin Ungdom ved Hoffet. 1663 blev han Landsdommer i Nørrejylland og to Aar efter stod hans Bryllup paa Rudbjerggaard med Magdalene Sybille Barnewitz. Han døde 1679. 3 Aar efter døde ogsaa hans Kone, og Meklenborgeren Kammerherre Bülow, der var gift med Øllegaard Barnewitz overtog nu Rudbjerggaard, dog ikke som Eneøjer, idet to

af Jens Rodstens Børn, Sønnen Frederik og Datteren Magdalene Sybille (gift med den meklenborgske Geheimeraad Henrik von Lehsten) ogsaa havde Part i den. Bülow døde 1692, deres eneste Søn var da kun 3 Aar. Enken Øllegaard Barnewitz stod derefter for Driften af Gaarden indtil Sønnen Frederik Barnewitz Bülow blev myndig. For tredje Gang indenfor samme Aarhundrede var det en Kvinde, der styrede Rudbjerggaard med myndig Haand, og Øllegaard Barnewitz fulgte Traditionen fra sine kvindelige Forgængeres Tid og øgede Godset. 1694 fik hun efter Ansøgning Tilladelse til at lægge Tillitze Præstegaard — der var paa 15 Td. Hartkorn og laa yderst i den Del af Næsby, som hørte under Tillitze Sogn — ind under Godset som Bondegaard. 1696 mageskiftede hun med Kronen saaledes, at hun afled en Gaard i Fyn paa 9 Td. Hartkorn og betalte 300 Rigsdaler kontant mod at faa 3 Gaarde og et Hus i Vesten skov paa ialt 22 Td. Hartkorn.

1716 giftede Frederik Barnewitz Bülow sig med Sophie Holstein og Moderen overlod ham derefter sin Part i Rudbjerggaard og Fredsholt for 33,129 Rigsdaler. Frederik Rodsten solgte 1719 sin Part af Rudbjerggaard til Søsteren, der var gift med v. Lehsten, og samtidig byggede Frederik Rodsten en Skole i Tillitze og det halve Hospital. 1723 købte Bülow ogsaa Lehstens Part for 22,600 Rigsdaler, og

han var saaledes Eneejer af Rudbjerggaard; men baade han og Hustruen døde 1728 og efterlod Godset til deres umyndige Son Casper Frederik Bølow. Han gik Officersvejen og havde ikke Interesse for Landbrug. 1755 solgte han Rudbjerggaard, Frøsholm og den af Faderen paa den hidtil ubebyggede Ø Stenso opførte Gaard Bølowso til Grevinde Ida Margrethe Reventlow for 80 Rigsdal-

IDA MARGRETHE REVENTLOW

er pr. Td. Hartkorn. Der var 143 Td. Hovedgaards-Hartkorn og 737 Td. Bøndergods, ialt 880 Td. Hartkorn, og Købesummen var altsaa 70,400 Rigsdaler.

Ida Margrethe Reventlow havde været gift med den første Greve af Knuthenborg Adam Christoffer Knuth, der døde 1736. Den 35-aarige Enkegrevinde arvede

store Rigdomme og forstod med vaagent Oje og haard Haand at forvalte og øge Arven. Af hendes 5 Sønner døde de to i en ung Alder; den ældste arvede Knuthenborg og til de to andre oprettede hun gennem mægtige Godskøb Baronierne Conradsborg og Christiansdal. Hun kan vel uden Forklejnelse for nogen betegnes som den største kvindelige Godssamler indenfor den danske Adelsmen hun har ikke skabt sig noget godt Eftermæle. Hun var hensynslos indtil Brutalitet, pengegridsk og beregnende i stort som i Smaat. Hun døde paa Rudbjerggaard 1757.

Sønnen Baron Conrad Ditlev Knuth fik 1743 Baroniet Conradsborg og efter Moderens Død til lige Rudbjerggaard, Frøsholm, Bølowso og Gottesgabe. Han var Assessor i Højesteret, hvid Ruder og Kammerherre og roses for sin Gavmildhed. Han anlagde en stor Have ved Rudbjerggaard og det er sandsynligvis ham, der har plantet de store Lindealleer, som nu giver Haven et sjældent smukt Præg. Hans Godsforvalter affattede omkring 1760 en Beskrivelse af Godset, hvori det bl. a. hedder om Skovene: Rudbjerggaards Skove strækker sig langs med Sønderstrand, er ungefær en Mil lang og nogle Steder $\frac{1}{4}$ Mil bred og bestaar mest af Eg, som agtes for det bedste og stærkeste Tømmer i hele Amtet. I samme Skov er en Mængde unge Linde, saa høje og ranke, at Øjet maa baade forlystes og undres ved det Syn

Derimod er der kun 5 a 6 Bøge og 2 Birke i hele Skoven. Rudbjerggaards prægtige Dyrehave har alt, hvad der kan udfordres til en kongelig Dyrehave; den er stor nok til at underholde over 100 Daadyr med deres Kalve og har de skønneste Alleer af høje ranke Linde, saa og et stort Lysthus, hvorved tillige er en Bygning med Køkken, Værelse til Tjenerskab og Stald og Vognport.

Alle disse Dyrehavsherligheder er forlængst borte. 1761 købte Baron Knuth Kallehavegaard paa 17 Td. Hartkorn og lagde den under Godset. Uheld havde Baronnen forøvrigt ikke Mangel paa. Kvægsygen var i hans Tid særlig ondartet og bragte baade Godsejere og Bønder mægtige Tab. I en Indberetning fra Forvalteren paa Rudbjerggaards og Fritzholms Godser oplyses det for Eks. at Kvægsygen i 1768 fra Mikkelsdag til Jul havde bortrevet 174 Kreaturer. Om et andet, men ganske vist mindre Uheld har Rhode i sin Kirkebog for 1789 skrevet: »29. Maj slog Torden ned i Rudbjerggaards Taarn, en Del kostbare Varer og Møbler blev beskadiget, men den tændte ikke; imidlertid vurderedes Skaden til 1000 Rigsdaler«. Skadebeløbet Størrelse betyder formentlig, at Taarnets Tag og Mur havde taget betydelig Skade.

Baron Conrad Ditlev døde 1805, og Rudbjerggaard Gods tilfaldt derefter hans yngste Son Departementschef Baron Carl Conrad Gustav Knuth. Han døde allerede 1815 og hans

Dødsbo solgte 1819 Godset til S. A. Dons og Joh. Neergaard, og dermed var Rudbjerggaards Glansperiode som Gods tilende. De to Køberedte Godset saaledes, at Neergaard fik Fredsholm og Gottesgabe med Bülowsø og Kallehavegaard og Dons Rudbjerggaard, men den alene var ogsaa en stor og smuk Besiddelse. Hovedgaarden havde lidt over 100 Td. Hartkorn foruden et Par Td. Skovskyd og Bøndergodset udgjorde 570 Td. Hartk. og 13 Td. Skovskyd; det hele med en udmærket samlet Beliggenhed; i Tillitze, Egebølle, Klønge, Støby, Rudbjerg, Raageskov, Måjbølle, Munkeby, Gammelby, Næsby og Knubbelykke var Rudbjerggaard omtrent eneste Lodsejer.

Dons holdt kun Gaarden i 4 Aar, han bortsolgte først en stor Del af Bøndergodset og maatte 1823 sælge Gaarden for 95,660 Rigsdaler Sølv til den forrige Ejers Søn, Baron Carl Conrad Gustav Knuth, der har faaet det slettest mulige Eftermæle. Han skildres som en meget ubehagelig Herre, hovmodig, ondsindet og udskejende. Han lod Godset forfalde i Bund og Grund, udpinte Jorderne, forhuggede Skovene og ramponerede Bygningerne. Navnlig Hovedbygningen gik det slemst ud over; den gamle Egetræstræppe i Taarnet huggede han op til Brændsel, hvorefter han benyttede Taarnet som Lade for Ærlehalmen. De smukke udskaarne Bjælkehoveder, som den gamle Bindingsværksbygning var forsynet med, lod han al-

deles forfalde og slog dem tilsidst ned og brændte dem. Tjenestefolkene og Fæsterne hundsede han, og ingen af Folkene maatte betræde Gaardspladsen uden med Hatten i Haanden. At Folkeholdet under disse Omstændigheder efterhaanden blev fornyet med daarlige Subjekter siger sig selv; Slagsmaal og Spektakler horte til Dagens Orden

taget fra »Prospokter af danske Herregaarde«, hvortil det er tegnet af Landskabsmaler Richardt. Man fortæller, at da Richardt sad paa Gaardspladsen for at tegne Bygningerne, kom Hofjægermester Knuth farende og jog ham ud. For at hævnne sig herover tegnede Richardt Gaarden endnu mere forfalden end den i Virkeligheden var. Man vil

RUDBJERGAARD OMKRING MIDTEN AF FORRIGE AARHUNDREDE

paa Godset — hvor blandt andre nogle af Handskemagerbandens Medlemmer holdt til — og tilsidst kunde »den gale Baron« ikke længere selv klare sig. Han folte sig ikke sikker paa sine egne Marker, og da Pakket endog drev det til at skyde ind i hans Stuer, forlod han Gaarden og bosatte sig i København. Ovenstaaende Billede viser Gaardens Udseende paa hans Tid. Billedet er

paa Billedet se Ærtøhalmen stikke ud af Toppen paa Taarnet, og begge Længerne er jo saa vinde og skæve, at de er parat til at styrte sammen; der er ikke en lige Linie i dem, og hvis det virkelig havde været saa slemt, vilde Hovedflojen vel næppe kunde være reddet. Sidelængen var saa modtaget, at den senere maatte nedrives.

Da Handskemagerbanden omsider

var uskadeliggjort, vendte Baron Knuth tilbage til Rudbjerggaard, hvor han døde 1855. Forinden havde han overladt Gaarden til sin Son Carl Vilhelm Emil Knuth, som nok i mere end én Henseende slægtede Faderen paa. Han var først gift med en Bondepige fra Godset, og efter at have ladet sig skille fra hende, giftede han sig med en Datter af Mejeristen paa Gaarden. Straks efter Faderens Død solgte han Rudbjerggaard ved Auktion og skønt Halvdelen af Bondergodset allerede var solgt fra, fik han dog 514,000 Rigsdaler for den.

Det var Frederik VII. Gemalinde, Grevinde Danner, der købte den med Etatsraad Klemp som Mellemmand. Rudbjerggaard fik saaledes for anden Gang en ukronet Dronning til Herskerinde. Grevinde Danners Historie er kendt nok. Hun hed Louise Rasmussen, var født 1815 som uægte Barn og kom i en tidlig Alder til det kgl. Teaters Ballet og horte ingentunde til de mest dydige i de Lethenedes Kreds. I Slutningen af 30-erne stiftede hun Bekendtskab med Kronprins Frederik (VII), der efter at have besteg Tronen gjorde hende til sin Gemalinde trods Ministeriets Protest. Dette Skridt vakte i alle intelligente Kredse baade Sorg og Harme, og den sidste blev ikke mindre, da Grevinde Danner, som hun nu hed, i Stedet for at holde sig skjult i Privatlivet, overalt optraadte ved Kongens Side. Efter hans Død levede hun stille og tilba-

getrukket. Ved sin Paaholdenhed og økonomiske Sans samlede hun sig en Formue paa 7 Millioner Kr., som hun disponerede over i veldædigt Ojemed. Hun oprettede saaledes Frederik VII. Stiftelse i København for fattige Kvinder af Arbejderklassen, og paa Jagerspris, som hun arvede efter Kongen, grundede hun en stor slaaet Stiftelse, hvor hjælpeløse og

GREVINDE DANNER

forladte Pigebørn gratis opdrages og underholdes. Paa Rudbjerggaard har Grevinde Danner ikke sat sig mange Spor. Hun lod plante en Mængde Egeskov paa Godset og lod Bygningerne underkaste en højst tiltrængt Restaurering. Ogsaa Jorderne fik hun i ordenlig Drift igen ved Hjælp af sin dygtige Bestyrer, der forov-

rigt var en Son af Politikeren Balthasar Christensen.

1865 blev Rudbjerggaard atter solgt, denne Gang til Jægermester G. Smith, der gav 575,000 Rigsdaler for den. Han ryddede den for saa berømte, men nu stærkt medtagne Dyrehave og opdyrkede Arealet. Desuden forlængede han Hovedbygningen. Skellet mellem det gamle og ny er tydeligt nok, eftersom den gamle Bygning er forsynet med kræmperæssige Kampesten som Grundsten. Smith bortsolgte alt Bøndergodsset og solgte derefter 1889 Rudbjerggaard for 637,000 Kr. til Hofjægermester A. Tesdorpf, der dog kun beholdt den et Par Aar, idet han 1891 solgte den til Grev Ludvig Reventlow for 725,000 Kr.

Grev Ludvig Reventlow var i alle Forhold den absolute Modsætning til de sidste adelige Besiddere af Rudbjerggaard; thi han var en haade æskværdig og beskeden Mand, retsindig til det yderste i Tankegang som i Færd, velmenende og hjælpsom overfor de smaa, kort sagt en Adelsmand i dette Ords bedste og dybeste Betydning. Han var født 1848 paa Pederstrup, kom som ganske ung til Landvæsenet, forpagtede 1873 Skelstoftet og drev den til han købte Rudbjerggaard, som han satte i ypperlig Drift. Han opførte en Del nye Avlsbygninger og byggede bl. a. nogle lige saa smukke som mønsterværdige Husmandsholiger og plantede en halv Snes Td. Ld Skov i Forbindelse med Haven. 1883 gif-

tede Grev Reventlow sig med Benedicte Ulfspærre Bech fra Valbygaard ved Slagelse. I Ægteskabet var en Datter og to Sønner, hvoraf den ene døde i en ung Alder.

Skønt Grev Ludvig Reventlow ingenlunde søgte offentlige Hverv, blev der dog lagt stærkt Beslag paa ham. Han var Tid efter anden Formand for Vestlollands Sukkerroe-

GREV LUDVIG REVENTLOW

dyrkerforening, i Bestyrelsen for det kgl. Landhusholdningsselskab, Formand i Mariho Amts økonomiske Selskab og Formand for de samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger Endvidere sad han en halv Snes Aar i Mariho Amtsraad, var fra 1895 til 1913 Folketingsmand for Nakskovkredsen og fra 1897 til 1910 Formand i Kommissionen for Jordtødder til Landarbejdere.

I 1911 solgte Grev Reventlow til

sin Broder 87 Td. Hartkorn af Rudbjerggaard, som derefter består af

HUSMANDSHUS UNDER RUDBJERGGAARD

337 Hektar Ager og 287 Hektar Skov, hvoraf de 81 ligger i Danne

marre Sogn. Hartkornet er ca. 97 Td. og Ejendomsskylden 1,300,000 Kroner.

1916 døde Grev Ludvig Reventlow og Rudbjerggaard ejes nu af hans Enke, der driver den med Sonnen Grev Otto Reventlow som Bestyrer

VINDEHOLME er oprettet af de 118 Hektar Ager og 168 Hektar Skov, som Grev Ludvig Reventlow i 1911 solgte for 257,000 Kr. til sin yngre Broder, forhenværende Gesandt Grev Ferdinand Reventlow, der her opførte en Avlsgaard tæt udenfor Skoven og inde i denne et lille, stilfuldt Palæ. Vindeholme er i Ejendomsskyld vurderet til 465,000 Kroner.

Nedenfor Vindeholme Skov ligger det yndede Udflygtssted Sønderstrand. Skoven gaar her lige ned til Diget og er karakteristisk ved

VINDEHOLME

SØNDERSTRAND MED SKOVLØBERHUSET

sine forvredne og af Vestenvinden skarpt afklippede Tjørne.

GAMLE ADELGAARDE

Foruden Rudbjerggaard har Tillitze Sogn i Middelalderen haft en Række andre Adelsgaarde, nemlig Gammelbygaard, Tillitzegaard, Støbygaard og Truidshave.

GAMMELBYGAARD er hidtil i Trap og andre Værker fejlagtig anbragt under Gammelgaard, medens den faktisk har ligget i Gammelby i Tillitze Sogn Omkring 1540—50 ejedes Gaarden af Laurids Madsen Vasspyd, der ogsaa ojedede Aalstrup og havde Part i Rudbjerggaard. Hans Datter Margrethe var først gift med Henrik Lund, der førte en hovedløs Orn og en Stjerne i sit Vaaben; han døde 1562 og Enken giftede sig derefter med Claus Jacobsen Mylting,

der den Gang var Slotsfoged paa Nykøbing Slot. 1571 og 1587 mageskiftede Claus Jacobsen til Gammelbygaard med Kronen og fik i Stedet for noget Gods paa Falster, en Gaard i Gammelby, en i Vester Skovby og en i Saunso. Han nævnes endvidere 1580 ved den lille Prins Christian (IV) Hyldning til Tronfølger. 1586 nævnes han blandt Bryllupsgæsterne paa Aalstrup ved hans Kones Søstersøn Peder Grubbes Giftermaal med Karen Rud, og han belednedes ogsaa da som Claus Jacobsen til Gammelby. Hans Kone døde 1585 og Claus Jacobsen blev derefter gift med Sidsel Jørgensdatter Basse og fik med hende Jonstrup. 1591 købte han en Gaard i Næskov, som han Aaret efter bortbyttede til Enkedronning Sophie; hans Hustru maatte da underskrive

Skødet for ham og gjorde det med den TiMøjlse: »thi min Husbond ikke selv kan skrive«. 1608 havde han dog lært at skrive sit Navn, idet han dette Aar besøgte Hyldningsfuldmagten og sætte sit Navn under sit Segl. Han levede endnu 1610, men er anlagelig død snart efter. Hans første Kone blev begravet i Koret i Tillitze Kirke. Sognepræst Zimmer beskriver 1755 hendes Gravmåde saaledes: »Ved Siden af Altret en Tavle med et Fruen timmer, derover dette artige Epitafium: »Velbyrdige Fru Margrethe Vasspyd udi denne Grav hviler, naar Gud vil rette alling, saa lages hun af Laurids Madsen Vasspyd til Aalstrup hendes Fader var«. Nedenunder staar dette:

»Levede hun her
Aar Firsindstyve og fire
gudfryglig hun nedenfo'r.
Om Gud i Himlen det saa forser
da agter Claus Jacobsen og begær
her med sin Hustru at hvile og bo
og siden opstaa
til Evigheds Glæde og Ro.
Anno 1585».

Gravmælet fandtes endnu i Kirken 1892 og er ulvvisomt bortkastet ved Restaureringen 1896.

Efter Claus Jacobsens Død er Gammelbygaard bleven delt mellem hans Slægt og derefter købt ind under Rudbjerggaard og nedlagt.

TILLITZEGAARD ejedes omkring 1400 af Jens Jepsen Baad. Støbygaard nævnes 1300 som »Stottebygaard«, der ejedes af en Adels-

mand Peter Knudsen, hans Hustru, Fru Cille Nielsdatter pantsatte omkring 1405 sin »Fødegaard i Støby« til Folmer Jepsen Lunge og Anders Jepsen Lunge, som derefter overlod deres Rettigheder til deres Fætter Jens Jepsen Baad, der i Forvejen ejede Tillitzegaard og senere ogsaa fik den anden Adølsgaard i Støby, Truidshave i Pant af ovennævnte Cille Nielsdatter. Dermed var de tre Gaarde samlede paa én Haand og Sporene af Støbygaard og Truidshave synes dermed forsvundne*). De er sandsynligvis begge lagt ind under Tillitzegaard, der i over et Hundred Aar synes at være forblevet i Slægten Baads Eje. Omkring 1500 ejedes Tillitzegaard af Jep Jensen Baad, hvis Enke Dorteia Henriksdatter Lange solgte eller skænkede den til Maribo Kloster. I et endnu bevaret Dokument af 22. Juli 1511 forpligter hun sig til at »antvorde til Maribo Kloster alle de gamle Ejendomsbreve, hun har paa Tillitzegaard og »det Gods, som dertil ligger«, hvilke Gaard og Gods, Klostret har hendes Ejendomsbrev paa. Efter Reformationen gik Tillitzegaard sammen med det andet Klostergods over til Kronen, hvorfra den senere ved Magekille gik ind under Rudbjerggaard.

*) De nuværende Gaarde: Støbygaard, Tornevedshave, Tillitzegaard og Gammelbygaard har udover Navneligheden ingen som helst Forbindelse med de gamle Adølsgaarde.

Siden 1511 forekommer Navnet Tillitzegaard ikke, men noget taler for, at den har skiftet Navn og eksisterer den Dag i Dag under Navnet ROSENBJERG. Denne Formodning bygger jeg paa følgende:

Det er hævet over enhver Tvivl, at der har ligget en Hovedgaard hvor Rosenbjerg nu ligger. Da man i 1906 ombyggede Stuehuset, fandt man dybt i Grunden svær Munke-

Dorthea Henriksdatter, der 1511 solgte eller vel rettere skænkede Tillitzegaard til Maribo Kloster, førte Langernes Vaaben med de tre røde Roser, og netop Rosen spillede en stor Rolle i Slægten, hvor man bl. a. bevarede en Tradition om, at den oprindelig havde været en friherrelig Slægt Rosenfeldt. Der var da intet mærkeligt i, at Klosteret efter at have overtaget Gaarden gav den et

ROSENBJERG

stensmør, hvilende paa et Fundament af raa Kampesten. Et andet Sted dybt i Grunden stødte man paa ujævn Stenbro, der vel engang har dannet Gulv i et Køkken eller Bryggers. Gamle Folk beretter, at den sydlige Ende af den ene af Gaardens Længer er bygget over en opfyldt Grav og med lidt god Villie kan man endnu spore Linierne af Graven syd for Gaarden; paa de øvrige Sider er derimod ethvert Spor forsvundet.

Navn, der mindede om Slægten og dens kæreste Tradition ved at kalde den Rosenbjerg. I Matriklen af 1664 optræder Gaarden under dette Navn og med sin selvstændige Matrikel, der klart viser, at her er Tale om en tidligere Hovedgaard. Men i ingen af de ældre Dokumenter møder man Hovedgaarden Rosenbjerg; dette Navn optræder først efter at Tillitzegaard er gledet ud.

Allt dette giver Lov at formode, at Rosenbjerg er den gamle Adels-

gaard Tillitzegaard. I Matriklen af 1664 er Rosenbjerg opført som hørende under Rudbjerggaard. Senere kom den ind under Baadesgaard og ved Udstykningen af dette Gods blev den solgt som Arvefæstegaard. 1789 fik daværende Forpagter af Rosenbjerg, Peter Knudsen kongeligt Arvefæsteskøde paa Gaarden, der da havde knapt 14 Td Hærnkorn Ager og godt 3 Skæpper Skovskuld. Arvefæstet var 120 Rigsdaler aarlig. De 3 Husmænd, der boede paa Gaardens Grund, skulde aarlig forrette 36 Ugedages Hoveri og herfor skulde de have godtgjort 4 Rigsdaler aarlig i deres Husafgift. Peter Knudsen fik tillige Brev paa, at han ogsaa ejede Jagttrettigheden paa Gaarden.

1796 solgte Peter Knudsen Arvefæstet til James Sommervell for 4000 Rigsdaler. Der medfulgte 8 Heste, 3 Køer, 8 Stk Ungkvæg samt Inventar. 1798 solgte Sommervell Rosenbjerg til Etatsraad Constantin Bruun for 5200 Rigsdaler. Den nye Ejer satte en Holstener, Ludvig Rolufsen, til at drive Gaarden, men han gjorde sine Sager daarligt, saa Avlingen blev forringet og Gaarden nedsat i Værdi, og 1801 maatte Bruun igen afhænde Gaarden. Han solgte den uden Besætning og Inventar til dens tidligere Ejer James Sommervell for kun 1200 Rigsdaler samt visse mindre Ydelser. Sommervell opførte 1803 en Del nye Bygninger paa Gaarden og solgte den 1805 til Hans Lauritzen Møller, der

1817 solgte den til Chr. Fr. Kølbe for 18,000 Rigsdaler, for de 10,000 Rigsdaler udstedte Kølbe en Pantobligation med sin Svoger, Proprietær Jørgensen, Søllestedgaard, som Kautionsist. Kølbe kunde ikke klare sine Forpligtelser og maatte 6. April 1820 afstaa Gaarden til Degn og Kirkesanger Ditlev Knuthsen i Tillitze, mod at denne overtog hans Forpligtelser. Det var den 44-aarige ugifte Baronesse Ida Christiane Margrethe Knuth (født 1776, død 1850) paa Rudbjerggaard, der hjalp Knuthsen til Overtagelsen af Gaarden, saa der maa vel have været nogen Forbindelse mellem ham og Baronfamilien, hvad jo ogsaa hans Navn tyder paa. 1851 overdrog Knuthsens Enke Gaarden til sin Son Anthon Cornelius Knuthsen for 12,000 Rigsdaler samt Afægt. Anthon Knuthsen døde før Moderen og hans Enke giftede sig med Hans Christoffer Svendsen, som 1862 udbetalte Knuthsens Moder, hvad hun end nu havde tilgode i Ejendommen. 1887 tilskædede Svendsen Gaarden for 50,000 Kr. til sin Son Anthon Christian Svendsen, der 1893 solgte den til Gaardejer Niels Nielsen, Tornevedshave. 1901 overdrog Niels Nielsen Rosenbjerg til sin Son H. Nielsen, som har nyopbygget det meste af Gaarden og frændeles ejer den.

Rosenbjerg er paa 69% Hektar med 14½ Td. Hærnkorn. Ejedomsskylden er 180,000 Kr., hvoraf de 128,000 er Jordværdi.

BYERNE.

Sognet har Byerne Tillitze, Støby, Klønge Majbølle og Munkøby. Klønge er af nyere Oprindelse, den nævnes ikke i Matriklerne af 1664 og 1688, men først i Midten af det følgende Aarhundrede; det er klart, at den er opstaaet af Dele af Tillitze og Støby; thi disse to Byer har i de gamle Matrikler et Antal Gaarde, der svarer til, hvad alle tre Byer senere møder med. Er Sognet saaledes bleven beriget med en ny By, har det til Gengæld mistet 8 af de gamle, nemlig Rudbjerg, Gammelby og Raageskov; der findes ganske vist fremdeles Matrikelnumre med disse Belegnelser; men som Byer regnes de ikke mere; de maa nu nøjes med Belegnelsen: »Samlinger af Gaarde og Huse«. Rudbjerg og Raageskov henregnes nu til Majbølle, og Gammelby betragles som hørende under Munkøby. Baade Gammelby og Rudbjerg var oprindelig jævnt store Bondebyer med hver en halv Snøs Gaarde; men Rudbjerggaard slutte det meste af dem, og i Matriklen af 1664 møder Gammelby kun med 5 og Rudbjerg kun med 8 Gaarde som Rester af fordums Storhed. Raageskov har derimod altid hørt til de mindre Byer med kun faa Gaarde. Endelig laa i gammel Tid to af Nørre Egeholles og 2 af Næsby's Gaarde under Tillitze Sogn. I Matriklen af 1664 optræder en »Rullenstad« med 11 Husmænd; men Munkøby har i

samme Matrikel slet ingen Husmænd men 7 Gaarde, medens den i 1688 møder med 13 Husmænd og fremdeles har sine 7 Gaarde i Behold. Der er da ingen Tvivl om at Belegnelsen »Rullenstad« er brugt om Munkøby Husmandshuse.

Raageskov har engang haft en Trolddomssag, der dog ikke vides at være endt med det sædvanlige Baal og Brand. I Smaalandske Register findes en den 24. Januar 1629 udstedt Tilladelse til Maren Olufsdatter om at faa sin ved Herredsting og Landsting paadømte Trolddomssag genoptaget, eftersom der var begaaet Fejl ved Sagens Behandling. Hun var dømt for at have ladet sin Datter Abelone Hansdatter lære Trolddom. Desværre findes der ikke i Rigsarkivet andet og mere om Sagen, og man faar saaledes ikke at vide, hvorledes det er gaaet Moder og Datter.

TILLITZE havde i 1664 ikke mindre end 15 Gaarde (foruden Rosenbjerg) og 9 Husmænd. 1830 havde den kun 5 Gaarde, 3 Halvgaarde og 4 jordløse Huse; Resten havde den afgivet til den i Mellemtiden nyopstaaede By Klønge. Nu har Tillitze 1 Proprietørgaard (Rosenbjerg), 8 Gaarde, 5 Smaagaarde, 9 Husmandsbrug og 27 Huse med mindre Jordtilliggende.

Midt i Byen ligger Skolen, der oprindelig har ligget ved Kirkegaardens nordre Side og i Forbindelse med denne. Skolen blev opført 1719

af lens Rodsten, der ifølge det tidligere nævnte Vers paa hans Kiste ogsaa byggede det halve Hospital og betænkte begge med milde Ga-

TILLITZE SKOLE

ver. Antagelig har Skole og Hospital haft fælles Tag. H. J. Larsen skriver 1834: »Skolen ligger paa Kirkegaarden, en saare ringe Bolig, men Degneholigen skal ved Vakance indløses af Sognet for 240 Rld Solv. Dette kan vel ikke forstaas paa anden Maade, end at der skulde indrettes Skole i Degneholigen, og hvis saa er, har Degneholigen ligget, hvor den nuværende Skole eller rettere dens Udhus ligger, og haft en Jordlod paa 18 Td. Ld. Her er saa Skolen flyttet hen i 30erne. Den gjorde kun Tjeneste til 1855, da en ny Skole blev bygget ved Siden af den gamle, som der efter blev degraderet til Udhus. 1900 blev Skolen udvidet med en tilbygget Forskole; den har i sin nuværende Skikkelse to Klasseværelser og Bolig til en Lærer og en Lærerinde. Skolen er i Ejendomsskyld vurderet til 22,000 Kr.

Efter at Skolen er flyttet bort fra Huset ved Kirkegaarden er hele

dette Hus blevet indtaget til Hospital. I Tiden omkring 1840 betegnes det som »kun et Fattighus, hvor man huser saa mange af de Fattige, som kan rummes, sædvanligt 10 Personer i de 4 Stuer, hvori Huset er delt; det er iøvrigt saa forældet, at det maa ombygges. Denne Ombygning siges at have fundet Sted 1846. Da der senere blev indrettet Fattiggaard i Munkeby, blev Huset solgt og er nu i privat Eje. 1906 solgtes Fattiggaarden og der opførtes i Til-

ALDERDOMSHJEMMET

litze et Alderdomshjem med Plads til 8 gamle; denne Bygning er vurderet til 22,000 Kr.

I Tillitze ligger endvidere et Andelsmejeri, oprettet 1889; det har

ANDELSMEJERIET

165 Andelshavere og forarbejder aarlig godt 4 Millioner Kilo Mælk. Ejendomsskylden er 50,000 Kr.

Byomraadets 3 Bøndergaarde er Birkelund med 48 Hektar, 11½ Td. Hk., 125,000 Kr. Ejds. og 81,600 Kr. Jordv. Torneveds- have 47 Hektar, 10½ Td. Hk., 127,000 Kr. Ejds., 81,600 Kr. Jordv. og Tillitzegaard 45½ Hektar, 8 Td. Hk., 150,000 Kr. Ejds., 90,000 Kr. Jordv.

STØBY skrives 1390 »Støttheby« og 1452 »Stødeby«. I 1688 havde Byen 10 Gaarde og 9 Husmænd. 1830 var der 4 Gaarde, 1 Halvgaard og 13 Huse med Jord samt Mensalgaarden, der havde ligget uden Bygninger siden Svenskekrigen. Resten var afgivet til Klønge. Nu har Støby 1 Proprietærgaard, 4 Bøndergaarde, 4 Smaagaarde, 7 Husmandsbrug og 3 Huse med mindre Jordtilliggende.

Proprietærgaarden er Mensalgaard med 75½ Hektar, 6 Td. Hk., 240,000 Kr. Ejds., 187,000 Kr. Jordv. Bøndergaardene er: Rosenvang 38½ Hektar, 6½ Td. Hk., 110,000 Kr. Ejds., 73,000 Kr. Jordv. Dannevang 31½ Hektar, 8½ Td. Hk., 87,000 Kr. Ejds., 56,000 Kr. Jordv. Støbygaard 26½ Hektar, 5½ Td. Hk., 73,000 Kr. Ejds., 47,700 Kr. Jordv. Botofte 19½ Hektar, knapt 6 Td. Hk., 55,000 Kr. Ejds., 38,000 Kr. Jordv.

KLØNGE havde 1830 7 Gaarde, 1 Halvgaard og 4 Huse med Jord, der var opstaaet ved Nedlæggelsen af en Gaard. Nu har Klønge 1 Proprietærgaard, 6 Bøndergaarde, 3 Smaagaarde, 3 Husmandsbrug og 21 Huse med mindre Jordtilliggende.

Proprietærgaarden er Østerskovgaard med 82½ Hektar, 7½ Td. Hk., 230,000 Kr. Ejds., 160,000 Kr. Jordv. Bøndergaardene er Kløngegaard 38 Hektar, 10 Td. Hk., 136,000 Kr. Ejds., 75,000

Kr. Jordv. Pilegaard 27½ Hektar, 7½ Td. Hk., 82,000 Kr. Ejds., 51,000 Kr. Jordv. Egelund 24½ Hektar, 4½ Td. Hk., 55,000 Kr. Ejds., 37,200 Kr. Jordv. Solvang 23½ Hektar, 6½ Td. Hk., 76,000 Kr. Ejds., 47,000 Kr. Jordv. Lykkeøseje 23 Hektar, 6½ Td. Hk., 78,000 Kr. Ejds., 47,000 Kr. Jordv. Milk nr. 4a 23 Hektar, 6½ Td. Hk., 68,000 Kr. Ejds., 45,000 Kr. Jordv.

MAJBØLLE skrives 1420 »Majbølle«. I Matriklen af 1688 opføres Byen med 6 Gaarde — hvoraf 1 er paa 15 Td. Hartkorn — og 16 Husmænd. 1830 noteres kun 3 Gaarde, men 25 Husmandsbrug. Nu, da Raageskov og Rudbjerg medregnes har Majbølle 6 Bøndergaarde, 5 Smaagaarde, 17 Husmandsbrug og 15 Huse med mindre Jordtilliggende. Desuden en Saffstation under de danske Sukkerfabriker; den har 3½ Hektar Areal og en Ejendomsskyld

MAJBØLLE SAFTSTATION

paa 150,000 Kr. Paa Majbølle Byomraade ligger Hussamlingerne Fælandshusene og »Spidsby«; sidstnævnte er af nyere Oprindelse og dens Navn skyldes sikkert Husenes Beliggenhed paa en Spids mellem to Veje.

Bøndergaardene er: Majbøllegaard 41½ Hektar, 10 Td. Hk., 105,000 Kr. Ejds., 77,000 Kr. Jordv. Raageskov 38 Hektar, 7½ Td.

Hk., 108,000 Kr. Ejds., 72,000 Kr. Jordv. Lindegaard 35½ Hektar, 5 Td. Hk., 95,000 Kr. Ejds., 64,000 Kr. Jordv. Mtkn. 5 med 21 Hektar, 6 Td. Hk., 60,000 Kr. Ejds., 39,500 Kr. Jordv. Mtkn. 1a mfl. 19½ Hektar, 4¾ Td. Hk., 57,000 Kr. Ejds., 35,000 Kr. Jordv. Mtkn. 3a 15½ Hektar, 2¾ Td. Hk., 44,000 Kr. Ejds., 30,000 Kr. Jordv.

MUNKEBY havde i 1689 7 Gaarde — med fra 8 til 13 Td. Hartkorn hver — og 13 Husmænd. 1830 er der fremdeles 7 Gaarde, men 21 Husmandsbrug. Nu, da Gammelby medregnes, er der 10 Bondegaarde, 8 Smaagaarde, 22 Husmandsbrug og 19 Huse med mindre Jordtilliggende. Endvidere en Skole, opført i sidste

MUNKEBY SKOLE

Halvdel af forrige Aarhundrede og i Ejendomsskyld vurderet til 12,000 Kr., samt et i 1912 opført Elektricitetsværk, der forsyner Munkeby, Næsby, Vestenskov og Majbølle med Elektricitet, det er i Ejendomsskyld vurderet til 20,000 Kr.

Paa Munkeby Omraade ligger den tidligere omtalte Solbjergvej og tet Nord for den en gammel Kilde, der gennem Aarhundreder har haft Ry for aldrig at blive tør. Indenfor Byomraadet ligger Hussamlingen Nygaardshuse eller Vesterskovhuse.

Bondegaardene er: Mtkn. 3a 57½ Hektar, 7½ Td. Hk., 80,000 Kr.

Ejds., 51,800 Kr. Jordv. Vestergaard 47 Hektar, 8 Td. Hk., 130,000 Kr. Ejds., 89,000 Kr. Jordv. Sten-dyssegaard 45 Hektar, 8½ Td. Hk., 125,000 Kr. Ejds., 85,500 Kr. Jordv. Solbjerggaard 38¾

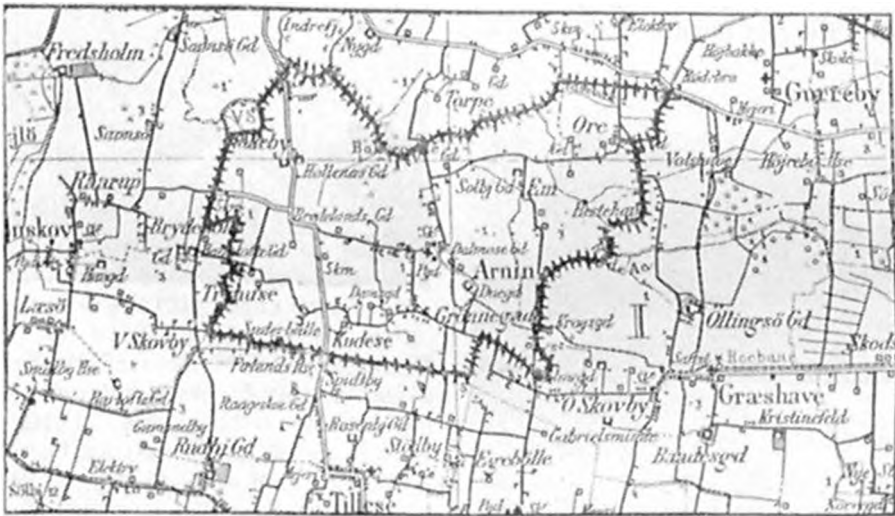
MUNKEBY ELEKTRICITETSVÆRK

Hektar, 7¾ Td. Hk., 87,000 Kr. Ejds., 68,000 Kr. Jordv. Lodne-høj 34¾ Hektar, 7½ Td. Hk., 100,000 Kr. Ejds., 65,000 Kr. Jordv. Kildegaard 33¾ Hektar, 8 Td. Hk., 85,000 Kr. Ejds., 56,000 Kr. Jordv. Munkehøjgaard 32¾ Hektar, 4¾ Td. Hk., 65,000 Kr. Ejds., 42,200 Kr. Jordv. Mtkn. 7a 31¾ Hektar, 7¾ Td. Hk., 87,000 Kr. Ejds., 58,000 Kr. Jordv. Mtkn. 1 knapt 26 Hektar, 6½ Td. Hk., 83,000 Kr. Ejds., 50,000 Kr. Jordv. Gammelbygaard 25¾ Hektar, 7 Td. Hk., 78,000 Kr. Ejds., 50,000 Kr. Jordv. Holgershaab (tidligere Falliggaard) 16½ Hektar, 4¾ Td. Hk., 50,000 Kr. Ejds., 31,500 Kr. Jordv.

ARNINGE SOGN

MIDTPUNKTET i Herredet og derfor ikke alene dets Tingsted, men ogsaa dets Navngiver — det var fra Arikts Tid Arninges største Betydning og Hæder. Betegnelsen Søn derherred har kun faa Aarhundreders Hævd, for den Tid hed det Ar

Herredstingene, hvor Bønderne samledes og plejede deres Ret under Lødtelse af Kongens Ombudsmand eller Bryde, der som Regel for den sine sin Tjeneste havde en af Kongens større Gaarde eller Bøel i Herredet til frit Brug. Navnet Bryde-

GENERALSTABSKORT OVER ARNINGE SOGN
Maalestok 1: 100,000 (1 Centimeter = 1 Kilometer)

nunghæræth Herredsinddelingen søger sin Oprindelse helt tilbage i Hedningetiden og foretoges af krigerske Hensyn; Heerr betyder i det oldnordiske Sprog en Afdeling paa 100 Mand, og hvert Herred havde Pligt til at stille med en saadan. Senere fik Herredsinddelingen ogsaa retslig Betydning ved Oprettelsen af

bølle betyder det Bøel, som var overladt Bryden

Herredet fik som Regel Navn efter dets betydeligste By, og da Byerne med Endelsen -inge horer til vore allerældste er dermed givet, at Arninge eksisterede allerede i Hedenold og var en af de største i Herredet, eller i alle Tilfælde i dets mid-

terste Del. Her er sat Ting og plejet Ret fra Valdemarernes Dage og helt op mod den nyere Tid, thi først i 1780 blev Tingstedet nedlagt og flyttet til Nakskov; men da var det ganske vist kun en Skygge af, hvad det havde været i gamle Dage, da de stoute Selvejerbønder førte Ordet paa Tinge.

Det gamle Tingsteds Stenkreds har ganske utvivlsomt staaet i Nærheden af Arninge By, men dets Karikatur. d. v. s. den usle Rønne, som har det fine Navn Tinghuset — laa paa Or-fællend ved Tassebæk et kort Stykke vest for Vejen fra Ore til Ullerslev Tinghusets elendige Ydre kunde staa som Symbol paa den »Ret«, Bonden kunde opnaa i dets Indre Huset og det dertil hørende Vænge var overdraget en Bønde til Beboelse og Brug imod, at han holdt Opsyn med Huset, der laa ensomt paa »vild Mark«. I ældre Tider, da Herredsfogderne var Bønder, boede de altid i selve Herredet. Senere, da de var uddannede Embedsmænd, boede de i Nakskov, og Rejsen derfra og ud til Sønderherreds Tinghus var just ingen Forlystelsестur, hvorfor flere af Embedsmændene var ivrige for at faa Tingstedet flyttet til Nakskov.

Om Livsfaren ved at benytte Vejen, der gik over Vadestederne, hedder det i en af de Skrivelser, der i 1780 udveksledes mellem Herredsfogden og Amtet vedrørende Tinghusets Flytning: »To Gange har han (Herredsfogden) været i Livsfare: sidste Gang afvigte Aar, da hans Hest

snublede i en af de i Vaadene værende Smøger eller Huller, og han faldt af Hesten og kom dybt under Vandet. Han vilde ufejlbart være druknet, om han ikke ved Guds synderlige Forsyn var bleven reddet af kørende Bønder, som vovede sig hen og hjalp ham op, medens de (andre Retsbetjente), der red ved Siden af ham, befalede ham Guds Barmhertighed, og hverken turde eller kunde række ham Haanden af Frygt for at blive trukket ned i Vandet og omkomme med ham«. Det hedder endvidere, at Vandet i Vaadene »undertiden, endog om Sommeren staa saa højt, at det gaar op over Kuskædet« og Reltens Betjente har derfor ofte under Tøbrud om Vinteren, maattet vende om igen og opgive at naa frem til Tinget, og næste Gang søge Omveje af 2½ a 3 Mil (d. v. s. udenom Hæstød) og saa er der endda »paa disse Omveje adskillige Opskyllelser af Højvande fra Stranden, som gør Vejen udi Tøbrud og Højvande impassabel«. Skønt Amtsforvalteren var imod Flytningen af Tinghuset, blev den dog bifaldet af Kongen og 9. September 1780 udgik der kgl. Reskript om, at Nørre- og Sønderherreds Tinghus skulde sælges og Tinget derefter holdes paa Raadhuset i Nakskov.

At Klagen over de livsfarlige Veje ikke var overdreven, er der Vidnesbyrd nok om. Vadestederne mellem Førgelandet, Mellemlandet, Stubbelandet og Hollebø bestod f. Eks. af smalle Strimler af Jord og Sten, hvor

Vognene nok til Nød kunde køre, hvorimod Bunden udenfor var blødt Dynd, kørte man galt forsvandt baade Hest og Vogn og ofte Kusk og Passager med i Vand og Dynd, og det skete ikke saa sjældent, naar man vovede sig over Vadestederne i Mørke eller Kusken var drukken. Forvalteren paa Rudbjerggaard sendte saaledes 1794 en Anmodning til Nakskov Magistrat om at forhindre, at Bønderne køre hjem efter Mørkets Frembrud: Mange af Herredets Beboere kommer — skriver han — ved deres alt for sildige Hjemrejse til Ulykke og Fortrød, idet nogle maa miste Heste og Vogne og være lykkelige ved at slippe derfra med Livet, andre er saa ulykkelige: at sætte baade sit og Kreaturerens Liv til; en Bonde fra Dannemare er i Torsdags Nat saaledes omkommen, en anden fra Raarup har for faa Dage siden tilsat Heste og Vogn og kom endelig selv med Livet derfra; men ikke meget troligt, han det ret længe vil beholde.

Et Hundred Aar senere er det ikke stort bedre; thi J. H. Larsen skriver i sin 1834 udkomne Bog: »Emb er i stærkt Tobrud omfaldt af Vandet og næsten utilgængelig endog for Kørende«. »Landevejen til Nakskov gaar igennem Holleby og 8de Vadsteder, der vel er en Del opfyldt med Sten og Grus, men ej saaledes, at de i Højvande, og naar Isen der paa er opskruet om Vinteren, lader sig passere, og da maa Vejen lægges over Orø og Pramgaard, hvor der

er en ny og god Bro, for at komme til Nakskov; men den Vej er betydelig længere, ligesom og dyrere, da der skal betales Bropenge to Steder. Først efter Digeanlægget 1879 blev Vejen saa ordentlige, at Arninge Sogn fik nogen Glæde af sin nære Beliggenhed ved Byen

— Næst efter Tingstedet er det Svenskerne, der har sat de dybeste Spor i Arninges Historie. Den 1. Maj 1659 ankom Svenskernes Fortrop til Arninge og her samledes i Lobet af de følgende Dage hele den svenske Styrke, godt et Par Tusinde Mand, som derefter blev fordelt rundt om Byen. I Professor Pufendorfs 1680 udgivne Værk om Carl Gustav findes et Kort, som angiver Belejringsstyrkens Fordeling omkring Nakskov. Hovedkvarteret blev lagt paa Madeskov; men i Arninge blev tre Rytterregimenter placeret: Ifølge det nævnte Kort havde Oberst du Vals og Oberst Sehns Regimenter slaaet Lejr tæt Øst for Vejen fra Arninge til Bakkevejle, medens det tredje Rytterregiment under Oberst Gorgas — som efter Indtagelsen blev Kommandant i Nakskov — laa tæt sydvest for Kirken; deres nærmeste Vej til Nakskov er altsaa paa Kortet ved en punkteret Linie, der gaar fra Arninge over Bakkevejle Vadested og Torpe. Svenskerne var dyre Gæster; de tog selv og tog først, hvad der laa nærmest for Haanden og Arninge Sogn var derfor hurtigt udpint. Først gik det ud over Foder og Kreaturer, Bohave og andet Læs-

ore, og derefter kom Turen til Bygningerne Løjrbaalene krævede Brændsel og naar ikke andet var for Haanden kunde baade Porte, Døre og Vinduer for ikke at tale om Loftbrædder gøre god Fyldest. Var en Bonde saa ovenikøbelst saa uforsømmet at vække Svenskernes Mishag ved et mellemfornejt Ansigt, fik han først nogle Hug og derefter Resten af Gaarden svedet af over sit Hoved. I Skadevurderingen af 1660 hedder det f. Eks. »Niels Vestens Ejendomsgaard afbrændt undtagen et lidet Herberg«. »Laurs Ærreboes Fæstegaard er ganske afbrændt af Svensken«. »Præstens Fæstegaard findes ganske afbrændt af Svensken. Præstens egen Gaard findes meget forfalden paa Tømmer, Lægter og Tag«. »Hans Jorgensens Ejendomsgaard fældig paa Tømmer, Lægter, Tag, Vinduer, Døre og Loftor, og saa fremdeles i en Uendelighed. Endnu 1685, over 25 Aar efter Svenskernes Hærgen, laa alene af Kronens Gaarde 5 øde og ubobyggede, og dobbelt saa mange var forarmede og usle baade med Hensyn til Bygninger, Kvæg og Jord. 7 Gaarde var »nogenledes ved Magt« og i hele Sognet var der kun 18 Gaarde, som kunde faa Karakteren »ved Magt«. At alle Selvejrbønderne her som andre Steder var forsvundet og erstattet med Fæstebønder, tjener kun til yderligere at markere Elendigheden, og Arninge Sogn havde dog før Krigen af 84

Bønder ikke mindre end 19 Selvejrbønder.

Arninge Sogn strakte sig oprindeligt helt ind til Nakskov Havn, idet Øerne Stubbelandet, Mellemlandet (Traadingo) og Færgelandet herte til Arninge Sogn. Det fremgaar bl. a. af Arninges første Kirkebog, hvori Præsten Jørgen Hansen Haar skriver: »6. Maj (1647) begrov jeg Rasmus Kocks Barn paa Færgelandet«. »Dominica Lætare (1649) døde jeg Rasmus Kocks Barn paa Færgelandet; velbyrdig Fru Ide Grubbe til Rubierregaard holdt det til Daaben«. »Dominic Sexagesima (1668) begrov jeg en ung Karl, død paa Færgelandet til (hø) Rasmus Kock«. — Naar Beboerne paa Færgelandet saaledes var henvist til at søge Arninge Kirke og Præst i Stedet for den langt bekvemmere liggende Nakskov Kirke, er det klart, at Øen hørte under Arninge Sogn i Tiden omkring 1625 ejede Kronen baade Færgelandet og Mellemlandet, men ved Olgart Pentz store Mageskifte med Kronen gik Øerne over i Rudbjerggaards Eje. Da Christian IV arbejdede med Udvidelsen og Forstærkningen af Nakskov Fæstning, havde han ogsaa Øje for Nødvendigheden af at befæste Færgelandet, og 18. Februar 1648 begærede Kronen derfor Mageskifte med Olgart Pentz, saa Øerne aller kunde komme i dens Besiddelse. Kronen lagde straks Beslag paa Øerne; men den anden Side af Ma-

geskiftet kom ikke i Orden, 1657 er det igen paa Tale, men først 18. Februar 1664 bringes Sagen til Afslutning ved, at den daværende Ejer af Rudbjerggaard, Ide Grubbe, faar andet Gods i Stedet. Det hedder udtrykkeligt, at hun i mange Aar har mistet Landgilde af Øerne, siden de blev henlagt under Nakskov Fæstning. Samtidig med at Mageskiftet saaledes blev endelig ordnet, lagdes Øerne under Nakskov. Det oplyses ved Mageskiftet, at baade Holleby Mænd og Saunsø Mænd har svaret Afgift af Græsningen paa Traadingsø, og skønt Saunsø ligger i Vestenskov Sogn har Bønderne i denne By allsaa ogsaa haft Part i Græsningen.

1646—48 blev den nye Langebro fra Dronningens Stræde over til Færgelandet bygget, men i Aarene forud maa den gamle Bro ved Bybrostræde have været nedbrudt eller ufarbar; thi Rudbjerggaard havde indrettet en Færgforbindelse mellem Byen og Færgelandet. 1652 blev der nemlig ved Lollands Landsting paaendt en Sag om noget Færgeskorn eller Brokorn som Fr. Barnewitz paa Rudbjerggaard gjorde Krav paa. Bønderne havde tidligere ydet hver en Skæppe Korn om Aaret for at blive sat over med Færgen; men nu efter at Broen var bygget, forlangte Ridfogden paa Rudbjerggaard i sin Herres Navn ligefuldt den sædvanlige Skæppe Korn. Ved Herredstinget dømte Herredsfogden, at Bønderne skulde be-

tale ogsaa i Fremtiden. Landstinget derimod kendte for Ret, at Bønderne skulde betale, hvad de skyldte af Korn for Tiden for Broen blev bygget, men skulde være fri for ethvert Krav om Korn efter at Broen var taget i Brug.

— Arninge Sogn havde i Middelalderen et Par Adelsgaarde, en i Kuditze og en i Suderballe. 1360 skriver Adelsmanden Michael Bonde sig »de Quodewitze« — en Forfranskning af »til Kuditze« — og 1307 boede Adelsmanden Gert Kettehod paa Suderbalgh d. v. s. Suderballe; denne Adelsgaard blev senere delt i tre Bondergaarde, der ene udgjorde »Byen« Suderballe. Nu er der allertid kun en Gaard i Suderballe.

Fra ældgammel Tid havde Kronen 3 Maalsgaarde i Halstødkloster Len; den ene laa i Bjerreby i Herredskirke Sogn, de to andre laa i Arninge Sogn og henaavnedes efter Byerne Ømgaard (i Om d. v. s. Em) og Holbygaard i Holleby. Under et Sognestævne i Arninge 1484 nævnes saaledes »Hans Rigertsen, Maalsmand udi Øm«. Maalsgaardene var Bondergaarde, som var tillagt Kongens Fædebur og allsaa en Slags Mensalgaarde. Fæsterne af Maalsgaardene, der ofte kaldtes Maalsmænd, havde forskellige Retligheder forud for andre Fæstehønder og var f. Eks. fri for Ægt og Arbejde paa Halstødkloster. 1685 hedder det f. Eks. i Kancelliets Brevbøger, at Christen Gregersen

nyder. Maalsgaarden i Em med Maalsmænds Ret. Fra Lensmændenes Side blev der adskillige Gange forsøgt Attentat paa disse Rettigheder, men Angrebet blev en Tid lang stadig tilbageslaaet. 1601 klager saaledes Maalsmændene Jacob Jensen i Holbygaard og Jep Mikkelsen i Ømgaard over, at Lensmanden Knud Urne paa Halsted Kloster kræver Ægt og andet Arbejde af dem, hvad de fra Arilds Tid haver været fri for i Henhold til gamle Kongebrev. Kongen gav dem Ret og sendte Lensmanden Brev om, at de ikke maatte besværes. 1611 klager Maalsmændene Jacob Jensen i Holleby, Jep Mikkelsen i Øm og Niels Jensen, Bjerreby, over, at man ikke vil respektere deres gamle Privilegium paa at blive fri for at blive lagt i Læg (indrullet til Militærtjeneste) mod at svare 10 Daler om Aaret i Krigstid. Kongen giver dem Medhold og fritager dem mod at de betaler 10 Daler om Aaret saalænge Føjden varer. 1611 gentager det samme sig. Derefter hører man ikke mere om Maalsmændene, hvorimod begge Maalsgaardene endnu figurerer i Kommissionsoversigten af 1685; i Matriklen af 1664 nævnes derimod kun den ene, og i Matriklen af 1688 er Maalsgaard Betegnelsen helt bortfaldet.

Paa en af Udlodderne i Kuditze Mark, som tilhører Chr. Rasmusen Arninge og ligger langt op mod Lammehave Strand, findes paa ellers lavt Terræn en like Forhøj-

ning og midt paa denne en Plet af en halv Snes Meters Tvermaal, hvor Jorden under Muldlaget bærer tydelige Spor af at have været udsat for stærk og vedholdende Ild; den paagældende Jord er lys, næsten askesfarvet og har hist og her smaa rode Korn af Ler, der ligner brændt Tegl, men kan brydes nu mellem Fingrene. Det brændte Jordlag er ca. 46 cm. tykt. Dets Forekomst paa den stærkt afgrænsede Plet fortæller os, at det ikke er af naturlig Oprindelse, men hvorfra det stammer er ikke let at afgøre; sandsynligvis er det et Minde fra Oldtiden.

Arninge Sogn er saa lavtliggende, at store Dele af det tidligere har staaet under Vand om Vinteren og ved indtrædende stærke Regnøkyl om Sommoren. Em blev som før nævnt ved slige Lejligheder til en Ø, og den store Fordybning i Terrænet Nordvest for Kirken, der kaldes Bækkenet, dannede Aaret rundt en Sø, der under stærk Nedbør gik langt op over de tilstødende Arealer. J. H. Larsen nævner, at ved slige Lejligheder blev Præsteengen, og en stor Del af Præstegaardens Marker oversvømmede, saa Vandet gik helt op i Kirkestrædet. Først omkring 1830 begyndte man at foretage sig noget alvorligt for at holde sig noget alvorligt for at holde Højvandet ude. En af Hollehys driftigste Gaardmand opførte en Dæmning langs Fjorden, og ved Ore opførtes ligeledes en Dæmning med Sluse, saa Vandet fra Bækkenet kunde faa Aflob. Naar En

kelmand kunde lave Arbejdet for egen Regning, gik det altid let, men naar det krævede Samvirke af flere kunde det være svært nok at komme i Gang Friis fortæller saaledes i sin 1859 besørgede Udgave af Rhodens Bog: »I den sidste Tid har en driftig Bonde ved Navn Rasmus Drost, begyndt paa at bortlede Vandet fra Sognets mest lavtliggende Strog, »Bakkenet«, kaldet, men ikke uden Modstand; thi ved Dæmnings- og Udtørnings-Arbejder kan man paa Lolland sjældent blive enig, dels fordi enkelte endnu ikke kan begribe Nyttens derved, og dels fordi de vil have Nyttens af Arbejdet uden at tage Del i Bekostningen Over Holleby Nor er en Dæmning opført og en lignende påtænkt for at udtørre Lammehave Fjorde. Saavidt Friis; hans Ord gælder jo tildeels den Dag i Dag. I de allerseneste Aar er der stærke Bestræbelser fremme for yderligere at afvande Jorderne ved at sænke Vandstanden i Ryde Aa og andre Vandløb; men om disse Be-

stræbelser fører til noget Resultat henstaar endnu i det uvisse.

Arninge Sogn grænser mod Vest til Vestenskov Sogn, mod Nordvest til Nakskov, mod Nord til Aunede, mod Øst til Gurreby og Græshave, mod Syd til Dannemarre og Tillitze Sogne Dets største Udstrækning i Vest-Øst er knapt 6 Kilometer og i Nord-Syd $3\frac{1}{2}$ Kilometer. Arealet er 1472 Hektar, hvoraf 2 Hektar er Skov og 8 Vandareal Det samlede Hartkorn er 270 Td Sognet har 126 Ejendomme, nemlig 8 Proprietærgaarde med fra 50—100 Hektar, 19 Bondergaarde med fra 15 til 50 Hektar, 15 Smaagaarde med fra 6 til 15 Hektar, 24 Husmandsbrug med fra $\frac{1}{2}$ til 6 Hektar og 60 Huse med mindre Jordtilliggende: Indbyggerantal let var i 1921: 692, i 1901: 529, i 1850: 501 og i 1801: 416. Sognets finansielle Forhold fremgaar af nedenstaaende Tabel:

LEGATERNE er kun to i Tal, og de er begge meget smaa.

1) Dølings Legal er stiftet af Enken efter Lærer i Arninge Johan Alhercht Døling; det er kun 12 Rigsdaler og 3 Mark, nu 25 Kr Renterne er bestemt til Uddeling blandt Lemmerne i Fattighuset.

Posternes Betegnelse:	1905—06	1910—11	1915—16	1920—21
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Samlet Ejendomsskyld	1,863,500	2,400,000	2,655,000	4,282,100
Formue	25,000	24,825	28,567	40,543
Gæld	4,685	3,765	125	125
Ligning paa fast Ejendom	4,202	5,609	7,126	25,941
" " " Formue og Lejlighed	1,195	1,498	2,001	6,530
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	20	26	34	120
" " " Indbygger	10	11	13	47
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 9	Nr. 4	Nr. 5	Nr. 34
Indbygger-Skattenummer	Nr. 18	Nr. 8	Nr. 6	Nr. 46

*) Se Forklaringen Side 18.

2) Egtveds Legat er stiftet af den i 1812 afdøde Sognepræst i Arninge, Jørgen Egtved; det var paa 50 Rigsdaler nu 100 Kr., af hvis Renter den ene Halvdel tilfalder Skolevæsnet og den anden Lemmerne i Fattighuset.

Endelig er Arninge blandt de Sogne, der omfattes af Baadesgaards Krohlinge-Legal.

KIRKEN.

Arninge Kirke anses for at være blandt de yngre af Lollands Kirker, hvilket vil sige, at den gamle Trækirke her har staaet længe; end de andre, før den blev erstattet af en Murstenskirke. Ogsaa med Hensyn til ydre Murpydelser staaer Arninge Kirke tilbage for mange andre lollandiske Kirker: den har kun en Tandsnitrække under det stærkt fremhængende Tag. Kirken bestaar af Skib, Kor med halvrund Afslutning og Vaabenhus med kamformet Gavn, dets østre Side bestaar i væsentlig Grad af utilbugget Kamp, saa Kampesten danner ligeledes Grunden saavel for Vaabenhuset som for en Del af Skibet. Baade paa Skibets Nord og Sydside og paa Korets halvrunde Afslutning er Nischer efter de oprindelige rundbuede Vinduer, som nu sidder over de senere indbyggede Hvælvinger. De nuværende store spidsbuede Vinduer er indsat 1830. Murene bestaar af røde Munkesten, der nu er overtvridtede. Paa Loftet over Hvælvingerne ser man endnu svage Rester af gamle Kalkmalerier, der har været anbragt i Skibet under

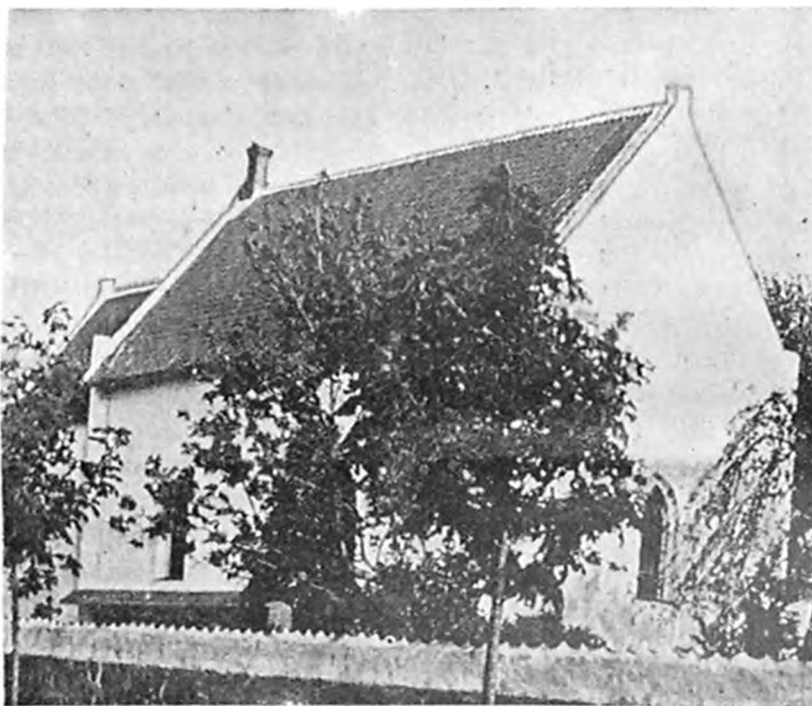
det oprindelige flade Loft; men som ved Indmuringen af Hvælvingerne er kommen over disse. En af disse Rester, der findes ved et af de oprindelige Vinduer paa Sydturen over Hvælvingerne, forestiller en Mand, der iført en stramtsiddende Dragt, staaer foran et Træ; ovenover er et Baaend med nogle Rester af Skrift. Ved Siden af ham er Levninger af flere Figurer, som hver har været omfattet af en Ramme eller maaske snarere af Søjler. Om Vinduet er en smal romansk Bort. Paa den nordre Væg under Hvælvingerne har man ved en tidligere Restaurering fundet et velbevaret, men nu atter tildækket Maleri, som forestillede Behudelsen; man saa kun det øverste af Englen og Mariafiguren; om Marias Hoved var en Glorie, og ovenover den saadene hellige Due, med et Kors i Næbel. Baggrunden om Figurerne var malet som et mønstret Tæppe. Farverne stod temmelig rent, og Ansigterne var ret godt tegnede og udtryksfulde.

Kirken har været indviet til Jomfrue Maria. Sognepræsten Skoldmand fortæller i en Beskrivelse af 1755 at der, da han kom til Kaldet, hang et gammelt Maria-Billede i Koret, men det var saa medtaget, at der Tid efter anden faldt et Stykke af, og det blev derfor nedtaget og kasseret.

Vaabenhuset har Bjækeloft. Skibet har to og Koret en Krydsbueving. Indenfor Døren i Skibet staaer

paa den ene Side en gammel Kirkelok og paa den anden hænger en Blikbøsse, hvorpaa er malet »De Fattiges Bøsse udi Arninge 1709 Gøre vel imod de arme, saa Gud sig over jer forbarne«. I Skibets Vestende staar et Orgel. Prædikestolen er et Arbejde fra Christian IV. Tid

en Fremstilling af Maria Bebudelse og paa Randen Bogstaverne R. S og Aarstallet 1687. I Skibet hænger to og i Korset en moderne Lysekroner. Altertavlen er stærkt udskåret med joniske Søjler paa Siderne. Midterfeltet viser Nadveren i stærkt Reliéf; Judas sidder i fri Figur for

ARNINGE KIRKE SET FRA NORDVEST

Den er prydet med udskaarne, men tomme Felter, adskilt med dobbelt-Søjler. Triumfbuen til Korset er rund og ca. 1 Meter tyk. Døbefonten er af Eg, tøndeformet med flade Søjler prydet med barokke Ornamenter og Hoveder paa den forreste Side, men glat og bar paa den indvendige. Fadet er af Messing og har i Bunden

den ene Ende af Bordet og en anden Apostel i tilsvarende Skikkelse ved den anden Ende. Udenfor Søjlerne staar paa hver Side en Evangelist-skikkelse i Nischer udskåret i svære Egehlokke. Det øverste Felt bærer nu kun et Skriftsted; men har tidligere i Udskæring haaret den opstandne Frelser; paa hver Side af

dette Felt, staar ligeledes en Evangelistskikkelse, men uden Nischer. Øverst hæver Tavlen forskellige Vaaben, et større i Midten og et mindre paa hver Side. Tidligere har den tillige haaret Aarstallet 1644 og under det ene Vaaben C. R. K., under det andet F. M. S. De midterste Vaaben er tildels det danske Rigsvaaben og skal antagelig være den udvalgte Prins Christians, han havde paa den Tid Krongodsene paa Lolland-Falster i Fortæning og Arninge Kirke ejedes af Kronen. Bogstaverne er antageelig den daværende Lensmand paa Halsted Kloster Erik Rosenkrantz og hans Hustru Fru Margrethe Skeels Initialer. Bag paa Alteret staar Aarstallene 1644, 1828 og 1909 med et Par Ord om, at Tavlen de to sidstnævnte Aar er opmalet. Alterbordet er muret, to svære Malmstager er uden Mærke, Solvalken bærer paa Foden et Krucifiks i Relief og paa Stilken en Krans af 6 Knopper hver med et Bogstav af JESUS Paa Skaalen et Kors med Stjerne. Æsken til Brødet er prydet med Perlerand og bærer paa Laaget Indskriften: »Denne Æske er af velædle og velbaarne Frue Catharina Mejer afgangne Jorgen Landorps givet og foræret til Arninge Kirke i Lolland Anno 1699«. Den er altsaa skænket af Generalfiskal Jorgen Landorps Enke, der senere blev gift med Hans Ahlefeldt til Baadesgaard. Disken hæver Jesus Monogram. En nyere Sygekalk er uden Inskription.

I Skibet har tidligere hængt et Epitafium, som en Præstekone, der havde været gift med 8 af Stedets Præster havde ladet opsætte over sine Mænd; de tre Præster var Niels Lauritzen, død 1609, Rasmus Jensen, død 1618, Niels Andersen Regel, død 1629. Enken overlevede ogsaa sin 8de Mand, endda i 27 Aar, men den Præst, som fulgte efter hendes sidste Mand, slap for at tage hende. Paa Loftet over Vaabonhuset ligger et gammelt Krucifiks fra Tiden omkring 1400.

I Koret hænger en Tavle med Præsterækken, den er en noget ufuldstændig Gengivelse af en Fortegnelse, som fandtes i den førnævnte Kirkebog og lod saaledes:

Præsterne til Arninge Menighed siden Reformationen: 1) Hr. Ole Grubbe var Præst i 30 Aar og skal have været Provst i Herredet. 2) Hr. Niels Lauritzen var Præst i 37 Aar og døde 1609. 3) Hr. Rasmus Jensen var Præst i 4 Aar og døde 1618. 4) Hr. Niels Andersen Regel var Præst i 16 Aar og døde 1629. 5) Hr. Jørgen Hansen Haar var Præst i 28 Aar, 12 Uger, døde 1658, begravet den 16. Februar. 6) Hr. Hans Pedersen Ovesen var Præst i 21 Aar, døde 1679, blev begravet den 14. Februar. 7) Hr. Ole Andersen Smed var Præst i 16 Aar, 4 Uger, 5 Dage, døde Anno 1695 den 20. Maj Kl. 2 Eftermiddag, blev begravet den 27. ditto. Hans Hustru Anna Hansdatter Mule og hans Datter Valborg blev begravet 25. April næst forhen. 8) Hr. Anders Hildebrandsen var Præst i 28½ Aar, døde 1724 den 19. Januar Kl. 2 Formiddag, begravet den 26.; gammel

60 Aar, 4 Maaneder, 9 Uger og 4 Dage 9) Hr. Giort Sidelmand, født i Glosunde Præstegaard 1697 blev Præst 1724 og Provst i Sønderherred efter Magister Nicolaj Eddinger i Vestenskov, som resignerede Provstiet 1741 den 8 Marts.

Saavidt Kirkebogen. Paa Tavlen fortsætte: Præsterækken saaledes

Mogens Minert 1781. Philip Honrik Friedlieb 1786 Jørgen Egtved 1812 Claus Nicolai Clausen 1826. Johan Harder Slotzheim 1834. Jens Christian Fischer 1847. Magnus Kruse Barfod 1858. Christian Hostrup Qvartrup 1863. Andreas Lauritz Kragh 1873 Peder Martin Lund 1883. Martin Carl Vilhelm Christensen 1903. Valdemar Wahl 1919

De to sidste Navne er paamalet fornylig efter at man først havde overmalet en anden Insription, der stod under Præsterækken; men Arbejdet er saa slet udført, at man under Malingen fremdeles kan læse den oprindelige Afslutning paa Tavleinsriptionen, der lød saaledes: Denne Tavle er opsat 1872 af Arninge Kirkes Ejere, samtlige Kirketiendeydere, som købte Kirken af Staden 1870.

I den før nævnte Kirkebog havde Præsten Oluf Andersen Smed priset sine Forgængere i Vers haade paa Latin og Dansk, det danske Vers lyder saaledes:

Næst Munkene har først
Guds Ord begyndt at lære
I denne Kirke ret,
Guds Navn til Lov og Ære,
Den hederlige Mand
Hr. Oluf Grubbe lærde,
I Trodiv' Aar han var

den hellig Tjeneste værd.
Hvem ham har følget paa
kan man paa Tavlen finde
Tvært for vor Prækestol,
der føres Tre til Minde
Ved Orden, Aar og Navn,
hvis Sjæle nu hos Gud
Skinn' klarer end de her
kan vorde pyntet ud.
Og at et glemmes skal
det Arbeid og den Moie.
Som siden er anvendt
paa Folk til Gud at føie
Her i vor Menighed,
kom hid Hr. Jørgen Haar.
Og tjente troligen i Ott' og Tive Aar
Ved Lærdom. Nidkjerhed
paa lige lovlig Maade,
Har ogsaa flittig bragt
vor Almue stor Baade.
Sidst Hr. Hans Ovesen
i Anre Tyve og Et,
Da han arbeidede,
Gud lønne og-na det
Jeg Oluf Andersen
i al min Mø' og Handel
Til Maalet oventil,
den Syvende i Rad
Blandt Eder, og nu skrev
i Haandet dette Blad .

Paa et andet Sted i samme Kirkebog er skreven:

»Degnene til Arninge Menighed si den Aar 1646 da denne Kirkebog først blev indrettet ere: Peder Jacobsen Ulf, begravet d. 20 Dec. 1661. Laurs Christensen Pors, begr. den 3 Apr. 1676. Niels Pedersen Regel, begr. d. 4. Apr. 1722. Jørgen Pedersen Fristrup, begr. d. 7. July 1744 Mogens Matzen Minnerth blev kaldet af Hendes Kongl. Højhed Prinsesse Charlotta Amalia til at være Degn her til Arninge 1744 d. 1. Aug. fra Glosunde hvor jeg havde været Skoleholder paa 8de Aar

Udvendig paa Korsets halvrunde

Afslutning sidder en simpel Tinplade med følgende Inskription:

•Herneden hviler Støvet af de i Livet elskelige og i Døden salige Claus Nicolai Clausen, Sognepræst til Arninge, født den 12. Februar 1765, død den 15. Maj 1826, Ane Sophie, født Arnt, i 83 Aar hans trofaste Ægtefælle, født den 24. Juli 1764, død den 18. April 1823. Abigael Ni-

gravelse, Indrammet med 4 Stenpæle, paa to af dem staar henholdsvis »O. H. K. F. S. 18« og »R. E. K. H. O. 22«.

Ved Kirkens vestlige Ende ligger en gammel, nu itubrukt Ligsten, der i Midten har en Fremstilling af Kristus paa Korset og de to Kvinder, og i Hjørnerne Evangelistens Billeder.

ARNINGE KIRKE SET FRA ØST

coline Clausen deres fælles elskelige Datter, født den 9 Marts 1794, død 11. December 1819. Hvor Døden sænker Ven med Ven, der ædlet samles vi igen. — Af de Afdødes Efterladte.»

Ud for Korsets Østende er en Begravelsesplads, hvor Præsterne Johan Harder Slotzheim, Magnus Kruse Barfod og Valdemar Wahl hviler Tæt Øst for Vaabenhuset er en Be-

Langs Randen staar: »Denno Sten haver disse salige Folks Børn ladet oprejse deres salige Forældre Aar 1641«. Paa Midten af Stenen er senere indhugget: Ole Jensen, død 1782

Paa Kirkegaarden Vest for Kirken staar en af de gamle »Klokkestabler«: nogle af dens kampemæssige Egebjælker er adskillige Aarhundreder gamle, den rummer 2 Klok-

ker. Indskriften paa den lille for-
tæller, at den er støbt af Michael
Westphael i Rostock 1645. Den sto-
re hærer foroven Klokketøberens
Navn: Laurentius Strahlborn, Lø-
bæk 1728, paa Midten forskellige
Mønter med Frederik IV.s Navn-
træk og Aarstallet 1724 og derunder
Navnene: H. Landorph, Giort Sidel-
mand Pastor, midt paa den anden
Side et Krucifiks i Relief.

Kirkegaarden er indbegnet ved en
Mur, dels af Granit og dels af Mun-
kosten.

Arninge Kirke ejedes siden Refor-
mationen af Staten, kom derefter
under Raadesgaard og saa atter un-
der Staten, som 1870 solgte den til
Sognets Tiendeydere. I 1908 blev
Kirken selvejende Institution med
en Formue paa 12,300 Kr. hvis Ren-
ter skal anvendes dels til aarlig
Vedligeholdelse, dels til Hovedrepa-
rationer.

PRÆSTEGAARDEN har flere Gaa-
ge været hjemstødt af Ulykker. 1659
blev den slemt medtaget af Sven-
sterne og maatte ombygges. 1790
var den igen saa medtaget, at Præ-
sten Jørgen Egtved maatte anvende
1650 Rigsdaler til dens Ombygning
og Forbedring. Glæden herover blev
kun kort; thi 1796 brændte hele
Præstegaarden og alt Præstens Ind-
bo. Han maatte igen opbygge Gaar-
den, hvilket kostede 6.120 Rige-
daler. Da han ved sin Tiltrædelse
harde givet 250 Rigsdaler for de
gamle laidedærdige Bygninger, stod

Præstegaarden ham saaledes i
7.920 Rigsdaler, hvad der betød en
aarlig Rente paa 310 Rigsdaler. Det
var derfor ikke særlt, at Præsten an-
raabte Kongen om Hjælp; han fik
da ogsaa Ret til Brandhjælp,
opnaaede forskellige Lettelser og fik
endvidere Ret til at opkræve 500
Rigsdaler hos sin Eftermand.

1882 brændte Arninge Mølle og
Ilden fløj over og antændte Præste-
gaarden, der nedbrændte.

I Matriklen af 1688 er Præstegaar-
den opført med 14 Td. Hartkorn og

PRÆSTEGAARDEN

den beholdt denne Jord indtil 1868
da man bortsolgte først 54 Td. Ld
og senere 6 Td. Det tilhæveværende
Areal er ca. 40 Td., hvoraf en Del
nu skal udstykkes.

PRÆSTEHISTORIER er der nogle
af, som er værd at optegne i Kraft
af deres Værdi som Tidshilleder.
1591 blev Hr. Niels Lauritzen i Ar-
ninge afsat fra sit Embede fordi han
havde besøvet sin Tjenestepige og
avlet et Barn med hende. Han kla-
gede sin Nød for Enkedronning So-
phie og lovede angerfuld Bod og
Bedring, idet han paaberaabte sig
sine mange Born. Enkedronningen

ynkedes over ham og gav ham Besked paa at rejse over til Bisp Jacob Madsen i Odense og sige, at Enkedronningen havde sagt, at Hr. Niels maatte faa sin Embede igen. Men Bispen krævede skriftlig Befaling fra Enkedronningen, idet han henviste til et af Frederik II udsædt Reskript, hvori det indskræpes Biskopperne at straffe de usædelige Præster: Eftersom Kongen havde erfaret, at slig Forargelse ofte udgik fra Præsterne uden at Straf fulgte, beledede han nu Bisperne straks at afsætte alle slige Syndere og indsætte en god og uberygtet Præstemand i Stedet. Saa maatte Hr. Niels tilbage til Enkedronningen i Nykøbing, der nu medgav ham en Skrivelse til Bispen, hvori hun under Henvisning til, at Hr. Niels, siden Forseelsen blev begaaet, havde forbedret sig baade i Lærdom og Vandel, og udtalte, at hun nok uden at derved vakte offentlig Forargelse kunde genindsættes i sit Embede. Men forinden burde den angerfulde Præst staa offentlig Skrifte i Bispens og andre Præstemænds Overværelse. Som Dronningen havde ønsket, saaledes blev det. Hr. Niels blev genindsat og Hr. Lars i Vestenskov, Hr. Niels i Skovlænge og Hr. Rasmus i Goslunde blev beordret til sammen med Bispen at overvære Præstens offentlige Skrifte.

Om Jorgen Hansen Haar fortælles, at han under en Bispevisitats 1639 klagede over Degnen, der til Gengæld klagede over, at Præsten hav-

de pryglet ham. Det endte med, at Degnen foruden Pryglene fik en skarp Irettesættelse og Trussel om Afsked, hvis der oftere blev Grund til at klage over ham.

Hans Pedersen Ovesen, der var gift med en Datter af Borgmester Peder Mortensen i Nakskov, skulde engang prædike for sin Kollega i Tillitze over Teksten »Jesus drev en Djævel ud«. Han begyndte sin Tale med flere Gange at sige »Djæveln besætte mig«, hvilket indbragte ham en skarp Irettesættelse af Biskoppen.

BYERNE.

Sognet har Byerne Arninge Grønnegade, Kuditze, Tryhus, Holleby, Em og Ore, end videre Sudorballe der nu kun bestaar af en Gaard og kan henregnes under Kuditze, samt en Gaard i Brødebølle, som kan henregnes under Tryhus.

ARNINGE havde i 1688 8 Gaarde foruden Præstegaarden og Degneholigen; alle 8 var Fæstegaarde, de 7 laa under Kronen, den ene under Arninge Kirke. 1830 havde Byen 6 Bøndergaarde, 7 Husmandsbrug og 5 Huse uden Jord. Nu har den 2 Proprietærgaarde, 2 Bøndergaarde, 8 Smaagaarde, 6 Husmandsbrug og 10 Huse med mindre Jordtilliggenheder; desuden Skole, Fattighus og Elektricitetsværk. Om Fattighuset skriver J. H. Larsen 1834, at det var gammelt og ved sin Beliggenhed i Ildebrandstilfælde farligt for Kirken, Skolen, Byen og Præstegaar-

den. Antagelig har det da den Gang ligget paa den nu aabne Plads udenfor Kirk-gaardens O-mur, og

FATTIGHUSET

ikke længe efter er det vel flyttet til sin nuværende Plads; det er i Ejendoms-skyld vurderet til 2000 Kr. Om Skolen skriver J H Larsen: „Skolen og Degneboligen ligger tæt op til hinanden, begge gamle. Degneboligen har da antagelig staaet, hvor nu Forskolen staaer. Den nuværen-

SKOLEN

de Skolebygning er opført 1875 og Forskolen 1905, de er i Ejendoms-skyld vurderet til 30,000 Kr., hvoraf de 15,000 udgør Jordværdien af de tilliggende 8½ Hektar. Elektricitetsværket er opført 1912, og forsyner Størstedelen af Sognet med Lys og Kraft.

Proprietærgaardene er Due-gaard med 75½ Hektar, 13½ Td Hk., 196,000 Kr. Ejlsk., 118,000 Kr. Jordv., og Dalmosegaard med 61½ Hektar, 10 Td. Hk., 172,000 Kr. Ejlsk., 100,000 Kr. Jordv.

Bøndergaardene er Munkerødsgaard 36 Hektar, 7½ Td Hk., 100,000 Kr. Ejlsk., 60,000 Kr. Jordv. Boelsgaard 22 Hektar, 4 Td Hk., 60,000 Kr. Ejlsk., 39,000 Kr. Jordv.

GRØNNEGADE er af forholdsvis ny Oprindelse; den nævnes ikke i de gamle Matrikler og er formentlig en Udflytterby fra Arninge. J. H. Larsen skriver, at Byen har 15 Huse med Jord, men ingen Gaarde, og at Husene slider meget ved indtræfende hurtigt Tøbrud, da alt Vandet fra Tillitze Sogn styrter ind paa dem, og det er gaaet saa vidt, at Nogle derover have maattet forlade Hjemstavnene. Nu har Byen 1 Lillegaard, 2 Husmandsbrug og 10 Huse med mindre Jordtilliggende.

KUDITZE nævnes i et Kirkeskole fra 1448 som Kotwis Kotwis Mark tilhørte Kirken og her havde baade Præsten og Degnen Jord. Denne Mark, der endnu hører under Kuditze, ligger langt fra Byen, helt ned mod Lammehave Strand og er delt i Lødder mellem Kuditze-Gaardene. Det gamle Pogrøb Udmarken er allsaa her endnu Virkelighed. For Svenskekrigen havde Byen 9 Selvejergaarde, 1685 har alle Gaardene zivet sig ind under Kronen, men nogle af dem betegnes endnu for mølt som Ejendoms-gaarde; en lig-

ger ode og en er forarmet. I Matriklen af 1688 opføres Kuditze med 10 Gaarde og 9 Husmænd. 1830 har den 8 Bøndergaarde, 4 Husmandsbrug og 2 Huse uden Jord. Nu har Kuditze 1 Proprietærgaard, 6 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 5 Husmandsbrug og 7 Huse med ringe Jordtilliggende

Proprietærgaardene er Brede landsgaard med 54 Hektar, 11½ Td. Hk., 142.000 Kr. Ejds., 102.000 Kr. Jordv.

Bøndergaardene er: Damsgaard 42 Hektar, 8½ Td. Hk., 117.000 Kr. Ejds., 66.000 Kr. Jordv. Mikk. 10a mfl. 30 Hektar, 7 Td. Hk., 75.000 Kr. Ejds., 52.000 Kr. Jordv. Sokkehøvegaard 28 Hektar, 6½ Td. Hk., 81.000 Kr. Ejds., 53.000 Kr. Jordv. Nymarkgaard 27 Hektar, 6¼ Td. Hk., 75.000 Kr. Ejds., 54.000 Kr. Jordv. Toftegaard 23 Hektar, 6¼ Td. Hk., 73.000 Kr. Ejds., 48.000 Kr. Jordv. Tvedegaard 23 Hektar, 5½ Td. Hk., 60.000 Kr. Ejds., 43.000 Kr. Jordv.

Suderballe slaaes nu underli den sammen med Kuditze, da den kun har en Gaard. I Matriklen af 1688 opføres Byen med 3 Gaarde 2 paa 9 og 1 paa 5 Td. Hartkorn. 1830 har den to Gaarde og 2 Huse. Nu er der kun Proprietærgaarden Suderballegaard med 62 Hektar, 15½ Td. Hk., 175.000 Kr. Ejds., og 120.000 Kr. Jordv.

THYHUS betyder vist i gammel Dansk tre Huse. 1664 er de 3 blevet til 4 Smaagaarde og 1688 er de blevet til 5. 1830 er der 4 Gaarde, 6 Huse med Jord og 3 uden Jord. Nu er der 3 Bøndergaarde og 1 Lillegaard.

Bøndergaardene er Bjerggaard 38 Hektar, 9¼ Td. Hk., 110.000 Kr. Ejds., 78.000 Kr. Jordv. Tilkegaard 28 Hektar, 5¼ Td. Hk., 69.000 Kr. Ejds., 45.000 Kr. Jordv. Hingstedgaard 22 Hektar, 5 Td. Hk., 60.000 Kr. Ejds., 42.000 Kr. Jordv.

En af Gaardene i Brødehølle i Vestenskov Sogn ligger indenfor Arninge Sogns Grænse, den kaldes Sandagergaard og har 26 Hektar, 5¼ Td. Hk., 70.000 Kr. Ejds. og 47.000 Kr. Jordv.

HOLLEBY er den nordligste af Sognele Byer og har som før nævnt strakt sine Jorder helt ind til Nakskov.

I Matriklen af 1664 er Holleby opført med 4 Gaarde og 2 Halvgaard. 1830 er der 3 Bøndergaarde, 3 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord. Nu har Holleby 2 Proprietærgaarde, 3 Smaagaarde, 5 Husmandsbrug og 26 Huse med ringe Jordtilliggende.

Proprietærgaardene er Holleby næsgaard med 86 Hektar, 13¼ Td. Hk., 225.000 Kr. Ejds., 154.000 Kr. Jordv. og Fredenslund med 76¼ Hektar, 10¼ Td. Hk., 210.000 Kr. Ejds., 132.000 Kr. Jordv.

EM blev i gamle Dage skrevet Om eller Oem. Sprogmanden Marius Kristensen skriver herom i Loll.-Fal. historiske Samfunds Aar. bog for 1922. Oem er vel Daliv Flertal af Ø, og skal vel egentlig betyde »paa Øerne«; men det ligger forøvrigt lige saa nær at forklare det som Sæmmensætning af Ø og Hem i Betydningen By, Hjemsted; de tilsvarende henævnte Byer, Om i Syv Sogn ved Roskilde, Emborg

i Mossø, Em i Vendsyssel og paa Mors ligger alle omgivne af Vand eller Engstrækninger ligesom det laalandske.

J. H. Larsen skriver om Em: »Byen er bleven navnkundig der ved, at en Katharina Knudsdatter var den første, der efter foregaaen de Indbydelse til midte Gaver til Maribo Klosters Oprettelse, skønkede sin Gaard i Em eller Øm By dertil».

I Matriklen af 1688 er Em opført med 4 Gaarde og et Hus, 1830 havde Byen 4 Gaarde, 4 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord.

Nu har Em 2 Proprietærgaarde og 2 Bøndergaarde. Proprietærgaardene er Solbjerggaard 81 Hektar, 11½ Td. Hk., 210,000 Kr. Ejdsk., 124,000 Kr. Jordv. og Bakkevejlegaard med 54 Hektar, 8½ Td. Hk., 118,000 Kr. Ejdsk., 89,000 Kr. Jordv. Bøndergaarden er Mikk. 8 mfl. 40½ Hektar, 6½ Td. Hk., 108,000 Kr. Ejdsk., 69,000 Kr. Jordv., og Emstrupgaard 85 Hektar, 7

Td. Hk., 94,000 Kr. Ejdsk., 56,000 Kr. Jordv.

ORE er den østligste By i Sognet. Navnet betyder i gammel Dansk Overdrev og Ore er altsaa en Udflytterby, og vel yngre end Sognets andre Bønderbyer; men yngre er ganske vist et relativt Begreb; den nævnes 1410 og har sikkert allerede den Gang haft et Par Hundred Aar eller mere paa Bagen.

1688 havde Ore 8 Gaarde og 4 Husmænd, 1830 havde den kun 4 Gaarde, 4 Husmandsbrug og 3 Huse uden Jord. Nu har den 2 Proprietærgaarde, 2 Bøndergaarde, 6 Husmandsbrug og 6 Huse med ringe Jordtilliggende. Proprietærgaardene er: Karstensminde 56 Hektar, 9 Td. Hk., 137,000 Kr. Ejdsk., 80,000 Kr. Jordv. og Godthaab 50 Hektar, 10½ Td. Hk., 182,000 Kr. Ejdsk., 89,000 Kr. Jordv. Bøndergaardene er: Oregaard 40 Hektar, 6 Td. Hk., 100,000 Kr. Ejdsk., 62,000 Kr. Jordv., og Skovlund 30½ Hektar, 7 Td. Hk., 104,000 Kr. Ejdsk., 68,000 Kr. Jordv.

VESTENSKOV SOGN

DER VAR ENGANG, men det er længe siden, da Vestenskov Sogn var det næststørste paa Lolland og kun blev overgaaet af Kiem

lemliggende Sogne. Den Gang trak Vestenskov sin Grænse fra Nakskov ret ned til Ostersøen og kunde regne alt, hvad der laa Vest for

GENERALSTABSKORT OVER VESTENSKOV SOGN
(Maalestok 1: 100,000: en Kilometer = en Centimeter)

pesognet Toreby i Cens modsatt-
Ende; de to dominerede med Hen-
syn til Størrelse over alle de mel-

denne Linie, for sit. Med Hensyn
til O-Rigdom overgik det alle andre
Sogne paa Lolland. Det havde

Holmene Barnholm, Kaareholm, Smedeholm, Tretholm og Bondeholm, og Øerne, Stensø, Saunso, Store og Lille Vøjlo, Bogo, Lango og Ydo. Af Holmene er nu kun de tre foretnevnte tilbage; Tretholm gik til Nakskov, men er forøvrigt nu ved Oplykningsarbejde bleven landfast med Lolland. Bondeholm og alle Øerne er ligeledes bleven landfaste, idet de ved Digeanlægene i Begyndelsen af 70'erne i forrige Aarhundrede blev vundet tilbage fra Havet. Vundet tilbage. Thi de har nemlig en Gang for — for Aar tusinder siden — været i landfast Forbindelse med det øvrige Lolland. Men ned gennem Stenalderen foregik en langsom Sænkning af Lolland, saa Vandet trængte over dets Kyster og ind over Dalsænkningerne. Deviset herfor fandt man bl. a. under Kanalgravningen ved Udlørringsarbejderne i Saunsovig i 60'erne, thi da stødte man under den gamle Fjordbund paa Torvemoslag med Stammer af Birk, Gran og Eg, som har vokset her i Stenalder-tiden. Naar vi taler om de Øer, som blev landfaste ved Digeanlægene, bør dog Saunso undtages; den var længe i Forvejen groet sammen med Raarup; men Stormfloden i 1872 markerede tydeligt nok den gamle Olinier. Foruden alle disse fordums ægte Øer, har Vestenskov Sogn ogsaa en vægle Ø i Læso; den har aldrig været Ø, og dens Navn

har derfor heller næppe oprindeligt haft noget at gøre med Ø, der sikkert hidrører fra senere Tidens Forvanskning.

Under Begrebet »Der var en Gang« hører ogsaa Adelsgaardene paa Stensø og Saunso, Krone-Birket Næsby samt Landsbyen Hundshoved.

De nævnte Adelsgaarde har sikkert været smaa og stort ved man da heller ikke omdøm. Axel Mogensen Gøye til Kronkerup (Hardenberg) købte 1384 Gods af sin Frænde Arine Knudsdatter af »Sauenze«. Og 1450 nævnes en Væbner Peder Jensen af Stensø.

Om Kronens Pantelen, Næsby Birk ved vi, at Adelsmanden Kristjorn Brun*) blev forlenet med det omkring 1500; efter hans Død beholdt hans Enke, Else, Lenet. Hun afløstes af Hans Krafse, som 1530 afgav det til Feltherren Johan Rantzau, hvis Sønner Henrik og Povl fik det i Arv og sad inde med det til 1568, da det blev lagt under Halsted Kloster og senere gik op i Enkedronningens Livgeding.

Landsbyen »Hundshofvite« nævnes i de gamle Jordebøger og i Kronens Skoder fra 1610 og 1634. Byen har ogsaa en Gang haft en Adelsgaard; thi i et Sognevidne, der er afgivet paa Vestenskov Sognestævne 1453 nævnes Silo Benedicte til Hundshovedgaard. Landsbyen har ligget, hvor nu Fredsholm ligger og dens Navn skyldes Formen af den Landtunge, hvorpaa den laa.

*) Se Side 93.

Landtungen, der havde Vejlevig paa den ene og Saunsøvig paa den anden Side, havde noget Form efter et Dyrehoved, men kunde forøvrigt lige saa godt ligne Hovedet af en Flodhest som af en Hund. Landsbyen, der vistnok bestod af 12 Gaarde blev nedrevet 1690 for at Olgart Pentz paa dens Ruiner kunde opføre Herresædet Fritzholt.

Af Oldtidsminder findes nu kun en Jættestue paa Vejlo. Tidligere har der været flere Jættestuer og Høje, men de er forlængst borte.

Storhedstiden for Vestenskov Sogn fik Ende, da Kappel Sogn blev skaa-ret ud af Modersognet og gik med døds Broderpart. Det eneste Minde fra Storhedstiden er nu Vestenskøvs nægtige Kirke, langt den største Landsbykirke paa Vestlolland.

Vestenskov Sogn fik ved Delingen en stærkt uregelmæssig Form, bl. a. derved, at det fra Næsby strækker en smal Arm helt ned til Østersøen, skønt Beboerne paa denne Strimmel har langt nærmere til Kappel Kirke end til Vestenskov.

Fra Nakskov i Nord til Østersøen i Syd maaler Vestenskov Sogn 10 Kilometer, medens det fra Sognegrænsen ved Brydebolle i Øst og til Diget ved Store Vejlo i Vest kun maaler 4 Kilometer. Mod Nord grænser Sognet til Nakskov og Nakskov Fjord, mod Vest til Kappel Sogn, mod Syd til Østersøen og mod Øst til Nakskov, Arninge og Tillitse Sogne. Det samlede Areal er 2260 Hektar, hvoraf 70 Hektar er Skov. Det samlede Hartkorn er 376 Td. Sognet har 173 Ejendomme, nemlig 2 Herregaarde med over 250 Hektar, 8 Proprietærgaarde med mellem 50 og 150 Hektar, 23 Bondergaarde med fra 15 til 50 Hektar, 14 Smaagaarde med fra 6 til 15 Hektar, 41 Husmandsbrug med fra ½ til 6 Hektar og 85 Huse med mindre Jordtilliggende. Indbyggertallet var i 1921: 1080, i 1901: 960, i 1850: 804, og i 1801: 596. Kommunens finansielle Stilling fremgaar af følgende Tabel. (Stigningen i Formue og Gæld 1915—16 hidrører fra Opførelsen af en ny Skole. Stigningen i Gælden 1920—21 hidrører fra Optagelsen af midlertidige Laan til Bestridelse af Dyrtidsudgifter):

LEGATERNE er ubetydelige.

1) Etatsraad Fr. v. Bülow til Fredaholm gav i sin Tid 100 Rigsdaler.

Posternes Betegnelse:	1905—06	1910—11	1915—16	1920—21
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Samlet Ejendomsskyld	2,641,700	3,048,100	4,209,100	5,311,800
Formue	27,000	27,849	55,883	56,998
Gæld	5,320	3,000	27,625	58,280
Ligning paa fast Ejendom	10,302	12,347	16,710	46,304
" " " Formue og Lejlighed.	2,195	5,479	5,620	14,284
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	33	47	59	161
" " " Indbygger . . .	13	18	21	56
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 54	Nr. 60	Nr. 44	Nr. 55
Indbygger-Skattenummer	Nr. 59	Nr. 66	Nr. 40	Nr. 62

*) Se Forklaringen Side 18.

hvoraf Skoleholderen ved Vestenskov Skole skulde nyde Renten, 5 Rigsdaler om Aaret. Der var ingen Fundats, men Summen blev leveret Pastor Eddinger som skulde sætte den paa Rente. Kapitalen har senere været anbragt i Fredsholm, men er forlængst gaaet tabt.

2) Major Henning Landorps Donation paa 200 Rigsdaler er 1717 skænket af Major Henning Landorph (Tvillingbrøder til Generaliskal Jørgen Landorph) og Hustru Sophie Amalie Stønsen, der en Tid skal have boet paa en Gaard i Sognet. Pengene anbragtes i Præstegaarden. Renterne skulde uddelb blandt Lemmerne i Hospitalet ved Vestenskov Kirke. Efter at Hospitalet var bleven almindelig Fattighus, blev Renterne uddelt blandt Fattiglemmerne. Legatet skulde bestyres af Sognepræsten og Kirkeværgen. Det har ikke virket i de senere Aar.

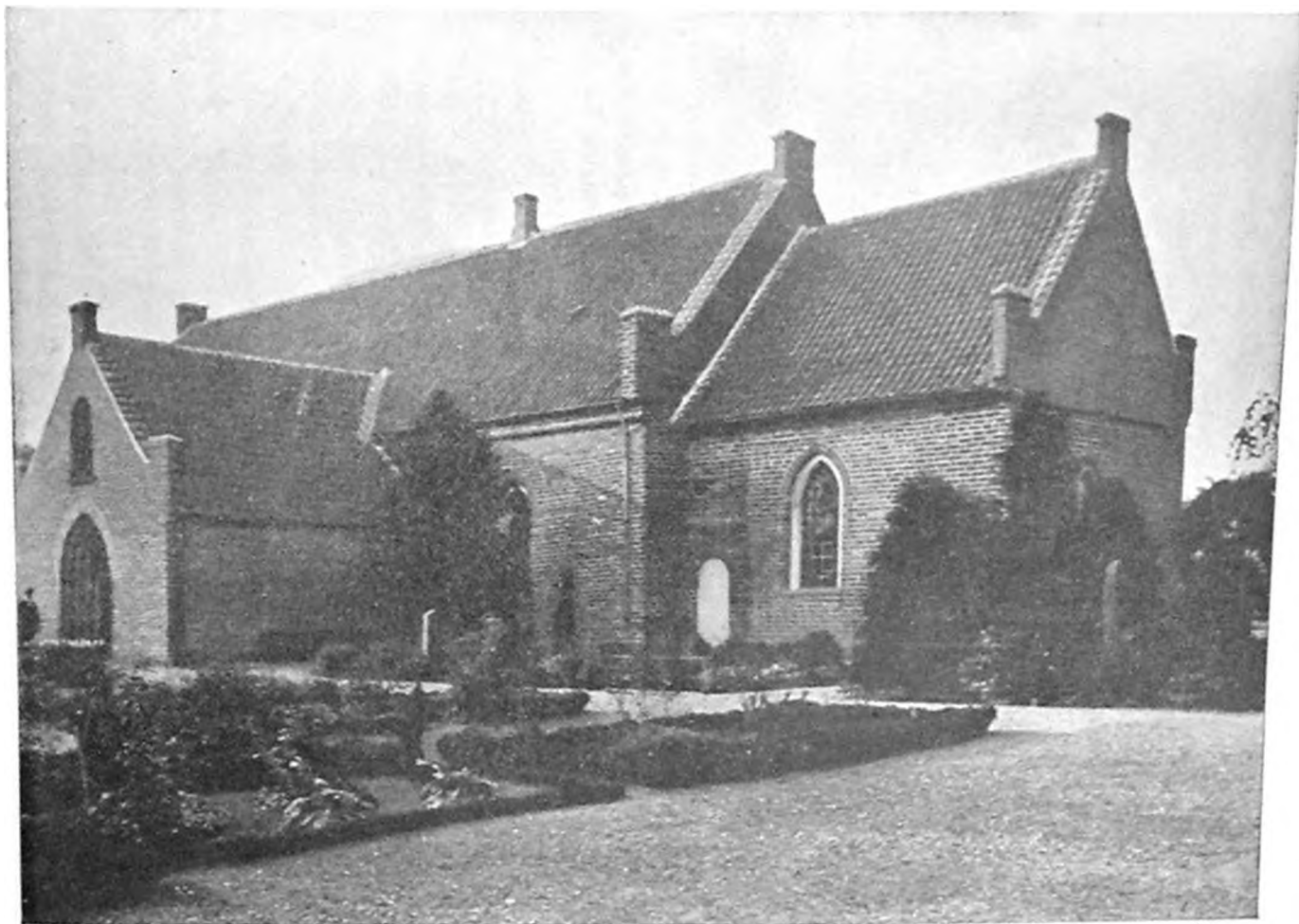
3) Becks Legat er stiftet af S. W. Beck paa Fredsholm med 130 Rigsbankdaler, nu 260 Kr., for hvis Renter, der hver Nytaarsdag skal gives Lemmerne i Vestenskov Fattighus et kraftigt Maaltid. Legatet bestyres af Sognepræsten. Det maa være indgaaet i Kommunekassen, der nu hver Nytaar udreder 10 Kr. 40 Øre til Sognepræsten, som fordeler dem blandt de Fattige.

4) Partikulier Jens Olsens og Hustrus Gravstedslegat er stiftet 1916 med 600 Kr. af hvis Renter først skal udredes til Vedligeholdelse af Legatstifternes Gravsted; Resten skal uddelb til Trængende udenfor Fattigvæsenet.

KIRKEN.

Det er almindeligt at vore Landbykirker ikke fremtræder i deres oprindelige Skikkelse men er udvi-

dede ved senere, men ligefuldt meget gamle Tilbygninger. Som oftest er der tilbygget Vaabenhus og undertiden tillige Gravkapel og Taarn samt indbygget Hvælvinger. Denne delvise Tilblivelse gælder for Vestenskov Kirke i større Grad end for de fleste andre. Den oprindelige Kirke, som var viet til Apostelen St. Peter, er antagelig opført i Tiden omkring 1250—1300 og omfattede kun et lille Skib og Kor i sædvanlig romansk Stil med fladt Loft, maa. rundbuede, højtiddende Vinduer, Kvindeindgang paa Nord siden og Mandsindgang paa Syd siden. Senere er Vaabenhuset opført over Mandsindgangen og endnu senere, antagelig i Begyndelsen af 1400-Tallene er den vestlige Halvdel af Skibet tilbygget, hvorved Kirken fik en Længde af 34 Meter mod de oprindelige 23 Meter. Ved Forlængelsen af Skibet holdt man, hvad Vinduerne og det flade Loft angaar den nye Halvdel af Skibet i samme Stil som den gamle, men i Vestgavlen blev den da her i Landet nyindførte gotiske Stil anvendt, idet man forsynede Vestgavlen med en stor rigt profileret spidshuet Indgangsportal og over den 3 høje, smalle Vinduesblændinger. Endnu et Aarhundrede længere frem i Tiden er det flade Loft blevet erstattet med Hvælvinger, men ovenover disse ser man saavel i den ældste som den nyere Del af Skibet Rester af de oprindelige Vinduer. Gravkapellet paa Korets Nordside, der nu bruges til

VESTENSKOV KIRKE SET FRA SYDØST

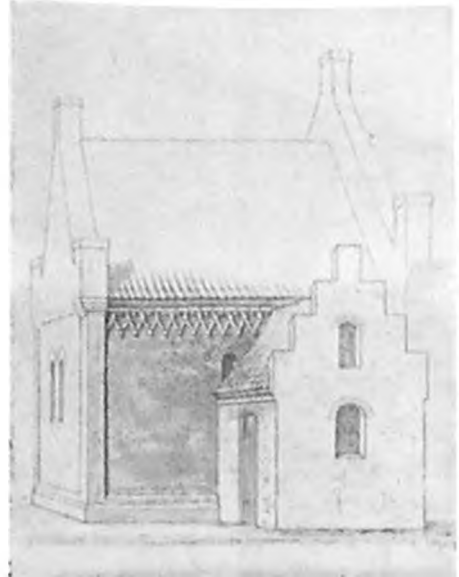
Sacristi, er vel nok Kirkens yngste Del og stammer vist fra det 16. Aarhundrede. Men for alle disse Tidsangivelser gælder, at de er rent «konstmæssige». De nuværende store spidshuede Vinduer er vist af forholdsvis nyere Dato. I den tidligere Indgangsportal i Vestgavlen er ligeledes indsat et stort Vindu.

VESTGAVLEN

Saaledes som Vestenskov Kirke nu fremtræder hører den utvivlsomt til Lollands største Landsbykirker. Den har sikkert nok ogsaa hørt til vore smukkeste Kirker, men i de senere Aarhundreder er der faret ikke med dens arkitektoniske Udsmykninger, saa der nu kun er Resten tilbage. Den øverste Del af Muren, næsten hele Kirken rundt, er af smaa Sten og maaske ikke 100 Aar gammel, og det tør antages, at det er ved denne Reparation, man i ufor-

standig Hensynsløshed har ofret den oprindelige Gesimsprydelse. Kun

KORETS NORDMUR OG SACRISTIET
paa Korets Nordside findes endnu et rigt udstyret Gesimsbaand. Koret

PRÆSTEINDGANGS-PORTALEN

og Skibet har rundbuet Murstenssokkel, men paa Vestgavlen og Sydsiden er Soklen erstattet med raa eller svagt tilhugget Kamp. Baa paa Skib og Kor ses Nischer efter nogle af de oprindelige Vinduer. Paa Korets Sydside er en gammel, nu tilmuret Præsteindgang med en lige saa mærkelig som rigtprydet Portal. Vaabenhuset har en Portal med 3 Profiler i skarpkantede Sten og der over et rundbuet Vindu, der nu er afløst af en Lem med Indgang til Kirkeloftet

Kirkerummet er lyst og smukt med 4 høje, Stjernehvælvinger med fremstaaende Ribber. For Hvalvingerne blev indmuret har Kirken været forsynet med Kalkmalerier, som man ved tidligere Reparationer har fundet Spor af, men aller har tildækket. Et stort og godt Orgel er anbragt i den vestlige Ende af Skibet.

Over Indgangen fra Vaabenhuset hænger et rigt udskaaet Epitaffium fra Christian IV.s Tid i Form af et oplukket Skab, der i Toppen bærer en udskaaet Kristusskikkelse med Jordgloben i sin Haand Epitaffiets midterste Del er et Billede malet paa Træ. I Centrum ses Kristus trappende paa Jordkuglen og med Korsfanen i Haanden. paa hans ene Side knæler tre Præster af forskellig Alder og paa hans anden Side en Præstekone, foran hende ligger 2 dødfødte Børn i røde Svøb. Baggrunden dannes af Planter og paa Fløjene ses Himmelslottet. Hvem Billederne forestiller

vides ikke, da Navnepladen for længst er afslaaet.

Prædikestolen er rigt udskaaet; Felterne, der adskilles ved billedprydede Søjler, bærer Figurer af Frelseren og Evangelisterne. For at faa Stolen til at slutte tæt til Væggen paa sin nuværende Plads er Feltet med Johannes' Billede bortskaaret Forneden bærer Stolen Slægterne Parnowitz og Pentz Vaaben og Aarstallet 1627, den er da utvivlsomt skænket af Olgart Pentz til Rudbjerggaard og Fredsholm.

PRÆDIKESTOLEN

I Skibet hænger en Lysekrona, hvis Indskrift beretter:

»Denne Lysekrona blev købt i København til Vestenskov Kirke Anno 1694 den 30 Juli af Jens Hansen Mule.«

Jens Hansen Mule var den Gang Vicepastor til Vestenskov og Kappel. Foran Alleret hænger en anden smuk Lysekrona, der bærer Indskriften:

»Til Guds Ære og hans Huses Prydelse er denne Lysekroner for æret Cappel Kirke paa Laaland af Hans kgl. Maj. velbetroede Kontrolør for Toldkammeret her i København, velædle Claus Carsten og hans velædle kjære Hustru Mad Melle Melhorn, København 1620.

Du Guds eenbaarne Son
sæt selve Lys paa Stage
naar vores Aften er
og sidste Afskedsdage,
saa vi kan se at gaa
igennem Mørkets Dal,
til Dig o store Gud
udi Din Himmelsal.

Som denne Indskrift viser, tilhører Lysekronen Kappel Kirke. Ved et fornemt Bryllup i Vestenskovs Kirke, antagelig hos Herskabet paa Fredsholm, skal Sognepræsten have laant Lysekronen i Kappel Kirke, men glømt at levere den tilbage.

I Degnestolen hænger en Sølvkrans som Sogneets Behoere lagde paa afdøde Lærer Søegaards Kiste. Kransen bærer Aarstallene 1841—1910.

Døbefonten er af tilhugget Granit. Bækkenet er af Messing og bærer i Bunden det lyse Vaaben og paa Kanten Indskriften: »Hartvig Pæson. Olgart Pentzen Anno 1697«.

Altertavlen har to Felter indrammet af Søjler og enkelt men smagfuldt Snitværk. Paa Foden af den ene Søjle staar Jøsu Monogram paa Foden af den anden staar Bogstaverne M. L. sammensat og derefter et noget mindre D. Tavlen er da antagelig skænket af Margrethe Lauridsdatter, der døde 1616 og

havde været gift med Sognepræsten Laurids Michelson, der var Præst i Vestenskov fra 1574 til 1608. Hvorvidt Tavlens to Felter oprindeligt har båret Billeder eller Skriftsteder kan ikke oplyses. 1770 skænkede Prinsesse Charlotte Amalie to Billeder til Altertavlens Felter. Det nederste, der forestiller Nadveren, sidder endnu, det øverste, som er en Fremstilling af Kristi Gravlagelse, er nu fjernet fra Tavlen og hænger paa Korvæggen. Den Altertavle, som for over 300 Aar siden blev afløst af den nuværende, staar endnu paa Vaabenshusets Loft. Den er et tarveligt Snedkerarbejde og bærer i Toppen et Vaaben og en Evangelistfigur paa hvert Hjørne. Tavlen selv er bar og det hele i en maadelig Forfatning. Alterbordet er muret med et stort Rum i Bagsiden; Forsiden er dækket af en Træbeklædning, hvorpaa staar to Malmstager uden Indskription.

Kirken har to Sæt Alterkar, et stort og et lille. Det store har et prægtigt Alterbæger, som bærer Prinsesse Charlotte Amalies Monogram, og det samme findes paa Disken. Den tilhørende Æske er betydelig ældre; den bærer Indskriften: »Foræret til Westenskovs Kirke af Jomfru Christiane Mejer 1693«. Christiane Mejer var Datter af Etatsraad, Krigskommissær, Generalauditor Herman Mejer, som under Christian V spillede en stor Rolle i den militære Administration. Hans anden Datter Catharina var

gift med Generaliskal Jørgen Landorph, som 1685 havde faaet eller købt Vestenskov Kirke af Kronen. Paa Disken til det lille Sæt

ke i Lolland Anno 1699. Kalken har paa Foden et Krucifiks i Relief og Nadverordene om Vinen, Æsken bærer Nadverordene om Brødet.

KIRKENS INDRE

staar: »Denne Patel og hosfølgende Kalck og Æske haver velædle og velbaarne Fru Catharina Mejer, afgangne Jørgen Landorphs givet og foræret til Vestenskov Kier-

men ellers ingen Inskription eller Mærke.

I Vaabenhuset hænger paa en Fløjspude en Solvegegren med Indskriften: »Fra gamle Venner» og

paa Pudon: »P. Møller, Vestenskov«. Den er sendt til Mølleren paa Vestenskov Mølle, P. Møllers Begravelse 1911.

Paa Kirkegaarden staar et Klokke-taarn af Træ. Hvis Bjælkeværk, eller i al Fald en Del af det, er af imponerende Ælde. I Taarnet hænto Klokker. Den store, der var støbt 1672 hos Mathias Bennick, blev omstøbt 1839 og bærer nu kun Ordene: »Gamst, København 1839«. Den lille Klokke bærer en latinsk Indskrift med Aaretallet 1674 og Navnene Mathias Bennick og Johannes Erasmi, Pastor. Sidstnævntes danske Navn var ret og slet Jens Rasmussen; han var Sognepræst for Vestenskov og Provst i Sønderherred og døde samme Aar. Klokken blev leveret; han havde i sin Tid studeret i Holland og Paris og blev her paa Vestlolland anset for et Vidunder af Lærdom.

Ved Kirkens Vestgavl er nogle Præstebegravelser. Paa en stor fladliggende Sten staar:

Her hviler Støvet af Lorentz Jacob Benzon fordem Sognepræst til Vestenskov og Cappel i Lolland Sønderherred, født den 6. Februar 1740, død den 29. Juni 1899. Overlevede 2 Ægtefæller, Sophie Amalie Suhr og Karen Sophie Seidelin og efterlod den sidste Dortehea Berthelsen med 9 Børn af 12, hvortil han var Fader. Hvad han i 22 Aar var for sin Menighed som oplyst Lærer, var han for sit Hus som den omhyggeligste Mand og Fader. Derfor begræde alle Gode hans Tab. Hans Symbol var Philipp 8.8.

Om Lorenz Benzon er at berette, at han som Student boede paa Walkendorphs Kollegium, hvor han delte Værelse med Johannes Ewald, og de to blev Venner. Benzon konkurrerede to Gange til Videnskaberne Selskabs digteriske Prisopgaver. Første Gang med Digtet om »Skabningen« og anden Gang med Digtet om »Algodheden«, hvorfor han fik Selskabets Guldmedaille. Han be- tragtedes nu almindeligt som et stort Digtergeni, og Johannes Ewald gjorde ham til Dommer over sine da foreliggende Digterarbejder. Benzons Dom lod paa, at Ewald ikke havde det rette Digtertalent og hellere maatte opgive den Kunst. Hel digvis fulgte Ewald ikke Anvisningen. Benzons egne Digterevner gav ikke andre Frugter end de to Digte og en Sang ved Biskop Bojsens Giftermaal.

Paa en anden, fladliggende, noget mindre Sten staar:

Lauritz Urne Fischer Sognepræst til Vestenskov og Cappel i 34 Aar, født den 14. Januar 1764, død den 7. Juni 1848, og Hustru Kirstine Fischer født Langeland, født den 8. August 1768, død den 24. Februar 1845.

Fischer gik i sine sidste Præsteaar saa stærkt »i Barndom«, at han efter i flere Aar at have haft en Kapellan til at bestride Embedet, maatte tage sin Afsked. En af Fischers Søner blev Præst i Arninge, men døde som sindssyg et Aar før Faderen.

Ved Siden af disse to Ligsten staar et Mindesmærke i Form af en Søjle med følgende Indskrift:

Nicolaj Conrad Nannestad, født den 29 Maj 1791, død den 21 April 1871. Sognepræst for Vestenskov og Cappel Menigheder fra 1843 til 1871 Provst, Ridder af Dannebrog, Dannebrogsmænd

Dette Minde rejstes ham af taknemmelige Beboere i Vestenskov og Cappel Sogne

Landorph: hans Enke giftede sig med Hans Ahlefeldt til Baadesgaard, hvorved Kirken kom under dette Gods. Da Kronen 1785 overtog Baadesgaard, kom Kirken atter under Staten, som 1872 solgte den til Sognets Tiendeydere, der endnu ejer den; men man har under Forberedelse at lade den overgaa til selvvejende Institution

Før Reformationen var Kirken

KIRKE OG KLOKKETAARN SET FRA NORDØST

Kirkegaarden, der er omgivet af en Mur, blev i 1917 betydelig udvidet mod Øst, idet Kirkepladsen hvor Kirkegæsternes Korojer holdt blev indtaget til Kirkegaard, hvor efter Kirken købte et gammelt Hus og nedrev det og opførte en Koralade paa Grunden.

Kronen ejede Kirken fra Reformationen og indtil 1687, da den overtoges af Generaliskal Jørgen

ret velhavende. I det kgl. Bibliotek findes endnu Afskrifter af nogle af dens gamle Skoder. Det første er fra 1450 og er Skode paa en Ager, »som ligger Vesten for Brødølle og kaldes Salvie Stub Ager«. Det andet er et Tingsvidne fra Sønderhærøds Ting 1533, der bekræfter, at den Eng, »som ligger paa Vejle«, er givet til vor Frue Messe eller Gudstjensete udi Vestenskov Kirke. Det tredje

er et Tingsvidne fra Knubbelykke Birk 1671, der bekræfter, at den Skov, »som ligger ud til Benniks Mark og løber ud paa Knubbelykke Fællede med Rette tilhører Vestenskov Kirke og kaldes ikke andet end vor Frue Skov og Jord eller Kirkeskoven og Kirkejorden.

Endvidere havde Vestenskov Kirke en Ager ved den nye Kirke (Kapitel), en Ager sonden for Læso, en i Næsby Mark, en paa »Lasse-Fastes Jord«, en i Langetoft, en sonden derfor samt »Vimmehejs Ager ved Spieldet« m. m.

PRÆSTERNE er der ikke stort at berette om. Jørgen Jensen, der var Sognepræst fra 1607 til 1627 laa i evig Strid med Bonderne i Vesternæs og Knubbelykke om Gudstjenesten i Kappel Kirke — hvorom senere — og om deres Tiende og andre Ydelser til ham. Samme Hr. Jørgen var forøvrigt en haard Hals. Rhode beretter f. Eks. at Præsten en Nat i Februar 1625 laa og sov i et aabent Lysthus, da der opstod et saa voldsomt Uvejr, at Lysthuset blæste ned over ham. Præsten, der da var 64 Aar, har formodentlig faaet fyret godt under Vesten, inden han den Aften søgte Soveplads i det aabne Lysthus.

Magister Nicolaj Edinger — efter hvem Degnen Balle opkaldte sin Søn, den senere Biskop — var Sognepræst i Vestenskov fra 1707 til 1747. Han er mest bekendt ved den højest ubehagelige og meget omlalte Strid, han havde med sin Degn

Christian Mundt. Denne Strid omtales under Vestenskov By (Degneboligen).

Fra Kapellanrækken er kun at notere, at Søren Pedersen Busch, der var Vicepastor i Vestenskov fra 1660 til 1679, i 1672 fik et »Oprejsningsbrev« af Kongen med Tilværdelse til at beholde Embedet, skønt hans Hustru var kommet nogle Uger for tidlig i Barselseng.

PRÆSTEGAARDEN laa oprindeligt tæt sydost for Kirken, hvor der langt senere blev Kapellanbolig og atter senere Skole. Denne Præstegaard maa være brændt i Tiden omkring 1400—1450 og Præsten fik da den nuværende Præstegaard, som Fæste; først 1496 blev den købt, idet der mellem de tidligere nævnte gamle Afskrifter findes et Skode fra dette Aar, hvori »Folmer Olsen skæder den Præstegaard, som Præsten nu iboer«, til Skt. Peters Kirke. 1446 rejste ifølge de samme Afskrifter Adelsmand Otthe Bramsted Strid om den gamle Præstegaards Jord, som han gjorde Krav paa. I den Anledning blev der 1453 holdt et Sognekæmpe, hvor Sile Benedicte til Hundshovedgaard aflagde Helgensed paa, at de Bramsteder havde ingen Ret til Præstegaarden eftersom de var af tysk Æt. Ved et nyt Tingsvidne blev det 1468 slaaet fast, at »Præstegaardens Byggested var i gammel Tid paa det Stykke Jord, som ligger Østen Sonden Kirken« og altsaa maatte tilhøre Kirken og Præstegaarden.

Natten mellem den 9. og 10. Marts 1688 brændte Præstegaarden og med den alle de gamle Breve og Dokumenter vedrørende Kirken og Kaldet, men heldigvis fandtes der allsaa andet Sted Afskrift af dem, som Rogert fik fat i og indlømmede i sin Samling. Ved kgl. Reskript af 20. Marts 1688 fik Sognepræsten, Magister Lars Rhode, bevilget 1 Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift til Genopbyggelse af Præstegaarden. Men noget af Præstegaarden maa antagelig være skaanet ved Branden; thi indtil de allerse-neste Aar fandtes i et af Udhusene Aarstallet 1620.

Præstegaarden, der tidligere var paa ca. 35 Hektar, er nu udstykket, saa der kun er 11 Hektar tilbage. Der er nu opført helt nye Avlsbygninger, og den gamle, sirlængede Præstegaard er helt forsvunden.

Af Hensyn til Kirken i Kappel havde Vestenskov foruden Sognepræsten en Vicepastor. Denne Institution blev ophævet 1707 og i 70 Aar var Sognepræsten alene om at forrette Tjenesten i de to Sogne. 1777 blev der oprettet et residerende Kapellani for de to Sogne; men der var ingen Bolig til Kapellanen. Vicepastoren havde nok i sin Tid boet i Mensalgaarden, men denne var forlængst blevet saa forfalden, at den maatte nedrives. Kapellanen fik da overladt den Grund syd og sydøst for Kirken, hvor Præstegaarden oprindelig havde ligget, og her opførte han en KapeManbolig. Sog-

nepræsten tilpligtedes dernæst til at betale Kapellanen 100 Daler om Aaret for Afsevn af Bolig. Ved Kapellanskiftet 1781 blev Boligspørgsmaalet atter brændende. Den nye Kapellan maatte af sin Forgænger købe Kapellanbolig og Have for 500 Daler, og han søgte nu at faa en endelig Ordning paa Boligspørgsmaalet. Det skete paa den Maade, at Prinsesse Charlotte Amalie, som ejede Kirken, gav 200 Rigsdaler til Hjælp, og dernæst bestemtes det, at en ny tiltrædende Kapellan altid skulde give sin Formand 200 Rigsdaler for KapeManboligen; var den ne i forfalden Stand, skulde Brostfældigheden takseres og Summen afdrages i de 200 Rigsdaler.

1813 blev Kapellaniet nedlagt og Kronen, der nu havde overtaget Kirken, strænkede da KapeManboligen til Skolen.

GAMLE HOVEDGAARDE

Af gamle Hovedgaarde har Vestenskov Sogn Fredsholm, der er større nu end nogensinde, samt Stensø og Bartofte, som ikke mere kan gøre Fordring paa Optagelse i Hovedgaardenes Række. Skont Saunsøgaard i ingen Henseende kan henregnes under gamle, men tvertimod er af ganske ny Oprindelse — medtages den dog under dette Kapitel, da dens korte Historie i høj Grad strejfer Fredsholms og Stensøs.

FREDSHOLM er oprettet af Fru Ølgart Pontz til Rudbjerggaard, som

1680 nedbrød Landsbyen Hundshoveds 12 Bondergaarde og af deres Jorder oprettede en ny Hovedgaard, som hun efter sin Søn Friderich von Barnewitz kaldte Fritzholm. I den efterfølgende Tid blev Navnet undertiden skrevet Friderichsholm, men det er først i den allerseneste

Porten paa Fritzholms første Lade, og ved et eller andet Ombygningsarbejde er havnet paa Rudbjerggaard, der jo i henvend to Hundrede Aar havde Ejere fælles med Fritzholm. Hovedbygningen er derimod først opført 1632 efter at Olgart Pentz havde giftet sig med Hartvig

FREDSHOLM OMKRING 1850

Tid, at det er blevet forvansket til Fredsholm.

Paa Rudbjerggaard blev der for ca. 25 Aar siden fremdraget en svær Egetræsbjælke, der har Indskriften: »1680 den 26. Maj lod velbyrdig Fru Olgart Pentzen, salg Joachim Barnewitz, denne Lade oprejse og dette Sted fundere til en særdeles ny Sædegaard«. Da Indskriften jo er meningsløs i Forhold til Rudbjerggaard, er der ingen Tvivl om, at Bjælken oprindeligt har siddet over

Passow. Paa Gavlen af den i 1909 nedbrændte Hovedbygning stod H. P. O. P. — 1632.

Landsbyen Hundshoved havde Øerne Lille Vejlo, Trelholm og Barnholm, som Græsning og Krat, og disse Øer samt Stensø kom derfor straks under den nye Hovedgaard. Store Vejlo, Smedeholm og Kaareholm var derimod Fælles-Skov og -Græsning for de under Hovedgaarden hørende Bondergaarde i Vestenskov Sogn og kom først ved Udskift-

ningen direkte under Hovedgaard den.

Hartvig Passow døde faa Aar efter Giftermaalet og Fritzholm var da Tid efter anden Enkesæde, først for Ølgart Pentz og senere for hendes Svigerdatter Ide Grubbe. I Mellemtiden var den bortforpagtet, bl. a. til Naskov-Borgmesteren Peder Mortensen og senere til hans Enke Abigael. Om Fritzholms Historie, i de mange Aar den havde Ejere føles med Rudbjerggaard, maa henvises til, hvad der er berettet under sidstnævnte Gaard. Her skal kun tilføjes et Par enkelte Oplysninger, hvorved vi faar Rede paa det Bondergods, der hørte under Fritzholm.

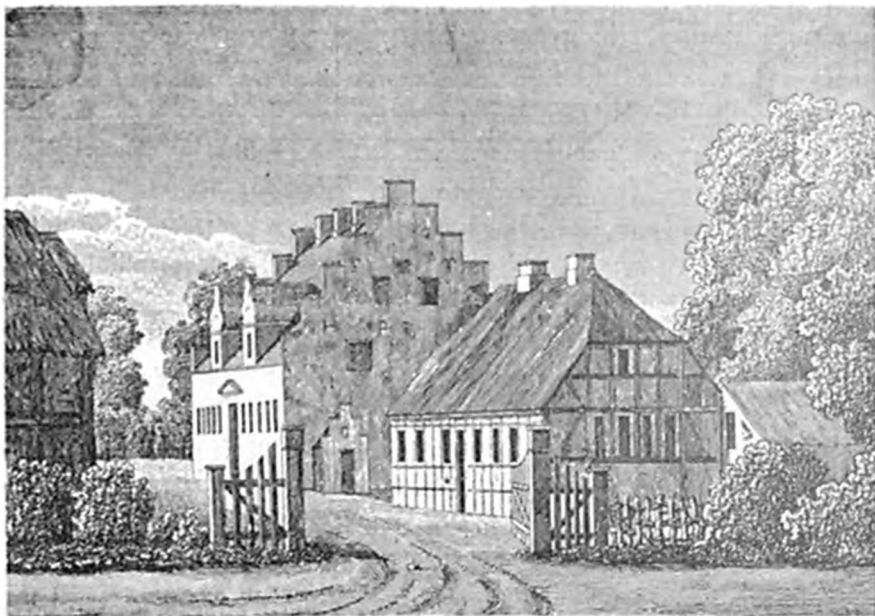
Joachim Barnewitz og Ølgart Pentz Søn Friderich Barnewitz var som nævnt gift med Ide Grubbe og havde med hende Sønnen Joachim og Døtrene Ølgart og Magdalene Sibylle. Faderen døde medens Børnene var smaa, og ved Skiftet efter at de var blevne voksne, fik Datteren Ølgart Fritzholm og bragte den til sin Mand Kammerherre Bülow, men han solgte den kort efter til Svogeren Joachim Barnewitz, der saaledes atter forenede den med Rudbjerggaard. Skødet, der er dateret Rudbjerggaard den 15. Maj 1674, omfatter Hovedgaarden Friderichsholm med Skov og andet Tilliggende beregnet for 24 Td. Hartkorn, saa og det tilliggende Bondergods: i Raarup 2 Gaarde, i Saunse 8 Gaarde, i Brydebølle 1 Gaard, i Skovby 6 Gaarde, i Vestenskov 1

Gaard, i Læse 7 Gaarde, i Siunkby 2 Gaarde, i Vesternæs 1 Gaard, i Næsby 11 Gaarde, i Knubbelykke 8 Gaarde, saavel som de Husmænd dertil var liggende, saa og Vejls Skov samt Vejmøllerne. Godset havde altsaa 87 Bondergaarde og naturligvis en tilsvarende Mængde Husmænd.

Det fælles Ejerskab for Fritzholm og Rudbjerggaard ophørte 1819, da Baron Knuths Dødsbo solgte begge Godserne til Etatsraad Dons og Ausculant i Rentekammeret Ferdinand de Neergaard. Samtidig blev alle Godsets Fæstegaarde solgt fra: de fleste til Bønderne til fri Ejendom. Store Vejls (med Kaareholm og Smedeholm), som hidtil havde været udparcelleret til Fæstegaardene, overgik til Hovedgaarden, men med Forpligtelse til at drive Skoven paa Store Vejls som Fredsskov. Efter den samtidig udarbejdede Jordebog havde Hovedgaarden ialt 819 Td. Ld. med 92 Td. Hartkorn og ca. 1 Td. Skovskuld. Af Jorderne laa 285 Td. Ld. paa Fælleslandet og ved Gaarden, delt i 10 lige store Marker: Gaard, Vej og Have udgjorde 21 Td. Ld., Lille Vejls var paa 52 og Barnholm paa 12 Td. Ld. ialt 320 Td. Ld. tiendefri Jord. Dernæst af tiendepagtig Jord: Store Vejls paa 380 Td. Ld. mod 29½ Td. Hartkorn og knapt 8 Skp. Skovskuld. Stensø 113 Td. Ld. med 15 Td. Hartkorn, Kaareholm knapt 4 Td. Ld. og Dueholm 2 Td. Ld. Af det samlede Areal paa 819 Td. Ld., var omtrent

100 Td. Ld. Skov. Under Godset hørte 60 Husmandshuse, nemlig 28 i Læso, 16 i Raarup, 11 i Vester Skovby, 5 i Saunse, og 5 Huse samt en Mølle i Vestenskov. Til hvert af disse Fæstehuse hørte fra 1 til 3 Td. Ld. og herfor skulde der enten betales en Afgift i Byg og Penge eller gøres Arbejde paa Hovedgaarden.

rik Lund for 44,500 Rigsdaler Solv. Lund havde store Planer om at inddæmme og udtorre Vigen mellem Vejle og Fritzholms Jorder, og 1821 søgte og fik han Tilladelse til at lægge de ved en saadan Inddæmning indvundne Arealer ind under Hovedgaarden, men saaledes, at de først om 20 Aar skulde sættes i

FREDSHOLM OMKRING 1900

For ét Hus med 3 Td. Ld. skulde der gøres Arbejde 2 Dage om Ugen og i Høsten yderligere 6 Dage. Ønskede Husmanden ikke at gøre Arbejde, skulde han i Afgift for Huset og de 3 Td. Ld. erlægge 3 Td. Byg og 5 Rigsbankdaler i Penge om Aaret.

Do nye Ejere solgte straks — i Marts 1819 — Stensø og 5 Huse i Saunse. Et Par Maaneder efter — 20. Juli 1819 — solgte de Fritzholm, som nu bestod af 706 Td. Ld. samt 55 Fæstehuse, til Kaptajn Søren Hen-

rik Lund, indtil da skulde de være skattefri. Aaret efter overdrog Lund Godset til Sønnen Henrik August Lund, og det blev da ham, der satte Inddæmningsarbejdet i Værk, hvorved der blev indvundet over 200 Td. Ld.

Ogsaa paa anden Maade udvidede Henrik Lund sin Besiddelse. Han købte 1828 Bartoftegaard og 1832 Brødebøllegaard og lagde dem under Godset.

Opmuntret af sit Held med Vejle-

inddæmningen fattede han Planen om at inddæmme hele Saunsøbugten. Han fik Ejeren af Stensø til 1835 at købe den lille Ø Skansen, hvorefter Lund købte baade Stensø og Skansen og opførte en Dæmning mellem de to Øer og mellem Skansen og Færgelandet. Det var Meningen derefter at fortsætte med en Dæmning mellem Stensø og Fredsholm. Men saa langt kom han ikke; thi Foretagendet affødte en bitter Strid og langvarige Processer mellem Lund og Nakskov Borgere. Fiskerne plejede nemlig at stange Aal i Saunsøbugten, og de protesterede derfor mod Inddæmningen og krævede den rejste Dæmning fjernet, og Nakskov-Borgerne tog hidsigt Parti for Fiskerne.

Da Lund ikke vilde opgive sit Forhavende rykkede en skønne Dag Nakskov-Borgerne ud med Hakker og Skovle og jævnedes uden videre et Stykke af Dæmningen mellem Skansen og Færgelandet, hvorefter Fiskerne med fuld Musik og Sang sejlede gennem Aabningen ind i Saunsøbugten. Herover kom Processen. Nakskov-Borgerne indsamlede Penge for at føre Sagen frem til Højesteret og de gik op i Striden med saadan Hede, at ingen Nakskov-Baadfører vilde sætte Lund eller hans Folk over til Gaarden, hvor meget han end hød for det. Højesteret gav Nakskov-Borgerne Medhold og erklærede Dæmningen for ulovlig opført. Den Aften, Efterretningen om Dommen kom til Nak-

skov, blev Byen illumineret og der var stor Fest paa Gæstgivergaarden. Siden hed Aabningen i Dæmningen altid »Friedeskanalen«.

Ked af alle disse Fortrædeligheder solgte Lund i Foraaret 1840 Fritzholm med Stensø, Bartoltegaard og alt andet Tilliggende til August Vilhads Bech for 85,000 Rigsdaler Solv. Den medfølgende Besætning bestod af 166 Kvæghoveder, 26 Faar, 20 Svin og 24 Arbejdsheste. Der medfulgte derimod intet Korn, hvad Køberen skulde bruge heraf maatte han overtage til Kapitalløst. I Gaarden stod Prioriteter for 46,500 Rigsdaler; Resten maatte Bech udbetale.

Ogsaa Bech havde Mod paa Udtorringsarbejderne. Han søgte og fik Tilladelse til, naar Saunsøbugten var udtørret, at lægge hele det indvundne Areal under Hovedgaarden. Nakskovborgerne modsatte sig dog stadig Planen. Over »Friedeskanalen« havde Bech bygget en Bro, der tillod Færdsel uden at hindre Baadfarten. Men videre naaede han ikke. Fiskerne og Borgerne var dove for alle Forestillinger og atte rimelige Tilbud. Og tilsidst opgav Bech irriteret og modløs det Hele. Dermed havde han ogsaa tabt Interessen for Fritzholm. 1845 frasolgte han Bartoltegaard og 1847 solgte han Fritzholm og alt det øvrige Gods til cand. jur. Carl Henrik Jacob Jensen for 160,000 Rigsbankdaler, hvoraf de 50,000 blev udbetalt. Ved den nye Matrikulering af 1844 var Hartkornet blevet betydeligt nedsat. Den tien-

delri Hovedgaardstakst var nedsat fra 40 til 29 Td. Hartkorn. Store Vejle var nedsat fra 29 til 20 Td. Hartkorn og Stensø fra 15 til 12½. Det inddæmmede Areal mellem Store Vejle og Fritzholm udgjorde 207 Td. Ld., der dog endnu ikke var sat i Hartkorn. Sammen med Godset solgte Bech den stærkt omstridte Inddæmningsret. Men den

og steg og 1890 tog Lollands Spare- og Laanbank Fredsholm som brugelig Pant. Da Jensen ogsaa havde en Del Gæld hos Firmaet Bøllern, overtog Konsul Frederik Georg Bøllern samme Aar Fredsholm for 689,335 Kr., hvilket var det samlede Beløb af de Gældsposter, som stod foran Bøllerns. 1893 døde Bøllern og Gaarden gik da over til hans En-

DET NYE FREDSHOLM

nye Ejer havde ikke Mod til at gaa i Gang med de store Inddæmningsarbejder og lod senere Retten til at sætte dem i Værk overgaa til andre, saa han selv kun fik nogle mindre Arealer af det nyinddæmmede Land. 1854 frasolgte han Stensø og Skansen.

Da de vanskelige Tider for Landbruget kom, kunde Jensen ikke klare sig, Prioriteterne og Gælden steg

ke, som havde Ret til at sidde i uskiftet Bo.

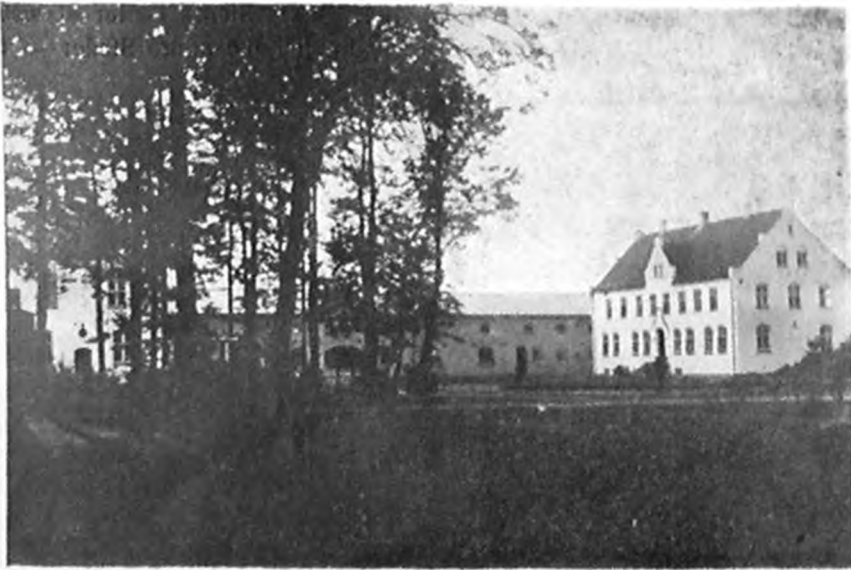
I August 1908 nedbrændte alle Avlsbygningerne og Enkefru Bøllern solgte straks efter Fredsholm og de 26 Huse, der endnu hørte under Godset, til Brødrene L. og P. Rasmussen, som havde Gaarden i Forpagning og ejede baade Avlen og Størsteparten af den fortrinlige Besætning. I Købet fulgte Retten til Brandforsikrin-

gen, som lod paa 82,966 Kr. Købesummen var 495,000 Kr. Udbetalingen var 11,000 Kr.; hele den øvrige Sum stod som Prioriteter i Gaarden

De nye Ejere lod opføre en mænsterværdig indrettet Avlsgaard samt et stort Mejeri og en tilsvarende

1,125,000 Kr., hvoraf 616,000 Kr. er Jordværdi.

STENSØ har som tidligere nævnt været en Adelegaard (den tilhørte 1460 Væbner Peder Jensen), men er ret hurtig sunket ned i Fæste

PARTI AF FREDSHOLMS AVLSSGAARD

Tilhøjre Administrationsbygningen, til Venstre mellem Træerne Mejeriet, i Baggrunden Magasinbygning og Hestestald, der danner den ene Længe i den bagevendt liggende fir-længede Gaard.

Økonomibygning. Ved Juletid 1909 udbrød der Ild i Hovedbygningen. Det meste af Tagetagen brændte og Murene blev saa stærkt beskadigede, at ikke ret meget af dem vilde kunde benyttes igen. Bygningen blev derfor nedrevet og i 1917—18 opførtes en helt ny Hovedbygning.

Fredsholm er nu paa 525 Hektar, hvoraf godt 60 Hektar er Skov. Hartkornet er 58 Td., Ejendomsskylden

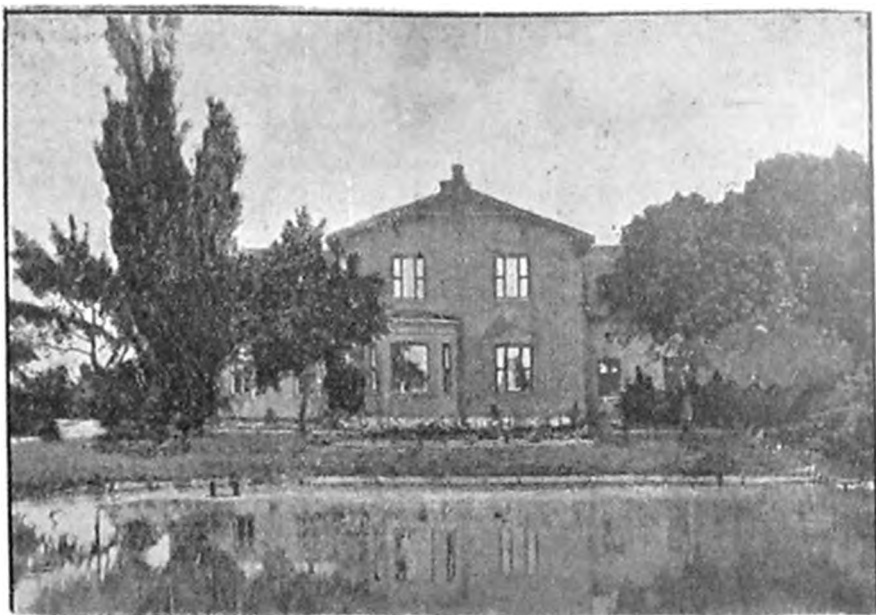
gaardenes Række. 1657 tilhørte den Palle Rosenkrants Arvinger, idet der nævnte Aar var Forhandlinger om et Mageskifte med Kronen. Kongen ønskede at erhverve Øen af Hensyn til Nakskov Befæstning. Palle Rosenkrants Enke Lisebet Lunge forlangte 4 Gaarde i Flydtolte i Bytte, samt i Mageskifteskødet indført en Bestemmelse om, at den Bonde, som havde Stensø i Fæste, skulde have

Lov at beholde den i sin Levelid Mageskiftet gik i Orden, og der anlagdes en Skanse paa Oen, som yderste Led i en Befæstningskæde, der strakte sig fra Stensø over Færgelandet til Stubbelandet. Kun paa Færgelandet var en Voldlinie, paa de andre Oer kun Skanser.

Under Belejringen 1659 forsøgte Svenskerne først et Angreb paa

skerne opkastede to nye Skanser paa Oen, en med 6 og en med 10 Kanoner, og efter forgæves at have opfordret Nakskov til Overgivelse, begyndte de fra Stensø-Skanserne at beskyde Byen og voldte derved i den følgende Tid ikke saa helt ringe Skade. Senere opgav Svenskerne Angrebet fra Stensø — for at sætte alle Kræfter ind andre Steder — og

STENSØ

Stubbelandet, men blev slaaet tilbage. De Belejrede var klar over, at Skansen paa Stensø var for svag og den 10. 11. 12. og 13. Maj sled de energisk for at faa den forstærket, men inden de blev færdige med Arbejdet, overrumpledte Svenskerne Natten mellem den 13. og 14. Maj Oen og nedhuggede det meste af dens Besætning; efter Svenskernes Opgivelser faldt 70 Danskere. Sven-

etterlod kun en lille Styrke og faa Kanoner paa Oen. Natten mellem den 29. og 30. Juni overrumpledte Borgersoldater fra Nakskov Stensø; men den lille svenske Styrke fik dog Tid at fornagle Kanonerne, inden den tog Flugten. Fjenden interesserede sig imidlertid ikke mere for Stensø og lod Nakskovitterne i uhindret Besiddelse af den.

Da Fæstningsanlægget efter Krigen

blev forbedret anlagdes i Traad med Voldlinien paa Færgelandet en Skanse paa den lille Ø mellem dette og Stensø — og denne lille Ø hed siden den Tid kun Skansen Stensø var derefter uden Betydning for Fæstningen og Kronen solgte den omkring 1666—70 til Sognepræst Rostrup i Nakskov, hvis Arvinger senere solgte den til Rudbjerggaards Ejere, der lagde den under Fritzholm. Frederik Bølow opførte en ny Ladegaard paa Øen og gav den Navnet Bølowso; men dette nye Navn vandt aldrig Indpas i Befolkningen.

Straks efter at Doms og Neergaard havde købt Rudbjerggaard og Fritzholm af Baron Knuths Dødsbo, solgte de 1820 Stensø til forhenværende Købmand i Bøense Hans Ditlev Clasen for 15,000 Rigsdaler Solv.

Naboen Skansen — der horte under Nakskov Købstad — var efter Fæstningens Nedlæggelse solgt til en Bagermester i Byen, der her opførte en Stubmølle. 1814 købtes Øen og Møllen af Bagermester Carlsson, som 1816 solgte den til Bagermester Lehm, der 1835 solgte den til Hans Ditlev Clasen paa Stensø. Clasen solgte snart efter baade Stensø og Skansen til Lund paa Fritzholm, som paa Grundlag af de to Køb byggede sine før omtalte Inddæmningsplaner og opførte Dæmningen mellem Stensø, Skansen og Færgelandet.

Stensø horte derefter under Fritzholm, indtil Godsejer Jensen 1854

solgte Stensø, Skansen og Dæmningen til Købmand Rasmus Rasmussen i Nakskov for 29,150 Rigsdaler 1856 solgte Rasmussen det hele til Christopher Gotholdt Kjær for 30,000 Rigsdaler Kjær døde 1859 og Enken sad derefter med Gaarden indtil 1868, da den overgik til Sønnen Fritz Emil Kjær. 1877 solgte Kjær — efter først at have frasolgt Skansen — Stensø til H. P. Michael Michelsen for 182,000 Kr. med 20,000 Kr. Udbetaling 1884 solgte Michael Stensø for samme Pris til H. B. von Beck, som 1899 for 8000 Kr. købte 25 Td. Ld. af Saunsøgaards Inddæmning og lagde under Stensø. 1912 solgte Beck Dødsbo Gaarden til Johs. Henrik Freiesleben for 195,000 Kr.

Stensø har nu godt 76 Hektar med knapt 18 Td. Hartkorn og 208,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 198,000 Kr. er Jordværdi.

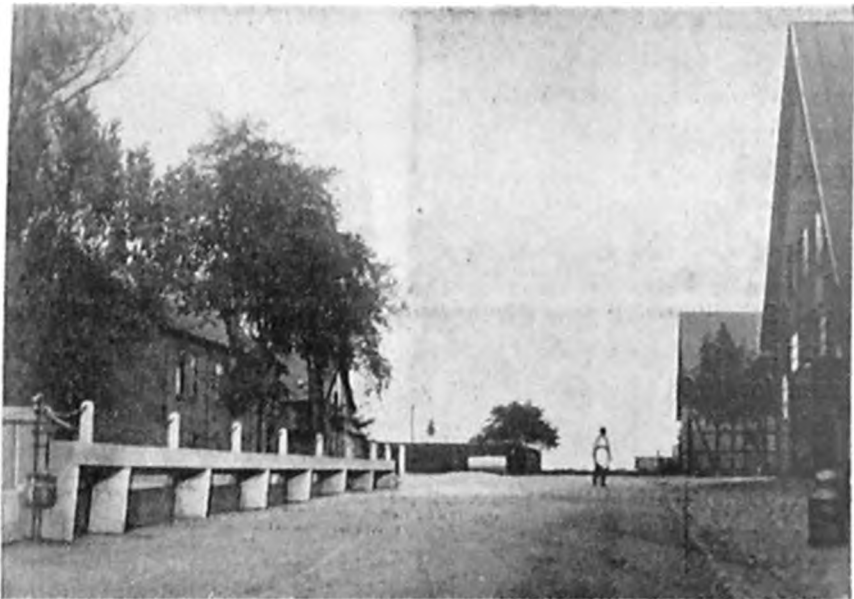
SAUNSSØGAARD er næst Vindeholme den yngste Herregaard i Sønderherred; dens eneste Adkomst til at nævnes Mandt de gamle er, at den ved Fødsel er beslægtet med de to foran beskrevne Gaarde.

Ejerne af Fritzholm havde som nævnt erhvervet Ret til de ved en eventuel Inddæmning af Saunsøbugten indvundne Jorder. Men Spørene efter Stridighederne med Nakskov skræmmode, og 1866 gav Ejeren af Fritzholm Afkald paa sin Ret, hvorefter to unge initiativrige Mænd, Brødrene Civilingeniør

Fr. Casse og Sagførerfuldmægtig P. Casse erhvervede Ret til Inddæmningen uden Protest fra Nakskov-Side. De omliggende Lodsejere var alle stærkt interesserede i en Udløring og dermed følgende Senkning af Vandstanden, da meget af deres Jord var vandlidende og sur. Broderne Casse kom derfor let til Ejendomsretten over de indvundne Area

ved Anlægget af Vejen fra Fredsholm til Saunso Odde og videre til Nakskov. Tidligere havde Gaarden været henvist til at benytte Vejen om ad Raarup og Holleby.

Strækningen mellem Stensø og Fredsholm, hvor Diget blev rejst, var omtrent 1200 Meter. Ved Inddæmningen forlagdes 340 Hektar. Fr. Casse overlod kort efter Arbejdets

SAUNSOGAARD

ler, idet de kun skulde forpligte sig til stadig at holde Vandstanden i Fod under dagligt Vande. Hist og her maatte de afstaa mindre Arealer, til Fredsholm saaledes 18 Td. Ld. mod at de fik Ret til at tage Fyld til Diget fra den saakaldte »Nakke« i Nærheden af det Sted, hvor Diget skulde stode til Fredsholms Marker. Endvidere opnaaede Fredsholm at faa en langt kortere Vej til Byen

Fuldførelse — 2. Marts 1868 — sin Andel til Broderen P. Casse for 18,670 Rigsdaler. 1871 købtes en Gaard i Saunso paa 6 Td. Hartkorn for 19,000 Rigsdaler og lagdes under den inddæmmede Ejendom og Aaret efter afstod Casse de $\frac{2}{3}$ af Ejendommen til Højjærgermester Mourier-Petersen, Rugaard, og Jærgermester J. V. Saxtorph for 88,888 Rigsdaler.

Kultiveringsarbejdet var imidlertid kun gaaet smaal fremad, og ved Stormfloden 1872 blev det hele ødelagt, idet Digerne blev gennembrudte og det inddæmmede Areal fuldstændig oversvømmet. Man maatte begynde forfra og fik ved Ingeniørregimentets Hjælp rejst et nyt Dige, der senere gik ind under det af Staten opførte Dige-kompleks om hele Sydvestlolland.

1874 købte Mourier-Petersen og Saxtorph den sidste Trediedel af Gaarden for 61,500 Rigsdaler, og de forsøgte derefter en Udparcellering, som dog ganske mislykkedes. Den nye Ejendom fik nu tillagt Navnet Saunsegaard. 1876 trak Saxtorph sig ud af Foretagendet og nogen Tid efter tiltraadte Godsejer de Neergaard, Forslev, og Forpagter Thalbitzer, Thurebyholm som Medejere. De købte derefter endnu en Gaard i Saunse paa 5 Td. Hartkorn og lagde den under Ejendommen, som nu havde de 6½ Hektar høj, gammel Agerjord foruden de ved Inddæmningen indvundne 340 Hektar. Der ofredes i de følgende Aar meget paa Anskaffelsen af stærkere Udpumpningsmaskiner, Dræning m. m. 1880 opførtes paa den nordligste Spids af den faste Jord en til Arealet svarende Avlsgaard, som kostede rundt 100,000 Kr.

1884 oprettedes en Overenskomst med Nakskov By om at den skulde pumpe sit Kloakvand ud paa de inddæmmede Arealer. Til Udnyttelse af dette Gødningevand anlagdes 50 Td.

Ld nærmest Færgelandet som Overringseng med en Bekostning af 100 Kr. pr. Td. Ld. Kloakvandet var i de første 10 Aar gratis og skulde efter 1894 betales med 400 Kr. om Aaret. Der høstede i de følgende Aar ca. 250 Læs Ho paa Overringsengen foruden noget Efteraet. 1897 blev der slutet Overenskomst med Nakskov Sukkerfabrik om at udpumpe Kalkslam paa andre af de inddæmmede Arealer.

1906 købte De danske Sukkerfabriker Saunsegaard for 850,000 Kr. kontant. Ejerne led med andre Ord et betydeligt Tab. Alene Købesummen, de selv havde betalt for Ejendommen, var ca. 810,000 Kr. og dertil kom 100,000 Kr. til Opførelsen af Avlsgaarden samt de store Bekostninger til Maskiner, Dræning, Kanaler, Enganlæg m. m. saa man kan godt regne med et Tab paa mindst 100 a 200,000 Kr. samt iden lange Aarrække en gennemgaaende ret daarlig Høst. Ved Hjælp af Kalk og Røejord har Fabrikerne senere sat Høstudbyttet betydeligt i Vejret.

Saunsegaard har nu 391 Hektar, 29 Td. Hartkorn og 655,000 Kr. Ejendoms skyld, hvoraf de 371,000 Kr. er Jordværdi.

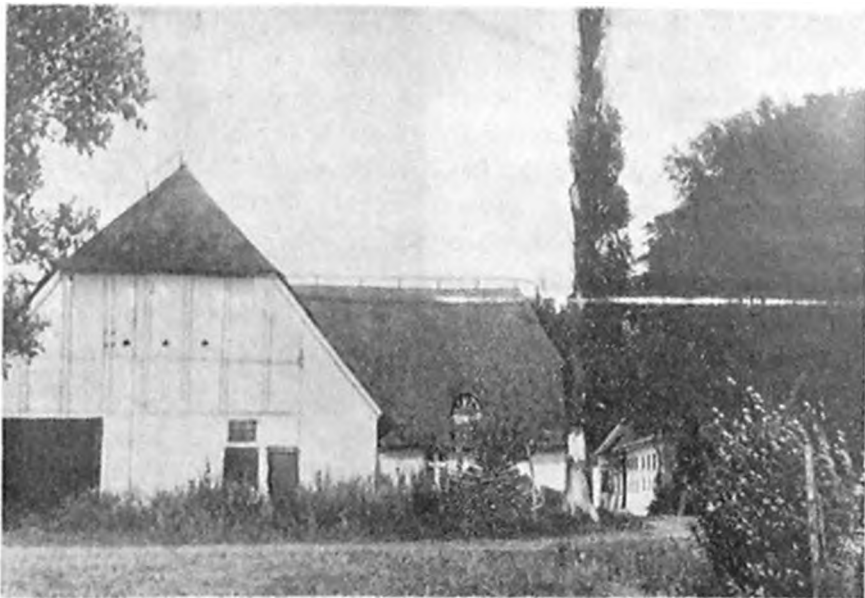
BARTOFTEGAARD er en gammel Hovedgaard, hvilket bl. a. fremgaar af, at den i de gamle Matrikler er opført som selvstændig Gaard uden Matrikelfællesskab med de omkringliggende Byer. 1664 er den opført med 16 Td. Hartkorn, hvilket 1688 ned-

sættes til 10 Td.; den optræder i begge Matrikler som Fæstegaard under Rudbjerggaard, men den har sine egne Marker og sin egen lille Skov og har kun Fællesskab med de omliggende Byers Bønder i Græsgangene paa Overdrevene.

Da Dens 1828 solgte Rudbjerggaard beholdt han Bartoftegaard og bortfæstede den paa Livstid til sin

ønsker at tilplante Pletterne og de 3 Td. Ld. for at give Skoven en bedre Form. Til Gengæld laar Fæsteren Ret til at opdyrke 3 Td. Ld. af Skovens ene Hjørne, der nu skal fældes. Lunds Interesse for Skoven deltes ikke af de følgende Ejere; en af disse ryddede den fuldstændig.

Lund synes i det hele taget at have interesseret sig meget for Bartof

BARTOFTEGAARD

hidtilværende Forvalter Frederik Ipsen. Gaarden havde da et Areal af 93 Td. Ld., hvoraf 7 Td. Ld. Skov. Hartkornet var 10 Td. og 3 Skp.; 1828 købte Lund paa Fredsholm Bartoftegaard, og 1830 slutter han Overenskomst med Ipsen om, at han skal afstaa de aabne Pletter i Skoven, hvor han hidtil har haft Ret til at slaa eller altojre Græsset, samt 3 Td. Ld. af Skovmarken, da Lund

tegaard, som han senere tilskødde sin Datter; men da han 1840 solgte Fredsholm til Bech fulgte Bartoftegaarden dog med, idet han som Datterens Værgesolgte den ved særlig Købekontrakt.

Bech solgte 1845 Bartoftegaard til Carl Rieper for 11.500 Rigsdaaler. Hartkornet var 10½ Td. samt 2 Fjkd. Skovskyld. I Forvejen havde Riepers Fader, Landvæsenskommis-

sør Frederik Rieper købte 2 Gaarde i Læse samt en Part af Skoven Havrevænge i Næsby. Hver af Gaardene havde 8 Td. Hartkorn og Rieper erhvervede Ret til at sammenlægge dem med Bartoftegaard Købesummen for disse Gaarde var 11,000 Rigsdaler samt Afgift til den tidligere Ejer.

1847 solgte Carl Rieper den saaledes samlede Ejendom til G. Roedel for 28,000 Rigsdaler. To Aar efter solgte den nye Ejer atter Gaarden; Køberen var en Søn af Jernstøber Anker Heegaard i København. Steffen Heegaard. Han forlod Landet 1858 meget pludselig og gav forinden Faderen Fuldmagt over Gaarden, som derefter blev tilskødt Poul Henrik Heegaard for den tidligere Købesum 85,000 Rigshankdaler.

1859 solgte Poul Heegaard Bartoftegaard med 192 Td. Ld. og 25 Td. Hartkorn til M. H. Wilhjelms for 51,000 Rigsdaler. Efter at Wilhjelms havde overtaget omvendt solgte han 1870 Bartoftegaard til Carl Georg Schou for 61,500 Rigsdaler. Forinden var Skovparten i Næsby fra-solgt, hvorefter hele Havrevængeskoven blev ryddet, skønt det var Frodeskov. 1879 solgte Schou Bartoftegaard til N. Kløver for 181,000 Kr. 1885 mageskiftede Kløver med Rasmus Christensen Ziensen, saaledes at denne fik Bartoftegaard og Kløver fik Enehoje (12½ Td. Hartkorn) og 40,000 Kr. i Bytte.

1910 solgte Ziensen Bartoftegaard til Justus Ulrich for 200,000 Kr. Alle-

rede 1918 solgte Ulrich Gaarden til Johannes Lawaetz for 285,000 Kr. Lawaetz forøgede ved Køb Hartkornet til 27¼ Td. og solgte derefter 1916 Bartoftegaard til dens nu værende Ejer P. M. Christensen for 315,000 Kr.

Bartoftegaard er nu paa 118¼ Hektar med 27¼ Td. Hartkorn og 280,000 Kr. Ejendoms-skyld, hvoraf de 204,000 Kr. er Jordværdi.

BYERNE

Vestenskov Sogn har Byerne Vestenskov, Raarup, Saunso, Brodøhølle, V. Skovby, Læse og Næsby.

VESTENSOV er i Modsætning til de fleste andre Kirkebyer en af de mindste i Sognet, idet den aldrig synes at have haft mere end 2 Bondergaarde foruden Præstegaarden.

Byen har tidligere haft et HOSPITAL, der laa i det nordøstlige Hjørne af Kirkegaarden. Oprindeligt var det en mild Stiftelse, men gik som alle Stiftelser af den Art til sigt over til Fattigvæsenet. I 1916 blev Huset nedrevet for at gøre Plads for en Udvidelse af Kirkegaarden. Et Hus i Læse blev derefter købt og indrettet til Fattighus med to Lejligheder.

Tæt Øst for Kirken ligger den gamle DEGNEBOLIG, der nu er i privat Eje. I Udhuset sidder en Løbholt, hvori er indskåret: S. 1747. B. Stuehuset eller i al Fald en Del af det er dog sikkert betydeligt ældre.

Hier residerede fra 1720 til 1726 den sorgelig berømte og ulykkelige

Fanatiker Christian Mundt. Han var af god Familie, Søn af Raadmand Gabriel Jensen i Nakskov og Datteren af Præsten Lars Rhode i Vestenskov. Christian Mundt blev Student, men gik — i Stedet for at fortsætte Studierne — hen og giftede sig med sin Moders Pige. Han hensank hurtig i Armød og skaffede sig en Mængde Uvenner paa Halsen ved at offentliggøre en vittig, men ondskabsluld Satire over Magistraten i Nakskov. 1718 udnævnte Amtmanden ham til Prokurator, men det vilde ikke gaa for ham, og han søgte og fik da Døgnkaldet i Vestenskov. Her gik det ham i Begyndelsen godt; men da hans Hjælpedegn i Kappel lokkede og truede de Unge til at gaa Mundt forbi paa Offerdagene, blev det rent galt. Mundt stævnedes Hjælpedegnen, men fandt under Retssagen ikke den fornødne Støtte hos sin Sognepræst og vendte derfor sit Hæd mod denne og senere mod hele Præstestanden. Først skrev han nogle Bøger som Klage over Præsterne, og da ingen hverken vilde læse eller udgive dem, blev han saa forbitret, at han begyndte at forstyrre Præsten under Gudstjenesten og angribe Ritualerne. Hans Tilstand gik over til Vanvid — han bildte sig ind at være Guds Profet — og 1724 blev han suspenderet og Aaret efter fradømte Provsteretten ham Embedet. Senere blev han anbragt paa Nykøbing Hospital (Stiftelse), men da hans Tilstand tilsidst gjorde ham

farlig for sine Omgivelser, fik man 1737 Tilladelse til at faa ham anbragt i Pesthuset udenfor København, hvor han endte sit ulykkelige Liv.

Christian Mundts Datter Dorteia blev gift med Søren Pedersen Balle, som fik Degneembedet i Vestenskov og hvis Forbogstaver staar paa den for nævnte Løholt. Søren Balle døde 1758 og hans Enke, der alle Dage havde været tungsindig tog sig 1762 af Dage. Der havde ikke været Grund til at nævne dem, hvis ikke de-

DEN OAMLE DEGNEBOLIG

res Søn var bleven en i sin Tid berømt Mand, nemlig Bispem Nicolaj Edinger Balle. Han var født i Degneboligen 1744 og opkaldt efter Sognepræsten i Vestenskov Nicolaj Edinger. Drengen viste tidligt Læselyst og ualmindelige Evner, og blev af Velyndere hjulpet gennem Latinskolen og det teologiske Studium. Efter at have taget sine Eksaminer fik han Rejsestipendier for at fortsætte Studierne i Udlandet. Senere tog han Doktorgraden ved Københavns Universitet, blev 1772 Pro-

fessor og 1783 Biskop. Balle havde været en meget flittig Professor og han blev en meget nidkar Biskop. Der gik i de Aar en »Vantroens Bølge« over Europa, og den naadede ogsaa Danmark, hvor den nylig indførte Pressefrihed bl. a. gav sig Udslag i Haan og Spot over Kristendommen og Præsterne. Mange af Præsterne var i mere eller mindre Grad smittede af den nye Bevægelse, og ingen uden Balle havde Evner og Mod til at kaste sig ud i Kampen imod den. Denne Kamp blev fra Balles Side ført med stor Alvor, Styrke og Udholdenhed: saa godt som ene stod han i Striden mod den herskende Aandsretning, men ingensinde blev han hverken træt eller bitter. Mange Skrifter udsendte han i disse Stridens Aar, og da han ikke fandt dette tilstrækkeligt, udgav han et Religionsblad »Biblen forsvarer sig selv«, hvori han øjeblikkelig og Side for Side kunde møde Modstanderne og gendrive Artiklerne i deres vantro Tidsskrifter. Med det nye Aarhundredes Begyndelse ophørte Angrebene paa Kristendommen og Balle gled derefter mere i Baggrunden. Men ogsaa paa andre Omraader ydede han en betydelig Indsats. Han var Medlem af den Kommission, der gennemførte den store Reform af Almueskolevæsenet og lige fra 1789 til 1814 arbejdede han trofast og ivrigt ved den store Reventlows Side. Han udgav en Lærebog og passede iøvrigt sit Stift med aldrig svigtende Iver. Balle var en

flittig Visitator og elskede at besøge Skolerne og tale med Ungdommen. Han var sine Præsters Ven og faderlige Beskytter og i Menighederne var han æret og elsket i en saadan Grad, at hans Minde endnu den Dag i Dag lever og fredes mange Steder i Sjællands Stift. I sit private Liv havde han mange Sorger. Hans an-

BISKOP BALLE

den Hustru var nærmest sindssyg: en af hans Sønner, der var Løjtnant, begik en uhæderlig Handling, og Balle selv tvang da nærmest Kronprinsen til at afskedige Sønnen, som Faderen fandt uværdig til at tjene i den danske Hær. Sønnen gik derefter i østrigs Krigstjeneste og faldt ved Regensburg 1809. Ogsaa Pengesagerne, der altid var i Uorden, voldte Balle mange Sorger. 1808 tog han sin Afsked og opholdt sig derefter i

Svigersønnens, Etatsraad Olsen-Hus, indtil sin Død 1816. Han blev begravet paa Assistens Kirkegaard i København, hvor Sjællands Præster rejste ham en Sten, der staar endnu. De eneste Minder, som findes om ham her paa Lolland, er en simpel Træplade paa en af Stoleryggene i Branderslev Kirke, der med en nu omtrent ulæselig Skrift fortæller, at her sad Biskop Balle 1802 og paahørte Prædikenen, og i en Bjælke i den gamle Degnebolig ses hans Forbogstaver, men de er sikkert indskaaret længe efter hans Død. Vilde det ikke være en Opgave for vort historiske Samfund at rejse ham et Kampstensminde med en enkelt Indskrift ved hans Fødested i Vestenskov?

Ved Kapellaniets Nedlæggelse 1819 blev Kapellangaarden indrettet til SKOLE og Lærerbolig: den gamle

Degnebolig blev Præsteenkesæde og den gamle Skole blev Bolig for Lærernes Enker. Senere blev begge Huse solgt. Kapellangaarden gjorde Tjeneste som Skole indtil 1911, da en

DEN TIDLIGERE SKOLE
(Kapellangaarden)

stor ny Skole opførtes med to Klasserørelser og Gymnastikhus samt Bolig til en Lærer og en Lærerinde: den er i Ejendomsskyld vurderet til 25,000 Kr.

Vestenskov By har foruden Præ

DEN NYE SKOLE

stegaarden kun Proprietærgaarden Haugaard, der allerede 1755 nævnes ved dette Navn; den er paa godt 51 Hektar med 13 Td. Hartkorn og 146,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 89,000 Kr. er Jordværdi. Endvidere er der i Byen 3 Smaagaarde, 1 Husmandsbrug (flere er under Dannelse af Præstegaardens frasolgte Jorder) og 9 Huse med ringe Jordtilliggende.

RAARUP er i de gamle Matrikler opført med 7 Gaarde og 6 Husmænd. Under Svenskekrigen blev Byens 3 Selvejergaarde lagt i Ruiner og de 3 af Fæstegaardene, som horte under Kronen, og flere af Husene led samme Skæbne. Selvejergaardene blev senere Fæste under Fredsholm og kom nogenlunde paa Fode. Men Kronens for nævnte tre Fæstegaarde laa øde i over 20 Aar. 1685 laa den ene fremdeles øde og de to andre var »forarmet«. Den ene af dem, der var paa 11 Td. Hartkorn, havde en Besætning paa 5 Heste, 2 Køer og 4 Svin, den anden havde 9 Td. Hartkorn, men hele Besætningen bestod af 4 Heste. 1830 havde Byen 5 Bøndergaarde, 13 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord. Paa Raarup Byomraade ligger Katteballe, der i Matriklen af 1688 er opført med 4 Husmandshuse; nu er der kun et Hus tilbage. I Raarup opfører Kommunen et Alderdomshjem med Plads til 18 Aldersrentenydere; det skal koste 80,000 Kr.

1920 havde Raarup 4 Bøndergaarde, 1 Lillegaard, 6 Husmandsbrug og 9 Huse med ringe Jordtilliggende.

Bøndergaardene er: Gyllesminde med knapt 38 Hektar, 5 Td. Hk., 67,000 Kr. Ejds. og 44,500 Kr. Jv. Mtkn. r. 3 med 18 Hektar, 3½ Td. Hk., 47,000 Kr. Ejds. og 33,200 Kr. Jv. Mtkn. r. 1 mfl. 15½ Hektar, 4 Td. Hk., 42,000 Kr. Ejds. og 27,000 Kr. Jv. Mtkn. r. 5 med 15 Hektar, 3½ Td. Hk., 41,000 Kr. Ejds. og 27,800 Kr. Jv.

SAVNSØ synes mærkelig nok at være sluppet billigere fra Svenskekrigen end Raarup, idet kun en Gaard og et Par Huse nævnes som helt nedbrudt. Af Kronens 3 Gaarde er da ogsaa i 1685 de to ved Magte og den ene »nogenledes ved Magte«. I Matriklen af 1688 nævnes 6 Gaarde og et øde Hus i »Saunsoe«. I 1830 havde Byen 5 Bøndergaarde, 4 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord.

1920 havde Byen, foruden Saunsoegaard, 1 Proprietærgaard, Mtkn. r. 4 med godt 78 Hektar, 8 Td. Hk., 110,000 Kr. Ejds., 82,500 Kr. Jv. og to Bøndergaarde nemlig Mtkn. r. 8 med 29 Hektar 5 Td. Hk., 70,000 Kr. Ejds., 45,000 Kr. Jv. og Christiansminde 28½ Hektar, 5 Td. Hk., 70,000 Kr. Ejds., 46,000 Kr. Jv., desuden et Husmandsbrug og 4 Huse med ringe Jordtilliggende.

BRØDEBØLLE hed oprindeligt Brydebølle, d. v. s. den Gaard — Boel — som var tillagt Kongens Bryde eller Godsforvalter. Byen har, som nævnt under Arninge, en af sine Gaarde liggende i dette Sogn. 1664 anføres 3 Selvejergaarde og 4 Fæstegaarde, den ene af de sidstnævnte er øde og Jorderne delt mellem to

Bonder, hvoraf den ene har en Fæstegaard i Haarup, den anden en i Næsby. Om Herligheden ved at være Selvejer faar man et lille Begreb ved en Klage, som Rasmus Jensen i Brydehølle indgav til den i 1685 nedsatte Kommission. I Antegningen til Klagen oplyser Amtsskriveren, at det hele beror paa en Misforstaaelse fra Rasmus Jensens Side, idet han ikke, som man skulde tro af Klagen, har faaet tilskrevet en øde Gaard, men derimod sidder paa sin Ejendomsgaard og forsaa-vidt slet ikke kommer ind under Kommissionens Virkefelt; men Amtsskriveren anbefaler ham alligevel til de høje Herskabers Bevaagenhed, idet hans Tilstand ikkun er hel slet og behøver Hjælp. I »Klagen« jamrer Rasmus Jensen over, at hans »Bøster og Kvæg er ham fratalden«, og at han geraader i stor Betryk og Gæld saavel til Amtstuen som til andre Godtfolk, ved hvis Hjælp han en Tid lang har klaret sig, men nu kan han ingen mere Hjælp eller Kredit bekomme og er i en saadan Vidtløftighed geraaden, at han ikke selv ved, hvad han er skyldig. Han boer paa en skovløs Egn og maa købe baade Ildebrændsel og Gjærdsel — Anlagelig har Kronen forbarmet sig over ham, og har kvittet Amtstuegælden og »forfremmet« ham til Fæster paa den Gaard, han kun havde haft Ulykke af at eje. I al Fald er der 1688 ingen Selvejergaarde i Brydehølle; alle dens 6 Gaarde er Fæstegaarde, de 4

under Kronen, 1 under Fredsholm og 1 under Gammelgaard.

1830 havde Brydehølle 4 Bondegaarde, 1 Hus med Jord og 2 uden Jord. 1920 havde Byen 2 Proprietærgaarde, 1 Bondegaard, 1 Lillegaard og 1 Husmandsbrug.

Proprietærgaardene er Halmtoftegaard 79 Hektar, 18% Td. Hk., 242,000 Kr. Ejdsk., 161,000 Kr. Jv. og Brødehøllegaard 69 Hektar, 16 Td. Hk., 170,000 Kr. Ejdsk., 124,000 Kr. Jv. Bondegaarden er Mtk n. r. 2 a mfl. 24% Hektar, 7 Td. Hk., 65,000 Kr. Ejdsk., 43,600 Kr. Jv.

VESTER SKOVBY hedder i de gamle Matrikler kun Skovby og i endnu ældre Dokumenter kun Skov (d. v. s. Byen ved Skoven); den er sikkert som Bobyggelse ældre end Vestenskov, hvis Navn netop fortæller, at den ligger ved den vestre Skov i Forhold til Skov(by).

1688 havde Skovby 8 Gaarde og 7 Husmænd, 1830 havde den kun 8 Bøndergaarde, 8 Huse med Jord og 2 uden Jord, samt en Vejrmølle paa Fælønd. Nu har Byen foruden Bartoftegaard, 3 Bøndergaarde, 2 Smørgaarde, 5 Husmandsbrug og 8 Huse

Bøndergaardene er Mtk n. r. 6 med knapt 42 Hektar, 11% Td. Hk., 118,000 Kr. Ejdsk., 80,000 Kr. Jv. Skovbygaard godt 38 Hektar, 8 Td. Hk., 100,000 Kr. Ejdsk., 72,000 Kr. Jv. Mtk n. r. 4 godt 25 Hektar, 6% Td. Hk., 72,000 Kr. Ejdsk., 48,000 Kr. Jv.

LÆSØ blev i ældre Tid skrevet Lætæs eller Letzo og Endelsen Ø er sikkert en Forvanskning, da Byom-

raadet aldrig har været en O. 1688 havde Byen 14 Fæstegaarde og 3 Husmænd 1830 var der 8 Gaarde, 18 Huse med Jord og 3 uden Jord Nu har Læsø 3 Bøndergaarde, 2 Smaagaarde, 13 Husmandsbrug og 22 Huse Under Byomraadet hører Hussamlingerne Hvidstensmarken, og Svanekjær. I Byen ligger som før nævnt et lille

FORSAMLINGSHUSET

Fattighus, og desuden et i Udendesaare trist og beskedent Forsamlingshus.

Bøndergaardene er: Læsøgaard 33 Hektar, 6¼ Td. Hk., 80,000 Kr. Ejlsk., 55,200 Kr. Jv. Hvidstengaarden knapt 30 Hektar, 4¾ Td. Hk., 55,000 Kr. Ejlsk., 36,000 Kr. Jv. Mtknr. 2 med 24 Hektar, 6½ Td. Hk., 65,000 Kr. Ejlsk. 43,300 Kr. Jv. Hedvigslyst 23 Hektar, 6½ Td. Hk., 70,000 Kr. Ejlsk., 44,000 Kr. Jv. Mtknr. 5a med 23 Hektar, 6 Td. Hk., 63,000 Kr. Ejlsk., 46,000 Kr. Jv.

NÆSBY horte fra gammel Tid under Kronen og var, som omtalt under Indledningen, gjort til et Pantelen, Næsby Birk. Senere pantsatte Kronen alle Gaardene i Næsby til Rudbjerggaards Ejere, som til

sidst købte dem Næsby har alle Dage været Sognets største By, den er i de gamle Matrikler opført med 19 Gaarde og 13 Husmand 1830 havde den 15 Bøndergaarde, 12 Huse

NÆSBY SKOLE

med Jord og 6 uden Jord. Paa Byomraadet ligger Hussamlingerne Smalby og Krange. Der er nu 2 Proprietergaarde, 8 Bøndergaarde, 4 Smaagaarde, 14 Husmandsbrug og 30 Huse med ringe Jordtilliggen. Byen har en Skole med et

ANDELSMEJERIET BUKKEDAL

Klasseværelse og Bolig til en Lærer — den er i Ejendomsskyld vurderet til 10,000 Kr. — en Distriktsjordemoderbolig — Ejendomsskyldvurdering 8000 Kr. — og et i 1896 oprettet Andelsmejeri, der hedder »Bukkedal« og har 200 Andelshavere og en

Mælkmængde paa 4 Mill. Kilo.
Mejeriet er i Ejendomsskyld vurde-
ret til 40,000 Kr.

Proprietærgaardene er Strand-
gaard 89 Hektar, $7\frac{1}{2}$ Td. Hk.,
136,000 Kr. Ejdsk., 83,500 Kr. Jv. og
Østergaard knapt 55 Hektar, 14
Td. Hk., 145,000 Kr. Ejdsk., 100,000
Kr. Jv. — Bondergaardene er
Mtknr. 10 b mfl. knapt 40 Hektar,
6 Td. Hk., 100,000 Kr. Ejdsk., 72,000
Kr. Jv. Stubbegaard 36 Hektar,
 $3\frac{1}{2}$ Td. Hk., 86,000 Kr. Ejdsk.,
53,200 Kr. Jv. Rolandsgaar-
den godt 35 Hektar, knapt 4 Td
Hk., 87,000 Kr. Ejdsk., 54,600 Kr.
Jv. Tohallegaard 28 Hektar, 5
Td. Hk., 57,000 Kr. Ejdsk., 37,000
Kr. Jv. Mtknr. 10 a med 25 Hek-
tar, 5 Td. Hk., 55,000 Kr. Ejdsk.,

37,500 Kr. Jv. Mtknr. 8 med $20\frac{1}{2}$
Hektar, 5 Td. Hk., 52,000 Kr. Ejdsk.,
36,000 Kr. Jv. Mtknr. 5 med 20
Hektar, 5 Td. Hk., 54,000 Kr. Ejdsk.,
36,000 Kr. Jv. Lundegaard 20
Hektar, $4\frac{3}{4}$ Td. Hk., 52,000 Kr.
Ejdsk., 32,600 Kr. Jv.

— Af de gamle Matriklers Slægts-
navne skal følgende nævnes: Kran-
Caisen, Ob. Roed, Hintze, Drage,
Friis, Top, Amb, Black, Bunde,
Mørck, Ærrehoe, Gylle, Griis, Gref-
ve, Grimtæg, Evert, Müscing, Suur,
Hoeg, Fugl, Elling, Kreucker, Siun-
cke, Hviid, Veed, Kock, Føsing,
Pors, Brandt, Rostrup, Kraag, Ly-
ning, Ellung, Kaarsmarck, Fugell,
Grimb, Iffvert og Hollebech.

KAPPEL SOGN

DEN HELLIGE KILDE spiller en Rolle i mange Sognes Historie; men ingen Steder er dens Rolle saa stor som i Kappel, hvor Sognet bogstavelig talt kan søge sin Oprindelse i Kilden, og vi skal ve at mærke ikke ud i Sagnets Tusmørke for at finde denne Oprindelse; den ligger i Historiens klare Lys. Men Kappel er ganske vist og saa det yngste af alle Lollands Sogne.

Hvornaar Kilden har faaet Ry for hellig Lægedomskraft og faaet Navnet: Hellig Trefoldigheds-Kilde, vides ikke, men den har sikkert været besøgt i lange Tider, for vi omkring 1460 hører noget om den. Da var Valfarten til den blevet saa almindelig, at man, af de mildø Gavor, som de syge Kildegæster gav, vilde bygge et Kapel i Nærheden af Kilden. Beboerne af Vesternæs, Knubbelykke og Sjunkeby indgik med et Andragende til Christian I om Tilladelse til at opføre Kapellet. Kongens Svar lod imødekommende, men forudsatte, at Kapellets Opførelse ikke blev paabegyndt, for han kom til Lolland. Men Iveren var for stor, og da det trak ud med Kongebesøget, begyndte man paa Arbejdet. Man fandt det dog rigtigst end-

nu en Gang at henvende sig til Kongen, og 1464 fik »Bønder og menige Sognefolk« i de 3 Byer Tilladelse til at lade den omskrevne »Kappel fremdeles opbygge og fuldkommen som I nu begyndt have«. Men heder det videre i Brevet, det er kun paa Vilkaar af, at »eders rette Sognekirke i Vestenskov og eders rette Sognepræste« dersteds ikke lider nogen Skade i sin Indtægt. Ligeledes skulde de fremdeles være henvist til at »annamme Sacramentet og anden Redse« i Vestenskov Kirke, saaledes som I af »Arilds Tid gjort have«. Kun hvis I derudover vil have nogen Messer eller anden Tjeneste i den nævnte »Kappel«, kan I faa det, naar eders Sognepræst giver sit »fulde Ja og Minde« dertil og ellers ikke; thi ville vi ej »Kirkens Rettighed og Frihed formindskes i nogen Maade«.

Tilladelsen til Kapellets Opførelse var altsaa givet; men Sognepræsten i Vestenskov var straks klar over, at Kapellet maatte give ham enten noget Arbejde ved at lade derud og holde Messe eller Tab i Indkomster, naar Beboerne betalte omstrejvende Tiggermunke for at holde Messe. Han har straks været paa Færd med Beklagelser hos Kongen, og da

Dronning Dorothea næste Aar besøgte Lolland, overdrog Kong Christian hende at træffe Afgørelse i Sagen. Kapellet var endnu under Opførelse. Det man antagelig byggede efterhaanden som Gaverne flød Men de ser ud til at have flydt saa rigeligt, at man havde Tanker om at bygge Kapellet saa stort som nogen Kirke og endda give det Taarn, hvad Moderkirken i Vøstenskølv jo ikke havde. Alt dette fik Sognepræsten nu forpurret i Dronningens Brev, der er udstedt i Sandby 1465. hedder det nemlig »Unde vi og eder at byggeden vestre Gavlv op af forbermedte Kappel, og ej gøre Kappellen vider eller længere end som han nu opbygget er, og at I ej noget Taarn der bygge«. Den af Kongen givne Tilladelse blev altsaa fornyet, men der var sat Grænser for Kappellets Størrelse og Udstyr. At det er Sognepræsten, der her har øvet Indflydelse, fremgaar ogsaa af Indledningen i Brevet, hvor der tales om, at Kapellet er »eders Sognekirke til stor Skade og Forfang, hvilket vi ingenlunde tilstode maa eller ville«. Og Brevet slutter med at gentage, at Boerne om det nye Kapel skal yde Sognepræsten hans fulde Rettigheder, og om Gudstjenesten i Kapellet hedder det: »Vill I have nogen Messe der om Vinteren, naar ond Vej er, undtaget Offerdage«, da skal I have »eders Sognepræsts fulde Ja og Minder«.

Sognepræsten har i den følgende Tid alligevel fundet sig forbigaet;

thi da Biskop Carl i Odense offer sin Tiltrødelse 1481 stadfæstede Brevene med Tilladelse til Gudstjeneste i Kapellet, finder han det fornødent at uddybe det i Kongens og Dronningens Breve givne Forbud mod at benytte Kapellet som Sognekirke. Han gør det paa følgende Maade: Sognekirke, Sognepræster og Døgne maa ej lide Skade af samme »Kapel«, men vi bede og byde eder »at I søge eders rette Sognekirke, der Gudstjenesten at høre og alle den hellige Kirkes Sacramenter at annamme, som tilberøgt er, i Saardeleshed Daab og Jordefærd«. Og om de tilladte Messer »undertiden om Vinteren, naar Vøjret er ondt«, siges udtrykkeligt, at de kun maa læses af Sognepræsten eller den, han skikker dertil, ikke af nogen anden, »hvo som helst være kan«, og Boerne skal lønne Sognepræsten derfor uden at gøre Afkortning i de Ydøelser, han og Sognedegnen har gammelt Krav paa i deres Embeder. Hermed var der altsaa sat en Stopper for som hidtil at benytte omstørfjende Tiggermunke til at læse Messe.

Kravet om Tjeneste i det nye Kapel steg efterhaanden saa stærkt, at Sognepræsten fandt det formaalstjenligt at faa beskikket en Kapellan. Thi 1498 forpligter »de Vester Sognemænd« sig til »tvende Tider om Aaret at give 80 Mark til Kapellänen og Degnen« uden derfor at afkorte noget i Sognepræstens Indtægter.

Men Bestræbelserne for at faa gjort Kapellet til Sognekirke er stadig oppe, og da Kong Hans 1494 stadfæster sine Forældres Breve paa Kapellet, tager han rent ud Afstand fra disse Ønsker, idet han skriver: »Vi ville ej tilstede Sognefolket, som bygger og bor i Vestenskov Sogn, at gøre Sognekirke af den hellige Trefoldigheds Kappel, og ej heller at lade holde nogen Messe udi forskrevne Kappel, uden at have det med Sognepræsten til Vestenskov Kirke Samtykke og Vilje«.

De gode Sognemænd i Kappel var altsaa ivrige nok, naar det drejede sig om at skaffe sig Rettigheder til Kapellet, men de synes ikke at have været slet saa ivrige i at opfylde deres Forpligtelser til Præster og Degne; thi faa Aar efter at de var indgaaet paa at yde de 30 Mark til Kapellan og Degn, nægter Knubbelykke-Mændene at gøre Degnen Fyldest, og det ser da ud til, at de derved ogsaa har fremtvunget Ansættelsen af en Hjælpedegn. 1508 faar Sognepræsten Jens Olsen derfor Bispen Jens Andersen Beldenakte til at fæstne Overenskomsten. Sognepræsten, Kapellanden og en Sognemand fra Knubbelykke Birk og en fra Vestermæs Birk møder paa Bispens Gaard Sjørup i Fyn og her bekræfter Bispen Brevet paa Kapellet og samtidig Overenskomsten; han slutter Bekræftelsesbrevet med at befale Sognepræsten »at lukkede Fortrædere ude baade af Vestenskov Kirke og fornævnte Kappel«,

som sætte sig op imod Præsten og ikke vil gøre den indgaaede Overenskomst Fyldest.

Efter Reformationen blev det forbudt at søge til de hellige Kilder, men Forbudet blev ikke respekteret; og Kilden i Kappel havde stadig god Sogning, uden at nogen tog Forargelse deraf; men en skønne Dag slog et Kongebud ned som et Lyn fra klar Himmel. Antagelig har Sognepræsten paany klaget over Kapellet og Kilden til dens Velstand, thi 20. August 1570 udsteder Frederik II fra Frederiksborg følgende Brev til Lensmand Albret Oxen: »Vi ere kommen udi Forfaring, hvorledes at i den Kappel, som er bygt ved den Kilde, som kaldes den hellige Trefoldigheds Kilde udi Vestenskov Sogn, der i Lolland, skal holdes megen Misbrug og Afgudsdyrkelse, saa at mange did søge, slig ugudelig Handel at bedrive. Da paa det sligt maa afskaffes og forekommoe, og det ikke skulde give andre ondt Eksempel, bede vi Dig og ville, at du med det aller første lader efterskyde samme Kilde og lader nedbryde den Kappel, der hos bygt er, og bestiller at den til (Sogne)Kirkens Bygnings Behov bliver anvendt«.

Brevet synes at være et Vredesudbrud som Følge af den Skildring Kongen har faaet. Antagelig har Lensmanden forebragt Sognefolkets Indvendinger for Kongen, saa Befalingen om Kapellets Nedrivning er taget tilbage, og Kilden har saa

uomtalt faaet Lov at flyde videre. Allerede Aaret efter udstoder Kongen et andet Brev, hvori Kapellets fortsatte Bestaaen betragtes som en given Sag. Kongen giver nemlig Lensmanden Erik Rud Befaling til at Kirkens Jord at udlægge saa meget, at Degnen ved Kapellet kan bygge sig en Bolig, eftersom vi forfarer, at Degnen ved nævnte Cap-pel ingen Degneboel eller Vaaning haver at bo paa.

Kappelboernes Bestræbelser for at hæve deres Kapel op i en Sognekir-kes Plan fortsattes stadig. De var efterhaanden naaet saa vidt, at der blev prædiker i Kapellet hver Son- og Helligdag undtagen ved de tre store Højtider Jul, Paaske og Pinse, der jo tillige var tre store Offordag-ge. Beboerne vilde nu tiltvinge sig Gudstjeneste i Kapellet ogsaa paa disse Højtidsdage, men man begyndte meget fornuftigt med kun at stille Krav om Juleprædiken. Da Præsten ikke vilde give sig, blev Be-boerne enige om slet ikke at møde til Juledags-Gudstjenesten i Vesten-skov Kirke. Det var at tage Præsten paa hans ommeste Sted; thi han blev jo derved snydt for sit Juleoffer. Og til sidst maatte han give sig. Kort før Julen 1604 (2. Søndag i Advent) fandt der efter Gudstjene-sten i Hellig Trefoldigheds Kapel en Forhandling Sted mellem Sog-nepræsten Jordan Hansen og Bebo-ernes Repræsentanter: Rasmus Hansen Sognefoged over Knubbø-lokke Fjerdings, Hans Stenkelsen Fo-

ged over Vesternæs Fjerdingskilde og Kirkeværgerne Knud Lauritzen i Sjunkeby og Rasmus Povlsen i Vesternæs. Resultatet blev, at Sog-nepræsten lovede af god Vilje at holde Gudstjeneste i Kapellet hver Juledag, mod at Beboerne lovede at søge Sognekirken ved de to andre Højtider og ikke lade Sognekirken. Sognepræsten eller Degnen slide Afbræk i deres Indtægter.

Saa gaar det roligt indtil 1616. Aaret i Forvejen var der udstedt en Decree med Bestemmelser om Præ-sterne Lonning, og det hed bl. a. deri, at Præsterne skulde lade sig nøje med deres Offer og Tiende Bønderne i Kappel troede fejlagtig, at alle andre aarhundreder gamle Ydelser til Præsten dermed var bortfaldet, og de stillede derfor Præ-sten Valget imellem at prædike i Kapellet ogsaa Paaske- og Pinsedag eller miste alle Ydelser udover Ti-ende og Offer. Præsten Jørgen Jen-sen, der 1607 havde faaet kaldet ved Jordan Hansens Død, afviste dem forbitret. Og da Bønderne gjorde Alvor af Truslen og nægtede ham Almissekornet, 1 Td. Byg af hver Gaard, tog Præsten selv paa Bondens Mark, hvad der tilkom ham, og var der intel paa Marken, naar han kom, tog han Retten Folk til Hjælp og tog enten Kornet paa Loftet eller lod Bonden udpante. At Præsten nu, da der var aaben Krig, ogsaa undlod at holde Juleprædiken i Kapellet er ikke til at undres over Bønderne klagede til Bispem over

Præstens »Forsømmelighed«, men blev afvist. Og saa besluttede de at gaa til Kongen. Et Klageskrift blev udarbejdet og to Mænd, Rasmus Pedersen og Jeppe Hansen, begge af Lango, blev i Marts 1617 sendt afsted med det. De traf Christian IV paa Frederiksborg og blev naadigt modtagne. I Klagen besværer de sig over, at Sognepræsten ikke vil prædike i Kapellet ved Jul, Paaske og Pinse, ikke vil holde Daab og Allergang og ikke heller tillade Kapellanten at gøre det, da Sognepræsten : saa Tilfælde skal dele Offeret med ham. Det er, siger de, kun Sognepræstens Gerrighed, der er Skyld i det altsammon. Deres økonomiske Mellemværende med Præsten nævnes ikke i Klagen. Kongen bød dem igen at rejse over og tale med Bispen Hans Michelsen i Odense og medgav dem et Brev til ham med Befaling til at undersøge Sagen og give Indberetning om den.

Saa rejste de to Mænd hjem og fik, inden de drog over til Bispen, udfærdiget en Klage til ham over Sognepræsten. I denne Klage besværor de sig over, at Præsten forlanger »Almissekorn«, »Paaskerente«, »Korsemad« (Brød, Fisk, Æg og Ost) og »Mikkelmissemad« (Flæsk, Gaas og Brød), hvilket han efter deres Mening ikke har Krav paa efter den ny Reces. Og han ikke alene kræver det, men tager selv, naar det bliver ham nægtet. I Klagen over Gudstjenesten udtrykker de sig paa samme Maade som i Klagen til Kon-

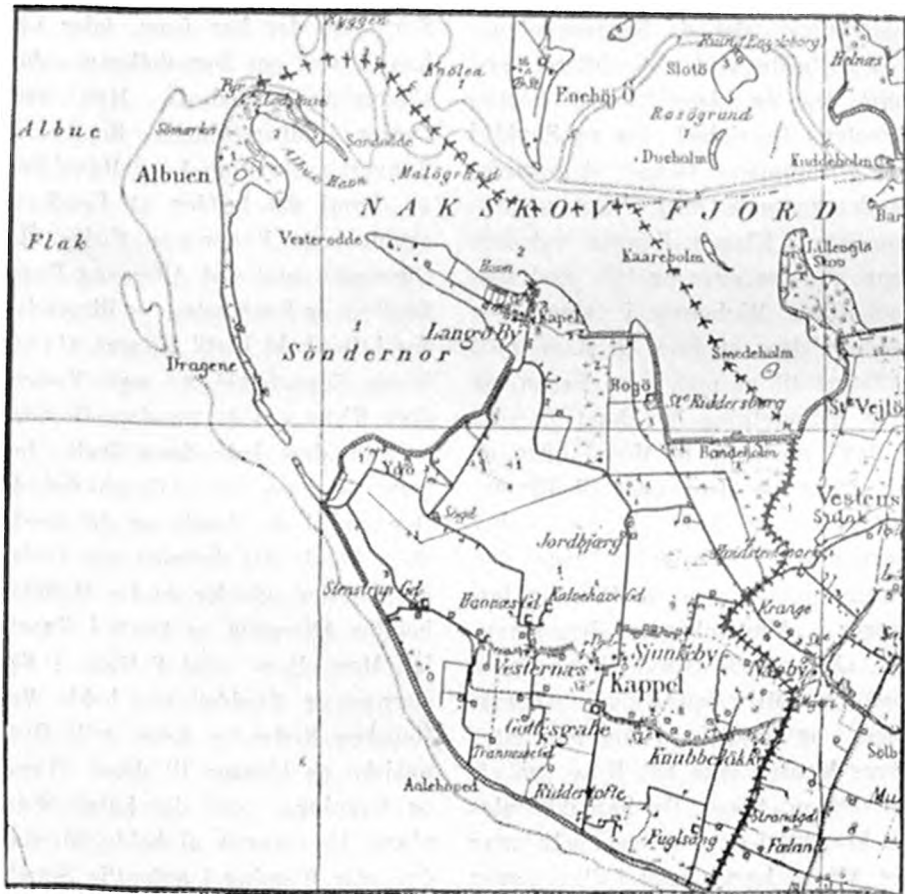
gen. Hos Bispen fandt de en alt anden end vanlig Modtagelse. Han paaviste, at det var ganske ulovligt af dem at nægte Præsten de ovennævnte Ydelser, og Bønderne er dermed sikkert faldet til Føje paa dette Punkt; thi man hører ikke mere om den Sag. Hvad Gudstjenesten angaar stillede Bispen sig støjlt mod Bønderne. I den Indberetning, han sendte Kongen, skriver han, at han har været ovre i Vestenskov og forhøre om Sagen. Og i Kraft af det Syn, han der har faaet, taler han haarde Ord om Sognefolkernes »uforskammede Dristighed«. Han vedlægger Indberetningen Kopier af Kongerne Christian I. og Hans' Breve, hvori det hedder, at Bønderne skulde søge Vestenskov Kirke alle Offerdage samt ved Allergang, Daab, Bryllup og Begravelse, og Bispen heder i Henhold hertil Kongen at paalægge Sognefolket at søge Vestenskov Kirke ved de tre store Højtider og endvidere lade deres Døde begrave og deres Brudefolk vie dér. Af Hensyn til de Gamle og de spæde Born kunde det derimod nok tilstedes, at der udenfor de tre Højtider holdtes Allergang og Daab i Kapellet. Men ellers skal Folkene i Vestenskov og Knuthelykke holde Vestenskov Kirke for deres rette Sognekirke og bidrage til dens »Hævd og Bygning«, da det halve Sogn alene ikke magter at holde en saadan stor Bygning i ordentlig Stand.

Bispen vilde altsaa skruue Udviklingen tilbage og berøve Kappelbo-

erne en Del af de Rettigheder, de alt havde erhvervet. Men heri vilde Kongen ikke følge ham. I det den 4. Oktober 1617 udstedte Kongebrev paalægges det Bispen at have Indseende med, at Sognepræsten betjener Menigheden i Kapellet paa samme Maade, som han hidtil har gjort og administrere begge Sacramenter.

Behøerne fik altsaa ikke noget ud af den Krig. Alt blev ved det gam-

le; de maatte fremdeles savne Paa-
ske- og Pinsedags Gudstjenesten i
Kapellet. Men Kravet blev ikke op-
givet, og omsider fik de opfyldt deres
Ønske om Gudstjeneste paa alle tre
store Højtidsdage. 1685 fik de en-
delig deres omtrent to Aarhundrede
gamle Drom, om at faa Kapellet op-
højet til Sognekirke, opfyldt. Kappel
blev et selvstændigt Sogn, men An-
neks til Vestenskov, og det blev der-
for ret naturligt betegnet som »Kap-

GENERALSTABSKORT OVER KAPPEL SOGN

(Maalestok 1: 100,000: en Kilometer = en Centimeter)

pel-Sognet, og fik paa denne Maa- de Navn efter det omstridte Kapel. Først 1882 fik Kappelhoerne opfyldt det allerede for Kong Hans udtalte Onske om at faa deres egen Sogne- præst.

Hellig Trefoldigheds Kilde, der havde affødt hele denne Udvikling, blev ganske vist ved Reformationen berøvet sin Hellig-Glorie, men den formaaede lige fuldt i Aarhunder- der derefter at trække Syge og Li- dønde til sig og da særlig St. Han- Nat. Endnu i 1776 indbragte den ved Kilden opstillede Blok 12—14 Daler om Aaret til Sognets Fattig- og 1859 skriver Friis, at endnu i Mands Minde kunde Kilden have en aarlig Indtægt af en halv Sne- Daler; men han føjer til, at Kilden, uvist af hvad Grund, er tilkastet af den daværende Ejer af Kappel Mølle.

Hvor for den hellige Kilde sprang og de Syge søgte Lægedom for deres Vunder, er nu kun et Vandhul hvorfra Ændernes Snadren blander

sig med Kværnene Snurren i den tæt ved staaende Mølle. Og dog er det denne Plet, det hele Kappel skylder sin Tilværelse som Kirke- sogn.

Sognet grænser mod Øst til Ve- stenskov Sogn, mod Nord til Nak- skov Fjord og mod Syd til Løllands- Bælt. Ved den mod Nordvest langt opløbende Albue Odde faar det og saa Naboskab til Langelandsbæltet. Ser man bort fra Albue har Sognet i Øst-Vest og Nord-Syd en Udstræk- ning af ca. 6 Kilometer paa hver Led. Det samlede Areal er 2859 Hektar, hvoraf 58 Hektar er Skov, 27 er Vandareal. Det samlede Hart- korn er 344 Td. Der er (i 1920) 240 Ejendomme, nemlig 4 paa over 100 Hektar, 4 Proprietærgaarde med mellem 50 og 100 Hektar, 38 Bon- dergaarde fra 15 til 50 Hektar, 28 Smaagaarde med fra 6 til 15 Hektar, 35 Husmandsbrug med fra ½ til 6 Hektar og 186 Huse med mindre Jordtilliggende. Indbyggerantallet er 1204 (i 1901: 1010, i 1850: 782, i 1801: 501). Kommunens finansielle- Stilling fremgaar af nedenstaaende Tabel:

— Kappel Sogn har ved Digeanlægget

Posternes Betegnelse:	1904—05 Kr.	1910—11 Kr.	1915—16 Kr.	1920—21 Kr.
Samlet Ejendomsskyld	2,535,600	2,658,400	4,309,900	5,699,600
Formue	39,413	36,257	35,900	65,415
Gæld	18,956	20,564	24,106	83,736
Ligning paa fast Ejendom	10,133	11,600	20,613	38,126
" " " Formue og Lejlighed.	2,604	3,241	5,311	10,283
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn .	37	43	75	141
" " " Indbygger . . .	12	13	21	46
Hartkorns-Skattenummer *)	Nr. 61	Nr. 48	Nr. 62	Nr. 49
Indbygger-Skattenummer	Nr. 54	Nr. 21	Nr. 43	Nr. 25

*) Se Forklaringen Side 18.

i nogen Maade skiftet Karakter, idet Øerno Boga, Lango og Ydo derved blev landfast med den øvrige Del af Sognet. Kun Albue danner endnu en Ø, idet den smalle Tange er gennembrudt tæt Nord for Ydo, saa der dannes et grundet Vadested, der for binder Noret bag Albue med Øster soen eller rettere Lollandshælt.

KIRKEN

Kappel Kirke ligger i Vesternæs By og har altsaa ikke som de fleste andre Kirker taget Navn af sin By — der findes ingen Kappel By i Sognet — den har derimod givet Sognet sit Navn. Kirken er, som nævnt i det foregaaende opført i Aarene 1460—70; den er bygget af røde, nu overhvidtede Munkesten paa Kampstensgrund og har paa alle Skibet og Korets Hjørner svære Støttopiller. Korets Østgavl og Skibets Vestgavl er overdaadigt prydet med Tandsnit og Blændinger, men hverken Skibet eller Kor har Gesimsprydelse under Taget. Vaabehuset er opført af Bindingeværk og meget yngre end Skibet. Koret, der er smallere i den østre end i den vestre Ende, er uforholdsmæssigt stort i Forhold til Skibet og viser derved klart, at Planer og Ønsker gik ud paa at bygge Skibet betydeligt længere, hvilket utvivlsomt ogsaa vilde være sket, om ikke et Kongebud havde sat Grænser for dets Størrelse. Da det ved samme Lejlighed blev forbudt at bygge Taarn til Kirken, maa Tagrytter-Taarnet være paa-

sat senere, antagelig snart efter at Kirken 1685 var blevet Sognekirke; i al Fald omtales Taarnet i en Præsteberegning af 1756. De høje svagt spidsbuede Vinduer er af yngre Oprindelse. Paa Korets Sydside findes en Præstøindgang, og paa Skibets Nordside ses endnu den nederste Del af en enkel Portal over den tidligere Kvindeindgang; den øverste Del af Portalen er borttaget ved Indsættelsen af et af de store Vinduer. Mandsindgangen paa Sydsiden, der dækkes af Vaabehuset, er ligeledes meget enkel.

Kirkegaarden er gentagne Gange udvidet. Den ældste Del er omgivet af en Mur opført af Kamp og Munkesten. I den østre Ende af Kirkegaarden er opført et Ligkappel.

Baade Skib og Kor har fladt Loft. Indenfor Døren slaar en gammel Kirkeblok. I Skibets vestre Ende er et Orgel. To Malmlysekroner bærer en Indskrift, der fortæller, at de 1916 er skænket Kirken, den ene af Sognefoged M. C. Nielsen, den anden af Beboerne i Knuppelykke; i Korset hænger en ældre Malmlysekrone uden Inskription.

Prædikestolen er et rigt Billedskærerarbejde fra Tiden omkring 1690, sikkert udført af samme Mester, som har snittet Prædikestolen i Skovlønge Kirke. Stolens Sider er ved udskaarne, joniske Søjler delt i 5 Felter med Figurer af Evangelistene og Frelseren Triumfbuen er en Meter tyk. Paa dens søndre Side er Muren gennembrudt saa der fra Ko-

ret er Opgang til Prædikestolen. Døbefonten er af Granit, rund og glat-luzget. Bækkenet er Mage til Ve- er et smukt Maleri af J. Roed Jesus i Emaus, der har afløst en ældre, radsom Altertavle, der fore-

KAPPEL KIRKE

stenskovs og har i Bunden den lybske Orn, men er uden Indskrift. Kanden er af Tin; paa Laaget staar: »Kappel Kirke 1829» og paa Siden Frøderik VI Navnetræk. Altertavlen

stillede Jesus paa Korset; men efter Rhodes Udsagn mere lignede en af Roverne. Paa Alterbordet, der er af Træ, staar to Malmstager uden Indskription. Alterkalken bærer Frede

rik VI Navnetræk og under Bunden: »Kappel Kirke 1831«, samme Indskrift findes paa Disken. Oblatæskken har Prinsesse Charlotte Amalies zirligt sammenslyngede Navnetræk og i Bunden et Solvsmødemærke med Aarstallet 1764.

I Taarnet hænger to Klokker. Paa den lille staar:

»Anno 1688 lod Hr. Rasmus Nielsen, Sognepræst i Vestenskov og Claus Andersen i Knøbelock bestille denne Klokke til den vestre Kirke paa Kirkes og Sognemænds Bekostning (hos) M. Arent Kleimann.«

Den store Klokke bærer ingen Indskrift. I en Præsteberegning fra 1755 staar, at den store Klokke har følgende Indskription:

»Gud alene Æren Anno 1692 den 27. September er denne Klokke til Kappels Kirke omstøbt i Nakskov, bekostet af St. Hr. Assessor og General-Fischal Jørgen Landorphs Efterladte Frue, Fr. Cathrine Mejer i København. Var da her til Stede: Provst og Sognepræst Mag. Laurs Rhode udi Westenschou, og Vice Pastor Hr. Jens Hansen Mule, Kirkeværgere Rasmus Am og Niels Am, begge boende udi Westernes og gav samme Tid til denne Klokkes Omstøbning Skipper Berthel Friis og Hustru Johanne Knuds-Datter ti Slettedaler. Jørgen Stal.«

Kappel Kirke blev af ovennævnte Jørgen Landorph købt og lagt under Badesgaards Gods, da dette efter Prinsesse Charlotte Amalies Død gik over til Kronen fulgte Kirken med.

1871 solgte Staten Kirken til Sognepræst Raac i Jerntved ved Ribe, senere Bogo, for 22,000 Rigsdaler; han solgte 1873 Kirken til Sognets Tiendeydere for 22,500 Rigsdaler. 1912 blev Kirken selvejende Institution.

ALBUE

Blandt de historiske Mindesteder indenfor Kappel Sogneomraade indtager Albue en fremragende Plads. Den flade Sandtange var i den tidlige Middelalder en Plads af ikke ringe Betydning; thi her rørte sig under Silde- og Torske-Fiskeriet et frugtbart Handelsliv. I de sparsomt forekommende Dokumenter fra den Tid findes dette Handelsliv fastslaaet som en uomtvistelig Kendsgerning; men om Formerne for dette Liv kan vi kun danne os en Forestilling ved Hjælp af de Oplysninger, vi har fra andre lignende Pladser og da først og fremmest fra de store Sildemarkeder ved Skanor og Falsterbo paa Skaanes Kyst. Den Halve i Oresund, hvorpaa disse Handelspladser laa, var ligesom Albue flad og sandet og ufrugtbar, og der som her laa Sandtangen ret menneskefættig og oden længste Tid af Aaret, kun i Fiskemaanederne om Efteraaret rørte Livet sig stærkt og frodigt paa Kystens magre Jord. Saa var ikke alene Egnens Befolkning optaget af Fiskeri, nej Fiskerbaadene kom langvojs fra og deltog i Fangsten. Paa Kysten havde disse Fiskerlav rejst Hytter af Tang og Grene, der gav

dem Læ til at hvile og sove. Fangsten blev rensed, saltet, lagt i Tønder og solgt med det samme. Køberne var dels danske, dels udenlandske Købmænd. Fra Rusland, Italien, Spanien og mange andre Steder kom de, medførende deres Landes Frembringelser af alle Slags, som de afsatte paa Sildemarkedet, der saaledes formede sig som et stort Handelsstævne. Købmændene havde Boder af Træ, der stod fra det ene Aar til det andet, og Kronen havde sit »Slot«, hvor dens Repræsentant residerede under Markedet; thi Landstrækningen var der som her Kongens, og han inkasserede de betydelige Indtægter, Markedet kastede af sig gennem forskellige Afgifter. Udover »Kongeborgen« var der paa Sandtangen et Kapel til aandelig Nødtørft for de mange Gæster. Men ellers bestod Oddens »faste Bebyggelse« kun af nogle tarvelige Hytter, hvor de fan Fiskere, som havde taget stadigt Ophold paa Stedet, boede og i nogen Maade berettigede dets Betegnelse som Fiskerleje. Saaledes er Billedet fra Skanor og Falsterbo og det passer ogsaa paa Albue, om end Markedet her langt fra havde den Betydning og Størrelse som paa de to berømte Pladser, hvor der hvert Aar samledes 7—8000 Baade.

Af Kapellet paa Albue er der i 1920 fundet Fundamenter og Teglstensbrokker i Mængde — som nu ligger og venter paa en nærmere Undersøgelse fra Nationalmuseet. I

Nærheden af det fordums Kapel fandtes blandt svage Spor af en Kiste Skelettet af en Mand, rimeligvis en fremmed Købmand, der, maasko for et halvt Tusind Aar siden, har fundet sin Død under Handelsbesøget paa Albue Fiskemarked.

Af »Kongeborgen« har man endnu ikke fundet Spor, men at en saadan har eksisteret og i al Fald har været en Vaaning, der kunde afgive nodtørftig Husly for Landets Konge, har vi et Bevis for i den Kendingning, at der er udstedt adskillige Kongebreve paa Albue. Erik af Pommern udstedte saaledes den 20. Januar 1420 paa Lollands Albue et Brev om Dronning Philippas Livgærding og 10 Dage senere udstedte Dronningen paa samme Sted sin Modforsikring til dette Dokument, der besegledes af flere Adelsmænd. 1426 holdt Erik af Pommern end og Retterting i »Albugehalft« paa Laaland«, hvilket jo klart viser, at Stedet har været af ikke ringe Betydning.

Fiskerlejet var som nævnt Kongens. En Tid lang var det lagt under Ravnsborg Len, men Christian III gjorde Albue Fiskerleje til et særligt Len. 30. Maj 1541 fik saaledes Jørgen Lykke og Peder Oxø Brev paa at nyde kgl. Majestæts Fiskerleje Lollands Albue med al kgl. Told og anden Rettighed i »nærværende Aar«. De skal afgive »en Løst Sild*) velforvaret med Salt og

*) En Løst Sild = 12 Tønder.

Træ i godt Købmandsgods og yde den betimelig paa vort Slot i København. De to Adelsmænd skal hedder det videre i Brevet, paa samme Fiskerleje holde en Tolder, som er pligtig til med Lov og Røt at hjælpe enhver Mand, Indlænding eller Udlænding, som besøger det, og ej forurette nogen af dem. Ogsaa den berømte Feltherre Johan Rantzau er blandt dem, der har haft Albue Fiskerleje som Len. Senere blev Fiskerlejet lagt ind under Halsted Klosters Len. I Forleningsbrevene fra den Tid anføres udtrykkeligt, at Kongen forbeholder sig at Told og Vrag ved Albue og snart det hele, snart det halve Fiskeri, d. v. s. den Afgift, Fiskerne maatte give. 1559 hedder det saaledes i Erik Ruds Forleningsbrev til Halsted Kloster, at Kongen forbeholder sig at Told, Sise og Vrag, som falder i Havnene paa Lolland og ved Albue. Og i et nyt Forleningsbrev af 1563 bestemmes det, at Erik Rud til sin Husholdning paa Halsted Kloster maa bekomme Halvdelen af de Kongen tilkommende Torsk og Sild af Fiskeriet paa Lollands Albue. Naar der skulde skaffes Forsyning til Hær og Flaade, udgik der som oftest Ordre til Lensmændene om at købe Torsk og Sild ved Lollands Albue, altsaa under Fiskemarkedet.

1586 optræder i nogle Kancelliskrivelse pludselig en tilsyneladende Konkurrent til Albue, det er »Hoe Havn«, et andet Sted tilføjes forklarende »Hoe Havn ved Boge inden-

for Alboe«. I Koncepterne til Smaalandiske Registre i Rigsarkivet hedder det under 28. Januar 1586: I vort kgl. aabne Brev af 22. August 1585 har vi givet Befaling om hvilke Havne, der maa bruges og besøjes udi vort Land Lolland. Nu har nogle Bønder i Sønderherred paa det højeste beklaget sig over, at vi ved bemeldte vort aabne Brev har forbudt dem at nytte en Havn kaldet Hoe Havn, som fra »Arids Tid skal have været dem en fri Havn til Indsejling og Udsejling«, hvilket Forbud skal være dem »til største Skade og Undergang«. »Paa det at samme vore Undersaater udi Sønderherred des bedre maa blive ved Magt, have vi af vor synderlige Gunst og Naade undt, tilladt og bevilget« at forskræve »Hoe Havn maa herefter besøjes og besøges af Indlændiske og Udlændiske og være en fri og ulorhuden Havn«. Dog skal dermed »vor og Kronens Told, Sise og Rettigheder af Gods og Varer som ind- eller udskibes fra samme være uforkrænket udi alle Maader«. Endvidere skal al ulovlig Handel fremdeles være Bønderne forbudt saaledes som vort formeldte aabne Brev har foreskrevet.

Der er noget overraskende i denne nye Havn, som her dukker op for første Gang, og ved nærmere at undersøge Sagen faar man bekræftet Mistanken om, at det hele beroer paa Fejllesning og Fejlskrivning af paagældende Kontorist. Albue blev i hin Tid altid skrevet Al-

boe, og dette er i paagældende Tilfælde ved en Fejlslæsning blevet til Hoe. En Undersøgelse af Frederik II nævnte aabne Brev af 22. August 1585 viser nemlig, at blandt de Havne, der her nævnes som de eneste, der fremtidig er tilladt, savnes Albue Havn, hvorimod den — som nedenfor vist — er omtalt 1617 og ligeledes findes blandt de Havne. Christian IV i sit aabne Brev af 24 August 1646 nævner som tilladte. Det er altsaa ikke »Hoe« Havn, men Albue Havn, hvis Lukning Bønderne har beklaget sig over.

Det ovenfor gengivne Brevs Slutningsbemærkning om, at det fremdeles er forbudt Bønderne at drive ulovlig Handel, har sin egen Historie. I forudgaaende Tider havde Nakskov Borgere Gang paa Gang klaget over den ulovlige Handel, der foregik dels i ulovlige Havne, dels i lovlige Havne paa ulovlige Tider, og med dette sidste sigtes særlig til Albue Havn, hvor Bønderne uden for Fiskemarkedetiden drev Handel med fremmede Købmænd, der kom ind til Albue og aftog deres Korn og gav dem allehaande Varer i Stedet. I Frederik II før nævnte Forordning af 22. August 1585 hedder det her om, at Købstadmændene har højlig beklaget sig over den Sejlads og Handel som Bønderne driver ikke alene udi de sædvanlige Tider og lovlige Havne, men endog udi ulovlige Tider og udi mange ulovlige Havne. Denne Handel forbydes nu strengt i Forordningen og for bedre

at komme den til Livs gives der Forbud mod overhovedet at henytte andre Havne end dem, Forordningen nævner. Her er det da, at man ved en Forglemmelse ikke har faaet Albue Havn med blandt de tilladte, idet Kronen jo ikke kunde være tjent med at lukke Havnen og dermed Fiskemarkedet. Bøndernes Klage, der overbragtes Kongen mundtlig ved to Sendebud, blev derfor ogsaa straks afhjulpet og Albue Havn optaget paa Listen over tilladte Havne.

Omkring ved 1600-Aarene er baade Fiskeriet og Handelen svundet stærkt, men endnu 1617 er der dog ansat en Tolder, som boer i Vesternæs. Bønderne i Vestenskov (og Kappel) Tillitze og Dannemarre Sogne brugte — som det ogsaa fremgaa af ovennævnte Klage — Albue Havn til Udskibning af deres Korn. Paa Vejen til Albue skulde de jo kun over et Vadested, paa Vejen til Nakskov derimod over tre. I 1617 sender Bønderne i de nævnte Sogne to Mænd, Rasmus Persen og Jep Hansen begge af Lange, til København med en Klage til Kongen over Tolderen Hans Matzen i Vesternæs, som oppehæver Tolden af Albue Havn. Han har siden 1615 krævet 9 Mark i Told af hver Læst Korn^{*)}, de udfører, medens Taksten tidligere kun har været 6 Mark. Kongen gav de to Mænd et Brev med til Lensmand Jørgen Grubbe

*) En Læst Korn = 22 Tønder.

paa Halsted Kloster med Befaling til ham om at undersøge Sagen. Hans Erklæring gik ud paa, at Tolderne ifølge kgl. Forordning af 1. Maj 1615 havde Ordre til at forhøje Tolden, som sket var.

Allerede den Gang var Fiskemarkedet paa Albue sikkert sygnet hen. Men endnu paa Svenskekrigens Tid bestod Fiskerlejet d. v. s. de fastboende Fiskeres lille Landsby endnu; under Krigen og de efterfølgende trange Aar synes ogsaa den at have faaet et alvorligt Knæk. Efter Matriklen af 1688 ser det ud til at Fiskerlejet endnu har bestaaet af 6 Huse; i de to boede Fæstere, der brugte henholdsvis Rudbjerggaards og Fredsholms Bundgarnsstade; i de 4 boede Fiskere, der arbejdede for egen Regning. 4 andre Bundgarnsstader regtedes af Fiskere, der nu boede paa Lango, men vistnok tidligere har boet paa Albue. Men at disse 4 ikke alene udgør Tallet paa de fraflyttede, fremgaar af Matriklens Slutningsbemærkning, der lyder: Endvidere ligger ved Albue 20 Bundgarnsstader, som ikke har været i Brug i nogle Aar.

Fiskerlejet er altsaa smuldret hen; men Albue bevarede endnu i lange Tider sin Betydning som Udskibningshavn for Bønderne. Havnen havde affødt en Kro i Vesternæs, hvor Bønderne kunde bede paa den lange og trælse Vej til Albue, og

denne Kro eksisterede og trivedes endnu i 1720. Først efter den Tid sygnede ogsaa Havnen hen og Albue sank for Bøndernes Vedkommende ned til kun at blive en tarvelig Sommergræsning for deres Ungkvæg.

For halvandet Hundrede Aar siden kom der Plan i Lodsvæsenet, og Albuens sidste Fiskere blev Lodser. 1768 indsendte Stiftamtet Forslag til Generaltoldkammeret om Indretning af et Fyrtaarn paa Albue, da den derværende Sandbanke har været til Skade og Ruin for mange Sejlere, naar de i mørke Nætter vilde sejle enten forbi eller ind i Albue Havn. Forslaget blev approberet og dermed var det sidste Skridt i en ny Tids Udvikling gjort. Langt bort var man nu kommet fra den mørke Tid, da Albue Trillers mange sønderslaaede Vrag var en Indtægtskilde for Kronen, men ogsaa langt bort fra den lysende Tid, da Handelslivet florerede paa den sandede Odde i Aarets Fiskemaander, og Købmand fra fjerne Lande styrede did med deres Skib og Ladning. Nu ser Albuen kun paa Sommersoldage Gæster fra nærmeste By og Egn; men i Vinterstormenes Mørke sender Fyret sit advarende Glimt vidt over Havet, og altid — er Vejret end aldrig saa haardt — staar Lodserne rede til at føre det ængstede Skib klar af Revlerne og ind i Nakskovs skjærmende Havn.

STORE GAARDE.

Af store Gaarde har Kappel Sogn Gottesgabe, Store Riddersborg og Kallehavegaard. Den sidste erlangt den ældste; Gottesgabe har kun et Par Hundrede Aar paa Bagen, og Store Riddersborg er en helt moderne Fremtoning

GOTTESGABE er som Resultat af Kongelune og Lotterispil, rejst paa en Række Bøndergaardes Tomter

Da Frederik IV vilde realisere Krongodset paa Lolland solgte han først 1719 Halsted Kloster og en Del af Bøndergodset til Baron Juul, og 1723 Lundegaard (Christiansdal) og en Mængde Bøndergods til Greverne Danneskiold. Resten af det vestlollandske Bøndergods søgte han at sælge ved en Auktion i Nakskov. Her blev kun solgt en forholdsvis ringe Del, og Resten, der udgjorde 1879 Td. Hartkorn, søgte Kongen afsat gen

DET GAMLE GOTTESGABE I VINTERSKRUD

Kronen ejede fra gammel Tid 9 Gaarde i Knubbeløkke, disse 9 Gaarde laa i den vestre Ende af Byen og havde deres egne Marker i Fællesdrift men uden Fællesskab med de 13 Gaarde, som dannede den østre Ende af Byen. I de gamle Matrikler optræder derfor Knubbeløkke By to Gange som to forskellige Byer, men med samme Navn

nem et Lotteri. Det blev indrettet med 12,600 Lodder og 285 Gevinster, hvoraf Hovedgevinsten skulde være en »kompletteret Herregaard« paa 42 Td privilegeret Hartkorn og 252 Td Bøndergods-Hartkorn; men Vinderen skulde vel at mærke selv opføre Herregaarden og derunder lægge Jorderne af de 9 Gaarde i Knubbeløkke, som derefter skulde være

skattefri, men tiendepligtig Jord. Lotterisedlerne skulde koste 5 Rigsdaler pr. Stk. Kongen havde den allernaadigste Forhaabning at hans tro Undersaatter lod sig finde villige til at tegne sig for nogle Lødder; men trods denne allernaadigste gode Tro, gik det kun smaat med at faa Lødderne solgt. Kun med Anvendelse af forskellige Lokke

blev udstedt til Plotz. fik Gaarden da Navnet »Gottesgabe« — et sørgeligt Vidnesbyrd om, hvor »dansk« man talte og folte ved Hoffet.

Plotz nedrev de paagældende Bondergaarde i Knubbeløkke og indrettede i Aarene 1728—29 sin nye Herregaard. Foreløbig opførte han kun Stalde- og Ladejænger, og tog som Beboelse til Takke med et Par Bon-

GOTTESGABES NYE HOVEDBYGNING

midler og ved at Kongen ligefrem paabød en lang Række Adelsmænd at købe hver saa og saa mange Lødder, lykkedes det omsider at faa dem alle afsat, og i April 1725 blev Lotteriet trukket. Hovedgevinsten blev vundet af en tysk Adelsmand ved Hoffet, Major Carl Fridorich von Plotz, som Kongen havde befalet at tage 15 Lødder. Plotz bad Kongen om at give den nye Herregaard Navn, og i det kongelige Skøde, som

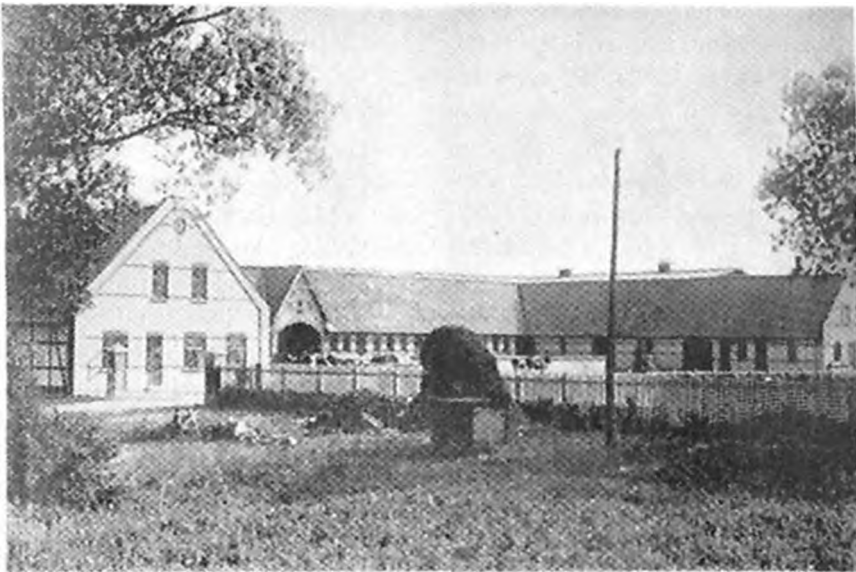
derhuse, der indrettedes saa godt som muligt. Først senere opførtes Hovedbygningen. Da Bevillingen kun lød paa 42½ Td. privilegeret Hartkorn, men Knubbeløkkegaardene tilsammen havde 49 Td. blev de 6½ Td. Hartkorn af Hovedgaardens Jorder ikke skattefri.

Major Plotz var en økonomisk Mand og forstod at faa noget ud af Godset. Nogen from Sjæl skal han — trods Gaardens fromme Navn —

ikke have været. Han udpinte Bønderne det bedste han kunde, og han var derfor baade frygtet og hadet. Han døde 1740 og blev begravet i Kappel Kirke; men Almuens Overtro lod ham ikke have Ro i Graven, men fik ham til hver Nat at gaa igen paa Gaarden, hvor han huse rede slemt og rædslog baade Folk og Faar. Tilsidst, fortæller Sagnet blev

Idé Margrethe Reventlow, som derefter overdrog Sonnen Baron Konrad Knuth baade Rudbjerggaard, Fredsholm og Gottesgabe samt Baroniet Konradsborg paa Sjælland.

Da Dons og Neergaard 1818 købte de Knuthske Gods'er paa Vestlandet, fulgte de samme Trafik med Gottesgabe som med de andre Gods'er, idet de fraskille alle Bønder

AVLSGAARDEN

det saa galt, at man maatte have Præsten til at tage sig af Sagen. Han mødte en Nat Spøgelsen i Gottesgabes Have, tog Kampen op med det og manede det ned paa Stedet, hvorefter der blev slaaet en forsvarlig Egepræl i Jorden. Denne Præl fremvises endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede som et Minde om Spøgelsens Nedmaning

Major v. Plotz Enke solgte 1754 Godset for 14,000 Rigsdaler til Grevinde

gaardene og solgte dem for sig, saa kun Husmandsstederne fulgte med Godset. Det Bøndergods de saaledes udskille fra Gottesgabe bestod af 14 Gaarde i Knubbeløkke, 17 i Vesternæs og 7 i Sjunkeby, der tilsammen udgjorde 245 Td. Hartkorn. Tilbage under Gottesgabe blev kun 12 Husmandssteder i Knubbeløkke, 11 i Vesternæs og 5 i Sjunkeby samt en mindre Gaard i Vesternæs. Det saaledes reducerede Gods solgte Dons

og Neergaard 1818 til Forpagter, Krigsraad Th. Sørensen for 52,000 Rigsdaler, hvoraf Sørensen laante en væsentlig Del i det ny-oprettede Walmodenske Fideicommiss.

Sørensen døde allerede 1821 og Enken forsøgte saa i nogle Aar at drive Gaarden, men 1826 solgte hun den til Walmodens Bo, saaledes at hun fik udbetalt 10,000 Rigsdaler samt fik overladt et Hus med 4 Td. Ld. for Livstid samt Foder til et Par Køer og en aarlig Kornydelse.

1841 solgte Walmodens Bo Gottesgabe til Borgervæbningsmajor Rasmus Clausen i Nakskov for 40,000 Rigsdaler, men Bondergodslet udgjorde nu 51 Td. Hartkorn, idet der var tilkøbt 2 Bøndergaarde i Vester-næs og 1 i Læso. Rasmus Clausen frasolgte 2 af Bøndergaardene og en Del af Husene og solgte 1855 Gottesgabe til V. Teedorpf for 105,000 Rigsdaler. Teedorpf frasolgte de sidste to Bøndergaarde og flere af Husene og tilskodede 1865 Grev Friis paa Juellinge Gottesgabe for 100,700 Rigsdaler. I Skødet opgøres Gaardens Areal til 306 Td. Ld. Ager og Eng, 92 Td. Ld. Frøsskov og 50 Td. Ld. Sø. Søen blev ved Digeanlægget 1872 tørlagt.

1871 solgte Grev Friis Gottesgabe til Kammerraad H. F. Fenger for 120,000 Rd. og Fenger solgte 1885 Gaarden for 265,000 Kr. til Landbrugs-kandidat Dahlerup. Allerede Aaret efter var den nye Ejer kørt

fast, og Gottesgabe blev ved Tvangsauktion solgt til O. Møller for den latterlige Sum af 168,200 Kr. 1912 solgte Møller Gottesgabe for 802,000 Kr. til C. Olsen, der fremdeles ejer Gaarden og har opført baade nye store Avlsbygninger og ny Hovedbygning.

Gottesgabe har nu 222 Hektar, hvoraf 15 er Ungskov, 40 Td. Hartkorn og 580,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 332,000 Kr. er Jordværdi.

STORE RIDDESBORG er med det gamle Bogø som fast Grundvold dannet af de inddæmmede Arealer, som vandtes ved Digeanlægget 1872. Øen Bogø, der engang i Historiens Morgen har faaet Navn af sin Bøgebevoksning, er i de gamle Matrikler opført med to Bøndergaarde. Omkring Midten af forrige Aarhundrede blev de to Gaarde lagt sammen til én, med ialt 12 Td. Hartkorn.

Efter Anlægget af Digerne solgte L. Larsen 1878 Bogøgaard, som Ejendommen da kaldtes, til Rasmus Heltoft Skafte for 36,000 Rigsdaler. 1876 overdrog Skafte Bogøgaard til Løllands Laane- og Sparebank og Konsul Winchell-Bottern for 92,000 Kr. Banken gik ind som Parthaver med $\frac{2}{3}$ og Bottern med $\frac{1}{3}$. Bondeholm fulgte med i Købet. De nye Ejere og nogle Lodsejere i Kappel Sogn dannede et Interessentskab til Udtørring af de ved Digeanlægget inddæmmede Arealer, og da Arbejdet 1881 var fuldført udskiftedes de tørlagte Arealer saaledes, at Bogø-

gaard fik 886 Td. Ld og Resten deltes mellem de øvrige Interessenter.

1912 solgte Banken og Bøtterns Enke Bogøgaard til dens hidtilværende Forpagter Ivar Pedersen for 825,000 Kr. uden Udbetaling, men paa visse Afdragsvilkår. Selvo Bogøgaard var paa 10½ Td. Hartkorn, Inddæmningen paa 29½ Td. Hartkorn.

Pedersen døde 1915 og Arvingerne

andet Interessentskab, der straks videre solgte den for 557,000 Kr. til O. Rothau Olsen, der 1919 solgte den til Murermester Chr. Jørgensen for 610,000 Kr. Aaret efter afhændede den nye Ejer Gaarden til Politiaffistent Hans Torben Jørgensen for 580,000 Kr. 1921 kom Gaarden til Tvangsauktion og Rothau-Olesen fik Gaarden tilstaaet for 250,000 Kr.

STORE RIDDESBORG

solgte nu Gaarden for 882,500 Kr. til et Interessentskab, der havde store Planer. Gaardens Stuehus blev delvis ombygget og forsynet med Spir, og Ejendommen blev omdøbt og fik det flotte Navn Store Riddersborg. De nye Ejere solgte en Del af det inddæmmede Areal til et Interessentskab af Gaardejere i Kappel Sogn og solgte derefter Gaarden med 578 Td. Ld. for 480,000 Kr. til et

der dækkede de første Prioriteter og naaede noget ind i hans egen. 1928 solgte Rothau-Olesen Store Riddersborg til Peder Juhl for 850,000 Kr., men en Del af det inddæmmede Areal var da frasolgt, saa Hartkornet nu var 28½ Td.

Store Riddersborg har nu 814 Hektar, 28½ Td. Hartkorn og 250,000 Kr. Ejendoms skyld, hvoraf de 153,000 er Jordværdi.

KALLEHAVEGAARD er en gammel Adelsgaard; den nævnes endnu 1563, men er snart eller sunket ned i Fæstegaardenes Række eller rettere udstykket i 3 Fæstegaarde, som saadan optræder den i de gamle Matrikler og med sine selvstændige Matrikelnumre. Paa et Kort fra 1793 ses endnu tydelige Spor af Grave, der i sin Tid har omgivet Gaarden.

Kallehavegaard fulgte Bevilling til at holde Kro haade i Vesternæs og ved Albue Havn. 1747 overgik haade Kallehavegaard og Krobevillingen til Anders Iwersens Son Jens Iwersen. Han forbedrede yderligere Gaardens Bygninger og boede der indtil 1761, da han solgte haade Gaarden og Husene til Baron Knuth, som lagde det hele ind under Got

KALLEHAVEGAARD

Da Frederik IV i Aarene omkring 1720 solgte væk af det kongelige Bøndergods paa Lolland, fik den gamle Hovedgaard en ny Blomstringsperiode, idet Kongen solgte de 5 Bøndergaarde, der nu fandtes paa Kallehavegaards Jorder, samt 13 Huse i Vesternæs til Anders Iwersen i Højfjælde. Han nedrev de 4 af Gaardene og ombyggede og udvidede den ene og lagde alt Jorden under den. Hartkornet var godt 17 Td. Med

tesgabes Gods. I Nærheden af Kallehavegaard laa den Gang to smaa Skove beplantede med Eg, Ask og Frugttræer. Til Gaarden hørte ligeledes en Eng ud mod Skansen, kaldet Haulernisseeng. Af de gamle Grave var dannet 3 Fiskeparker og da Boligen betegnes som »passende for en honnet Familie«, vil man se, at Jens Iwersen har haft Sans for at indrette sin Ejendom herskabeligt.

Da Dons og Neergaard havde overtaget Gottesgabe solgte de 1819 Kallehavegaard med 34 Td. Hartkorn til Zier Clausen for 17,000 Rigsbankdaler Solv. Clausen døde 1829, og hans 38-aarige Enke giftede sig Aaret efter med den 25-aarige Niels Clausen, som saaledes blev Ejer af Kallehavegaard. Konen døde 1832 og Aaret efter giftede Niels Clausen sig med en Datter af Carl Grandjean, som bestyrede Gottesgabe for Walmodens Bo. 1837 døde Clausen og hans 26-aarige Enke giftede sig 1838 med Avlskarl Carl August Sorensen.

Carl Sorensen fik ikke den hurtige Død som hans Forgængere; han sad paa Kallehavegaard i 20 Aar og solgte den 1858 til Wm. Fr. Hauch for 34,000 Rigsdaler. Til Gaarden hørte 8 Huse i Vesternæs; dens Hartkorn var ved den nye Matrikulering nedsat fra 17 til 14½ Td. Den nye Ejer beholdt kun Kallehavegaard i to Aar og solgte den 1860 til Grev Friis, Juellinge (der ogsaa ejede Gottesgabe) for 22,600 Rigsdaler; Husene dog ikke medregnet, da de var solgt i Forvejen. 1866 solgte Grev Friis Kallehavegaard til Proprietær G. Jessen paa Adserstrup for 29,000 Rigsdaler. 1870 døde Jessen og Enken solgte da Kallehavegaard for 40,000 Rigsdaler til Fr. Vilh. Mackeprang, der 1881 solgte den for 78,000 Kr. til Peter Christiansen. Han døde 1884 og Sønnen Rs. Hansen Pedersen overtog Gaarden; han beholdt den i over 30 Aar og lagde

6½ Td. Hartkorn af Bøge Inddæmning under den. 1918 solgte han Gaarden til Carl Jensen for 270,000 Kr.

Kallehavegaard har nu 157 Hektar med 20½ Td. Hartkorn og 200,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 150,000 er Jordværdi.

BYERNE

Sognet har Byerne Knuppelykke, Vesternæs, Sjunkeby, Jordbjerg og Lango.

Af Oldtidsminder har der tidligere ligget en Del indenfor de forskellige Byers Omraade. Paa den yderste Pynt af Vesternæs, Skansegaardens nuværende Mark, har ligget baade en Langdysse og en Runddysse, og paa Lango har der været en hel Samling af Stenaldergrave; nu er der kun tilbage et sammenstyrtet Gravkammer, der engang har været Midtpunktet i en Langdysse. Ogsaa ved Sjunkeby og Jordbjerg har der været Stenaldergrave, men de er forlængst jævnet med Jorden.

Knubbeløkke og Vesternæs var i Middelalderen to selvstændige Birkker eller Pantelen. Knubbeløkke Birk var omkring 1500 givet til Laurits Fikkese, senere til Otto Tegenhus og Niels Kaas, hvorefter det blev lagt under Næsby Birk. Blandt Lensmændene i Vesternæs Birk nævnes 1500—1510 Johan Fikkese. Kort efter blev det lagt under Engelborg og gik senere ind under Halsted Klosters Len.

KNUBBELØKKE var i ældre Tider Sognets største By, idet den havde ikke mindre end 22 Gaarde og 17 Husmænd. Byen var som nævnt under Gøttesgabe paa en Maade delt i to Byer, idet de gamle Matrikler opførte Kronens 9 Gaarde som et sæt Høle for sig. Nogle Forfattere kalder denne Del af Byen Knubbeby, men Matriklerne giver ingen Hjemmel hertil. I ældre Tider blev Navnet skrevet Knobeløkke; Løkke var Betegnelsen for et indhegnet Stykke Land eller Skov og Knob er antagelig et Personnavn, altsaa skulde Navnet betyde Knobs Løkke. Andre mener at Knob hentyder til en Forhøjning i Terrænet.

Skadesvurderingen af 1660 viser at Gaardene og Husene i Knubbeløkke har lidt en Del Skade ved Svenskernes Rumstering, men kun en Gaard og et Par Huse betegnes som ganske afbrudt af Svensken. Alle de andre noteres kun for Skader fra 68 Daler og nedefter. Ikke desto mindre viser Matriklen af 1664 at ikke mindre end 6 af Kronens 9 Gaarde ligger øde og det samme gælder flere af Kronens Huse. Og i Kommissionsbetænkningen af 1685 opføres af Kronens Gaarde 1 øde, 4 som forarmet og 4 som nogenledes ved Magt. Ikke en eneste er øved Magt. Stort bevendt har det vel heller ikke været med dem, da Frederik IV en Menneskealder senere tog Beslutning om at bortspille dem og lade en Sædegaard rejse sig paa deres Grund.

Af de 18 Gaarde og 6 Huse i Knubbeløkke, som hørte under Rudbjerggaard og Fredsholm er i 1664 kun en Gaard og et Hus øde. Godsejerne har naabenhært haft baade bedre Evne og Villie end Kronen til at sætte deres Fæstegaarde i Stand.

En lille Samling af Gaarde og Huse, der kaldes Riddestofte, hører under Knubbeløkkes gamle Byomraade. Byen har nu 1 Proprietærgaard, 10 Bøndergaarde, 9 Smaa-

KNUBBELØKKE SKOLE

gaard, 11 Husmandsbrug og 14 Huse med ringe Jordtilliggende desuden en Skole — vurderet til 9000 Kr. — med Bolig til en Lærer. Paa Knubbeløkke Byomraade ligger den lille Rosmarkeskov.

Proprietærgården er Fuglsang med 69 Hektar, 11½ Td. Hk., 170,000 Kr. Ejds., 116,000 Kr. Jv. Gaardene er: Sinølund 49 Hektar, 8½ Td. Hk., 138,000 Kr. Ejds., 84,400 Kr. Jv. Mtkn. 10 mfl. 46 Hektar, 8½ Td. Hk., 116,000 Kr. Ejds., 79,000 Kr. Jv. Hjælpetrang 34½ Hektar, 5 Td. Hk., 80,000 Kr. Ejds., 59,400 Kr. Jv. Nederbygaard 27½ Hektar, 6½ Td. Hk., 75,000 Kr. Ejds., 47,500 Kr. Jv. Mtkn. 6 med 26½ Hektar, 5½ Td. Hk., 67,000 Kr. Ejds., 45,600 Kr.

Jv. Granby 24% Hektar, 5 Td. Hk., 68,000 Kr. Ejds., 42,000 Kr. Jv. Mtk n. r. 9a 24% Hektar, 4% Td. Hk., 56,000 Kr. Ejds., 42,100 Kr. Jv. Holmegaard 20% Hektar, 5% Td. Hk., 50,000 Kr. Ejds., 33,700 Kr. Jv. Mtk n. r. 1 med 20% Hektar, 5 Td. Hk., 50,000 Kr. Ejds., 35,300 Kr. Jv. Aggørsvold 20% Hektar, 4% Td. Hk., 54,000 Kr. Ejds., 35,800 Kr. Jv.

VESTERNÆS har faaet Navn efter det nære beliggende Næs, det vestligste paa Lolland, men Næsst er ved Digeanlægget forsvundet om end det endnu markeres ved det beliggende lave Land i Udstrækning var Vesternæs Sognets største By, idet baade Ydø og Albue betragtes som hørende under Byens Omraade. Ydø var indtil Midten af forrige Aarhundrede kun en ubebygget Græsningsholm.

1657 blev der anlagt en Skanse ved Vesternæs. Ret meget er det ikke lykkedes mig at finde om den. I Skadesvurderingen af 1660 hedder det at Svenskerne ikke har hugget ret meget i Bønderskoven, men berettes der videre, ellers er der hugget en stor Del til Palisader, som kom til Vesternæs Skanse for to eller 3 Aar siden. 1658 blev de svenske Styrker paa Lolland udskibede fra Vesternæs. De kom hertil i Dagene omkring 20 April, men blev først udskibede 9. Maj. Det var baade dyre og ubehagelige Gæster.

Det er sandsynligt, at Svenskerne har besat Skansen igen 1659 og haft en Styrke liggende i Vesternæs,

ellers kan man daarlig forklare den haarde Medfart, denne By fik frem for Egnens øvrige Byer. Ifølge Skadesvurderingen af 1660 var ikke mindre end 10 Gaarde og 7 Huusbrændte af Svenskerne, og for de øvrige Gaarde er Skader meget tydelig. Peder Friis' Gaard er saa medtaget, at det vilde koste 200 Daler at bringe den i ordentlig Stand igen Hans Povlsens Gaard er berøvet Porte, Døre, Vinduer, Loftet, Tommer og Tag til 100 Dalers Værdi. Samme ilde Medfart er overgaaet Hans Jessens Gaard for 140 Daler, Lasse Bondes og Povel Hendriks for hver 120 Daler, Olle Grims for 80 Daler osv. Matriklen af 1664 har 28 Gaarde i Vesternæs og deraf ligger ikke mindre end 19 i Ruiner, øde og uboede. 1685 er de dog igen hjulpet nogenlunde paa Fode, 1 er øde og 6 er forarmet, 12 er ved Magt og de øvrige er nogenledes ved Magt.

Vesternæs har nu i udpræget Grad Karakter af Sognets Hovedby. Her findes foruden Kirken en i 1900 efter den gamle Skoles Brand helt ny opbygget Skole (vurderet til 20,000 Kr.) et i 1922 opført Alderdomshjem, der har kostet 65,000 Kr. og har Plads til 15 Aldersrentnydere, et i 1909 opført Missionshus (10,000 Kr.) et i 1912 opført Elektricitetsværk (14,000 Kr.), der forsyner Byerne Vesternæs, Knubbeløkke og Sjunkoby samt en Brugsforening med Forsamlingsaal (12,000 Kr.). Endvidere et gammelt Fattighus (2500 Kr.) og sidst men ikke mindst et gammelt Stubmølle, der uden Modernisering af nogen Art fremtræ-

KAPPEL SKOLE

ALDERDOMSHJEMMET

MISSIONSHUSET

ELEKTRICITETSVÆRKET

der som den har staaet i adskillige Aarhundreder. Foruden Kallehavegaard ligger paa Byomraadet 19 Bøndergaarde (hvoraf nogle ved Køb af inddæmmede Arealer er naaet op over 50 Hektar) 14 Smaa-gaarde, 9 Husmandsbrug og 11 Huuse med ringe Jordtilliggende.

Gaardene er: Sogaard ved Ydo med 159 Hektar inddæmet Areal, 9 Td. Hk. og 68,000 Kr. Ejds. Stenstrupgaard 94 Hektar, 9½ Td. Hk. 128,000 Kr. Ejds. 85,500 Kr. Jv. Havnæsgaard 89 Hektar, 9½ Td. Hk., 110,000 Kr. Ejds. 77,700 Kr. Jv. Transeegaard 13½ Hektar, 6 Td. Hk. 105,000 Kr. Ejds., 61,500 Kr. Jv. Mtknr. 14a 41 Hektar, 4 Td. Hk., 49,000 Kr. Ejds., 31,800 Kr. Jv. Sønderlofte 36 Hektar, 7½ Td. Hk. 75,000 Kr. Edsk., 51,200 Kr. Jv. Mtknr. 18h mfl. 33 Hektar, 5½ Hk., 68,000 Kr. Ejds., 47,100 Kr.

Jv. Irenæsgaard 31 Hektar, 5¼ Td. Hk., 70,000 Kr. Ejds., 45,000 Kr. Jv. Mtknr. 2a mfl. 28½ Hektar, 5 Td. Hk., 59,000 Kr. Ejds. 30,500 Kr. Jv. Skansegaard 27½ Hektar, 4 Td. Hk., 58,000 Kr. Ejds., 31,300 Kr. Jv. Mtknr. 12a 26 Hekt., 4 Td. Hk., 46,000 Eds. 34,100 Jv. Frisevænge 25¾ Hektar, 4 Td. Hk., 60,000 Kr. Ejds., 36,200 Kr. Jv. Mtknr. 5b mfl. 25½ Hektar, 5¼ Td. Hk., 50,000 Kr. Ejds., 33,900 Kr. Jv. Mtknr. 19a 25 Hektar 4½ Td. Hk., 59,000 Kr. Ejds., 41,500 Kr. Jv. Mtknr. 9b 22 Hektar, 4 Td. Hk., 38,500 Kr. Ejds., 29,300 Kr. Jv. Mtknr. 17a mfl. 21 Hektar, 3½ Td. Hk., 44,000 Kr. Ejds., 29,100 Kr. Jv. Mtknr. 4a 19½ Hektar, 3 Td. Hk. 32,000 Kr. Ejds., 21,800 Kr. Petersminde Ydo 15½ Hektar, 1¼ Td. Hk., 27,000 Kr. Ejds., 18,700 Kr. Jv. Præstegaarden 15 Hektar, 4

Td. Hk., 43,000 Kr. Ejds., 28,500 Kr. Jv.

STUNKEBY har formentlig Navn af sin lave Beliggenhed i Forhold til Jordbjerg; Navnet blev tidligere skre-

men desuden 8 Smaagaarde, 4 Husmandsbrug og 19 Huse med mindre Jordlilliggende.

Bondergaardene er: Mtknr. 6a mfl 33 Hektar, 7 Td. Hk., 74,000 Kr. Ejds., 51,400 Kr. Jv. Mtknr. 1a

DEN GAMLE STUBMØLLE

vet: Sunckebye og skulde altsaa betyde Sænkning. I de gamle Matrikler anføres den kun med 5 Gaarde. Nu har den ligeledes 5 Bondergaarde,

23 $\frac{1}{2}$ Hektar, 5 Td. Hk., 51,000 Kr. Ejds., 39,100 Kr. Jv. Mtknr. 14a.
20 $\frac{3}{4}$ Hektar, 5 Td Hk. 48,000 Kr. Ejds., 33,900 Kr. Jv. Mtknr. 5a mfl 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hk.

43,000 Kr. Ejds. 30,000 Kr. Jv
Mtkn. 2a mfl. 16 Hektar, 4 Td
Hk., 42,000 Kr. Ejds., 27,800 Kr. Jv.

JORDBJERG bærer i sit Navn Beviset for, at alt er relativt her i Verden; thi Byen har faaet sit Bjergnavn af den ret lave Forhøjning i Jordsmonnet, hvorpaa den ligger. For Digeanlægget var det en Halvø, nu er der inddæmmede Arealer saa langt Ojet rækker. Byen har kun 4 Bondegaard, 1 Lillegaard og 2 Huse.

Gaardene er: Mtkn. 3 med 31 $\frac{1}{2}$ Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 62,000 Kr. Ejds., 44,800 Kr. Jv. Jordbjerggaard 31 Hektar 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hk. 72,000 Kr. Ejds., 42,800 Kr. Jv. Mtkn. 1 med 28 $\frac{1}{2}$ Hektar, 2 $\frac{1}{2}$ Td. Hk. 39,000 Kr. Ejds., 28,400 Kr. Jv. Mtkn. 1a mfl. 16 $\frac{1}{2}$ Hektar, 2 Td. Hk., 44,500 Kr. Ejds., 23,600 Kr. Jv.

LANGØ har faaet Navn af sin Form og kaldtes i Middelalderen kun Lang. Foruden sine 6 Gaarde har den alle Dage haft en Del Fiskere, takket være sin naturlige gode Havn. Navnlig i nyere Tid, efter at Havnen er blevet forberedt ved Uddybning og Molebygning, er Fiskerbefolkningen vokset meget. Byen fik i 1801 paa Grund af sin stærkt stigende Befolkning og sin sjerne Beliggenhed fra Kappel Kirke, sit eget lille Kapel. Samme Aar blev den gamle Skole afløst af en ny, der er vurderet til 12,000 Kr. Byen har som-

nævnt 6 Gaarde (hvoraf den ene har forøget sit Areal betydeligt ved Tiløb af inddæmet Jord) i Lillegaard 9 Husmandsbrug og 50 Huse med ringe Jordtilliggende.

LANGØ SKOLE

Gaardene er: Mtkn. 3a 93 Hektar, 8 Td. Hk., 100,000 Kr. Ejds. 75,000 Kr. Jv. Langøgaard 49 $\frac{1}{2}$ 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 110,000 Kr. Ejds. 78,000 Kr. Jv. Stenøregård 49 Hektar, 8 Td. Hk., 100,000 Kr.

KAPPEL

Ejds., 65,500 Kr. Jv. Mtkn. 7a mfl. 31 Hektar, 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hk., 62,000 Kr. Ejds., 28,000 Kr. Jv. Mtkn. 2 med 20 $\frac{1}{2}$ Hektar, 4 $\frac{1}{2}$ Hk., 40,000 Kr. Ejds., 24,900 Kr. Jv. Mtkn. 1 mfl. 17 $\frac{1}{2}$ Hektar, 4 Td. Hk., 40,000 Kr. Ejds., 21,600 Kr. Jv.

NAVNEREGISTER

A.

Aageby 159, 163, **185**, 266.
 Aageby Aa 8.
 Aageby Sogn **161**.
 Aagesen, Hans, Præst 293, 297.
 Aalholm 325.
 Aalstrup 163, 170, **171**, 221.
 Aarhus, S. P., Præst 56, 60, 62, 69.
 Aaserup 208.
 Abildtorpe Birk 20.
 Abrahamstrup 84.
 Absalon, Biskop 304.
 Agershøj 103.
 Aggersvold 413.
 Ahlefeldt, Benedikte v. 97.
 Ahlefeldt Fr. 48, 97.
 Ahlefeldt, H. D. 226, 260, 276, 351, 369
 Ahlefeldt, Kaj, Amtsforvalter 276.
 Akeley, Gabriel Knudsen 189.
 Albertsen, Ludvig 83.
 Albrechtsen, Louis 264.
 Albue 7, 398, **400**, 413.
 Albue Triller 404.
 Alminde 145, 159, 162 **184**, 267, 279.
 Alstrup, H. C., Generalkrigskm. 217.
 Allenhof 77.
 Am, Niels 400.
 Am, Rasmus, Kirkeværge 400.
 Amalieager 289, 299.
 Amalieager, Vester 302.
 Amalieager, Øster 302.
 Amalielund 302.
 Amalienborg 40.
 Andersen, Claus 400.
 Andersen, H. Forpagter 283.
 Andersen, Niels, Præst 141, 238.
 Andersen, Ole, Præst 297.
 Andersen, Oluf, Provst 296, 315.
 Anna Sophie, Enkedronning 268.
 Arenfeldt, Jørgen 210.
 Arnakkegaard 82.
 Arndorp, Hans von 25, 32.
 Arninge, 7, 267, 269, 278, **355**.
 Arninge Kirke, 279, **340**.
 Arninge Præstegaard 354.
 Arninge Sogn 342.
 Arvegaard 121, 153.

Askebygaard 77.
 Asko 162, 180, 279.
 Asko Fæland 182.
 Askogard 183.
 Asmussen, Asmus 197.
 Assendrop 173.
 Astrup, Haagen Chr. v. 156.
 Aunede 97, **98**.
 Aunedegaard 102.
 Aunede Kirke **98**.
 Aunede Skov 49.
 Aunede Sogn 97.
 Aunede Strand 8, 16.

B.

Baad, Jens Jepsen 335.
 Baad, Jep Jensen 336.
 Baad, Morten Olsen 306.
 Baadesby 208, 254, 264, **274**, 276.
 Baadesgaard 184, 226, **274**, 337, 369.
 Baadesgaards Fattighospital 226.
 Baadsgaard 302.
 Baden, Christen Hansen 320.
 Baden, Kammerraad 280, 281, 282.
 Baden, Johanne 259.
 Bagger, Corn. Micaelsen, Præst 167.
 Bagkjær 254.
 Bagkjær Skov 269.
 Bakkegaard 82.
 Bakkevejle 104, 344.
 Bakkevejlegaard 358.
 Balck, Ludvig, Jockumsen 17.
 Balle, Nicolaj Edinger Biskop 384.
 Balle, Søren Pedersen 384.
 Bang, Biskop 210.
 Barfod, Mag. Kruse, Præst 352, 363
 Barnevitz, Fr. **325**, 346, 372, 373.
 Barnevitz, Joachim 310, **322**, 372.
 Barnevitz, Joachim (jun) 373.
 Barnevitz, Magdalene, Sibylle 373.
 Barnevitz, Sybille Magdalene 327.
 Barnevitz, Øllegaard 327, 373.
 Barnholm 360, 372, 373.
 Bartoftegaard 323, 371, 374, **381**.
 Basse, Margretha 136.
 Basse, Peder 173.
 Basse, Sidsel Jørgensdatter 334.

- Bartegaard 186.
 Bay, Ole Cosmus, Præst 167.
 Bech, Benedicte, Ullsparre 332.
 Beck, August Willads 362, 375, 382.
 Beck, H. E. von 379.
 Beck (Slægtsnavn) 250.
 Bedekærgaard 155.
 Beldenakke, Jens Andersen 393.
 Benedicte, Silo 370.
 Bendsen, Niels 264.
 Bendsen, Maler 169.
 Bendsen, Melle 264.
 Bennich, Johan 267.
 Benzon, C. F. Kammerjunker 217.
 Bonzon, Lorentz Jacob, Præst 368.
 Borg, Rudolph Joh., Præst 297.
 Berns, Albert 178.
 Bernstorff, J. H. E. 215.
 Berritzgaard, 213.
 Bertelsdatter, Anna 53.
 Bertelsen, Dorteia 368.
 Bilde, Knud 12.
 Bille, Erik 177, 320.
 Bille, Lawe 177.
 Birch, Hans 85.
 Birkelund (Aunede) 97.
 Birkelund (Græshave) 287.
 Birkelund (Tillitze) 340.
 Birkely 183.
 Birkemose 254.
 Birkel 226, 267, 279.
 Bispene 128.
 Bjerggaard 357.
 Bjerroby 279, 346.
 Bjerreskov 178, 221.
 Bjørn, Niels 228.
 Black (Slægtsnavn) 220.
 Black, Anders Nielsson 201.
 Black, Hans, Pedersen 217.
 Black, Niels 180.
 Blicher, Jens Christian, Præst 142.
 Blik, Ove 205.
 Boelsgaard 356.
 Boge 360, 396, 408.
 Bogogaard 405, 408.
 Bojsen, Biskop 47.
 Boldt, Adam Levin, Kapellan 167.
 Bonde, Hans 81.
 Bonde, Lasse 414.
 Bonde, Mich. »de Quodewitze« 346.
 Bonde, Ole 119.
 Bonde, Oluf 188.
 Bondeholm 360, 409.
 Borrehuset (ved Grønsund) 209.
 Botofte 340.
 Braag, Maria Margretha 298.
 Brahe, Jørgen 130, 143.
 Brahe, Otto 143.
 Brahe, Steen 22, 29.
 Brahe, Tyge 22, 143.
 Bramsted, Otthe 370.
 Branderslev 266.
 Branderslev Kirke 386.
 Brandt, H. Underadmiral 213.
 Brandt, Henning 108.
 Brandt, Henrik, Kontreadmiral 146.
 Brandt, Overrentemester 209.
 Bredlandsgaard 357.
 Bredfeldt, Christoffer Heinrich 282.
 Bregentved 214.
 Bremersvold 145.
 Brogaard 155.
 Brokkøhus, Frans 39.
 Brudegaard 253.
 Brugman, Margrethe Charlotte 165.
 Brun, Christsjern 94.
 Brun, Dorothea, Jochumsdatter 101.
 Brun, Else 360.
 Brun, Erik 108.
 Brun, Kirke 80.
 Brun, Kristjern 360.
 Brun, Morten 81.
 Brun, Niels 108.
 Brun (Slægtsnavn) 221.
 Bruun, Constantin, Etatsraad 337.
 Bruun, Laurids 154.
 Bruun, Mads, Provst 206.
 Brændemose 111.
 Brødebølle 208, 279 342, 357, 387.
 Brødebøllegaard 388.
 Brøndsted, Andreas Chr... Præst 112.
 Brydebølle 387.
 Buckrappe 150.
 Budde, Agnete Sophie 207.
 Bukkedal, Andelsmejeri 389.
 Bulskov 79, 81.
 Bulskovgaard 82.
 Bundts, Chr. Nielsen, Præst 205.
 Bursø 178.
 Busch, L. Christensen, Præst 167.

Busch, Lauritz Christopher 165.
 Busch, Søren Pedersen 870.
 Bülow, Anne Ilzhen 814.
 Bülow, Casper Frederik 828.
 Bülow, Fr. v. 361, 379.
 Bülow, Fr. Barnewitz 308, 310, 327.
 Bülowso 828, 379.
 Byssing, Forvalter 181.
 Bødkerskoven 40, 98.
 Bøtcker (Slægtsnavn) 221.
 Bøgelund 155.
 Bogene 220.
 Bogvad, Frederik 284.
 Bogvad, Hans 284.
 Bolch, Rudolph, Præst 201, 207.
 Bølle, J. 148.
 Bøttern, Frederik Georg, Konsul 876.

G.

Carl Gustav, Svensk Konge 844.
 Carlsen, Bagermester 870.
 Caroline, Mathilde, Dronning 45.
 Carsten, Claus 366.
 Casse, Fr. Civilingeniør 380.
 Casse, P. Sagførerfuldmægtig 380.
 Charlotte Amalie 278, 293, 352, 400.
 Charlotte Amalies Gave 291.
 Charlottenlund 289, 299.
 Charlottenlund (Gaard) 302.
 Chrisophos græsk Kunstner 245.
 Christensdatter, Anna 58.
 Christensen, Balthazar 832.
 Christensen, Fr. Præst 167, 181, 198.
 Christensen, Jor., Præst 293, 294, 297.
 Christensen, Mart. C. Vilh. Præst 352.
 Christensen, Niels 161.
 Christensen, Oluf, Præst 167.
 Christensen, Olluf, Sognefoged 159.
 Christensen, P. M. 383.
 Christian I. 816, 891.
 Christian II. 20, 94, 818.
 Christian III. 95, 148, 318, 401.
 Christian IV. 22, 206, 321, 395, 403.
 Christian V. 117, 264, 274, 326, 366.
 Christian, VI. 214.
 Christian, Prins 37, 58.
 Christiansdal 828.
 Christiansen, Jens 161.
 Christiansen, Peter 411.
 Christiansminde (Ryde) 222.

Christiansminde (Saunø) 837.
 Christiansgade 8, 171, 218, 242.
 Christiansgade Fredskov 220.
 Christinesfeldt 254, 283.
 Christophersen, Hans 101.
 Clasen, Hans Ditlev 879.
 Clausen, Ane, Sophie, f. Arnt 868.
 Clausen, C. Nic., Præst 852, 868.
 Clausen, H. Glud, Stiftspr. 56, 71, 148.
 Clausen, H. N., Professor 57.
 Clausen, Jens 157.
 Clausen, Nicoline, Abigaël 858.
 Clausen, Niels 282.
 Clausen, Niels 411.
 Clausen, Otto 254.
 Clausen, Rasmus, Borgermajor 408.
 Clausen, Zier 411.
 Clausen, Chris. Mich., Præst 167.
 Clement, Skipper 818.
 Clemmensen, Mads 124, 127.
 Conradsborg 828.
 Cortsen, Rasmus, Præst 297.
 Cromwell, Oliver 88.
 Custor, Henrik, Læge 86.

D.

Daa, Christjern 88.
 Daa, Henrik 88.
 Daa, Inge 88.
 Daa, Karen, Claudatter 262.
 Daa, Karen, Jørgensdatter 262.
 Daa, Oluf 173, 177.
 Dahlmann, Vilhelm Chr., Præst 167.
 Dahlerup, Landbrugskandidat 408.
 Daldorph, Henning 254, 263.
 Dalmosegaard 356.
 Daltoftegaard 103.
 Damgaard 155.
 Danielsen, C. P. 285.
 Dannemarre 208, 276, 290, 299, 403.
 Dannemarre Enge 299.
 Dannemarre Husby 299.
 Dannemarre Kirke 278, 291.
 Dannemarre Høje 299.
 Dannemarre Sogn 289.
 Danner Louise Grevinde 831.
 Dannevang 840.
 Danstedgaard 157.
 Daruus, Ole 145.
 De danske Sukkerfabriker 831.

- Deign (Tilnavn) 250.
 De samv. loll.-falst. Landbofor. 332.
 Degn, Niels 125.
 Det kgl. Landhusholdningsselsk. 332.
 Diderichsen, Diderich 138.
 Diderichsen, Hans 138, 139, 269.
 Dideriksminde 250.
 Don, Edvardine, Jenseine 157.
 Dons, S. A., Etatsr. 329, 373, 382, 403
 Dorothea, Dronning 143.
 Dragsminde 179.
 Drefeldt, Gjort Nielsen 318.
 Dronningens Gaard i Nakskov 36.
 Drost, Rasmus 348.
 Due, Anna 114.
 Due, Morten 97.
 Duegaard (Arninge) 356.
 Duegaard (Ryde) 222.
 Ducholm 188, 374.
 Dyre, Palle 202, 208.
 Dyrehave (Græshave) 254, 269.
 Dyrehave (Halsted) 49.
 Dyssel, Johan Arnt, Kapellan 167.
 Døling, Johan Albert, Lærer 348.
- E.**
- Edinger, Nic. 296, 352, 362, 370, 384.
 Egehølle 208, 276, 289, 303, 338.
 Egehøllegaard 303.
 Egelund (Dannemarre) 303.
 Egelund (Tillitze) 340.
 Eggers Tveed 259.
 Egholm 178, 208.
 Egtved, Jørgen, Præst 349, 352, 354.
 Eleonora Christine 322.
 Ellegaards Skov 131.
 Ellemose 111.
 Elsegaard 302.
 Emb 268, 269, 278, 344, 356, 357.
 Emstrupgaard 358.
 Enehoje 383.
 Engelborg 411.
 Enggaard 87.
 Erichsen, Hans, Steensen 135.
 Erik af Pommern 260, 316, 401.
 Erik, S. af Christoffer II, 19.
 Eriksen, Hyeelmsith 259.
 Eriksen, Niels 259.
 Erikstrup 250.
 Esborn, Prior 19.
- F.**
- Faach, Catarina, Hansdatter 198.
 Faber, Anders Johannes, Præst 297
 Faith, Georg 286.
 Falchenberg, Ellen Christine, 298.
 Falster, Birgitte 84.
 Falster, Jens 173.
 Falster, Oluf 83.
 Falster, Peder 84.
 Fasting, Sofie 270.
 Feldtsen, Johan 70.
 Felthuus(en) Christian 145.
 Fenger, H. F. Kammerraad 408.
 Fiil, Lauritz Hansen, Præst 166.
 Fikkeseu, Johan 411.
 Fikkeseu, Lauritz 411.
 Fimmer, Tob. J., Præst 297, 315.
 Fischer, Jens Christian, Præst 352.
 Fischer, Lauritz Urne, Præst 368.
 Flindt, Anna 196, 216.
 Flindt, Henrik 197.
 Flindt, Jacob 146.
 Fog, Lauritz 285.
 Fogel, Otto, Væbner 188.
 Fogel, Valborg 188.
 Foscom, Charlotte Frederica 197.
 Foss, Ivan 172.
 Foss, Karen 172.
 Fredenslund 357.
 Fredericsholm 326.
 Frederik I, 95, 318.
 Frederik II, 130, 312, 321, 355, 403
 Frederik III, 38, 177, 207, 326.
 Frederik IV, 31, 145, 354, 410.
 Frederik V, 214.
 Frederik VI, 258, 399.
 Frederik VII, 331.
 Frederik af Saxon-Altensburg 38.
 Frederiksen, A. 74.
 Frederiksen, Erhard 74.
 Frederiksen, Sofie 17.
 Fredsholm 323, 360, 371, 404, 412.
 Freisleben, Joh. Henrik 379.
 Frelsen, Frelle 283.
 Friendsen, Mathias 171, 195.
 Friedlieb, Philip Henrik, Præst 352
 Frideriksen, David Peter 283.
 Frideriksen, Johan Ditlev 283.
 Friderichsen, Justitsraad 310.
 Friis, Bertel 400.

- Friis, Chr. Kansler 177, 221.
 Friis, Gregers 177.
 Friis, Margrethe Sophie 298.
 Friis, Niels 26, 173.
 Friis, Peder 414.
 Frijs, Carl Ludv. Krag-Juel-Vind 47.
 Frijs, Erhard Juel-Vind 17.
 Frijs, Fr. Jul. K-J-V., 47, 58, 408.
 Frijs, Fr. Jul. Krag-Vind 17.
 Frijs, Fr. Krag-Juel-Vind 49.
 Frijs, Helle Vibeke Krag-Juel-Vind 49.
 Frijs, Jens Chr. Kragh-Juel-Vind 49.
 Frijsenborg 40.
 Frisenlund 120.
 Frisevænge 415.
 Fristrup, Jørg. Pedersen 352.
 Frintz, Hans Daniel 275.
 Fritzholm 323, 372.
 Frost, Lauritz 101.
 Fruens Dejlighed 212.
 Frølich, Lorentz 313.
 Fuell, Hans, Abed 55.
 Fuell, Johan, Abed 55, 62.
 Fugl, Jens, Abed 19.
 Fuglsang (Knubbelykke) 412.
 Fuglsang 21, 87, 173.
 Fuglse 266.
 Fadersen, Jens, Præst 293, 297.
 Færgelandet 323, 343, 345, 376, 378.
 Færgelandsgaarden 323.
- G.**
- Gabrielsminde 285.
 Gademose 111.
 Galt, Anders Ebbesen 317.
 Galt, Ebbe 316.
 Galt, Erik, 316.
 Galt, Mogens Ebbesen 316.
 Galt, Peder Ebbesen 318.
 Gammelby 193, 323, 329, 338, 340.
 Gammelbygaard (gl.) 193, 334.
 Gammelbygaard (ny) 335, 341.
 Gammelgaard 156, 203, 285, 303.
 Gandeskov 178.
 Gellerup, Carl Adolph, Præst 167.
 Georgsminde 253.
 Gerdasminde 93.
 Gerringe 208.
 Gersdorff, Henrik 178.
 Gersdorff, Joachim 177.
- Getrauer, Kapellan 167.
 Geweke, Jac. 110, 128, 145, 264, 268.
 Giedde, Margrethe 265, 266.
 Giedde, Ove 176, 266.
 Glipping, Erik 97.
 Gloslunde 7, 159, 206, 226, 247, 327.
 Gloslunde Fang 242, 269.
 Gloslunde-Græshave Sogn 223.
 Gloslunde Kirke 224, 237.
 Gloslunde Skole 260.
 Gloslunde Sogn 227.
 Glud, W. 295.
 Glukkelse 237, 247, 252.
 Godfredsen, Jørgen 285.
 Godthaab 358.
 Gottesgabe 328, 405.
 Graa, Anders 142.
 Graa, Jørgen 142.
 Graa, Laurids, 142.
 Gram, Sophie Magdalene von, 46, 59.
 Granly 413.
 Grandjean 411.
 Green, Anders 173.
 Gregersen, Christen 346.
 Griffonfeldt 180.
 Griis, Palle 205.
 Grim, Ole 414.
 Grubbe, Anne-Marie 206, 210.
 Grubbe, Erik 176, 200, 204, 319, 334.
 Grubbe, Ido 308, 325, 345, 346, 373.
 Grubbe, Jacob 228.
 Grubbe, Jesper 168, 175, 176.
 Grubbe, Jens 223.
 Grubbe, Jørgen 37, 87, 176, 325, 404.
 Grubbe, Knud 21.
 Grubbe, Laurids 37, 175, 203, 212.
 Grubbe, Mario 202, 206.
 Grubbe, Ole, Præst 351, 352.
 Grubbe, Peder 168, 173, 203, 262.
 Grubbe, Regitze 206, 208.
 Græshave 7, 226, 264, 286.
 Græshavegaard 287.
 Græshave Kirke 224, 265, 270.
 Græshave Sogn 263.
 Grønnegaard 106.
 Grønnegade 355.
 Gudowerts, Hans, Pillelekærer 62.
 Gunderup 173.
 Gurreby 121, 192, 208, 264, 270.
 Gurrebygaard 127.

- Gurreby Kirke 121, 266.
 Gurrebymose 111.
 Gurreby Skole 125.
 Gurreby Sogn 121.
 Gyldenbjerg 289, 290.
 Gyldenbjerg, Nørre 302.
 Gyldenbjerg, Sønder 302.
 Gyldenrone, Wilhelm 180.
 Gyldenrone, Wilh. Fr. 180.
 Gyldenlove, Chr. Prins 180.
 Gyldenlove Hans Ulrik 206.
 Gyldenlove, Ulrik Fr. 207.
 Gyldenstjerne, Henrik 144.
 Gyldenstjerne, Jytte 144, 322.
 Gyldenstjerne, Pernille 139, 144, 322.
 Gylle, Rasmus 237.
 Gyllesminde 387.
 Gøe, Henning 173.
 Gøe, Henrik 173.
 Gøye, Absalon 20.
 Gøye, Axel Mogenssen 360.
 Gøye, Eskild 108.
 Gøye, Henning 252.
 Gøye, Herluf Pedersen 195.
 Gøye, Jens Staverson 20.
 Gøye, Jørgen Krog 20.
 Gøye, Nicolaus Staverson 20.
 Gøye, Laurids Pedersen 195.
 Gøye, Mogens 23.
 Gøye, Oluf Henriksen 261.
 Gøye, Peder Lauridsen 195.
 Gøye, Pernille 317.
- H.**
- Haar, Jørg. H. Præst 345, 351, 355.
 Haase, Bernh. L. Chr. Præst 167.
 Halmtoftegaard 388.
 Halsted 9, 18, 65, 252.
 Halsted Aa 16.
 Halsted Aunede Sogn 8.
 Halstedgaard 73.
 Halsted Heed 45.
 Halsted Hospital 69, 70.
 Halsted Kirke 10, 19, 50.
 Halsted Kloster 9, 18, 249, 347, 402.
 Halsted Kro 66.
 Hampegaard 302.
 Handskemagergaarden 306.
 Hans, Konge 94, 129, 220, 316, 398.
 Hansdatter, Abalone 338.
 Hansdatter, Julte 290.
 Hansen, Ane Johanne 237.
 Hansen, Anders Virver 237.
 Hansen, Axel, Provst 198, 206.
 Hansen, Bernt, Præst 139.
 Hansen, Jens, Forpagter 284.
 Hansen, Jep 403.
 Hansen, Jeppe 395.
 Hansen, Jordan, Præst 394.
 Hansen, Jørgen 282.
 Hansen, Mads, Kirkeværg 314.
 Hanson, Møller Chr. 17.
 Hansen, P., Strandfoged 285.
 Hansen, Peder, Købmand 325.
 Hansen, Povl Vallekilde 177.
 Hansen, R., Kirkeværg 101.
 Hansen, Rs., Præst 166, 186, 187.
 Hansen, Rs., Sognefoged 394.
 Hardenberg, Anne 319, 321.
 Hardenberg-Reventlow, Greve 90.
 Hardenberg-Reventlow, Ida Aug. 90.
 Harstall, Dorth, Magd. 124, 169, 213.
 Hartvig, Jørgen 136.
 Hartvigsen, Cl. Amtsskr. 59, 163, 264.
 Hatten, von Forvalter 212.
 Haubølle 193.
 Hauch, Wm. Fr. 411.
 Haugaard (Utterslev Sogn) 49.
 Haugaard (Vestenskov Sogn) 386.
 Haughølle 220.
 Haughølle Have 220.
 Hause, Peder, Præst 56.
 Havlykkegaard 177.
 Havnæsgaard 415.
 Hede, Niels Andersen, Præst 119.
 Heden, Mads Rasmussen 306.
 Hedvigsløst 389.
 Heegaard, Povl Henrik 383.
 Heegaard, Steffen 383.
 Hein, Nicolaj 285.
 Heitmann, Margretha 139.
 Hejringe Skov 49.
 Heldt, Gabriel 284, 285.
 Helong 259.
 Hellig Trefoldigheds Kilde 301.
 Helling 16, 18, 91.
 Hellingegaard 49, 92.
 Helling Heed 45, 132.
 Helling Skov 49, 92.
 Helmers, Maren Brikdatter 124.

- Hemming, Prior 19.
 Henning, Rudolph 283.
 Henrichsen, Hans, Præst 166.
 Henrik. Povel 414.
 Herlufsen, Lasse 259, 260.
 Herrodskirke 208.
 Hestehave 121, 247, 209.
 Hildebrandsen, Anders, Præst 351.
 Hillested 208, 266.
 Hingstedgaard 357.
 Hintzeskov 77.
 Hjulmand, Frederik 235.
 Hjulmand (Tilnavn) 250.
 Hjalpetrang 412.
 Hobe, Frederik 37, 173.
 Hoby 20, 208, 227, 247 251, 267, 278.
 Hoby-Fundet 8, 224, 243.
 Hobygaard 253.
 Hoby Skov 213, 224, 228, 247, 252.
 Hofmann, Landkommis. 264, 265.
 Holbygaard 347.
 Holck, Eiler 137.
 Holck, Mogens 137.
 Holck-Winterfeldt, Fr. Chr. 90.
 Holdense, Carst. Michelsen 254, 263.
 Holdense, Hans Michelsen 274.
 Holdense, N. Michelsen 254, 263, 274.
 Holdense, Thomas Michelsen 254.
 Holgershaab 341.
 Holleby 279, 344, 346, 347, 355, 357.
 Hollensgaard 357.
 Holm, Ane Elisabeth, Marie 226.
 Holm, Eggert Andres 286.
 Holm, Peder Rasmussen 100.
 Holm, Rasmus Jacob 285.
 Holmegaard (Knubbelykke) 413.
 Holmegaard (Ryde) 177, 193, 203.
 Holmegaard (O. Skovby) 288.
 Holmemark 218, 219.
 Holmeskov 213.
 Holstein, Caroline Fr. Juliane 47.
 Holstein, Geheimeraad 308.
 Holstein, Sophie 327.
 Holtermann 284.
 Holterne 220.
 Horslunde 208, 247.
 Hulgaard 250.
 Humminge 224, 227, 235, 247, 283.
 Hundshoved 323, 360, 372.
 Hundshovedgaard 360, 370.
 Hvidstensgaarden 389.
 Hvidstensmarken 389.
 Hvidtfeldt, Claus 20.
 Hviid, Sofren Pedersen 166.
 Hvilested Fattiggaard 222.
 Hvilested Kro 152, 222.
 Hvittfeld, Peder 12, 252.
 Hvittfeldt, Arrid 220.
 Hæso 159.
 Høegh, Just, Rigskansler 207.
 Høegh, Styge 207, 210.
 Høgaard 250.
 Høgsgaard 250.
 Høgsmarke 263, 264.
 Højagergaard 97.
 Højhakke 127.
 Højbogaard 103.
 Højstensjord 242.
 Højfelde 16, 18, 90.
 Højfeldegaard 91.
 Højkjærgaard 253.
 Højmarke 121.
 Højreby 132, 154, 208, 264 ff.
 Højreby Fællesskov 154.
 Højreby Hestehave 132, 156.
 Horlandsgaard 155.
 Horsholm 40, 81.
 Horup, Forvalter 18, 30, 31, 68.
 Høy, Elisabeth 137.
 Høy, Mogens 137.
- L**
- lhsgaard 302.
 Illings Gods 242.
 Ipsen, Frederik, Forpagter 382.
 Ipsen, Niels Præst 238.
 Ipsen, Thomas 286.
 Irenæsgaard 415.
 Isholdt Bro 73.
 Iwersen, Anders 410.
 Iwersen, Hans, Præst 167.
 Iwersen, Jens 410.
- J.**
- Jacobsen, Zacharias 161.
 Jacobi, Nicol 238.
 Jens-Datter, Anna 198, 206.
 Jensen, Carl 411.
 Jensen, Carl Henr. Jac. 375.
 Jensen, Christen, Legat 291.

- Jensen, Gabriel, Raadmand 384.
 Jensen, Gregers, Præst 109, 123.
 Jensen, Hans 189.
 Jensen, Hans, Præst 166.
 Jensen, Jacob 347.
 Jensen, J. C. Købmand 286.
 Jensen, Jørgen, Præst 370, 394.
 Jensen, Mads, Provst 296.
 Jensen, Maren Katrine 17.
 Jensen, Mikkel 180.
 Jensen, Morten, Kirkeværg 314.
 Jensen, Niels 17, 347.
 Jensen, Ole 353.
 Jensen, Peder, Kirkeværg 314.
 Jensen, Peder, Væbner 360, 377.
 Jensen, Peter, Præst 297.
 Jensen, Rasmus 156, 388.
 Jensen, Rasmus, Præst 351.
 Jensen, Søren 77.
 Jensson, Hans, Præst 165.
 Jøppesen, Peder 125.
 Jeremissen, Jacob 166.
 Jesmose 111.
 Jessen, G. 411.
 Jessen, Hans 414.
 Jessen, Hans, Præst 56.
 Joetsen, Lauritz 81.
 Johannes, Prior 19.
 Johansesmide 253.
 Jonshave 254, 269.
 Johansen, Jørgen 306.
 Johansen, Tobias 285.
 Jonson, Laurids, Drost 19.
 Jonstrup 262.
 Jordbjerg 411, 415, 416.
 Jordbjerggaard 416.
 Juul, Jens 43, 44, 180, 266.
 Juul, Niels 43.
 Juul, Ove 23.
 Juellingefundet 75.
 Juhl, Peder 409.
 Jungersen, Gerner Holm, Provst 56.
 Jutta, D. af Erik Plovpenning 19.
 Juul, Alfr. Legat 227.
 Juul, Axel 318.
 Juul, Hans Kirkeværg 314.
 Juul, Iver 205.
 Juul, Maren 205.
 Juul, Sogneraadsformand 312.
 Juuls Legat 227.
 Jyde, Anders, Kirkeværg 10.
 Jyde, Jens 119.
 Jørgensen, Anders 285.
 Jørgensen, Arild, Kirkeværg 10.
 Jørgensen, Chr. Murermeister 409.
 Jørgensen, Christ., Præst 10, 55, 56.
 Jørgensen, Hans 345.
 Jørgensen, H. Torben, Politiaf. 409.
 Jørgensen, J. Godsej. 185, 148, 337.
 Jørgensen, Lauritz, Etatsraad 148.
 Jørgensen, L. Godsejer 150, 157.
 Jørgensen, Niels 217.
 Jørgensen, Th. Godsejer 150.
K.
 Kaae, Hans Jensen, Provst 296.
 Kaareholm 360, 372, 373.
 Kaas, Herman 254, 263.
 Kaas, Niels 411.
 Kaas, Sofie 255.
 Kalentegaard 92.
 Kallehavegaard 329, 405, 410.
 Kalsgaard 302.
 Kalvenor 104, 106.
 Kammeraadsgaarden 82.
 Kaninholm 271.
 Kanutus, Prior 19, 55.
 Kappel Kirke 276, 278, 370, 388.
 Kappel Sogn 361, 391.
 Karlebygaard 82.
 Karleby Heed 81, 83.
 Karleby, Øster 79.
 Karstonsminde (Halsted) 74.
 Karstensminde (Ore) 358.
 Kartorpe Mark 171.
 Kastager Skov 49.
 Katrinesminde 284.
 Kattballe 387.
 Ketelhod, Gert 346.
 Kettinge 227, 228, 250.
 Kettingegaard 248, 276.
 Kildegaard (Hoby) 253.
 Kildegaard (Munkeby) 341.
 Kildemosegaard 128.
 Kielspisgaard 155.
 Kingo, Thomas, Biskop 62, 90, 117.
 Kjeldsen, Laurids, Præst 167.
 Kjær, Christ. Gotholdt 379.
 Kjær, Fritz Emil 379.
 Kjølle (Slægtsnavn) 250.
 Kjøring (Tilnavn) 250.

- Klapperis Mølle 178, 187.
 Klauenborggaard 74.
 Klausgaard 302.
 Klemp, Etatsraad 331.
 Kleymann Arent 166.
 Klingenberg, Poul 178.
 Klinkegaard 40.
 Klinstrup 173.
 Klokkelyd 127.
 Kløver, N. 383.
 Klønge 329, 338, 340.
 Kløngegaard 340.
 Kniphoff, Gregorius, Præst 118, 141.
 Knubbeløkke 326 ff, 370 ff, 405 ff, 412
 Knud, Prior 100.
 Knudsbjerg 171.
 Knudsdatter, Arine 360.
 Knudsdatter, Katharina 358.
 Knudsen, Ditlev 106.
 Knudsen, Jens 226.
 Knudsen, Niels Peder 313.
 Knudsen, Peter 335, 337.
 Knudsen, Søren 120.
 Knuth, Adam Christf. 146, 328.
 Knuth, Carl Conr. Gust. jun. 329.
 Knuth, C. C. G. sen., 329, 373, 407.
 Knuth, Conrad Ditlev 308, 328.
 Knuth, Carl Vilh. Emil 331.
 Knuth, Christian Frederik 146.
 Knuth, Eleonora Margr. 146, 214.
 Knuth, Ida Christ. Margr. 337.
 Knuthenborg 328.
 Knuthsen, Anton Kornelius 337.
 Knuthsen, Ditlev 337.
 Kock, Jens Sørensen, Kapellan 118.
 Kock, Rasmus 345.
 Kohaven 40, 91, 121, 213, 220.
 Koldinggaard 266, 267, 269.
 Kongeskoven 289, 303.
 Konow, Helge 217.
 Konow, Inger 314.
 Konow, V. A. Hofjægermester 217.
 Korselitze 84.
 Kortrup 163, 178, 187, 208.
 Korthøjsgaard 302.
 Krafse, Hans 360.
 Krag, Idø Helle 44.
 Kragemose 79.
 Kragemosegaard 79.
 Kragemose Mejeri 79.
 Kragh, Andreas Lauritz 352.
 Kragh, Jens 93.
 Kramnitze 8, 228, 232, 247, 262.
 Kramnitze-Slusen 224.
 Kränge 389.
 Krause, Christopher 173.
 Krause, Eke 178.
 Kruse, Vibeke 322.
 Krenkerup 108.
 Kristensen, Marius 110.
 Kristinefeldt 191.
 Krogseng 328.
 Krogsgaard (Gloslunde) 250.
 Krogsgaard (Ø. Skovby) 288.
 Krucq, Margrethe 115.
 Kromphardt, Christian 283.
 Krumpen, Otto 94, 95.
 Krukholm 16.
 Krøyer, Chr., Købmand 157.
 Kuditze 145, 268, 278, 346, 355, 356.
 Kuld, Jens 229.
 Kuld, Niels 232.
 Kullegaard 185.
 Kyllingskoven 49.
 Kærstrup 228.
 Købelev 208, 266.
 Køgegaard 250, 283.
 Kølle, Chr. Fr. 337.
 Kølle, Jens 232.
 Kølle, Karen Margrethe 148.
 Kølle, Rasmus, Kirkeværg 10.
- L.**
- Lammehave 16, 104.
 Lammehave Strand 347.
 Lammehavegaard 77.
 Landet 226.
 Landet Kirke 159, 160, 163.
 Landet Præstegaard 181.
 Landet Skole 182.
 Landet Sogn 181, 181.
 Landet-Ryde Sogn 159.
 Landorph, Hans 226, 260, 276, 354.
 Landorph, Henning 362.
 Landorph, Jørg. 276, 351, 360, 369.
 Lang Hans, Rentier 237.
 Langagergaard 155.
 Lange, Dorthea Henriksd. 335.
 Lange, Karen 205.
 Langetoft 370.

- Langhaar, Mette Aug. Alheid 66.
 Langholm 208, 221, 254, 274, 276.
 Langhorn, Anna 17.
 Lange 360, 394, 398, 404, 411, 416.
 Langogaard 416.
 Larsen, Bertram, Taarnurmager 295.
 Larsen, J. H. 190, 218, 250.
 Larsen, Jens, Præst 56.
 Larsen, L. Gaardejer 57.
 Larsen, L. 408.
 Larsen, Rs. 242, 249.
 Lauridsdatter, Margrethe 366.
 Lauritzen, Knud, Kirkeværge 394.
 Lauritzen, Niels, Præst 351, 354.
 Lawaetz, Johannes 383.
 Lehm, Bagermester 379.
 Lehm, Niels 285.
 Lehn, Abraham 146.
 Lehsten, Henrik von 327.
 Lemigs (Slætsnavn) 250.
 Lerche, Cornelius, Stiftamt. 210.
 Lerche, Matth., Provst 167, 181, 296.
 Levy, Emilie 313.
 Levy, Fritz, Professor 313.
 Lienlund 104.
 Lilleholm 227, 253.
 Lilleskovland 283.
 Lindberg, Dr. phil. 57.
 Lindegaard 341.
 Lindholm 260.
 Linstow, C. A. Kammerherre 279.
 Linstow, Eggert Christoffer 279.
 Lipolt van det Ost 83.
 Liselund 106.
 Lodnehoj 341.
 Lollands Højskole 152.
 Lomerskov 269.
 Ludvig Pedersen 57.
 Lund, F. C., Kunstmaler 240.
 Lund, Henrik August 374.
 Lund, Henrik 334.
 Lund, Museumsinspektør 53.
 Lund, P. Mart., Præst 56, 352.
 Lund, S. H., Kaptajn 374, 379, 382.
 Lundegaard (Halsted Tvede) 77.
 Lundegaard (Næsby) 390.
 Lundsgaard 287.
 Lundt, Rasmus, Præst 56.
 Lundtgaard 173.
 Lunge, Anders Jepsen 385.
 Lunge, Folmer Jepsen 335.
 Lunge, Lisbeth 377.
 Lungholm 39.
 Lützwow, Christiane Ulrica 267.
 Lützow, Fr. 114, 124, 169, 186, 195.
 Lützow, Henning, Geheimeraad 277.
 Lützow, H. U. v. Stiftamt. 145.
 Lützow, Magdalene Christine 276.
 Lykke, Erik 25.
 Lykke, Jørgen 401.
 Lykke, Lave 173.
 Lykkegaard 250.
 Lykkeseje 340.
 Lystrupgaard 106.
 Lytehans, Frederik 120.
 Læso 326, 360, 370, 383, 388, 408.
 Læsogaard 389.
 Løjet 266, 268, 270.
 Løjet Mose 49.
 Løjet, Peder 154.
 Løjet, Rs., Herredstoged 168.
 Løjet Skov 182, 269.
 Løjtofte, Lille 146.
 Løjtofte, St. 279.
 Lønstrup 102.
- M.**
- Mackeprang Dr. 34.
 Mackeprang, Fr. Vilh. 411.
 Madeskov 344.
 Madsdatter, Anna 293.
 Madsdatter, Karen 66.
 Madsen (Goje) Jens 94.
 Madsen, Jacob, Biskop 355.
 Madsen, Jørgen 100.
 Madsen, Morten, Biskop 205.
 Madsen, Peder 139.
 Madsen, Svend, Præst 297.
 Magdalene Sybille, Prinsesse 37 186.
 Magleholm 227, 228.
 Magleskov 189, 242.
 Mahøj Kilde 87, 80.
 Majbølle 306, 323, 329, 338, 340.
 Majbøllegaard 340.
 Malagergaard 82.
 Maltzau, Ulrich 311.
 Mand, Christian 130.
 Marcussen, Chr. Peder 106.
 Marcussen, Chr. Vilh. 106.
 Margrethe, Dronning 8, 97, 260, 315.
 Mariager, Niels S., Præst 293, 297.

- Maribo Amts øko. S. 216, 217, 362.
 Maribo Birk 8.
 Maribo Kloster 335.
 Marienlyst 128.
 Markmand, Mads Jensen 290.
 Markmand, Otte J. 259, 271, 290.
 Marsvin, Ellen 312, 321.
 Mathiesen, Aage H. 295.
 Mathiesen, Jens 305.
 Martinsen, Hans 189.
 Matzen, Hans Tolder 403.
 Matzen, Sofus, Forpagter 17.
 Maulskov 289, 300.
 Meincke, H., Justitsraad 217.
 Mejer, Catharina 351, 366, 400.
 Mejer, Herman, Etatsraad 366.
 Melhorn, Mette 366.
 Mellemlandet 343, 345.
 Mellen, Hans von 173.
 Meltofte 16, 18, 93.
 Meltoftegaard 93, 97.
 Mensalgaarden 340.
 Menved, Erik 19, 188.
 Metner, Hans, Kapellan 167.
 Michelsen, H. P. Michael 379.
 Michelsen, Hans, Biskop 895.
 Michelsen, Laurids, Præst 366.
 Mikkelsen, Jep 347.
 Minnert, Mogens Matzen 352.
 Moltke, Adam Gottlieb 170, 202, 214.
 Moltke, Joachim Godske 216.
 Morgenstjerne, C. 166, 196, 216, 219.
 Mormand, Barbara 145.
 Morsteths Legat 182.
 Mortensdatter, Lucie 262.
 Mortensen, Chr. Fr. 305.
 Mortensen, Erik, Præst 207, 314.
 Mortensen, Hans 161, 295.
 Mortensen, Handskeamgeren 306.
 Mortensen, Mads, Præst 166.
 Mortensen, P. Borgm. 97, 326, 355.
 Mosegaard (Gloslunde) 250.
 Mosegaard (Korturp) 190.
 Mosevang 127.
 Mourier-Petersen, Hofjægerm. 330.
 Mule, Anna Hansdatter 351.
 Mule, Hans, Præst 167, 205.
 Mule, Hans Hansen, Præst 295, 297.
 Mule, Jens Hansen 365, 400.
 Munck, Dorete 125.
 Mund, Edel 267.
 Mundt, Christian 370, 384.
 Mundt, Dorthea 384.
 Munk, Kristine 321.
 Munk, Ludvig 321.
 Munkeby 323, 329, 339, 341.
 Munkehojgaard 341.
 Munkelunden 45.
 Munkerodsgaard 356.
 Muus, Laurens 259.
 Musse, Rasmus 235.
 Muus, Tage 259.
 Mühlenphorth, Diderik 134, 267.
 Møller, Ane Barbara 115.
 Müller, Georg Rudolph 267.
 Møller, Maria Dorthea 267.
 Møller, O. 408.
 Mylting, Claus Jacobsen 178, 334.
 Mylting, Henrik Jespersen 195.
 Mylting, Jacob Pedersen 195.
 Mylting, Jesper Jacobsen 195.
 Mylting, Peder Henriksen 195.
 Mylting, Peder Jacobsen 195.
 Møgelkjær 178.
 Møllebro 73.
 Møllebækgård 287.
 Møller, Hans Lauritzen 337.
 Møller, Jørgen 284.
 Møller, Knud, Præst 16, 56, 101.
 Møller, P. 368.
 Møller, Steen, Kapellan 167.
 Møllergaard 74.
- N.
- Naskov 8, 323, 343, 359, 375, 384.
 Naskov Fjord 7, 16, 400.
 Naskov Indrefjord 8.
 Nannestad Nic. Conr. Præst 167, 369.
 Neander, Jørgen Henrik 189.
 Neander, Maria Margrethe 139, 269.
 Nebbelunde 208, 266.
 Nederbygaard 412.
 Neergaard, Ferdinand de 373.
 Neergaard de, Godsejer 331.
 Neergaard, Joh. 329, 408.
 Nestius Michael, Præst 167.
 Nielsdatter, Cile 365.
 Nielsen, Bertel, Præst 141.
 Nielsen, Chr. Emilius 231.
 Nielsen, Christen, Præst 141.

- Nielsen, Gavert, Præst 167.
 Nielsen, H. 337.
 Nielsen, Hans, Præst 166.
 Nielsen, Hans, Kapellan 166.
 Nielsen, Joh. Georg Rs. Præst 167.
 Nielsen, Lauritz 66.
 Nielsen, M. C. Sognefoged 398.
 Nielsen, Niels 337.
 Nielsen, Niels, Præst 166.
 Nielsen, Niels Chr. 73.
 Nielsen, Peder 242.
 Nielsen, Rs. Præst 400.
 Nielstrup 146, 173.
 Nissen, Kornelius 282.
 Nordlunde 247.
 Nordskov 189.
 Norre 178, 208.
 Nonnehøj 108.
 Nordby, Søren 95.
 Nordlunde, Øster 78.
 Nybogaard 221.
 Nymarksgaard 357.
 Næsby 326, 329, 368, 341, 370, 389.
 Næsby, Krone Birk 360.
 Nygaard 106.
 Nygaardshuse (Vesterskovhuse) 341.
 Nykøbing Slot 25, 143, 262.
 Nøbbelegaard 222, 310.
 Nøbbe (Horslunde Sogn) 208.
 Nøbølle (Landet S.) 178, 193, 221.
 Nøbølle Heed 45.
 Nøbøllelunder 49.
 Nørreballe 276, 279.
 Nørredal 127.
 Nørregaard (Aiminde) 185.
 Nørregaard (Tvøde) 77.
 Nørregaard (Gloslunde) 250, 253.
 Nørremarksgaard 91.
 Nørremose 111.
- O.**
- Ohre 267, 270, 279, 343, 358.
 Olsen, C. 408.
 Olsen, Folmer 370.
 Olesen, Henrik 286.
 Olsen, Jens 362.
 Olsen, Jens, rPræst 398.
 Olsen, Jens Chr. 157.
 Olsen, Jens Peter 157.
 Olsen, Jørgen 251.
 Olesen, Kathrine 17.
- Olsen, Kirsten, Enke 191.
 Olsen, Rothau O. 409.
 Olesen, Simon 232.
 Olstrup 266.
 Olufsdatter, Maren 338.
 Olufsen, Peder 81.
 Opager 163, 188, 208.
 Opagergaard 173, 188.
 Ore Fælled 343.
 Oregaard 358.
 Overdrevsgaard 250.
 Ovesdatter, Margrethe 260.
 Ovesen, H. P., Præst 351, 352, 355.
 Oxe, Albrecht, Lensmand 393.
 Oxe, Inger 143.
 Oxe, Peder 20 f., 143, 401.
- P.**
- Pappenheim, Bochart 64, 84, 173.
 Pappenheim, Frederik 38, 64, 257.
 Pappenheim, Marie 36.
 Parsberg, Grevinde 207.
 Passow, Hartvig 312, 324, 366, 372.
 Pedersdatter, Ane 226.
 Pedersen, Clement 153.
 Pedersen, Hans 97.
 Pedersen, Hans, Provst 296.
 Pedersen, Ivar, Forpagter 409.
 Pedersen, Lauritz, Præst 166.
 Pedersen, Nis, Præst 166.
 Pedersen, Rasmus 395.
 Pedersen, Rs. Hansen 411.
 Pederstrup 19, 47, 213, 332.
 Pentz, Ollegart 307, 323, 345, 361.
 Perager 242.
 Persen, Rasmus 403.
 Petersen, Ane Katrine 228.
 Petersen, Elise 158.
 Petersen, Johannes 157.
 Petersen, Kristines Legal 291.
 Petersen, Mikael 234.
 Petersen, N. E. 157.
 Petersen, Ove, Professor 51.
 Petersen, Rs., Kirkevæрге 295.
 Petersen, Signe's Legal 227.
 Petersminde 415.
 Pil, Jørgen Pedersen, 315.
 Pilegaard (Dannemarre) 302.
 Pilegaard (Hoby) 253.
 Pilegaard (Tillitze) 340.

- Pilchave 247, 252.
 Platou, Adam 96.
 Plotz, Carl Friderich 406.
 Polak, Mathias 264.
 Pompeji 243, 247.
 Pontoppidan, Christen, Præst 53
 Pontoppidan, Jac. E., Præst 207.
 Pontoppidan, Knud, Præst 53 ff. 86.
 Pors, Birgitte 263.
 Pors, Christiern 262.
 Pors, Claus 262.
 Pors, Claus (Yngre) 262.
 Pors, Erik 261.
 Pors, Erik Stigsen 259 ff
 Pors, Erik (yngre) 262.
 Pors, Hermann 108.
 Pors, Lauers Christensen 352.
 Pors, Niels 108.
 Pors, Peder 262.
 Pors, Rudbeck 173, 238, 258, 262.
 Pors, Rudbeck (yngre) 255, 259, 262
 Pors, Stig 260.
 Pors, Stig, Præst 166, 171, 262.
 Pors, Stig (yngre) 261.
 Pors, Stig (yngste) 262.
 Poulsen, Hans 141.
 Poulsen, Rasmus 394.
 Povlsen, Hans 414.
 Poulsen, Svend, Kapellan 167.
 Pramgaarden 344.
 Pramholm 104.
 Puggaard & Hage 283.
- Q.**
- Qualen, Josias v. 21.
 Qvade, Carl Ludvig 282, 284.
 Qvartrup, Chr. Hostrup, Præst 352.
 Qvitzow, Eiler 173.
 Qvitzovholm 173.
- R.**
- Raaemosen 180.
 Raag, Jorgen 333.
 Raageskov 323, 320, 338,
 Raageskovgaard 340.
 Raarup 344, 360, 373, 383, 387.
 Rahr, Mogens, Præst 116.
 Ramus Biskop 251.
 Rantzau, Frederik 266.
 Rantzau, Hans 180.
 Rantzau, Henrik 360.
 Rantzau, Johan 360, 402.
 Rantzau, Kristian 251.
 Rantzau, Povl 300.
 Rappesholm 227, 259.
 Rasch, Anna Margrethe 60.
 Rasch, Hans, Magister 59.
 Rasch, Joh. J., Præst 53, 68, 99, 100.
 Rasholm (Rappeholm) 242.
 Rasmussen, Chr. 347.
 Rasmussen, Jens 17, 97.
 Rasmussen, Jens, Kirkeværges 101.
 Rasmussen, Jens, Provst 296.
 Rasmussen, Jensen, Præst 368.
 Rasmussen, L. Godsejer 376.
 Rasmussen, M. Gdr., Klønge 57.
 Rasmussen, Peder 236.
 Rasmussen, P. Godsejer 376.
 Rasmussen, Rasmus 232.
 Rasmussen, Rs., Købmand 379.
 Rasmusdatter, Anna 201.
 Ratlow, Otto 20.
 Ravnsborg 252.
 Ravnsborg Len 20, 401.
 Ravnsby Hestehave 49.
 Ravnstrup 173.
 Reedtz, Peder 38.
 Regel, Niels Andersen, Præst 351.
 Regel, Niels Pedersen, 352.
 Relz, Kirsten 186.
 Reventlow, Benedicte, Christiane 49.
 Reventiow, Chr. Ditlev 180.
 Reventlow, Edvard 314.
 Reventlow, Ferdinand 333.
 Reventlow, Ida, Margr. 328, 407.
 Reventlow, Ludvig 296, 314, 332.
 Reventlow, Otto 333.
 Rhode, Lars, Provst 296, 370 400.
 Riddertolte 412.
 Riegelsen, Anders 146, 269.
 Riegelsen, Hans 146, 268.
 Riegelsen, Jacob 269.
 Riegelsen, Karen 146.
 Riegels(en) Niels Ditlev 146.
 Rieper, Carl 383.
 Rieper, Frederik 388.
 Rigertsen, Hans 346.
 Rigestgaard 79.
 Ringnis, Jorg., Billedskærer 59, 313.
 Ringsby 267.

- Roberth, Arnold 816.
 Rodsten, Frederik 808, 310, 327.
 Rodsten, Jens 327, 339.
 Rodsten, Magdalene Sybille 827.
 Rolandsgaarden 390.
 Rolykke 279.
 Rolufsen, Ludvig 337.
 Rosenbjerg 336.
 Rosengaard, Christoffer 24, 37, 96.
 Rosengaard, Niels 96.
 Rosenholm 39.
 Rosenkrantz, Dorthen Eriksd. 316.
 Rosenkrantz, Erik 38, 351.
 Rosenkrantz, Helvig 52, 65, 85 ff
 Rosenkrantz, Jacob 65, 144, 322.
 Rosenkrantz Palle 39, 377.
 Rosenvang 340.
 Rostrup, Justitsraad 17.
 Rostrup, Præst 379.
 Rotkirch, Kirstine 136, 137.
 Rotkirch, Wendsel 136.
 Rud, Borchard 51, 62 ff, 84, 326.
 Rud, Christjern 316.
 Rud, Corftz 320.
 Rud, Eiler 84, 173.
 Rud, Erik 20, 319, 394, 402.
 Rud, Hilarius, Sæbygaard 59, 64.
 Rud, Jacob 320.
 Rud, Johan 173.
 Rud, Jørgen 64, 87, 173, 320.
 Rud, Karen 168, 173, 187, 334.
 Rud, Knud 173, 320.
 Rud, Lene 87, 325.
 Rud, Margrethe, Hilarius 59, 65.
 Rud, Mette 144.
 Rud, Otto 87, 144.
 Rud, Peder 87, 173, 320.
 Rud, Torben 87.
 Rudbeck, Benedikte 262.
 Rudbjerg 18, 34, 74, 308 323 328, 338
 Rudbjerggaard 7, 295, 316, 379, 404.
 Rudergaard 288.
 Rudolfsholm 86.
 Rugard 210, 380.
 Rusegaard 220.
 Rultenstad 338.
 Røber, Jens, Præst 114, 124.
 Ryde 192, 217, 266.
 Ryde Aa 8, 16, 104, 208, 263, 348.
 Ryde Fælleskov 213.
 Rydegaard 158.
 Ryde Kirke 160, 195, 266.
 Ryde Overdrev 219.
 Ryde Præstegaard 202.
 Ryde Savværk 160.
 Ryde Skole 220.
 Ryde Skov 219.
 Ryde Sogn 192.
 Ræder, Asel Severin 283.
 Rød, Mads 226.
 Rødby 8, 12, 252.
 Rødby Fjord 7, 8, 160, 224, 228, 252.
 Røds Legat 226.
- S.**
- Sadolin, Jørgen, Provst 296.
 Salem Missionshus 105.
 Sallengene 111.
 Sallingenge 127.
 Sancte Oluf Kapel 50, 80.
 Sandager 357.
 Sandbjerg 279.
 Sandbjerg Heed 16.
 Sandby 12, 208, 267.
 Sandholt 87, 173, 320.
 Satterup, Lauritz, Provst 296 ff
 Satterup, Paul, Præst 297.
 Saunso 193, 323, 346, 360, 387.
 Saunsogaard 371, 379.
 Saxtorph, J. V. 380.
 Schjern, Hans Chr. Præst 56.
 Schjern, Niels Amtsprøst 56.
 Schmidt, C., Kommandør 216.
 Schou, Carl Georg 383.
 Schoubygaard 254, 274.
 Schwartzkopff, Math., Provst 296.
 Sehested Wulff 21.
 Sehusen, Daniel 156.
 Seehusen, Jørgen 269.
 Seidelin, Hans, Præst 240 251.
 Seidelin, Karen Sophie 368.
 Seidelin, Claus Henrik 226.
 Seidelins Legat 226.
 Selagergaard 155.
 Selsk. til Oplysn. og Industr. Frm. 216
 Sidager 247.
 Sidelmann, Gert, Provst 296.
 Sidelmand, G., Præst 349, 352, 354.
 Sidelmand, Gregers, Provst 241, 296.
 Sidenborg, Margrethe 145.

- Sildebækken 111.
 Sindal 74.
 Sinelund 412.
 Sivendsen, Anders 228.
 Sjølländer, Anders 305.
 Sjunkeby 270, 373, 415.
 Skaffe, Rasmus Helletoft 408
 Skalkenæs 208.
 Skandsen 376, 376, 379.
 Skansegaard 415.
 Skeel, Christian 177.
 Skeel, Margrethe 351.
 Skibelund 208, 227, 242, 252, 276.
 Skibelundgaard 208.
 Skidenstræde 219.
 Skodsebolle 163, 178, 183, 221.
 Skodsebolle Mose 184.
 Skodsebollegaard 184.
 Skomager, Iver 217.
 Skomager, Jørgen 120.
 Skoning, Lauritz, Kirkeværgе 10.
 Skoning, Michel, Kirkeværgе 10.
 Skoning, Hans, Klokker 205.
 Skov (Slægtenavn) 250.
 Skovagergaard 106.
 Skovby 18, 77.
 Skovby Mose 242, 259.
 Skovby, Vester 267.
 Skovby, Øster 266 ff, 276, 288.
 Skovbygaard 388.
 Skovholle 279.
 Skovgaard, Lille 77.
 Skovlandgaard 250.
 Skovlund 358.
 Skovly 258.
 Skovlykkegaard 121.
 Skovlænge 112, 119, 145, 266, 267.
 Skovlænge Kirke 104, 112, 206.
 Skovlænge-Gurreby Sogn 107.
 Skrivergaarden 184.
 Skytteskoven 220.
 Skørringe 173.
 Skotte Jørgen 217.
 Slotzheim, Joh. Harden, Præst 352.
 Slummerskov 189.
 Slusegaard 188.
 Smalby 389.
 Smed, Ole Andersen, Præst 351.
 Snedeholm 360, 372, 373.
 Smid (Tilnavn) 260.
 Smit, Hans 242.
 Smit Jens 120.
 Smith, Gustav, Jægerm. 318, 332.
 Snedker, Lars 231.
 Snedker, Niels 156.
 Soelemarkegaard 178.
 Sokkehøvegaard 357.
 Sokkegaard 302.
 Solbjerggaard 358.
 Solvang 340.
 Sommervell, James 337.
 Sophie, Dronning 29, 33, 100, 355.
 Sophie Amalie, Dronning 27, 40.
 Sparre, Anna 197, 200 ff
 Sparre, Emmeche 186, 189, 197, 208.
 Sparre, Helrad 189, 208.
 Sparre, Henning 173, 189.
 Sparre, Jøp Thorhernsen 188.
 Sparre, Karen 189.
 Sparre, Thorbern Jepsen 188.
 Sparresholm 190.
 Spidsby 340.
 St. Helene Kilde 67.
 St. Lauritz Kilde 67.
 Stal, Jørgen 400.
 Staurebjerggaard 106.
 Staveskov, Niels 94.
 Staveskov, Johannes 94.
 Steensen, Anna Margr. 137.
 Steensen, Barb. Kirst. 134 ff, 144.
 Steensen, Christopher 264.
 Steensen, Erik 133, 144.
 Steensen, Erik, jun. 144.
 Steensen, Fr. 264.
 Steensen, Hans 135, 178.
 Stenbock, Magnus 107.
 Stenborggaard 128.
 Stendyssegaard 341.
 Stenkelsen, Hans, Sognefoged 394.
 Stenlykkegaard 153.
 Stenou, Barbara 135.
 Stensballegaard 44.
 Stensen, Sophie Amalie 362.
 Stensgaard (Landet Sogn) 184.
 Stensgaard (Langeland) 178.
 Stensgaard (Stokkemærke S.) 45, 92.
 Stensgaard Skov 16, 49.
 Stenstrup, Johannes 153.
 Stenstrup-Hansen, R. P. Præst 167.
 Stenstrupgaard 416.

- Stense 323, 328, 360, 371 ff, 377.
 Stenvaadet 159.
 Stenøregaard 416.
 Stibanken 193, 218, 218, 219.
 Stiong 259.
 Stigson, Hans, Kapellan 117.
 Stokkemarke 276.
 Store Riddersborg 406, 408.
 Storgaard, E. L. Landedommer 267.
 Stormfloden 1872 8, 191, 223, 228.
 Strandly 302.
 Strandgaard 390.
 Strugeby 254, 274, 276.
 Stubbegaard 390.
 Stubbelandet 343, 345, 378.
 Stærnose 111.
 Støby 323, 329, 338, 340.
 Støbygaard (gamle) 306, 334.
 Støbygaard (ny) 340.
 Stocken, Chr. 170, 197, 201, 214.
 Stocken, Hans Henrik 214.
 Støwle, Niels 221.
 Suderballe 279, 346, 357.
 Suderballegaard 79, 357.
 Suhr (Slægtsnavn) 250.
 Suhr, Fr. Berendt 226, 286.
 Suhr, Oluf 242.
 Suhr, Sophie Amalie 368.
 Suhr's Gravstedlegat 226.
 Suhrgaard 302.
 Suhrshvile 302.
 Sunzby 173.
 Svanegaard 306.
 Svanekjær 389.
 Svendsen, Anton Christian 337.
 Svendsen, Hans Christoffer 337.
 Svincke (Slægtsnavn) 250.
 Svinholm 104.
 Svinsbjerg 208.
 Sæby 18, 82, 208.
 Sæby, Norre 208.
 Sæbyholm 18, 83, 326.
 Søfrindsdatter, Dorthe 105.
 Søgaard (Vesternæs) 415.
 Søbjerggaard 341.
 Søbjergvej 306, 341.
 Søllehuse 83.
 Søllested 132, 145, 150, 268.
 Søllested Kirke 133, 267, 270.
 Søllested Sogn 129.
 Søllestedgaard 128, 142, 214.
 Søndergaard 260.
 Søndermark 155.
 Sønderkov 213, 279, 303.
 Sønderstrand 333.
 Sønderlofte 415.
 Sørensen, Carl August 411.
 Sørensen, Gregers 284.
 Sørensen, Michel, Præst 297.
 Sørensen, Søren J. Præst 298, 299.
 Sørensen, Søren Lauritz 78.
 Sørensen, Th. Krigsraad 408.
 Sorup 173.
 Sorup Birk 20 ff
 Søverensen, Jens, Foged 10.
 Søværngerne 49.
- T.**
- Taareby 178, 192, 220, 279.
 Taareby Skole 221.
 Taareby Skov 171.
 Taarebygaard 221.
 Taars 266.
 Taastrup (Christianssøde) 173.
 Tassebækken 111, 343.
 Tausen (Slægtsnavn) 221.
 Tegenhus, Otto 252, 411.
 Tegbrændergaard 184.
 Tesdorpf, A. Hofjægerm. 332.
 Tesdorpf, V. 408.
 Thage, Hans Pedersen 132.
 Thalbitzer, Forpagter 381.
 Theil, Knud 284.
 Thestrup, Frantz, Provst 62.
 Thestrup, Frantz Mathiesen 267.
 Thestrup, Ole, Præst 297, 310.
 Thorslunde 247, 266.
 Tillitze 193, 208, 267, 299, 338, 403.
 Tillitze Kirke 309, 320, 324.
 Tillitze Sogn 305.
 Tillitzegaard (gamle) 335.
 Tillitzegaard (ny) 340.
 Timpl, Jean Andreas 145.
 Tirsted 178.
 Tiugesen, Niels, Præst 297.
 Tjele 205, 208, 211.
 Tjennemarke 267 ff, 276, 279, 280.
 Tjennemarke Fredsskov 157.
 Tjørnebjerg 227, 247, 262.
 Thorsen, Alf. 78.

- Thott, Anders 25.
 Thygesen, Jørgen 314.
 Toballegaard 390.
 Tobiesen, Chr. L., Provst 295 ff
 Tobiesens Legat 291.
 Tofte, Anne 139.
 Toftegaard (Alminde) 185.
 Toftegaard (Dannemarre) 302.
 Toftegaard (Halsted) 74.
 Toftegaard (Højreby) 155.
 Toftegaard (Kuditze) 357.
 Top, Peder 145.
 Toreby Fang 242.
 Torman, Frederik, Kapellan 167.
 Tornevedshave 335, 340.
 Tornevitzelund 303.
 Torpe 97, 104, 266 ff
 Torpe Skov 49, 106.
 Torpegaard 106.
 Torrig Skov 49.
 Traadingsø 323.
 Tranekier, Marc. H., Præst 297.
 Tranemose 178, 183.
 Tranemosegaard 155, 184.
 Tranesegaard 415.
 Trelholm 360, 372.
 Treschow, Dorthe 241.
 Trinderup 205, 208.
 Troelseby 132, 145, 153, 266 ff
 Troelseby Heed 132.
 Troelsebygaard 153, 158.
 Truidsen, Gregers 66, 153.
 Truidshave 334 ff
 Trummer, Ferd. 217.
 Trüschell, Karl, Klokketøber 53.
 Tryhus 279, 357.
 Trætteskoven 173, 220.
 Trætteskovgaard 221.
 Tvede 18, 76, 77.
 Tvede, Jacob 56.
 Tvedegaard (Halsted) 77.
 Tvedegaard (Kuditze) 357.
 Tvillinggaard 302.
 Tvingel, J. C. 101.
 Tyggestrup 178, 187.
 Tystrupgaard 187.
 Tønnenen, Maren 189.
- U.**
- Ugleholdt Skov 46.
 Uglevraa 49.
 Ull, Peder Jacobsen 352.
 Ulfeld, Corfitz 39, 177.
 Ulfeld, Flemming 27, 39.
 Ulfstand, Gregers Truidsen 22.
 Ulfstand, Hack, Lensmand 12.
 Ullerslev 97, 103, 145, 279, 348.
 Ullerslevgaard 103.
 Ulrich, Justus 383.
 Ulrichedal 145.
 Urne, Axel 37, 203.
 Urne, Dorthea 193, 200, 201, 208.
 Urne, Eiler 144, 322.
 Urne Frederik 39.
 Urne, Knud 37, 173.
 Urne, Lage, Biskop 262.
 Urne, Regitze 257.
 Uthke, Mathias, Provst 296.
 Utterslev 270.
- V.**
- Vaarskovgaard 305.
 Valdemar Atterdag 8, 20, 83, 97.
 Valdemar den Store 19, 50, 304.
 Valdemar Sejv 316.
 Valkendorph, Christoffer 220.
 Vangslund 303.
 Vaspyd, Anna 200, 203, 319.
 Vaspyd, Laurids Jensen 172.
 Vaspyd, Laur. Madsen 172, 319, 334.
 Vaspyd, Mads Lauridsen, 172, 262.
 Vaspyd, Margrethe 311, 334.
 Vedby 178.
 Veffver (Slægtsnavn) 221.
 Vejle, Jacob, Biskop 114.
 Vejleby 178, 208.
 Vejle, Lille 360, 372 ff
 Vejle, Store 360, 372 ff, 376.
 Venstermand, Anne 183.
 Venstermand, Erik 173.
 Venstermand, Hemming 183.
 Venstermand, Kirsten 176.
 Venstermand, Knud 173.
 Venstermand, Lave 173.
 Venstermand, Morten 12, 173.
 Vesten, Niels 345.
 Vestenskov 208, 279, 323, 333, 403.
 Vestenskov Kirke 276, 278, 332.
 Vestenskov Sogn 358.
 Vesterborg 266.
 Vesterborg So 8, 16.

- Vestergaard (Alminde) 185.
 Vestergaard (Egebolle) 303.
 Vestergaard (Munkeby) 311.
 Vestergaard (Ø. Skovby) 288.
 Vesterlund 254, 269.
 Vesternæs 373, 391, 403, 413.
 Vesternæs Birk 20.
 Vester Skovby 193, 373, 383, 388.
 Vester Ulelev 266.
 Vestlollands Sukkerroedyrkerf. 332.
 Vibegaard 302.
 Vied, Jørgensen 283.
 Vilhelmsdal 250.
 Viller (Slægtsnavn) 220.
 Vimmerhojs Ager 370.
 Vind, Erik 267, 272.
 Vind Fr. C. K.-J. 46, 101.
 Vind, Holger 265.
 Vind, Jens 267.
 Vind, Jens Krag Juul 43 ff. 51, 59.
 Vind, Jørgen 44, 266.
 Vind, Marie Margrethe 267.
 Vind, Niels 267.
 Vind, Regitze Sophie 180.
 Vindeby 208, 267, 279.
 Vindeholme 333, 379.
 Vingegaard 205, 211.
 Vixnæs, And. Jensen 305.
 Volshave 107, 109, 127, 264, 266 ff
 Volshave Mejeri 128.
 Volshave Skov 111, 128, 269.
 Volshavegaard 128.
 Voskamp, Charlotte Fr. 214.
 Voskamp, Hans Højesteretsas. 214.
 Vrnagaard 90 ff
 Vraamark 90.
 Wæfver (Tilnavn) 260.
- W.**
- Wahl, Valdemar, Præst 352 ff
 Wedelsborg, Wedel 49.
 Wederking-Madsen, Folketingm. 57.
 Wegener, Jørgen, Præst 56, 73.
 Wickmann 269.
 Wilhelmshøj 155.
- Wilhelm, Diderikke 226, 269.
 Wilhelm, Lauritz Fasting 267.
 Wilhjelm's Legat 226.
 Wilhelm, Math. Hamb. 185, 269, 383
 Wilhelm, Math. Jacobsen 269.
 Wilhelm, Math. Seehusen 270, 274.
 Winchell-Bottern, Konsul 408.
 Winther, Henrik, Præst 142.
 Winther, S. Ancher, Præst 297 ff
 Winther, Th. Præst 115, 141.
 Winterfeld, G. Holck, 90.
 Winterfeld, H. O. 62, 82, 89, 208.
 Winterfeld, Sophie 137.
 Wittrup, Anna 168, 175.
 Wittrup, Barbara 176.
 Wolstorp, Tilluf 316.
 Worm, Ole, Professor 86, 107
 Wulff, Christoffer 124.
 Wulf, Frantz G., Provst 296.
 Wulff, Holger 101.
 Wæfver, Mikkel, Kirkevæрге 205.
- Y.**
- Yde 8, 360, 398, 413.
- Z.**
- Zacharie, George Wil., Præst 167.
 Ziersen, L. V. A. 158.
 Ziersen, Rs. Christensen 383.
 Zimmer, Chr. 297, 310, 315, 334.
- Æ.**
- Ærrehoe, Laurs 345.
- Ø.**
- Øllingsø 156, 213, 238, 242, 250, 299.
 Ørbygaard 49.
 Ørbygaard Skov 49.
 Omgaard 347.
 Østergaard (Aageby) 187.
 Østergaard (Alminde) 185.
 Østergaard (Gurreby) 127.
 Østergaard (Læsø) 390.
 Øster Karleby 18.
 Øster Nordlunde 18.
 Øster Skovby 254, 278, 280, 287.
 Østerskovgaard 340.